DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ / DUMLUPINAR UNIVERSITY
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ / JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

DPUJSS
Sayı/ Number 49
Temmuz / July 49

Sahibi / Owner
Prof. Dr. Remzi GÖREN
Dumlupınar Üniversitesi Rektörü

Editörler / Editors
Doç Dr. Niyazi KURNAZ / Dumlupınar Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Hakan ARIDEMİR / Dumlupınar Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Özer ÖZÇELİK / Dumlupınar Üniversitesi

Yayın Kurulu / Editorial Board
Prof. Dr. Kemal DEMİRCİ / Dumlupınar Üniversitesi
Doç Dr. Niyazi KURNAZ / Dumlupınar Üniversitesi
Doç Dr. Mustafa DURMAN / Dumlupınar Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Hakan ARIDEMİR / Dumlupınar Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Özer ÖZÇELİK / Dumlupınar Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Hacı Murat ARABACI / Dumlupınar Üniversitesi

Dergi Sekreteryası / Secretary of Journal
Arş. Grv. Zeynep SEVİNÇ / Dumlupınar Üniversitesi
Arş. Grv. Fadime ÇELİK / Dumlupınar Üniversitesi
Arş. Grv. Onur Ş. KARAKUŞ / Dumlupınar Üniversitesi

Yayın Periyodu/ Publication Period
Yılda 4 kez yayınlanır. / Four times a year.

Yayın Dili / Language
Türkçe-İnglizce / Turkish-English

Kapak Tasarımı / Cover Design
Arş. Grv. Erkan ÖZKARAKAŞ / Dumlupınar Üniversitesi

Dizgi ve İç Tasarım / Typographic & Inner Design
Arş. Grv. Kübra ÇİÇEKLİ / Dumlupınar Üniversitesi

Yazışma Adresi / Correspondence Address
Sosyal Bilimler Dergisi
Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
Kütahya/Türkiye
sbe@dpu.edu.tr
+90 274 265 20 31
sbe.dpu.edu.tr

ISSN
1302-1842

Her hakkı saklıdır. Sosyal Bilimler Dergisi Ocak, Nisan, Temmuz ve Ekim aylarında olmak üzere yılda dört kez yayınlanan, EBSCOhost, ULAKBİM/Sosyal Bilimler veri tabanında ve ASOS indexte taranan uluslararası hakemli bir dergidir. Sosyal Bilimler Dergisi'nde yayınlanan makalelerdeki görüş ve düşünceler yazarların kendi kişisel görüşleri olup, hiçbir şekilde Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün veya Dumlupınar Üniversitesi'nin görüşlerini ifade etmez. Makaleler sadece referans verilerek kullanılabilir.

All the copy rights of this journal is under the sole responsibility of Dumlupınar University. This Journal is published four times a year and is a International refereed Journal.The opinions put forwarded in this journal are belong to their writers. These opinions do not reflect the views of The Institute of Social Sciences or Dumlupınar University. Articles can be used only by reference. This Journal have been indexed by EBSCOhost, ULAKBIM and ASOS.

Dergimizin bu sayısına (Sayı 49) gönderilen makaleleri değerlendiren hakemlerimize ve danışma kurulumuza teşekkürlerimizi sunarız.

We gratefully acknowledge the referees and advisory board who kindly helped us to review the articles sent for the current number (Number 49).

DANIŞMA KURULU/ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Akmatali ALIMBEKOV / Kyrgyz-Turkish Manas University
Prof. Dr. Ali KARTAL / Anadolu Üniversitesi
Prof. Dr. Ann Marie BISSESSAR / University of the West Indies
Prof. Dr. Assem Abdel FATTAH / Minia University
Prof. Dr. İbrahim TAŞ / Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi
Prof. Dr. Jose' R. Pires MANSO / Universidade da Beira Interior
Prof. Dr. Metin Kamil ERCAN / Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Ömer Faruk GENÇKAYA / Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Ramazan AKTAŞ / TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi
Prof. Dr. Ricardas BARTKEVICIUS / Vilnius Pedagogical University
Prof. Dr. Bilhan KARTAL / Anadolu Üniversitesi
Prof. Dr. Dick NG'AMBI / University of Cape Town
Prof. Dr. Fadil HOCA / International Vizyon University
Prof. Dr. Gulnar NADIROVA / Al-Farabi Kazakh National University
Prof. Dr. H. Mustafa PAKSOY / Kilis 7 Aralık Üniversitesi
Prof. Dr. Hakan ÇETİNTAŞ / Balıkesir Üniversitesi
Prof. Dr. İbrahim ERDOĞAN / Muş Alparslan Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet ERDEM / Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet YÜCE / Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Musa MUSAI / International Vizyon University
Prof. Dr. Seval Kardeş SELİMOĞLU / Anadolu Üniversitesi
Prof. Dr. Selehattin KARABINAR / İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Yusuf DOĞAN / Cumhuriyet Üniversitesi
Prof. Dr. Zoran FILIPOVSKI / International Vizyon University
Prof. Dr. Peter F. BIEHL / Buffalo University
Doç Dr. Ali ARI / Kırklareli Üniversitesi
Doç. Dr. Ceenbek ALIMBAYEV / Kyrgyz-Turkish Manas University
Doç. Dr. Fatih ÖZBAY / İstanbul Teknik Üniversitesi
Doç. Dr. Nazım CAFERSOY / Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi
Doç. Dr. Elena MIHAJLOVA / Ss. Cyril and Methodius University
Doç. Dr. Yusuf GÜMÜŞ / Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Arzu ARIDEMİR / Marmara Üniversitesi
Doç. Dr. Elmira ADİLBEKOVA / Akhmet Yassawi University
Doç. Dr. Kalina SOTIROSKA / International Vizyon University
Doç.Dr. Sandy DALL'ERBA / University of Ilinois Urbana-Champaign
Doç.Dr. Brian SILVERSTEIN / University of Arizona
Doç. Dr. Ülkera MUSEYEVA / Kırımsky Engineerski Pedegogicesky Universitet
Doç. Dr. Eldar SEYDAHMETOVA / Kırımsky Engineerski Pedegogicesky Universitet
Doç.Dr. Elmira ADİLBEKOVA-Ahmet Yesevi Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Oğuz BAKKALBAŞI / Marmara Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Anđela Jakšić STOJANOVIĆ / Mediterranean University
Yrd.Doç.Dr. Orhon MYADAR / University of Arizona
Yrd.Doç.Dr. Ercan ÖMİRBAYEV-Ahmet Yesevi Üniversitesi
Dr. Gulmira OSPANOVA-Ahmet Yesevi Üniversitesi

İÇINDEKILER / CONTENTS

1. KİT'lerde Kurumsal Yönetim Etkinliğinin Arttırılmasında İç Kontrol ve İç Denetim Faaliyetlerinin Rolü: Bir Araştırma/ The Role Of Internal Control And Internal Audit Activities In Increasing The Efficiency Of Corporate Governance In Soes: A Research
Hüseyin ERGİN- Seval KARDEŞ SELİMOĞLU- Abdulhay TOLKUN
***(İşletme/Business Administration)*.....1**

2. Y Kuşağının Türk ve Yabancı Firmalara Yönelik Algıları: Çok Boyutlu Ölçekleme İle Analizi/ Generation Y's Perceptions Of Turkish And Foreign Firms: The Analysis With Multidimensional Scaling
Aydın KAYABAŞI- Ercan TAŞKIN- Mustafa KAYIK*(İşletme/Business Administration)*.....29

3. Analitik Hiyerarşi Süreci (AHP) ve Promethee Teknikleriyle Akıllı Telefon Seçimi/ Smartphone Selection With Analytical Hierarchy Process (AHP) And promethee Methods
Gülnur KEÇEK- Rıdvan YÜKSEL*(İşletme/Business Administration)*.....46

4. Doğrudan Yabancı yatırımların Belirleyicileri: ARDL Sınır Testi Yaklaşımı/ Determinants Of Foreign Direct Investment: An ARDL Bound Testing Approach
Ergin UZGÖREN- Güray AKALIN*(İktisat/ Economy)*.....63

5. 360 Derece Performans Değerlendirmenin Bir İşletmedeki Örgütsel Adalet Algısı Üzerine Etkisi/ An Investigation For The Determination Of The Effect Of 360 Degree Performance Evaluation On The Organizational Justice
Aslı ERGENEKON ARSLAN-Metin BAŞ-N.Derya ERFUN ÖZLER
***(İşletme/Business Administration)*.....78**

6. Çalışma Yaşamında Psikososyal Risklere Proaktif Bir Yaklaşım: Örgütsel Ombudsmanlık Modeli/ Organizational Ombudsman Model As A Proactive Approach To Psychosocial Risks İn Working Life
Ömer L. MET*(İşletme/Business Administration)*.....95

7. Sporcular İçin Spora Özgü Başarı Motivasyonu: Yaz Spor Okulundan Bir Örnek/ Competition-Related Motive For Athletes: An Example From A Summer Sport School
Ümit Doğan ÜSTÜN-Mehmet ACET-Adnan ERSOY*(Spor Bilimleri/Sports Sciences)*.....115

8. The Relationship Between Corporate Governance And Stock Returns/ Kurumsal Yönetim ve Hisse Senedi Getirisi Arasındaki İlişki
Gülüzar KURT GÜMÜŞ-Bener GÜNGÖR-Yusuf GÜMÜŞ*(İşletme/Business Administration)*.....124

9. Vehhabi İsyanının Bastırılmasında ve Sonrasında Mekke Muhafızı Hasan Paşa'nın Faaliyetleri/ Actions Of Mecca Guard Hasan Pasha During Wahhabi Revolt Suppression And After Revolt
Kevser DEĞİRMENCİ *(Tarih/History)*.....144

10. İslâm Finans Sisteminin Geleceğinin Aksiyomları/ The Axioms Of The Future Of The Islamic Financial System
İsmail ÇELİK*(İşletme/Business Administration)*.....159

11. Fransa Tecrübesi Perspektifinden Türkiye'de "Kamu Denetçiliği"/ Ombudsman In Turkey From The Perspective Of French Experience
Hüseyin GÜL-Ramazan KILIÇ *(Kamu Yönetimi/Public Administration)*.....183

12. Türkiye'de Enerji Tüketimi İle Enflasyon Arasındaki İlişkinin incelenmesi/ Examining The Relationship Between Energy Consumption And Inflation In Turkey
Alper YILMAZ-Hüseyin ALTAY*(İktisat/Economy)*.....214

13. Franz Kafka'nın Eserlerinde Çalışma Hayatında Yabancılaşma ve Aşırı Gayretkeşlik/ Alienation In Work Life And Excessive Overzealousness In The Works Of Franz Kafka
Uğur KESKİN*(İşletme/Business Administration)*.....233

14. Türkiye'de Cari Açığın Sürdürülebilirliği: Kointegrasyon Testlerinden Bulgular/ Sustainability Of Current Account Deficit In Turkey: Evidence From Cointegration Tests
İbrahim BAKIRTAŞ- Süleyman KOÇ *(İktisat/ Economy)*.....252

15. Kurumsal Sürdürülebilirliğin Ekonomik Açıdan İncelenmesi ve Yatırımcı Davranışları İlişkisi: BIST Sürdürülebilirlik Endeksinde Bir Uygulama/ Investigation Of Corporate Sustainability In Economic Perspective And Investor Behavior Relationship: An Application Of BIST Sustainability Index
Niyazi KURNAZ- Ali KESTANE*(Business Administration)*.....278

16. Tüketicilerin Özel Alışveriş Sitelerinden Yeniden Alışveriş Yapma Niyetini Belirleyen Güvenle İlişkili Faktörler/ Examining The Antecedents Of Consumer Trust In Private Shopping Repurchase Intentions
İçlem ER- Melis ERÇİN *(İşletme/Business Administration)*.....303

Makale Yazım Kuralları.....330

KİT'LERDE KURUMSAL YÖNETİM ETKİNLİĞİNİN ARTTIRILMASINDA İÇ KONTROL VE İÇ DENETİM FAALİYETLERİNİN ROLÜ: BİR ARAŞTIRMA *

Hüseyin Ergin[1]
Seval Kardeş Selimoğlu[2]
Abdulhay Tolkun[3]

Öz

Son yıllarda, ekonomik ve teknolojik alanlardaki gelişmelere bağlı olarak büyük işletme skandalları ile karşılaşılmıştır. Bu skandallar ve gelişmeler, işletmeleri daha kontrollü ve daha uzun dönemli başarılı yönetimler için yönetim kültürlerini yeniden yapılandırmaya yöneltmiştir. İşte bu noktada kurumsal yönetim, işletmeye değer yaratma sürecine katkıda bulunmak için gündeme gelmiş bir kavramdır. Buna göre işletmenin kamu sektörü veya özel sektör işletmesi olması çok da önemli değildir. Önemli olan, kaynakların güvenilir, etkin ve verimli bir biçimde kullanılabilmesi için işletmelerde kurumsal yönetim süreçlerini iç kontrol ve iç denetim ile standartlaştırarak etkin hâle getirmek ve işletmelerin sürdürülebilirliğini sağlamaktır. Çalışmamızda kurumsal yönetim ilkeleri, KİT'lerin etkin sürdürülebilirliği açısından ele alınmış ve süreçlerde standartlaşma sağlamak amacıyla iç kontrol sistemi ve iç denetim faaliyeti bütünleşik bir yapıyla incelenmiştir. Bu doğrultuda Türkiye'deki KİT'lerde kurumsal yönetim çerçevesinde, iç kontrol ve iç denetim uygulamalarının değerlendirilmesine dönük nitel ve nicel yöntemlerden oluşan karma bir araştırma yapılmıştır. Araştırma sonucunda Türkiye'deki KİT'lerde uluslararası ölçütlerde iç kontrol, iç denetim faaliyetlerinin bütünleşik bir yapı olarak uygulanmadığı, kurumsal yönetim rehberinde önerilen konuların gerçek anlamda hayata geçirilmediği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Kurumsal Yönetim, Kamu İktisadi Teşebbüsü, İç Kontrol, İç Denetim.

THE ROLE OF INTERNAL CONTROL AND INTERNAL AUDIT ACTIVITIES IN INCREASING THE EFFICIENCY OF CORPORATE GOVERNANCE IN SOEs: A RESEARCH

Abstract

In recent years, large number of business scandals were seen due to economic and technological developments. These scandals and developments led businesses to the restructuring of their management culture for more controlled and longer-term successful managements. At this point, corporate governance is a concept that used in order to contribute to the value creation process for the business. Accordingly, the type of business (whether the public or private sector) is not very important. The important thing is to increase the effectiveness of the implementation of corporate governance processess through the standardization of internal control and internal audit and ensure the businesses' sustainibility. This will facilitate the reliable, effective, and efficient use of resources. In our study, the principles of corporate governance SOEs' effective sustainability and internal control system and internal audit activities to ensure standardization in processes were examined with an integrated structure. Accordingly a mixed research which has consisting of both qualitative and quantitative methods was carried out to assessment of internal audit and internal control practices in the frame of corporate governance in SOEs in Turkey. Results of the research reveal that internal audit and internal control have not been applied as an integrated structure in SOE's in Turkey, and the issues which are suggested in the corporate governance guidelines have not been brought into action truly.

Keywords: Corporate Governance, State-Owned Enterprise, Internal Control, Internal Audit.
Jel classification: G34, H83, L32

* Bu makale, "KİT'lerde Sürdürülebilir Kurumsal Yönetimin Etkinliğinin Arttırılmasında İç Denetimin Rolü ve Bir Araştırma" adlı doktora tezinden oluşturulmuştur.

1 Prof. Dr., Dumlupınar Üniversitesi, İİB Fakültesi, Muh. Fin. Anabilim Dalı, hergin@dumlupinar.edu.tr
2 Prof. Dr., Anadolu Üniversitesi, İİB Fakültesi, Muh. Fin. Anabilim Dalı, sselimoglu@anadolu.edu.tr
3 Dr. Başmüfettiş, TÜLOMSAŞ Genel Müdürlüğü, Tef. Kur. Başkanlığı, atolkun@gmail.com

Makale Gönderim Tarihi: 04.01.2016 Makale Kabul Tarihi: 01.07.2016

14. Türkiye'de Cari Açığın Sürdürülebilirliği: Kointegrasyon Testlerinden Bulgular/ Sustainability Of Current Account Deficit In Turkey: Evidence From Cointegration Tests
İbrahim BAKIRTAŞ- Süleyman KOÇ.....252

15. Kurumsal Sürdürülebilirliğin Ekonomik Açıdan İncelenmesi ve Yatırımcı Davranışları İlişkisi: BIST Sürdürülebilirlik Endeksinde Bir Uygulama/ Investigation Of Corporate Sustainability In Economic Perspective And Investor Behavior Relationship: An Application Of BIST Sustainability Index
Niyazi KURNAZ- Ali KESTANE.....278

16. Tüketicilerin Özel Alışveriş Sitelerinden Yeniden Alışveriş Yapma Niyetini Belirleyen Güvenle İlişkili Faktörler/ Examining The Antecedents Of Consumer Trust In Private Shopping Repurchase Intentions
İçlem ER- Melis ERÇİN.....303

Makale Yazım Kuralları.....330

KİT'LERDE KURUMSAL YÖNETİM ETKİNLİĞİNİN ARTTIRILMASINDA İÇ KONTROL VE İÇ DENETİM FAALİYETLERİNİN ROLÜ: BİR ARAŞTIRMA *

Hüseyin Ergin[1]
Seval Kardeş Selimoğlu[2]
Abdulhay Tolkun[3]

Öz

Son yıllarda, ekonomik ve teknolojik alanlardaki gelişmelere bağlı olarak büyük işletme skandalları ile karşılaşılmıştır. Bu skandallar ve gelişmeler, işletmeleri daha kontrollü ve daha uzun dönemli başarılı yönetimler için yönetim kültürlerini yeniden yapılandırmaya yöneltmiştir. İşte bu noktada kurumsal yönetim, işletmeye değer yaratma sürecine katkıda bulunmak için gündeme gelmiş bir kavramdır. Buna göre işletmenin kamu sektörü veya özel sektör işletmesi olması çok da önemli değildir. Önemli olan, kaynakların güvenilir, etkin ve verimli bir biçimde kullanılabilmesi için işletmelerde kurumsal yönetim süreçlerini iç kontrol ve iç denetim ile standartlaştırarak etkin hâle getirmek ve işletmelerin sürdürülebilirliğini sağlamaktır. Çalışmamızda kurumsal yönetim ilkeleri, KİT'lerin etkin sürdürülebilirliği açısından ele alınmış ve süreçlerde standartlaşma sağlamak amacıyla iç kontrol sistemi ve iç denetim faaliyeti bütünleşik bir yapıyla incelenmiştir. Bu doğrultuda Türkiye'deki KİT'lerde kurumsal yönetim çerçevesinde, iç kontrol ve iç denetim uygulamalarının değerlendirilmesine dönük nitel ve nicel yöntemlerden oluşan karma bir araştırma yapılmıştır. Araştırma sonucunda Türkiye'deki KİT'lerde uluslararası ölçütlerde iç kontrol, iç denetim faaliyetlerinin bütünleşik bir yapı olarak uygulanmadığı, kurumsal yönetim rehberinde önerilen konuların gerçek anlamda hayata geçirilmediği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Kurumsal Yönetim, Kamu İktisadi Teşebbüsü, İç Kontrol, İç Denetim.

THE ROLE OF INTERNAL CONTROL AND INTERNAL AUDIT ACTIVITIES IN INCREASING THE EFFICIENCY OF CORPORATE GOVERNANCE IN SOEs: A RESEARCH

Abstract

In recent years, large number of business scandals were seen due to economic and technological developments. These scandals and developments led businesses to the restructuring of their management culture for more controlled and longer-term successful managements. At this point, corporate governance is a concept that used in order to contribute to the value creation process for the business. Accordingly, the type of business (whether the public or private sector) is not very important. The important thing is to increase the effectiveness of the implementation of corporate governance processess through the standardization of internal control and internal audit and ensure the businesses' sustainibility. This will facilitate the reliable, effective, and efficient use of resources. In our study, the principles of corporate governance SOEs' effective sustainability and internal control system and internal audit activities to ensure standardization in processes were examined with an integrated structure. Accordingly a mixed research which has consisting of both qualitative and quantitative methods was carried out to assessment of internal audit and internal control practices in the frame of corporate governance in SOEs in Turkey. Results of the research reveal that internal audit and internal control have not been applied as an integrated structure in SOE's in Turkey, and the issues which are suggested in the corporate governance guidelines have not been brought into action truly.

Keywords: Corporate Governance, State-Owned Enterprise, Internal Control, Internal Audit.
Jel classification: G34, H83, L32

* Bu makale, "KİT'lerde Sürdürülebilir Kurumsal Yönetimin Etkinliğinin Arttırılmasında İç Denetimin Rolü ve Bir Araştırma" adlı doktora tezinden oluşturulmuştur.

1 Prof. Dr., Dumlupınar Üniversitesi, İİB Fakültesi, Muh. Fin. Anabilim Dalı, hergin@dumlupinar.edu.tr
2 Prof. Dr., Anadolu Üniversitesi, İİB Fakültesi, Muh. Fin. Anabilim Dalı, sselimoglu@anadolu.edu.tr
3 Dr. Başmüfettiş, TÜLOMSAŞ Genel Müdürlüğü, Tef. Kur. Başkanlığı, atolkun@gmail.com

Makale Gönderim Tarihi: 04.01.2016 Makale Kabul Tarihi: 01.07.2016

Giriş

İşletmelerin ekonomik, teknolojik ve hukuki anlamda değişikliğe uğrayarak ulusal ve uluslararası ölçekte işletme tiplerine dönüştüğü bu yüzyılda yönetim ve kontrol yapıları da hızlı bir gelişim göstermektedir. Geleneksel bir anlayışla kapalı sistemlerle yönetilen işletmeler yerlerini dışa dönük, işletme faaliyetlerinin uzman kişilerce icra edildiği, sürekli değişime, gelişime açık işletmelere bırakmaktadır. İşletme faaliyetlerinin uluslararası boyuta taşınması ve müşteri kitlesinin genişlemesi ile artan finansman ihtiyacı yerli ve yabancı kurumsal yatırımcıların işletmelere sermayedar olarak katılımını sağlamıştır. Bundan böyle tek sahipli, tek yöneticili orta ve büyük işletmeler yerine, işletme sahipleri ile yöneticilerin ayrıldığı, işletme faaliyetlerinin profesyonellere terk edildiği çok daha büyük ölçekteki işletme yapılarına geçiş söz konusudur. Genişleyen sermaye ve paydaş yapısı beraberinde yönetim ve kontrol sorunlarını da ön plana çıkarmıştır. Bu bağlamda örgüt ve ölçek yapısı; genişleyen, çok uluslu boyuta taşınan işletmelerde kontrol ve denetim problemlerini ortaya çıkmaktadır.

Bu noktada yönetimin çıkarları ile sermayedarların çıkarlarının her zaman örtüşmeyeceği, dolayısı ile işletme kaynaklarının ve varlıklarının işletmenin hedeflerine göre değil de yöneticilerin çıkarlarına hizmet edecek şekilde yönetilebileceği sorunu ortaya çıkmaktadır (Deloitte ve TKYD, 2006, s. 3). Bununla beraber işletme kaynaklarının ve varlıklarının işletmenin amaçları doğrultusunda yönetilip yönetilmeyeceği konusu, sermayedarların yanı sıra borç verenler, 3. kişiler ve devlet gibi tarafların da çıkarlarını etkileyebilmektedir. Böylece işletme faaliyetlerinin sonuçlarından etkilenecek taraflara, güvence sağlayacak şekilde en etkin şirket yönetiminin nasıl olacağı sorusu gündeme gelmektedir (Eroğlu, 2003, s. 3). Ayrıca büyük ölçekli birçok işletmedeki yönetim, denetim zafiyetinin makro planda ülke ekonomilerini ve/veya sermaye piyasalarını etkileme durumunda olması söz konusu kuruluşların etkin işletmecilik faaliyetlerinde bulunmasını daha da bir önemli kılmaktadır.

1. Kurumsal Yönetim

Son çeyrek asırda meydana gelen WorldCom, Enron ve Arthur Andersen gibi şirketlerde yaşanan işletmecilik skandallarının arka planında yer alan hile ve suiistimaller nedeniyle, yatırımcılar nezdinde sermaye piyasalarına olan güven sarsılmış, hisse senedi fiyatlarında çok önemli düşüşler meydana gelerek yatırımcıların milyonlarca dolar zarar etmelerine neden olmuştur (Tuzcu, 2004, s. 1). Meydana gelen işletme skandalları ekseninde olmak üzere etkin, verimli, kontrol edilebilir ve sosyal sorumluluğun bilincinde kuruluşların oluşumunu temin etmek adına kurumsal yönetim ilke ve uygulamaları geliştirilmiştir.

Diğer yandan işletme faaliyetlerinin sonuçlarından sadece paydaşlar değil, çalışanlar, tedarikçiler, sermaye piyasaları ve devlet gibi başka aktörlerin de doğrudan ve/veya dolaylı olarak etkilenmesi, bu sonuçların çok boyutlu olarak değerlendirilmesini zorunlu kılabilmektedir. (Garitte, 2003). Hile ve suiistimaller ile yönetilen, denetlenen işletmeler sadece hissedarları değil çalışanları, tedarikçileri, devleti, ekonomileri, potansiyel yatırımcıları ve kamuoyunu ilgilendirebilmekte dolayısı ile çok daha geniş bir çevreyi olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Bu bağlamda kurumsal yönetim güçlü bir sermaye piyasası ve sağlıklı bir ekonomi için de oldukça önem arz etmektedir.

Millstein'e göre kurumsal yönetim, bir işletmenin mali ve beşeri kaynakları, paydaşlar

ve kamuoyunun menfaatlerine zarar vermeyecek şekilde kendisine çekmesini, işletme kaynaklarını ve varlıklarını etkin ve verimli bir şekilde yöneterek uzun vadede ekonomik değer yaratmasını sağlayan yasal, idari düzenlemeler ile gönüllü özel sektör uygulamalarının bileşimi olarak tarif edilmektedir (TKYD, t.y.) Kurumsal yönetim uygulamaları bir işletmenin verimliliğini, sürdürülebilir büyümesini ve kaynaklarının etkin ve verimli kullanılarak paydaşlarının/ilgili taraflarının güveninin kazanılmasında anahtar rol oynamaktadır. Bu role paralel olarak kurumsal yönetim işletme yönetimi, paydaşları ve diğer menfaat gruplarının arasındaki mevcut ilişkileri düzenlediği gibi işletmenin vizyon, misyon ve amaçlarının net bir şekilde belirlendiği bir yapıyı belirlemekte, işletme amaçlarına ne şekilde ulaşılacağının ve faaliyetlerinin ne şekilde denetleneceğine ilişkin bir yol haritası da sunmaktadır (Coşkun, 2005).

Kurumsal yönetim üzerine uluslararası genel kabul görmüş bir çerçeve oluşturmaya dönük en belirgin çalışma Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) tarafından gerçekleştirilmiş olup 1999 yılında kurumsal yönetime dair prensipler yayımlanmış ve 2004 yılında güncellenmiştir (OECD, 2015). Kurumsal yönetim adillik, şeffaflık, hesap verilebilirlik ve sorumluluk olmak üzere 4 ana ilke üzerine kurulmuştur. İşletmelerin faaliyetlerini icra ederken bu ilkeler doğrultusunda hareket etmeleri beklenmektedir. Hisse değeri ne olursa olsun paydaşlara karşı adil olunması, işletme faaliyetleri hakkında ilgili tarafların bilgilendirilmesinde şeffaflığın gözetilmesi, bu faaliyetlerin belirlenmiş ölçütlere, yasal düzenlemelere göre gerçekleştirilmesinden ve sonuçlarından sorumlu olunması ile nihayetinde işletme yönetiminin hak ve menfaat sahiplerine karşı gerçekleştirilen iş ve işlemler hakkında hesap verebilir olması kurumsal yönetimin temelinde yer alan prensiplere işaret etmektedir. (Kurumsal Yönetim İlkelerinin Belirlenmesine ve Uygulanmasına İlişkin Tebliğ, 2011). Kurumsal yönetim en basit haliyle işletme ile sorumlu olduğu kesim arasında güven sağlayıcı tedbirlerin artırılması ve pekiştirilmesi ile işletme kaynaklarını ve varlıklarını etkin ve verimli bir şekilde yöneterek uzun vadede ekonomik değer yaratmasını sağlayan yönetim tekniklerinin birleşimidir.

1.1. KİT Eksenli Kamu İşletmelerinde Kurumsal Yönetim

Günümüzde potansiyel yatırımcılar ve hissedarlar kâr hedefinin yanı sıra olası risk primini düşürmeye, en yüksek getiriyi en yüksek güven ortamında elde etmeye çalışmaktadırlar. Kurumsal yönetimin çıkış noktasında yer alan firma skandallarının ardında kötü yönetilen, hata, hile ve suiistimale karışmış, denetim ve kontrol sistemlerinde ciddi hataların bulunduğu işletmecilik faaliyetlerinin yer aldığı görülmektedir. Kurumsal yönetim özü itibari ile bir işletmenin kârlı, verimli ve etkin bir faaliyet düzeyinde bulunmasını sadece paydaşlarına karşı değil; toplumun ilgili bütün katmanlarına karşı sorumluluk bilinci ile hareket etmesini ilke edinmektedir. Bu anlamda bir işletmenin özel veya kamu sektörü işletmesi olması bir farklılık oluşturmamakta, ekonomik anlamda katma değer yaratılmasında bütüncül bir bakış açısına sahip olunmasını zorunlu kılmaktadır. Bu noktadan hareketle küresel ve ulusal ölçekte birçok işletmenin kamu işletmesi olması kurumsal yönetim ve alt sistemlerin yapılandırılmasının bu işletmeler özgü koşullar doğrultusunda ele alınmasını gerektirmektedir. Kamu işletmeleri genel adıyla kamu iktisadi teşebbüsleri (KİT) olarak adlandırılmakta tip, ölçek, sermaye ve kontrol yapısı itibari ile çok çeşitlilik göstermektedir.

Mülkiyeti veya çoğunluk hissesi ile kontrolü, yönetimi daha çok devlete ait olan işletme

türlerini kısaca kamu iktisadi teşebbüsü (KİT) olarak tanımlamak mümkündür.

4,5 KİT'ler dünya üzerinde birçok ülkede çeşitli nedenlerle kurulmuş, 80'li yılları takip eden süre içerisinde yoğun özelleştirme akımına karşın hâlen birçok sektörde işletme faaliyetlerini sürdürmekte olan, değişen ekonomik koşullar altında yeniden teşekkül ettirilmesi söz konusu olabilecek önemli bir kamu yönetim uygulamasıdır. Özellikle özel sektörün girmek istemediği ve/veya kârlı bulmadığı alanlarda devletin zorunluluk veya ekonomik ve politik tercihleri doğrultusunda doğrudan işletmecilik faaliyetlerinde bulunan KİT'ler, ekonomik anlamda yaratılan katma değerin önemli bir bölümü üretmeye devam etmektedirler.

Yapılan araştırmalarda dünyanın en büyük firmalarının % 10'dan fazlasını bu işletmelerin oluşturması6, bulundukları ülkelerde genellikle enerji, ulaşım, telekomünikasyon, ağır metal sanayi gibi kamu hizmetleri ve altyapı sektörlerinde faaliyette bulunmaları, kritik pek çok kamusal mal ve hizmetin bu kuruluşlar tarafından üretilmesi, özel sektör uygulamalarının bu kuruluşlarda kolaylıkla icra edilememesi gibi nedenlerden ötürü KİT'lerin kaliteli yönetimi, kaynakların etkin kullanımı açısından çok önemli sonuçları bulunmaktadır.

OECD bünyesinde yapılan araştırmalara göre OECD kapsamındaki ülkelerde KİT'lerin 2 trilyon USD dolar piyasa değeri ve 6 milyonu aşkın çalışanı ile küresel ekonomisi içerisinde önemli bir paya sahip bulunduğu görülebilmektedir (Christiansen, 2011, s. 3-6). OECD'ye göre KİT'lerin kurumsal yönetim ilkelerini ve uygulamalarını benimsemesinde 4 önemli faktör bulunmaktadır.

1. KİT'ler hâlâ OECD kapsamındaki ülkelerde birçok kritik sektörde faaliyette bulunmakta ve genel ekonomik performansı etkileyebilmektedir.

2. Birçok ülkede küreselleşme ve liberal ekonominin etkisinde kalınarak kamu reformu yapılmakta ve kamu mülkiyet haklarının daha etkin ve verimli kullanılması ön plana çıkmaktadır.

3. KİT'lerde kamu sektörü için tasarlanan iyi yönetim araçlarının uygulama zorlukları bulunmaktadır.

4. KİT'lerin daha etkin ve daha verimli yönetilmelerinin sağlanması, dolaylı yönden rekabeti ve ekonomik büyümeyi teşvik edecektir (OECD, 2010, s. 6-8).

Kamu kesiminde kurumsal yönetimin temel hedefi parlamentonun ve merkezi otoritenin politikalarının gerçekleşmesine yönelik güvenceler oluşturmaktır. Etkili bir kurumsal yönetim için uygulamaların tasarımı ve icrası devletin ilgili tüm kesimlerinde sorumluluk ve uyum gerektirmektedir. Bu bağlamda öncelikle parlamentoya karşı yürütme organının KİT'lerin hedeflerinden ve kullanılan kamu kaynaklarının doğru kullanılıp kullanılmadığından yönetsel açıdan sorumluluğu bulunmaktadır. Doğru tasarlanmış kurumsal yönetim ilke ve uygulamaları çerçevesinde kontrol, gözetim, hesap verme ve denetim süreçlerinin uyumlu bir şekilde çalışması sonucunda, yürütmenin bu sorumluluğunu yerine getirmesine imkân veren yeterli güvence ortamı elde edilebilecektir (The Netherlands Ministry of Finance, 2000, s. 9).

4 PWC, 2015, State-Owned Enterprises Catalysts for public value creation? https://www.pwc.com/gx/en/psrc/publications/assets/pwc-state-owned-enterprise-psrc.pdf; http://www.businessdictionary.com/definition/state-owned-enterprise-SOE.html; European Commission, 2014, Possible provisions on state enterprises and enterprises granted special or exclusive rights or privileges, ss.2. http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2015/january/tradoc_153030.pdf.

5 Bu anlamda uygulamada ortak bir tanımın bulunmadığı, idari ve/veya yasal düzenlemeler sonucunda birçok kamu işletmesinin KİT kapsamında yer almadığı görülebilmektedir.

6 Forbes Magazine, (2014), The World's Biggest Public Companies (Dünyanın En Büyük Kamu İşletmeleri), http://www.forbes.com/global2000/list/#tab:overall (11.12.2015).

Ticari faaliyetlerin ülke sınırlarının ötesine geçerek işletmeler açısından küresel bir pazarın söz konusu olması, bilişim ve teknolojideki baş döndürücü değişimler, tekelci yapıların getirdiği ekonomik problemler, kendine özgü yönetim ve sahiplik sorunları, devletin siyasi maksatlarla rasyonel olmayan müdahaleleri, şeffaflık ve hesap verilebilirliğin karmaşık organlar zinciri arasında dağılarak gerçek anlamda performansın ölçülememesi gibi konular KİT'lerin yeniden düzenlenmesi ve yapılandırılması ihtiyacını gündeme getirmiştir (OECD, 2005, s. 14-15).

KİT'lerin klasik işletmelerden farklı örgüt yapısına ve yönetim esaslarına sahip olması, birçok KİT'in özel sektör ve kamu sektörü arasında yasal/idari düzenlemelere tabi bulunması, bu kuruluşlarda tesis edilecek kurumsal yönetim anlayışının da –özünden uzaklaşmadan- farklı bir boyutta ele alınmasına yol açmaktadır. Nitekim 2004 yılında kurumsal yönetim ilkelerine destekleyici mahiyette OECD tarafından Kamu İşletmeleri İçin Kurumsal Yönetim Rehberi hazırlanmıştır. Rehberde KİT'lerin kurumsal yönetim ilkeleri ekseninde yapılandırılması için altı farklı konu üzerinde odaklanıldığı görülmektedir. Bunlar;

- KİT'ler için etkin hukuki ve düzenleyici çerçevenin sağlanması; KİT'ler ve özel sektör işletmeleri arasında yasal/idari düzenlemelerden ileri gelen yapısal çarpıkların giderilmesi temin etmelidir.

- Devletin sahiplik işlevini yerine getirmedeki sorumluluğu; Devlet KİT'lerin etkin ve verimli bir şekilde profesyonel olarak yönetilmesini temin edecek açık ve tutarlı bir sahiplik politikası belirleyerek, bu işletmelerin şeffaf ve hesapverilebilir bir tutum izlemelidir.

- Hissedarların adil muameleye tabi tutulması; Devlet ve KİT yönetimi, OECD Kurumsal Yönetim İlkerlerine uygun olarak bütün paydaşlara adil bir muameleye tabi tutulmasını sağlayarak, onların işletme faaliyetleri hakkında şeffaf bir şekilde bilgilendirilmesini sağlamalıdır.

- Hissedarlar arasındaki eşitliğin yapılandırılması (Paydaşlarla İlişkiler); KİT'lerde devlet işletme faaliyetlerinin icrasında etik kuralları gözeterek paydaşlarının hak ve sorumluluklarına gereken önemi vermelidir. Ayrıca paydaşlarla olan ilişkileri hakkında rapor düzenlenmesi sağlanmalıdır.

- Bilgilendirme ve şeffaflık; KİT'ler OECD Kurumsal Yönetim İlkelerine uygun yüksek şeffaflık standartlarına sahip olmalıdır. Bunun için KİT'lerin etkili iç denetim yöntemlerini geliştirilmesi, bağımsız denetim faaliyetlerine tabi kılınması, uluslararası muhasebe ve denetim standartlarını benimsemesi, finansal ve finansal olmayan kurumsal bilgilerini kamuoyuna uluslararası kabul görmüş yüksek nitelikli standartlara uygun olarak açıklaması gerekmektedir.

- Yönetim kurullarının sorumluluğu; KİT yönetim kurulları işletme faaliyetleri hakkında gereken bilgi, bağımsızlık, uzmanlık ve yetkiye sahip olacak şekilde yapılandırılmalıdır. Ayrıca yönetim kurulu görevlerini icra ederken etik ilkeleri gözetecek ve hesap verilebilir şekilde dürüstlükle hareket etmelidir (OECD, 2015).

Söz konusu rehber ülkelerin kendine özgü şartlarına göre uyarlanabilecek ve bağlayıcı ol-

mayan standartlar ve uygulamaları içeren sürekli gelişme açık bir kılavuz niteliğinde tasarlanmıştır.

2. KİT'lerde İç Kontrol Sistemi Yapılanması

Kurumsal yönetim felsefesi itibari ile bir işletmenin hedeflerini ulaşabilmesi için ideal yönetim, kontrol ve denetim mekanizmalarının, sistemlerinin ve uygulama yöntemlerinin benimsenmesini ilke edinir. Bir işletmenin amaçlarına ulaşabilmesi için faaliyetlerini birtakım ölçütler çerçevesinde gerçekleştirmesi, gereken kontrollerin yapılarak süreçlerin ve çıktıların denetlenmesine ihtiyaç duyulmaktadır. Kurumsal yönetim yaklaşımı çerçevesinde bir işletmede yasal ve idari düzenlemelere uyumlu bir şekilde faaliyetlerin, süreçlerin, risklerin etkin ve verimli bir şekilde yönetimi, hile ve suiistimallere karşı kaynakların, varlıkların korunması, hissedarların ve ilgili diğer tarafların hak ve menfaatlerinin gözetilmesi gibi konuların bir bütün içerisinde değerlendirilmesini mümkün kılacak sistemlerin tasarlanması gerekmektedir.

İşletme ölçeğini büyümesi, faaliyetlerinin genişlemesi ve değişik üretim süreçlerinin benimsenmesi, değişen teknoloji ve sermaye yapısı gibi etmenler neticesinde işletme sahiplerinin ve/veya yöneticilerinin yapılan iş ve işlemleri doğrudan kontrol edebilmesini imkânsız hâle getirebilmektedir. İşletmenin sonuçlarından etkilenen kesimler için bu problemleri aşabilmenin yolu etkin bir iç kontrol sisteminin kurulmasından ve uygulanmasından geçmektedir (Kurnaz ve Çetinoğlu, 2010, s. 36). Bu doğrultuda KİT'lerin kurumsal yönetim ilke ve uygulamalarını hayata geçirebilmesi ve sürdürülebilir hâle getirilmesi için uluslararası standartlarda iç kontrol ve iç denetim faaliyetlerini de gerçekleştirmesi beklenmektedir.

İç kontrol bir işletmenin hedeflerine ulaşmasını sağlamak adına iş süreçlerinin etkinliği ve verimliliği, finansal raporların güvenirliliği ile işletme faaliyetlerinin yasal düzenlemelere uygun bir şekilde gerçekleştirilmesi konularında makul bir güvence temin etmek üzere tasarlanmış, yönetim ve diğer personel tarafından etkilenen bütünleşik bir süreçtir (COSO, 2013, s. 3). Etkin bir iç kontrol sistemi işletme varlıklarının korunmasına yardımcı olduğu kadar finansal göstergelerin tam ve doğru olmasını, işletme faaliyetlerinin kurum içi ve kurum dışı (örneğin yasa ve yönetmelikler) düzenlemelere uygun olarak gerçekleştirilmesi konusunda makul seviyede güvence temin edecektir (AICPA, 2007, s. 5; COSO, 2011, s. 1). Bu nedenle iç kontrol alanlındaki çalışmalar özel sektör işletmelerinde olduğu kadar kamu kesiminde de geniş yankılar uyandırmış, birçok ülkede kamu özel sektör ayırımı gözetilmeksizin iç kontrol alanındaki gelişmeler kısa bir süre içerisinde kamu kesiminde de yer aldığı görülmektedir. Örneğin Türkiye'de de 2003 yılında yürürlüğe giren 5018 sayılı Kamu Mali Kontrol Kanunu ile yasal zeminde tanımlanmış bulunmaktadır.

İşletmedeki süreçlere, işlemlere, sonuçlara ilişkin ölçütler, sorumluluklar ve yetkiler belirlendikten sonra, yapılan işlerin gerek kısmi gerekse genel amaç ve beklentilerle uyumunu gözlemleyen, kontrol eden ve zaman içerisinde oto kontrol işlevi üstlenerek hata ve kayıpların önüne geçilmesini, kaynakların verimli bir şekilde kullanılmasını sağlayan kurumsal uygulamaların bütünü iç kontrol sistemini oluşturmaktadır. Diğer taraftan KİT'lerin kendine has hukuki ve organizasyonel yapısı nedeni ile özel sektör işletmelerinden farklı iç kontrol uygulamalarına ve iç denetim faaliyetlerinin icra edilmesine ihtiyaç duyulabilmektedir.

KİT'lerde iç kontrol, merkezi yönetim ile KİT üst yönetiminin önceden belirlemiş olduğu hedeflere ulaşılmasını engelleyebilecek sorunların önlenmesi, risklerin yönetilmesi ve süreçlerin doğru bir şekilde gerçekleştirilmesine makul bir güvence sağlamak için alınan tedbirler ile kontrol unsurlarını kapsamaktadır (OECD, 2005, s. 1). İç kontrol tek başına daha önce tanımlanan KİT'lerin genel hedeflerine ulaşılmasını garanti edemez. Bir iç kontrol sistemi ne kadar iyi düşünülmüş ve ne kadar iyi işletilmiş olursa olsun KİT hedefleri ve sürdürülebilir kurumsal yönetim uygulamaları için yönetime sadece makul bir seviyede güvence sağlayacağı göz ardı edilmemelidir (INTOSAI, 2004, s. 12). KİT faaliyetleri genellikle kamu yönetimi çatısı altında gerçekleştirildiğinden dolayı KİT mensuplarının kamusal görev ve sorumlulukları çerçevesinde kamu kaynaklarının hata, hile ve suiistimallere karşı etkin bir şekilde kullanılması için işleme faaliyetlerinin gerçekleştirilmesi esnasında iç kontrol süreçlerini sürekli izlemesi ve gerektiğinden revize edilmesini talep etme zorunluluğu bulunmaktadır. Bunun içinde iç kontrol uygulamalarının organizasyonun farklı bir uzantısı yerine işletme faaliyetlerinin tamamlayıcı bir parçası –ve bir iş disiplini- olarak rutin olarak işleyecek hâle getirilmesi gerekmektedir. Böylece sistemden ve çalışanlardan beklenen etik ilke ve değerlerin yerleşmesi, finansal bilgilerin güvenirliği, kurumsal yönetim ilkelerinin uygulanması gibi modern yönetim uygulamalarından beklenen sonuçların gerçekleşmesi sistemin uygun bir şekilde işlemesi ile –makul bir seviyede- mümkün olabilecektir.

Şekil 1: *KİT'lerde Yapılandırılacak İç Kontrol Sisteminin Amaçları, Sorumluları, Araçları ve Etkileri*

Kaynak: Tolkun, 2014, s. 202-203

Şekil 1'de görüleceği üzere iç kontrolün temel amaçları doğrultusunda iç kontrol sistemi araçlarından istifade edilerek kurumsal yönetim felsefesinden beklenen fayda ve sonuçlara ulaşılmaktadır. İç kontrol sistemlerinin varlığı KİT'lerde paydaşlara dönük olarak –

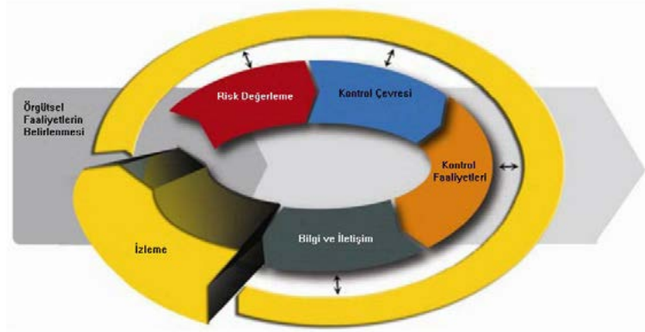
en başta devlet olmak üzere- bir güvence ortamı oluşturduğu gibi, KİT yönetiminin de kararlarının etkin ve verimli bir şekilde icra edilmesine olanak tanıyacaktır. Zira birbirinden karmaşık ve zaman içerisinde gözlemlenmesi oldukça zor olan birçok faaliyetin ve bunların sonuçlarının istenildiği ölçüde gerçekleştirilmesi, yasal ve idari çerçevenin gözetilmesi, iş süreçlerindeki hataların öngörülerek en kısa sürede giderilmesi için etkin bir iç kontrol sisteminin yapılandırılması ve bu sistemin sürekli izlenmesi gerekmektedir. Bunun için öncelikle KİT yönetiminin ve beraberinde devletin (veya ilgili organların) etkin bir iç kontrol çerçevesi oluşturma zorunluluğu bulunmaktadır. Günümüzde iç kontrol sistemine dönük kuramsal çalışmaların başında CoCo (Kanada Yeminli Mali Müşavirler Enstitüsü Kontrol Kriterleri Komitesi), COSO (Sponsor Kuruluşlar Komitesi), Turnbull Rehberi gibi yaklaşımlar bulunmakla birlikte, bu çalışmalardan COSO ilke ve uygulamalarının yaygın olarak benimsendiği görülmektedir.

Özellikle 1980'li yılları takip eden süre içerisinde İngiltere ve ABD'de birçok firmada yaşanan iflaslar ve başarısız yönetimlerin altında hileli işlemler ve kötü yönetim uygulamalarının önemli bir kısmının iç kontrol uygulamalarındaki zayıflıklardan meydana geldiği tespit edilmiştir. Bu durumda mevcut problemlerin aşılması amacıyla işletmelerde etkin bir iç kontrol sisteminin kurulması gündeme gelmiştir (Erdoğan, 2009, s. 1). Bu amaçla 1985 yılında ABD'de 5 ayrı kuruluşun gönüllü olarak iştirak ettiği COSO isimli bir komisyon oluşturulmuştur[7]. Komisyon iç kontrol 1992 yılında yayınladığı İç Kontrol: Bütünleştirilmiş Yapı (COSO Report) dünyada yaygın bir biçimde benimsenmesiyle söz konusu raporda yer alan kontrol faaliyetlerinin tasarımı, uygulanması ve iç kontrol sisteminin etkinliğini değerlendirmek için iç denetim faaliyetlerine genel bir çerçeve sunmuştur. COSO raporunda yer alan hususların yayınlanmasından bu yana çarpıcı bir şekilde teknoloji ve çalışma şartları giderek daha karmaşık ve global bir hâl almaya başlamıştır. Aynı zamanda paydaşların yönetim süreçlerini destekleyen bütünleşik bir iç kontrol sistemi ile daha fazla şeffaflık ve sorumluluk talep ettikleri de gözlemlenmektedir (COSO, 2013, s. i). Bu bağlamda birçok ülkede yüksek denetim organlarını temsil eden Uluslararası Sayıştaylar Birliği (INTOSAI) tarafından kamu kesimine (dolayısı ile KİT'lere) dönük olarak iç kontrol sisteminin yapılandırılmasında COSO Modelinin tavsiye edildiği görülmektedir. INTOSAI, COSO Modelini kamu sektörüne uyarlayarak "INTOSAI Kamu Kesimi iç Kontrol Standartları Rehberi" adıyla ürettiği taslak çalışmayı üye ülke Sayıştayları ile -ortak bir iç kontrol bakış açısı oluşturmak amacıyla- paylaşmıştır. Rehbere göre KİT'lerde yapılandırılacak iç kontrol sistemi, işletme faaliyetlerinin düzenli, belirlenmiş kurallara uygun, verimli ve etkin bir şekilde yürütülmesinin yanı sıra kamu kaynaklarının korunarak hesap verme sorumluluğunun yerine getirilmesine yardımcı olacak süreçleri içermektedir. İç kontrol sisteminin yapılandırılması KİT'lerde iyi yönetim unsurlarının hayata geçirilmesi kadar hata, hile ve suiistimallerin tespit edilmesi/önlenmesi, daha da ötesinde etik değerlerin ve davranışların ön plana alınması ile kamuoyunda KİT yönetimine karşı güven atmosferinin oluşmasında önemli katkı sağlayacağı ileri sürülmektedir (INTOSAI. 2004, s. 1-4).

İşletmenin amaçlarına ulaşması ve bu başarıya ulaşmasında karşılaşabileceği risklerin azaltılması için COSO'nun çalışmalarında yer alan iç kontrol modelinin 5 unsurunun (Entegre Çerçeve- COSO Çerçevesi) uyumlu bir şekilde çalışması gerekmektedir.

7 Söz konusu kuruluşlar American Accounting Association (AAA), the American Institute of Certified Public Accountants (AICPA), Financial Executives International (FEI), and the Institute of Management Accountants (IMA)'dan oluşmaktadır, COSO, http://www.coso.org/aboutus.htm.

Şekil 2: *COSO İç Kontrol Çerçevesi Unsurları*

Kaynak: COSO, 2009, s. 1.

Söz konusu çerçeveye göre;

Kontrol çevresi; dürüstlük ve etik değerlerin varlığı, üst yönetimin iç kontrole ilişkin tutumu ve sorumluluğu, organizasyonel düzeyde yetki ve sorumlulukların belirlenmesi, mesleki yeterlik ve kurumsal bağlılık, örgüt yapısı, çalışanların performans ölçümleri, personele dönük teşvik ve ödülleri kapsayan insan kaynakları politikaları, yönetim ve iş yapma biçimleri gibi genel bir çerçeveyi tanımlamaktadır. Ayrıca çalışanların konusunda uzman ve yetenekli kişilerden oluşması, üst yönetimin yönetim algısı ve kontrol süreçlerini değerlendirmesi, iş süreçlerinin, yetki ve sorumlulukların belirlenmesi gibi hususların modern yönetim uygulamaları ile uyumlu bir şekilde ele alınması KİT'lerde etkin bir kontrol çevresinin oluşumuna katkı sağlayacaktır. (Kamu İç Kontrol Standartları Tebliği, COSO, 2013, s. 4, INTOSAI, 2004, s. 15-18) KİT'lerin özel sektör işletmelerinden farklı olarak kurumsal kamu kimliği nedeni ile güçlü bürokratik düzenlemelere tabi olması, etik ve ahlaki değerlerin kamu görevlilerinden doğal bir süreç içerisinde beklenmesi, muhasebe ve raporlama sistemlerine –bir kısmında güncel olmamakla birlikte- uzun bir süreden bu yana sahip olması iç kontrol ortamının sağlıklı bir şekilde revizyona tabi tutulmasını kolaylaştırabileceği de düşünülebilir.

Risk değerlendirme, KİT'lerin sürekli değişen koşullar altında örgütsel hedeflerine ulaşmasını engelleyebilecek iç ve dış risklerin analizini ve yönetilmesini temin eden süreçleri ifade etmektedir. Risk yönetimi, yönetim kurulu ve KİT yönetimi tarafından risklerin tanımlanması/belirlenmesi, ölçülmesi, değerlendirilmesi, raporlanması ve risklere cevap verilmesi konularının (ilgili taraflara güvence sağlamaya dönük) planlı ve sistematik bir şekilde yapılandırılmasını ifade etmektedir (CIPFA ve IFAC, 2013, s. 33; Ard ve Berg, 2010, s. 2). Kurumsal risk yönetiminin KİT'lerde yapılandırılması için söz konusu sürece yön veren unsurları şu şekilde genelleştirmek mümkündür;

- Risklerin tanımlanması,
- Risklerin analiz edilmesi ve ölçülmesi,
- Risklerin önceliklendirilmesi,
- Risklere uygun çözümlerin belirlenmesi ve uygulanmaları,

- Sürecin sürekli izlenmesi ve gözden geçirilmesi,
- İletişim ve danışma (TUSİAD, 2008, s. 51).

Kontrol faaliyetleri KİT'lerin hedeflerine ulaşmasını mümkün kılacak politika, prosedür, sevk ve uygulama gibi iç düzenlemeler ile bu hedefleri engelleyecek risklerin engellenmesi ve yönetilmesi süreçlerini ifade etmektedir. Bu süreçleri yönetecek ve kontrol faaliyetlerini icra edecek nitelikli personelin işe alınması, eğitilmesi, görevlendirilmesi ve performansının değerlendirilmesi iç kontrollerin başarısında önemli bir rol oynamaktadır (Kamu İç Kontrol Standartları Tebliği, 2007). KİT'ler de öngörülen kontrol faaliyetleri birbiri ile bağlantılı, süreçlere ve organizasyon yapısı içerisine gömülü, birbirlerini destekleyen, risklerin yönetilmesini öngören ve işletme faaliyetlerinin gerçekleşmesini sağlayacak önlemler bütünü olarak ele alınabilir. Kontrol faaliyetleri biçimsel olarak tanımlanmış birçok politika ve prosedürden meydana gelmekte olup, KİT'in ölçeğine ve faaliyet yapısına göre kontrol faaliyetleri, teknolojileri ve parametreleri geniş veya dar kapsamlı olabilmektedir. Kaval'a göre KİT'lerde gerçekleştirilecek kontrol stratejileri ve yöntemlerini belirleyici, önleyici, düzeltici ve tamamlayıcı kontroller olarak genelleştirmek mümkündür (Kaval, 2008, s. 133-135).

Bilgi ve iletişim unsuruna göre KİT'ler hakkında önem atfeden tüm bilgilerin zamanında, doğru, güvenilir ve anlamlı bir şekilde üretilmesi gerekmektedir. KİT'ler de kontrol faaliyetlerini ve iş süreçlerini gerçekleştiren çalışanlar tarafından bu bilgilerin etkin ve verimli bir şekilde edinilmesi ve organizasyonun ilgili tüm katmanlarına iletilmesini mümkün kılacak bir bilgi ve iletişim sistemi temin edilmelidir. (INTOSAI, 2004, s. 32-33) Bunun için özellikle iç kontrol sisteminin tasarımı aşamasında, hangi bilgilerin, kime, hangi biçimde ve ne sıklıkla raporlanacağı belirlenmiş olmalıdır (Güner, 2009, s. 189).

İç kontrol uygulamaları esnasında tespit edilen ve yasal anlamda sorun teşkil eden konuların iletilmesi yöneticiler ve çalışanlar açısından problem teşkil edebilmektedir. KİT'lerin varlıkları ve sermayesi genellikle kamu kaynaklarına dayandığından dolayı bu kuruluşlarda meydana gelen hata, hile ve usulsüzlüklerin, özel sektör işletmelerinden daha katı yaptırımlara bağlanmış yasal hükümlere göre değerlendirilmelerinden ötürü farklı bir bakış açısı ile daha dikkatlice ele alınması gerekmektedir. Diğer taraftan uzun yıllardan bu yana bu kuruluşların varlıklarının politik nedenlerden ötürü suiistimal edildiği veya siyasi kaygılar nedeni ile zarar ve kayıplarının örtbas edildiği gibi kanaatler KİT'ler hakkında olumsuz bir atmosferin oluşumuna zemin hazırlamıştır. Bu nedenle iç kontrol sisteminin kurulmasında ve işleyişinde bu türden kaygıları bertaraf edecek şekilde meydana gelen olumsuzlukların ilgililerce fark edilmelerini sağlayacak şeffaf bir iletişim ağının oluşturulması gerekmektedir.

İzleme, KİT'lerdeki iç kontrol faaliyetlerini sürekli ve aralıklı olarak değerlendirme, değişen koşullar ve riskler karşısında işletme hedeflerine ulaşılmasını sağlayacak yeni iç kontrol süreçlerini belirlemeye dönük faaliyetleri oluşturmaktadır. Arens'e göre izleme, iç kontrol faaliyetlerinin kalitesini sürekli veya periyodik olarak değerlendirilmekle birlikte, zaman içerisinde kullanım amacına ve değişen koşullara uygun olarak yeni iç kontrol süreçlerinin tespit edilmeye çalışılması faaliyetidir. Mevcut iç kontroller, iç denetçi raporları, özel durumlar hakkında yapılan kontrol raporları, düzenleme ve denetleme kurum raporları, personel geri bildirimleri gibi çeşitli kaynaklardan gelen bilgiler izleme faaliyetleri kapsamında değerlendirilir (Arens vd., 2012, s. 301). Rutin iç kontrol faaliyetleri iç denetçi değerlendirmeleri, çeşitli kurumsal raporlar ve değerlendirmeler, iç kontrol raporlamaları gibi

çeşitli izleme yöntemleri ile incelenmesi mümkündür. İzleme ile iç kontrol sisteminin diğer dört öğesi sürekli izlenerek değerlendirmesi yapılır, aksayan ve hatalı bulunan hususlar için hangi tedbirlerin alınması gerektiği tespit edilir. Bu konuda en önemli görev üst yönetim ile işletmelerde uluslararası standartlara göre yapılandırılmış iç denetim birimlerine düşmektedir. İç denetim yapacakları denetim ve rehberlik hizmetleri ile işletmelerdeki iç kontrol sistemini ve uygulamalarını risk odaklı olarak incelemek, değerlendirmek ve raporlamak zorundadır.

İç kontrol unsurlarının izlenmesi sonucunda elde edilecek sonuçların ve tavsiyelerin yönetim ile paylaşılması, gereken önlemlerin alınması KİT'lerdeki iç kontrol sisteminden beklenen faydaların elde edilmesini konusunda güvence sağlayacaktır (COSO, 2011, s. 113-115). Bu nedenle izleme faaliyetinin sonuçlarının raporlanması, iletilmesi ve gereken önlemlerin süratle alınabilmesini temin edebilmek adına gereken iletişim sistemlerinin ve süreçlerinin iç kontrol sitemi ile bütünleştirilmesi tüm sistemin sürdürülebilmesi adına hayati önem atfetmektedir. Etkin bir iç kontrol sistemi tasarımı KİT'lerin hedeflerine ulaşmasına, varlık ve kaynaklarının etkin bir şekilde kullanımına yardımcı olmaktadır. Tüm bu sürecin ise uluslararası standartlarda izlenmesi ve değerlendirilerek başta yönetim ve denetim kurulu olmak üzere ilgili organlara, muhataplara raporlanması özel ihtisas gerektiren iç denetim faaliyetleri eli ile gerçekleştirilmesi beklenmektedir.

KİT'ler kurumsal yapılanma açısından ülkeden ülkeye farklılık göstermekle birlikte demiryollarından, enerjiye, sağlıktan bankacılığa değin geniş bir yelpazede ulusal/ uluslararası ölçekte hizmet ifa etmek üzere kurulmuş, bugünde hayati öneme haiz sektörlerde faaliyette bulunan tecrübe ve deneyim kazanmış işletmelerdir. Bir başka açıdan bakıldığında kamu otoritesinin genellikle daha belirgin ve köklü bir geçmişe dayanacak şekilde kurallar, prosedürler, bütçeler, faaliyet raporları, yönetmelikler, kanunlar, talimatlar, yönergeler, görev dağılım çizelgeleri, iş akış şemaları gibi iç kontrol sisteminin öne çıkan uygulamalarına sahip olmasından ötürü KİT'lerde de bir iç kontrol sisteminin var olmadığının ileri sürülmesi pratik ile bağdaşamayabilecektir. Buna karşılık iç kontrol sisteminin bilimsel ve uluslararası genel kabul görmüş standartlarda tesis edilmesi ve/veya revize edilmesi günümüz kamu işletmeciliği açısından kaçınılmaz bulunmaktadır. Zira genel anlamda kamuda ve dolayısı ile KİT'lerde iç kontrol sistemlerine ilişkin bütünleşik bir çerçevenin -işletme disiplini açısından- oluşturulmadığına ilişkin yaygın kanaati, bu kuruluşların etkin ve verimli bir şekilde faaliyette bulunmadığı düşüncesi desteklemektedir.

KİT'lerde mevcut olan iç kontrol sisteminin modern yönetim uygulamalarına ve COSO Modeline göre revize edilerek daha etkin bir hâle getirilmesi için öncelikle;

- KİT stratejik planlarının uygulanmasına dönük tüm faaliyetlerin, iş süreçlerinin ve akış şemalarının ayrıntılı bir şekilde tanımlanması,
- İşletme faaliyetlerini icra edecek çalışanların görev ve sorumluluklarının açık bir tanımlanması,
- Kontrol noktalarının, prosedürlerin, süreçlerin ve sorumlularının tanımlanması,
- Faaliyetlerin gerçekleştirilmesi esnasında işletmenin karşılaşacağı risklerin analiz edilerek, bu risklerin ne şekilde yönetileceğine dair planların hazırlanması (uygun risk yönetimi ve kontrol stratejisi),
- Etkileşimli bir bilgi yönetim sisteminin tasarlanması ve kurulması ile bilgi sistem-

lerindeki veri bütünlüğünün tesisi,

- Etkin bir iletişim ağı kurularak iç kontrol işlemlerinin yönetim bilgi sisteminde değerlendirilmesi, arşivlenmesi ve ilgililerin izlemesine olanak sağlanmalı,
- Verilen görevleri yerine getirmek için gereken bilgi ve becerilerin yeterliliği,
- Etik davranış kültürünün teşviki ve çıkar çatışmalarından kaçınmak,
- Yeterli denetim noktalarının oluşturulması,
- Performansın izlenmesi, iç kontrol zayıflıklarının ve özel durumlar için gereken prosedürlerin varlığı (Eraslan, 2012, Commission of the European Communities, 2006, s. 15).
- İç kontrol sonuçlarının geri bildirimi, değerlendirilmesi ve sonuçlarının iletilmesi için kontrol çevrim ortamının tasarlanması,
- İç kontrol uygulamalarının, süreçlerinin ve sonuçlarının gözlemlenmesi için iç kontrol izleme planlarının oluşturulması gibi temel konuların KİT yönetimi tarafından belirlenmesi atılması gereken adımların başında yer almaktadır. Ayrıca etkin bir iç kontrol sisteminin en iyi uluslararası uygulamalara dayanması, yukarıda yer alan ölçütleri içermesi ve periyodik olarak değerlendirilmesi beklenmektedir.

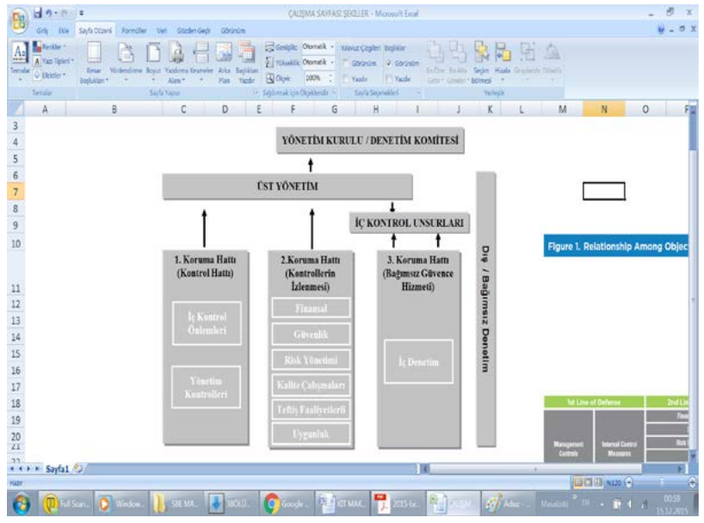
Yeni kamu yönetimi bakış açısında kamu kuruluşları için öngörülen hesap verilebilirlik, saydamlık, etkin ve verimli kamu hizmetleri sunulması, kurumsal yönetim ilkelerinin benimsenmesi gibi beklentiler bu kuruluşlarda sağlam bir iç kontrol sistemi tesis edilmesine işaret etmektedir. KİT'lerin kamu ve özel sektör uygulamalarının her ikisini de bünyesinde barındırabilmesi klasik kamu iç kontrol süreçlerinden biraz daha farklılaştırılmış kontrol süreçlerinin ele alınmasını zorunlu kılmaktadır. Zira KİT'ler bilindiği üzere sadece kamu hizmeti fonksiyonu bulunmamakta, aynı zamanda serbest piyasa koşulları altında mal ve hizmet üretiminde de bulunabilmektedir. Diğer taraftan aşırı kontrol işlemleri, yoğun bürokrasi, karmaşık prosedürler gibi işletme çalışanlarını yıpratıcı, asli işlerinden uzaklaştırıcı vb. iç kontrol uygulamaları sistemin etkin işlemesine olanak vermeyeceği gibi işletme hedeflerine ulaşılmasına, verimsizliğe ve atalete de neden olabileceği de gözden uzak tutulmamalıdır. Bu nedenle KİT yönetimlerinin eksik kontrol ile aşırı kontrol uygulamaları arasında uygun bir dengenin sağlanmasını da gözetmesi gerekmektedir.

3. KİT'lerde İç Denetim Yapılanması

İşletme faaliyetlerinin yasal düzenlemeler ve örgütsel standartlar çerçevesinde etkin ve verimli bir şekilde gerçekleştirilmesi için tasarlanan iç kontrol sistemi, işletmenin hemen her biriminde çalışmakta olan personelin görev sahasında girmektedir. Bütünleşik bir yapı arz eden bu kontroller birbiri ile sürekli etkileşimde bulunması, süreçleri ve çıktıları doğrudan etkilemesi nedeniyle, bu sistemin izlenmesi, değerlendirilmesi ve raporlanması uluslararası standartlara uygun bir şekilde yapılandırılan iç denetim faaliyetleri ile mümkün olacaktır. Bugün iç kontrol çalışmalarında en fazla öne çıkan çalışmaların başında işletmelerin amaçlarına ulaşmasını engelleyecek risklerin tanımlanması, makul bir seviye gözetilerek yönetilmesi ve bütün bu çalışmaların uzman bir bakış açısı ile değerlendirilmesi gelmektedir. Bu nedenle iç kontroller her ne kadar öncelikli olarak üst yönetimin öncelikli

görevi arasında bulunsa da yönetime bağlı ancak mesleki olarak bağımsızlığı bulunan iç denetim faaliyetlerine ihtiyaç duyulmaktadır.

Şekil 3: *Küresel Güvence İçin 3 Aşamalı Koruma Modeli*

Kaynak: Anderson ve Eubanks, 2015, s.1.

KİT'ler için öngörülen iç kontrol esaslı küresel savunma modeli iç kontrollerde organizasyon içi yapılacak iş ve işlemlerin dağılımı Küresel Güvence İçin Koruma Modelinde 3 aşama şeklinde gösterilmektedir. Buna göre;

1. aşamada kontrol işlemleri ile sorumlu olan birim üst yönetim ve buna bağlı KİT çalışanları,

2. aşamada kontrollerin izlenmesinde birinci derecede sorumlu üst yönetim görevli bulunmaktadır.

3. aşamada ise iç denetim işletme, faaliyetlerinin etkin ve verimli gerçekleştirilmesi ile iç kontroller hakkında makul seviyede güvence temin etme görevlerini üstlenmektedir. İç denetim bu aşamada sürekli veya aralıklı olarak yapacağı değerlendirmeler ile üst yönetime ve yönetim kuruluna/denetim komitesine iç kontrol sisteminin izlenmesine yardımcı olmaktadır. Son olarak da savunma hattında bulunmamakla birlikte dış/bağımsız denetim faaliyetleri sayesinde KİT'lerin genel yönetim ve kontrol yapısına ilişkin gözlemleri ve değerlendirmeleri önemli bir rol üstlenebilmektedir (Anderson ve Eubanks, 2015).

KİT'lerde kurumsal yönetim uygulamalarının yerleşebilmesi için öngörülen iç kontrol sis-

teminin izlenmesi, risklerin ve işletme faaliyetlerinin değerlendirilmesi, şeffaflık ve yönetimin hesap verebilmesine katkıda bulunmak adına iç denetim faaliyetlerinin gerçekleştirilmesi önem arz etmektedir. Bu anlamda bir işletme hakkında bilgi sahibi olmak adına işletme yönetimi tarafından faaliyetlerin sonuçları hakkında çeşitli mali göstergeler üretilerek muhataplara sunulması gerekmektedir. Ergin'e göre bu noktada rutin iş süreçlerinin yanı sıra üretilen bilgilerin muhataplarca güvenilirliği hususunda tereddüt hâsıl olabilmektedir (Ergin, 2006, s. 7). Zira operasyonel veya stratejik karar alıcıların, uygulayıcıların, hissedarların işletme hakkında sunulan bilgileri, verileri, sonuçları doğrudan kaynağına inerek inceleme ve değerlendirme olanağı her zaman bulunmamaktadır. Kendilerine sunulan bu bilgileri doğru kabul edip, bilgileri sağlayan kişilere ve sistemlere güvenmek durumundadır (Kenger, 2001, s. 3). Mevcut bilgilerin kontrol edilip, güvenirliğinin sorgulanmaları her zaman mümkün olmadığından dolayı bilgiden istifade edenler için bir bilgi güvenliği riski ve bu riskten doğan bir tereddüt söz konusudur. İşletmede üretilen bilgilerin sıhhati kadar, gerçekleştirilen kontrollerinde etkinliği, yerindeliği ve uygunluğunun da değerlendirilerek, paydaşların ve diğer muhatapların tereddütlerinin makul seviyede giderilmesi için uzman kişilerce bilimsel ölçütlerle incelenmesi, kontrol edilmesi ve raporlanması gerekmektedir (Ergin, 2006, s. 7). İşte bu noktada işletmede üretilen bilgilerin, raporların güvenirliğini değerlendirmek, iç kontrol sistemi ve uygulamalarını incelemek üzere organizasyonel olarak yönetim kuruluna bağlı, iç denetim faaliyetlerini yürütmeleri esnasında bağımsız bir iç denetim biriminin yapılandırılmasına ihtiyaç duyulmaktadır.

İç denetim faaliyeti iç kontrol sisteminin ve üst yapı olarak kurumsal yönetimin ayrılmaz bir parçası konumundadır. İç denetim özellikle ABD merkezli olmak üzere batılı ekonomilerde kamu ve özel sektörde başarı ile uygulanmakta olan değişen koşullar ve ihtiyaçlar çerçevesinde yenilenen dinamik bir faaliyettir. İç denetim 1941 yılında ABD'de Uluslararası İç Denetim Enstitüsünün (IIA) kurulması ile kurumsal bir kimlik kazanmış olup, söz konusu kurumun yayınlamış olduğu ilke ve rehberler ile küresel bir kimlik kazanmış durumdadır[8]. IIA'ya göre iç denetim; kurumun risk yönetim, kontrol ve yönetim süreçlerinin etkinliğini değerlendirmek, geliştirmek konularına yönelik sistemli ve disiplinli bir yaklaşım getirerek, işletmenin faaliyetlerini geliştirmesine, onlara değer katılmasına ve kurumsal hedeflere ulaşmasına yardımcı olan, bağımsız, objektif bir güvence ve danışmanlık faaliyetidir (IIAa, t.y.).

Uluslararası İç Denetçiler Enstitüsü iç denetim faaliyetlerinde uluslararası bir çerçeve ve uygulamada ortak bir bakış açısının oluşturabilmesi için Uluslararası İç Denetim Standartları (Uluslararası İç Denetim Meslekî Uygulama Standartları) belirlemiştir. Standartlar iki kısımda ele alınmış olup, Nitelik Standartları, iç denetim faaliyetlerini yürüten kurumların ve kişilerin özelliklerine atıfta bulunurken, Performans Standartları iç denetimin kalitesini ve performansını artırıcı özelliklere dikkat çekerek iç denetim faaliyetinin icrasına ilişkin hususları öne çıkarmaktadır. (IIA, 2011). Gelişmiş birçok ülkede söz konusu standartların benimsendiği, Uluslararası İç Denetçiler Enstitüsü'nün yayınlamış olduğu rehber ve uygulama önerilerinin de genel kabul gördüğü anlaşılmaktadır. Söz konusu yönlendirici çalışmalar başlangıçta özel sektör kuruluşları için öngörülmüş gibi algılansa da bu rehber ve standartların kamu kuruluşları içinde geçerli olduğu kabul edilmektedir.

Nitekim Türkiye'de de bu doğrultuda 5018 Sayılı Kamu Malî Yönetimi ve Kontrol Kanunu[9] yayınlanmış olup, söz konusu kanun metnine bakıldığında ana çerçevenin Uluslararası

8 IIA, t.y., About The IIA, https://global.theiia.org/about/about-the-iia/Pages/About-The-Institute-of-Internal-Auditors.aspx

9 24.12.2003 tarih ve 25326 sayılı RG

İç Denetim Meslekî Uygulama Standartları ile uyumlu olduğu görülmektedir. Kanun metninde kurumsal yönetim, iç kontrol sistemi ve iç denetim faaliyetlerinin uluslararası ölçekte kamu kuruluşları ekseninde yapılandırıldığı, KİT'lerin ise kapsam dışında bırakıldığı anlaşılmaktadır. Bu noktada KİT'lerin klasik kamu hizmeti gören kurumlar ile özel sektör teşebbüsleri arasında farklı bir yapı ve misyon üstlenmesi gibi şartlar nedeni ile kendine özgü koşullar çerçevesinde kurumsal yönetim, iç kontrol sistemi ve iç denetim birimlerinin yapılandırılması gereksinimi ortaya çıkmaktadır. Nitekim dünya üzerinde KİT'ler çok çeşitli ölçek ve organizasyon yapısı ile tek bir tipte yapılandırılmaması, sermaye, denetim, yönetim ve sahiplik fonksiyonları açısından farklı bir kulvarda ele alındığı anlaşılmaktadır. Yine Türkiye örneğinde görüleceği üzere anılan konuların KİT'lerde yapılandırılması amacı ile çeşitli idari ve yasal düzenlemelerde tavsiye niteliğinde öneriler yapılmakta iken, Kamu İktisadi Teşebbüsleri ve Bağlı Ortaklıklarının 2014 Yılına Ait Genel Yatırım ve Finansman Programının Tespiti Hakkında Kararın (08.11.2013 tarih ve 28815 sayılı RG) yayınlanması ile kurumsal yönetim, iç kontrol sistemi ve iç denetim birimlerinin yapılandırılması bir zorunluluk hâline gelmiştir.

4. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmada model olarak nitel ve nicel araştırma tekniklerinden oluşan karma bir yöntem kullanılmıştır. Nitel araştırma gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama yöntemlerinin kullanıldığı, algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği bir araştırma yöntemidir (Yıldırım ve Şimşek, 2006: 39). Bir kavramı, konuyu veya olayı, derinlemesine araştırmak, kendi bütünlüğü içerisinde, doğal ortamında veya doğrudan muhatapları ile detaylar üzerinde sorgulayabilmek, geçmiş ve kültürel öğelerle birlikte kavrayarak bilgi üretebilmek adına nitel araştırma yönteminin seçilmesi tercih edilebilmektedir (Ger, 2009, s. 1).

Araştırma yönteminin belirlenmesinde bu araçların birkaçı birden kullanılabileceği gibi, araştırmacının yaklaşımı ve yeteneği doğrultusunda söz konusu araçlar zenginleştirilerek konunun anlaşılması için daha farklı yöntemler de geliştirilmesi mümkündür. Bu durumda ulaşılan sonuçlar ile elde edilen veriler arasında sistematik bir ilişki kurularak araştırma ekseninde kuramsal olgulara ulaşılmaya çalışılır. Bu yaklaşımda sosyal olayların zaman içerisinde etkileşimli olarak durağan bir seyir izlememesi ve bu değişimin bireylerin bakış açısı ile izlenmesi, değerlendirilmesi neticesinde nitel olarak elde edilen tüm bu düşünce ve tespitler tümevarımsal bir yaklaşımla ifade edilir. Böylece araştırma konusu özellikle etkileyen ve etkilenen kişilerin düşünce ve davranışları altında yer alan temel nedenler, yargılar, beklentiler gibi çok geniş kapsamlı bir altyapının ortaya konması ile daha zengin bir anlam kazanabilecektir.

Nitel araştırma stratejisinin (desenlerinin) belirlenmesinde durum çalışması yaklaşımı kullanılmıştır. Nitel yaklaşımda bir duruma ilişkin etkenler bütüncül bir yaklaşımla araştırılır ve ilgili durumu nasıl etkiledikleri ve ilgili durumdan nasıl etkilendikleri üzerinde odaklanır. Bu amaçla birden fazla veri toplanarak analiz sürecine dâhil edilir ve durumların karşılaştırılmalı olarak tanımlanması ve yorumlanması gerçekleştirilir. Durum çalışmasında 4 temel araştırma deseni (tasarımı) belirlenmiş olup (Yin, 2009, s. 47) bu araştırmada söz konusu desenlerden tek durum (bütünsel) deseni kullanılmıştır. Bütünsel tek durum deseninde analize tek bir birim dâhil edilmekte olup şu 3 durumun varlığında kullanılması söz konusudur (Yıldırım ve Şimşek, 2006, s. 290-291);

1. İyi bir şekilde formüle edilebilmiş, kuramsal yapısı oluşturulmuş bir yaklaşımın teyidi veya yanlışlanması hâlinde,

2. Genel standartlara uymayan aykırı ve kendine özgü durumların söz konusu olması hâlinde,

3. Daha önceden çalışılmayan veya ulaşıl(a)mış durumlarda daha sonraki araştırmalara temel teşkil etmek ve belirli bir konunun açığa çıkarılması hâlinde.

Bu araştırmanın evreni Türkiye'de faaliyette bulunan KİT'lerde görevli denetim personelidir. Denetim personelinin KİT'lerde kurumsal yönetim, iç kontrol ve iç denetim uygulamaları konularında etkilenen ve etkileyen kişilerden oluşması, ayrıca bu işletmelerdeki mevcut durum hakkında tarafsız ve bağımsız bakış açılarına sahip olmaları nedeniyle söz konusu hususlarda farkındalığın belirlenmesi mümkün olacaktır. Bu nedenle araştırma deseni olarak durum çalışması yaklaşımı benimsenmiştir. Araştırmada görüşmeye konu olarak yarı yapılandırılmış sorular esas alınarak yapılan görüşmeler sonucunda elde edilen verilerin tümevarım analizi sonucunda tema ve ana temalar belirlenmiştir. Nitel veri toplama araçları yarı yapılandırılmış görüşmeler, araştırmacının saha notları ve dokümanlardan oluşmaktadır.

Araştırmanın görüşme kısmında yer alan verileri açıklayabilecek kavramlara ve ilişkilere ulaşabilmek için içerik analizi yapılmıştır. Betimsel indeks olarak yazılan veriler bir anlamda görüşmelerin özetini yansıtmıştır. Böylece elde edilen veriler daha derin bir şekilde işlenerek ilgili kavramlara ve temalara ulaşılmıştır. Bu doğrultuda derlenen verilerin kavramsallaştırılması, daha sonra elde edilen bu kavramların içsel bir tutarlılığa sahip olacak şekilde düzenlenmesi ve verileri açıklayan temaların ortaya çıkarılması gereklidir. Bu amaçla kendi içerisinde anlamlı bölümler tanımlanarak araştırmacı tarafından isimlendirilir yani kodlanır. Görüşme metinleri içerisinde yer alan farklı bölümlerde yer alan aynı kod altında birleştirilerek anlamlı olan veriler bir araya getirilir ve ilişkilendirilir (Yıldırım ve Şimşek, 2006, s. 227). Kodlama bir anlamda ele alınan metnin özetini sunan bir açıklamadır. Bu sayede metinde araştırma sahasında yer alan verileri, olguları araştırmak, karşılaştırma yapabilmek ve daha fazla araştırma gereken unsurları belirlemek için bir öngörü oluşturulur (Gibbs ve Taylor, 2010). Böylece araştırma konusu kuramsal çerçeve ile sorgulanmak, anlaşılmak istenen veriler mantıksal bir ilişki içerisinde yer alması sağlanır.

Araştırmada görüşme verileri betimsel indeks üzerinde literatür çerçevesinde kodlanarak, alt ve üst temalar oluşturulmuştur. Tüm görüşmeler incelenerek ifade edilen görüşler önce ana temalar altına daha sonra da ayrıntılı biçimde alt temalar altına yerleştirilmiştir. Daha sonra da elde edilen bulgular, bulgular ve yorum başlığı altında yorumlanmıştır.

Araştırmanın üçüncü aşamasında yapılan görüşmeler, yazılı olarak alınan yanıtlar ve literatür çalışmasından elde edilen sonuçlar çerçevesinde nitel araştırma kapsamında elde edilen bulguları sorgulayabilmek için bir anket geliştirilmiştir. Nitel araştırmada yer alan bulguları sorgulamak, daha geniş katılım ile kurumsal yönetim uygulamaları ekseninde iç kontrol ve iç denetim uygulamalarının pratiğe yansımalarını anlayabilmek, yine bu kavramsal çerçevede olmak üzere ilgili KİT denetim personelinin farkındalık seviyesini ölçebilmek adına nicel yöntemlerden anket uygulamasına da başvurulmuştur. Araştırma bulgularının güvenirliğini güçlendirmek için araştırma süreci içerisinde doküman analizine de yer verilerek karma bir yöntemin izlenmesi yöntemi tercih edilmiştir.

Ön araştırma da yapılan görüşmeler sonrasında elde edilen bulgular ve daha önceden

hazırlanmış bazı anketlerden de faydalanılarak beşli likert ölçeği tipinde anket soruları oluşturulmuştur[10]. Araştırma alanı olarak tespit edilen KİT denetim personeline yönelik bu anket uygulanmış ve bu aşamadaki veriler toplanmıştır. Anket verilerinin değerlendirilmesinde Microsoft Excel 2007 ve SPSS 20.0 bilgisayar programlarından yararlanılmıştır. Katılımcıların cevaplarının çözümlenmesinde istatistik yöntemlerinden frekans dağılımı kullanılmıştır. Ankette yer alan her madde için frekans ve yüzde dağılım oranları hesaplanmıştır.

Tüm veri tablosunda kayıp veri olmadığı görülmüştür. Anket verilerinin güvenirlik katsayısı tüm sorular için alfa α= ,821 olarak tespit edilmiştir. Bu oran anket sorularının güvenirlik düzeyinin yüksek olduğunu göstermektedir. Gliem ve Gliem'e göre Cronbach alfa güvenirlik katsayısı normalde 0 ile 1 arasında değişmekle birlikte 0,8-1 arasındaki alfa değerinin makul bir değer olduğu ileri sürülmektedir (Gliem ve Gliem, 2003, s. 87)

Anket sonuçlarının değerlendirilmesinde, nitel verilerin analizinde elde edilen ana ve alt temalarla ilgili sorular belirlenmiş ve ankete verilen yanıtların görüşülen kişilerin görüşlerini ne denli desteklediği ya da desteklemediği frekans veya yüzde olarak belirtilmiştir.

Nicel araştırma sonucunda elde edilen frekans dağılımı ile birlikte nitel araştırma kapsamında ulaşılan alt ve ana temaların birlikte değerlendirilmesi, yorumlanması gerçekleştirilmiştir.

Sosyal Bilimler Dergisi Sayı:49

5. Araştırmanın Amacı

Dünyada KİT'lerin ekonomik boyutu ve kaynakların etkin kullanım sorunu, bu kuruluşlarda kurumsal yönetimi ön plana çıkarmaktadır. Günümüzde kamu kesiminde kurumsal yönetimi sağlamak için bir takım çalışmalar yapılmakla birlikte kavramsal olarak Türkiye'de geniş bir akademik çalışma sahası bulunmamaktadır. Kamu kesiminde, özellikle kamu işletmelerinde, kurumsal yönetim uygulamalarını hâkim kılmak için iç kontrol uygulamalarının ve iç denetim faaliyetlerinin uluslararası ölçekte yapılandırılması gerekmektedir. KİT'lerin kendine has hukuki ve organizasyonel yapısı diğer işletmelerden farklı bir iç kontrol ve iç denetim sistemine sahip olmasına yol açmıştır.

Türkiye'de kamusal nitelikte birçok mal ve hizmet üretimi KİT'ler aracılığı ile gerçekleştirilmesinin yanı sıra bu kuruluşların genel ekonomi içerisinde çok önemli bir yeri ve konumu da bulunmaktadır. Türkiye'de ulaştırmadan, enerji ve bankacılık kesimine değin geniş bir yelpazede kritik öneme sahip mal ve hizmetlerin pek çoğu KİT'ler tarafından üretilmektedir. Türkiye'de KİT'lerin etkin ve verimli bir şekilde yönetilebilmesi için iç kontrol sisteminin ve iç denetim biriminin oluşturulması yönünde birtakım yasal düzenlemelerin gerçekleştirildiği görülmektedir. Buna karşılık yapılan yasal ve idari düzenlemelerde uluslararası ölçütlerde bir referans modelin konulmaması, bu konuda rehberlik edecek bir üst kurumun teşekkül ettirilmemesi uygulayıcılar açısından ciddi bir sorun teşkil etmektedir. Bu araştırmanın amacı iç kontrol ve iç denetim uygulamalarının etkileşimli olarak Türkiye'de faaliyette bulunan KİT'lerdeki denetim personeli tarafından nasıl algılandığına ilişkin genel çerçeveyi koymaktır. Kavramsal çerçeve kısmında bahsedilen çerçeve doğ-

10 Söz konusu anketler şu kaynaklarda yer almaktadır; Niyazi KURNAZ, 2006, Kurumsal Yönetim Ekseninde Risk Odaklı İç Denetim: Türkiye'nin 500 Büyük Sanayi İsletmesinde Risk Odaklı İç Denetim Uygulama Analizi, Doktora Tezi, Dumlupınar Üniversitesi, SBE, Kütahya., Semih BİLGE ve Murat KİRACI, 2010, Kamu Sektöründe İç Denetim ve İç Denetimin Başarıyla Uygulanmasında Rol Oynayan Faktörler (Kamu İç Denetçileri Üzerine Bir Araştırma), Gazi Kitabevi, Ankara., Münevver YILANCI, İç Denetim, 2003, Osmangazi Üniversitesi Yayınları No:286, Eskişehir.

rultusunda bu kuruluşlardaki mevcut iç kontrol, iç denetim faaliyetlerinin odak noktasında bulunan KİT denetim personeli tarafından bu kavramların nasıl algılandığına ve gerçekleştiğine ilişkin bir bakış açısı ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

6. Araştırma Alanı

Araştırma alanı olarak Türkiye'de faaliyette bulunan ve yasal olarak KİT statüsünde tanımlanmış kamu işletmeleri seçilmiştir. KİT'lerde kurumsal yönetim ekseninde iç kontrol ve iç denetim faaliyetlerine ilişkin kavramsal çerçevenin uygulanması ile bu faaliyetlerin sonuçlarının değerlendirilmesi sürecinde etkilenen ve etkileyen bireyler olması, hâlihazırdaki denetimi gerçekleştiren –kısmen- bağımsız ve yetkili kişiler olması gibi nedenlerinden ötürü teftiş kurulu personeli araştırma katılımcıları olarak tercih edilmiştir.

7. Araştırmanın Örneklemi

Araştırma alanının oldukça geniş olması, tüm KİT teftiş kurulu personeline ulaşılmasındaki kısıtlar, Türkiye'deki KİT'lerin farklı faaliyet sahalarına sahip olmalarına karşılık benzer işletmecilik koşullarına ve yasal düzenlemelere sahip olabilmeleri gibi nedenlerden ötürü söz konusu alanı daha dar bir kapsamda temsil edebilecek KİT'lerden (ulaştırma sektöründe faaliyette bulunan) oluşturulmasına karar verilmiştir.

Araştırma evreni olarak seçilen ana kitlenin tüm birimleri, unsurları hakkında derlenecek bilgi neticesinde elde edilecek sonuçlar arzu edilen araştırma yöntemlerindendir. Ancak pratikte araştırma evreninin tamamını kapsayacak türden bir bilgi derleme yoluna gidilmesi her zaman mümkün olamayabilmektedir. Bu takdirde hakkında araştırma yapılacak kitlenin araştırma konusu ile ilgili -genel anlamda- durumunu yansıtacağını düşünülen bir kesimin, grubun, parçanın temsil edilen kitleden seçilmesi ve amaçlanan bilgilerin bu dar kesitten elde edilmesi örnekleme yöntemini izah etmektedir (Özmen, 1999, s. 25).

Araştırma alanının oldukça geniş olması, tüm KİT teftiş kurulu personeline ulaşılmasındaki kısıtlar, Türkiye'deki KİT'lerin farklı faaliyet sahalarına sahip olmalarına karşılık benzer işletmecilik koşullarına ve yasal düzenlemelere sahip olabilmeleri gibi nedenlerden ötürü söz konusu alanı daha dar bir kapsamda temsil edebilecek KİT'lerden (ulaştırma sektöründe faaliyette bulunan) oluşturulmasına karar verilmiştir. Türkiye'de ulaştırma sektörü genel anlamda karayolu, demiryolu, denizyolu, havayolu, iletişim ve haberleşme ile ilgili sektörlerini kapsadığı ileri sürülebilir. Ulaştırma sektöründeki düzenlemeleri, merkezi otoritenin bu sektördeki kararlarını takip ve yönlendirilmesini, diğer ilgili kurum ve kuruluşlarla ilişkilerini yürütmek, strateji ve hedefler belirlemek gibi hususlarla ilgili olarak Ulaştırma, Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı görevli kılınmıştır. Bu çerçevede olmak üzere bu sektörlerde faaliyette bulunan KİT'lerin de anılan bakanlık çatısı altında hiyerarşik düzeyde teşkilatlandırılması yapılmıştır. Hâlihazırda birçok kamu işletmesi teorik anlamda KİT statüsüne haiz olmakla birlikte –pratikte- çeşitli nedenlerden ötürü bu kapsamdan çıkarılarak başka birimlere bağlandığı ve/veya özelleştirme idaresi çatısı altında yer aldığı görülmektedir. Mevcut yasal ve idari düzenlemelerde bu bakanlık çatısı altında altı adet KİT'in faaliyette bulunduğu görülmektedir. Bahse konu KİT'lerin organizasyon içi denetim faaliyetleri hâlihazırda teftiş kurulu bünyesinde görev alan denetim personelince yürütülmektedir. Tüm teftiş kurullarının yasal statüsü, görevlendirmeleri, denetimlerine ilişkin genel usul ve esasları kendi teftiş yönetmeliklerinde belirlenmiştir.

Nitel araştırmada örnek kütleyi temsil etmek üzere görüşmeci olarak KİT denetiminde aktif bir şekilde rol almış, tecrübeli (asgari 10 yıl bağımsız denetim personeli olarak çalışmış olmak), denetim sonuçlarının ve süreçlerinin değerlendirilmesinden, üst yönetim ile paylaşılmasından ve izlenmesinden sorumlu kişiler seçilmiştir. Görüşme için başvurulan altı kişiden beşi araştırmaya katılmayı kabul ederek görüşme sorularını yanıtlamıştır.

Nicel araştırmaya örnek kütle olarak da söz konusu KİT'lerdeki denetim personeline dönük olarak geliştirilen anket uygulaması yapılmıştır. Ankete 61 kişi katılmış (hedef katılımcıların % 74'ü), yanıtlanan tüm anketlerin tamamını eksiksiz olarak cevaplandırmışlardır.

8. Araştırmanın Bulguları ve Değerlendirme

Bu araştırmanın amacı iç kontrol ve iç denetim uygulamalarının kurumsal yönetim çerçevesi ile etkileşimli olarak Türkiye'de faaliyette bulunan KİT'lerdeki denetim personeli tarafından nasıl algılandığı, söz konusu kavramların, bu işletmelerin faaliyetlerine nasıl yansıdığına ve nasıl algılandığına ilişkin genel çerçeveyi oluşturmaktır.

Tablo 1: *Araştırma Kapsamında Ulaşılan Temaların Başlıklar Altında Gruplandırılması*

KİT'lerde İç Kontrol Sistemi ve İç Kontrol Uygulamaları	KİT'lerde Organizasyon İçi Denetim Faaliyetleri	KİT'lerde Kurumsal Yönetim
İç kontrol standartları ve iç kontrol uygulamaları	İç denetçilerin misyon ve vizyonu	Özel sektördeki örnek uygulamaların KİT'lerde uygulanması
Kontrol çerçevesinin ve kontrol süreçlerinin belirgin olmaması	İç denetime ilişkin uluslararası standartların kabul görmesi	KİT'lerde kurumsal yönetim ilkelerinin yapılanması - Kurumsal yönetim uygulamalarında üst yönetimin rolü ve sorumluluğu
Kontrol faaliyetlerinin etkinliği ve verimliliği	Denetim personelinin bağımsızlığı	

İç kontrol faaliyetlerinin gerçekleştirilmesinde sorumluluk

- İç kontrol faaliyetlerinin gerçekleştirilmesinde kontrol personelinin sorumluluğu
- Üst yönetimin kontrol faaliyetlerinin etkinliğini sağlamadaki rolü

Risk değerlemesi ihtiyacı ve üst yönetimin risk algısı

İç kontrol sistemi ve iç denetim

- Kontrol prosedürleri ile iç denetim faaliyetleri arasındaki etkileşim
- Kontrol faaliyetleri üzerinde yapılan denetimlerin yarattığı katma değer
- İç Denetim biriminin ve iç denetçilerin bağımsızlığı
- Risklerin ölçümlenmesinde ve değerlemesinde bağımsız iç denetimin rolü
- KİT'lerde iç denetim faaliyetlerinin değerlendirilmesi
- Üst yönetimin iç denetim faaliyetlerine karşı tutumu
- İç denetim faaliyetlerinin etkinliğini etkileyen unsurlar
- İç denetim faaliyetlerinin kurumsal kararların alınmasındaki rolü ve önemi
- Şeffaflık ve hesapverilebilirlik
- Doğru ve güvenilir kurumsal raporların üretilmesi
- KİT'lerde üst yönetim performansının ve hesap verilebilirliğin ölçümlenmesi

Denetim kültürü ve etiksel algı

KİT'lerde bağımsız denetim

Nicel araştırma kapsamında yapılan anket çalışmasında kişisel bilgilerde yer alan eğitim durumu, özel sektör tecrübesi ve görev yapılan işletmedeki görev süresi göre farklılaşma gösterip göstermediğine bakılmıştır. Ayrıca anket maddeleriyle değişkenler arasında ilişkinin olup olmadığına bakmak için korelasyon uygulanmıştır.

Anket maddelerinin faktör analizine uygun olup olmadığının belirlenmesi için Kaiser Meyer Olkin testi uygulanmış ve sonuçta KMO değerleri ile Barlet değerlerinin uygun olduğuna karar verilmiştir.

Tablo 2: *Kaiser Meyer Olkin ve Bartlett testleri*

Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy.		,616
Bartlett's Test of Sphericity	Approx. Chi-Square	860,675
	df	435
	Sig.	,000

Yapılan analiz faktör analizinde 3 faktör oluşmuştur. Faktörler içerisine giren sorulara ortak bir faktör adı verilemediğinden F1-F2-F3 olarak adlandırılmıştır. İleri istatistikler bu faktörlere göre yapılmıştır. Açıklanan Varyans Değeri 40,25 olarak bulunmuştur.

Tablo 3: *Korelasyon Tablosu (Correlations) (Faktörler arası ilişki)*

		F1	F2	F3
F1	Pearson Correlation	1	,238*	,169
	Sig. (1-tailed)		,034	,098
	Sum of Squares and Cross-products	19,047	4,872	3,692
	Covariance	,323	,083	,063
	N	60	60	60
F2	Pearson Correlation	,238*	1	,245*
	Sig. (1-tailed)	,034		,030
	Sum of Squares and Cross-products	4,872	22,041	5,745
	Covariance	,083	,374	,097
	N	60	60	60
F3	Pearson Correlation	,169	,245*	1
	Sig. (1-tailed)	,098	,030	
	Sum of Squares and Cross-products	3,692	5,745	24,959
	Covariance	,063	,097	,423
	N	60	60	60

Faktör 2 ile faktör 1 ve faktör 3 arasında 0,05 anlamlılık seviyesinde ilişki görülmüştür. F2 ile F1 arasında ,238 seviyesinde bir ilişki görülmüştür. Bu ilişki düşük seviyede ve pozitif yönde bir ilişkidir. Aynı şekilde F2 ile F3 arasındaki ilişki de ,245 olarak hesaplanmış, düşük ve pozitif yönlü bir ilişkidir. Oluşturulan tüm soruların iç kontrol, iç denetim ve kurumsal yönetim yapılanmasında ortak temalara sahip olmasına paralel olarak bu faktörler arasında daha yüksek ilişki beklenmekle birlikte ilişki düzeyi düşük seviyede çıkmıştır. Ayrıca kurumsal yönetim, iç kontrol ve iç denetim ekseninde soruların bütüncül bir bakış açısı sunmasından dolayı faktörler arasında kavramsal düzeyde kesin bir sınır belirlenmemiş, bu nedenle 5'li likert ölçeği kullanılarak nitel araştırmada tespit edilen alt ve üst temalar arasında ilişkiler değerlendirilmiştir.

Anket maddelerine verilen cevaplarda katılımcıların yaşlarına göre bir fark olup olmadığına bakmak için tek yönlü varyans analizi -ANOVA- uygulanmıştır. Katılımcıların değişik yaş gruplarında bulunmasına rağmen konulara bakış açılarında genel anlamda farklılık bulunmamakta, benzer yaklaşımlara sahip oldukları anlaşılmaktadır. Yani katılımcıların yaşları ile kurumsal yönetim ekseninde iç kontrol ve iç denetim algılarında anlamlı bir fark oluşturmamaktadır (P>0,05).

Çalışma bulguları KİT'lerde iç kontrol, iç denetim ve kurumsal yönetim uygulamaları şeklinde 3 ana bölümde gruplandırılmıştır. Her bölüm araştırma kodları, anket verileri ve

doküman analizleri ile ilişkilendirilerek yorumlanmıştır.

9. Sonuç ve Öneriler

Dünya üzerinde birçok farklı örgüt ve sermaye yapısına sahip KİT bulunmaktadır. Enerjiden ulaştırmaya, bankacılıktan ağır sanayiye değin geniş bir yelpazede mal ve hizmet üretiminde bulunan bu kuruluşlar sadece OECD kapsamındaki ülkelerde KİT'ler yaklaşık 2 trilyon dolar (USD) piyasa değeri ve 6 milyonu aşkın çalışanı ile dünya ekonomisi içerisinde önemli bir paya sahiptir. Değişiklik göstermekle birlikte doğrudan veya dolaylı olarak kamu idaresinin yönlendirmesi ile şekillenen bu kuruluşların faaliyetleri kurumsal yapı olarak kamu çatısı altında, faaliyette bulunduğu alanlar olarak da çoğu defa özel sektör kuruluşları ile aynı ortamda benzer amaçlarla işletmecilik yapmaktadırlar. Bu karmaşık yapısına karşılık her işletme için geçerli olan etkin ve verimli işletmecilik faaliyetlerinde bulunma, kaynakların doğru kullanımı gibi konular bu kuruluşlar için de geçerlidir. Bu anlamda özel sektörde paydaşların faaliyetlerin sonuçlarını ve kaynaklarının nasıl kullanıldığı hakkındaki sorgulamaları KİT'lerde sadece kamu otoritesinin değil, kamu sermayesinin sahibi konumunda bulunan kamuoyunun da bilgilendirilmesi konusunu gündeme getirmektedir.

Uzun yıllardan bu yana kamu kaynaklarının suiistimal edilmesi, siyasi kaygılarla işletme çalışmalarına yapılan dolaylı/doğrudan müdahaleler, modern işletmecilik yöntemlerinin uygulanmaması gibi haklı gerekçelerle KİT'lerin zarar ettirildiği/ettiği ileri sürülmektedir. Bu nedenle bu işletmelerin amaçları doğrultusunda etkin ve verimli bir şekilde yönetilmesi, hesapverilebilir ve şeffaf bir bilgilendirme ortamının oluşması, modern yönetim tekniklerini işletmenin her düzeyinde hâkim kılacak uygulamaların ve ilkelerin tesis edilebilmesi için OECD tarafından KİT'lerde kurumsal yönetim ilkeleri hazırlanarak, tavsiye edilmiştir.

OECD tarafından genel esasları belirlenen KİT kurumsal yönetim ilke ve uygulamalarının söz konusu işletmelere uyarlanması ve bu uyarlamayı destekleyecek sistemlerin, komite ve birimlerin oluşturulmasının genel kabul görmüş rehberler, standartlar çerçevesinde oluşturulması gerekmektedir. Kurumsal yönetim felsefesinin temelinde, yönetim ve denetim zayıflıklarının, yetersizliklerinin işletme kaynaklarına ve dolayısı ile işletme paydaşlarına olan olumsuz etkilerinin önlenmesi, modern yönetim prensiplerinin etkin bir şekilde işletmenin her düzeyinde uygulanmasının teşvik edilerek özendirilmesi bulunmaktadır. Bu bağlamda KİT'lerin güçlü bir iç kontrol sisteminin ve bunun doğal bir parçası olan iç denetim biriminin oluşturulması (veya yeniden yapılandırılması) bir önkoşul olarak karşımıza çıkmaktadır. İç kontrol ve iç denetim faaliyetleri kurumsal yönetim ilke ve uygulamalarının bütün boyutları ile etkileşimde bulunan ve KİT'lerde kurumsal yönetimin sürdürülebilir hâle getirilmesine olanak tanıyan bütünleşik bir uygulama çerçevesi olarak ele alınmaktadır.

İç kontrol sistemi, KİT'lerin kurumsal amaçlara ulaşmasında etkin bir kontrol oluşturarak bu kuruluşlardaki faaliyetlerin kalitesini artırmakta ve yönetimin başarısına doğrudan katkıda bulunmaktadır. İç denetim ise başta iç kontrol sistemi ve uygulamaları olmak üzere işletmenin tüm faaliyetlerinin, birimlerinin bilimsel ve genel kabul görmüş standartlar doğrultusunda denetlenmesini, değerlendirilmesini yaparak KİT'lerin katma değer yaratmasında üst yönetime danışmanlık ve rehberlik hizmetleri sunacaktır.

İç kontrol ve iç denetim alanlarında yapılan çalışmalar başlangıçta özel sektör için kurgulanmıştır. Ancak zaman içerisinde söz konusu kavramların bütün işletme tipleri için

geçerli olabileceği, değişik kurum ve kuruluşlarda da uygulama sahası bulabileceği ileri sürülmektedir. KİT'lerin faaliyette bulunduğu ülkelerdeki köklü geçmişi, kamu hiyerarşisi içerisinde pek çok özel sektör işletmesinde bulunmayan kurumsal yapıların teşekkül ettirilmiş olması bu kuruluşlarda iç kontrol uygulamalarının ve iç denetim faaliyetlerinin tamamen yok olduğu anlamına gelmemektedir.

Uluslararası standartların içeriğine daha yakından bakıldığında iç denetim simgesel bir yapılanmanın ötesinde bilimsel ve kapsamlı bir bakış açısı öngörülerek süreç, yöntem ve kapsam gibi unsurların belirgin hâle getirilmesi ile derinlik kazanan kurumsal bir faaliyettir. Bu bağlamda iç denetimin bir ülkenin denetim geçmişi ile bağlantı kurularak mevcut yapı ile barışık bir şekilde yapılandırılması, uygulamayı kolaylaştıracağı gibi iç denetimin amaçlarına ulaşılmasına da doğrudan katkıda bulunacaktır.

Nitel ve nicel yöntemlerle birlikte yapılan saha araştırması kapsamında KİT'lerde uluslararası ölçütlerde genel kabul görmüş sistematik bir iç kontrol sisteminin kurgulanmadığı, iç kontrollerin bir bütün halinde standartlara bağlı olarak iç kontrol uygulamalarının ve iç denetim faaliyetlerinin gerçekleştirilemediği, OECD'nin belirlemiş olduğu KİT'ler için kurumsal yönetim rehberinde ele alınan konuların gerçek anlamda hayata geçirilmediği tespit edilmiştir. KİT'lerin kurumsal yapılarında ve bahsedilen unsurların hayata geçirilmesinde ortak bir bakış açısı olmadığı gibi kurumsal yönetim uygulamalarında da ortak bir dil ve kavramsal bir bütünlük de bulunmamaktadır. Anılan konularla ilgili rehber ve standartların, uygulama boyutunu içerecek şekilde ele alınmamış olması, söz konusu kavramların bu kurumlar açısından oldukça yeni ve farklı bir bakış açısı getirmesi, bu kavramları hayata geçirmek için somut eylem planlarının önceden hazırlanmamış olması bu durumu etkileyen en önemli etmenler arasında yer almaktadır. KİT eksenli işletmeler hakkında yapılan araştırma neticesinde ulaşılan sonuçları ve önerileri şu şekilde özetlemek mümkündür.

- Mevcut iç kontrol uygulamalarının COSO ölçütleri esas alınarak esnek ve etkin kontrol süreçlerini, sistemlerini temin edecek şekilde revize edilmesi,
- İç kontrol sistemi ve uygulamaları ile iç denetim faaliyetleri arasında düzenli bir ilişkinin kurularak yapılacak iç denetim faaliyetlerinin odağında iç kontrol sisteminin yer almasının sağlanması,
- KİT denetiminde hata ve suiistimal odaklı bakış açısı yerine rehberlik ve danışmanlık fonksiyonunu üstlenen, kamu kaynaklarının kullanımında etkin ve verimli yönetim tekniklerinin, yaklaşımlarının benimsenmesine öncülük edecek bir bakış açısının benimsenmesi,
- İç denetim faaliyetlerini gerçekleştirecek personelin her türlü müdahale ve yönlendirmeden uzak, tam bağımsızlık içerisinde görevlerini yapabilecek yasal ve idari düzenlemelerin oluşturulması,
- KİT denetim personelinin kuruluşun organizasyon yapısı ve faaliyet hacmine uygun sayıda ve denetçi niteliklerine sahip kişilerden oluşmasını sağlayacak yönetmeliklerin hazırlanması,
- KİT denetim personelinin özlük haklarını iyileştiren, sürekli eğitimlerle kişisel ve mesleki gelişimlerine olanak tanıyan, yapılan denetimlerin kalite ve etkinlik açısından değerlendirilmesini imkân sağlayan düzenlemelerin yapılması,
- Üst yönetimin iç kontrol uygulamaları ve iç denetim faaliyetlerinin sonuçlarının

değerlendirilmesi için daha duyarlı ve sorumlu bir bakış açısının kazandırılması,

- KİT denetim sonuçlarının sadece tek bir yöneticinin değerlendirmesinden ziyade denetim süreçlerinin ve sonuçlarının etkin bir şekilde ele alınmasını sağlayacak bir yapılanmanın sağlanması,

- Denetimin sürekli tekrarlanan ve kendini yenileyen bir süreç olduğu kabul edilerek her KİT'te iç denetim faaliyetlerinin birbirinden faydalanmasını, etkileşim içerisinde bulunmasını sağlayacak bir denetim hafızasının/bilgi bankasının kurularak denetim personelinin etkin bir şekilde yararlanmasının sağlaması,

- Benzer sektörlerde faaliyette bulunan KİT'lerin denetim raporlarında yer alan konularda -denetçilerin bilgi ve deneyimlerden faydalanarak- ortak bir bakış açısı ile KİT iç denetimlerinin etkileşimde bulunmasının sağlanması ve bir denetim bilgi havuzunun oluşturulması,

- Dış denetim faaliyetleri ile iç denetim faaliyetlerinin etkileşim içerisinde çalışmasını sağlayacak yasal düzenlemelerin tesis edilmesi,

- Etik ve ahlak dışı müdahaleleri engelleyebilmek için etkin bir organizasyon ve yönetim şeklinin genel esasları/prensipleri belirlenerek bundan taviz verilmemesi,

- Başta üst yönetim olmak üzer tüm çalışanların liyakat ve yetenekleri doğrultusunda istihdam edilmelerine ve işletme faaliyetlerinin sonuçlarından sorumlu tutulmalarına imkân tanıyan yöntem ve politikaların geliştirilmesi/uygulanması,

- KİT genel kurulunun bulunmaması itibari ile yönetim ve icra organlarının oluşturulmasında liyakat, uzmanlık ve tam bağımsızlık gibi unsurlarının öne çıkarılarak, birbirinden ayrı organlar halinde yapılandırılması (özellikle yönetim kurlu başkanı ile genel müdürün ayrı kişilerden oluşması) ve işletme performansından da sorumlu tutulması,

- Yönetim performansının nicel ve nitel yöntemlerle ölçümlenmesi, ücretlendirme ve ödüllendirme ile işe uygun personel seçimi, bağımsız denetim, optimal organizasyon yapısının oluşturulması gibi özel sektöre özgü örnek uygulamaların KİT'lere uyarlanması,

- KİT hedeflerinin rasyonel bir şekilde belirlenerek bu kuruluşların faaliyetleri neticesinde söz konusu hedeflere ne ölçüde ulaşıldığının şeffaf bir şekilde yayınlanması,

- Bir KİT organizasyonun tamamını kapsayacak şekilde iş süreçleri, performans ölçütleri, görev, yetki, sorumluluk gibi -KİT'lerin kurumsallaşmasına katkıda bulunacak- konuların bilimsel ve uygulanabilir ölçütlerde –aşırı bürokrasiye neden olmayacak şekilde- revize edilmesi,

- KİT faaliyetlerinin ve planlamalarının her düzeyinde meydana gelebilecek riskleri öngörmeyi ve yönetmeyi öngören risk esaslı yönetim ve denetim yaklaşımlarının yürürlüğe konulması,

- Etkin bir KİT yönetimi için yöneticileri risk ve sorumluluk almaya teşvik eden ve çalışanların üstlendiği riskleri ve gerçekleştirdikleri performansı ölçebilen yasal/idari düzenlemelerin yapılması,

- Kurumsal yönetimin bir yasal zorunluluktan öte bir kurum kültürü olarak benimsenmesi için bu kuruluşlarda örnek özel sektör uygulamalarının teşvik edilmesi,

- Kurumsal yönetim ölçülebilir ve değerlendirilebilir kılınması için tüm KİT'lerin uluslararası ölçekte bir KİT kurumsal yönetim derecelendirilmesine tabi tutulması,

- Yapılan düzenlemelerde KİT kurumsal yönetim çerçevesinin net bir şekilde ifade edilmediği, konunun muhatapları tarafından yeterince anlaşılması ve uygulama birliğinin sağlanabilmesi amacıyla bu yaklaşımın tüm unsurlarının ve organlarının OECD'nin öngörüleri doğrultusunda eksiksiz olarak oluşturulması için gereken yasal ve idari tüm düzenlemelerin bir bütün halinde yürürlüğe konulması gerektiği sonucuna ulaşılmıştır. (Tolkun, 2014, s. 405-409)

Kurumsal yönetim bir felsefe olarak işletmenin tamamı tarafından benimsemeksizin bu felsefeyi güçlendiren kontrol, denetim ve yönetim uygulamaları KİT'lere özgü koşullar gözetilerek bir bütün halinde yapılandırılmadığı takdirde mevcut sorunların artarak daha kronik bir hal alacağı düşünülmektedir. Yapılan araştırmada bu kavramların hayat geçirilmesi için öncelikle merkezi yönetimin kararlılığı ve üst yönetimin tam desteği gerekmektedir. Bu anlamda yasal ve idari düzenlemelerde, uygulamaya dönük standartların, rehberlerin ve prosedürlerin eksik bir şekilde yapılandırıldığı, uluslararası entegrasyonda birlik sağlanmadığı görülmektedir. Gerçekçi vizyon ve misyon tanımlamaları yapılarak bilgi ve tecrübenin ön plana alındığı, yetkilendirilmiş ve başarıyı ödüllendirici/özendirici bir üst yönetimin teşekkül ettirilmesi atılacak adımların başında yer almaktadır. Sonuç olarak gelişmiş ülkelerde ölçüt olarak belirlenen uluslararası standartlarda iç kontrol ve iç denetim faaliyetlerinin kurumsal yönetim ilke ve uygulamaları ile bütünlük sağlayacak şekilde yapılandırılması KİT'leri rekabet edilebilir bir ekonomide daha başarılı konuma taşıyacağı söylenebilir.

Temmuz/2016
July/2016

Kaynakça

AICPA.(2007), *The Importance of Internal Controls in Financial Reporting and Safeguarding Plan Assets*. http://www.aicpa.org/InterestAreas/EmployeeBenefitPlanAuditQuality/Resources/ PlanAdvisories/DownloadableDocuments/Plan_AdvisoryInternalControls-lowres.pdf (17.12.2015)

Anderson, D. J. ve Eubanks. G. (2015). *Leveraging COSO Across the Three Lines of Defense*, http://www.coso.org/documents/COSO-2015-3LOD-PDF.pdf (15.12.2015)

Ard. L. ve Berg. A. (2010). *Bank Governance, Crisis Response, Public Policy for the Private Sector, Lessons from the Financial Crisis*. Note Number 13. The World Bank Group Financial And Private Sector Development Vice Presidency. http://siteresources.worldbank.org/EXTFINANCIALSECTOR/Resources/Note13_Bank_Governance.pdf (23.11.2015).

Arens, A.A., Elder, J. R. ve Beasley, M.S. (2012). *Auditing And Assurance* Services. 14. Edition. England. Pearson Prentice Hall. Pearson Education Limited.

Bilge S. ve Kiracı M. (2010), *Kamu Sektöründe İç Denetim ve İç Denetimin Başarıyla Uygulanmasında Rol Oynayan Faktörler (Kamu İç Denetçileri Üzerine Bir Araştırma)*, Gazi Kitabevi, Ankara.

Sosyal Bilimler Dergisi Sayı:49

Christiansen. H. (2011). *The Size And Composition Of The SOE Sector In OECD Countries*. OECD Corporate Governance Working Papers. NO.5. www.oecd.org/daf/corporate-affairs/wp (01.12.015)

CIPFA ve IFAC. (2013). *Good Governance in the Public Sector-Consultation Draft for an International Framework Consultation Draft*. http://www.ifac.org/system/files/publications/ files/Good-Governance-in-the-Public-Sector.pdf (05.12.2015).

Commission of the European Communities. (2006). *The European Parliament and the European Court of Auditors Commission Action Plan towards an Integrated Internal Control Framework*. {SEC(2005) 49} /* COM/2006/0009 final */.Commission of the European Communities Communication from the Commission to the Council. http://eur-lex.europa.eu/legal-content/ EN/TXT/?uri=celex:52006DC0009. (11.11.2015)

COSO. (2009). *Guidance on Monitoring Internal Control Systems*. http://www.coso.org/documents/COSO_Guidance_On_Monitoring_Intro_online 1.pdf, (17.12.2015).

COSO. (2011). *Internal Control—Integrated Framework.* http://www.felaban.net /archivos_boletines_clain/archivo20140723210329PM.pdf. (15.12.2015).

COSO. (2013). *COSO Internal Control — Integrated Framework 2013*. https://na.theiia.org/standards-guidance/topics/Documents/Executive_Summary.pdf

Coşkun. Ş. (2005). Kurumsal Yönetim (Yönetişim). Gümrük Dünyası Dergisi. Sayı 46. http://www.gumrukkontrolor.org.tr/Yayinlar/Dergiler/ 46/6.html (01.02.2013).

Deloitte ve TKYD. (2006). *Nedir Bu Kurumsal Yönetim*. Kurumsal Yönetim Serisi. http://www.tkyd.org/files/downloads/faaliyet_alanlari/yayinlarimiz/tkyd_yayinlari/nedir_bu_kurumsal_yonetim.pdf. (02.12.2015)

Eraslan. T. (2012). *Kamu İdarelerinde İç Kontrol Sunum Notları***.** www.erkan karaarslan.org/wp.../11/kamu-idarelerinde-iç-kontrol.pptx (01.02.2013).

Erdoğan. S. (2009), İç Kontrol Sistemi: Kamu İktisadi Teşebbüsleri İçin İç Kontrol Modeli Önerisi. Planlama Uzmanlığı Tezi. DPT Müsteşarlığı Yıllık Programlar ve Konjonktür Değerlendirme Genel Müdürlüğü. Ankara.

Ergin. H. (2006). *Denetim.* Ekspres Matbaası. Kütahya.

Eroğlu. C. A. (2003). *Kurumsal Yönetim İlkeleri Çerçevesinde Kamunun Aydınlatılması*. Sermaye Piyasası Kurulu Hukuk İşleri Dairesi. Yeterlik Etüdü. Ankara.

European Commission. 2014. Possible provisions on state enterprises and enterprises granted special or exclusive rights or privileges. http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2015/january/tradoc_153030.pdf (21.12.2015).

Forbes Magazine. (2014). The *World's Biggest Public Companies*. http://www.forbes.com/global2000/list/#tab:overall (11.12.2015).

Garitte., J. P. (2003). *Sürdürülebilir kurumsal yönetimin şartı "etkinlik"* . Activeline Gazetesi No:45. http://www.makalem.com. (05.06.2011).

Ger. G. (2009). *Tüketici Araştırmalarında Nitel Yöntemler Kullanmanın İncelikleri ve Zorlukları*. Tüketici ve Tüketim Araştırmaları Dergisi. Cilt 1. Sayı 1. İstanbul.

Gibbs. G. R. ve Celia. T. (2010). *How and what to code.* onlineqda.hud.ac.uk/Intro_QDA / how_what_to_code.php (13.12.2015).

Gliem. J.A. ve Gliem R. R. (2003). *Calculating, Interpreting, and Reporting Cronbach's Alpha Reliability Coefficient for Likert-Type Scales*. Presented at the Midwest Research-to-Practice Conference in Adult, Continuing, and Community Education, The Ohio State University, Columbus, OH. http://www.ssnpstudents.com/wp/wp-content/uploads/2015/02/Gliem-Gliem.pdf (13.12.2015).

Güner. M. F. (2009). *Kamu İdarelerinin Etkin Yönetiminde İç Kontrol Uygulamalarının Rolü*. Maliye Dergisi. Sayı 157. Temmuz-Aralık. Ankara.

http://www.businessdictionary.com/definition/state-owned-enterprise-SOE.html,

http://www.coso.org/aboutus.htm (01.12.2015)

IIA, t.y., *About The IIA*, https://global.theiia.org/about/about-the-iia/Pages/About-The-Institute-of-Internal-Auditors.aspx (01.11.2015)

IIAa. (t.y.). *Definition of Internal Auditing*. https://na.theiia.org/standards-guidancen/mandatory-guidance/Pages/Definition-of-Internal-Auditing.aspx.(12.11. 2015)

INTOSAI. (2004). *Guidelines For Internal Control Standards For The Public Sector.* INTOSAI GOV 9100. http://www.issai.org/media/13329/intosai_gov_9100_e.pdf

Kamu İç Kontrol Standartları Tebliği. (2007). 26.12.2007 tarih ve 26738 sayılı RG.

Kamu İktisadi Teşebbüsleri ve Bağlı Ortaklıklarının 2014 Yılına Ait Genel Yatırım ve Finansman Programının Tespiti Hakkında Karar. 08.11.2013 tarih ve 28815 sayılı RG

Kaval. H. (2008). *Uluslararası Finansal Raporlama Standartları (IFRS/IAS) Uygulama Örnekleri ile Muhasebe Denetimi.* Gazi Kitabevi. 4. Baskı, Ankara.

Kenger. E. (2001). *Denetim*. TC Başbakanlık Yüksek Denetleme Kurumu**.** www.ydk.gov.tr, (01.02.2011).

Kurnaz N., (2006), Kurumsal Yönetim Ekseninde Risk Odaklı İç Denetim: Türkiye'nin 500 Büyük Sanayi İsletmesinde Risk Odaklı İç Denetim Uygulama Analizi, *Doktora Tezi*, Kütahya, Dumlupınar Üniversitesi SBE.

Kurnaz N. ve Çetinoğlu T. (2010). İç Denetim –Güncel Yaklaşımlar. Umuttepe Yayınları. No:33, 1. Basım. İzmit-Kocaeli.

Kurumsal Yönetim İlkelerinin Belirlenmesine ve Uygulanmasına İlişkin Tebliğ. (2011). SERİ: IV, NO: 56. 30.11.2011 tarih ve 28158 sayılı RG.

OECD. (2005). *OECD Comparative Report on Corporate Governance of State-owned Enterprises*. http://www.thepresidency.gov.za/electronicreport/downloads/volume_4/business_ case_viability/BC1_Research_Material/OECD_Comparative_Analysis.pdf (21.12.2015)

OECD. (2015). *G20/OECD Kurumsal Yönetim İlkeleri*. http://www.oecd.org/daf/ca/Corporate-Governance-Principles-TUR.pdf (20.12.2015)

Özmen A. (1999). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*. Ali Atıf Bir (Ed). T.C. Anadolu Üniversitesi Yayınları No: 1081. AÖF Yayınları No: 601. Eskişehir.

PWC. (2015). *State-Owned Enterprises Catalysts for public value creation?* https://www.pwc.com/gx/en/psrc/publications/assets/pwc-state-owned-enterprise-psrc.pdf (01.12.2015)

The Netherlands Ministry of Finance. (2000). *Government Governance Corporate governance in the public sector,why and how?*. The Netherlands Ministry of Finance Government Audit Policy Directorate (DAR). http://www.ecgi.org/codes/documents/public_sector.pdf (12.12.2015)

TKYD. (t.y.). *Kurumsal Yönetim Nedir*. http://tkyd.org/tr/sss-kurumsal-yonetim-nedir.html (20.12.2015)

Tolkun A. (2014). *KİT'lerde Sürdürülebilir Kurumsal Yönetimin Etkinliğinin Arttırılmasında İç Denetimin Rolü ve Bir Araştırma*. Doktora Tezi. Dumlupınar Üniversitesi. Kütahya.

Tuzcu. A. (2004). *Halka Açık Şirketlerde Kurumsal Yönetim Anlayışı İMKB-100 Örneği.* Turhan Kitabevi. Ankara.

TÜSİAD. (2008). *Kurumsal Risk Yönetimi*. Yayın No. TÜSİAD-T/2008-02/452, Graphis Matbaa Sanayi ve Ticaret Ltd. Şti., İstanbul.

Yılancı M. (2003), İç Denetim, Osmangazi Üniversitesi Yayınları No:286, Eskişehir.

Yıldırım. A.ve Şimşek. H. (2006). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. 6. Baskı. Seçkin Yayıncılık. Ankara.

Yin. R. K. (2009). *Case study research: Design and methods*. Fourth edition. Volume 5. Sage Publicition. USA.

5018 Sayılı Kamu Malî Yönetimi

Y KUŞAĞININ TÜRK VE YABANCI FİRMALARA YÖNELİK ALGILARI: ÇOK BOYUTLU ÖLÇEKLEME İLE ANALİZİ

Aydın Kayabaşı[1]
Ercan Taşkın[2]
Mustafa Kayık[3]

Öz

Pazar analizleri kapsamında, tüketicilerin yerli ve yabancı firmalara yönelik algılarının firmaların başarılı bir şekilde faaliyette bulunmaları açısından önemli bilgi kaynağı ko numunda olduğu açıktır. Araştırmacılar tüketici algıları üzerine yoğun ilgi göstermektedir. Kuşakların motivasyonları, algıları ve değerleri başarılı pazarlama çalışmaları kapsamında önemli anahtar bilgi alanlarıniteliğindedir.Farklı kuşakların sürekli ekonomik yaşamda hakim olması bu çalışmaların güncelliğinin de korunmasını sağlamıştır. Y kuşağı temelli ekonomi ve iş hayatı, araştırmacıları bu kuşağı çeşitli açılardan incelemeye yönlendirmiştir.

Bu çalışma, Y kuşağının Türk ve Yabancı firmalara yönelik algılarını karşılaştırmalı olarak incelenmesini amaçlamaktadır. Bu kapsamdaaraştırma, Y kuşağına dahil olan katılımcılar üzerinde kolayda örnekleme ve yapılandırılmış anket aracılığıyla yürütülmüştür. Araştırmada kolayda örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Araştırma verileri yapılandırılmış anket aracılığıyla elde edilmiştir. Araştırma verilerinin analizinde tanımlayıcı istatistiksel analizler, faktör analizi ve çok boyutlu ölçekleme (ÇBÖ) analizindenfaydalanılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Y Kuşağı, Yabancı Firma Tutumları, Türk Firma Tutumları, ÇBÖ.

GENERATION Y'S PERCEPTIONS OF TURKISH AND FOREIGN FIRMS: THE ANALYSIS WITH MULTIDIMENSIONAL SCALING

Abstract

Within the market analysis, it is obvious that perceptions' of consumers toward Turkish and Foreign firms are important information resources for firms to operate successfully. Researchers have shown great interest on consumer perceptions. Consumers' motivations, perceptions, attitudes and values are important informationsourcesfor marketing activities. To continuously dominate economies of different generations have also enabled the protection of such studies to date. Generation Y based economies and working life have led to researchers to examine this generation in different ways.

This study aims at comparatively examining perceptions of Generation Y toward Turkish and Foreign firms. Within this scope, a survey has been conducted on participants from Generation Y with a convenience sampling procedure and a structured questionnaire. In the analysis of data, descriptive statistical analysis, factor analysis and multidimensional scaling were used.

Keywords: Generation Y, Attitude of Foreign Companies, Attitude of Turkish Companies, Multidimensional Scaling.

1 Doç.Dr., Dumlupınar Üniversitesi, İİBF İşletme Bölümü, aydin.kayabasi@dpu.edu.tr
2 Doç.Dr., Dumlupınar Üniversitesi, İİBF Uluslararası Ticaret ve Finansman Bölümü, ercan.taskin@dpu.edu.tr
3 Yrd.Doç.Dr., Dumlupınar Üniversitesi, Tavşanlı Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Y.O., mustafa.kayik@dpu.edu.tr

Makale Gönderim Tarihi: 08. 02. 2016 Makale Kabul Tarihi: 18.03.2016

Kurumsal Yönetim İlkelerinin Belirlenmesine ve Uygulanmasına İlişkin Tebliğ. (2011). SERİ: IV, NO: 56. 30.11.2011 tarih ve 28158 sayılı RG.

OECD. (2005). *OECD Comparative Report on Corporate Governance of State-owned Enterprises*. http://www.thepresidency.gov.za/electronicreport/downloads/volume_4/business_ case_viability/BC1_Research_Material/OECD_Comparative_Analysis.pdf (21.12.2015)

OECD. (2015). *G20/OECD Kurumsal Yönetim İlkeleri*. http://www.oecd.org/daf/ca/Corporate-Governance-Principles-TUR.pdf (20.12.2015)

Özmen A. (1999). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*. Ali Atıf Bir (Ed). T.C. Anadolu Üniversitesi Yayınları No: 1081. AÖF Yayınları No: 601. Eskişehir.

PWC. (2015). *State-Owned Enterprises Catalysts for public value creation?* https://www.pwc.com/gx/en/psrc/publications/assets/pwc-state-owned-enterprise-psrc.pdf (01.12.2015)

The Netherlands Ministry of Finance. (2000). *Government Governance Corporate governance in the public sector,why and how?*. The Netherlands Ministry of Finance Government Audit Policy Directorate (DAR). http://www.ecgi.org/codes/documents/public_sector.pdf (12.12.2015)

TKYD. (t.y.). *Kurumsal Yönetim Nedir*. http://tkyd.org/tr/sss-kurumsal-yonetim-nedir.html (20.12.2015)

Tolkun A. (2014). *KİT'lerde Sürdürülebilir Kurumsal Yönetimin Etkinliğinin Arttırılmasında İç Denetimin Rolü ve Bir Araştırma*. Doktora Tezi. Dumlupınar Üniversitesi. Kütahya.

Tuzcu. A. (2004). *Halka Açık Şirketlerde Kurumsal Yönetim Anlayışı İMKB-100 Örneği.* Turhan Kitabevi. Ankara.

TÜSİAD. (2008). *Kurumsal Risk Yönetimi*. Yayın No. TÜSİAD-T/2008-02/452, Graphis Matbaa Sanayi ve Ticaret Ltd. Şti., İstanbul.

Yılancı M. (2003), İç Denetim, Osmangazi Üniversitesi Yayınları No:286, Eskişehir.

Yıldırım. A.ve Şimşek. H. (2006). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. 6. Baskı. Seçkin Yayıncılık. Ankara.

Yin. R. K. (2009). *Case study research: Design and methods*. Fourth edition. Volume 5. Sage Publicition. USA.

5018 Sayılı Kamu Malî Yönetimi

Y KUŞAĞININ TÜRK VE YABANCI FİRMALARA YÖNELİK ALGILARI: ÇOK BOYUTLU ÖLÇEKLEME İLE ANALİZİ

Aydın Kayabaşı[1]
Ercan Taşkın[2]
Mustafa Kayık[3]

Öz

Pazar analizleri kapsamında, tüketicilerin yerli ve yabancı firmalara yönelik algılarının firmaların başarılı bir şekilde faaliyette bulunmaları açısından önemli bilgi kaynağı ko numunda olduğu açıktır. Araştırmacılar tüketici algıları üzerine yoğun ilgi göstermektedir. Kuşakların motivasyonları, algıları ve değerleri başarılı pazarlama çalışmaları kapsamında önemli anahtar bilgi alanlarıniteliğindedir.Farklı kuşakların sürekli ekonomik yaşamda hakim olması bu çalışmaların güncelliğinin de korunmasını sağlamıştır. Y kuşağı temelli ekonomi ve iş hayatı, araştırmacıları bu kuşağı çeşitli açılardan incelemeye yönlendirmiştir.

Bu çalışma, Y kuşağının Türk ve Yabancı firmalara yönelik algılarını karşılaştırmalı olarak incelenmesini amaçlamaktadır. Bu kapsamdaaraştırma, Y kuşağına dahil olan katılımcılar üzerinde kolayda örnekleme ve yapılandırılmış anket aracılığıyla yürütülmüştür. Araştırmada kolayda örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Araştırma verileri yapılandırılmış anket aracılığıyla elde edilmiştir. Araştırma verilerinin analizinde tanımlayıcı istatistiksel analizler, faktör analizi ve çok boyutlu ölçekleme (ÇBÖ) analizindenfaydalanılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Y Kuşağı, Yabancı Firma Tutumları, Türk Firma Tutumları, ÇBÖ.

GENERATION Y'S PERCEPTIONS OF TURKISH AND FOREIGN FIRMS: THE ANALYSIS WITH MULTIDIMENSIONAL SCALING

Abstract

Within the market analysis, it is obvious that perceptions' of consumers toward Turkish and Foreign firms are important information resources for firms to operate successfully. Researchers have shown great interest on consumer perceptions. Consumers' motivations, perceptions, attitudes and values are important informationsourcesfor marketing activities. To continuously dominate economies of different generations have also enabled the protection of such studies to date. Generation Y based economies and working life have led to researchers to examine this generation in different ways.

This study aims at comparatively examining perceptions of Generation Y toward Turkish and Foreign firms. Within this scope, a survey has been conducted on participants from Generation Y with a convenience sampling procedure and a structured questionnaire. In the analysis of data, descriptive statistical analysis, factor analysis and multidimensional scaling were used.

Keywords: Generation Y, Attitude of Foreign Companies, Attitude of Turkish Companies, Multidimensional Scaling.

1 Doç.Dr., Dumlupınar Üniversitesi, İİBF İşletme Bölümü, aydin.kayabasi@dpu.edu.tr
2 Doç.Dr., Dumlupınar Üniversitesi, İİBF Uluslararası Ticaret ve Finansman Bölümü, ercan.taskin@dpu.edu.tr
3 Yrd.Doç.Dr., Dumlupınar Üniversitesi, Tavşanlı Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Y.O., mustafa.kayik@dpu.edu.tr

Makale Gönderim Tarihi: 08. 02. 2016 Makale Kabul Tarihi: 18.03.2016

Giriş

Son yıllarda ülkelerin ticari engelleri kaldırmasının yanında ticareti teşvik edici uygulamalara ağırlık vererek ekonomilerini canlandıracak ticari politikalara yöneldikleri görülmektedir (Lee & Tai, 2006). Dünya ekonomisinde pazarların daha serbest hale gelmesi ile maliyet ve ölçek ekonomisinin önemi birçok alanda artmış, küresel müşteriler büyümüş ve rekabet daha da yoğunlaşmıştır. Böylesi bir ortamda, araştırmacıların yerli ve yabancı firmaların ulusal ve uluslararası alanda nasıl daha başarılı olabileceklerine yönelik soruya ilgileri artmıştır. Dolayısıyla, geliştirilen ürünlere ve uygulamalara yönelik tehditlerin giderilmesi ve büyüme sürecinin etkin bir şekilde yönetilmesi için politika ve programların geliştirilmesi gerekmektedir(Gabrielsson & Gabrielsson, 2004). Bu noktada, pazar özellikleri açısından kuşak analizlerinin yapılması işletmelerin strateji belirleme sürecinde önemli veri alanlarından birini oluşturmaktadır. Nüfus bilimciler, pazar analistleri ve araştırmacılar Y kuşağının 21. yüzyılda birçok alanda çok önemli bir rol oynayacağının farkına varmışlardır(Cui, Trent, & Sullivan, 2003).

Kuşaklar üzerine araştırma 1928 yılında Mannheim tarafından ileri sürülen *kuşak topluluğu kuramında temellendirilmiştir. Nüfus içinde kuşak topluluğu sosyal sınıf ya da coğrafik temele dayalı klasik gruplaşmalardan ziyade,yaşam dönemine dayalı olarak, ortak bir bakış yoluyla yorumlanan olaylar ya da paylaşılan deneyimler etrafında birleşmektedir.Kuşaklar olgunlaştıkça, motivasyon, tutumlar, iş değerleri, kişisel özellikler önceki kuşaktan farklılaşarak gelişim sergilemektedir*(Bolton, ve diğerleri, 2013).Milenials, echoboomers olarak da adlandırılan Y kuşağı pazarlama araştırmaları açısından önemli odak nokta konumunda bulunmaktadır. Gelecek yıllarda söz konusu topluluğun tüketici kitlesi olarak da giderek artan bir öneme sahip olacağı belirtilmektedir (Charters, ve diğerleri, 2011).Y kuşağı, güçlü toplam harcaması ile önemli bir kuşak olarak ifade edilmektedir. Bu nedenle bu pazardan pay almak ve bu payı korumak isteyen firmalar amaçlarına ulaşmak için bu pazarın özelliklerini iyi bir şekilde anlamalıdır. Bu doğrultuda geliştirilecek stratejiler etkin ve etkili bir ilişki yönetimini sağlayabilecektir(Cui, Trent, & Sullivan, 2003).

Pazar incelemeleri kapsamında, tüketicilerin yerel pazardayerli ve yabancı firmalara yönelik algılarının, firmaların başarılı bir şekilde faaliyette bulunmaları açısından önemli bilgi kaynağı konumunda olduğu açıktır. Y kuşağı ile ilgili literatürde, Y kuşağının sosyal medya kullanımı ve firmalar, toplum ve bireyler açısında uygulamaları(Bolton, ve diğerleri, 2013), Y kuşağının ürün değerlendirmelerinde, tüketici kozmopolitanizmi, etnosentrizmi ve düşmanlığının ülke-menşei üzerine etkisi (Zdravkovic, 2013), İngilizce konuşan ülkeler çapında Y kuşağının şampanya ve köpüklü şarap bağlılıklarını inceleme ve karşılaştırma (Charters, ve diğerleri, 2011), deneyim merkezli yerler kapsamında müzelerin incelenmesi ve Y kuşağı tarafından deneyimlerin nasıl algılandığı (Muskat, Muskat, Zehrer, & Johns, 2013), Y kuşağının yaşam öncelikleri ve iş beklentileri(Lim, 2012), Y kuşağının sürdürülebilirlik ve çevresel konulara yönelik bilgisi ve duyarlılığı(Hill & Lee, 2012), Y kuşağı kadın tüketicilerin karar alma tarzları(Bakewell & Mitchell, 2003)ve Y kuşağı erkek tüketicilerin moda farkındalığı(Bakewell, Mitchell, & Rothwell, 2006)şeklinde çeşitli araştırmalar yer almaktadır. Bu çalışma, Y kuşağının Türk ve yabancı firmalara yönelik algılarının karşılaştırmalı olarak incelenmesini amaçlamaktadır. Bu kapsamda, doğum dönemleri dikkate alınarak Y kuşağına dahil olan birimler üzerinde araştırma yürütülmüştür.

1. KUŞAK KAVRAMI

Türk Dil Kurumu genel anlamda kuşak kavramını, "aşağı yukarı aynı yıllarda doğmuş olup, aynı çağın koşullarını, dolayısıyla birbirine benzer sıkıntıları, yazgıları yaşamış, benzer ödevlerle yükümlü olmuş kişiler topluluğu" olarak tanımlamaktadır (Türk Dil Kurumu, 2016). Kuşaklar içinde bulundukları dönemlerin oluşturduğu değişikliklerden etkilendikleri için doğal olarak çeşitli farklılıklara sahiptirler. Buna mukabil, benzer kuşakların da belirli konularda benzer özellikler sergiledikleri görülmektedir(Adıgüzel, Batur, & Ekşili, 2014). Kuşaklar ekonomik ve sosyal hareketlerle oluşmuş zaman aralıkları olup bu zaman aralıklarında yaşayan nüfusu bir takım özelliklere göre bölümlere ayırmaktadır(Kaplan, 2013). Kuşak türlerine kısaca, sessiz kuşak (1925-1945), bebek patlaması kuşağı (1946-1964), X kuşağı (1965-1980), Y kuşağı (1980-2000) ve Z kuşağı (2000+) tarihleri arasında doğan bireylerden oluştuğu ifade edilmektedir (Akdemir, ve diğerleri, 2013; Keleş, 2011; Süral Özer, Eriş, & Timurcanday Özmen, 2013). Türkiye'de çalışan nüfusun %50'sini(Akdemir, ve diğerleri, 2013), toplam nüfusun ise %26'sını Y kuşağının oluşturduğu ifade edilmektedir(İSMMMO, 2013). Bu çalışma, Y kuşağı açısından ele alınmakta olduğu için sadece Y kuşağı ile ilgili genel açıklamalara yer verilmektedir.

2. Y KUŞAĞI VE ÖZELLİKLERİ

Y kuşağının başlangıç ve bitiş tarihleri ile ilgili yaygın bir görüş birliğinin olmadığı ifade edilmekte olsa da (Acar, 2014; Benson & Brown, 2011; Bolton, ve diğerleri, 2013) çeşitli kaynaklarda 1980-2000 yılları arasında doğan bireylerin oluşturduğu kuşak olarak tanımlanmaktadır(Arsenault, 2004; Busch, Venkitachalam, & Richards, 2008; Dias, 2003). Y kuşağı belirgin tüketici tercihleri olan önemli bir pazar bölümü olarak görülmektedir(Treuren & Anderson, 2010). Aynı zamanda çeşitli açılardan yaklaşılarak pazarlama araştırmalarına yönelik önemli bir odak noktasını ifade etmektedir (Charters, ve diğerleri, 2011). Kuşaklar arasında kişisel ve tutumsal farklılıklar bulunmaktadır. Söz konusu bu farklılıklar satın aldıkları şeylerin türlerini ve satın alma güdülerini etkilemektedir(Dias, 2003). Ayrıca, kuşaklar arası karşılaştırmalar arasında, Y kuşağının sosyal gelişiminde diğer kuşaklara kıyasla büyük oranda kitlesel medya ve pazarlama faaliyetlerinin etkili olduğu belirtilmektedir(Bakewell, Mitchell, & Rothwell, 2006).

Kuşak temelinde bölümleme son yirmi yılı aşkın bir süredir, kişinin doğduğu devir ve büyürken elde ettiği deneyimlerin değer, tutum ve davranışları etkileyeceği varsayımıyla pazarlama araştırması içinde dikkate değer bir ilgi görmüştür. Kuşak incelemeleri sadece yaş temelinde bölümlemeden daha zengin içerikte düşünülen bir pazar bölümleme şeklini önermekte ve bu topluluklara hedefli pazarlamaya olanak sağlamaktadır(Fountain & Lamb, 2011). Y kuşağı, kendi satın alma kararlarını verdikleri ve ailelerinin satın alma kararlarına etkide bulundukları için pazarlamacılar için oldukça önemlidir. Y kuşağı yeni teknolojiye erken yaşlarda adapte olan ve yoğun bir şekilde internet kullanan bir topluluktur. Ayrıca mobil uygulamalarında önemli bir düzeyde kullanıcısı durumundadırlar (Kumar & Lim, 2008).

Y kuşağının son derece hızlı bir şekilde değişen dünyada yaşaması, pazarlamacıların bu kuşağın hoşlanacağı yeni ürün ve deneyimler tanımlayacağı önemli bir büyüklükte fırsat olan anlamı kabul etmeleri, düşük fiyattan ziyade değere önem vermeleri, markaların refahları ve kimliklerine yönelik çok önemli olarak görülmesi gibi pazarlama açısından önemli özelliklere sahip oldukları ifade edilmektedir(Charters, ve diğerleri, 2011).

Y kuşağı, ebeveynlerinden farklı olarak, ileri teknoloji ve tüketim toplumu tarafından kuşatılmış bir çevrede büyümüşlerdir. İlgi-eylem-aktivitelerinde onları yakından izleyen ebe-

veynler ve öğretmenler ile büyümüş olduklarından, kariyer kararları verirken bilgili rol modellerin tavsiyelerine ihtiyaç duymaktadırlar(Çetin Aydın & Başol, 2014). Y kuşağının ailelerinin temel eğilimi, eğitim ve sosyal faaliyetlerine nezaret etmeye çalışan ebeveynlerin çocuklarının etrafından dört dönmeleri nedeniyle "helikopter ebeveynler" kavramı ortaya atılmıştır(Cogin, 2012). İnternet kuşağı olarak da adlandırılan bu kuşak, önceki kuşaklara kıyasla farklı etnik kökenler ve kültürler ile etkileşimi en yüksek kuşak olarak da ifade edilebilmektedir. Medya ve reklam faaliyetlerine çok fazla maruz kalmaları nedeniyle daha fazla marka bilincine sahip olarak yetişmişlerdir. Diğer kuşaklarla karşılaştırıldığında, alım gücü açısından kuşak içerisinde en yüksek uçurumun, yani alım gücü düşük olanlar ve alım gücü yüksek olanlar arasındaki farkın en yüksek olduğu kuşak olarak öne çıkmaktadırlar(Çetin Aydın & Başol, 2014).Mercedes Benz 1990'larda Janis Japlin'in bir müziğini kullanarak bebek patlaması kuşağına yönelik reklam kampanyası ile bir pazar bölümleme aracı olarak kuşak farklılıklarının en iyi bilinen kullanımlarından birini başarılı bir şekilde uygulamıştır(Arsenault, 2004).

3. YABANCI VE YERLİ FİRMALARA YÖNELİK ALGI VE TUTUMLAR

Pazarların küreselleşmesi ve uluslararası rekabet firmaları çok kültürlü bir çevrede faaliyette bulunmaya zorlamaktadır (Luna & Gupta, 2001). Küreselleşme bir yönüyle gelir, medya ve teknoloji alanıyla yakınlaşmayı ifade etmektedir. Küreselleşmenin bu yönünün tüketici ihtiyaçları, yaşam tarzları ve algılarının homojenleşmesine yol açtığı da bir tartışma konusudur. Levit'in "pazarların küreselleşmesi" başlıklı çalışmasında, tüketicilerin yüksek kalite standartlarında ve düşük fiyatlı ürün beklentisi bulunduğu için yeni teknolojinin pazarları homojenleştireceği ele alınmıştır(De Mooij & Hofstede, 2002). Ayrıca büyüyen pazarların firmaların yayılmasında önemli fırsatlar sağladığı, bu nedenle pazarlamacıların elde edecekleri pazar bilgilerinin rekabet avantajı açısından son derece önem taşıdığı şiddetle vurgulanmaktadır(Lee & Tai, 2006).

Uluslararası ve yerel anlamda, yüksek kalite düzeyinde ürünlerin düşük maliyetlerle tüketicilere sunulmasının gerekliliği, ülkelerin kendi ekonomilerini güçlendirmeye yönelik uyguladıkları politikalar ve tüketicilerin belirli ülke ürünlerine olumlu/olumsuz tutumlar beslemesinin yanında işletmelerin yapmış oldukları uygulamalar tüketicilerin algılarını önemli düzeyde şekillendirmektedir. Özellikle son zamanlarda çok uluslu işletmelerin sosyal sorumlu faaliyetlere yönelimleri ve tüketicilerin giderek daha bilinçli hale gelmeleri ve bu alana yönelik algılar(Straughan & Roberts, 1999), farklı değerlerdeki bireylerin iş etiği algıları(Rashid & Ho, 2003), bireysel maneviyat ve etik dışı iş faaliyetleri algıları (Giacalone & Jurkiewicz, 2003), hizmet kalitesi boyutları algıları ile kültür ilişkisi(Furrer, Liu, & Sudharshan, 2000), farklı kültürel tüketici değerleri, ihtiyaçları ve satın alma davranışı(Kim, Forsythe, Gu, & Moon, 2002), öğrencilerin girişimcilik ve yenilikçiliğe yönelik algıları (Edwards, Sánchez-Ruiz, Tovar-Caro, & Ballester-Sarrias, 2009) ve tüketicilerin çeşitli ürünlere yönelik kalite algılamaları, ülke imajı ve menşe ülke etkisi(Han & Terpstra, 1988), öğrencilerin ve çalışanların iş uygulamalarına yönelik etik algılamaları(Cole & Smith, 1996), öğrencilerin iş etiği algılamaları(Davis & Welton, 1991), küresel tüketici kültürü konumlandırma ve markanın küresel algılanması(Akaka & Alden, 2010), online müşteri güvenine yönelik müşterilerin algılarını etkileyen faktörler (Ha, 2004)şeklinde çalışmalara yer verildiği görülmektedir.

4. METODOLOJİ

4.1.Araştırmanın Önemi ve Amacı

Bu çalışma, Y kuşağının Türk ve Yabancı firmalara karşı algılamalarını ampirik bir şekilde incelemeyi amaçlamaktadır. Y kuşağının Türk ve Yabancı firmaların iş uygulamalarına yönelik algılarının incelenmesi ile bütünsel anlamda hangi alanlarda Türk ve Yabancı firmaların nasıl algılandıkları,benzerlik gösterdikleri alanlar ya da farklılıklarının belirlenmesi yoluyla değiştirici ve geliştirici uygulamalara ihtiyaç duydukları tespit edilerek akademik ve teorik anlamda öneriler geliştirilmeye çalışılacaktır. Çalışma bu özelliğiyle, literatürde yer alan diğer çalışmalardan ayrılmakta ve yönetici, akademik çevre, bireyler ve araştırmacılar için bütünsel bir bakış açısı sağlayacak veriler sunabilecek niteliktedir. Çalışmanın amacı doğrultusunda, literatüre dayalı olarak aşağıdaki araştırma sorularına cevaplar aranmaya çalışılmıştır:

AS1: *Y Kuşağının Türk ve Yabancı firmalara yönelik algıları nelerdir?*

AS2: *Y Kuşağının Türk ve Yabancı firmalara yönelik algılarındaki benzerlikler/farklılıklar nelerdir?*

Araştırma soruları tanımlayıcı istatistiksel analizlerden yüzde, frekans, ortalama ve çok boyutlu ölçekleme analizi sonucunda elde edilecek iki boyutlu uzay matrisi analiz edilerek değerlendirilmeye çalışılacaktır.

4.2. Araştırmanın Kısıtları

Türk ve yabancı firmalara yönelik algıların incelendiği bu araştırma birkaç kısıta sahiptir. Birinci kısıt araştırmada kolayda örnekleme yöntemi kullanılmasıdır ki, bu çalışmayla sonuçların genellenmesi amacı güdülmemiştir. İkinci olarak, araştırma Kütahya ilinde yürütülmüştür. Her iki kısıtın da temel nedeni maliyet ve zaman kaynaklarının en iyi şekilde koordine edilmesidir.

4.3. Örneklem ve Verilerin Toplanması

Araştırma verileri, Kütahya ilinde, 1980-2000 tarihleri arası doğan (Y kuşağı) kişilerden elde edilmiştir. Araştırmanın Y kuşağı üzerinde gerçekleştirilmesinin temel nedeni, bu kuşağın ekonomide önemli bir ağırlığa sahip olması, internet kuşağı olarak ifade edilmesi ve birçok elektronik uygulamadan yararlanıyor olmasının yanında çok çeşitli ürün ve hizmetlerin kullanıcısı durumunda olmasıdır.

Veri toplama aracı olarak yapılandırılmış anket formu kullanılmıştır. Ölçeğin yapılandırılmasında Lee ve Tai (2006) çalışmasından yararlanılmıştır. Çalışmada, ileri işletmecilik uygulamaları, ürün kalitesi, rekabetçi gelişme, kar odaklılık, cazip-çekici markalar, yüksek fiyatlı ürünler ve kültürleşme boyutları yer almaktadır.Araştırma verileri, toplam olarak 425 katılımcıyla, yüzyüze görüşme yöntemi yardımıyla elde edilmiştir.

4.4. ARAŞTIRMA BULGULARI

Y kuşağının yerli ve yabancı firmalara yönelik algılarını yedi boyutlu bir şekilde ince-

lemeyi amaç edinen tanımlayıcı araştırma modelindeki bu çalışmada veriler iki şekilde incelenmektedir. Öncelikle katılımcıların özelliklerinin belirlenmesi amacıyla frekans analizleri gerçekleştirilmiştir. İkinci aşamada ise, boyutların açıklanması amacıyla faktör analizi yapılmıştır. Son olarak ise, elde edilen faktör çözümlerinin Türk ve Yabancı Firmalar açısından iki boyutlu uzayda aralarındaki mesafelerin belirlenmesi amacıyla çok boyutlu ölçekleme analizi uygulanmıştır. Gerçekleştirilen analizlere ilişkin bulgular aşağıda gösterilmektedir.

4.4.1. Demografik Bulgular

Katılımcıların demografik özelliklerinin belirlenmesi amacıyla frekans ve yüzde analizleri kullanılmıştır. Elde edilen değerler Tablo 1'de gösterilmektedir.

Tablo 1:Katılımcıların Demografik Özellikleri

Özellikler		Frekans	Yüzde (%) Değer	Ki-Kare Analizi	
				Anlamlılık	
Cinsiyet	Kadın	201	47,3	1,245	0,265
	Erkek	224	52,7		
Yaş	≤25 Yaş	217	51,1	249,965	0,000
	≥25 Yaş	208	48,9		
Gelir	0-750 □	40	9,4	69,414	0,000
	751-1500 □	108	25,4		
	1501-2250 □	106	24,9		
	2251-3000 □	60	14,1		
	3001-3750 □	38	8,5		
	≥ 3751□	75	17,7		
Meslek	Akademisyen	21	4,9	673,894	0,000
	Öğretmen	21	4,9		
	Memur	74	17,4		
	İşçi	37	8,7		
	Ev Hanımı	16	3,8		
	Öğrenci	187	44,0		
	Asker/Polis	3	0,7		
	Serbest Meslek	66	15,6		
Eğitim	İlköğretim	10	2,4	507,614	0,000
	Lise	47	11,1		
	Ön lisans	192	45,2		
	Lisans	123	28,9		
	Lisansüstü	53	12,4		

Araştırmaya katılanların demografik özellikleri şu şekildedir; %47,3'ünü kadın, %52,7'sini erkek; %51,1'i 25 yaşından küçük, %48,9'u 25 yaşın üzerindedir, %34.8'i 1500 □'nin altında, %39'u 1501-3000 □ arasında ve %26,2'si 3000 □ üzerinde gelire sahiptir; %4,9'u akademisyen, %4,9'u öğretmen, %17,4'ü memur, %8,7'si işçi, %3,8'i ev hanımı, %44'ü öğrenci ve %16,3'ü diğer meslek gruplarını oluşturmaktadır; %13,5'i ilköğretim ve lise eğitim düzeyinde iken %45,2'si ön lisans, %28,9'u lisans ve %12,4'ü lisans üstü düzeyinde eğitime sahiptir.

4.4.2. Tüketicilerin Algılarına Yönelik Bulgular

Araştırmada, Y kuşağı tüketicilerin Türk ve Yabancı firmalara yönelik algılarının değerlendirilmesi amaçlanmaktadır. Söz konusu amaç doğrultusunda 31 maddeden oluşan(Lee & Tai, 2006) firmalara yönelik algıların belirlenmesine ilişkin olan maddelerin faktör yapısının incelenmesi için öncelikle faktör analizinden faydalanılmıştır. Faktör analizinde Yabancı ve Türk firmalara yönelik algılar açısından 5 faktör çözümü elde edilmiştir. Elde edilen faktör çözümlerinin iki grup açısından farklılaşmadığı görülmüştür. Elde edilen faktör çözümleri "*ekonomik ve sosyal değer, ileri işletmecilik uygulamaları, kar odaklılık, cazip markalara sahiplik ve rekabetçi gelişme" olmak üzere 5 boyut altında toplanmıştır. Faktör analizi ve elde edilen istatistiksel çözüm değerleri Tablo 2 ve Tablo 3'te gösterilmektedir.*

Tablo 2:Türk Firmalara Yönelik Algılara İlişkin Faktör Analizi Sonuçları

Boyutlar	Algı Maddeleri	F.Y.		σ	AV	α
Ekonomik ve Sosyal Değer	İç piyasaya olumlu etki yaparlar	0,845	4,04	0,83	25,955	0,833
	İş olanakları sağlarlar	0,831	4,06	0,89		
	Yatırımlarıyla ekonomiye faydalıdırlar	0,816	4,07	0,91		
	Ülke ekonomisinin gelişmesine katkı sağlarlar	0,635	3,88	0,93		
	Kültürel özelliklerin tanıtılmasına yardımcı olurlar	0,557	3,91	0,94		
İleri İşletmecilik Uygulamaları	İleri düzeyde bilgiye sahiptirler	0,796	3,12	1,03	13,952	0,81
	Yabancı firmaların sağlayamadığı yeni ürün ve hizmetler sağlarlar	0,671	3,11	1,03		
	Uluslararası standartlar ve deneyimlerin kazanılmasını sağlarlar	0,619	3,37	0,95		
	Markalar yüksek düzeyde kalitelidir	0,586	3,03	0,98		
	Ürün tasarımları benzersizdir	0,554	2,74	1,04		
	Etkin bir müşteri hizmet ağına sahiptirler	0,535	3,27	1,00		
Kar Odaklılık	Yasalara uygun davranmazlar	0,821	2,56	1,16	8,334	0,829
	İnsanları ve çevreyi dikkate almazlar	0,808	2,69	1,19		
	Ülkeyi kendilerine bağımlı hale getirirler	0,744	2,69	1,14		
	Kültürel değerlere saygı göstermezler	0,719	2,29	1,16		
	Saldırgan stratejiler izlerler	0,636	2,94	1,10		

Cazip Markalara Sahiplik	Tanınmış markalara sahiptirler	0,772	3,34	1,04	5,389	0,799
	Reklamları ilgi çekicidir	0,716	3,36	1,03		
	Ürünleri dayanıklıdır	0,688	3,22	0,99		
	Ürünleri kalitelidir	0,659	3,38	0,96		
	Çekici ambalajlara sahiptirler	0,647	3,22	1,10		
Rekabetçi Gelişme	Faaliyetleri büyük ölçüde tüketici yönlüdür	0,690	3,47	1,04	4,508	0,625
	Teknoloji geliştirmeye büyük önem verirler	0,618	3,24	1,09		

Y kuşağının Türk firmalarına yönelik algılarını belirlemek için uygulanan faktör analizi sonucunda 5 faktör çözümü elde edilmiştir. Faktörleştirme tekniği olarak temel bileşenler analizi ve döndürme yöntemi varimax rotasyon kullanılmıştır. Ölçekte yer alan 31 madde analize dahil edilmiş olup faktör yükü 0,50'nin altında olanlar ve çapraz yük değerine sahip olan 8 değişken analiz dışında tutulmuştur. Toplam açıklanan varyans %58,138, KMO 0,875 ve Bartlett değeri 3855,8 ($p<0,001$) olarak belirlenmiştir. Elde edilen verilere göre verilerin faktör analizine uygun olduğu ifade edilebilmektedir. Faktör çözümleri açıkladıkları varyans oranlarına göre sıralandığında, Türk firmalara yönelik algılarda ekonomik ve sosyal değer yaklaşık %26'lık açıklanan varyans oranıyla en güçlü boyut niteliğini taşımaktadır. Daha sonra ileri işletmecilik uygulamaları yaklaşık %14, kar odaklılık %8, cazip markalara sahiplik %5 ve rekabetçi gelişme yaklaşık %5'lik açıklanan varyans oranına sahiptir.

Tablo 3:Yabancı Firmalara Yönelik Algılara İlişkin Faktör Analizi Sonuçları

Boyutlar	**Algı Maddeleri**	**F.Y.**		σ	**AV**	α
Kar Odaklılık	Yerel insanları ve çevreyi önemsemezler	0,770	2,90	1,20	23,435	0,814
	Yerel kültürel değerlere saygı göstermezler	0,767	2,83	1,14		
	Yerel firmaların kendi ürünleriyle pazarda bulunmasına fırsat vermezler	0,749	2,95	1,10		
	Yerel ülkenin yasalarına uygun davranmazlar	0,720	2,82	1,07		
	Ülkeyi kendilerine bağımlı hale getirirler	0,701	3,24	1,22		
	Saldırgan stratejiler izlerler	0,579	3,32	1,03		
İleri İşletmecilik Uygulamaları	Ürünleri yüksek düzeyde kalitelidir	0,708	3,07	1,05	15,560	0,746
	İleri düzeyde bilgiye (teknolojik-işletmecilik-ekonomik) sahiptirler	0,664	3,41	1,11		
	Türk firmaların sağlayamadığı yeni mal/hizmetleri sağlarlar	0,598	3,65	1,09		
	Uluslararası standartlarda üretim yaparlar	0,583	3,54	0,94		
	Etkin bir müşteri hizmet ağına sahiptirler	0,549	3,51	0,97		
Cazip Markalara Sahip Olma	Reklamları ilgi çekicidir	0,847	3,87	0,98	6,75	0,755
	Tanınmış markalara sahiptir	0,728	3,87	0,94		
	Çekici ambalajlara sahiptir	0,723	3,81	1,04		

Ekonomik ve Sosyal Değer	Yabancı ülkelerle iyi ilişkilerin kurulmasına yardımcı olurlar	0,738	3,36	1,07	5,969	0,670
	Teknoloji ve yatırımlar yoluyla gelişmeye katkı sağlarlar	0,594	3,60	0,91		
	Faaliyetleri büyük ölçüde tüketici yönlüdür	0,584	3,76	0,98		
	Teknoloji geliştirmeye büyük önem verirler	0,504	3,58	0,96		
Rekabetçi Gelişme	Yerel markaları daha iyi üretme konusunda etkilerler	0,788	3,50	1,04	5,03	0,643
	Ülke ekonomisinin gelişmesine katkı sağlarlar	0,676	3,42	1,11		
	Yerel firmaları daha fazla gelişme ve rekabet için motive ederler	0,641	3,71	1,01		

Y kuşağının Yabancı firmalara yönelik algılarını belirlemek için uygulanan faktör analizi sonucunda 5 faktör çözümü elde edilmiştir. Faktörleştirme tekniği olarak temel bileşenler analizi ve döndürme yöntemi varimax rotasyon kullanılmıştır. Toplam açıklanan varyans %56,744, KMO 0,852 ve Bartlett değeri 2624,2 ($p<0,001$) olarak belirlenmiştir. Ölçekte yer alan 31 madde analize dahil edilmiş olup faktör yükü 0,50'nin altında olanlar ve çapraz yük değerine sahip olan 10 değişken analiz dışında tutulmuştur. Elde edilen verilere göre verilerin faktör analizine uygun olduğu ifade edilebilmektedir. Faktör çözümleri açıkladıkları varyans oranlarına göre sıralandığında, Yabancı firmalara yönelik algılarda kar odaklılık %24 açıklanan varyans oranıyla en güçlü boyut niteliğini taşımaktadır. Daha sonra ileri işletmecilik uygulamaları yaklaşık %16, cazip markalara sahiplik yaklaşık %7, ekonomik ve sosyal değer yaklaşık %6'lık ve rekabetçi gelişme yaklaşık %5'lik açıklanan varyans oranına sahiptir.

4.4.3. Türk Ve Yabancı Firmalara Yönelik Algıların Çok Boyutlu Ölçekleme İle İncelenmesi

Çok Boyutlu Ölçekleme (ÇBÖ) analizi nesneler arasındaki ilişkilerin bilinmediği ancak uzaklıkların hesaplanabildiği durumlarda, uzaklıklara dayanılarak aralarındaki ilişkilerin açıklanmasında yararlanılan çok değişkenli bir istatistiksel analiz yöntemidir (Kalaycı, 2014, s. 379).ÇBÖ nesneler arasındaki benzerlik algı düzeylerini yansıtarak nispi konumlarını uzaysal bir haritada boyutsal olarak incelenmesine olanak sağlar(Öztürk, Akyol, & Küçükcankabaş, 2010, s. 97). Çok değişkenli ve keşfedici bir analiz tekniği olan ÇBÖ, birimlerin algısal uzayının boyutlarının anlaşılmasına olanak sağlar. ÇBÖ çıktısı, nesneleri noktalar olarak gösteren bir uzaysal haritadır. Analizde, nesnelerin benzerlikleriyle nesneler arasındaki uzaklıklar karşılaştırılmaktadır. Benzer nesneler daha yakın farklı nesneler ise daha uzaktır(Gürçaylılar Yenidoğan, 2008, s. 145).

ÇBÖ analiziyle, veriyi görsel olarak keşfedilebilir yapmak (benzerlik/benzemezlik), farklı nesneler arasındaki farkı belirlemek, benzerlik/benzemezlik yargılarının altında yatan boyutları keşfetmek ve benzemezlik yargılarını açıklamak şeklinde tasnif edilen amaçları olduğu ifade edilmektedir (Gürçaylılar Yenidoğan, 2008, s. 145).

ÇBÖ'nün üç farklı uygulaması karşısında girdi ve çıktı verileri şu şekildedir (Akın & Eren, 2012, s. 176-177):Tam metrik ÇBÖ'de girdi ve çıktı verileri metrik ölçekle ölçülür, tam

metrik olmayan ÇBÖ'de girdi verileri sayısal ölçekle elde edilirken, çıktı verileri sırasal ölçekle elde edilir, metrik olmayan ÇBÖ'de ise, girdi verileri sırasal ölçekle elde edilirken çıktı verileri metrik ölçek niteliğindedir. Bu çalışmada değişkenler likert tipi ölçek aracılığıyla elde edilmiştir.

ÇBÖ, nesnelerin çok boyutlu bir uzayda bir nokta ile ifade edildikleri bir modeldir. Nesneler arasındaki uzaklıkların yansıdıkları harita, birbirine yakın olanların benzer olduklarını, uzak olanlarında benzer olmadıklarını gösterir (Nakip, 2006, s. 537). ÇBÖ analizinde uyum iyiliğinin ölçüsü stress değeri ile iade edilmektedir. Stress değeri analiz sonucu elde edilen boyut sayısının uygun olup olmadığının değerlendirilmesinde önem taşıyan bir gösterge niteliğindedir. N değişkenli ve n boyutlu veri matrisine sahip olan n birimin kaç boyutlu uzayda gösterilebileceğine karar vermede, istenilen boyut için elde edilen dönüştürülmüş uzaklıklar ile orijinal veriden elde edilen uzaklıklar arasındaki uygunluk dikkate alınmaktadır(Gürçaylılar Yenidoğan, 2008, s. 145).

Tablo 4:Stres Değerlerinin Uygunluk Aralıkları

	Kesme Noktaları	Uyum
Stress Değeri	≥ 0,025	Mükemmel
Stress Değeri	≥ 0,05	İyi
Stress Değeri	≥ 0,10	Orta
Stress Değeri	≥ 0,20	Kötü

Kaynak:Gürçaylılar Yenidoğan, 2008, s. 145.

Tablo 5:Uyum ve Güvenilirlik Değerleri

Stress (Uyum)	0,047
R^2 (Güvenilirlik)	0,975

Kaynak:Gürçaylılar Yenidoğan, 2008, s. 145.

Çalışma verileri, ÇBÖ analizi ile PROXSCAL yöntemi kullanılarak analiz edilmiştir. Çalışmada Türk ve Yabancı firmalara yönelik algıların faktör analizi sonucunda 5 boyutlu bir yapı sergiledikleri belirlenmiştir. Elde edilen 5 boyutlu yapının ÇBÖ ile benzeşme düzeylerini belirlenmeye çalışılmıştır. Türk ve Yabancı işletmelerin iki boyutlu bir uzayda iyiye yakın bir çözüm uygunluğuyla (stres □ 0,047) dağılım gösterdiği tespit edilmiştir. Tucker'ın uygunluk katsayısı ise faktör benzerliği içi anlamlı bir gösterge olarak değerlendirilmektedir. RSQ katsayısının ≥ 0,97 değerini alması karşılaştırılan faktör veya bileşenlerin eşit olduğunu ve tüm örneklerin ortak algısal harita tarafından iyi temsil edildiğini göstermektedir (Gürçaylılar Yenidoğan, 2008).

Tablo 6:*Değişkenlere İlişkin ÇBÖ Analizi Sonuçları*

Gösterge	Değişkenler	Boyutlar	
		1	2
	Ekonomik ve Sosyal Değer-TR	-0,836	-0,006
	İleri İşletmecilik Uygulamaları-TR	0,424	-0,056
	Kar Odaklılık-TR	0,849	0,553
	Cazip Markalara Sahiplik-TR	0,071	-0,482
	Rekabetçi Gelişme-TR	0,071	-0,482
	Ekonomik ve Sosyal Değer-YB	-0,329	0,618
	İleri İşletmecilik Uygulamaları-YB	-0,038	0,382
	Kar Odaklılık-YB	0,721	-0,390
	Cazip Markalara Sahiplik-YB	-0,573	-0,318
	Rekabetçi Gelişme-YB	-0,361	0,181

Y kuşağının Türk ve Yabancı firmalara yönelik algılarının ÇBÖ analizi sonrasında ulaşılan iki boyutlu uzay haritasında, Türk ve Yabancı firmalara yönelik algılamaların oldukça farklılık gösterdikleri görülmüştür. Yabancı firmalara yönelik algılar olan ekonomik ve sosyal değer, ileri işletmecilik uygulamaları, rekabetçi gelişme ile en yakın Türk firmalara ilişkin algının ekonomik ve sosyal değer algısı olduğu görülmektedir. Buradan tüketicilerin Türk ve Yabancı firmaların faaliyetlerinin ekonomik ve sosyal anlamda olumlu algılandığı ve aynı eksende değerlendirildiği ifade edilebilmektedir. Diğer taraftan, Türk firmalara yönelik algılar olan ekonomik ve sosyal değer, ileri işletmecilik uygulamaları, rekabetçi gelişme ve cazip markalara sahiplik ile en yakın Yabancı firmalara ilişkin algının cazip markalara sahiplik olduğu görülmektedir. Ayrıca bu boyutta yabancı firmaların kar odaklı olduğu algısı Türk firmalarla ilgili algılara en yakın algı olduğu görülmektedir. Buradan, Türk ve Yabancı firmalara yönelik algılardan cazip markalara sahiplik algısının benzeştiği her iki

firmaların da cazip markalara sahip olarak algılandığı anlaşılmaktadır. Diğer taraftan iki boyuta uzak olan tek algının yabancı firmalara yönelik kar odaklılık algısı olduğu görülmektedir.

5. SONUÇ

Y kuşağı, belirgin tüketici tercihleri olan, önemli bir pazar bölümü olarak görülmektedir (Treuren & Anderson, 2010).Aynı zamanda çeşitli açılardan yaklaşılarak pazarlama araştırmalarına yönelik önemli bir odak noktasını ifade etmektedir (Charters, ve diğerleri, 2011). Kuşaklar arasında kişisel ve tutumsal farklılıklar bulunmaktadır. Söz konusu bu farklılıklar satın aldıkları şeylerin türlerini ve satın alma güdülerini etkilemektedir (Dias, 2003). Ayrıca, kuşaklar arası karşılaştırmalar arasında, Y kuşağının sosyal gelişiminde diğer kuşaklara kıyasla büyük oranda kitlesel medya ve pazarlama faaliyetlerinin etkili olduğu belirtilmektedir (Bakewell, Mitchell, & Rothwell, 2006). ABD'de yapılan araştırmalarda, teknoloji kullanım oranları, müzik ve popüler kültüre olan yüksek bağlılıkları, liberal ve toleranslı olmaları, zeka ve sivillik özellikleri ile Y kuşağının diğer kuşaklara kıyasla oldukça farklı özellikler sergiledikleri ifade edilmektedir (Pew Research Center, 2010). Farklı bir araştırmada ise, Y kuşağı ile ilgili olarak yürütülen bir pazar bölümleme çalışmasında, gelişmeye ve ilerlemeye odaklı (Up & Comers), başarı peşinde koşan farklı bir pazar bölümünün genellikle, yüksek eğitimli ve gelirli, yaygın markalara karşı bile bir farkındalığı olmayan, eğlence yaşamına eğilimli bir grubu tanımladığı ifade edilmektedir. Diğer grup (Mavens) uzmanlar, Y kuşağının anne bölümüdür. Sonraki (eclectic) seçici grup, temel olarak mükemmel anlaşma arayan özgür ruha sahip bayanlardan oluşmaktadır. Bu grup amazon gibi markaların %100 farkındalığına sahip bireylerdir. Dördüncü (skeptics) kuşkucu grup, mükemmel video oyunlarına yönelirler. Araştırmalar önceliklerinin sosyal medya, bilim kurgu filmler ve fast food gıdalar olduğunu göstermektedir. Son olarak trend belirleyiciler (trendsetter), bu pazar bölümüyeni bir trend deneme ya da başlatma olasılıkları en yüksek olan bölüm şeklinde gösterilmektedir (Oracle, 2015).

Bu çalışma, Y kuşağının Türk ve yabancı firmalara yönelik algılarını tanımlayıcı araştırma modelinde incelemektedir. Bu kapsamda, doğum dönemleri dikkate alınarak Y kuşağına dahil olan birimler araştırma kapsamına alınmıştır. Araştırmada kolayda örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Araştırma verileri yapılandırılmış anket aracılığıyla elde edilmiştir. Araştırma verilerinin analizinde tanımlayıcı istatistiksel analizler, faktör ve çok boyutlu ölçekleme analizinden faydalanılarak değerlendirmeler yapılmıştır. Orijinal çalışmada Lee ve Tai (2006), ileri işletmecilik uygulamaları, ürün kalitesi, rekabetçi gelişme, kar odaklılık, cazip-çekici markalar, yüksek fiyatlı ürünler ve kültürleşme boyutları olmak üzere 7 boyutlu bir yapı yer almaktadır. Ancak yürütülen faktör analizi sonucunda çapraz yük değeri alan maddelerin silinmesi nedeniyle Türk ve Yabancı firmalara yönelik algıların beş boyutlu bir yapı sergiledikleri belirlenmiştir.

Araştırma amacı doğrultusunda gerçekleştirilen ÇBÖ analizi sonucunda Türk ve Yabancı firmalara yönelik algılar iki boyutlu uzay haritası elde edilmiştir. Elde edilen uzay haritasına göre, ekonomik ve sosyal değer algılarıyla, cazip markalara sahiplik değişkenlerine yönelik algılarda benzerlikler olduğu görülmüştür. Diğer değişkenler kapsamında incelenen algılar kendi içinde ayrımlaşarak iki boyutu oluşturmuşlardır. Başka bir ifade ile Yabancı firmalara yönelik algılar ile Türk firmalara yönelik algılar birbirlerine benzememektedir. Buda, uygulama anlamında Y kuşağı tarafından Yabancı ve Türk firmalarının birbirlerine

benzemedikleri şeklinde ifade edilebilmektedir.

6. ÖNERİLER

Y kuşağı gelecekte harcama eğilimleri, eğitimleri, beklentileri, tüketim ve satın alma özellikleri bakımından diğer kuşaklardan oldukça ayrılmaktadır (Oracle, 2015; Pew Research Center, 2010). Bu farklı ve önemli pazar grubunun çok çeşitli açılardan incelenmesi akademisyenler ve uygulayıcılar açısından büyük önem taşımaktadır. Özellikler, algıları, tutumları, satın alma tarzları ve pazar bölümleri kapsamında incelenmeleri, geliştirilecek planlama ve stratejilerde önemli bilgi kaynağı niteliği taşıyabilir. Bu çalışma ile yerel bazlı faaliyette bulunan firmalar ile yabancı sermayeli olarak faaliyetlerini yürüten firmalara yönelik algıların benzerliği üzerinde durulmuş olup farklılıklar taşıyan bir yapı sergilediği görülmüştür.

KAYNAKÇA

Acar, A. B. (2014, April). Do Intrinsic and Extrinsic Motivation Factors Differ for Generation X and Generation Y? *International Journal of Business and Social Science, 5*(5), 12-20.

Adıgüzel, O., Batur, H. Z., & Ekşili, N. (2014). Kuşakların değişen yüzü ve Y kuşağı ile ortaya çıkan yeni çalışma tarzı: mobil yakalılar. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 1*(19), 165-182.

Akaka, M. A., & Alden, D. L. (2010). Global brand positioning and perceptions: International advertising and global consumer culture. *International Journal of Advertising: The Review of Marketing Communications, 29*(1), 37-56.

Akdemir, A., Konakay, G., Demirkaya, H., Noyan, A., Demir, B., Ağ, C., . . . Balcı, O. (2013, Aralık). Y kuşağının kariyer algısı, kariyer değişimi ve liderlik tarzı beklentilerinin araştırılması. *Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi, 2*(2), 11-42.

Akın, H. B., & Eren, Ö. (2012). Ülkelerinin eğitim göstergelerinin kümeleme analizi ve çok boyutlu ölçekleme analizi ile karşılaştırmalı analizi. *Öneri Dergisi, 10*(37), 175-181.

Arsenault, P. M. (2004). Validating generational differences: A legitimate diversity and leadership issue. *Leadership & Organization Development Journal, 25*(2), 124-141.

Bakewell, C., & Mitchell, V.-W. (2003). Generation Y female consumer decision-making styles. *International Journal of Retail & Distribution Management, 31*(2), 95-106.

Bakewell, C., Mitchell, V.-W., & Rothwell, M. (2006). UK generation Y male fashion consciousness. *Journal of Fashion Marketing and Management, 10*(2), 169-180.

Benson, J., & Brown, M. (2011). Generations at work: are there differences and do they matter? *The International Journal of Human Resource Management, 22*(9), 1843-1865.

Bolton, R. N., Parasuraman, A., Hoefnagels, A., Migchels, N., Kabadayi, S., Gruber, T., . . . Solnet, D. (2013). Understanding Generation Y and their use of social media: a review and research agenda. *Journal of Service Management, 24*(3), 245-267.

Busch, P., Venkitachalam, K., & Richards, D. (2008, January). Generational differences in soft knowledge situations: status, need for recognition, workplace commitment and idealism. *Knowledge and Process Management, 15*(1), 45-58.

Charters, S., Velikova, N., Ritchie, C., Fountain, J., Thach, L., Dodd, T. H., . . . Terblanche, N. (2011). Generation Y and sparkling wines: a cross-cultural perspective. *International Journal of Wine Business Research, 23*(2), 161-175.

Cogin, J. (2012). Are generational differences in work values fact or fiction? Multi-country evidence and implications. *The International Journal of Human Resource Management, 23*(11), 2268-2294.

Cole, B. C., & Smith, D. L. (1996, August). Perceptions of business ethics: Students vs. business people. *Journal of Business Ethics, 15*(8), 889-896.

Cui, Y., Trent, E. S., & Sullivan, P. M. (2003). Cause-related marketing: How generation Y responds. *International Journal of Retail & Distribution Management, 31*(6), 310-320.

Çetin Aydın, G., & Başol, O. (2014, Aralık). X ve Y kuşağı: Çalışmanın anlamında bir değişme var mı? *Electronic Journal of Vocational Colleges*, 1-15.

Davis, J. R., & Welton, R. E. (1991, June). Professional ethics: Business students' perceptions. *Journal of Business Ethics, 10*(6), 451-463.

De Mooij, M., & Hofstede, G. (2002). Convergence and divergence in consumer behavior: implications for international retailing. *Journal of Retailing*(78), 61-69.

Dias, L. P. (2003). Generational buying motivations for fashion. *Journal of Fashion Marketing and Management: An International Journal, 7*(1), 78-86.

Edwards, M., Sánchez-Ruiz, L. M., Tovar-Caro, E., & Ballester-Sarrias, E. (2009). Engineering students' perceptions of innovation and entrepreneurship competences. *39th ASEE/ IEEE Frontiers in Education Conference* (s. 1-5). San Antonio, TX: IEEE.

Fountain, J., & Lamb, C. (2011). Generation Y as young wine consumers in New Zealand: How do they differ from generation X. *International Journal of Wine Business Research, 23*(2), 107-124.

Furrer, O., Liu, B. S.-C., & Sudharshan, D. (2000, May). The relationship between culture and service quality perceptions: Basis for cross-cultural market segmentation and resource allocation. *Journal of Service Research, 2*(4), 355-371.

Gabrielsson, P., & Gabrielsson, M. (2004). Globalizing internationals: Business portfolio and marketing strategies in the ICT field. *International Business Review, 13*(6), 661-684.

Giacalone, R. A., & Jurkiewicz, C. L. (2003, August). Right from wrong: The influence of spirituality on perceptions of unethical business activities. *Journal of Business Ethics, 46*(1), 85-97.

Gürçaylılar Yenidoğan, T. (2008). Pazarlama araştırmalarında çok boyutlu ölçekleme analizi: Üniversite öğrencilerinin marka algısı üzerine bir araştırma. *Akdeniz Üniversitesi İİBF Dergisi, 8*(15), 138-169.

Ha, H.-Y. (2004). Factors influencing consumer perceptions of brand trust online. *Journal of Product & Brand Management, 13*(5), 329-342.

Han, C. M., & Terpstra, V. (1988, June). Country-of-origin effects for uni-national and bi-national products. *Journal of International Business Studies, 19*(2), 235-255.

Hill, J., & Lee, H.-H. (2012). Young Generation Y consumers' perceptions of sustainability in the apparel industry. *Journal of Fashion Marketing and Management: An International*

Journal, 16(4), 477-491.

İSMMMO. (2013, Ocak 01). *Türkiye'nin Yaratıcı Geleceği / Y Kuşağı.* Şubat 02, 2016 tarihinde İstanbul Serbest Muhasebeci ve Mali Müşavirler Odası: http://archive.ismmmo.org.tr/docs/basin/2014/BULTEN/T%C3%BCrkiye%E2%80%99nin%20Yarat%C4%B1c%C4%B1%20Gelece%C4%9Fi%20Y%20Ku%C5%9Fa%C4%9F%C4%B1%20Raporu%20Bas%C4%B1n%20B%C3%BClteni.PDF adresinden alındı

Kalaycı, Ş. (2014). *SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri.* Ankara: Asil Yayın Dağıtım.

Kaplan, B. (2013). C kuşağı tüketici davranışları ve C kuşağına yönelik pazarlama stratejileri: Türkiye'de GSM sektörünün bu kuşağa yaklaşımı-Turkcell örneği. *18. Ulusal Pazarlama Kongresi Bildiri Kitabı* (s. 365-382). Kars/Sarıkamış: Kafkas Üniversitesi.

Keleş, H. N. (2011). Y kuşağı çalışanlarının motivasyon profillerinin belirlenmesine yönelik bir araştırma. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi, 3*(2), 129-139.

Kim, J.-O., Forsythe, S., Gu, Q., & Moon, S. J. (2002). Cross-cultural consumer values, needs and purchase behavior. *Journal of Consumer marketing, 19*(6), 481-502.

Kumar, A., & Lim, H. (2008). Age differences in mobile service perceptions: comparison of Generation Y and baby boomers. *Journal of Services Marketing, 22*(7), 568-577.

Lee, J.-W., & Tai, S. (2006). Young consumers' perceptions of multinational firms and their acculturation channels towards western products in transition economies. *International Journal of Emerging Markets, 1*(3), 212-224.

Lim, H. L. (2012). Generation Y workforce expectations: implications for the UAE. *Education, Business and Society: Contemporary Middle Eastern Issues, 5*(4), 281-293.

Luna, D., & Gupta, S. F. (2001). An integrative framework for cross-cultural consumer behavior. *International Marketing Review, 18*(1), 45-69.

Muskat, M., Muskat, B., Zehrer, A., & Johns, R. (2013). Generation Y: evaluating services experiences through mobile ethnography. *Tourism Review, 68*(3), 55-71.

Nakip, M. (2006). *Pazarlama Araştırmaları: Teknikler ve (SPSS destekli) uygulamalar* (Genişletilmiş 2. Baskı b.). Ankara: Seçkin.

Oracle. (2015, January 01). *A new perspecte on millenials: Segmenting a generation for actionable insights for consumer good companies and retailers.* Şubat 02, 2016 tarihinde Oracle Web Sitesi: http://www.oracle.com/us/industries/consumer/interbrand-cg-retail-cx-wp-2400662.pdf adresinden alındı

Öztürk, M., Akyol, A., & Küçükcankabaş, S. (2010). Exploring consumers' perceptions of automobille brands in Turkey through multidimensional scaling. *EUL Journal of Social Sciences, 1*(1), 97-107.

Pew Research Center. (2010, February 01). *Millennials: A portrait of generation next.* Şubat 03, 2015 tarihinde Pew Research Center: Social & Demographic Trends: http://www.pewsocialtrends.org/files/2010/10/millennials-confident-connected-open-to-change.pdf adresinden alındı

Rashid, M. A., & Ho, J. A. (2003). Perceptions of Business Ethics in a Multicultural Community: The Case of Malaysia. *Journal of Business Ethics, 43*(1), 75-87.

Straughan, R. D., & Roberts, J. A. (1999). Environmental segmentation alternatives: a look at green consumer behavior in the new millennium. *Journal of Consumer Marketing, 16*(6), 558-575.

Süral Özer, P., Eriş, E. D., & Timurcanday Özmen, Ö. N. (2013, Ekim). Kuşakların Farklılaşan İş Değerlerine İlişkin Emik Bir Araştırma. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*(38), 123-142.

Treuren, G., & Anderson, K. (2010, 07). The Employment Expectations of Different Age Cohorts: Is Generation Y Really that Different? *Australian Journal of Career Development, 19*(2), 49-60.

Türk Dil Kurumu. (2016, Şubat 02). *Büyük Türkçe Sözlük*. Şubat 02, 2016 tarihinde TDK Web Sitesi: http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime& guid=TDK.GTS.56b12efe44c738.57825356 adresinden alındı

Zdravkovic, S. (2013). Does country-of-origin matter to Generation Y? *Young Consumers, 14*(1), 89-102.

ANALİTİK HİYERARŞİ SÜRECİ (AHP) VE PROMETHEE TEKNİKLERİYLE AKILLI TELEFON SEÇİMİ

Gülnur Kecek[1]

Rıdvan Yüksel[2]

Öz

Bilgisayar teknolojisinin ilerlemesiyle birlikte akıllı cep telefonu sektörü de benzer oranda gelişme göstermektedir. Günümüzde akıllı telefonlar, günlük hayatın ve iş hayatının getirdiği şartlar sebebiyle özellikle bilişim ve iletişime büyük ilgi duyan genç nüfus için artan bir öneme sahiptirler. Cep telefonu pazarındaki hızlı değişimin sonucundatoplum bask*ısının da etkisiyle tüketiciler* bu yeni teknolojiyi satın almaya ve kullanmaya yönelmektedirler.Bu çalışmada, akıllı cep telefonu sektöründekimevcut alternatiflerin 18- 25 yaş aralığındaki gençler tarafından tercih sıralamasıaraştırılmıştır. Çalışmada çok kriterli karar verme tekniklerinden olan Analitik hiyerarşi süreci (AHP) ve PROMETHEE kullanılmıştır. Kriter ağırlıkları AHP ile hesaplanmış, alternatiflerin sıralanmasında ise PROMETHEE tekniğinden yararlanılmıştır. Elde eden sonuçlara göre, servis imkanı, telefon alımında en önemli kriter olarak belirlenmiştir. Ankete katılan kişilerinen çok tercih ettiği model,Samsung S6 Edge Plus olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Analitik Hiyerarşi Süreci,PROMETHEE Tekniği, Çok Kriterli Karar Verme.

SMARTPHONE SELECTION WITH ANALYTICAL HIERARCHY PROCESS (AHP) AND PROMETHEE METHODS

Abstract

Along with the development of computer technology, smartphone sector also shows improvement at a similar rate. Nowadays, smartphones have an increasing importance especially for young population, who is strongly interested in information technology and communication, owing to the conditions of daily life and business life. As a result of the rapid change in smartphone market, along with the effect of social pressure, consumers tend to buy and use this new technology.In this study, preference order of existing alternatives in smartphone sector by young people aged between 18 and 25 is investigated. Analytical hierarchy process (AHP) and PROMETHEE which are multi-criteria decision making methods are employed in the study. Weights of criteria are calculated with AHP and PROMETHEE method is used in the ordering of alternatives. According to the obtained results, service support is determined to be the most significant criterion in purchasing smartphone. Samsung S6 Edge Plus is the most preferred smartphone by the people participated in the study.

Keywords: Analytical hierarchy process, PROMETHEE method, Multi-criteria decision making.

JEL Classification: C61, M10.

1 Doç.Dr., Dumlupınar Üniversitesi, İİBF İşletme Bölümü, gulnur.kecek@dpu.edu.tr

2 Öğr. Grv.,Dumlupınar Üniversitesi, Şaphane MYO, ridvan.yuksel@dpu.edu.tr

Makale Gönderim Tarihi:11. 03. 2016 Makale Kabul Tarihi: 13.07.2016

Giriş

Bilgi ve teknolojideki hızlı değişim, karar vericiler içinyeni problemler ortaya çıkarmaktadır.Karar verme, bir veya birden çok amaca erişebilmek için mevcut kaynak ve kısıtlayıcılara göreproblemin uygun seçeneklerinden en iyisinin seçilmesidir.Günümüzün karmaşık problemleri, amaca uygun çoklu kriterlerin birlikte ele alınmasını gerektirmektedir. Çok Kriterli Karar Verme teknikleri, seçeneklerin karar vericiler tarafından belirlenen çoklu kriterlere göre değerlendirilmesine, sıralanmasına ve seçimine olanak sağlayan tekniklerdir (Çitli, 2006: 49). Bu teknikler, insan kaynakları yönetimi, üretim planlama,pazarlama, finansal yönetim, yatırım planlama, enerji ve lojistik gibipek çok alandaetkin olarak uygulanmaktadır (Organ, 2013:2).

1. Literatür İnceleme

Analitik Hiyerarşi Süreci (AHP) pazarlama, finans, eğitim, kamu politikaları, ekonomi,tıp, spor v.b. alanlarda çok sayıda araştırmada uygulanmıştır (Kuruüzüm ve Atsan, 2001:84).

Aytaç ve Bayram (2001) üniversite öğrencilerininiş veeş seçimindekietkinkriterleriAHPi ledeğerlendirmiştir.Oğuzlar (2007), otomobillerle ilgili müşteri şikayetlerinin analizinde AHP'den yaralanmıştır. Eleren (2007), beyaz eşya sektöründe büyük, küçük ve diğer elektrikli ev aletleri olmak üzere üç alt grubun tümünde ürün üreten veya pazarlayan markalardan en çok tanınanları çalışmaya alarak tüketici tercih kriterlerine göre sıralamada AHP tekniğini kullanmıştır. Atan vd. (2008), insan kaynakları seçiminde AHP tekniğini uygulamışlardır. Ömürbek vd. (2013), bir süt ürünleri fabrikasında üretim sürecini incelemiş ve optimum ürün alternatifinin seçiminde AHP'den yararlanmışlardır.Girginer ve Kaygısız (2011),bir üniversitede akademisyenlerinakademik çalışmalarında ve eğitimde kullanılacak olan en uygun istatistiksel yazılımın belirlenmesinde, AHP ve Hedef Programlama (HP) yöntemlerini birlikte kullanmışlardır. Güngör vd. (2010), Türkiye'de il olmasıuygun olan ilçelerin öncelik sıralamasınıAHP tekniğiile belirlemişlerdir. İbicioğlu ve Ünal (2014), insan kaynakları yöneticisi seçimi için bir model geliştirmişler ve modelin oluşturulmasında AHP'den yararlanmışlardır. Rassamvd. (2014), tıbbi bitki yetiştiriciliğinde önemli faktörlerin belirlenmesinde AHP tekniğini,Özbek (2015), gönüllü kuruluşlarda çalışanların belirlenmesinde AHP ve Electretekniğini,Kılıç vd. (2015), küçük orta girişimciler için ERP yazılımı seçimini seçmek için ANP ve Promethee tekniğini, Akça v. d. (2015), kişi takip cihazı seçiminde AHP tekniğini kullanmışlardır.

PROMETHEE tekniği,özellikle son yıllarda Çok kriterli karar vermede etkin olarak kullanılmaktadır.Goumas ve Lygerou (2000), alternatif enerji kullanımına ilişkin değerlendirmede, Dulmin ve Mininno (2003), İtalya'da taşımacılık sektöründeki bir firmanın tedarikçilerinin değerlendirilmesinde, Elevli ve Demirci (2004)krom madeni için en iyi yeraltı cevher taşıma sistemi seçiminde, Topcu ve Ülengin (2004), enerji kaynaklarının seçiminde, Kalogeras, vd. (2005),Yunanistan'daki tarımsal gıda firmalarında performans değerlendirmede, Cavallaro (2005) enerji projelerinin sıralamasında, Fernández ve Jiménez (2005) dağıtımmerkezlerinin seçimi ve sıralamasında, Anagnostopoulos vd. (2005),alternatif sulama projelerinin

değerlendirilmesinde, Bilsel vd (2006) hastanelerin web sitelerinin performans değerlendirmesinde, Mareschal (2006) bir şirketin reklam kriterlerinden en uygununun belirlenmesinde, Ballı vd. (2007) en uygun otomobil seçiminde, Araz, vd. (2007) bir tekstil firmasının dış kaynaklarının sıralanmasında, Wang ve Yang (2007) alternatif bilişim sistemlerinin tercih sıralamasını yapmada, Korukoğlu, Ballı ve Karasulu (2007) otomobil seçiminde, Albadvi, Chaharsooghi ve Esfahanipour (2007) yatırım kararlarını değerlendirmede, Beynon ve Wells (2008) motorlu taşıtlar kümesinin egzoz emisyon bileşenlerine dayalı olarak tercih sıralamasında, Dağdeviren ve Eraslan (2008) tedarikçi seçiminde,Dağdeviren (2008) makine seçiminde, Rao ve Rajesh (2009) yazılım seçiminde, Ulucan ve Atıcı (2009) rüzgar santrali projelerinin sıralanmasında, Athawale ve Chakraborty (2010) tesis yeri seçiminde, Akkaya ve Demireli (2010) finansal kararların alınmasında, Yılmaz ve Dağdeviren (2010) bir işletmenin kaynak makinesi seçiminde, Perçin ve Ayan (2010) Esnek Üretim Sistemleri seçiminde, Yılmaz ve Dağdeviren (2011) tedarik zinciri probleminde, Tuzkaya, vd. (2011) malzeme taşıma sistemi seçiminde, Soba (2012) panelvan seçiminde, Özgüven (2012) alışveriş sitelerinin değerlendirilmesinde, Sakarya ve Aytekin (2013), İMKB'de işlem gören bankaların finansal performanslarının ölçümünde, Şahin ve Akkaya (2013), finansal portföy oluşturmada tercih edilecek olan hisse senetlerini sıralamada, Kabak ve Uyar (2013), yeni yük aracı alım sürecinin değerlendirilmesinde, Genç ve Masca (2013) AB üye ülkelerinin ekonomik performanslarını ölçmede, Ömürbekvd. (2014) beyaz eşya servis firmalarının servis aracı seçiminde, Ekin (2014) personel seçimi probleminde Öztürk vd. (2015) bir otelin resepsiyonist seçimi probleminde Promethee tekniğini uygulamışlardır (Ömürbek vd.2014; Amponsah, vd., 2012; Uygurtürk ve Korkmaz, 2015; Majdi, 2014; Soba, 2012; Uyar, 2012; Özdadaoğlu, 2013; Öztürk vd., 2015).

Ömürbek ve Şimşek (2012) üniversite öğrencilerinin cep telefonu tercihlerini belirleyen kriterleri inceledikleri çalışmalarında öğrencilerin cep telefonu satın alırken marka tercihinde etkili olan özellikleri AHP ile belirlemişlerdir. Bayhan ve Bildik (2014) Pamukkale Üniversitesi öğretim üyeleri ve yüksek lisans öğrencileri ile akıllı telefon seçimi için yaptığı çalışmada AHP tekniğini kullanmıştır.Çelik ve Ustasüleyman (2014), GSM operatörlerinin hizmet kalitesini değerlendirilmesinde Electre I ve PROMETHEE tekniklerini kullanmışlardır. Bu çalışmada, 18- 25 yaş aralığındaki gençlerin akıllı telefon seçimindeki kriterlerinin ağırlıkları AHP ile belirlenmiş ve PROMETHEE tekniğinden yararlanılarak alternatif telefonların sıralaması yapılmıştır.

2. Çalışmanın Metodolojisi

2.1. AHP Tekniği

AHP Yaklaşımı, 1970'li yılların başlarında Thomas L. Saaty tarafından geliştirilen, belirli hiyerarşiye göre düzenlenen kriterleri içeren, bu kriterlerin ağırlıklarını değerlendiren, kriterlere göre alternatifleri karşılaştıran ve sıralama yapılmasını sağlayan bir yaklaşımdır (Hu ve Peng, 2008: 1095). AHP, bir problemin çok kriterli öğelerinin öncelik durumunu bir hiyerarşi içerisinde belirlemeye ve temsil etmeyi sağlayan sistematik bir yaklaşımdır. AHP'nin problem çözme süreci üç temel ilkeye dayanmaktadır. Bu ilkeler; Ayrıştırma (decomposition), Karşılaştırmalı Yargılar (comparativejudgments) ve Önceliklerin Sentezi

(synthesis of priorities)ilkeleridir (Başkaya ve Akar, 2005; 275; Keçek ve Yıldırım, 2010). AHP ikili karşılaştırmalar yoluyla uzmanların yargılarına dayalı olarak öncelikleri belirlemekte, problemin karmaşıklığını azaltmakta, kararları basitleştirmekte (Punniyamoorty, vd., 2012: 81), planlama, en iyi alternatifin seçimi, kaynakların tahsisi ve anlaşmazlıkların çözümü alanlarında yaygın şekilde kullanılmaktadır (Kannan, 2010: 638). İkili karşılaştırma matrislerinde, iki kriter birbirine göre ve her ikili alternatif herhangi bir kritere göre karşılaştırılırken karar vericiye; "hangisidaha önemli ve ne kadar önemli?" sorusu yöneltilmektedir (Özdemirve Saaty, 2006: 5). AHP' nin uygulama aşamaları aşağıdaki gibi sıralanabilir (Saaty, 1990: 13; Zhao vd., 2009: 416; Guang vd., 2009: 2; Timor, 2011);

Aşama 1: Modelin Kurulması ve Problemin Formüle Edilmesi:

AHP yaklaşımında karar sürecini etkileyen tüm nicel ve nitel faktörler anket çalışması veya bu konuda uzman kişilerin görüşlerine başvurularak belirlenmektedir. Sonrasında elde edilen bilgiler sonucunda amaç, kriterler, alt kriterler ve alternatifler belirlenerek hiyerarşik bir yapı oluşturulmaktadır.

Aşama 2: İkili Karşılaştırmalar Matrisinin Oluşturulması:

Hiyerarşik yapı oluşturulduktan sonra Tablo 1'deki ikili karşılaştırmalar ölçeği kullanılarak veriler toplanmakta ve ikili karşılaştırmalar matrisi elde edilmektedir.

Sosyal Bilimler Dergisi Sayı:49

Tablo 1: İkili Karşılaştırmalar Ölçeği

Derecesi	Değer Tanımları	Açıklaması
1	Eşit Önemli	Her iki faaliyet amaca eşit katkıda bulunur.
3	Orta Önemli (Az Üstünlük)	Tecrübe ve değerlendirmeler sonucunda bir faaliyet diğerine göre biraz daha tercih edilir.
5	Güçlü Önemde (Fazla Üstünlük)	Tecrübe ve değerlendirmeler sonucunda bir faaliyet diğerine göre çok daha tercih edilir.
7	Çok Güçlü Önemde (Çok Üstünlük)	Bir faaliyet diğerine göre çok güçlü şekilde tercih edilir.
9	Son Derece Önemli (Kesin Üstünlük)	Bir faaliyet diğerine göre mümkün olan en yüksek derecede tercih edilir.
2, 4, 6, 8	Ara Değerler (Uzlaşma Değerleri)	Bir değerlendirmeyi yapmakta sözler yetersiz kalıyorsa, sayısal değerlerin ortasındaki bir değer verilir.

Kaynak: Saaty, 1990: 15

Aşama 3: *Kriter Ağırlıklarının ve Alternatiflerin Skorlarının Belirlenmesi:*

İkili karşılaştırma matrisleri yardımıyla her karar alternatifinin ağırlığı hesaplanmaktadır. Bu doğrultuda, ikili karşılaştırma matrisindeki her bir sütun değeri, bulunduğu sütun toplamına bölünerek matris normalleştirilmektedir. Normalleştirilmiş matristeki her

sütunun toplam değeri 1 olmaktadır. Son olarak satırda yer alan değerlerin ortalamaları bulunarak özvektörler elde edilmektedir.

Aşama 4: *Tutarlılık Oranının Hesaplanması:*

Tutarlılık oranını (CI) hesaplamak için aşağıdaki formüller kullanılabilmektedir.

$$CI = \frac{\lambda_{max} - n}{n-1} \qquad (1)$$

Formülde CI, Tutarlılık İndeksini, λ_{max} matristeki en büyük özdeğeri, n ise her bir matrisin eleman sayısını göstermektedir.

Tutarlılık oranı (CR) ise tutarlılık indeksinin aynı boyuttaki matrise karşılık gelen rastgele indekse(RI) oranlanmasıyla elde edilir;

$$CR = CI/RI \qquad (2)$$

Tablo 2'de farklı büyüklükteki matrisler için oluşturulan rassal indeks tablosu verilmiştir.

Tablo 2:Rassal İndeks Serisi

n	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
RI	0	0	0,58	0,9	1,12	1,24	1,32	1,41	1,45	1,49	1,51	1,48	1,56	1,57	1,59

Kaynak: Saaty, 1980: 21

Tutarlılık oranı 0,10 den küçük ise matrisin tutarlı yani kararvericilerin yargılarının tutarlı olduğukabul edilir (Öner ve Ülengin, 1995;1109).

2.2. PrometheeTekniği

Performans değerlendirme ve sıralama tekniklerinden bir diğeri de PROMETHEE tekniğidir. PROMETHEE, J.P. Brans tarafından geliştirilmiş çok kriterli bir karar verme yaklaşımıdır. Bu teknik, PROMETHEE I (kısmi sıralama) ve PROMETHEE II (tam sıralama) olarak iki farklı temel modelden oluşur (Yaralıoğlu, 2010: 28; Dağ ve Yıldırım,2014:177). ÇKKV teknikleri alternatifler arasında en uygun çözümü bulmak için kullanılmaktadırlar. Dolayısıyla alternatiflerin değerlendirilmesindeki temel amaç şu şekilde sıralanabilir (Akkaya ve Demireli, 2010: 846; Soba, 2012: 4709);

- Seçenekler içinde en iyi alternatifin seçilmesi,
- Tüm alternatiflerin sıralanması,
- Alternatiflerin belirli kriterlere göre sınıflandırılması,
- Uygun bulunan alternatifler içinde alt kümelerin belirlenmesi.

PROMETHEE tekniğinin aşamaları aşağıdaki gibi sıralanabilir (Yaralıoğlu, 2010: 28; Soba, 2012: 4712; Dağ ve Yıldırım, 2014:180, 186);

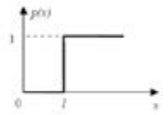
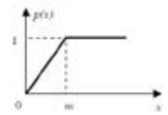
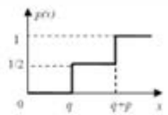
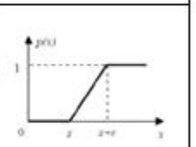
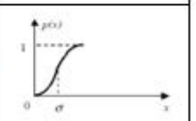
Aşama 1: Karar verici alternatifleri, kriterleri ve kriter ağırlıklarını belirleyerek Tablo 3'te gösterilen karar matrisini hazırlar.

Tablo 3: PROMETHEE Başlangıç Matrisi

Kriter / Alternatif	K_1	K_2	K_3	…	…	K_n	Ağırlık (*w*)
A_1							
A_2							
A_3							
…							
…							
A_n							

Aşama 2: Her bir kriter için bir tercih fonksiyonu tanımlanır. Teknikte altı tip (Olağan, U-tipi, V-tipi, Seviyeli, Lineer ve Gaussian) tercih fonksiyonu bulunmaktadır(Chou v.d., 2004: 53).

Tablo 4:*Fonksiyon Tipleri (Brans vd, 1986: 231)*

Tip	Parametre	Fonksiyon	Grafik
Birinci Tip (Olağan)	---	$P(x)=\begin{cases}0, & x\le 0\\ 1, & x>0\end{cases}$	
İkinci Tip (U Tipi)	l	$P(x)=\begin{cases}0, & x\le 1\\ 1, & x>1\end{cases}$	
Üçüncü Tip (V Tipi)	m	$P(x)=\begin{cases}0, & x\le 0\\ \frac{x}{m}, & 0<x\le m\\ 1, & x>m\end{cases}$	
Dördüncü Tip (Seviyeli)	q,p	$P(x)=\begin{cases}0, & x\le q\\ \frac{1}{2}, & q<x\le q+p\\ 1, & x>q+p\end{cases}$	
Beşinci Tip (Lineer)	s,r	$P(x)=\begin{cases}0, & x\le s\\ \frac{x-s}{r}, & s\le x\le s+r\\ 1, & x\ge s+r\end{cases}$	
Altıncı Tip (Gaussian)	σ	$P(x)=\begin{cases}0, & x\le 0\\ 1-e^{-x^2/2\sigma^2}, & x>0\end{cases}$	

Aşama 3: Tercih fonksiyonları dikkate alınarak karar noktalarının ikili karşılaştırmaları yapılır ve bütün alternatif çiftleri için ortak tercih fonksiyonları belirlenir.

A ve B iki karar noktasını göstermek üzere ortak tercih fonksiyonuiçin aşağıdaki eşitlik kullanılır.

$$P(A,B)=\begin{cases}0, & f(A)\le f(B)\\ p[f(A)-f(B)], & f(A)>f(B)\end{cases}$$

Aşama 4: Pozitif ve negatif üstünlük değerleri hesaplanır. Pozitif üstünlük(Φ^{-})ele alınan alternatifin diğer alternatiflere göre ne oranda baskın bir tercih olduğunu ifade eder. Negatif üstünlük (Φ^{-})ise ele alınan alternatifin diğer alternatiflere göre ne oranda zayıf bir tercih olduğunu ifade eder(Brans ve Mareschal, 2012;172).

Aşama 5: PROMETHEE I ile alternatiflerin kısmi sıralaması elde edilir. Elde edilen pozitif değer (Φ^{+}) ilgili alternatifin diğer olası alternatifler karşısında ne kadar üstün olduğunu gösterirken, negatif değer (Φ^{-}) diğer olası alternatifler karşısında ne kadar zayıf olduğunu gösterir.

Aşama 6: PROMETHEE I ile alternatiflerin birbirlerine göre öncelik değerleri hesaplanır.

Aşama 7: PROMETHEE II alternatifler için hesaplanan net öncelik değerlerini (Φ^{net}) sıralar.

PROMETHEEtekniğinin bazı avantajları aşağıdaki gibi sıralanabilir(Öztürk vd., 2015):

a) PROMETHEE, kullanımı kolay olan bir sıralama tekniğidir,

b) Gerçek hayatta karşılaşılan planlama problemlerinde etkin bir şekilde uygulanabilir.

c) PROMETHEE tekniği her kriterin karar vericiler tarafından belirlenmiş olan tercih fonksiyonunu dikkate aldığı için her kriter farklı bir şekilde değerlendirilebilir.

d) PROMETHEE I tekniği, birbiri ile kıyaslanması mümkün olmayan alternatiflerin belirlenmesini ve kısmi sıralama yapılmasını sağlar.

e)PROMETHEE I ve PROMETHEE II alternatiflerin kısmi ve tam sıralamasına olanak sağlar. Bu tekniklere ek olarak geliştirilen PROMETHEE IV teknikleri çok amaçlı karar verme problemleri ile ilgili olup; sınırsız sayıda olayı değerlendirebilir. PROMETHEE V ise kümelerde gruplanmış sınırlı sayıda alternatifin değerlendirilmesinde kullanılır.

3. Uygulama

Çalışmanın amacı, çok kriterli karar verme tekniklerinden AHP ve PROMETHEE tekniklerini kullanılarak genç nüfus olarak tanımlanan 18-25 yaş grubunda bulunan kişilerin akıllı telefon seçimlerini değerlendirmektir. Belirlenen yaş guruplarındaki kişilerin telefon tercihlerini belirlemek için aşağıdaki gibi bir ön eleme yapılarak aday cep telefonları belirlenmiştir:

- İşletim sistemi IOS ve Android olanlar seçilmiştir.
- Firmaların satışta olan en son modelleri değerlendirmeye alınmış, bir önceki model değerlendirmeye dahil edilmemiştir. (Iphone 6S satışta iken IPhone 5 değerlendirme dışı bırakılmıştır)
- Değerlendirme yapılırken fiyatına göre değerlendirme yapılmamıştır.
- Teknoloji ürünlerinde en çok aranan ve satılan modeller değerlendirmeye alınmıştır.

Bu değerlendirme sonucunda 7 adet akıllı telefon alternatifi oluşturmuştur. Alternatiflerin arasında en uygun modeli seçmek için Bayhan ve Bildik(2014) tarafından yapılan çalışmada alınan kiterlerden yararlanılıp; bazı değişikliklerle aşağıdaki gibi belirlenmiştir:

- İşlemci Hızı (GHz)
- Dâhili Hafıza (GB)
- Ekran Boyutu (İnç)
- Bellek-RAM (GB)
- İncelik (mm)
- Ağırlık (Gr)
- Batarya Gücü (mAh)
- Kamera Çözünürlüğü (megaPiksel)
- Konuşma Süresi (Saat).

Akıllı telefon modellerine ait teknik özellikler firmaların kurumsal web sitelerinin yanısıra, www.hepsiburada.com web adresinden sağlanmıştır.

Telefon seçimi kriterlerinin ağırlıklarının belirlenebilmesi için öncelikle belirtilen yaş gruplarında bulunan 65 kişiye anket uygulanmıştır. Anket sonuçlarının geometrik ortalamaları alınarak, ikili karşılaştırmalar SuperDesicions 2.4.0 RC1 programında yapılmıştır. Telefon seçimi olarak belirlenen Marka Prestiji, Marka Sevgisi ve Servis İmkanı olarak belirlenen kriterlerde Tablo 5'de verilen sonuçlara ulaşılmıştır.

Tablo 5: SeçimAğırlıkları

Tutarlılık Oranı: 0,09074	
Marka Prestiji	0,32
Marka Sevgisi	0,15
Servis İmkanı	0,53

Tablo 5'e göre tutarlık oranı 0,10 dan küçük çıktığı için seçim yapan kişilerin tutarlı davrandığı sonucuna ulaşılır. Bu durumda telefon alacak kişilerin %53'ü telefonları bozulduğu yada herhangi bir durumda sorunla karşılaştıklarında servis imkanının olmasını istemektedirler. "Servis imkanının olması" kullanıcılar için telefon alımında en önemli kriterdir. Daha sonra sırası ile %32 ile "marka prestiji" ve %15 ile "marka sevgisi"kriterleri gelmektedir. Tablo 6'daakıllı telefonların kriterlere ilişkin sayısal değerleri verilmiştir.

Tablo 6:TelefonlarınKriterlere İlişkin Sayısal Değerleri

	Sony Z3 Plus	**Samsung S6 Edge Plus**	**HTC ONE M9**	**IPhone 6**	**LG G4**	**GM Discovery Elite**	**CasperVia V9**
İşlemci Hızı	2,0	2,1	2,0	1,85	1,82	2,2	1,5
Dahili Hafıza	32	32	32	64	32	32	16
Ekran Boyutu	5,2	5,7	5	4,7	5,5	5,5	5
RAM Kapasitesi	3	4	3	2	3	3	2
Pil Gücü	2950	3000	2840	1715	3000	2500	2500
İncelik	6,9	6,9	9,6	7,1	6,3	9,7	6,4
Ağırlık	144	153	157	143	155	152	123
Kamera Çözünürlüğü	20,7	16	20,7	12	16	16	13
Konuşma Süresi	12	20	25	14	20	14	13,6

Anket uygulamasında telefon için ikili karşılaştırmaları yapılması istenildiğinde Tablo 7'deki ağırlık puanları elde edilmiştir.

Tablo 7:Kriterler ve Ağırlık Puanları

Tutarlılık Oranı: 0,03644	
Kriter	**Kriter Ağırlığı (w)**
Ağırlık	0,04
İncelik	0,05
Dahili Hafıza	0,08
Ekran Boyutu	0,06
İşlemci Hızı	0,10
Kamera Çözünürlüğü	0,27
Konuşma Süresi	0,06
Pil Gücü	0,20
RAM Kapasitesi	0,14

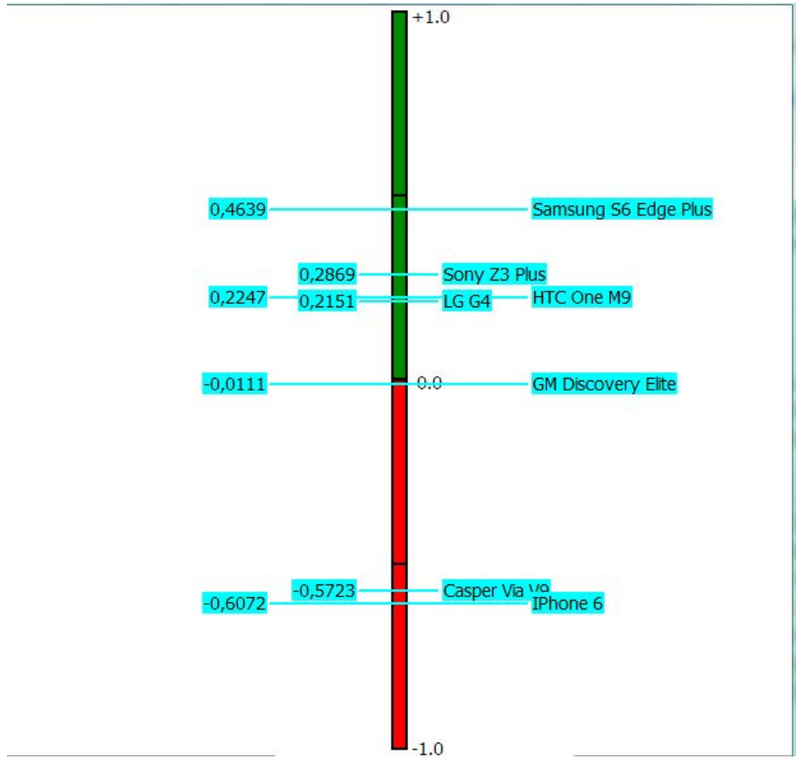
Tablo 7'ye göre karar vericilerintercihlerinin ilk sırasını %27 ile "kamera çözünürlüğü" oluşturmaktadır. Daha sonra sırasıyla %20 ile "pil gücü", %14 ile "RAM Kapasitesi"gelmektedir. Tutarlılık oranı 0,03466 olarak bulunmuş ve bu oran 0,10 dan küçük olduğundan anketlere cevap verenlerin tercihleri tutarlıdır.Promethee tekniği ile çözüm için Visual PROMETHEE 1.4.0.0 programından faydalanılmıştır. Bu program, PROMETHEE-GAIA yazılımlarından olup, kolay anlaşılabilir, kullanışlı arayüz, bilgisayar desteği ve analitik yardımları etkin ve güvenilir çözüm süreci sağlamaktadır (Öztürk, vd, 2015).

Çalışmaya ilişkin veriler programa girilip sonuçlar değerlendirilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre, Şekil 1'de gösterildiği gibi en uygun seçenek Samsung S6 Edge Plus olmuştur. Daha sonra ise Sony Z3 Plus ve HTC One M9 telefonları sıralanmıştır. Son sırada ise Iphone 6 olmuştur. Iphone 6'nın son sırada olması (Bayhan ve Bildik, 2014) 'in sonuçları ile uyuşmaktadır. Tablo 8'de alternatiflerin sıralaması ve Phi ($\Phi^{net)}$ değeri verilmiştir.

Tablo 8:Alternatiflerin Sıralaması ve ($\Phi^{net)}$ değerleri

Sıralama	Alternatif	Phi (Φ^{net})
1	Samsung S6 Edge Plus	0,4639
2	Sony Z3 Plus	0,2869
3	HTC One M9	0,2247
4	LG G4	0,2151
5	GM Discovery Elite	-0,0111
6	CasperVia V9	-0,5723
7	IPhone 6	-0,6072

Şekil **1:** PROMETHEE II ile Seçeneklerin Sıralanması

Şekil 2'de GAIA düzlemi verilmiş olup; buna göre "pil gücü", "ekran boyutu", "RAM kapasitesinde" Samsung S6 Edge Plus, Sony Z3 Plus ve LG G4 olmuştur. "İncelik" ve "ağırlık" konusunda ise CasperVia V9 olmuştur. IPhone 6 ise belirlenen kriterlerde başarılı olamamıştır.

Şekil 2:Tercihlerin GAIA Düzleminde Gösterimi

4. Sonuç

Teknolojinin hızla gelişmesiyle birlikte, bilgisayarda yapılan birçok işlem akıllı telefonlar sayesinde yapılabilmektedir. Bu kolaylık biryandan da kullanıcılar için telefon seçerken daha dikkatli olmasını zorunlu hale getirmiştir. Her telefonun birbirinden farklı özellikleri olması, kullanıcılar için bazı kriterleri önemli hale getirmiştir. Tüketicilerin tercihi çoğunlukla aynı özellikleri olan modellerden daha uygun fiyatta olanı seçme yönündedir. Fakat bu ucuz fiyat tercihi, bazen kullanıcının akıllı telefondan beklenen faydayı sağlamadığından dolayı, bir süre sonra telefonu değiştirmek zorunda kalmaktadır. Bu da ilave bir masraf getirmektedir.

Bu çalışmada, tüketicilerin telefon tercihlerini kolaylaştırmanın yanısıra genç nüfus olarak tanımlanan 18-25 yaş grubunda bulunan kişilerin telefon tercihleri belirlenmeye çalışılmıştır. Bunun için çok kriterli karar verme tekniklerinden AHP ve PROMETHEE teknikleri kullanılmıştır. Kullanıcılar telefon tercihlerinde “kamera çözünürlüğü” ve “pil gücünü”ön planda tutmaktadır. Ankete katılan telefon kullanıcılarının en çok tercih ettiği model Samsung S6 Edge Plus olmuştur. İlgi çekici diğer bir sonuç ise IPhone 6 ‘nın tercih sırasında son sırada olmasıdır. Bunun sebebi, çalışmada değerlendirilen modeller Android işletim sistemini kullanırken, Apple firmasının kendi işletim sistemine (IOS) uygun donanım parçalarını ve uygulamalarını kullanması olarak gösterilebilir. Ayrıca IPhone 5’in değerlendirme dışı bırakılmasının da sonucu etkilediği düşünülmektedir.

Akıllı telefon seçiminde yapılacak diğer çalışmalarda, alternatifler ve kriterler değiştirilerek farklı işletim sistemleri kullanan modeller de kendi aralarında yada farklı işletim sistemine ait telefonlar birarada değerlendirmeye tabi tutulabilir.Bu şekilde yapılacak değerlendirmelerde farklı sonuçlarla karşılaşılabileceği göz ardı edilmemelidir. Akıllı telefon seçim kriterleri farklılaştırabileceği gibi, diğer çok kriterli karar verme teknikleriylede değerlendirmeye alınabilir.

Kaynakça

Akça, B.A., Doğan, A. & Özcan, U. (2015). Analitik Hiyerarşi Süreci Kullanılarak Kişi Takip Cihazı Seçimi.*Bilişim Teknolojileri Dergisi*, 8(1), 20-35.

Akkaya, G.C. & Demireli, E. (2010). Finansal Kararların Verilmesinde Promethee Sıralama Yöntemi, *Ege Akademik Bakış*, 10 (3), 845-854.

Amponsah, S. K., Darkwah, K. F.& Inusah, A. (2012). Logistic preference function for preference ranking organization method for enrichment evaluation (PROMETHEE)decision analysis. *African Journal of Mathematics and Computer Science Research*, 5(6), 112-119.

Aytaç,S.&Bayram,N.(2001).ÜniversiteGençliğinin İş ve Eş SeçimindekiEtkinKriterlerininAnalitikHiyerarşiSüreci(AHP)ileAnalizi.İş Güç,Endüstriİlişkilerive İnsanKaynaklarıDergisi,E□Dergi,3(1).

Atan, M.,Atan, S. &Altın, K. (2008). İnsan Kaynakları Seçiminde Analitik Hiyerarşi Süreci Kullanımı ve Bir Yazılım Önerisi. *Gazi Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*,10(3), 143-162.

Başkaya, Z.&Akar,C.(2005). Üretim Alternatifi Seçiminde Analitik Hiyerarşi Süreci:Tekstil İşletmesi Örneği",*Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*,5(1), 273-286.

Bayhan, M. & Bildik, T. (2014). Çok Kriterli Karar Verme Tekniklerinden Analitik Hiyerarşi Süreciyle Akıllı Telefon Seçimi.*Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 6(3), 27-36.

Brans, J.P.& Mareschal, B. (1992). Promethee V: MCDM Problems with Segmentation Constraints, *INFOR*, 30(2), 85-96.

Çelik, P. &Ustasüleyman, T. (2014). Electre I ve Promethee Yöntemleri İle GSM Operatörlerinin Hizmet Kalitesinin Değerlendirilmesi.*Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 12, 137-160.

Çitli, N. (2006). Bulanık Çok Kriterli Karar Verme.Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü,*Yüksek Lisans Tezi,* İstanbul.

Dağ, S.& Yıldırım, B.F. (2014).Çok Kriterli *Karar Verme Yöntemleri*. Editör: Yıldırım, B.F., Önder, E., DoraBasım – Yayın, Bursa.

Ekin, E. (2014). Promethee Yöntemi ile Personel Seçimi ve Bir Uygulama. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ekonometri Anabilim Dalı Yöneylem Araştırması Bilim Dalı, *Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul.

Eleren, A. (2007). Markaların Tüketici Tercih Kriterlerine Göre Analitik Hiyerarşi Süreci Yöntemi ile Değerlendirilmesi: Beyaz Eşya Sektöründe Bir Uygulama.*Celal Bayar Üniversitesi Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 4(2), 47-64.

Genç, T. &Masca, M. (2013). Topsis ve Promethee Yöntemleriile Elde EdilenÜstünlük Sıralamalarının Bir Uygulama ÜzerindenKarşılaştırılması, *Afyon Kocatepe Üniversitesi* İİBF Dergisi, 15(2), 539-567.

Guang, Yang, Huang, Wenjie &Lei, Linli (2009). NPP Conventional Island ApparatusSupplierSelectionBased On AHP and TOPSIS Approaches.*Management and Service Science* (International Conference), 1-4.

Güngör, İ., Bakan, H., Aksu, M., Kiremitçi, S., Göksu, A. & Göçen, S. (2010). Türkiye'de İl Olması Uygun Olan İlçelerin AHP Yöntemi İle Değerlendirilmesi, *AlanyaİşletmeFakültesiDergisi,*2(2), 1-16

Hu, J.,Peng, J. (2008). Application of SupplierSelection Based on the AHP Theory.*Knowledge AcquisitionandModeling Workshop* (International Symposium), 1095-1097.

İbicioğlu, H. & Ünal, Ö. F. (2014). Analitik Hiyerarşi Proses İle Yetkinlik Bazlı İnsan Kaynakları Yöneticisi Seçimi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 28(4), 55-78.

Kannan, V. (2010). Benchmarking The Service Quality Of Ocean ContainerCarriers Using AHP.*Benchmarking: An International Journal*, 17 (5), 637-656.

Keçek, G. &Yıldırım, E. (2010). 2010), Kurumsal Kaynak Planlama (ERP) Sisteminin Analitik Hiyerarşi Süreci (AHP) ile Seçimi: Otomotiv Sektöründe Bir Uygulama, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(1), 193-211.

Kılıç,H.S., Zaim, S. & Delen, D.(2015). Selecting ''The Best'' ERP systemforSMEsusing a combination of ANP and PROMETHEE methods, *ExpertSystemswith Applications*, 42, 2343-2352.

Kuruüzüm, A.& Atsan, N. (2001). Analitik Hiyerarşi Yöntemi ve İşletmecilik Alanındaki Uygulamaları, Akdeniz İİBF Dergisi, 1, 83-105.

Majdi, I. (2014). Comparative evoluation of PROMETHEE and ELECTRE with application to sustainability assessment. School of Graduate Studies Master of Applied Science (Quality Systems Engineering) at Concordia University Montreal, Quebec, Canada, *Msc Thesis*.

Organ, A. (2013). Çok Kriterli Karar Verme Yöntemlerinden Bulanık Promethee Yönteminin Konteynır Seçiminde Uygulanması, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(45), 252-269.

Oğuzlar, A. (2007). Analitik Hiyerarşi Süreci İle Müşteri Şikayetlerinin Analizi. *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, 7(14), 122-134.

Ömürbek, N.& Şimşek, A. (2012). Üniversite Öğrencilerinin Cep Telefonu Tercihlerinin Analitik Hiyerarşi Prosesi ile Belirlenmesi.*Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(1), 116-132.

Ömürbek, N., Büyükgebiz, E. & Başdeğirmen, A. (2013). Ürün Alternatifi Seçiminde Analitik Hiyerarşi Sürecinin Bir Süt Fabrikasında Uygulanması. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 14(1), 137-155.

Ömürbek, N., Karaatlı, M., Eren, H.& Şanlı, B. (2014). AHP Temelli Promethee Sıralama Yöntemi İle Hafif Ticari Araç Seçimi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19(4), 47-64.

Öner, A. &Ülengin, F. (1995). Silah Seçiminde AHP Yaklaşımı.*Kara Harp Okulu,I. Sistem Mühendisliği ve Savunma Uygulamaları Sempozyumu, Bildiriler-II,* 1109-1122.

Özbek, A. (2015). Gönüllü Kuruluşlarda Çalışanların Electre Yöntemine Göre Değerlendirilmesi.*Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(54), 219-232.

Özdadaoğlu, A. (2013). Üretim işletmelerinde Lazer Kesme Makinelerinin Promethee Yöntemi İle Karşılaştırılması. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 9(19), 305-318.

Özdemir, S., M. &Saaty, L. T. (2006).The Unknown in Decision Making: What to Do About It.*European Journal of Operational Research*,174(1), 349-359.

Öztürk A., Kecek, G. &Söylemez Y., E. (2015),“ Personnel Selection in an Accomodation Enterprise by Promethee Method”, *International Journal of Business and Commerce*,5(3), 1-19.

Punniyamoorty, M.,Ponnusamy, M. & Lakshmi G. (2012). A Combined Application of StructuralEquation Modeling (SEM) andAnalyticHierarchyProcess (AHP) in Supplier Selection.*Benchmarking: An International Journal*, 19(1), 70- 92.

Rassam, G.,Gholami, M.R., Mellati, F., Gol, A.E.& Mashayekhan, A. (2014). Prioritizing of effectivefactors on development of medicinalplantscultivationusingtheanalytic network process, *Journal of The Faculty of Forestry Istanbul University*, 64(2), 69-76.

Saaty, T. L. (1980).*TheAnalyticHierarchy Process*. USA: Mcgraw-Hill International Book-Company.

Saaty, T. L. (1990), “How ToMake A Decision: TheAnalyticHierarchyProcess”, *European-Journal of OperationalResearch*, 48, 9-26.

Soba, M. (2012). PROMETHEE Yöntemi Kullanarak En Uygun Panelvan Otomobil Seçimi ve Bir Uygulama. *Journal of YaşarUniversity*, 28(7): 4708- 4721.

Timor M. (2011).*Analitik Hiyerarşi Prosesi*, Türkmen Kitabevi, İstanbul.

Uyar Ö. O. (2012). Ulaştırma Sektöründe Faaliyet Gösteren Lojistik Firmalar İçin Araç seçimi. Kara Harp Okulu Savunma Bilimleri Enstitüsü, *Yüksek Lisans Tezi*, Ankara.

Uygurtürk H. & Korkmaz T. (2015). Türkiye’deki A Grubu Seyahat Acentalarının Tercih Sıralamasının PROMETHEE Yöntemi ile Belirlenmesi. *Business and Economics Research Journal*, 6(2), 141-155.

www.hepsiburada.com (E.T. 12.11.2015)

Yaralıoğlu, K. (2010). *Karar Verme Yöntemleri*. Detay Yayıncılık, Ankara.

Zhao, JinPing, Xiong, JunXing, Peng, Lin, Tu, Haining &LiuJianSheng (2009). Research of Modelingthe Evaluation Choice on Materials Suppliers Based on AHP.*World Congress on Software Engineering*, 416-419.

DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARIN BELİRLEYİCİLERİ: ARDL SINIR TESTİ YAKLAŞIMI

Ergin Uzgören [1]
Güray Akalin [2]

Öz

Bu çalışmanın amacı;Türkiye’de demokrasi ve bazı makroekonomik göstergelerin doğrudan yabancı yatırımlar (DYY), üzerindeki etkilerini 1991-2013 dönemi için ARDL sınır testi yaklaşımı kullanarak incelemektir. Çalışmada kullanılan makroekonomik göstergeler kişi başına reel gelir, cari açık oranı,faiz oranları, gayrisafi yurtiçi hasıla (GSYİH) deflatörü, işgücü verimliliği ve kişi başına vergi miktarıdır. Çalışmada ARDL Sınır Testi Yaklaşımı kullanılarak elde edilen bulgular şöyle sıralanabilir:ı) Kişi başına reel gelirdeki bir artış DYY’leri hem uzun hem de kısa dönemde pozitif etkilemektedir; ıı) Demokrasi, işgücü verimliliği ve kişi başına vergi miktarındaki bir artış hem uzun hem de kısa dönemde DYY’leri negatif etkilemektedir; ıii) Cari açık oranının DYY’ler üzerindeki kısa dönemli etkisi istatistiki olarak anlamlı değilken, uzun dönemde cari açık oranında bir artış DYY’leri negatif etkilemektedir; ıv) Faiz artışı kısa dönemde DYY’leri pozitif etkilemekteyken,faiz oranının DYY’ler üzerindeki uzun dönemli etkisi istatistiki olarak anlamlı değildir; v) Son olarak enflasyonun DYY’ler üzerindeki etkisi hem uzun dönemde hem de kısa dönemde istatistiki olarak anlamlı değildir.

Anahtar Kelimeler: Doğrudan Yabancı Yatırımlar, Demokrasi, İşgücü Verimliliği, ARDL Sınır Testi Yaklaşımı, Türkiye.

Jel Sınıflandırma Kodları: C22, F21, H24

DETERMINANTS OFFOREIGN DIRECT INVESTMENT:AN ARDL BOUND TESTING APPROACH

Abstract

The main purpose of this study is to examine the effects of democracy and some macroeconomic indicators on foreign direct investment in Turkey for period 1991-2013 by using ARDL bound testing approach.The macroeconomic indicators which used in this study are: real income per capita, interest rates, current account deficit ratio, gross domestic product (GDP) deflator, labor productivity and the amount of tax per capita.This study obtained the following findings using ARDL bound testing approach: ı) An increase in the real income per capita has positive effects on FDI in both long and short term; ıı) An increase in the democracy, labor productivity and amount of tax per capita have negative effects on FDI in both long and short term; ıii) The short-term impact of the current account deficit ratio on FDI is not statistically significant whereas an increase in the current account deficit ratio has negative effects on FDI in long-term; ıv) An increase in the interest has positive effects on FDI in short-term whereas the long-term impactof interest rate on FDI is not statistically significant; v) Finally, The impact of inflation on FDI is not statistically significant in both long and short term.

Keywords: Foreign Direct Investment, Democracy, Labor Productivity, ARDL Bound Testing Approach, Turkey

Jel Classification Codes: C22, F21, H24.

Makale Gönderim Tarihi:11. 03. 2016 Makale Kabul Tarihi: 07.06.2016

1 Prof. Dr., Dumlupınar Üniversitesi İ.İ.B.F. İktisat Bölümü, ergin.uzgoren@dumlupinar.edu.tr
2 Arş. Grv., Dumlupınar Üniversitesi İ.İ.B.F. İktisat Bölümü, guray.akalin@dumlupinar.edu.tr

Özdemir, S., M. &Saaty, L. T. (2006).The Unknown in Decision Making: What to Do About It.*European Journal of Operational Research*,174(1), 349-359.

Öztürk A., Kecek, G. &Söylemez Y., E. (2015),“ Personnel Selection in an Accomodation Enterprise by Promethee Method”, *International Journal of Business and Commerce*,5(3), 1-19.

Punniyamoorty, M.,Ponnusamy, M. & Lakshmi G. (2012). A Combined Application of StructuralEquation Modeling (SEM) andAnalyticHierarchyProcess (AHP) in Supplier Selection.*Benchmarking: An International Journal*, 19(1), 70- 92.

Rassam, G.,Gholami, M.R., Mellati, F., Gol, A.E.& Mashayekhan, A. (2014). Prioritizing of effectivefactors on development of medicinalplantscultivationusingtheanalytic network process, *Journal of The Faculty of Forestry Istanbul University*, 64(2), 69-76.

Saaty, T. L. (1980).*TheAnalyticHierarchy Process*. USA: Mcgraw-Hill International Book-Company.

Saaty, T. L. (1990), “How ToMake A Decision: TheAnalyticHierarchyProcess”, *European-Journal of OperationalResearch*, 48, 9-26.

Soba, M. (2012). PROMETHEE Yöntemi Kullanarak En Uygun Panelvan Otomobil Seçimi ve Bir Uygulama. *Journal of YaşarUniversity*, 28(7): 4708- 4721.

Timor M. (2011).*Analitik Hiyerarşi Prosesi*, Türkmen Kitabevi, İstanbul.

Uyar Ö. O. (2012). Ulaştırma Sektöründe Faaliyet Gösteren Lojistik Firmalar İçin Araç seçimi. Kara Harp Okulu Savunma Bilimleri Enstitüsü, *Yüksek Lisans Tezi*, Ankara.

Uygurtürk H. & Korkmaz T. (2015). Türkiye’deki A Grubu Seyahat Acentalarının Tercih Sıralamasının PROMETHEE Yöntemi ile Belirlenmesi. *Business and Economics Research Journal*, 6(2), 141-155.

www.hepsiburada.com (E.T. 12.11.2015)

Yaralıoğlu, K. (2010). *Karar Verme Yöntemleri*. Detay Yayıncılık, Ankara.

Zhao, JinPing, Xiong, JunXing, Peng, Lin, Tu, Haining &LiuJianSheng (2009). Research of Modelingthe Evaluation Choice on Materials Suppliers Based on AHP.*World Congress on Software Engineering*, 416-419.

DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARIN BELİRLEYİCİLERİ: ARDL SINIR TESTİ YAKLAŞIMI

Ergin Uzgören [1]
Güray Akalin [2]

Öz

Bu çalışmanın amacı;Türkiye’de demokrasi ve bazı makroekonomik göstergelerin doğrudan yabancı yatırımlar (DYY), üzerindeki etkilerini 1991-2013 dönemi için ARDL sınır testi yaklaşımı kullanarak incelemektir. Çalışmada kullanılan makroekonomik göstergeler kişi başına reel gelir, cari açık oranı,faiz oranları, gayrisafi yurtiçi hasıla (GSYİH) deflatörü, işgücü verimliliği ve kişi başına vergi miktarıdır. Çalışmada ARDL Sınır Testi Yaklaşımı kullanılarak elde edilen bulgular şöyle sıralanabilir:ı) Kişi başına reel gelirdeki bir artış DYY’leri hem uzun hem de kısa dönemde pozitif etkilemektedir; ıı) Demokrasi, işgücü verimliliği ve kişi başına vergi miktarındaki bir artış hem uzun hem de kısa dönemde DYY’leri negatif etkilemektedir; ııı) Cari açık oranının DYY’ler üzerindeki kısa dönemli etkisi istatistiki olarak anlamlı değilken, uzun dönemde cari açık oranında bir artış DYY’leri negatif etkilemektedir; ıv) Faiz artışı kısa dönemde DYY’leri pozitif etkilemekteyken,faiz oranının DYY’ler üzerindeki uzun dönemli etkisi istatistiki olarak anlamlı değildir; v) Son olarak enflasyonun DYY’ler üzerindeki etkisi hem uzun dönemde hem de kısa dönemde istatistiki olarak anlamlı değildir.

Anahtar Kelimeler: Doğrudan Yabancı Yatırımlar, Demokrasi, İşgücü Verimliliği, ARDL Sınır Testi Yaklaşımı, Türkiye.

Jel Sınıflandırma Kodları: C22, F21, H24

DETERMINANTS OFFOREIGN DIRECT INVESTMENT:AN ARDL BOUND TESTING APPROACH

Abstract

The main purpose of this study is to examine the effects of democracy and some macroeconomic indicators on foreign direct investment in Turkey for period 1991-2013 by using ARDL bound testing approach.The macroeconomic indicators which used in this study are: real income per capita, interest rates, current account deficit ratio, gross domestic product (GDP) deflator, labor productivity and the amount of tax per capita.This study obtained the following findings using ARDL bound testing approach: ı) An increase in the real income per capita has positive effects on FDI in both long and short term; ıı) An increase in the democracy, labor productivity and amount of tax per capita have negative effects on FDI in both long and short term; ııı) The short-term impact of the current account deficit ratio on FDI is not statistically significant whereas an increase in the current account deficit ratio has negative effects on FDI in long-term; ıv) An increase in the interest has positive effects on FDI in short-term whereas the long-term impactof interest rate on FDI is not statistically significant; v) Finally, The impact of inflation on FDI is not statistically significant in both long and short term.

Keywords: Foreign Direct Investment, Democracy, Labor Productivity, ARDL Bound Testing Approach, Turkey

Jel Classification Codes: C22, F21, H24.

Makale Gönderim Tarihi:11. 03. 2016 Makale Kabul Tarihi: 07.06.2016

1 Prof. Dr., Dumlupınar Üniversitesi İ.İ.B.F. İktisat Bölümü, ergin.uzgoren@dumlupinar.edu.tr
2 Arş. Grv., Dumlupınar Üniversitesi İ.İ.B.F. İktisat Bölümü, guray.akalin@dumlupinar.edu.tr

Giriş

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere yönelik sermaye hareketlerinin önemli bir bölümünü oluşturan ve aynı zamanda ilgili ülkelerin istihdam ve gelir seviyesinde artış yarattığı bilimsel olarak kanıtlanmış olan doğrudan yabacı yatırımlar (DYY) önceleri ticari bankaların hükümet garantilerine dayalı olarak verdikleri krediler şeklindeydi. Günümüzde ise bu yatırımlar özel sektör yatırımlarından oluşmakta olup yatırım yapılan ülkeye sağladığı teknoloji ve yönetim teknikleri transferleri ile bu ülkelerin hem ulusal piyasalarında etkinliğin ve rekabetin artmasına katkıda bulunmakta hem de uluslararası rekabet gücünü artırıp bu ülkelerin diğer ülke piyasalarına girişlerini mümkün kılmaktadır (Alp, 2000, s.179). Doğrudan yabancı yatırımların yukarıda bahsedilen faydalarının yanında bu yatırımlar dış borç yükü fazla olan gelişmekte olan ülkeler için finansal rehabilitasyon ve ekonomik kalkınmanın hızlandırılması rolüde oynamaktadır. Özellikle Türkiye gibi tasarruf ve dolayısıyla cari açık problemi olan gelişmekte olan ülkelerde bu eksiklik dış tasarruflarla, yani yabancı sermaye ile giderilmeye çalışıldığı için doğrudan yabancı yatırımların önemi artmaktadır.

Doğrudan yabancı yatırımlar önceleri daha çok gelişmiş ülkelerde yoğunlaşırken, özellikle 1980'lerin sonlarından itibaren, gelişmekte olan ülkeler de artan miktarlarda DYY çekmeye başlamışlardır. Bu gelişmede Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla ortaya çıkan piyasa fırsatları, yabancı yatırımların neden ve sonuçları konusundaki görüşlerde meydana gelen liberalleşme yanlısı değişim, kaynakların gelişmekte olan ülkelere transfer edilmesinde DYY'lerin uygun bir araç olarak görülmeye başlanmasının etkili olduğu söylenebilir. Bununla birlikte DYY akımının seçici olduğu, bazı ülkelerin diğerlerine göre DYY çekme konusunda çok daha başarılı oldukları görülmektedir (Karagöz, 2008, s.25).Örneğin 1970 yılında dünya genelinde ülkelere giriş yapan doğrudan yabancı yatırım miktarı 13.257 (milyon dolar) iken 2013 yılında bu rakam toplam 1.467.149'a (milyon dolar) ulaşmıştır. 1970 yılında gelişmekte olan ülkeler bu miktarın %30'una ev sahipliği yaparken gelişmiş ülkeler bu miktarın %70'ne ev sahipliği yapmıştır. 2013 yılında ise bu durum değişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin doğrudan yabancı yatırımlardan aldığı pay %55'lere çıkmıştır (UNCTAD 2014). Gelişmekte olan ülkelerin doğrudan yabancı yatırımlardan aldığı pay bu denli artmasına rağmen ülkeler arasında ciddi farklılıklar devam etmektedir. Örneğin 2013 yılında Asya kıtasında bulunan gelişmekte olan ülkeler doğrudan yabancı yatırımların %38'ni kendi ülkelerine çekmişken, Afrika ülkeleri bu yatırımların sadece %4'üne ev sahipliği yapmıştır. Doğrudan yabancı yatırımların ülke ekonomileri için bu denli önemli olmasına ve miktarlarının son 40 yılda ciddi artmasına rağmen ülkelerin bu yatırımlardan aldığı payların oldukça farklı olması akla doğudan yabancı yatırımların hangi faktörlerden ne yönde etkilendiği sorusunu getirmektedir.

Bu nedenle yapılan bu çalışmada Türkiye'ye yönelik doğrudan yabancı yarımların belirleyicilerini1991-2013 dönemi için saptamak ve literatüre bu konuda katkı sağlamakhedeflenmiştir. Çalışmada, benzer diğer çalışmalardan farklı olarak temel değişkenlerin yanı sıra demokrasi değişkeninin DYY'ler üzerindeki etkisi de incelenmeye çalışılmıştır.Çalışmada öncelikle teorik altyapı ve literatür taraması sunularak kullanılan veri seti ve model hakkında bilgi verilmiş olup, daha sonra yöntem ve bulgular ele alınmıştır. Son olarak ise ekonometrik analizlerde elde edilen sonuçlar Türkiye'ye özgü durumlar göz önünde bulundurularak iktisadi açıdan yorumlanmıştır.

1. DYY'lerin Belirleyicileri: Teorik Arka Plan

DYY'lerin hangi değişkenlerden ve ne yönde etkilendiğini açıklamak için 1950'lerden beri birçok teori geliştirilmiştir. Ancak baştan belirtmek gerekir ki bu teoriler DYY'lerin sadece bir yönünü açıklamaktadır. Bunlar arasında en yaygın olarak bilinen ve en kapsamlı olaneklektik teori Dunning (1974, 1980, 1993) tarafından geliştirilmiştir.Eklektik teoriye göre firmanın yurtdışında üretim yapması üç koşula bağlıdır. Bu koşullar sırasıyla Dunning'in kısaca OLI ismini verdiği mülkiyet (Ownership-O), konum (Location-L) ve içselleştirme (Internalization-I) avantajlarıdır.Mülkiyet avantajı: firmanın sahip olduğu marka, üretim tekniği, girişimcilik becerileri, ölçeğe göre getiri ile elde edilebilecek avantajları içermektedir. Konum avantajı: yatırımın yapılacağı ülkedeki hammaddeye yakınlık, ucuz işgücü ve özel tarife veya vergi avantajlarını içermektedir. İçselleştirme avantajı ise firmanın tam rekabette çalışmamasının getirmiş olduğu avantaj anlamına gelmektedir. Avrupa Ekonomik Araştırması, (ESE, 2001) DYY akımlarının büyük ölçüde büyüme beklentilerine, ekonomik ve politik istikrara bağlı olduğunu göstermiştir. Ayrıca bu araştırmada DYY'lere ev sahipliği yapacak ülkedeki altyapı, yasal sistem, işgünün kabiliyeti, piyasa büyüklüğünün de önemli olduğu vurgulanmaktadır.

Piyasa büyüklüğü, birçok ampirik çalışmada kullanılan ana değişkenlerdendir.Schmitz ve Bieri (1972), Pistoresi (2000), bu ampirik çalışmalardan bazılarıdır. Piyasa büyüklüğünü temsilen ise genellikle kişi başına reel gayrisafi yurtiçi hasıla (GSYİH) kullanılmaktadır. Piyasa büyüklüğü, ilgili yatırımcıya ölçek ekonomilerine imkân sağlayarak üretimi etkinleştirmesi, ilgili mal ve hizmetin üretilip yerinde satılarak ulaştırma ve pazarlama gibi maliyetlerin düşmesine olanak sağlar (Mottaleb ve Kalirajan, 2010, s.7). Çalışmalar piyasa büyüklüğünün DYY akımlarını pozitif etkilediğini göstermektedir (Tablo 1.'e bakınız). DYY'lerin belirleyicisi olarak kullanılan bir diğer değişken mal ve hizmet fiyatlarının sürekli yükseldiği anlamına gelen enflasyon oranıdır. Enflasyon oranı genellikle iç ekonomik gerilimin varlığını yansıtan makroekonomik istikrarsızlık göstergesi olarak kullanılmaktadır(Al-Eitan, 2011, s.8).Çalışmalar makroekonomik istikrarsızlık veya belirsizlik anlamına gelen enflasyonun DYY'leri negatif etkilediğini göstermektedir. (Tablo 1.'e bakınız).

İşgücü maliyetleri DYY'leri etkileyen bir diğer bağımsız değişkendir.İşgücü maliyetinin yüksek olması üretimin daha yüksek maliyet ile yapılması dolayısı ile karlılığın düşmesi anlamına gelmektedir. Bu nedenle işgücü maliyetinin yüksekliğinin DYY girişini sınırlandırması yani negatif etkilemesi beklenir. Genellikle çalışmalarda işgücü maliyetini temsilen ücretler yada verimliliğin ücretlere yansıyacağı düşüncesiyle işgücü verimliliği kullanılır (Vijayakumar vd. 2010, ss.5-6). Çalışmalar işgücü maliyetinin DYY akımlarını negatif etkilediğini göstermektedir (Tablo 1.'e bakınız). Bununla birlikte işgücü maliyetlerinin DYY'ler üzerindeki etkisini pozitif bulan çalışmalarda mevcuttur.Bunlara Wheeler ve Mody (1992), Kumar (1994), ve Sahoo, (2006) örnek verilebilir. Karlılığı ve dolayısıyla DYY'leri etkileyen bir diğer önemli değişken yatırımlara ev sahipliği yapacak ülkedeki vergi yapısıdır. Karlılığı azaltacak vergilerin yüksek olduğu ülkelere DYY'ler gitmekte

isteksizdir (Bilgili vd. 2012, s.1162).

Özellikle Türkiye'ye yönelik doğrudan yabancı yatırımların belirleyicileri üzerineyapılan ampirik çalışmalarda,etkisinin incelenmesi gerektiğini düşündüğümüz bir diğer değişken ise cari açıktır.Bunun nedeni ise cari açığın Türkiye'de önemli bir makroekonomik problem olması ve ekonominin kırılganlığını temsil etmesi nedeniyle doğrudan yabancı yatırımları etkileyebileceği gerçeğidir. Buna ek olarak Dhakal vd. (2007) cari açıkta ortaya çıkabilecek bir artışın enflasyon ve döviz kurunu da olumsuz etkileyerek doğrudan yabancı yatırımları etkileyebileceğini ifade etmişlerdir. Diğer taraftan cari açığın makroekonomik bir problem haline gelmesi, cari açığın büyüklüğünden ziyade cari açığın GSYİH'ya oranı ile ilgilidir. Bu nedenle çalışmada cari açık yerine cari açığın GSYİH'ya oranı tercih edilmiştir. DYY'leri etkilemesi beklenen bir diğer değişken ise faiz oranıdır. Faiz oranı yatırımın getirisidir, bu nedenle getiri elde etmek isteyen yatırımcılar yatırımlarını düşük faizli ülkelerden yüksek faizli ülkelere kaydıracaklardır. Bu ise doğrudan yabancı yatırımların artmasına yol açabilir. (Siddiqui ve Aumeboonsuke, 2014, ss.59-60). Ancak bu durumun DYY'lerden ziyade kısa vadeli yabancı yatırımları etkilemesi beklenir. Diğer taraftan Al-Eitan (2011) ise ilgili ülkedeki faiz oranlarınında enflasyon gibi ülkedeki iç ekonomik gerginliğin ve merkez bankası ve hükümetlerin para arzını ve bütçe dengesini kontrol altına alamamasına işaret ettiğini bu nedenle de doğrudan yabancı yatırımları azaltabileceğini ifade etmiştir.Arbatlı (2011) ise düşük faiz oranlarının doğrudan yabancı yatırımların finansman maliyetini azaltarak doğrudan yabancı yatırımları artırabileceğine değinmiştir.

Son olarak Türkiye üzerine yapılan çalışmalarda pek kullanılmayan ancak DYY'leri etkileyeceği düşünülen bir diğer değişken ülkelerdeki demokrasinin durumudur. Ülkeler, ister güçlü ister zayıf demokrasi ile yönetilsinler isterse de demokratik olmayan bir yönetime sahip olsunlar DYY'lerden yararlanmak isterler. Bu durumda akla gelen soru demokrasinin DYY'leri ne yönde etkilediğidir. Bu soruyu teorikolarak cevaplandırmak güçtürçünkü demokrasinin DYY'ler üzerindeki etkisi teorik olarak belirsizdir (Asiedu ve Lien, 2011, s.99). Demokrasi bir yandan DYY'leri pozitif etkileyebilir çünkü demokrasinin varlığı devletin keyfi müdahalelerini azaltır, mülkiyet haklarını güçlendirir ve politik yozlaşmanın önüne geçer (North ve Weingast, 1989; Li, 2009). Diğer taraftan özellikle çok uluslu şirketlerin yönettiği DDY'ler zayıf demokrasinin ya da otokratik yönetimin olduğu ülkeleri seçebilirler. Bunun nedenleri arasında otokratik hükümetlerin seçmene karşı sorumlu olmamaları ve bu nedenle yabancı yatırımcılara daha cömert teşvik paketleri sınabilmeleri, işçi sendikalarının hak arama faaliyetlerini sınırlandırmaları ve yabancı yatırımcıların oligopolistik veya tekelci konuma gelmelerine göz yummaları gösterilebilir (Li and Resnick, 2003). Bu sebeple demokrasinin DYY'ler üzerindeki etkisininampirik olarak test edilmesi önem kazanmaktadır.

2. Literatür Taraması

DYY'ler ve onu etkileyebileceği düşünülen değişkenler ile arasındaki ilişki yabancı sermayenin ciddi miktarlara ulaşması ile birlikte ampirik olarak araştırılmaya başlanmış ve günümüzde de araştırılmaya devam edilmektedir.

Tablo1: Literatür Taraması

Yazar	Örneklem ve Dönem	Yöntem	Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	Sonuç
Halıcıoğlu (2001)	Türkiye (1975-1999)	Zaman Serisi Analizi Regresyon Analizi	DYY	GSYİH	+
				İşgücü Maliyet endeksi	-
				Reel Döviz Kuru	0
Erdal ve Tatoğlu (2002)	Türkiye (1980-1998)	Zaman Serisi Analizi Johansen&Jeselius Eşbütünleşme ve Granger Nedensellik Analizi	DYY	GSYİH	+
				İhracatın ithalata oranı	+
				Enerji ve İletişim Harcamalarının GSYİH İçindeki Payı	+
				Reel Büyüme Oranı	+
				Döviz Kuru	-
				Reel Faiz Oranları	0
Yapraklı (2006)	Türkiye (1970-2006)	Zaman Serisi Analizi Johansen&Jeselius Eşbütünleşme ve Granger Nedensellik Analizi	DYY	GSYİH	+
				Dışa açıklık	+
				İşgücü Maliyeti	-
				Reel Döviz Kuru	-
				Dış Ticaret Açığı	-
Özer ve Saraç (2008)	Türkiye (1980-2006)	Zaman Serisi Analizi Johansen&Jeselius Eşbütünleşme Analizi	DYY	GSYİH Defaltörü	-
				Dışa açıklık	-
				Hizmet Sektörü Etkinliği	+
				Ortalama Dolar Kuru Artışı	+
				Kişi Başına GSYİH	+
Kar ve Tatlısöz (2008)	Türkiye (1980-2003)	Zaman Serisi Analizi En Küçük Kareler Yöntemi	DYY	Uluslararası net rezervler	+
				GSMH	+
				Dışa açıklık	+
				Elektrik Enerjisi Üretim Endeksi	+
				Yatırım Teşvikleri	+
				Reel döviz kuru	-
				İşgücü maliyetleri	-
Koyuncu (2010)	Türkiye (1990-2009)	Zaman Serisi Analizi Granger Nedensellik Analizi	DYY	GSYİH↔DYY	
				Dışa Açıklık↔ DYY	
				Uluslararası net rezervler↔ DYY	
Lebe ve Ersungur (2011)	Türkiye (1980-2007)	Zaman Serisi Analizi Johansen&Jeselius Eşbütünleşme ve Granger Nedensellik Analizi	DYY	Dışa açıklık	+
				Kişi Başına GSYİH	+
				Hizmet Sektörü Etkinliği	-
				Ortalama Mevduat Faiz Oranları	-
				GSYİH Deflatörü	-
Bilgili vd. (2012)	Türkiye (1988q1-2010q2)	Zaman Serisi Analizi Markov Regime-Switching RegresyonAanalizi	DYY	Reel Büyüme Oranı	+
				Türkiye risk endeksi	+
				İhracattaki Büyüme	+
				AB ve A,B,D risk endeksi	-
				İşgücü maliyeti	-
				İthalat	-
				iskonto oranı	-

Not: *Tablodayer alan – ve + işaretleri sırasıyla bağımsız değişkenin bağımlı değişkeni negatif ve pozitif etkilediği 0 ise bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerindeki etkisinin istatistiksel olarak anlamlı olmadığı anlamına gelir. Son olarak ↔ ise karşılıklı nedenselliği ifade eder.*

Bu alanda literatürde ulaşılabilecek birçok çalışma vardır. Ancak DYY'ler ülkelere özgü durumlardan daha fazla etkilendiği için bu çalışmada sadece Türkiye üzerine yapılmış çalışmalara yer verilmiştir. Bu bağlamda Türkiye için DYY'lerin belirleyicileri üzerine yapılan çalışmalar ile ilgili literatür taraması,değişken sayısının fazla olması nedeniyle daha kolay anlatılacağı düşünülerek Tablo 1'de sunulmuştur.

Temmuz/2016
July/2016
Sosyal Bilimler Dergisi Sayı:49

3. Model ve Veri seti

Çalışmada 1991-2013 dönemi için Türkiye'de doğrudan yabancı yatırımların belirleyicileri ampirik olarak sorgulanmaktadır. Bu amaçla kurulan model aşağıdaki gibidir.

$$fdi_{it}=\beta_{0+}\beta_1 gdp_{it}+\beta_2 dmc_{it}+\beta_3 cab_{it+}\beta_4 inf_{it}+\beta_5 int_{it}+\beta_6 lp_{it}+\beta_7 tax_{it+}\varepsilon_{it} \quad (1)$$

Modeldedoğrudan yabancı yatırımları temsilen kişi başına düşen reel doğrudan yabancı yatırım miktarı (per capita fdi-constant 2005 US$) kullanılmıştır. Bu veri seti Dünya Bankası Kalkınma Göstergeleri'nden (World Bank, 2015) elde edilmiştir. Ancak veri seti kaynakta nominal ve toplam değer olarak yer aldığından tarafımızca reelleştirilmiş ve kişi başına değerler elde edilmiştir. Bağımsız değişkenleri ise şöyle sıralamak mümkündür:

1)gdp: Kişi başına düşen reel GSYİH (per capita gdp-constant 2005 US$). Bu veri seti Dünya Bankası Kalkınma Göstergeleri'nden (World Bank, 2015) elde edilmiştir.
2)dmc: Demokrasi endeksini ifade etmektedir. Demokrasi endeksi 1946-2014 yılları arasında ülkelerin yaşadıkları siyasal deneyimlere göre derecelendirilmiş ve altı gruba ayrılmıştır. İlgili derecelendirme 10 ile -10 arasında değişmekte olup, 10 "Tam Demokrasi" , 6 ile 9 arası "Demokrasi", 1 ile 5 arası "Yönetimin Belirli Bir Grubun Elinde Olmasına Açık", 0 ile -5 arası "Yönetim Belirli Bir Grubun Elinde ", -6 ile -10 arası "Otokrasi" ve bu değerler dışında kalan ülkeler ise "İşgal Edilmiş/Başarısız" kategorilerinde değerlendirilmiştir. (The Center for Systemic Peace, 2014).
3)cab: Cari açığın GSYİH'yeoranıdır. Bu veri seti Dünya Bankası Kalkınma Göstergeleri'nden (World Bank, 2015) elde edilmiştir.
4)inf: Ekonomideki tüm mal ve hizmetlerin fiyatlarındaki değişmeyi kapsayanGSYİH deflatörüdür (1994=100).Bu veri seti Dünya Bankası Kalkınma Göstergeleri'nden (World Bank, 2015) elde edilmiştir.
5)int: İlgili dönemde ticari bankaların kişi veya kurum mevduatlarına uyguladığı ortalama mevduat faiz oranıdır. Bu veri seti Dünya Bankası Kalkınma Göstergeleri'nden (World Bank, 2015) elde edilmiştir.
6) lp: İş gücü verimliliğini temsil etmektedir. İşgücü verimliliği olarak 2005 yılı bazlı "Çalışılan Saatlik Kişi Başına GSYİH Endeksi- (GDP per hour worked index)" serisi kullanılmıştır. Çalışılan saatlik kişi başına GSYİH endeksi OECD veri tabanından alınmıştır. Modelde kullanılacak göreceli verimlilikler söz konusu ülkenin çalışılan saatlik kişi başına GSYİH endeksinin, çalışılan saatlik kişi başına GSYİH endeks ortalamasına bölünüp 100 ile çarpılması ile elde edilmiştir. Bu değişkenin modelde işgücü verimliliğin bir göstergesi olarakkullanılmasındaki neden, OECD (2015b)'nın bu değişkenin ülkelerin verimliliklerinin iyi bir göstergesi olduğunu ifade etmesidir.
7)tax: Kişi başına düşen vergi miktarıdır. Kişi başına düşen vergi miktarı, ilgili ülkede belli bir dönemde (yılda) ödenen tüm vergilerin nüfusa bölünmesi suretiyle hesaplanmaktadır. Bu veri seti OECD veri tabanından elde edilmiştir.

4. Yöntem ve Bulgular

Çalışmada öncelikle verilerin durağanlığı ve hangi dereceden bütünleşik olduklarını anlamaya yönelik Dickey ve Fuller (1981) tarafından geliştirilen ADF (Augmented Dickey-Fuller) ve Phillips ve Perron (1988) tarafından geliştirilen PP birim kök testleri kullanılmıştır. Serilerin aynı dereceden eş bütünleşik [I(1)] ya da bazılarının [I(0)] olması durumunda seriler arasında uzun dönemli bir ilişki olup olmadığı Pesaran (1997), Pesaran vd. (2000, 2001) tarafından geliştirilen ARDL (The Autoregressive Distributed Lag) modeli ile araştırılmıştır.Ayrıca söz konusu değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin varlığı halinde, takip eden aşamalarda çalışmada kullanılan modele ilişkin hata düzeltme modeli tahmin edilerek kısa dönem dengesizliğin uzun dönemde düzeltilip düzeltilemediği incelenmiştir.

4.1 Autoregressive Distributed Lag (ARDL) Eşbütünleşme Analizi

Yukarıda belirtildiği gibi bu çalışmada demokrasi ve bazı makro ekonomik göstergelerin doğrudan yabancı yatırımlar (DYY), üzerindeki uzun ve kısa dönemli etkileriPesaran (1997), Pesaran vd. (2000, 2001) tarafından geliştirilen ARDL modeli ile araştırılmıştır. Bu yaklaşımın Engle ve Granger (1987), Johansen (1988), ve Johansen ve Juselius (1990) gibi diğer eşbütünleşme testlerine göre bir çok avantajı vardır. Bunlardan bazılarını şöyle sıralamak mümkündür: ı) Bu test serilerin tamamının [I(0)], [I(1)] ya da bazılarının [I(0)] bazılarının [I(1)]'inci dereceden bütünleşik olmaları durumunda değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin var olup olmadığını araştırmaktadır. Ancak serileri [I(2)] olması durumunda bu test kullanılamaz. ıı) Bu test kullanılan örneklemin küçük ya da bazı açıklayıcı değişkenlerin içsel olması durumunda bile etkili bir tahmincidir. ıii) Sınır testi prosedürü Johansen ve Juselius (1990) eşbütünleşme tekniklerinden farklı olarak, birim kök testi modeline dâhil edilen değişkenlerin ön testlerinin yapılmasını gerektirmemektedir. ıv) Son olarak sınır testi ile modelin kısa ve uzun dönem parametreleri eşanlı olarak tahmin edilebilmektedir.Sınır testi modelleri, kısıtlanmamış hata düzeltme (unrestricted error correction) modellerinin en küçük kareler yöntemi ile tahmin edilmesine dayanmaktadır ve bu husus aşağıdaki denklemlerde gösterilmektedir.

$$\Delta fdi = a_0 + a_{gdp}\, gdp_{t-1} + a_{dmc} dmc_{t-1} + a_{cab} cab_{t-1} + a_{inf}\, \inf_{t-1} + a_{int}\, \mathrm{int}_{t-1} + a_{lp} lp_{t-1} + a_{tax} tax_{t-1}$$
$$\sum_{i=1}^{p} a_i fdi_{t-i} + \sum_{j=0}^{q} a_j \Delta gdp_{t-j} + \sum_{k=0}^{m} a_k \Delta dmc_{t-k} + \sum_{r=0}^{n} a_r \Delta cab_{t-r} + \sum_{z=0}^{m} a_z \Delta \inf_{t-z} + \sum_{v=0}^{n} a_v \Delta \mathrm{int}_{t-v} + \quad (2)$$
$$\sum_{d=0}^{m} a_d \Delta lp_{t-d} + \sum_{z=0}^{n} a_z \Delta tax_{t-z} + \mu_t$$

Burada değişkenlerin birinci farkını temsil etmektedir. Yukarıdaki modellerde sınır testinin uygulanabilmesi için gecikme uzunluğunun belirlenmesi gerekmektedir. Gecikme uzunluğunun belirlenmesi için AIC (Akaike information criterion), SC (Schwarz information criterion) FPE (Final prediction error) ve HQ (Hannan-Quinn information criterion) gibi bilgi kriterlerinden yararlanılmaktadır. Ardından eşbütünleşme ilişkisi varlığının araştırılmasında bağımlı ve bağımsız değişkenlerin birinci dönem gecikmelerinin katsayılarına topluca F testi (wald test) uygulanarak anlamlılığının test edilmesi yoluyla belirlenmektedir. Değiş-

kenler arasında eşbütünleşmenin olmadığını ifade eden H0 hipotezleri:

$$H_0 : a_{FDI-1} = a_{GDPI-1} = a_{DMCI-1} = a_{CABI-1} = a_{INFI-1} = a_{INTI-1} = a_{LBI-1} = a_{TAXI-1} = 0$$

Değişkenler arasında eşbütünleşmenin varlığını ifade eden alternatif hipotezler:

$$H_A : a_{FDI-1} \neq a_{GDPI-1} \neq a_{DMCI-1} \neq a_{CABI-1} \neq a_{INFI-1} \neq a_{INTI-1} \neq a_{LBI-1} \neq a_{TAXI-1} \neq 0$$

Şeklinde oluşturulmaktadır. Bu amaçla, Pesaran ve Pesaran (1997) ya da Pesaran vd. (2001) çeşitli anlamlılık seviyeleri için alt ve üst sınır değerlerinden oluşan kritik değerler seti türetmişlerdir.

Gözlem sayısının küçük olması durumunda, ilgili kritik değerler Pesaran vd. (2001) tarafından rapor edilen kritik değerlerden önemli ölçüde sapma gösterebilmektedir. Bu yüzden çalışmalarda 30-80 gözlem sayısına uygun olarak Narayan (2005) tarafından sınır testi için türetilen alt ve üst kritik değerler kullanılmaktadır. Alt sınır değeri, değişkenlerin tamamının I(0) ; üst sınır değeri ise, değişkenlerin tamamının I(1) olduğunu varsaymaktadır. Hesaplanan test istatistiği, üst sınır kritik değerinden büyükse; incelenen değişkenler arasında eşbütünleşmeilişkisi olmadığını temsil eden sıfır hipotezi reddedilmektedir. Hesaplanan test istatistiği, alt sınır kritik değerinden küçükse; bu defa incelenen değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi olmadığını temsil eden sıfır hipotezi kabul edilmektedir. Bu aşamada değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki yani eşbütünleşme olduğu kanıtlanırsa, bundan sonraki aşamada aşağıda denklem 3 ve 4'da sırasıyla gösterilen uzun ve kısa dönem modelleri tahmin edilir.

$$fdi_{2t} = \alpha_2 + \sum_{i=1}^{a2} \phi_{2i} gdp_{t-i} + \sum_{p=0}^{b2} \beta_{2p} dmc_{t-p} + \sum_{q=0}^{c2} \varphi_{2q} cab_{t-q} + \sum_{r=0}^{d2} \gamma_{2r} \inf_{t-r} + \sum_{s=0}^{e2} \delta_{2s} \text{int}_{t-s} + \sum_{z=0}^{f2} \chi_{2z} lp_{t-z} + \sum_{h=0}^{g2} \sigma_{2h} tax_{t-z} + \varepsilon_{2t} \quad (3)$$

$$\Delta fdi_{2t} = \alpha_2 + \sum_{i=1}^{a2} \phi_{2i} \Delta fdi_{t-i} + \sum_{p=0}^{b2} \beta_{2p} \Delta gdp_{t-p} + \sum_{q=0}^{c2} \varphi_{2q} \Delta dmc_{t-q} + \sum_{r=0}^{d2} \gamma_{2r} \Delta cab_{t-r} + \sum_{s=0}^{e2} \delta_{2s} \Delta \inf_{t-s} + \sum_{y=0}^{f2} \chi_{2y} \Delta \text{int}_{t-y} + \sum_{z=0}^{g2} \lambda_{2z} \Delta lp_{t-z} + \sum_{n=0}^{h2} \delta_{2n} \Delta tax_{t-n} + \psi ect_{t-1} + \varepsilon_{2t} \quad (4)$$

Burada ψ, 5 nolu denklemde nasıl hesaplandığı gösterilen ve uzun dönem dengeden sapmaların hangi hızla düzeldiğini gösteren hata düzeltme terimi (error correction term-ect) katsayısıdır.

$$ect_t = fdi_t - \alpha_2 - \sum_{i=1}^{a2} \phi_{2i} fdi_{t-i} - \sum_{p=0}^{b2} \beta_{2p} gdp_{t-p} - \sum_{q=0}^{c2} \varphi_{2q} dmc_{t-q} - \sum_{r=0}^{d2} \gamma_{2r} cab_{t-r} - \sum_{s=0}^{e2} \delta_{2s} \inf_{t-s} - \sum_{z=0}^{f2} \chi_{2z} \text{int}_{t-z} - \sum_{y=0}^{g2} \lambda_{2y} lp_{t-y} - \sum_{n=0}^{h2} \vartheta_{2n} tax_{t-n} \quad (5)$$

Hata düzeltme terimi eksi işaretli olup istatiksel olarak anlamlı olmalıdır.

4.2. Bulgular

Eşbütünleşme analizine geçmeden önce serilerin durağanlığının araştırılması gerekmektedir. Burada durağanlıktan kasıt zaman serisinin ortalaması, varyansı ve kovaryansının zaman içerisinde değişmemesidir. Granger ve Newbold (1974), durağan olmayan zaman serileriyle çalışılması halinde değişkenler arasında sahte regresyon problemiyle karşılaşılabileceğinigöstermişlerdir. Diğer taraftan ARDL sınır testinde serilerin maksimum birinci dereceden durağanlaşması gerekmektedir. Bu nedenle çalışmanın ampirik kısmında öncelikle ADF ve PP birim kök testleri ile değişkenlerin durağanlık sınaması yapılmış ve sonuçları aşağıdaki Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2: ADF ve KPSS Birim Kök Test Sonuçları

	Augmented Dickey-Fuller (ADF) Test istatistiği		Philips-Perron Test istatistiği	
	Düzey	**Birinci Fark**	**Düzey**	**Birinci Fark**
fdi	-3.07	-3.70	-1.38	-3.09
	(0.136)	(0.012)	(0.570)	(0.042)
gdp	-2.10	-4.52	-2.10	-4.52
	(0.51)	(0.009)	(0.51)	(0.008)
dmc	-0.90	-4.91	-0.86	-5.67
	(0.937)	(0.004)	(0.942)	(0.000)
cab	-2.12	-5.40	-1.94	-12.85
	(0.238)	(0.000)	(0.305)	(0.000)
inf	-3.17	-4.43	-3.10	-7.45
	(0.114)	(0.011)	(0.129)	(0.000)
int	-2.94	-7.02	-2.88	-7.02
	(0.167)	(0.000)	(0.186)	(0.000)
lp	-2.49	-5.25	-2.49	-5.31
	(0.325)	(0.002)	(0.352)	(0.001)
tax	-1.60	-4.50	-1.34	-6.99
	(0.757)	(0.009)	(0.848)	(0.000)

Not: *ADF testinde maksimum gecikme uzunluğu 2 olarak alınmıştır. PP testinde optimal gecikme uzunluğu, Bartlett kernel (default) spectral estimation yöntemi ve Newey-West Bandwidth (automatic selection) kriterlerinden yararlanılmıştır. Olasılık değerleri ise parantez içinde verilmiştir.*

ADF ve PP birim kök testleri sonuçlarına bakıldığında her iki testinde serilerin seviyede birim kök taşıdığı yönündeki H0 hipotezini kabul ettiği görülmektedir. Diğer taraftan serilerin birinci farkı alındığında her iki test de H0 hipotezini reddetmektedirler. Dolayısıyla ARDL yöntemi için ön koşulun sağlandığı tespit edilmiş olup model için elde edilen ARDL eşbütünleşme analizi sonuçları aşağıda Tablo 3'de gösterilmiştir. Son olarak tahmin edilen ARDL modelinin kararlılığını araştırmak başka bir ifadeyle değişkenlere ilişkin yapısal kırılmanın olup olmadığını belirlemek amacıyla kullanılan CUSUM (cumulative sum) ve CUSUMSQ (cumulative sum of squares) testlerinin sonuçları Tablo 3.1'de gösterilmiştir. Eğer, CUSUM ve CUSUMSQ istatistikleri %5 anlamlılık düzeyinde kritik sınırlar içerisinde (iki çizgi arasında) kalıyorsa, ARDL modelindeki katsayıların istikrarlı olduğunu ifade

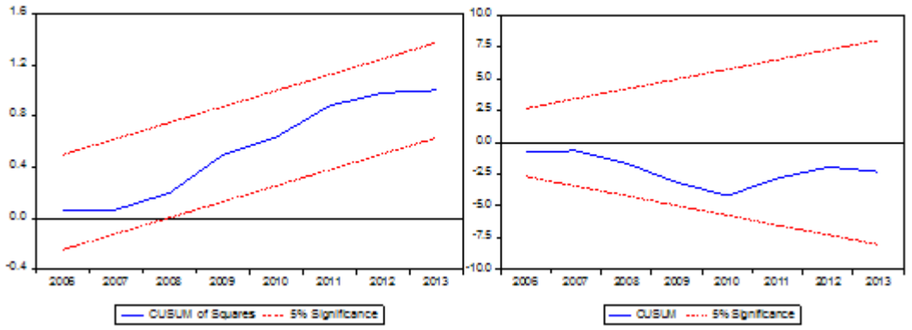
eden H0 hipotezi kabul edilecektir. (Bahmani-Oskooee,Ng, 2002).

Tablo 3: *ARDL sınır testi sonuçları*

Eşbütünleşme Analizi	F-statistic	%95 alt sınır -%95 üst sınır
$fdi_{it}=\beta 0+\beta 1gdp_{it}+\beta 2dmc_{it}+\beta 3cabi_{t}+\beta 4inf_{it}+\beta 5int_{it}+\beta 6lp_{it}+\beta 7tax_{it}+\varepsilon_{it}$	9.6753 **	2.7292 - 4.4049
ARDL(1,0,1,0,0,1,0)		
Uzun Dönem	Katsayı	t-oranı[olasılık]
Gdp	0.221**	2.6617[0.021]
Dmc	-0.822***	-1.8647[0.087]
Cab	-0.926***	-1.8858[0.084]
İnf	0.399	0.3465[0.735]
İnt	-0.127	-0.0521[0.959]
Lp	-0.209***	2.0533[0.063]
Tax	-0.559**	-2.3285[0.038]
Hata Düzeltme Modeli		
Δ Gdp	0.071*	5.4732[0.000]
Δ Dmc	-0.266**	-2.8151[0.014]
Δ Cab	-0.016	-0.4914[0.631]
Δ İnf	0.129	0.3587[0.725]
Δ İnt	2.675*	3.4969[0.004]
Δ Lp	-0.677***	-1.8293[0.089]
Δ Tax	-0.181*	-6.4203[0.000]
Hata düzeltme katsayısı ecm(-1)	-0.323**	-2.8690[0.012]
Diagnostic testler	İstistik [olasılık]	R^2-Adjusted R^2
Otokorelasyon-Breusch□Godfrey LM testi	0.1958[0.667]	0.9663 -0.96637
Değişen Varyans Heteroscedisticity testi	0.5705[0.459]	
Normallik-J□B Normality test,	0.6505[0.722]	

*Not:Maksimum gecikme uzunluğu 2 olarak alınmış ve optimal gecikme uzunlukları, Akaike bilgi kriterine göre belirlenmiştir. *,**,*** sırasıyla %1 %5 ve %10 düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir.*

Tablo 3.1 *Kubik Form için Cusum of Squares ve Cusum Testi*

Doğrudan yabancı yatırımların belirleyicilerini tespit etmek amacıyla kurulan model için bazı diagnostik testlerinden geçen ARDL sınır testi sonuçlarına bakıldığında değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu yönündeki hipotez kabul edilmektedir. Elde edilen uzun dönemli katsayılara bakıldığında kişi başına reel gdp artışı DYY'leri pozitif etkilemekte iken demokrasi, cari açık, iş gücündeki verimlilik ve kişi başına vergi miktarındaki artış ise DYY'leri negatif etkilemekte olup elde edilen katsayılar istatistiki olarak anlamlıdır. Enflasyon ve faizin ise uzun dönemde DYY'ler üzerindeki etkisinin istatistiki olarak anlamsız olduğu görülmektedir. Diğer taraftan kısa dönemli etkiler incelendiğinde ise faiz artışları DYY'leri pozitif etkilemekte olup elde edilen katsayı istatistiki olarak anlamlıdır. Cari açığın ise kısa dönemde DYY'ler üzerindeki etkisinin istatistiki olarak anlamsız olduğu görülmektedir. Yineelde edilen hata düzeltme katsayısının (-0.323) eksi işaretli olup anlamlı olduğu görülmektedir. Buna göre değişkenler arasındaki uzun dönemli dengeden sapmanın yaklaşık olarak üç dönem sonra tekrar sağlanacağı söylenebilir. Değişkenlerde yapısal kırılmanın olup olmadığının araştırıldığı Cusum of Squares ve Cusum testi sonuçlarına bakıldığında ise modelde yer alan değişkenlerde 1991-2013 dönemleri arasında herhangi bir yapısal kırılma olmadığı yönündeki hipotez kabul edilmektedir.

5. Değerlendirme ve Sonuç

Doğrudan yabancı yatırımlar önceleri daha çok gelişmiş ülkelerde yoğunlaşırken, özellikle 1980'lerin sonlarından itibaren, gelişmekte olan ülkeler de artan miktarlarda DYY çekmeye başlamışlardır. Buna rağmen gelişmekte olan ülkelerin bu yatırımlardan aldığı payların oldukça farklı olması akla doğrudan yabancı yatırımların hangi faktörlerden ne yönde etkilendiği sorusunu getirmektedir. Bu amaçla bu çalışmada Türkiye'ye yönelik doğrudan yabancı yatırımların belirleyicileri 1991-2013 dönemi için saptanmaya ve literatüre bu konuda katkı verilmeye çalışılmıştır. Bu amaca yönelikdemokrasi ve bazı makroekonomik değişkenlerindoğrudan yabancı yatırımlar üzerindeki uzun ve kısa dönemli etkileriPesaran (1997), Pesaran vd. (2000, 2001) tarafından geliştirilen ARDL sınır testi yaklaşımı ile araştırılmıştır.

Elde edilen bulgulara göre kişi başına reel gdp artışı DYY'leri hem kısa dönemde hemde uzun dönemde pozitif etkilemekte olup katsayılar istatistiki olarak anlamlıdır. Bu sonuç Türkiye'de piyasa hacmi hipotezinin geçerliliğini destekleyen bir bulgudur. Bu bağlamda süreklibir ekonomik büyüme yine sürekli bir ekonomik büyüme için ihtiyaç duyulan DYY miktarını artıracaktır.Ülke ekonomisinin kırılganlığını temsil eden ve Türkiye'nin de önemli ekonomik problemlerinden biri olan cari açık oranı uzun dönemde DYY'leri negatif etkilemekte iken kısa dönemde DYY'ler üzerindeki etkisi istatistiki olarak anlamsızdır.Bu nedenle kısa dönemde verilebilecek cari açık DYY'ler için önemsiz olsa da bu durumun sürekliliği DYY'leri dışlamaktadır. Bu durumda yapılması gereken uzun vadede cari açığı kapatacak ekonomi politikalarının geliştirilmesi ve uygulanmasıdır.

İşgücündeki verimlilik artışı hem kısa dönemde hemde uzun dönemde DYY'leri negatif etkilemekte olup katsayılar istatistiki olarak anlamlıdır. İş gücünde ortaya çıkan bir verimlilik artışının DYY'leri negatif etkilemesinin nedeni ortaya çıkan verimlilik artışının ücretlere yansıyarak maliyet artışı yaratması olarak açıklanabilir. Nitekim; Eşiyok (1999), Özmucur (2003), Türedi ve Terzi (2009) Türkiye üzerine farklı periyodlar için yaptıkları çalışmada

özel sektörde ortaya çıkan verimlilik artışlarının ücretlere yansıdığı bulgusunu tespit etmişlerdir.Kişi başına vergi miktarı hem kısa dönemde hemde uzun dönemde DYY'leri negatif etkilemekte olup katsayılar istatistiki olarak anlamlıdır. Bu durumda DYY miktarında artış sağlamak için bütçe, vergi artışları yerine etkili ve adil bir vergi sistemi ile denkleştirilebilir.Ayrıca vergide kayıt dışılığın önüne geçilerek vergi miktarları düşürülebilir ve böylece DYY'ler teşvik edilebilir.

Benzer şekilde demokrasi hem kısa dönemde hemde uzun dönemde DYY'leri negatif etkilemekte olup katsayılar istatistiki olarak anlamlıdır. Özellikle çok uluslu şirketlerin yönettiği DYY zayıf demokrasinin ya da otokratik yönetimin olduğu ülkeleri seçebilirler. Bunun nedenleri arasında otokratik hükümetlerin seçmene karşı sorumlu olmamaları ve bu nedenle yabancı yatırımcılara daha cömert teşvik paketleri sunabilmeleri, işçi sendikalarının hak arama faaliyetlerini sınırlandırabilmeleri veyabancı yatırımcıların oligopolistik veya tekelci konuma gelmelerine göz yummaları gösterilebilir. Diğer taraftan demokrasi ile ekonomik büyüme arasında yapılan ampirik çalışmalarda demokrasinin ekonomik büyümeyi negatif etkilediği bulgusu da tespit edilmiştir. Bu çalışmalara Barro (1999), Tavares ve Wacziarg (2001) ve Acaravcı vd. (2015) örnek gösterilebilir. Bu çalışmalarda demokratik gelişmelerin iktisadi büyüme sürecini negatif etkilemesinin nedeni demokrasiye geçiş sürecinde yaşanan dönüşümler nedeniyle siyaset ve ekonomi mekanizmalarının etkin çalışmaması gösterilmektedir. Demokrasi, ekonomik büyüme üzerindeki olumsuz etkisi nedeniyle de DYY'leri negatif etkileyebilir.

Enflasyonun DYY'ler üzerindeki etkisi hem uzun hem de kısa dönemde istatistiki olarak anlamsızdır.Faiz oranlarının uzun dönemde DYY'ler üzerindeki etkisi istatistiki olarak anlamsız iken kısa dönemde DYY'leri pozitif etkilemekte olup katsayı istatistiki olarak anlamlıdır. Dolayısıyla DYY'leri ülkeye çekmek için faiz oranlarının kullanılmasının uzun dönemde etkin olmadığı görülmektedir. Bu nedenle DYY miktarını artırmak için faiz artışı yerine DYY'leri hem uzun hem kısa dönemde etkileyebilen diğer makro değişkenlere ağırlık verilmelidir.

Kaynakça

ACARAVCI, Ali, BOZKURT, Cuma, ERDOĞAN, Sinan (2015), "MENA Ülkelerinde Demokrasi-Ekonomik Büyüme İlişkisi",İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi, 3(4), ss. 119-129.

ALP, Ali (2000), Finansın Uluslararasılaşması,Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.

ASİEDU, Elizabeth, LİEN, Donald (2011), " Democracy, Foreign Direct Investment and Natural Resources", Journal of International Economics, 84, pp. 99-11.

Arbatlı, Elif.C (2011),"Economic Policies and FDI Inflows to Emerging Market Economies". International Monetary Fund, , 11(192), pp. 1-25.

BAHMANİ-OSKOOEE, Mohsen and RAYMOND, Chi Wing NG (2002), "LongRun Demand for Money in Hong Kong: An Application of the ARDL Model", International Journal of Business and Economics, 1(2), pp. 147–155.

BARRO, R. J. (1999),Inequality, Growth and Investment, NBER Working Paper Series Paper No: 7038. BUTKİEWİCZ, J.L. andYANİKKAYA, H. (2006), " Institutional Quality and Economic Growth: Meintenance of the Rule of Law of Democratic Institutions, or Both?" Economic Modelling, 23, pp. 648-661.

BİLGİLİ, Faik, TÜLÜCE, N.S. Halıcı, DOĞAN, İbrahim (2012), " The determinants of FDI in Turkey: A Markov Regime-Switching approach",Economic Modelling, 29, pp. 1161-1169.

BROWN, R.L., DURBIN, J. and EVANS,J.M. (1975), "Techniques for Testing the Constancy of Regression Relationships over Time", Journal of the Royal Statistical Society, 37(2), pp.149-192.

GRANGER, C.W.J., NEWBOLD, P. (1974), " Spurious Regressions in Econometrics", Journal of Econometrics, 2, pp.111-120.

DHAKAL, D., MİXON, F. and UPADHYAYA, K. (2007), "Foreign Direct Investment and Transition Economies: Empirical Evidence From A Panel Data Estimator", Economics Bulletin, 6(33), pp. 1-9.

DİCKEY, D. and FULLER, W.A. (1981), " Likelihood Ratio Statistics for Autoregressive Time Series With a Unit Root", Econometrica, 49, pp.1057-72.

DUNNİNG, J.H. (1974),Economic Analysis and the Multinational Enterprise, Allen & Unwin.

DUNNİNG, J.H. (1980), "Toward an Eclectic Theory of Internal Production: Some Empirical Test",Journal of international Business Studies, 11, pp.9-31.

DUNNİNG, J.H. (1993),Multinational Enterprises and the Global Economy, Addison Wesley.

AL-EİTAN, GN. (2011), "A Dynamic Model for determining Inward Foreign Direct Investment in Jordan", http://www.business.uwa.edu.au/__data/assets/pdf_file/0009/2198322/Al-Eitan-Gaith-Curtin.pdf.

ENGLE, R.F. &GRANGER, C.W.J. (1987),"Co-integration and error correction: representation, estimation and testing",Econometrica, 55, pp.251–76.

ERDAL, Fuat, TATOĞLU, Ekrem (2002), "Locational Determinants of Foreign Direct Investment in an Emerging Market Economy: Evidence from Turkey",Multinational Busi-

ness Review, 10, pp.21-27.
ESE(Economic Survey of Europe)(2001), " Economic growth and foreign direct investment in the transition economies", http://www.unece.org/fileadmin/DAM/ead/pub/011/011c5.pdf, last checked on July 23, 2011.
EŞİYOK, B. Ali (1999),İmalat Sanayinde (Kamu-Özel Sektör Ayrımı Ekseninde Ücret ve Verimlilik Serilerinin İstatistiki ve Ekonometrik Bir Analizi, Türkiye Kalkınma Bankası Araştırma Müdürlüğü, Ankara.
HALICIOĞLU, Ferda (2001), "An Econometric Analysis of Foreign Direct Investment Flows into Turkey from Major Global Regions: 1975-1999",International Conference in Economics V, Economic Research Center, Middle East Technical University, Ankara, 1-9.
KAR, Muhsin, TATLISÖZ, Fatma (2008), "Türkiye'de Doğrudan Yabancı Sermaye Hareketlerini Belirleyen Faktörlerin Ekonometrik Analizi",KMU İİBF Dergisi, 14, s.23.
KARAGÖZ, K. (2007), "Türkiye'de Doğrudan Yabancı Yatırım GirişleriniBelirleyen Faktörler: 1970-2005", e-Journal of Yasar University, 8(2), ss.1-15.
KOYUNCU, F.Turan. (2010), "Türkiye'de Seçilmiş Makroekonomik Değişkenlerin Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları Üzerindeki Etkisinin Yapısal Var Analizi: 1990-2009 Dönemi",Ekonomi Bilimleri Dergisi, 1, ss.55-62.
KUMAR, N. (1994), Multinational Enterprises and Industrial Organization, Sage Publications, New Delhi.
LEBE, Fuat, ERSUNGUR, Ş.Mustafa. (2011), "Türkiye'de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımını Etkileyen Ekonomik Faktörlerin Ampirik Analizi",Atatürk Ü. İİBF Dergisi, 10, ss.321-339.
LI, Quan (2009), "Democracy, Autocracy and Expropriation of Foreign Direct Investment",Comparative Political Studies,42 (8), pp.1098–1127.
LI, Quan, RESNICK, Adam, (2003), "Reversal of Fortunes: Democratic Institutions and FDI Inflows to Developing Countries",International Organization, 57, pp.175–211.
JOHANSEN, S. & Juselius, K. (1990), "Maximum Likelihood Estimation and Inference on Cointegration - With Applications to the Demand for Money", Oxford Bulletin of Economics and Statistics, 52, pp.169-210.
JOHANSEN, S. (1988), "Statistical Analysis of Cointegration Vectors", Journal of Economic Dynamics and Control, 12, pp.231-254.
NARAYAN, P.K. (2005), "The Savings and Investment Nexus for China: Evidence from Cointegration Test", Applied Economics. 91, pp.1979–1990.
NORTH, Douglass C., WEINGAST, Barry R. (1989), "Constitutions and Commitment: the Evolution of Institutions Governing Public Choice in Seventeenth-Century England",Journal of Economic History, 49 (4), pp.803–832.
MOTTALEB, KA,KALIRAJAN, K. (2010), Determinants of Foreign Direct Investment in Developing Countries: A Comparative Analysis, ASARC Working Paper 13.
ORGANIZATION FOR ECONOMIC COOPERATION AND DEVELOPMENTOECD (2015b), GDP per hour worked (indicator). https://data.oecd.org/ lprdty/labour-productivity-forecast.htm#indicator-chart, (14.07.2015).
ÖZER, H. ve T.B. SARAÇ (2008), "Türkiye'de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımı Girişlerini Belirleyen Faktörler: (1980–2006)", Uluslararası Sermaye Akımları ve Gelişmekte

Olan Piyasalar, 24-27 Nisan, Bandırma.
ÖZMUCUR, S. (2003), "Wage and Productivity Differentials in Private and Public Manufacturing: The Case of Turkey", Econ WPA Series, no: 0303002, (http://129.3.20.41/eps/io/papers/0303/0303002.pdf).
PESARAN, M. H., SHIN, Y. and SMITH, R. J. (2001), "Bounds Testing Approaches to the Analysis of Level Relationships", Journal of Applied Econometrics, 16, pp.289 – 326.
PESARAN, M.H., SHIN, Y. (1999), "An Autoregressive Distributed Lag Modeling Approach to Cointegration Analysis" In: STROM, S., editor,Econometrics and Economic Theory in the 20th Century: The Ragnar Frisch Centennial Symposium, Ch. 11. Cambridge: Cambridge University Press.
PESARAN, M. H., SHIN, Y. and SMITH, R. J. (2000), "Structural Analysis of Vector Error Correction Models With Exogenous I(1) Variables",Journal of Econometrics, 97, pp.293-343.
PHILLIPS, P.C.B. &PERRON, P. (1988), "Testing for a Unit Root in Time Series Regression", Biometrika, 75, pp.335–346.
PISTORESI, B. (2000), "Investimenti Diretti Esteri e Fattori di Localizzazione: L'America Latinae il SudEst Asiatico",Rivista di Politica Economica, 90, pp.27–44.
Sahoo, P. (2006). Foreign Direct Investment in South Asia: Policy, Trends, Impact and Determinants. ADB Institute Discussion paper No. 56.
SCHMITZ, A., BIERI, J. (1972), "EEC Tariffs and U.S. Direct Investment", European Economic Review, 3, pp.259–270.
SIDDIQUI, H.A. Ahmed, AUMEBOONSUKE, Vesarach (2014), "Role of Interest Rate in Attracting the FDI: Study on Asean 5 Economy",International Journal of Technical Research and Applications, 3, pp.59-70.
TAVARES J.,WACZIARG R. (2001), "How Democracy Affects Growth",European Economic Review, 45, pp.1341-1373.
TÜREDİ, Salih, TERZİ, Harun (2009), "Türkiye'de Kamu-Özel İmalat Sanayinde Ücret ve İşgücü Verimliliği İlişkisi",Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 10(1), ss.144-162.
WHEELER, D.,MODY, A. (1992), "International Investment Location Decisions: the Case of US Firms",Journal of International Economics, 33, pp.57-76.
VIJAYAKUMAR, N., SRIDHARAN, P. and RAO, K.C.S. (2010), "Determinants of FDI in BRICS Countries: A Panel Analysis",International Journal of Business Science and Applied Management, 5, pp.1-13.
WORLD BANK (2015), "World Development Indicators" http://databank.worldbank. org /data//reports.aspx?source=2&country=&series=NE.EXP. GNFS.ZS&period= (Erişim Tarihi: 11.08.2015).
YAPRAKLI, Sevda (2006), "Türkiye'de Doğrudan Yabancı Yatırımların Ekonomik Belirleyicileri Üzerine Ekonometrik Bir Analiz", D.E.Ü.İ.İ.B.F. Dergisi. 21, ss.23-48.

360 DERECE PERFORMANS DEĞERLENDİRMENİN BİR İŞLETMEDEKİ ÖRGÜTSEL ADALET ALGISI ÜZERİNE ETKİSİ*

Aslı Ergenekon Arslan[1]
Metin Baş[2]
Derya Ergun Özler[3]

Öz

Performans değerlendirme sistemlerinin etkin bir biçimde işlemesi, sistemin çalışanlar tarafından kabul edilmesine bağlıdır. Çalışanların sistemi kabul etmelerini sağlayan en önemli unsurlardan birinin örgütsel adalet algısı olduğu saptanmıştır. Performans değerlendirme sisteminde örgütsel adalet algısının doğru ve güvenilir olabilmesi için, performans değerlendirme sistemin planlanması ve geliştirilmesi, yürütülmesi ve sistemden elde edilen sonuçların çalışanlara iletildiği geri bildirim süreçlerinin bulunması gerekliliği göz önüne alındığında 360 derece performans değerlendirme sisteminin örgütsel adalet kavramıyla birebir örtüştüğü görülmektedir. Bu noktadan hareketle çalışmanın amacı, 360 derece performans değerlendirme ve örgütsel adalet arasındaki ilişkiyi, örgütsel adalet boyutları olan dağıtım adaleti, prosedür adaleti ve etkileşim adaleti ile bu boyutların çeşitli demografik özelliklere göre (yaş, cinsiyet, medeni durum, eğitim vb.) farklılaşıp farklılaşmadığın incelenmesidir.

Anahtar Kelime: Örgütsel adalet, Performans değerlendirme, 360 derece.

AN INVESTIGATION FOR THE DETERMINATION OF THE EFFECT OF 360 DEGREE PERFORMANCE EVALUATION ON THE ORGANIZATIONAL JUSTICE

Abstract

The effective working of performance evaluation systems depends on the acknowledging of the system by employees. In this purpose, it has been determined that the organizational justice is one of the most important elements. For a right and reliable organizational justice in the performance evaluation, the system must include the planning, developing and executing processes. Also, the system must have a feed-back process in which the results of the system delivered to employees. Taking these processes into account, 360 degree performance evaluation system is the best choice. So in this study, the effect of 360 degree performance evaluation on the organizational justice consisting of allocative, procedural and interacting justices has been investigated. Beside this, effects of demographical properties on the organizational justice have also been investigated

Keywords: Organizational justice, Performance evaluation, 360 degree.

* Bu çalışma 2012 yılında Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde kabul edilen "360 Derece Performans Değerlendirmenin Örgütsel Adalet Üzerine Etkisinin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma" başlıklı Yüksek Lisans tezinden oluşturulmuştur.

1 Bilim Uzmanı, aslyonetr@yahoo.com
2 Yrd.Doç.Dr., Dumlupınar Üniversitesi, İ.İ.B.F. Ekonometri Bölümü, metin.bas@dpu.edu.tr
3 Yrd.Doç.Dr., Dumlupınar Üniversitesi, İ.İ.B.F. İşletme Bölümü, derya.eozler@dpu.edu.tr

Makale Gönderim Tarihi:24. 03. 2016 Makale Kabul Tarihi: 09.06.2016

Giriş

Günlük hayatta olduğu gibi iş hayatında da insanların iş başarıları konusunda bilgilendirilmeye, geri bildirime gereksinimleri vardır. İnsanın psikolojik gereksinimleri arasında önemli yer tutan bu bilgilendirme gereksinimi, kişinin kendisine güvenmesini, çalışmalarında değişiklik yapmasını ve kendisini geliştirmesini sağlayacaktır.

Performans, çalışma hayatında olsun ya da olmasın insan hayatında her zaman karşılaşılan bir olgudur ve tanımlanması, ölçülmesi ve değerlendirilmesi zor bir kavramdır. Performansı işletme düzeyinde inceleyecek olursak; bir iş sisteminin performansı, belirli bir zaman sonundaki çıktı ya da çalışmanın sonucu olarak tanımlanabilir. İşletmenin amaçlarına ulaşma derecesi bu sonuçlara göre değerlendirilmelidir. Bu durumda performans, işletme amaçlarının gerçekleştirilmesi için gösterilen çabaların değerlendirilmesi olarak tanımlanabilir (Akal, 1992; Şimşek ve Nursoy, 2002:49). Performans, "bir çalışanın belirli bir zaman kesiti içerisinde kendisine verilen görevi yerine getirmek suretiyle elde ettiği sonuçlardır. Birey için anlamlı olan görevlerin oluşturulmuş günlük programlara adım adım gerçekleştirilmesidir" (Bingöl, 2003: 273-275).

Performans değerlendirmesi; gerçek anlamda ortak bir çalışmaya, bilgi alışverişine, gerek hatalar gerekse başarılar açısından sorumluluğun paylaşılmasına aynı zamanda eğitim ve gelişmeye olanak sağlayan dinamik bir sistem ve birey yeteneklerinin işin nitelik ve gerekliliklerine ne ölçüde uyup uymadığını araştıran ya da işteki başarısını saptamaya çalışan objektif analizler ve sentezler bütünüdür (Barutçugil, 2002:178). Performans değerlendirmesi, birey ya da grubun iş ile ilgili güçlü ve zayıf yönlerini sistematik bir biçimde analiz etmek ve işletmenin belirlediği amaçlar doğrultusunda yönlendirmektir (Kıngır ve Taşkıran, 2006: 198). Bazı kaynaklara göre performans değerlendirme; bireyin niteliklerinin, işin nitelik ve gereklerine ne derece uyduğunu araştıran, bireyin işteki başarısını saptamaya çalışan, objektif analizler bütünüdür ve performans değerlendirme; başarı değerlendirmesi, personel değerlendirmesi, verimliliğin değerlendirilmesi, çalışmanın değerlendirmesi veya kamu kuruluşlarında; sicil, tazkiye gibi kavramlarla ifade edilmektedir (Bayram, 2005: 48).

Ücret artışlarının belirlenmesinden, terfi kararlarının alınmasına, eğitim gereksinimlerinin saptanmasından, işten çıkarma kararlarına kadar çalışanlarla ilgili pek çok önemli kararın alınmasında performans değerlendirme sistemlerinden temel veri kaynağı olarak yararlanılmaktadır. Performans değerlendirme sistemleri ile bireysel performans değerlendirilmekte ve bu doğrultuda çalışanların örgütsel hedeflere yönlendirilmeleri sağlanmaktadır. Buna göre, örgütler performans değerlendirme sistemlerinden örgütsel verimliliğin artması, örgütsel performansın geliştirilmesi ve rekabet gücünün artmasını sağlama konularında yararlanmaktadırlar.

Zamanla performans değerlendirme sistemlerinin etkinliğinin sağlanmasında çalışanların görüşlerinin ve sistemi kabul etmelerinin önemli bir unsur olduğu ortaya çıkmıştır. Çünkü performans değerlendirme algısal bir süreçtir ve çalışanların performansları ne kadar doğru ve etkin değerlendirilirse değerlendirilsin, sistem çalışanların kabulünü sağlayacak niteliklere sahip olmadığı takdirde çalışanlar sisteme karşı olumsuz tutumlar geliştirerek sistemin etkin biçimde işlemesine engel olmaktadırlar. Bunun sonucu olarak çalışanlar tarafından kabul görmeyen performans değerlendirme sistemlerinin başarısız olması kaçınılmazdır.

İşletmeler günümüz dinamiklerine ayak uydurabilmek için; insanı ön plana çıkaran, personelin kendileri ve amirleri tarafından değerlendirilmesinin yanı sıra çalışma arkadaşları, astları ve müşterilerce değerlendirilmesini de öngören 360 Derece Performans Değerlendirme Sistemini tercih etmeye başlamışlardır. 360 derece performans değerlendirme sürecini; personelin performansının, personelin iş arkadaşlarından, yöneticilerinden ve kendisine doğrudan rapor verenlerden ve iç-dış müşterilerinden derlenen spesifik iş performansı bilgilerinin doğrultusunda değerlendirilmesi süreci olarak tanımlamak mümkündür.

Performans değerlendirme, örgütsel amaçların her seviyedeki yöneticileri ve çalışanları tarafından anlaşılma ve benimseme derecesini ortaya çıkarmaktadır. Ayrıca performans değerlendirmesiyle personele geri bildirim sağlanarak çalışanın iş performansında, ilerleme ve gelişimi için zemin hazırlamaktadır. Bu döngü aynı zamanda işletmenin sürekli iyileşmeyi gerçekleştirebilmesinin bir teminatı da olacaktır. Performans değerlendirme yaklaşımlarının etkili olabilmesi için performansı gözleme ve geliştirme faaliyetlerinin kurumsal stratejilerle eşgüdümlü olarak yürütülmesi gerekmektedir (Ferecov, 2002: 62).

Bu doğrultuda çalışmanın amacı, çalışanların 360 derece performans değerlendirmenin 8 temel kriteri ile örgütsel adalet arasındaki ilişkiyi, örgütsel adalet boyutları olan dağıtım adaleti, prosedür adaleti ve etkileşim adaleti ile bu boyutların çeşitli demografik özelliklere göre farklılaşıp farklılaşmadığının incelenmesidir. İlk olarak 360 derece performans değerlendirmenin kavramsal analizi ardından örgütsel adalet kavramı açıklanarak 360 derece performans değerlendirme ve örgütsel adalet kavramı arasındaki ilişkiye değinilmiştir.

1. 360 Derece Performans - Örgütsel Adalet - Değerlendirme Sistemi

360 derece performans değerlendirme sistemi personel performansının; personelin iş arkadaşlarından, yöneticilerinden, kendisine doğrudan rapor verenlerden (astlardan) ve iç ve dış müşterilerinden derlenen spesifik iş performansı bilgilerinin doğrultusunda değerlendirilmesi sürecidir (Bayraktaroğlu vd., 2007: 186). 360 derece performans değerlendirme sistemi personelin mevcut ve potansiyel yetenekleri ile geliştirmeye gereksinim duyulan yönlerini çok boyutlu olarak sorgulayan, eğitim ihtiyacının belirlenmesi, kariyer planlaması gibi konulara girdi sağlayan, örgüt içi iletişimi artıran, açık sistem mantığını ilke edinen daha çok yetkinlik temelli bir yöntemdir (Turgut, 2005: 82).

360 derece performans değerlendirme sisteminin gelişiminde bir takım faktörler etkili olmaktadır. Bu faktörler; çalışan tutumu anketleri, toplam kalite yönetimi, performans değerlendirme, gelişim geri bildirme, artan rekabet ve müşteri odaklanması, örgüt yapılarındaki değişimler olarak sıralanabilir.

360 derece performans değerlendirme sisteminde temel amaç kişiye birden fazla kaynaktan geri bildirim vermek suretiyle kişinin motivasyonunu artırmak ve kişisel gelişim sağlamaktır. 360 derece performans değerlendirme sistemin tüm bireylerin güçlü ve zayıf yönlerini anlamalarına yardımcı olur. Dolayısıyla bu sistem örgütte kullanılan performans değerlendirme sisteminin yerine geçen bir araç değil, kullanılan performans değerlendirme sistemlerinin tamamlayıcısı olan bir araç niteliğindedir (Aytaç, 2003: 21; Bayraktaroğlu vd., 2007: 187).

360 derece performans değerlendirme süreci hazırlık aşaması ve uygulama aşaması olmak üzere iki kısma ayrılabilir. Hazırlık aşaması genel olarak 9 alt başlık altında değerlendirilmektedir. Sistemin temel amaç ve hedeflerinin belirlenmesi, üst yönetimin ve çalışanların desteğinin sağlanması, değerlendirme kriterlerinin belirlenmesi, değerlendirme araçlarının seçilmesi, değerlendiricinin seçilmesi, değerlendirme yapan ve değerlendirilen kişilerin eğitimi, gelişim hedeflerinin ve hareket planlarının oluşturulması hazırlık aşamasında uygulanması gereken adımlardır.

Uygulama aşamasında izlenecek olan adımlar ise maddeler halinde aşağıda ifade edilmiştir (Bayram, 2005: 59 – 60, Örücü ve Köseoğlu, 2003: 55, Bayraktaroğlu, 2007: 197):

• Amaçların görüşülmesi, sürecin açıklanması ve değerlendirmeyi yapacak kişilerin seçilmesi için personelle bir toplantının yapılması,

• Katılımcılara ve değerlendiricilere; uygulamanın amacı, örgüt ve personele katkısı, uygulanacak süreç, değerlendirme raporlarının ve sonuçların nasıl kullanılacağı, personele düşen rol ile ilgili bilgilerin iletilmesi,

• Değerlendirme formlarının dağıtılması, bunların doldurulması ve toplanması,

• Formların işleme tabi tutulması, rapora dönüştürülmesi, raporun bir örneğinin yöneticiye ve bir örneğinin personele verilmesi,

• Personelle sonuçları tartışmak, nelerin performans değerlendirme dokümanına gireceğine karar vermek ve geliştirme çabalarını planlamak için bir görüşme yapılması,

• Sürekli olarak geri bildirim verilmesidir.

Örgütlerin 360 derece performans değerlendirme sistemini tercih etmelerinin en önemli nedeni, klasik performans değerlendirme yöntemlerinin uygulanmasında karşılaşılan sorunlar ve sonuçların Tablo 1.'deki gibi objektif olmamasıdır. Klasik performans değerlendirme sistemlerinde ölçme yönteminden, işin kendisinden, ortamdan, gözlemciden, kullanılan araçlardan ya da performans değerlendiren bireyin bu faktörlerle etkileşiminden kaynaklanan hatalar olmaktadır.

Tablo 1. *360 Derece Performans Değerlendirme ve Klasik Yöntemler Arasındaki Farklar*

Kriterler	**Klasik Performans Değerlendirme Sistemi**	**360 Derece Performans Değerlendirme Sistemi**
Amaç	Astlara, geçmiş performansları ve gelecek potansiyellerine ilişkin tek bir perspektiften geri bildirim sağlanır.	Performans, davranışlar ve gelişim gereksinimleri hakkında farklı perspektiflerden veri sağlanmaktadır.
Veri kaynağı	Tek bir değerlendirme süreci vardır	Değerlendiriciler farklıdır: astlar, üstler, meslektaşlar vb.
Kaynağın kimliği	Geri bildirim kaynağının kim olduğu bellidir.	Değerlendiricinin bireysel kimliği belirsizdir.
Geri bildirimin içeriği	Davranışa ve iş performansına ilişkin değerlendirmeler tipik olarak iş biriminin ulaştığı sorunlara göre oluşur.	Değerlendirmeler iş biriminin ulaştığı sonuçlara ve gelişimi istenen boyutlara göre yapılır.
Ölçümleme yöntemi	Likert ölçeğinin yanında niteliksel değerlendirilmelerde yer alır.	Temel olarak likert ölçeği ile niceliksel veri toplanır.
Diğer insan kaynakları kararları ile ilişkisi	Performans değerlendirme genellikle, ücretlendirme, görev tasarımı, terfi ve transferlerle eğitim ve geliştirme kararlarına temel oluşturur.	Veriler tipik olarak sadece eğitim ihtiyacını tespiti ve kariyer gelişim için kullanılır.
Süreci şekillendiren felsefe	Süreçlere odaklanılmaz, bireylerin değerlendirilmesi esastır. Yöneticinin görüsünü kabul etme söz konusudur.	Çalışanı değerlendirmek değil geliştirmek esastır. Kendini değerlendirme söz konusudur.
Sürenin içeriği	Değerlendirme yılın belli zamanlarında yapılır	Değerlendirme yılın belli zamanlarında değil sürekli izlemeyi öngörür.
Hedeflenen çalışanlar	Örgütteki tüm personel	Tipik olarak yönetsel kademelerde personel.

Kaynak: Mccarty, Garavan, 2001:6.

Klasik performans değerlendirme yöntemlerinde en sık karşılaşılan hatalar değerlendiriciden kaynaklanmaktadır. Tek kaynaklı değerlendirmeler tek bir kişinin bakış açısına dayanır ve bunun sonucunda da çok sağlıklı olmayan bir değerlendirme yapılabilir. Bunun yanı sıra bireysel eğilim ve ön yargıları yansıtması, çeşitli gizli politikaların hayata geçirilmesi, arkadaşların kayrılması gibi subjektif unsurların değerlendirmeye yansıması, yöneticinin sorumlu olduğu personeli gözlemlemesi için yeterince zamana ve motivasyona sahip olmaması, yöneticinin sorunlu ve yeterince performans göstermeyen kişilerle uğraşmak istememesi, farklı yöneticilerin farklı sertlik derecelerinde değerlendirme yapması gibi pek çok faktör bu hatalara sebep olmaktadır (Benligiray, 2003: 61).

360 derece performans değerlendirme sisteminin yöneticiler, müşteriler, çalışanlar, takımlar ve organizasyonlar için sağladığı avantajlar Tablo 2.'de verilmiştir.

Tablo 2. *360 Derece Performans Değerlendirme Sisteminin Avantajları*

YÖNETİCİLER:
Ödüllendirme için avantajlı ve doğru bilgiler sağlar.
Zorunlu dağıtımı gerekliliğini ortadan kaldıran performans değerlendirmeleri sunar.
Yöneticilere kendinden uzak yerlerde çalışanların performanslarını doğru görmelerini sağlar.
MÜŞTERİLER:
Ürünlerin ve hizmetlerin dağıtımı hakkında görüşlerinin alınması için bir fırsattır.
Üretim ve hizmet kararlarına katılım sağlarlar.
Müşteri beklentilerini ortaya çıkarır,
Müşteri ile örgüt arasındaki ilişkiyi güçlendirir.
ÇALIŞANLAR:
Kariyer gelişimini etkilemek için bir fırsattır.
Her seviyedeki kararlarda daha fazla etkiye sahip olur.
İşletmenin başarı unsurlarında olması gereken davranışları düzenler.
Birebir çalışma için gerekli zengin bir bilgi kaynağı sağlar.
Davranış değişikliğini motive der.
TAKIMLAR:
Takımın müşterilere nasıl hizmet ettiğini görebilme fırsatıdır.
Takım üyelerini seçmek için bilgi sağlar.
Takım gelişim gereksinimlerini belirlemek için bir fırsattır.
Takım liderliği hakkında avantajlı bilgi sağlar.
Takım performansı hakkında güvenilir bilgi sağlar.
ORGANİZASYON:
İnsan kaynaklarına ilişkin daha güvenilir bilgiler sağlar.
Çalışan motivasyonunu artırır.
Çalışan ile örgüt arasında güvenilir bir bağlantı kurma fırsatıdır.

Kaynak: Mark, R. E., Ann, J. E., 1996

Performans değerlendirme ile ilgili yapılan araştırmalar incelendiğinde 1990'lara kadar gerçekleştirilen çoğu çalışmanın genellikle çalışanların performanslarının objektif ve doğru ölçülmesine odaklandığı, performansı değerlendirilenlerin görüşlerinin ise göz ardı ettiği görülmektedir. 1990'lardan itibaren ise performans değerlendirme sistemlerinin örgütlerde etkin bir biçimde çalışmasında en önemli unsurun çalışanların sistemi kabulü olduğu fark edilmiştir. Çalışanların performans değerlendirme sistemini benimsemesini ve kabul etmesini sağlayan en önemli unsurlardan birisi ise örgütsel adalet algısıdır (Çakmak, 2005: 43). Örgütsel adalet kavramı, son yıllarda örgütsel davranış literatüründe önem kazanan bir konu haline gelmiştir. Örgütsel adalet en basit tanımla "bireylerin örgütteki adalet sezgilerini" ifade etmektedir. Bu tanımdan da anlaşılacağı üzere, örgütsel adalet bireysel bir kavramdır. Her bireyin çalıştığı örgütteki adalet algısı farklı olabilir. Bu bağlamda, bir örgütte kesin olarak adaletin olup olmadığını söyleyebilmek güç olmaktadır (Karaman, 2009: 17). Costant'a göre ise; bireyin iş arkadaşları, üstleri ve kurumla olan ilişkileri açısından algılamalarını içeren bir sosyal sistem olarak tanımlanabilmektedir (Costant, 2001:326).

Greenberg örgütsel adaleti, "iş yerinde adaletin bireye ve örgüte olan etkilerini ortaya çıkarmaya yarayan kavram" olarak tanımlamıştır (Greenberg, 1990: 399). Örgütsel adalet yazınında, araştırmalar arasında örgütsel adaletin kaç boyutta tanımlandığı konusunda farklı görüşlerin olduğu göze çarpmaktadır. Bu görüşlerden ilki, örgütsel adaleti, dağıtım adaleti, prosedür adaleti ve etkileşim adaleti olmak üzere birbirinden bağımsız üç türde ele almaktadır. Bies (2001), bireylerin adalet algısının bir prosedür uygulanışı esnasındaki bireylerarası ilişkilere de bağlı olduğunu belirtmekte ve bunu "etkileşim adaleti" olarak adlandırmaktadır (Yürür, 2008: 298). Birçok araştırmacı prosedür adaleti ve etkileşim adaletinin farklı ilişkileri ve/veya bağımsız etkileri olduğunu savunmuştur. Olguların bağımsızlığı Moorman (1991) ve Colquitt'in (2001) araştırmalarında da doğrulanmıştır. Çalışmada, örgütsel adalet türleri; dağıtım adaleti, prosedür adaleti ve etkileşim adaleti olmak üzere birbirinden bağımsız üç başlık altında analiz edilecektir.

P2. Uygulama Ve Bulgular

Performans değerlendirme sistemlerinin etkin bir biçimde işlemesi, sistemin çalışanlar tarafından kabul edilmesine bağlıdır. Çalışanların sistemi kabul etmelerini sağlayan en önemli unsurlardan birinin örgütsel adalet algısı olduğu saptanmıştır. Bu noktadan hareketle çalışmanın amacı, 360 derece performans değerlendirme ve örgütsel adalet arasındaki ilişkiyi, örgütsel adalet boyutları olan dağıtım adaleti, prosedür adaleti ve etkileşim adaleti ile bu boyutların çeşitli demografik özelliklere göre (yaş, cinsiyet, medeni durum, eğitim vb.) farklılaşıp farklılaşmadığı incelenmesidir.

Araştırma, tek işletmede yapılmış olması, veri toplama yöntemi olarak anket yönteminin kullanılması ve araştırmaya katılan personelin anket sorularına samimi ve dürüst cevaplar verdiği varsayımına dayanmaktadır. Çalışmada 360 derece performans değerlendirmenin, çalışanların örgütsel adalet algısı üzerine etkisi vardır hipotezi üzerine kurulmuştur. Araştırmada veri toplama aracı olarak anketten yararlanılmıştır. Anket soruları, anketi uygulayanların demografik özelliklerinin yanı sıra, çalıştıkları işletmede 360 derece performans değerlendirme sistemi ve örgütsel adalet kavramlarını incelemek amacıyla 3 bölüm olmak üzere toplam 54 sorudan oluşmaktadır. Birinci bölümde, çalışanların demografik özelliklerini belirlemeye yönelik 8 adet soru bulunmaktadır. İkinci bölümde, 360 derece performans değerlendirme sisteminin uygulandığı işletmelerde, personelin bu sisteme bakışlarını ölçmek için performans değerlendirme anketi kullanılmıştır. Çalışmada kullanılan 360 derece performans değerlendirme sistemine ait ölçek, geçerliği ve güvenirliği ülkemizde yapılan araştırmalarda (Yılmaz, 2009, Dil 2005) test edilmiş olan 360 derece performans değerlendirmeyi esas alarak uyarlanmıştır.

Ankette yer alan sorular sırasıyla; 360 derece performans değerlendirme sistemini, iletişim, liderlik, değişimlere uyabilirlik, insanlarla ilişkiler, üretim ve iş sonuçları, başkalarının yetiştirilmesi ve personelin geliştirilmesi şeklinde 8 özellik açısından incelemeye yönelik toplam 19 sorudan meydana gelmektedir. Örgütsel adalet ölçeği, geçerliliği ve güvenirliliği ülkemizde yapılan araştırmalarda (Özen İşbaşı, 2000) test edilmiş olan örgütsel adalet boyutlarını esas alarak geliştirilmiş ölçek kullanılarak uyarlanmıştır. Kullanılan ölçekte, dağıtım adaletine ait 7 ifadeden 3'ü Moorman'ın (1991), 1 tanesi ise Niehoff ve Moorman'ın (1993) ölçeklerinden alınmıştır. Prosedür adaletine ilişkin 7 ifade Moorman'ın (1991) geliştirdiği ölçekten, etkileşim adaleti ile ilgili 13 ifadeden 5'i Moorman'ın (1991), 3'ü Folger ve Knovsky'nin (1989), 1 tanesi ise Niehoff ve Moorman'ın (1993) geliştirdikleri ölçekten alınmıştır (Özen İşbaşı, 2000:92). Örgütsel adalet ölçeğinin güvenirlilik analizi yapılarak çalışmanın "bulgular" kısmında belirtilmiştir. Adalet algısını ölçmek üzere geliştirilen ölçekte toplam 27 soru yer almaktadır. Bu sorulardan 7 tanesi prosedür adaleti algısını, 7 tanesi dağıtım adaleti algısını ve 13 tanesi etkileşim adaleti algısını ölçmektedir. 360 derece Performans değerlendirmenin uygulandığı işletmelerde, personelin bu sisteme bakışlarını ölçmek için performans değerlendirme anketi kullanılmıştır. Hazırlanan bu anket, kendilerine 360 derece performans değerlendirme yöntemi uygulanan mavi ve beyaz yakalı personele gönderilmiştir. Cevaplanmayan, hatalı cevaplanan veya yarım bırakılan anket formları elimine edildikten sonra geriye kalan 83 adet anket formu değerlendirilmeye alınmıştır. Araştırma kapsamında gerçekleştirilen anket uygulaması sonucunda elde edilen veriler SPSS 16.0 paket programı kullanılarak istatistiksel açıdan değerlendirilmiştir. Çalışmada kullanılan ölçekler daha önce çalışılan anket ölçekleri olması sebebiyle sorulara geçerliliği kabul edilmiş olup sorulara verilen cevapların güvenirliği için sorulara verilen cevapların α katsayısı hesaplanarak değerlendirilmiş ve Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3. *Güvenilirlik Analizi Sonuçları*

Ana Faktörler	Cronbach's Alpha (α)
360 Derece Performans Değerlendirmeyi ölçmeye yönelik sorular	Örneklem : 83 Soru sayısı : 19 α değeri : ,947
Örgütsel Adaleti ölçmeye yönelik sorular	Örneklem : 83 Soru sayısı : 27 α değeri : ,866

360 Derece Performans Değerlendirmeyi ölçmeye yönelik ölçeğimizin güvenilirliği 0,947 Cronbach's Alpha değeri ile yüksek derecede güvenilir bulunmuştur. Örgütsel adalete yönelik ölçekte güvenilirlik 0,866 Cronbach's Alpha değeri ile yüksek derecede güvenilir bulunmuştur.

Araştırmada personellin, yaş, örgütte çalışma süresi, cinsiyet, medeni durum, pozisyon, eğitim, ve departman olmak üzere 8 farklı açıdan demografik özellikleri incelenmiştir. Demografik değişkenlere ilişkin olarak frekans ve yüzde tabloları incelenerek araştırmaya katılan deneklerin özellikleri ile ilgili genel bilgiler elde edilmiştir. Ankete katılan toplam denek sayısı 83'tür. Anket uygulamasına katılan personele ilişkin demografik değerlendirme sonuçları Tablo 4.'te gösterilmektedir.

Temmuz/2016
July/2016
Sosyal Bilimler Dergisi Sayı:49

Tablo 4. *Demografik Değerlendirme Sonuçları*

Özellik		Sayı	Yüzde (%)	Özellik		Sayı	Yüzde (%)
Cinsiyet	Kadın	29	34,9	**Medeni durum**	Bekar	31	37,3
	Erkek	54	65,1		Evli	52	62,7
	Toplam	83	100		**Toplam**	83	100
Eğitim düzeyi	Lise altı	-	-	**Yaş**	20 Yaşın altı	-	-
	Lise	10	12		20–29 arası	33	39,8
	Üniversite	53	63,9		30–39 arası	33	39,8
	Yüksek lisans/ doktora	20	24,1		40–49 arası	14	16,9
	Toplam	83	100		50 yaş ve üstü	3	3,5
					Toplam	83	100
Özellik		**Sayı**	**Yüzde (%)**	**Özellik**		**Sayı**	**Yüzde (%)**
İşletmedeki çalışma süresi	0–1 yıl	15	18,1	**Çalışılan Bölüm**	Üretim	33	39,8
	1–3 yıl	18	21,7		Ar-Ge	40	48,2
	3–5 yıl	2	2,3		Pazarlama ve Satış	10	12
	5–10 yıl	33	39,8		Muhasebe	-	-
	10 yıl ve üzeri	15	18,1		İnsan Kaynakları	-	-
	Toplam	83	100		**Toplam**	83	100
Çalışılan Pozisyon	Beyaz Yakalı	73	88	**Ast durumu**	Var	34	41
	Mavi Yakalı	10	12		Yok	49	59
	Toplam	83	100		**Toplam**	83	100

Tablo 4’ te görüldüğü üzere, ankete katılan personelin % 34,9’u kadın, % 65,1’i erkektir. Evli olan personelin oranı %62,7 bekar olanların ise %37,3’tür. Ankete katılan personelin eğitim durumlarına göre yüzde dağılımlarına bakıldığında, lise mezunlarının %12, üniversite mezunlarının %63,9, yüksek lisans mezunlarının %24,1 oranlarına sahip oldukları görülmektedir. Çalışan personelin %39,8’i 20-29 yaş arasında, yine %39,8’i 30-39 yaş arasında, %16,9’u 40-49 yaşarasında ve %3,5’u 50 yaşın üzerinde bulunmaktadır. Personelin işletmede çalışma sürelerine bakıldığında, personelin büyük bir kısmının (%39,8) 5-10 yıl arasında işletmede çalışma süresine sahip olduklarını ve bunu takiben sırasıyla %21,7’lik oranla 1-3 yıl, %18,1’lik oranla 10 yıl ve üzeri, %18,1’lik oranla 0-1 yıl ve %2,3’lük oranla 3-5 yıllık çalışma sürelerine sahip olduklarını söylemek mümkündür. Çalışan personelin %48,2’i Ar-Ge, %39,8’i üretim, %12’si pazarlama ve satış departmanında çalışmaktadır. Ankete katılan personelin %88’i beyaz yakalı, %12’i mavi yakalı olup, %’41’nin astı vardır.

360 derece performans değerlendirme ve örgütsel adalet algılarının katılımcıların demografik özelliklerine göre farklılık gösterip göstermediği T-testi ve ANOVA testleri ile analiz edilmiş ve sonuçlar Tablo 5’te verilmiştir.

Tablo 5. *Demografik Faktörlerle 360 Derece Performans Değerlendirme ve Örgütsel Adalet Arasındaki İlişki*

İfade	Test Türü	F/t	P	Sonuç
Ankete katılan personelin, liderlik ilgili görüşleri astın olup olmaması durumuna göre istatistiki olarak anlamlı bir farklılık gösterir.	T-Testi	t=-2,675	0,009	VAR
Ankete katılan personelin üretim ve iş sonuçları ile ilgili görüşleri çalışma pozisyonuna göre istatistiki olarak anlamlı bir farklılık gösterir.	T-Testi	t=-2,934	0,038	VAR
Ankete katılan personelin prosedür adaleti algıları ast durumuna göre istatistiki olarak anlamlı bir farklılık gösterir.	T-Testi	t=-3,524	0,001	VAR
Ankete katılan personelin etkileşim adaleti algıları ast durumuna göre istatistiki olarak anlamlı bir farklılık gösterir.	T-Testi	t=-2,588	0,011	VAR
Ankete katılan personelin liderlik ile ilgili görüşleri eğitim düzeyine göre istatistiki olarak anlamlı bir farklılık gösterir.	ANOVA	F=3,270	0,043	VAR
Ankete katılan personelin görev yönetimi ile ilgili görüşleri eğitim düzeyine göre istatistiki olarak anlamlı bir farklılık gösterir.	ANOVA	F=5,010	0,009	VAR
Ankete katılan personelin etkileşim adaleti algıları eğitim düzeyine göre istatistiki olarak anlamlı bir farklılık gösterir.	ANOVA	F=3,412	0,038	VAR
Ankete katılan personelin etkileşim adaleti algıları çalışma süresine göre istatistiki olarak anlamlı bir farklılık gösterir.	ANOVA	F=3,346	0,014	VAR

Tablo 5’e göre, araştırmaya katılan personelin liderlik ile ilgili görüşleri, eğitim düzeyi ve ast değişkenleri arasında anlamlı bir fark vardır. Bu fark, lise mezunu katılımcılar ile yüksek lisans veya doktora derecesine sahip katılımcılardan kaynaklanmaktadır. Üretim ve iş sonuçları ile çalışma pozisyonu arasında anlamlı bir fark vardır. Prosedür adaleti ve etkileşim adaleti algıları ile ast değişkeni arasında anlamlı bir fark vardır. Etkileşim adaleti ile eğitim düzeyi ve çalışma süresi arasında anlamlı bir fark vardır. Bu fark 0-1 yıl arası çalışan katılımcılar ile 10 yıl ve üzeri çalışan katılımcılardan ve lise mezunu katılımcılar ile yüksek lisans veya doktora derecesine sahip katılımcılardan kaynaklanmaktadır. Personelin görev yönetimi ile ilgili görüşleri ve eğitim düzeyi arasında anlamlı bir fark vardır. Bu fark, lise mezunu katılımcılar ile yüksek lisans veya doktora derecesine sahip katılımcılardan kaynaklanmaktadır Bunun dışında diğer demografik faktörler içinde yer alan cinsiyet, medeni durum, yaş ve çalışılan bölüm ile 360 derece performans özellikleri ve örgütsel adalet algıları arasında anlamlı bir farkın olmadığı bulunmuştur.

360 derece performans değerlendirme sisteminin özellikleri arasındaki ilişkilerin yönü ve derecesini belirlemek üzere yapılan Pearson Korelasyon Analizine ilişkin bulgular Tablo 6’da yer almaktadır.

Tablo 6. *360 Derece Performans Değerlendirme Özellikleri Arasındaki İlişkiler.*

N=83	İletişim	Liderlik	Değişimlere uyabilirlik	İnsanlarla ilişkiler	Görev yönetimi	Üretim ve İş Sonuçları	Başkalarının yetiştirilmesi	Personelin geliştirilmesi
İletişim	1,000	,513(**)	,564(**)	,691(**)	,687(**)	,625(**)	,673(**)	,646(**)
Liderlik		1,000	,683(**)	,453(**)	,615(**)	,640(**)	,652(**)	,745(**)
Değişimlere uyabilirlik			1,000	,549(**)	,722(**)	,797(**)	,520(**)	,707(**)
İnsanlarla ilişkiler				1,000	,515(**)	,587(**)	,524(**)	,547(**)
Görevi yönetimi					1,000	,732(**)	,635(**)	,736(**)
Üretim ve İş Sonuçları						1,000	,617(**)	,780(**)
Başkalarının yetiştirilmesi							1,000	,697(**)
Personelin geliştirilmesi								1,000

**** p< 0.05 ** p< 0.01***

Tablo 6 incelendiğinde, pozitif yönde en yüksek derecede anlamlı ilişkinin "değişimlere uyabilirlik" ve "üretim ve iş sonuçları" performans özellikleri arasında (r=0,797; p< 0,01) olduğu görülmektedir. Tabloda ortaya çıkan ilişkilere bakıldığında "üretim ve iş sonuçları" performans özelliği ile "personelin geliştirilmesi" performans özelliği arasında 0,780 korelasyon katsayısı ile temsil edilen, "liderlik" performans özelliği ile "personelin geliştirilmesi" performans özelliği arasında 0,745 korelasyon katsayısı ile temsil edilen pozitif yönde bir ilişki olduğu (p< 0,01) saptanmıştır.

Örgütsel adalet algıları arasındaki ilişkilerin yönü ve derecesini belirlemek üzere yapılan Pearson Korelasyon Analizine ilişkin bulgular Tablo 7'de yer almaktadır.

Tablo 7. Örgütsel Adalet Türleri Arasındaki İlişkiler.

N=83	Dağıtım Adaleti	Prosedür Adaleti	Etkileşim Adaleti
Dağıtım Adaleti	1,000	,541(**)	,260(*)
Prosedür Adaleti		1,000	,658(**)
Etkileşim Adaleti			1,000

**** p< 0.05 ** p< 0.01***

Tablo 7 incelendiğinde, pozitif yönde en yüksek derecede anlamlı ilişkinin "prosedür adaleti" ve "etkileşim adaleti" alt boyutları arasında (r=0,658; p< 0,01) olduğu görülmektedir. Tabloda ortaya çıkan ilişkilere bakıldığında "dağıtım adaleti" alt boyutu ile "prosedür adaleti" alt boyutu arasında 0,541 korelasyon katsayısı ile temsil edilen (p< 0,01) ve "dağıtım adaleti" alt boyutu ile "etkileşim adaleti" alt boyutu arasında 0,260 korelasyon katsayısı ile temsil edilen pozitif yönde bir ilişki olduğu (p< 0,05) saptanmıştır.

360 Derece Performans Değerlendirmeye Ait Özellikler İle Örgütsel Adalet arasındaki İlişkilere ait korelasyon değerleri Tablo 8'de verilmektedir.

Tablo 8. *360 Derece Performans Değerlendirmeye Sistemine Ait Özellikler İle Örgütsel Adalet Arasındaki İlişkiler*

N=83	İletişim	Liderlik	Değişimlere uyabilirlik	İnsanlarla ilişkiler	Görev yönetimi	Üretim ve İş Sonuçları	Başkalarının yetiştirilmesi	Personelin geliştirilmesi
Dağıtım Adaleti	,056	,027	,165	,319(**)	,066	,161	-,049	,002
Etkileşim Adaleti	,386(**)	,299(**)	,500(**)	,494(**)	,472(**)	,537(**)	,314(**)	,429(**)
Prosedür Adaleti	,564(**)	,415(**)	,548(**)	,451(**)	,617(**)	,587(**)	,551(**)	,574(**)

**** p< 0.05 ** p< 0.01***

Tablo 8.'e bakıldığında, "prosedür adaleti" alt boyutu ile "görev yönetimi" performans özelliği arasında pozitif yönde bir ilişkinin olduğu (r=0,617; p<0,01) görülmektedir. İletişim özelliği ile prosedür adaleti algısı arasında pozitif yönde orta düzeyde bir ilişkinin olduğu saptanmıştır (r=0,564; p<0,01). İletişim özelliği ile dağıtım adaleti algısı arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkinin olmadığı saptanmıştır (r=0,056; p>0,05). İletişim özelliği ile etkileşim adaleti algısı arasında pozitif yönde zayıf düzeyde bir ilişkinin olduğu saptanmıştır (r=0,386; p<0,01). Liderlik özelliği ile prosedür adaleti algısı arasında pozitif yönde orta düzeyde bir ilişkinin olduğu saptanmıştır (r=0,415; p<0,01). Liderlik özelliği ile etkileşim adaleti algısı arasında pozitif yönde zayıf düzeyde bir ilişkinin olduğu saptanmıştır (r=0,299; p<0,01). Değişimlere uyabilirlik ve prosedür adaleti arasında pozitif yönde orta düzeyde bir ilişkinin olduğu saptanmıştır (r=0,548; p<0,01). Değişimlere uyabilirlik ve etkileşim adaleti arasında pozitif yönde orta düzeyde bir ilişkinin olduğu saptanmıştır (r=0,500; p<0,01). İnsanlarla ilişkiler ve prosedür adaleti arasında pozitif yönde zayıf düzeyde bir ilişkinin olduğu saptanmıştır (r=0,451; p<0,01). İnsanlarla ilişkiler ve dağıtım adaleti arasında pozitif yönde zayıf düzeyde bir ilişkinin olduğu saptanmıştır (r=0,319; p<0,01). İnsanlarla ilişkiler ve etkileşim adaleti arasında pozitif yönde zayıf düzeyde bir ilişkinin olduğu saptanmıştır (r=0,494; p<0,01). Görev yönetimi ve prosedür adaleti arasında pozitif yönde orta düzeyde bir ilişkinin olduğu saptanmıştır (r=0,617; p<0,01). Görev yönetimi ve etkileşim adaleti arasında zayıf düzeyde bir ilişkinin olduğu saptanmıştır (r=0,472; p<0,05). Üretim ve iş sonuçlarının ve prosedür adaleti arasında orta düzeyde bir ilişkinin olduğu saptanmıştır (r=0,587; p<0,01). Üretim ve iş sonuçlarının ve etkileşim adaleti arasında orta düzeyde bir ilişkinin olduğu saptanmıştır (r=0,537; p<0,05). Başkalarının yetiştirilmesi ve prosedür adaleti arasında orta düzeyde bir ilişkinin olduğu saptanmıştır (r=0,551; p<0,05). Başkalarının yetiştirilmesi ve etkileşim adaleti arasında zayıf düzeyde bir ilişkinin olduğu saptanmıştır (r=0,314; p<0,01). Personelin geliştirilmesi ve prosedür adaleti arasında orta düzeyde bir ilişkinin olduğu saptanmıştır (r=0,574; p<0,01). Personelin geliştirilmesi ve etkileşim adaleti arasında zayıf düzeyde bir ilişkinin olduğu saptanmıştır (r=0,429; p<0,01).

3. Sonuçlar

Araştırma, Eskişehir'de gıda sektöründe faaliyet gösteren bir işletmede gerçekleştirilmiştir. Söz konusu işletmede performans değerlendirme sistemi olarak 360 derece performans değerlendirme sistemini kullanmaktadır. İşletmede kullanılan 360 derece performans değerlendirme sisteminin 8 temel yetenek alanı olan iletişim, liderlik, değişimlere uyabilirlik, insanlarla ilişkiler, görev yönetimi, üretim ve iş sonuçları, başkalarının yetiştirilmesi, personelin geliştirilmesi ile örgütsel adalet algısının boyutlarını oluşturan prosedür, etkileşim, dağıtım adaleti algıları incelenmiştir. Bunun için araştırmaya katılan çalışanların performans değerlendirme sistemine ilişkin prosedür, etkileşim, dağıtım adaleti algıları ölçülmüş, elde edilen sonuçlar tek tek ifade bazında da gösterilmiştir. Sonuçları bu şekilde ele almanın sistemin özelliklerinin ayrıntılı olarak incelenmesinde yararlı olacağı düşünülmektedir. Ayrıca çalışanların 360 derece performans değerlendirme sistemine ilişkin prosedür, etkileşim ve dağıtım adaleti algılarının cinsiyet, medeni durum, eğitim düzeyi, yaş, bulunduğunuz işletmedeki çalışma süresi, çalıştığı pozisyon, bulunduğunuz pozisyonda astınız konumunda olan çalışan/çalışanlar varlığı göre farklılaşıp farklılaşmadığı da incelenmiştir. Araştırma tek bir işletmede gerçekleştirildiği için sektöre bir genelleme yapılması amaçlanmamış sadece araştırmanın gerçekleştirildiği işletmenin performans değerlendirme sisteminin örgütsel adalet algısı açısından incelenmesi amaçlanmıştır.

Yapılan analizler sonucunda araştırmaya katılan çalışanların 360 derece performans değerlendirme sistemlerini prosedür, etkileşim ve dağıtım adaleti açısından adil algıladıkları bulunmuştur. Buna göre çalışanların değerlendirme sonuçlarını, 360 derece performans değerlendirme sistemini, prosedürlerini ve değerlendirmeyi gerçekleştiren yöneticileri adil algıladıkları söylenebilir.

360 derece performans değerlendirme sistemi, diğerlerinin görüşlerinin alınması, verilen kararların gerekçe gösterilerek açıklanması, önyargılardan uzak olması ve geri bildirim sağlanması açısından örgütlerde algılanan etkileşim adaleti algısını artırmaktadır. İletişimin örgütsel adaletin alt boyutları olan etkileşim ve prosedür adaleti algıları ile anlamlı derecede ilişkili olduğu yapılan analizler sonucunda görülmektedir.

Personelin belirlenen hedeflere ulaşmalarının yanı sıra yanında kendi ödül ve promosyonlarına karar vermeleri ve iş performanslarının değerlendirilmesi aşamasında kendilerine fırsat verilmesi ve bu şekilde yönetici ve insan kaynaklarının düşünce ve kararlarını etkileyebilmeleri etkileşim adaletini etkilerken ve performans sonuçlarına müdahale edebilmeleri ise prosedür adaleti algılarını etkilemektedir. Personel, kendisine değer verildiği düşüncesiyle adaletsizliğin ortaya çıkardığı sonuçlardan daha az etkilenmektedir. Liderlerin yada yöneticilerin personeli ile kurduğu dürüst, samimi, empatik ilişki ve sergilediği objektif davranışları kişilerin etkileşim adaleti algısını olumlu yönde etkiler.

Araştırma sonucunda, değişimlere uyabilirlik ile prosedür adaleti ve etkileşim adaleti arasında orta düzeyde anlamlı farklılıklar bulunduğu araştırmada görülmektedir. Bireyin örgütle çatışmasına ve performansının düşmesine neden olan teknolojik yada örgütsel yapıdaki değişimler karşısında personelin performansı olumsuz yönde etkilenmekte ve örgüte karşı duyduğu adalet duygusu azalmaktadır. Bu tip durumlarda katılımcı çerçevede, bireylere daha değişimler gerçekleştirilmeden yapılacak açıklamalar, pozitif yönlü tartışmalar ve verilecek uyum eğitimi ile birlikte personelin bu konularda bilgilendirilmesi, örgütsel adalet algısını arttırmaktadır.

İnsanlarla ilişkiler ve örgütsel adaletin alt boyutlarından prosedür, etkileşim ve dağıtım adaleti arasında zayıf düzeyde anlamlı farklılıklar bulunduğu görülmektedir. Performansın değerlendirme aşamasındaki kişiler arası iletişim, değerlendirme öncesinde yapılan performans planlaması, performans hedeflemesine personelin katkıda bulunabilmesi ve bu katkının dikkate alınması olarak ifade edilebilir ve tüm bu uygulamaların örgütsel adalet algılarını olumlu yönde etkilediği söylenebilir.

Görevin yönetimi ve prosedür ve etkileşim adaleti arasında orta düzeyde anlamlı farklılıklar bulunduğu çalışmada elde edilen bulgular arasındadır. Örgütün amaç ve hedeflere ulaşmasında, personelin görev tanımının ve amacının belirlenmiş olması ve bunu takiben bireylerin yetkilendirilmesi önemlidir ve bu konuda örgüt yönetimine büyük iş düşmektedir. Yöneticiler personelin etkin çalışmasını sağlamalıdırlar.

Araştırma sonuçlarında, üretim ve iş sonuçları ile prosedür ve etkileşim adaleti arasında orta düzeyde anlamlı farklılıklar bulunduğu görülmektedir. İyi bir performans sergileyen, başarılı üretim sonuçları elde eden personel, adil bir performans değerlendirme ile çeşitli ödüller, beğeni ve takdir ile karşılanacak ve örgüte karşı olumlu tutumlar içerisinde olacaktır. Personelin hedef ve amaçlarının en başından tayin edilip neyi, nasıl ve ne zaman yapacağını, personelin üretim ve iş sonuçları neticesinde karşılaşacağı ödül ya da cezayı önceden bilmesi ve görevini başarı ile yerine getirmesi personelin prosedür adaleti algısını olumlu yönde etkilerken bu süreç boyunca personel ile kurulan dürüst, yapıcı ve personeli işi konusunda cesaretlendiren bir iletişim kişilerarası adaleti de pozitif yönde etkileyecektir.

Başkalarının yetiştirilmesi ile örgütsel adaletin alt boyutlarından olan etkileşim ve prosedür adaleti arasında anlamlı farklılıklar bulunduğu araştırmada elde edilen sonuçlar arasında yer almaktadır. Personelin işinde ilerlemesi için terfi ve takdir edilmesi, kendilerini önemli hissetmeleri ve özgüvenlerini oluşturmaları örgüte ve sürece karşı olumlu bir bakış açısıyla bakmaları açısından önemli bir etkiye sahiptir. Personelin bir takım olarak takım üyelerinin bireysel gelişimlerini önde tutması, onların birbirlerinden ve birbirlerinin tecrübelerinden yararlanmasını sağlayan bir anlayış içinde bulunmaları personelin etkileşim adaleti algılarını olumlu yönde etkilemektedir. Personelin bir takım halinde çalışarak çalışma arkadaşlarını yetiştirmesi, onlara yardımcı olması performanslarını artırarak hedeflerine ulaşmalarında yardımcı olmakta ve bu durumda beklenen terfi ve ödüllere ulaşması kolaylaşmaktadır. Personelin çalışma arkadaşlarını yetiştirmesi sonucunda prosedür ve etkileşim adaletinin olumlu yönde etkilendiği düşünülebilir.

Temmuz/2016
July/2016
Sosyal Bilimler Dergisi Sayı:49

Çalışmada elde edilen diğer bir sonuç ise personelin geliştirilmesi ile prosedür adaleti arasında orta düzeyde, personelin geliştirilmesi ile etkileşim adaleti arasında ise zayıf düzeyde anlamlı farklılıklar olmasıdır. Örgütlerin, personeli cesaretlendirmek ve kararlara katılımlarını sağlamak için ortam hazırlamaları ve ödüllendirmeleri için bir altyapı oluşturması gerekmektedir. Kararlara katılım, çeşitli içsel dışsal motivasyon araçları ve performans değerlendirme uygulamaları ile kişinin hangi konularda eksik kaldığı görülerek, ihtiyacı olan eğitimlerin verilmesi amaçlanmaktadır. Tüm bunlar neticesinde personel kendini o örgüte önemli hissedecek, yapılan işin kalitesi aratacak ve personelin amaç ve hedeflerine ulaşması daha kolay ve net olacaktır. Yapılan güçlendirme çalışmaları ile personel kendisine diğer tüm çalışanlar arasında ayırım yapılmadığını, aynı eşit şartlara sahip olduğunu ya da olması için gereken çabanın gösterildiğini düşünecek ve böylece örgütsel adalet algısının olumlu yönde etkileneceği söylenebilir.

Kaynakça

Akal, Z. (1992). İşletmelerde Performans Yönetimi Ve Denetimi: Çok Yönlü Performans Göstergeleri; Ankara Milli Prodüktivite Merkezi Yayınları, No:473.

Aytaç, A. (2003). "360 Derece Performans Değerleme" **Bilim ve Aydınlığın Işığında Bilim Dergisi**. Yıl:4, Sayı:41.

Barutçugil, İ.(2002). **Performans Yönetimi**, Kariyer Yayıncılık, 2nci Baskı, İstanbul.

Bayraktaroğlu, S., Balaban, Ö.,Özdemir, Y. (2007). "360 Derece Geri Bildirim Sistemine Eleştirel Bir Bakıs: Bir Örnek Olay", **Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 4, Sayı:11 S. 185 – 201.

Bayram, L. (2005). "Geleneksel Performans Değerleme Yöntemlerine Yeni Bir Alternatif: 360 Derece Performans Değerleme" **Sayıştay Dergisi,** Sayı: 62.

Benligiray, S. (2007), "360 Derece Geri Bildirim Kısa Dönemli Bir Yönetim Modası mıdır?", Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt: 19, Sayı: 1 – 2, ss: 55 – 73.

Bingöl, D. (2003). **İnsan Kaynakları Yönetimi**, Beta Basım Yayım Dağıtım A.S., İstanbul.

Constant D. Beugre, Robert. A Baron. (2001). "Perceptions Of Systemic Justice: The Effects Of Distburitive, Procedural And Interactional Justice", **Journal Of Aplied Psychology**, C.31, S. 2, 326.

Çakmak, Kadriye Övgü. (2005). " Performans Değerlendirme Sistemlerinde Örgütsel Adalet Algısı Ve Bir Örnek Olay Çalışması" İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı İnsan Kaynakları Yönetimi Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Edwards, Mark, R., Ewen, Ann,J. (1996). 360 Degree Feedback: Royal Failor Holy Grail, **Career Development International**, Vol:1, Issue:3.

Ferecov, R. (2002). İnsan Kaynakları Yönetiminde Performans Değerlendirmesi Ve Azerbaycan'da Bir İşletmede Uygulama, **Doktora Tezi**, Kütahya.

Folger, Robert, Cropanzono, R. (1998). **Organizational Justice And Human Resource Management**, London, Sage Publications.

Greenberg, Jerald. (1986). "Determinants Of Perceived Fairness Of Performance Evaluations", **Journal Of Applied Psychology**, Vol:71.

Greenberg, Jerald (1990). "Organizational Justice: Yesterday, Today And Tomorrow", **Journal Of Management**, C. 16, S. 2.

Karaman, Pınar (2009). Örgütsel Adalet Algısı İle Tükenmişlik Arasındaki İlişkinin İn-

celenmesine Yönelik Öğretmenler Üzerinde Bir Uygulama, **Yüksek Lisans Tezi**, Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kavanagh, P. (2007). "Understanding performance appraisal fairness", Benson, J., **Asia Pasific Journal of Human Resources**, Brown, M.,Vol.45.

Kıngır, Sait ve Taşkıran, Erkan. (2006), "Performans Değerleme Çalışmalarına İlişkin İşgören Görüşlerinin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma", **Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt:8, Sayı:1, ss:197.

Mccarthy, A.M., Garavan, T.N. (2001). " 360 Degree Feedback Process; Performance, Improvement And Employee Career Development", **Journal Of European Industrial Training**, Vol.25, Issue.1.

Örücü, E. Ve Köseoğlu M. (2003). İşletmelerde İşgören Performansını Değerlendirme, Gazi Kitabevi, Ankara.

Şimşek, M. Ve Nursoy M.(2002). **Toplam Kalite Yönetiminde Performans Ölçme**, Hayat Yayıncılık, İstanbul, S: 43.

Turgut, H. (2005), "Geleneksel Performans Değerleme Yöntemlerine Yeni Bir Alternatif: 360 Derece Performans Değerleme Yöntemi", **Sayıştay Dergisi**, Sayı:42, S. 56 – 68.

Yılmaz, Fatma (2009), "360 Derece Performans Değerlendirme Sisteminin Örgütsel Bağlılık Üzerindeki Etkisinin Belirlenmesine Yönelik Bir Uygulama", **Yüksek Lisans Tezi**, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya.

ÇALIŞMA YAŞAMINDA PSİKOSOSYAL RİSKLERE PROAKTİF BİR YAKLAŞIM: ÖRGÜTSEL OMBUDSMANLIK MODELİ*

Ömer L. Met[1]

Öz

Günümüz iş yaşamında, psikososyal riskler, çalışanların sağlık, güvenlik ve refah durumu üzerinde önemli tehditler oluşturmaktadır. AB İş sağlığı ve Güvenliği ajansının araştırmasına göre, iş ortamlarında bu tür riskler, kronik stres, depresyon, tükenmişlik gibi durumlara yol açtığı gibi, işletmeler ve toplum için de önemli maliyetlere neden olabilmektedir.

Kavramsal araştırmaya dayanan bu çalışma, psikososyal risklere karşı çözümler geliştirmek için önleyici bir yaklaşım olarak örgütsel ombudsmanlık modelini incelemeyi amaçlamaktadır. Konu, kamu hizmeti sunan kurumlar kadar sanayi ve turizm sektöründeki tüm işletmeleri kapsamaktadır.

Son beş yıl içinde psikososyal riskleri önlemeye yönelik yasal girişimler yapılmıştır. Mobing genelgesi, Psikolojik taciz ve şiddetle mücadele kurulu, "Alo 170 hattı" gibi girişimler bu tür riskleri önlemeye yöneliktirler. "Alo 170" hattına gelen en çok şikâyet konuları, kötü muameleye maruz kalma, sözlü taciz, ayrımcılık, hakaret gibi nedenlere dayanmaktadır, Türkiye' de sağlık sektöründe yapılan kapsamlı bir araştırmada da, bu tür davranışların bireysel faktörler yanında kötü yöneticilik ve kurum kültürü gibi kurumsal faktörlere bağlı olduğunu ortaya koymaktadır.

Ancak, söz konusu riskler, her zaman gözlemlenebilir ve kanıtlanabilir olmadığından, maruz kalanlar açısından tam bir çözüm bulunması ve sürdürülebilirliği zordur. Sadece, resmi yöntem ve prosedürlere dayalı çözüm yaklaşımları da tek başına yeterli olmamaktadır. Bu nedenle, bu tür riskleri minimuma indirmek için önleyici bir yaklaşım olarak, örgütsel ombudsmanlık işlevinin geliştirilmesi koruyucu bir sistem sağlayacaktır.

Anahtar kelimeler: İş sağlığı ve güvenliği, Psikososyal faktörler, Örgütsel ombudsmanlık

ORGANIZATIONAL OMBUDSMAN MODEL AS A PROACTIVE APPROACH TO PSYCHOSOCIAL RISKS IN WORKING LIFE

Abstract

Psychosocial risks are important threats for the safety and health of employees in contemporary business life. Researches show that these kind of risks in business environment lead to chronic stress, depression, exhaustion and they may cause significant costs to society

This study based on conceptual research, aims to examine the organizational ombudsman model as a preventive approach to developing solutions against psychosocial risks. Subject covers all business in industry and tourism sector as well as institutions providing public services.

In the last five years, legislative initiatives such as "Mobbing circular", Psychological harassment struggle committee and "Alo 170 line" has made for the prevention of psychosocial risks. Most common complaints receeived by "Alo170 line", has been ill-treatment, verbal abuse, discrimination and insults. A comprehensive survey in the health sector in Turkey also reveals that such behaviors are due to institutional factors, such as management and corporate culture, alongside individual factors

These risks are not always observable and demonstrable for people who are exposed. For this reason, only formal methods and procedures are not enough to solve the problems, so in order to minimize these kind of risks, development of organizational ombudsman model as preventive approach is going to provide a protective system..

Keywords: Occupational health and safety, Psychosocial factors, Organizational ombudsman,

JEL: M12, M14, M54

* 2014 yılında, VII. Uluslararası İş sağlığı ve Güvenliği Konferansında sözlü olarak sunulan bildiriden geliştirilerek makaleye dönüştürülmüştür.

1 Yrd. Doç.Dr. Balıkesir Üniversitesi (omer_met@hotmail.com)

Makale Gönderim Tarihi:14. 04. 2016 Makale Kabul Tarihi: 26.06.2016

celenmesine Yönelik Öğretmenler Üzerinde Bir Uygulama, **Yüksek Lisans Tezi**, Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kavanagh, P. (2007). "Understanding performance appraisal fairness", Benson, J., **Asia Pasific Journal of Human Resources**, Brown, M.,Vol.45.

Kıngır, Sait ve Taşkıran, Erkan. (2006), "Performans Değerleme Çalışmalarına İlişkin İşgören Görüşlerinin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma", **Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt:8, Sayı:1, ss:197.

Mccarthy, A.M., Garavan, T.N. (2001). " 360 Degree Feedback Process; Performance, Improvement And Employee Career Development", **Journal Of European Industrial Training**, Vol.25, Issue.1.

Örücü, E. Ve Köseoğlu M. (2003). İşletmelerde İşgören Performansını Değerlendirme, Gazi Kitabevi, Ankara.

Şimşek, M. Ve Nursoy M.(2002). **Toplam Kalite Yönetiminde Performans Ölçme**, Hayat Yayıncılık, İstanbul, S: 43.

Turgut, H. (2005), "Geleneksel Performans Değerleme Yöntemlerine Yeni Bir Alternatif: 360 Derece Performans Değerleme Yöntemi", **Sayıştay Dergisi**, Sayı:42, S. 56 – 68.

Yılmaz, Fatma (2009), "360 Derece Performans Değerlendirme Sisteminin Örgütsel Bağlılık Üzerindeki Etkisinin Belirlenmesine Yönelik Bir Uygulama", **Yüksek Lisans Tezi**, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya.

ÇALIŞMA YAŞAMINDA PSİKOSOSYAL RİSKLERE PROAKTİF BİR YAKLAŞIM: ÖRGÜTSEL OMBUDSMANLIK MODELİ*

Ömer L. Met[1]

Öz

Günümüz iş yaşamında, psikososyal riskler, çalışanların sağlık, güvenlik ve refah durumu üzerinde önemli tehditler oluşturmaktadır. AB İş sağlığı ve Güvenliği ajansının araştırmasına göre, iş ortamlarında bu tür riskler, kronik stres, depresyon, tükenmişlik gibi durumlara yol açtığı gibi, işletmeler ve toplum için de önemli maliyetlere neden olabilmektedir.

Kavramsal araştırmaya dayanan bu çalışma, psikososyal risklere karşı çözümler geliştirmek için önleyici bir yaklaşım olarak örgütsel ombudsmanlık modelini incelemeyi amaçlamaktadır. Konu, kamu hizmeti sunan kurumlar kadar sanayi ve turizm sektöründeki tüm işletmeleri kapsamaktadır.

Son beş yıl içinde psikososyal riskleri önlemeye yönelik yasal girişimler yapılmıştır. Mobing genelgesi, Psikolojik taciz ve şiddetle mücadele kurulu, "Alo 170 hattı" gibi girişimler bu tür riskleri önlemeye yöneliktirler. "Alo 170" hattına gelen en çok şikâyet konuları, kötü muameleye maruz kalma, sözlü taciz, ayrımcılık, hakaret gibi nedenlere dayanmaktadır, Türkiye' de sağlık sektöründe yapılan kapsamlı bir araştırmada da, bu tür davranışların bireysel faktörler yanında kötü yöneticilik ve kurum kültürü gibi kurumsal faktörlere bağlı olduğunu ortaya koymaktadır.

Ancak, söz konusu riskler, her zaman gözlemlenebilir ve kanıtlanabilir olmadığından, maruz kalanlar açısından tam bir çözüm bulunması ve sürdürülebilirliği zordur. Sadece, resmi yöntem ve prosedürlere dayalı çözüm yaklaşımları da tek başına yeterli olmamaktadır. Bu nedenle, bu tür riskleri minimuma indirmek için önleyici bir yaklaşım olarak, örgütsel ombudsmanlık işlevinin geliştirilmesi koruyucu bir sistem sağlayacaktır.

Anahtar kelimeler: İş sağlığı ve güvenliği, Psikososyal faktörler, Örgütsel ombudsmanlık

ORGANIZATIONAL OMBUDSMAN MODEL AS A PROACTIVE APPROACH TO PSYCHOSOCIAL RISKS IN WORKING LIFE

Abstract

Psychosocial risks are important threats for the safety and health of employees in contemporary business life. Researches show that these kind of risks in business environment lead to chronic stress, depression, exhaustion and they may cause significant costs to society

This study based on conceptual research, aims to examine the organizational ombudsman model as a preventive approach to developing solutions against psychosocial risks. Subject covers all business in industry and tourism sector as well as institutions providing public services.

In the last five years, legislative initiatives such as "Mobbing circular", Psychological harassment struggle committee and "Alo 170 line" has made for the prevention of psychosocial risks. Most common complaints receeived by "Alo170 line", has been ill-treatment, verbal abuse, discrimination and insults. A comprehensive survey in the health sector in Turkey also reveals that such behaviors are due to institutional factors, such as management and corporate culture, alongside individual factors

These risks are not always observable and demonstrable for people who are exposed. For this reason, only formal methods and procedures are not enough to solve the problems, so in order to minimize these kind of risks, development of organizational ombudsman model as preventive approach is going to provide a protective system..

Keywords: Occupational health and safety, Psychosocial factors, Organizational ombudsman,

JEL: M12, M14, M54

* 2014 yılında, VII. Uluslararası İş sağlığı ve Güvenliği Konferansında sözlü olarak sunulan bildiriden geliştirilerek makaleye dönüştürülmüştür.

1 Yrd. Doç.Dr. Balıkesir Üniversitesi (omer_met@hotmail.com)

Makale Gönderim Tarihi:14. 04. 2016 Makale Kabul Tarihi: 26.06.2016

Giriş

Günümüzde, iş ve çalışma kavramı, genel olarak insan yaşamında ruh sağlığı ve kişisel refah için çok önemli role sahiptir. Aynı zamanda çalışma, bireylere bir amaç ve kimlik duygusu vermekte; Kişilerin yeteneklerinin kullanmasına ve geliştirmesine, sosyal ilişkiler kurmasına ve özdeğer duygularının artırmasına katkıda bulunmaktadır.

Buna karşın, İş, organizasyonlarda çalışan kişilerin sağlık ve güvenliği üzerinde etkiler yapmaktadır. Organizasyonlar, sosyo-politik ortamdan etkilenirler ve maddi riskler olduğu kadar psikososyal riskleri de içinde barındırırlar. Çünkü, kurumlar, işletmeler, toplum ve paydaşlar arasında karşılıklı ilişkiler, Sosyo-politik değerler tarafından biçimlendirilen etik ve moral davranışlar üzerinde karmaşa, güvensizlik ve huzursuzluğu artırarak sorunlara yol açmaktadır. (Nivarthi vd., 2013 s.1) Dolayısıyla, Organizasyonlar, risklerin minimize edilmesi için kontrol altında tutulmak zorunda olan tehlikeleri içeren bir sistem olarak görülebilir. **(**Kirsten, 2012 s.6**)**

Araştırmalar gösteriyor ki, AB'de çalışanlar, gittikçe artan biçimde psikososyal risklere maruz kalmakta ve işe ilişkin stresten etkilenmektedir. Psikososyal tehlikelerden korunma ve önleme, iş sağlığı ve güvenliği uzmanları için en önemli sorunlardan biridir. Birçok yasal düzenlemeler ve yönetmelikler olsa da, bu konuda birçok politikalar geliştirilse de esas problem politikalar ve uygulama arasındaki açıklığın olmasıdır.(EU-OSHA ,2012)

AB ülkelerinin çoğunda, İş sağlığı ve güvenliği mevzuat ve yönetmeliklerde kural koyucu olmaktan ziyade kendi kendini yönetme modeline geçilmiş, İSG'nin korunması konusunda sorumluluk alması zorunlu kılınmış, ancak bu sorumluluğu nasıl yüklenecekleri konusunda daha az talimat verilmiştir. Kendi kendine yönetme gerekliliğine bir cevap olarak birbirinden farklı sistematik İSG yönetim sistemleri geliştirilmiştir. (ÇSGB, 2011 s.6) Türkiye'de 2012 yılında çıkarılan İSG yasası ve yönetmeliklerde de sorumluluklar belirlenmiş kendi kendine yönetme gerekliliği önemli hale gelmiştir. Dolayısıyla, Türkiye'de geliştirilen politikalar ve uygulamalar arasındaki açıklığı minimuma indirebilmek amacıyla Türkiye'de de kendi kendine yönetme gerekliliğine uygun, İSG yönetim sistemleri geliştirilmesine ihtiyaç vardır.

1. Çalışma Yaşamında Psikososyal Tehlikelerinin Ortaya Çıkması

Endüstrileşmiş ülkelerde, iş dünyasındaki önemli değişmelere üç neden yol açmıştır: Bunlar; demografik değişmeler, artan ekonomik küreselleşme ve hızlı teknolojik değişmelerdir. Demografik gelişmeler, özellikle işgücü kompozisyonunda yaş, cinsiyet ve etnik yönden değişmelere yol açmıştır.Bunun yanıda, artan ekonomik küreselleşme ve endüstrileşme, önceleri rekabetten uzak olarak faaliyet gösteren iş alanlarını etkilemiştir

Sözkonusu faktörler, iş dünyasında yeni istihdam biçimlerinin ortaya çıkmasına, iş güvencesinin zayıflamasına, iş yoğunluğunun artmasına, daha fazla esnek ve düzensiz çalışma sürelerine yol açmıştır.(EU-OSHA, 2012**)** İş dünyasındaki bu gelişmeler, iş yaşam kalitesinde bozulmaya ilişkin genel kaygıya neden olmuştur. Bu durum, sadece üretim işlerinde değil, aynı zamanda, gelişmekte olan ülkelerde, daha yüksek vasıflı, beyaz yakalı hizmet sektöründeki bilişim teknolojilerinde de söz konusu olmuştur. Dolayısıyla, bu güçler, iş

organizasyonlarını daha da yerinden yönetime taşımış, şirketlerin sadece kendi temel işlerine odaklanması, dış kaynak kullanımı vb. yeni uygulamalar, sürekli yaşam boyu işlerden, daha az sürekli, hatta standart olmayan istihdam ilişkilerini(geçici istihdam, düzensiz, esnek çalışma gibi) ve çalışma modellerini ortaya çıkarmıştır. (EU-OSHA ,2012)

AB İş sağlığı ve Güvenliği örgütü (EU-OSHA,2012) yeni gelişmekte olan tehlike ve riskleri öngörebilmek için bir çalışma ekibi oluşturulmuş, ILO ve ABD den uzman kişilerin analizleri sonucunda 5 ana grupta 10 temel yeni tehlike tanımlanmıştır:

Tablo.1. *Seçilen Alanında uzman kişiler tarafından belirlenmiş psikososyal tehlike[2] alanları*

Tehlike Alanları	**En önemli görülen tehlikeler**
1. Yeni nesil iş sözleşmeleri ve iş güvencesinin olmaması	Değişken iş gücü piyasası bağlamında güvencesiz iş sözleşmeleri Küreselleşme bağlamında çalışanların kırılganlaşması Yeni nesil iş sözleşmeleri İş güvencesinden yoksun olma duygusu Yalın üretim ve dış kaynak kullanımı
2. Yaşlanan işgücü	Yaşlanan işgücü
3. İşin yoğunlaşması	Uzun çalışma saatleri İşin yoğunlaşması
4. İşin duygusal yükünün ağır olması	
5. İş ve iş dışı yaşam dengesizliği	

Kaynak: Vatansever, 2014;120; Van Stolk ve diğ., 2012,15. EU-OSHA,2007

Tablo 1'de görüldüğü gibi, yeni nesil iş sözleşmeleri ve iş güvencesinin olmayışı, önemli tehlike kaynaklarından biri olarak görülmektedir. Bunun yanında, gittikçe yaşlanan işgücünün kendilerinden beklenen zihinsel ve duygusal talepleri yerine getirmekte zorlanmaları,

2 Tehlike, İşyerinde var olan ya da dışarıdan gelebilecek, çalışanı veya işyerini etkileyebilecek zarar veya hasar verme potansiyelini; Risk, tehlikeden kaynaklanacak kayıp, yaralanma ya da başka zararlı sonuç meydana gelme ihtimalini ifade etmektedir.(İSG risk değerlendirme yönetmeliği,(Resmi gazete,29 aralık 2012)

bunun da iş stresini artırdığıdır. İş yoğunluğu olarak, bireyler üzerinde artan iş yükü ve baskısı stresi artırdığı gibi, işlerin sonuçlarına göre değerlendirilmesi; Buna karşılık, yeteri kadar sosyal destek görmemeleri, bu baskının daha çok hissedilmesine neden olmaktadır. İşin duygusal yönüyle ilgili olarak, duygusal emek ve mobing bu grupta sayılmaktadır. özellikle hizmet sektöründe, bu durum rekabetin artmasıyla birlikte bir risk olarak görülmektedir.

Türkiye'de sağlık sektöründe yapılan araştırmada, duygusal emeğin bazı boyutlarının tükenmişliği artırdığını göstermektedir. (Vatansever, Köse ve Ark, 2011) Bu nedenle eskiden geleneksel olarak güvenli kabul edilen hizmet, finans ve sağlık sektörleri ve kamu sektörleri artık yüksek risk grubuna girmektedirler (ILO, 2011)

2. Psikososyal Risk Faktörleri

İş ortamında psikososyal faktörler, işyerinde çalışanların huzurunu (wellbeing) etkilemekte, işe ilişkin sonuçlar ve sağlık üzerinde güçlü risk faktörleri oluşturabilmektedir. (Goetz, 2015:2) Avrupa İş Sağlığı ve Güvenliği ajansı, "psikososyal riskleri, işin ekonomik ve sosyal şartlarıyla birlikte, işin tasarlanması, düzenlenmesi ve yönetilmesine bağlı stres düzeyinin artmasına neden olan, fiziksel ve ruh sağlığında zamanla ciddi bozulmalara yol açan riskler" olarak tanımlamaktadır. (EU-OSHA, 2007, s. 1)

Tablo 2. *Psikososyal risklerin sınıflandırılması*

İş Özellikleri	Tanımlanan Psikososyal risk örnekleri
İşin içeriğine ilişkin riskler	
İş içeriği	İş'te değişkenlik yokluğu, parçalanmış, anlamsız, yeteneklerin altındaki işler
İşyükü ve iş hızı	Aşırı işyükü, Yüksek derecede zaman baskısı, Sürekli işi tamamlama baskısı
Çalışma Programı	Vardiyalı işler, gece vardiyası, esnek olmayan çalışma programı, Öngörülmeyen, uzun süreli sosyallikten uzak çalışmalar,
	Yetersiz ve uygun olmayan ekipman. Kötü
İşin çevresiyle ilgili riskler	
Kontrol	İş yükü, hızı üzerinde kontrol yokluğu, kararlara katılamama vb.
Örgüt Kültürü	Zayıf İletişim, Organizasyon hedefleri üzerinde uzlaşma yokluğu,
İş'te Kişilerarası ilişkiler	Sosyal ve fiziksel izolasyon, Üstlerle zayıf ilişkiler, Kişilerarası çatışmalar, Sosyal destek yokluğu, Psikolojik taciz ve şiddet, Kaba davranışlar
Organizasyondaki role ilişkin	Rol belirsizliği, Rol çatışması, ve sorumluluk baskısı
Kariyer geliştirme	Kariyer durgunluğu ve belirsizlik,aşırı terfi veya terfi alamama, Yetersiz ödeme, iş güvencesi yokluğu,İş'te "düşük sosyal değer"
Ev ve İş dengesi	İş ve ev gereklerinin çatışması, Evden yetersiz destek almama

Kaynak: ESENER,2012:20

Beşinci Avrupa çalışma koşulları araştırmasında (EWCS) psikososyal riskleri altı boyut içinde gruplamıştır. Bunlar, İşin yoğunluğu ve İş yükü, duygusal çabalar, İş'teki otonomi derecesi, Etik çatışmalar, Zayıf sosyal ilişkiler, İş güvencesinin yokluğudur (Eurofound, 2010)

2012 yılında EU OSHA tarafından yayınlanan ESENER raporuna göre, Tablo 3 de görüldüğü gibi, psikososyal risklerin sınıflandırılmasıyla ilgili 10 madde sıralamıştır. Bu maddeler, işin içeriği ve iş ortamı ilgili faktörler olarak iki grupta ele alınmaktadır. Bu maddeler, yukarıdaki, EWCS deki faktörlerle benzer özellikler taşımaktadır.

2.1. İşin İçeriğine İlişkin Riskler

Strese neden olan veya zarar verme potansiyeli olan işin içeriğiyle ilgili birçok özellik bulunmaktadır. Örneğin, yeteneklerini kullanamama, iş'te değişkenlik yokluğu, anlamsız ve parçalanmış işler bunlardan birkaçıdır. Birçok araştırmada, İş içeriğinin, iş stresiyle ilişkisi araştırılmıştır. Şöyle ki,

Judge vd. (2000), objektif çalışma koşulları olarak işyükü, tekrara dayalı veya değişken işler ve subjektif çalışma koşulları olarak da monotonluk, iş tatmini, psikolojik stresi inceleyerek İşin karmaşıklık derecesiyle iş tatmini arasında pozitif bir ilişki bulmuşlardır.

Lee ve Ashforth (1996) tarafından meta-analiz çalışmasında, daha yüksek yetenek kullanımının daha az duygusal tükenme ve yabancılaşmayla ilişkili olduğu sonucuna varılmıştır.

Eurofound (2010) tarafından beş yılda bir yapılan Avrupa Çalışma koşulları anketine göre, Tekdüze işler, 1995-2010 yılları arasında % 40 dan 45 e yükselmiştir. İş'te yeni şeyler öğrendiklerini söyleyenlerin sayısı 2000-2010 arasında değişme göstermemekle birlikte, AB ülkelerinde tekrara dayalı işler önemini korumaktadır.

İş yükü, bir kişinin işini başarmak için iş hacmi, hızı ve niteliğine ilişkin (fiziksel ve zihinsel) göstermek zorunda olduğu çabadır. Çok az iş yükü problem kaynağı olsa da aşırı iş yükünün olumsuz sağlık etkileri daha çok görülmektedir. Çalışanların, aşırı iş yüküyle baş edebilmeleri için, destekleyici bir çalışma ortamının olması önemlidir.

İş hızı ve temposu önemli bir iş yükü faktörüdür, iş stresiyle eşlik eder. Yüksek iş temposu iş stresini negatif olarak etkileyebilmektedir. (Conti vd. 2006)

Eurofound(2010), Avrupa Çalışma koşulları araştırması, işin yoğunluğuyla çalışanların sağlık ve iyilik durumu arasında önemli ilişkiyi vurgulamaktadır, İş yoğunluğunda artışın, özellikle, serbestliğin düşük olduğu ve çalışma arkadaşlarından destek görmediği durumlarda, sağlık ve iyilik durumu üzerinde olumsuz etkisinin arttığı görülmektedir.

Beşinci EWCS raporu(2010), son 20 yıl içinde iş yoğunluğunda genel bir artış olduğunu göstermektedir. Çalışanların % 62 si işi tamamlamak için kısıtlı süreye sahip olduklarını; % 59 u yüksek iş temposu içinde çalışmak zorunda kaldıklarını rapor etmektedirler. Aynı şekilde, çalışma hızları dışsal faktörler tarafından(Makina, müşteri, yöneticiler vb.) belirlenen işlerde, son 20 yılda artış olduğu görülmektedir.

Diğer bir sorun da, işin karmaşıklık derecesi ve zihinsel iş yüküyle ilgilidir. Zihinsel iş yükü ve yoğunluk, bir problem getirmeyebilir. Problem çözme ve karmaşık sorunlarla baş edebilme, işi daha daha anlamlı kılabilir. Ancak, İş, kişinin yetenekleriyle tam örtüşmemesi ve çevreden destek alınamadığı durumlarda, zihinsel iş yükü sağlıksız bir stres düzeyine ulaşabilmektedir.

"Duygusal emek" işlerin başarılmasında duygularını göstermek veya duyguların kullanılması durumunu ifade eder. Örnek olarak, müşterilerle, hastalarla, tüketicilerle temas halinde bazı işgörenler duygularını gizlerler veya duygularını yönetmek zorunda kalırlar. (sınırlı empati, veya yakınlık göstermek gibi) Aşırı duygusal zorlanma, sağlık üzerinde olumsuz etkiye neden olabilmektedir. Sağlık, eğitim, Kamu yönetimi, bankacılık ve finans hizmetlerinde çoğu zaman duyguları gizleme daha sıklıkla görülebilmektedir. (Eurofound, 2010)

Fiziksel çevrenin birçok özellikleri, uygun ekipman yokluğu, alan darlığı, yetersiz ışıklandırma, aşırı gürültü gibi, zarar verme potansiyeli olan veya stresli olarak hissedilen durumlar, psikososyal risk olarak görülmektedir.

2.2. İşin Çevresiyle İlgili Riskler

Kararlara katılma düzeyinin işteki baskı ve zorlanmayla negatif ilişkili olduğunu görülmektedir. Düşük katılım ve kontrol, yüksek derecede duygusal tükenme ve yabancılaşma duygusuyla birlikte bulunmuştur. (Parker vd., 2002).

Aşırı iş yükü ile birlikte düşük otonomi, ruhsal rahatsızlıklar kadar kas iskelet sistemi rahatsızlıklarını da beraberinde getirmektedir. Yine, Otonom olmayan işlerde çalışanların, daha düşük motivasyon ve iş tatminine sahip oldukları görülmüştür. (Pearson,1992)

2010 EWCS raporuna göre, işte otonomi düzeyi, 2000 ve 2010 yılları arasında değişmediğini göstermekte dolayısıyla, bu dönemde de risk faktörü olarak kalmaya devam etmektedir. (Eurofound, 2010)

Örgütsel kültürle ilgili risk faktörleri, zayıf iletişim, zayıf liderlik, örgütsel hedefleri tanımlama ve uzlaşma yokluğu (EU-OSHA,2012, Leka vd., 2004) olarak .görülmektedir.

Çalışma ortamlarında, kişiler arası kötü ilişkiler, psikososyal bir risk olarak bilinir, stresli bir durum olarak yaşanır ve potansiyel olarak zarar verme olasılığı vardır. Bunun içine, fiziksel ve sosyal soyutlama, üstlerin zayıf ilişkileri, kişilerarası çatışmalar, destek yokluğu, işte psikolojik taciz ve şiddet, zorbalık ve kaba davranışlar girmektedir.

Sektörler arasında farklılıklar bakımından sağlık sektörü daha yüksek (%23) görülmekte Eğitim ve sağlık sektöründe (Her iki sektörde kadınlar çoğunlukta) erkekler, kadınlara göre daha çok olumsuz sosyal davranışlara maruz kaldıklarını rapor etmektedirler. (.Eurofound, 2010) Türkiye'de 2008 yılında sağlık sektöründe yapılan bir araştırmada) işyerinde psikolojik tacize maruz kalma ve /veya tanık olma oranının %23,2 - %46,5 arasında değiştiğini göstermiştir. (Karatuna ve Tınaz, 2010 s.164) Ülkemizde mobbing konusunda yapılan çalışmalarda tıp, banka ve sigorta çalışanları, satış elemanları ve teknik elemanların yüksek mobbing riski taşıyan meslekler olduğu gösterilmiştir. Mobbing sıklığı da %25–29 arasında

değişen bir oranda değişmektedir. (Gül, 2009 s. 517)

Psikososyal yönden zayıf bir iş ortamı, psikolojik taciz, şiddet, kabalık zorbalık vb. gibi arzu edilmeyen davranışları beslediği gibi, işletmeye de maliyeti artmakta; Sağlık giderlerinde artış, devamsızlık, işgücü devir hızı, kazalar, hatalar, şikayet, davalar, tazminat giderleri, azalan performans ve verimlilik gibi, sonuçlar da doğurmaktadır. Bunun yanında toplumsal maliyetlerde artışa da neden olmaktadır. Kardiyovisküler rahatsızlıklar ve tedavi masrafları sosyal güvenlik harcamalarının %14.4 ünü; iş stresinin maliyeti % 24.2 sini oluşturmaktadır. (EU-OSHA,2012 s.27)

Sağlık sektöründe Psikolojik tacize ilişkin yapılan kapsamlı bir araştırmada (Karatuna ve Tınaz, 2010) psikolojik taciz sürecinde bireysel faktörler yanında kötü yöneticilik ve kurum kültürü gibi faktörlerin de rol oynadığını belirlemişlerdir.

Kariyer geliştirmeyle ilgili iş özellikleri, iş güvensizliği, terfi beklentisi yokluğu, terfi edememe, aşırı terfi "düşük sosyal değer" de işler, düşük ücret, açık olmayan ve adil olmayan performans değerlendirme sistemleriyle ilgilidir. (Leka vd.,2003, EU OSHA, 2000) İş güvensizliği, çalışanların tutumları (iş tatmini ve işe bağlılık vb. gibi) örgütsel bağlılık ve davranışsal ilişkiler üzerinde olumsuz etkilere sahiptir. Eurofound (2010) raporuna göre, iş güvensizliği duygusunda artış 2005de %14 iken, 2010 da %16 ya çıkmıştır.

İş-Yaşam dengesi de bir risk faktörü olarak görülmüştür. Çalışanlar, işlerinin artan yükünü kişisel yaşamlarıyla dengeleyemedikleri zaman yaşadıkları baskı, problemlere ve rahatsızlıklara yol açabilmektedir. Beşinci EWCS nin bulgularına göre, çalışanların %18 i iş-yaşam dengesinden memnun olmadıklarını ifade etmektedirler (Eurofound, 2010).

3. Psikososyal Risklere Karşı Geliştirilen Önlemler

6331 sayılı İSG yasası, (Resmi Gazete, 20.06. 2012) genel anlamda önleyicilik anlayışı üzerine kurulmuştur. İşveren çalışan ve Devlet olarak bir takım yükümlülükler getirmiş; İşverenleri, çalışanların işle ilgili sağlık ve güvenliğini sağlamakla yükümlü tutmuştur. Bu sorumluluk, risklerin önlenmesi, eğitim ve bilgi verilmesi, gerekli organizasyonun yapılması, sağlık ve güvenlik önlemlerinin değişen şartlara göre uygun hale getirilmesi, mevcut durumun iyileştirilmesiyle ilgilidir. Yine, riskin değerlendirilmesi ve iş sağlığı ve güvenliğine uyulup uyulmadığını denetleme konusunda yükümlülükleri işverene ve yönetime vermiştir. (Md. 4)

İşin kişilere uygun hale getirilmesi için işyerlerinin tasarımı ile iş ekipmanı, çalışma şekli ve üretim metotlarının seçiminde özen göstermek, ***özellikle tekdüze çalışma ve üretim temposunun sağlık ve güvenliğe olumsuz etkileri***ni önlemek, *önlenemiyor ise en aza indirmek*(Md.5) gerektiğini öngörmektedir.

6331 sayılı İSG yasası, çalışanların görüşlerinin alınması ve katılımın sağlanması yönünde görüşler getirmiş; İş sağlığı ve güvenliğine ilişkin konularda görüşlerin alınması ve öneri getirmeyi hükme bağlamıştır. (Md.18) Ancak, Düşük katılım kültürünün olduğu bir işletmede çalışanların iş sağlığı ve güvenliği alanında ne ölçüde katılımın sağlanacağı ve

önerilerin alınabileceği şüphelidir.

İSG kanununda sağlık ve güvenlik hizmetlerinin daha etkin ve sürdürülebilirliğini sağlamak için sorumluluklar düzenlenmiş; kurulan iş sağlığı ve güvenliği konsey faaliyetlerinin yürütülmesinde, politika ve stratejiler belirlemek için İSG genel müdürlüğünü sorumlu tutmuştur. (md.21)

Yasayla birlikte yaşanan uyum süreci sonunda iş sağlığı ve güvenliği alanında önemli gelişmeler olmuş, bu konuya ilgi artmış, iş güvenliği ekipmanında büyük talep artışları olmuştur. (Safety&Health, Ocak-Şubat 2015)

Ancak, maddi riskler alanında bu olumlu gelişmeler yanında, psikososyal riskler konusunda tam bir değerlendirme yapılamamasından dolayı, olumlu ilerlemeler kaydedildiği konusunda açık ve net bilgiler bulunmamaktadır.

2011 yılında işyerlerinde mobing'in önlenmesine ilişkin yayınlanan genelge doğrultusunda, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı bünyesinde STK ve ilgili tarafların katılımıyla, "psikolojik tacizle mücadele kurulu" oluşturulmuştur. Kurul çalışanların uğradığı psikolojik taciz olaylarını, izlemek, değerlendirmek ve önleyici politikalar üretmekle görevlendirilmiştir. Bu kurulda Türkiye İnsan hakları kurumu, Devlet personel başkanlığı, tüm sendikaların temsilcilerinin katılımıyla yılda 2 defa olağan toplantı yapmaktadır. Kurul, ülke çapında politikalar belirleme, eğitim ve bilgilendirme çalışmaları, rehber niteliğinde dokümanlar hazırlama ve bilinçlendirme çalışmaları yapmaktan sorumludurlar. Psikolojik tacizle mücadele kurulu işyerlerinde psikolojik tacizin önlenmesi genelgesi uygulama eylem planı hazırlamıştır.(Bayram, 2011s.323) Ancak, yine yukarıda belirtildiği gibi, burada esas sorun, geliştirilen plan ve politikalar ile uygulama arasında açıklığın olmasıdır.

Genelgenin 4 üncü maddesinde psikolojik tacizle mücadeleyi güçlendirmek üzere, Çalışma ve Sosyal Güvenlik İletişim Merkezi olan ALO 170 üzerinden psikologlar vasıtasıyla çalışanlara yardım ve destek sağlanacağı hükme bağlanmıştır. Bu kapsamda 19.03.2011-06.04.2014 tarihleri arasında ALO 170'e toplam 11.393 adet işyerinde psikolojik taciz başvurusu yapılmıştır (ÇSGB,2014 s.36-40)

Şikayet başvurularının %70i özel sektör, %30 kamu sektör kaynaklıdır. Özel sektörde kadın %42, erkek %58; Kamu sektöründe ise, %50 kadın, %50 erkektir. Kamu sektöründen başvuranların, sektör belirtmeyen %37.19, Hastane, %16.64, MEB, %11.53 Üniversite % 6.85 dir. Özel sektörden başvuranların, Sektör Belirtmeyen %42,90,,Sanayi Sektörü 15,42, Mağaza, Restoran, Market %9.84, Özel Sağlık Kuruluşları % 4,00 Turizm İşletmeleri %3,86 dır. Çalışanların kadınlarda % 70 i 24-38 yaş arası; Erkeklerde %71 i 24-38 yaş arasıdır. Kamu ve özel sektörde oranlar aynıdır. Eğitim durumu, kamu sektöründe %41.23 lisans, %26.10 Lise; Özel sektörde ise, %38.93 Lise, % 19.44 lisans düzeyindedir.

Şikayet konuları ise, İstifaya Zorlama %,16,94 Kötü Muameleye Maruz Kalma %, 15,31, Sözlü Taciz %14,64, Ayrımcılık %11,88, Hakaret % 11,65, Görev Yeri Değişikliği % 11,34 Tutanak Tutulması % 6,78, Yasal Hakların Kullandırılmaması %5,10, İftira %3,58, Fiziksel Şiddet % 1,47 Cinsel Taciz % 1,29 olarak görülmektedir.

Şikayete dönüşmesinin nedeni olarak, İş Yükünün Artırılması %22,99, Ceza Verilmesi % 14,93, İş yapmasına Engel Olma % 13,71, Performans %11,41, İletişim Kesilmesi %,10,58, Tehdit %,10,18, İş Akdinin Sonlandırılması %7,84, İş Verilmemesi %5,94 olarak gösterilmiştir.

Şikayet edilen merci olarak, Amiri % 66,79, diğer amirleri % 18,43, Amirleri ve İş Arkadaşları % 6,88, İş Arkadaşları %4,63 dür.

Şikayet edilecek bir merciin olması ve bilinmesi, psikolojik yardım alınması bu tür psikososyal riskleri azaltmak için önemli bir adım olabilir. Ancak, yukarıda gördüğümüz şikayet konuları çok çeşitlidir. Bireysel olarak çözüm sağlansa da tekrar etme olasılığı vardır. Çünkü, en çok şikayet edilen merci %85 ile amir ve diğer amirlerdir. Bu gösterge, birinci derecede kurumlar içindeki zayıf iletişimi, zayıf liderliği ve kötü sosyal ilişkileri göstermektedir. Bunlar, önemli psikososyal risklerdir. Her zaman bu tür şikayet konularına sebep olacaklardır. Bunun yanında, işletme içinde bu çatışmaların verimlilik kaybına, sağlık giderlerine neden olacağı bir gerçektir.

Sağlık sektöründe Psikolojik tacize ilişkin yapılan kapsamlı bir araştırmada (Karatuna ve Tınaz, 2010 s. 132) psikolojik taciz sürecinde bireysel faktörler yanında kötü yöneticilik ve kurum kültürü gibi kurumsal faktörlerin yer aldığı belirlenmiştir. Yine, söz konusu araştırmada çözüme ilişkin öneriler olarak,"Üçüncü tarafın, bir başka deyişle uzlaşma sağlayacak danışman, psikolojik taciz konusunda uzman ve tarafsız olması sorunun çözümü için önem taşıdığı; Danışman kişinin veya kurum içinde psikolojik taciz konusunda uzman kişiler olmaması durumunda, mağdurun daha büyük zarar göreceği öngörülmektedir. (Karatuna ve Tınaz, 2010 s. 185)

Bu tür önlemler, toplumda farkındalığı artırması, çalışanların duygusal olarak güçlendirilmesine katkı yapması bakımından önemlidir. Fakat, kurum ve işletmeler için daha bütüncül bakış açısı içinde pozitif bir işyeri kültürü geliştirmek, daha kalıcı ve sürekli bir çözüm getirilmesine katkı yapacaktır. Pozitif bir İSG kültürü geliştirme, riski minimize etmek için sorunu geniş kapsamlı etkilerini anlama ve farkındalık için önemli bir adımdır.(www.comcare,au, 2012 s.13)

Yapılan araştırmalar gösteriyor ki, pozitif bir işyeri güvenliği kültürü iş ortamındaki psikolojik taciz ve şiddetin etkisini ve görülme sıklığını azaltmaktadır. (Beswick vd. 2006) Dolayısıyla, önleme girişimlerinin amacı psikolojik taciz ve şiddete taviz vermeyen bir kültür yaratmaktır. Bu nedenle bu tür davranışları anlamada ilk adım şirketin katılım ve bağlılığını sağlamaktır. Karşılıklı saygı kültürünü teşvik eden uygulamaları içeren, işyeri yönetimine uygun yaklaşımlar geliştirmek önemlidir.

4. Örgütsel Ombudsmanlık Modeli

4.1. Tanımı, Önemi Ve Gelişimi

Ombudsman sözcüğü, bilindiği gibi, İskandinav dillerine ait temsilci, ya da vekil, anlamına gelmektedir. Ombudsmanlık farklı biçimlerde kullanılmaktadır: En bilineni klasik ombudsmanlıktır. Bu ombudsmanlık kamu politikaları ve süreçleriyle ilgili şikayet ve kaygıları ele alır ve soruşturur. Klasik ombudsmanlık resmi dille ifade edilir. Yasama kurumu tarafından atanır. Kamu denetçiliği, genellikle soruşturma yapma, uygun bir tazminat veya politika değişikliği için öneriler getirme yetkisine sahiptir.

Örgütsel ombudsmanlık ise, bir organizasyon içinde tarafsız olarak görevlendirilmiş, organizasyon üyelerinin çatışmaları çözümleme ve problem çözme süreçlerinde yardımcı olan kişi veya birim olarak tanımlanabilir. (www.ombudsassociation.org, 2012) Diğer bir tanıma göre, örgütsel ombudsmanlık, şirket veya bir kurum içinde, çalışanların resmi bir kayıt tutmaksızın işe ilişkin sorunları veya konuları özel konuşabildikleri bağımsız ve tarafsız kişidir. (Holmes, 2012)

Örgütsel ombudsmanlık, hükümet kurumları, üniversiteler, şirketler, kar amacı gütmeyen sivil toplum kuruluşları vb. tüm sektörlerde uygulanabilmektedir.(www.asianscientist.com, 2011)

Örgütsel ombudsmanlık fonksiyonun kurumsal anlamda önemli hale gelmesinin nedenlerini yarım yüzyıl içinde meydana gelen demografik, teknolojik ve goloballeşme alanındaki gelişmelere bağlamak mümkündür. (Singer, 2010)

Bu gelişmelere bağlı olarak, toplum ve iş ortamlarında değişmelerin nedenlerini şöyle sıralayabiliriz:

- Demografik değişimler; Örnek olarak kültürel çeşitliliklerin artması, kuşak farklılıkları, kadınların rolünün artması,

- Yeni istihdam ilişkileri; Daha az kişisel sadakat ve güven,

- Organizasyon üzerinde baskılar; Ceza yasaları İş yasası, İSG yasası, mobbing ve diğer genelgeler, şirket yönetimleri ve kuralları, Standartlar, soruşturma zorunlulukları,

- Direkt hatlar, İhbara dayalı yasa ve politikalar,

- Gizli, güvene dayalı ve informel rehberlerin yokluğu; Resmi kanallar sonuçsuz kalması durumunda bir alternatife duyulan ihtiyaç,

- Yasal ve resmi süreçlerin karmaşıklığı, belirsizlik ve öç alma korkusu,

- İşveren ve işgören arasında Algı farklılıkları,

- Kültürel olarak raporlamadan hoşlanmama

- Yasaların bazı durumlarda, rapor eden bir kişiyi gerçekten koruyamaması,

- Mevcut kanal ve kaynaklar gerekli fakat yeterli olmaması, İyi bir kontrol sistemine ve dengelemeye duyulan ihtiyaç.

Örgütsel Ombudsman uygulaması, ilk dönemlerde çok farklı ünvanlarla anılmıştır. ABD de birçok üniversitede ombudsman birimi kurulmuş; Fakat ilk zamanlarda ombudsman ünvanı kullanmaktan kaçınılmıştır. Ancak, ortak payda, tarafsızlık, gizlilik, gayri resmilik ve bağımsızlık olmuştur. Daha sonraları, örgütsel ombudsmanlık, genel ombudsmanlığa referans olmaksızın tekrar uygulanmaya başlanmıştır. (Howard, 2010 s.14)

İlk şirket ombudsmanı konferansı Massachusetts'de yapılmış, uluslararası organizasyonlar, hükümet kurumları, şirketler ve akademik kurumlar katılmış; 1985'de resmi olarak şirketlere ilişkin ombudsman birliği kurulmuştur.(Howard, 2010 s. 16)

Günümüzde, ABD de Bazı şirketlerin ombudsmanlık birimleri, bazı şirketlerin de, etik ve sosyal uyumluluk adı altında birimleri bulunmaktadır. S&P 500 şirketlerinin çoğunda etik ve sosyal uyumluluk birimleri bulunmakta, daha az oranda ombudsmanlık birimleri vardır. Bu birimlerin hepsi de, organizasyon içinde kötü ve olumsuz davranışlara karşı önlem almaya çalışırlar; Şirket içindeki kötü davranışları raporlamak için bir merci sunarlar. Anacak, Bir ombudsman, etik birimine göre daha çok gizlilik ve güven temeline dayanır. (Singer, 2010).

4.2. Örgütsel Ombudsman'ın Rolü Ve Fonksiyonu

Uluslararası ombudsmanlık örgütü, (IOA), global örgütsel ombudsmanlık mesleğini desteklemek ve uygulayacılara daha yüksek meslek standartları sağlamak. Amacıyla,, örgütsel ombudsmanlık için etik ilkeler getirmiştir. Bu ilkeler: Bağımsızlık, tarafsızlık, Gizlilik ve gayri resmiliktir.(www.ombudsassociation.org, 2012)

Bir ombudsman, organizasyondaki çatışmaları yönetmeye çalışır. Oysa, arabuluculuk, çatışma çözümünde kullanılan özel bir süreçtir. Birçok ombudsman arabulucu olarak eğitilirler ve genellikle problem çözme ve çatışma yönetiminde birçok yaklaşımdan biri olarak arabuluculuk beceri ve tekniklerini kullanabilirler.

Bir örgütsel ombudsman, bu hizmeti verirken gizliliği koruyacak biçimde çalışır, ortaya çıkan sorunlara göre tarafsız ve bağımsız pozisyonunu korur; Tüm örgütsel sistem içinde formel organizasyon yapısından bağımsız olarak gayri resmi düzeyde çalışmak zorundadır.

Uluslararası ombudsmanlık birimi, bu birincil fonksiyonunu başarılı bir biçimde yerine getirmede uygulama standartlarıyla uyumlu bir biçimde, bazı davranışlar engellenirken bazı davranışlar da gerekli olarak kabul edilmektedir. Bir örgütsel ombudsmanın en sıklıkla üstlenmesi gerektiği aktivite ve fonksiyonlar şunlardır:

- Gerçeklerle ilgili olarak tarafsız kalırken sorunları dinler ve anlamaya çalışır; Yargılamak için veya doğru-yanlış olana karar vermek için dinlemez.

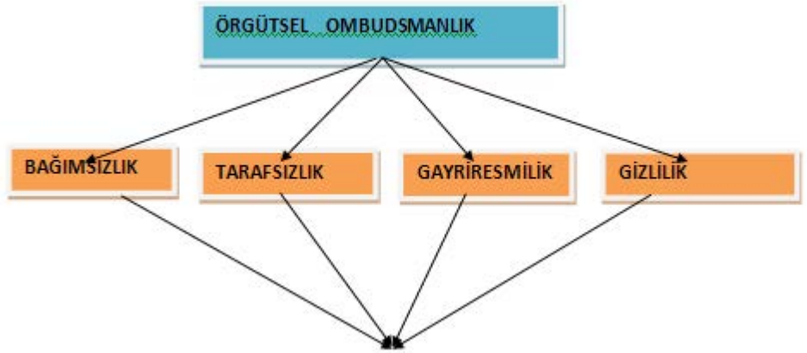
- Sorunları tekrar tanımlanmasına, seçenekleri değerlendirmede bireylerin sorunları farklı yönlerden görmesine yardım eder.

- Uygun çözüm kaynaklarını bireylere açıklar. Bir ombudsman, potansiyel olarak sorunu çözmeye yardım edebilecek bir veya daha fazla resmi kaynakları bireylere tavsiye eder.

- Resmi çözüm kaynaklarına sorunları taşımasına yardım eder. Bir birey, bir sorunu seslendirme konusunda yetersiz veya isteksiz olduğunda, ombudsman sorunu seslendirmeye yardım edebilir ya da organizasyon içinde karar vericiler arasında sorunla ilgili farkındalık yaratmaya yardım edebilir.

- Ombudsmanın özel konumundan dolayı, sorunlar ve çözümlere ilişkin fikirler üretebilmek için filtresiz bilgi sağlamaya hizmet edebilir. Ombudsman yeni sorunları algılama ve erken uyarı için bir kaynaktır ve mevcut süreçleri geliştirmek ve sistematik değişim için öneri kaynağıdır. (www.ombudsassociation.org, 2012)

Tablo: 3. Örgütsel *ombudsmanlık modeli*

1. Ücret ve sosyal haklarla ilgili; ödemelerde gecikme, hastalık, izin kullanma vb konularda verilen kararlara ilişkin;
2. Değerlendirmeye yönelik ilişkiler;(Ast-üst ilişkileri) Saygı, kişiler için uygun olmayan davranışlar gösterme, dinlememe, kabalık ve güveni zedeleyen davranışlar, kişilerin itibarıyla ilgili dedikodular, psikolojik taciz ve şiddet, kimliğe ilişkin ayrımcı davranışlar gösterme. ihbarcılığa dayalı cezalandırma, eşit davranmama, departman içindeki örgütsel iklim,vb.
3. Meslektaşlarla olan ilişkiler; Aynı düzeyde olanlarla ilgili çatışmalar. Saygısız davranışlar, kabalık vb.,iletişimin niteliği ve itibara yönelik dedikodular. Psikolojik taciz ve şiddet, farklılıklara tolerans göstermeme, ayrımcı davranışlar
4. Kariyer geliştirme ile ilgili sorunlar. İstek dışında yer değiştirmeler,iş gerekleri üzerinde fazladan görevler, bireyin pozisyonunun ortadan kaldırılması, kariyer ilerlemelerinde fırsat eşitliği vb.
5. Yasal düzenlemelerle ilgili yasal risk yaratabilen konular. Suça eğilimli davranışlar,
6. Güvenlik, sağlık ve fiziksel çevreye ilişkin sorunlar, iş güvenliği fiziksel çalışma şartları, ergonomi, temizlik, güvenli ortam, güvenli ekipman, çevresel politikalar, işe ilişkin stres, iş-yaşam dengesi
7. Hizmet ve idari sorunlar; Hizmetlerin kalitesi, zamanında cevap verme, idari kararlar, kuralların yorumu ve uygulama biçimi, servis sağlayıcıların davranışları vb.
8. Örgütsel, stratejik ve misyonla ilgili, teknik yönetim ve liderlik,otoritenin pozisyon gücünü kullanımı, yetkinin kötüye kullanılması, iletişim tarzlarının kalitesi, örgütsel iklimle ilgili sorunlar, değişim yönetimi, fonlar ve departmantal öncelikler vb.
9. Etik ve standartlarla ilişkili sorunlar; davranış standartlarına uygunluk davranışsal rehber veya ilkelerin uygulanmaması, Akademik dürüstlük, çıkar çatışmaları, örgüt kültürü ve değerlere ilişkin sorunlar. *(IOA uniformreporting kategoties,2007)*

Bir örgütsel ombudsmanlık örneği:

Güney Carolina Üniversitesinde 2006 da ombudsmanlık birimi kurulmuş ve aynı üniversiteden bir profesör getirilmiştir. Üniversite ombudsmanı, üniversite için resmi süreçleri ve diğer resmi kanallar dışında kalan personel, lisansüstü, ve lisans öğrencilerinin sorunları üzerinde durmaktadır. Üniversite ombudsmanı, uygulamada Uluslararası Ombudsman birliğinin (IOA) etik ilke ve standartlarına bağlı olarak Gizlilik, tarafsızlık, gayri resmilik ve bağımsızlık ilkeleri içinde kurumun sorunları ve çatışmalara çözüm bulmaya çalışmaktadır.

Her yıl yapılan faaliyetler bir rapor şeklinde sunulmaktadır. 2012-2013 yılları arasında yapılan çalışmalar şöyledir:

- Üniversite senato üyelerine yapılan faaliyet raporlarının bir kopyasının sunulmasıyla birlikte, ofisin rolü hakkında sunum yapılması.
- Fakültelerde akademik ortamda psikolojik taciz ve şiddet gibi konularda bilgilendirme yapılması.
- Akademik geliştirme programında katılımcılara akademik nezaketsizlik, liderlik ve çatışmaların çözümü, ombudsman görevleri üzerine sunum yapılması.
- Akademik liderlik çalıştayındapsikoljik taciz, şiddet ve mobing konularda sunum yapılması.
- İş ortamında cinsiyet ayrımı konulu panele katılma.
- Katılımcılara gelecek yıla ilişkin yeni yönelimleri tanıtan bir sunum yapılması.

Bu dönem içinde 49 üniversite mensubu birime başvurmuş, diğer birçoğu da telefonla görüşmeler gerçekleştirmiştir. Örgütsel ombudman, yine algılanan sorunları ve trendleri izlemekte; kurumsal değişim için uygun biçimde tavsiyelerde bulunmaktadır.

Üniversite ombudsmanı, gizliliği korumak için üniversite mensuplarının cinsiyet, ırk, departman ve kurumu içeren ve bireysel kimliği ortaya çıkaran hiçbir not, doküman ve kayıt tutmamaktadır. Sadece, bilgi, ombudsmanla ziyaretçi arasında tartışılan sorunun niteliğine ilişkindir..

Üniversite ombudsmanı, Uluslararası ombudsmanlık birliğinin geliştirdiği 9 ana raporlama başlığına göre,(Bkz.tablo 3) uygun kategoriler altında bir sorun, kaygı veya bir araştırma üzerinde durmaktadır..

Bu durumda bir üniversite ombudsmanı, basitçe dinleme, üniversite politika ve prosedürlerine ilişkin bilgi verme, bir sorunu veya konuyu aydınlatmak için konuşma, problemi çözmek için seçenekleri belirleme, değerlendirme, ihtiyaç olduğunda iletişimi kolaylaştırmak için zor bir konuşma ve yazıyı hazırlama, doğrudan ve dolaylı mekik diplomasisi veya anlaşmazlık içine girenler arasında işbirliği anlaşması için çalışma gibi çabalar içine girmektedir. *(University Ombudsman Annual Report – University of South Carolina, 2013)*

Etkili bir örgütsel ombudsmanlık için en önemli becerilerin içine aktif dinleme, her türlü insanla başarılı bir biçimde iletişim kurma, önyargısız kalma, organizasyonun üst düzeyindekilerle problemleri ele alma ve konuşma cesareti gösterme, problem çözme ve analitik beceri ve çatışmaları çözme becerileri ombudsmanlık için önemli becerilerdir. Belirli bir kariyer geçmişi veya akademik dereceye sahip olma, yukarıda belirtilen becerilere sahip olma ve göstermekten daha az önemlidir.

4.3. Yönetimle İlişkiler

ABD de büyük şirketler, örgütsel ombudsmanlık ofisini gelir getirmeyen gider merkezi olarak görme eğilimindedir. Örgütsel Ombudsmanlık kitabının yazarı Charles L. Howard, örgütsel ombudsmanlık birimlerinin büyük bir gider merkezi olmadığını ifade etmektedir. Çünkü, Ombudsmanlık birimi, büyük ekonomik harcamaları gerektirmemekte; Hatta, çok büyük şirketlerde yarım düzineden nadiren fazla ombudsmanlık elemanı bulunmaktadır. (Howard,2012)

Ombudsmanlık, insan kaynakları yönetimiyle karşıt değil; onları, bir partner olarak birbiriyle etkili bir biçimde çalıştıkları zaman tamamlayıcı olarak görmek gerekir. Çalışanlar, insan kaynakları departmanına taşıyamadıkları birçok sorunu ombudsman birimine getirebilirler. (Singer,2010) Çünkü, örgütsel ombudsman, kurum içinde çalışanlara yardımcı olduğu kadar yöneticilere de yardımcı olur. Çünkü, bir ombudsman, yöneticilerden farklı bir bakış açısına sahiptir.

İnsan kaynakları yöneticileri, İnsan kaynaklarına ilişkin politika ve prosedürleri uygulama ve izlemede destek olurlar. Onlar, resmi araştırmalar yürütebilirler; Politikalar oluşturur veya bunları değiştirebilirler; Kurum adına bir ihbar söz konusu olduğunda soruşturma yapabilirler. Bununla birlikte, İK Yöneticileri, sorunlarıyla gelen tüm bireylere her zaman ulaşamazlar. Ayrıca, İnsan kaynaklarının rolü tamamen tarafsız olmak değildir. Çünkü, onlar yönetim yapısının parçasıdırlar; Kurumu doğrudan temsil etme ve kurumun çıkarlarını korumak zorundadırlar.

Buna karşılık, Ombudsman, yöneticilere nazik konularda ve bu sorunların olası etkileri hakkında brifingler verir; Sorunları ele alırken şimdiye kadar yapılanları paylaşır gizliliği korumaya özen gösterir; Yönetim tarafından öngörülemeyen ve küçümsenen potansiyel problemleri belirler. Yöneticiler de başkalarıyla konuşamadıkları konuları ombudsmanla konuşma fırsatı bulabilirler.

4.4. Örgütsel Ombudsmanın Organizasyona (Kuruma) Katkısı

Bir örgütsel ombudsmanın, güvenli ve gayri resmi fırsat bileşenleri sağlayarak bir kurumu insancıllaştırdığını söyleyebiliriz. Kaygıları yönetme ve çözmede seçenekleri belirlemede yardımcı olur. Çatışan taraf veya taraflar arasında iletişimi kolaylaştırır. Kurumsal kültürün öğrenilmesine katkıda bulunur. Çatışmalar için gayri resmi çözüm sağlar, yukarıdan aşağı değil, aşağıdan yukarıya işler (Holmes, 2012) Şirket yöneticilerine, çatışma çözme becerilerinin eğitimi, acil sorunlar, diğer ortaya çıkabilecek sorunlar ve çatışma eğilimleri hakkında geri bildirim sağlarlar.

Örgütsel ombudsman, organizasyonda çatışmaları gayri resmi yönde çözmeye çalışmasıyla maliyetleri düşürmeye yardım eder; Kaynak israfından, resmi şikayet prosedürleri ve davalarla uğraşarak zaman, enerji ve kaynak kaybından kaçınmada yardımcı olur. Colombia Üniversitesi ombudsmanı Marsha Wagner'a göre," Bir ombudsman biriminin olması, en azından çalışanlara şu mesajı verir: *"Sizi rahatsız eden şeyleri duymak istiyoruz, bize gelebilirsiniz ve güven içinde konuşabilirsiniz. Gerçekte, bu durum, sağlıklı bir işyerinin göstergesidir."*(Holmes 2012 s.4)

Sonuç olarak, halihazırda bir ombudsman olmada kurumsal bir yol yoktur. Özel bir kariyer geçmişi veya formel akademik dereceye sahip olmaktan çok, insanlarla iletişim kurma becerisi daha çok önemlidir. Bunun yanında, insanları yargılamadan dinleme, konuşmaya teşvik, takdir seçenekleri geliştirmede yaratıcılık, problem çözme ve analitik beceriye sahip olmak bir akademik dereceye sahip olmaktan daha önemlidir. Bu nedenle ombudsmanlık, akademisyen, yönetici, insan kaynakları, hukuk, mühendislik, danışmanlık vs. gibi, birçok disiplini içinde barındırabilmektedir.

Örgütsel ombudsmanlık rolü, şirkette diğer görevleri yapan kişilerce de üstlenmektedir. Çoğu zaman, ombudsmanlığa aday olmaları örgütsel işlevler ve sonuçlar hakkında bilgi, dürüstlük, güvenilirlik konusunda tanınmış olmalarındandır. Onların organizasyon içinde uzmanlaşmış deneyimleri, ombudsmanlık rolünde onları daha etkili kılar.

Ombudsmanlık için lisans ve ruhsat alma zorunluluğu yoktur. Örgütsel ombudsman alanı nisbeten yenidir. 2009 yılında IOA bir sertifika kimliği başlatmıştır. Ancak ombudsmanlık hizmeti vermek için gerekli görülmemektedir. (www.ombudsassociation.org, 2012)

5. Sonuç ve Öneriler

Türkiye'de 6331 sayılı yasa ve buna bağlı olarak düzenlenen risk değerlendirme yönetmeliği, mobing genelgesi ile birlikte, iş sağlığı ve güvenliği konusunda maddi riskler yanında psikososyal risk kavramı bir iş sağlığı sorunu olarak gündeme girmiştir. Bu konuda bugüne kadar yapılan girişimler kamuoyunun dikkatini çektiği gibi kurum ve işletmelerde önem kazandığını söyleyebiliriz. Ancak, önleyici tedbirlerin alınması ve bunun sürekli hale getirilmesi kolay değildir. Çok önceleri bu konuları sağlık sorunu olarak gündeme getiren EU-OSHA, geliştirilen politika önlemlerine rağmen politikalarla uygulama arasında açıklık olduğuna vurgu yapmaktadır. Dolayısıyla uygulamayı etkin kılacak yöntemler geliştirilmesi ve bir kültür değişimi gereklidir..

Bilindiği gibi, ombudsman kavramıyla Türkiye tanışmıştır. Klasik ombudsmanlık olarak kabul edilen bu kurum daha çok devletle vatandaş arasında sorunları çözmek için bulunmaktadır. Ağırlıklı olarak, bir hukuksal boyut içerisinde konunun görülmesi, çözümü kolaylaştırmamaktadır. Bu nedenle davranışsal boyut içerisinde de bakılmalıdır. Nitekim, birçok hukuksal anlaşmazlıklarda, dava başvurularında, öncelikle arabuluculuk çabalarının gösterilmeye başlanması, birçok çatışmaların çözümüne ve zaman kaybının önlenmesine yardım etmektedir.

örgütsel ombudsamanlık, kurumsal yapı içerisinde yer alan bir birimdir. Hem kamu hem de özel sektörde uygulanması mümkündür. Çalışan sayısının çok sayıda olduğu büyük kurumlarda Sendika ve insan kaynaklarıyla işbirliği içinde ombudsmanlık işlevi yürütülebilir. Küçük işletmelerde birim olmasa da işlevsel olarak bu görev bir kişi tarafından üstlenilebilir. Sendikaların bu alanda etkin olabilmeleri için çatışmacı yaklaşımlar yerine uzlaştırıcı yaklaşım göstermeleri gerekir. Sendikaların Uluslararası ombudsmanlık ilkeleri olan tarafsızlık, bağımsızlık, gizlilik ve gayrı resmilik ilkeleri içinde hareket etmeleri mümkündür. Ancak hiçbir ilkeye bağlı olmaksızın yapılan girişimler etkisiz olacaktır.

Burada önemli olan küçük veya büyük olsun, işletmelerde gösterilen yaklaşımdır. Bu tür psikosoyal riskler konusunda destekleyici bir yönetim anlayışı göstermeleri önemli olmakla birlikte, yönetimlerin bu gibi konulara yeteri kadar zaman ayırmaları mümkün değildir. Bu nedenle, bu işlevi yerine getirmeleri için belirli özelliklere sahip bir kişiye ihtiyaç vardır. Zaten değişimi ve sürdürülebilirliği gerektiren tüm girişimlerde TKY ve İSG gibi, mutlaka içeriden sorumlu atanmaktadırlar. Ancak bu sorumluluk, yukarıda açıklandığı gibi İSG mevzuat ve yönetmeliklerde kural koyucu olmaktan ziyade kendi kendini yönetme modeline dayanmalıdır. Dolayısıyla, resmi yöntem ve prosedürlerin ötesinde informel ağırlıklı, davranışsal yaklaşım olarak örgütsel ombudsmanlık yaklaşımı, hangi ad altında olursa olsun, pozitif bir işyeri kültürü geliştirme ve sürdürmede etkili olacaktır.

Kaynakça

Alias, M., R., R.M. and Ismail, M., (2013). Predictors of workplace deviant behaviour:, European Journal of Training and Development, 37(2): 161-182

Bayram, S.(2011), Psikolojik taciz ve Başbakanlık genelgesi,Mali çözüm, Mart-Nisan

Beswick J, Gore J, Palferman D, (2006) Bullying at work: A review of the literature, Health and Safety Executive, UK

Conti, R., Angelis, J., Cooper, C., Faragher, B. and Gill, C. (2006), 'The effects of lean production on worker job stress', International Journal of Operations and Production Management, 26, 1013–1038.

ÇSGB, (2011)AB İş Sağlığı ve Güvenliği Yönetim Sistemleri en iyi uygulamaları, Ankara

ÇSGB,(2014), İşyerlerinde Psikolojik Taciz (Mobbing) Bilgilendirme Rehberi(Editör Ebru Öztüm) Çalışma Genel Müdürlüğü, Ankara

ÇSGB, 2012 iş sağlığı ve güvenliği risk değerlendirmesi yönetmeliği, (29.12.2012 tarihli ve 28512 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanmıştır.)

Einarsen, S., Raknes, B. I. and Matthiesen, S. B. (1994), 'Bullyingand harassment at work and their relationships to work environment quality: an exploratory study', European Workand Organizational Psychologist, 4, 381–401.

EUROFOUND (2010) European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions ,5th European Working Conditions Survey

EU-OSHA (2007), European Agency for Safety and Health at Work, Expert forecast on emerging psychosocial risks related to occupational health and safety, Offi ce for Official Publications of the European Communities,

EU-OSHA (2012), European Agency for Safety and Health at Work, Management of occupational safety and health: analysis of data from the European Survey of Enterprises on New and Emerging Risks (ESENER), Publications Office of the European Union, Luxembourg (https://osha.europa.eu/en/)

Merediith, Holmes, (2012) Creating A Better workplace, SWE Winter,

Howard, Charles, (2010) The Organizational Ombudsman: Origins, Roles and Operations - A Legal Guide, (Chicago, IL, American Bar Association,

Howard Charles L. (2012) A Better Workplace Through The Organizational Ombuds, Shipman & Goodwin LLP Building November 8, (www.shipmangoodwin.com erişim tarihi: 14.01.2016)

Hülya Gül (2009) İş Sağlığında Önemli Bir Psikososyal Risk: Mobbing-Psikolojik

Yıldırma, TAF Prev Med Bull 2009; 8(6):515-520

ILO -International Labour Organization (2011) ILO Introductory Report: Global trends and challenges,

İzmir, G.- Fazlıoğlu, A. (2010), İşyerinde Psikolojik taciz ve çözüm önerileri, **Türkiye büyük millet meclisi kadın erkek fırsat eşitliği komisyonu,** TBMM basımevi, Ankara

Judge, T. A., Bono, J. E. and Locke, E. A. (2000), 'Personality and job satisfaction: the mediating role of job characteristics', Journal of Applied Psychology, 85, 237–249.

Karatuna, I., **Tınaz P.,(2010), İşyerinde Psikolojik Taciz: Sağlık sektöründe** kesitsel bir araştırma, Türk-iş Yayını, Ankara

Goetz K, Berger, S., Gavartina, A., Zaroti1 S., Szecsenyi J., (2015) How psychosocial factors affect well-being of practice assistants at work in general medical care? – a questionnaire survey, BMC Family Practice (2015) 16:166 2-7

Kïrsten A Way, (2012) Psychosocial Hazards: Bullying, Aggression and Violence, Safety Institute of Australia Ltd, Tullamarine, Victoria, Australia

Lee, R. T. and Ashforth, B. E. (1996), 'A meta-analytic examination of the correlates of the three dimensions of job burnout', *Journal of Applied Psychology*, 81, 123–133.

Leka, S., Griffi ths, A. and Cox, T. (2004), Work organisation and stress — Systematic problem approaches for employers, managers and trade union representatives, World Health Organisation, Geneva.

Rowe, Mary (2009) An Organizational Ombuds Office In a System for Dealing with Conflict and Learning from Conflict, or "Conflict Management System" Harvard Negotiation Law Review, Vol. 14: Winter,279-288

Morse, J., (2010) Tackling Systematic incivility Problems. The Ombudsman as Change Agent Journal of The İnternational Ombudsman Association Volume: 3 Number 2 s.34-38

Nivarthi S.,, Quazi A. Saleh, A.(2013), Corporate Social Responsibility Ombudsman: A Proactive Perspective, Proceedings of 9th Asian Business Research Conference 20-21 December, , BIAM Foundation, Dhaka,

Parker, S. K., Griffi n, M. A., Sprigg, C. A. and Wall, T. D. (2002), 'Eff ect of temporary contracts on perceived work characteristics and job strain: a longitudinal study', *Personnel Psychology*, 55, 689–719.

Pearson, C. A. L. (1992), 'Autonomous workgroups: an evaluation at an industrial site', *Human Relations*, 45, 905–936.

Rick, J. and Briner, R. B. (2000), 'Psychosocial risk assessment: problems and prospects', Occupational Medicine, 50, 310–314

Singer, Andrew (2010) On The Evolving Corporate Ombudsman, ETHİKOS March/ april, vol.23 No.5 s.10-13

Van Stolk, C., Staetsky, L., Hassan, E. ve Kim, C.W.(2012) Management of Psychosocial Risks At Work. EU-OSHA, Luxemburg.

Vatansever, Ç., (2014) Risk değerlendirme'de yeni bir boyut: Psikososyal Tehlike ve riskler, Çalışma ve Toplum Dergisi 2014/1

6331 sayılı iş sağlığı ve Güvenliği kanunu, Resmi gazete, 20/6/2012

Resmi gazete (19 mart 2012), İşyerlerinde Psikolojik tacizin (mobying) önlenmesine ilişkin genelge,

http://www.asianscientist.com(2011) Bad Chemistry At Work? The Organizational Ombudsman Can Help You, Asian Scientist Magazine,(Erişim tarihi:10.02.2015)

http://www.comcare.gov.au (2012)Preventing and managing Bullying at work, A guide for employers (Erişim tarihi: 05.01.2014)

http://www.ombudsassociation.org,(2012) What is an organizational ombudsman, (Erişim tarihi: 02.01.2014)

https://www.ombudsassociation.org/IOA(2007), IOA uniform reporting kategoties, (Erişim tarihi: 25.01.2016)

www.sc.edu/ombuds/ (2013) University Ombudsman Annual Report, University of South Carolina, (Erişim tarihi: 24.01.2016)

SPORCULAR İÇİN SPORA ÖZGÜ BAŞARI MOTİVASYONU: YAZ SPOR OKULUNDAN BİR ÖRNEK*

Umit Dogan Ustun[1]

Mehmet Acet[1]

Adnan Ersoy[2]

Öz

Bu çalışmanın amacı amatör sporcularda spora özgü başarı motivasyonunun cinsiyet ve yaş değişkenlerine göre incelenmesidir. Çalışmaya İzmir ilinde bir yaz spor okuluna katılan 108 sporcu gönüllü olarak katılmıştır. Çalışmada veri toplama aracı olarak kişisel bilgi formunun yanı sıra Willis' in Spora Özgü Başarı Motivasyonu ölçeği Türkçe versiyonu kullanılmıştır. Verilerin analizi aşamasında verilerin dağılımlarının belirlenmesi için Tek Örneklem Kolmogorov-Smirnov testi yapılmış ve anlamlı farklılıkların belirlenmesi için Çok Yönlü Varyans Analizi (MANOVA) kullanılmıştır. Sonuç olarak katılımcıların spora özgü başarı motivasyonlarının başarıya ulaşma alt ölçeğinde en yüksek olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca katılımcıların spora özgü başarı motivasyonlarının cinsiyet faktörüne göre başarısızlıktan kaçınmak alt boyutunda kadın katılımcıların lehinde anlamlı olarak farklılaştığı tespit edilmiştir. Bu çalışma amatör kadın sporcuların başarısızlıktan daha fazla kaçındıklarını ve başarısızlık hissinin onları daha fazla motive ettiğini ortaya koymuştur.

Key Words: Spora Özgü Başarı Motivasyonu, Cinsiyet, Yaş, Amatör Sporcular

COMPETITION-RELATED MOTIVE FOR ATHLETES: AN EXAMPLE FROM A SUMMER SPORT SCHOOL

Abstract

The aim of this study was to investigate competition related motivation of amateur athletes in the extent of their gender and age. 108 athletes from a summer sports school from İzmir volunteered for this study. In this study as data gathering tool, in addition, to personal information form Turkish version of Willis Competition-Related Motives in Sports Scale was used. In the evaluation of data, One-Sample Kolmogorov-Smirnov was used for seeking normal distribution and MANOVA was used to determine significant differences. As a result participants,' competition-related motives were the highest in the motive for approaching success subscale. Also, gender differences were found to be significant in the motive for avoiding failure subscale in favor of females. This study showed that amateur female athletes are much more afraid of failure and failure motives them more.

Keywords: Competition-Related Motive, Gender, Age, Amateur Athletes

Jel Codes: Z20, Z29

Introduction

* Bu çalışma 13. Uluslararası Spor Bilimleri Kongresi' nde (7-9 Kasım 2014) poster bildiri olarak sunulmuştur.

1 Doç. Dr., Dumlupınar Üniversitesi, BESYO, acetmehmet44@gmail.com

2 Doç. Dr., Dumlupınar Üniversitesi, BESYO, adnan.ersoy@dpu.edu.tr

Makale Gönderim Tarihi: 21. 04. 2016 Makale Kabul Tarihi: 19.07.2016

Singer, Andrew (2010) On The Evolving Corporate Ombudsman, ETHİKOS March/ april, vol.23 No.5 s.10-13

Van Stolk, C., Staetsky, L., Hassan, E. ve Kim, C.W.(2012) Management of Psychosocial Risks At Work. EU-OSHA, Luxemburg.

Vatansever, Ç., (2014) Risk değerlendirme'de yeni bir boyut: Psikososyal Tehlike ve riskler, Çalışma ve Toplum Dergisi 2014/1

6331 sayılı iş sağlığı ve Güvenliği kanunu, Resmi gazete, 20/6/2012

Resmi gazete (19 mart 2012), İşyerlerinde Psikolojik tacizin (mobying) önlenmesine ilişkin genelge,

http://www.asianscientist.com(2011) Bad Chemistry At Work? The Organizational Ombudsman Can Help You, Asian Scientist Magazine,(Erişim tarihi:10.02.2015)

http://www.comcare.gov.au (2012)Preventing and managing Bullying at work, A guide for employers (Erişim tarihi: 05.01.2014)

http://www.ombudsassociation.org,(2012) What is an organizational ombudsman, (Erişim tarihi: 02.01.2014)

https://www.ombudsassociation.org/IOA(2007), IOA uniform reporting kategoties, (Erişim tarihi: 25.01.2016)

www.sc.edu/ombuds/ (2013) University Ombudsman Annual Report, University of South Carolina, (Erişim tarihi: 24.01.2016)

SPORCULAR İÇİN SPORA ÖZGÜ BAŞARI MOTİVASYONU: YAZ SPOR OKULUNDAN BİR ÖRNEK*

Umit Dogan Ustun[1]

Mehmet Acet[1]

Adnan Ersoy[2]

Öz

Bu çalışmanın amacı amatör sporcularda spora özgü başarı motivasyonunun cinsiyet ve yaş değişkenlerine göre incelenmesidir. Çalışmaya İzmir ilinde bir yaz spor okuluna katılan 108 sporcu gönüllü olarak katılmıştır. Çalışmada veri toplama aracı olarak kişisel bilgi formunun yanı sıra Willis' in Spora Özgü Başarı Motivasyonu ölçeği Türkçe versiyonu kullanılmıştır. Verilerin analizi aşamasında verilerin dağılımlarının belirlenmesi için Tek Örneklem Kolmogorov-Smirnov testi yapılmış ve anlamlı farklılıkların belirlenmesi için Çok Yönlü Varyans Analizi (MANOVA) kullanılmıştır. Sonuç olarak katılımcıların spora özgü başarı motivasyonlarının başarıya ulaşma alt ölçeğinde en yüksek olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca katılımcıların spora özgü başarı motivasyonlarının cinsiyet faktörüne göre başarısızlıktan kaçınmak alt boyutunda kadın katılımcıların lehinde anlamlı olarak farklılaştığı tespit edilmiştir. Bu çalışma amatör kadın sporcuların başarısızlıktan daha fazla kaçındıklarını ve başarısızlık hissinin onları daha fazla motive ettiğini ortaya koymuştur.

Key Words: Spora Özgü Başarı Motivasyonu, Cinsiyet, Yaş, Amatör Sporcular

COMPETITION-RELATED MOTIVE FOR ATHLETES: AN EXAMPLE FROM A SUMMER SPORT SCHOOL

Abstract

The aim of this study was to investigate competition related motivation of amateur athletes in the extent of their gender and age. 108 athletes from a summer sports school from İzmir volunteered for this study. In this study as data gathering tool, in addition, to personal information form Turkish version of Willis Competition-Related Motives in Sports Scale was used. In the evaluation of data, One-Sample Kolmogorov-Smirnov was used for seeking normal distribution and MANOVA was used to determine significant differences. As a result participants,' competition-related motives were the highest in the motive for approaching success subscale. Also, gender differences were found to be significant in the motive for avoiding failure subscale in favor of females. This study showed that amateur female athletes are much more afraid of failure and failure motives them more.

Keywords: Competition-Related Motive, Gender, Age, Amateur Athletes

Jel Codes: Z20, Z29

Introduction

* Bu çalışma 13. Uluslararası Spor Bilimleri Kongresi' nde (7-9 Kasım 2014) poster bildiri olarak sunulmuştur.

1 Doç. Dr., Dumlupınar Üniversitesi, BESYO, acetmehmet44@gmail.com

2 Doç. Dr., Dumlupınar Üniversitesi, BESYO, adnan.ersoy@dpu.edu.tr

Makale Gönderim Tarihi: 21. 04. 2016 Makale Kabul Tarihi: 19.07.2016

As a psychological construct motivation has been a trending topic in the domain of sport and exercise (Blanchard et al, 2007; Joesaar et al, 2012). But there are many different ways to motivate the individuals. And in the context of sport and sports participation, it is important to understand what the motivation is (Tazegul, 2013).

Deci and Ryan (2000) explain motivation as the explanation of the 'why' question of behavior. And in a context of a motive to engage in physical activities and sport, the researchers most often focused on a difference between intrinsic and extrinsic motivation. Intrinsic motivation refers to everything that drives us from the inside while extrinsic motivation refers to what drives us from the outside (Kondric et al, 2013).

Some theories of motivation applied to understanding sport, leisure and tourism behavior are Murray's (1938) needs theory of personality, Maslow's' (1943) hierarchical theory of needs. According to Murray's needs theory (1938), achievement motivation arouses in the extent of needs and demands. So it can be clarified as individuals when meet with obstacles tries to achieve their best. And according to Willis (1982), there is a negative relationship between motive for approaching success and motive for avoiding failure in the extent of achievement theory and if one arouses the other one decrease.

Also, one of the well-known theories about sports participation is Deci and Ryan's self-determination theory. The theory simply tries to explain sports participation in the context of motivational attitudes, behaviors and practices (Deci, Ryan, 1985). According to Vallerand's hierarchical model of intrinsic and extrinsic motivation theory determinants and consequences of an act are associated with three different types of motivation (intrinsic, extrinsic and amotivation) (Vallerand, 1997).

Another theoretical frame about sports participation is the goal perspective theory (Duda, 1989). According to goal perspective theory sport motivation is driven by two different goal orientations: task orientation, which is the desire to master the demands of a particular task and to improve one's ability or competence, and ego orientation: where motivation is driven by the desire to perform as well or better than others (Hultzer et al, 2013).

But motivation can vary from the levels of motivation (how much motivation) and also the orientation of the motivation (what type of motivation) (Cassidy, 2005). According to Bastug (2002) sports motivation is divided into two parts with regard to quality (motivation for general sport and motivation for a special sports branch) and quantity (enough motivation, inadequate motivation, and excessive motivation).

In the concept of motivation theories while some researchers investigated motivational determinants for sportsmen as mediated by behaviors of coaches, peers etc. (Keegan et al, 2009, Richard et al, 2014; Gillet et al, 2010; Joesaar, 2012) some researchers investigated sport related success motivation (Toros, 2010; Tazegul, 2012) and some researchers investigated difference between extrinsic and intrinsic motivation (Pelletier et al, 1995; Hayashi, 1996; Halvari, Kjormo, 1999, Rochi et al, 2013). But studies mentioned above widely concerned about elite athletes. This study argued competition related motive for amateur athletes and this creates our study's theoretical background.

1. Material and method

1.1. Hypotheses of the study

- H_{1a}: Gender has an effect on competition-related motivation level of athletes.
- H_{1b}: Age has an effect on competition-related motivation level of athletes.

1.2. Sampling group

The sampling group of this study consisted of 108 athletes who attended summer sports courses, held in Izmir, in 2013. The participants were chosen randomly and volunteered to participate in this study.

1.3. Assessment tool

In this study in addition to personal information form Turkish version of Willis Competition-Related Motives in Sports Scale (1982) was used, as data gathering tool. Turkish adaptation study of the Willis scale was done by Tiryaki and Godelek in 1997. The scale has 30 items and three factors.

1.4. Data analyses

In the evaluation of the data descriptive statistic methods; frequency and percentage applied for the distribution of participants' personal information. One-Sample Kolmogorov-Smirnov applied for seeking normal distribution. Also, skewness and kurtosis values examined and it was determined no skewness and kurtosis issues, so MANOVA parametric test was applied to determine significant differences.

2. Results

Table 1: *Motivation level of the participants*

	Mean	Standard deviation
Factors		
Power motive	40.17	6.41
Motive for approaching success	64.00	7.76
Motive for avoiding failure	36.16	7.61

According to analyze results participants sports motivation level is the highest in the motive for approaching success ($\overline{X}$=64.00±7.76) than higher in power motive ($\overline{X}$=40.17±6.41) and the least in the motive for avoiding failure ($\overline{X}$=36.16±7.61) subscales.

Table 2: *Manova results (descriptive)*

Factors	Gender	Age	N	Mean	Sd
Power Motive	Male	13-14	24	38.83	5.79
		15-16	31	40.35	7.29
		Total	55	39.69	6.66
	Female	13-14	20	39.00	5.05
		15-16	33	41.69	6.59
		Total	53	40.67	6.15
Motive for approaching success	Male	13-14	24	63.12	5.98
		15-16	31	62.67	7.82
		Total	55	62.87	7.02
	Female	13-14	20	66.55	7.97
		15-16	33	64.36	8.60
		Total	53	65.18	8.36
Motive for avoiding failure	Male	13-14	24	34.75	7.70
		15-16	31	34.25	8.27
		Total	55	34.47	7.96
	Female	13-14	20	36.45	7.38
		15-16	33	38.81	6.52
		Total	53	37.92	6.88

According to descriptive Manova results it can be seen that male's (at the age of 16 or over) sports motivation level is higher in power motive subscale ($\overline{X}$=40.35±7.29) than males (at the age of 15 and below). And females (at the age of 16 and over) sports motivation level is higher in ($\overline{X}$=41.69±6.59) power motive subscale and in the motive for avoiding failure subscale ($\overline{X}$=38.81±6.52) than females (at the age of 15 or below).

Table 3: *Manova results (test of between-subjects effects)*

Source	Dependent Variable	Degree of freedom	Mean Square	F	P
Gender	Power Motive	1	14.760	0.361	0.54
	M. for approaching success	1	169.389	2.824	0.09
	M. for avoiding failure	1	254.099	4.543	0.03*
Age	Power Motive	1	115.385	2.824	0.09
	M. for approaching success	1	44.983	0.750	0.38
	M. for avoiding failure	1	22.825	0.408	0.52
	Power Motive	1	8.959	0.219	0.64
Gender*Age	M. for approaching success	1	19.603	0.327	0.56
	M. for avoiding failure	1	53.040	0.948	0.33
	Power Motive	104	40.860		
Error	M. for approaching success	104	59.981		
	M. for avoiding failure	104	55.926		
	Power Motive	107			
Total	M. for approaching success	107			
	M. for avoiding failure	107			

p<0.05

According to Manova test of between-subjects effects results, a common effect of gender*age is not significant in power motive (p=0.64; p>0.05), in the motive for approaching success (p=0.56; p>0.05) and in the motive for avoiding subscales (p=0.33; p>0.05). Also effect of age is not significant in power motive (p=0.09; p>0.05), in motive for approaching success (p=0.38; p>0.05) and in motive for avoiding subscales (p=0.33; p>0.52). But the effect of gender is found to be significant in the motive for avoiding failure subscale (p=0.03; p<0.05). And when descriptive manova results are considered it is thought that this significance is in favor of females.

3. Discussion

This study investigated competition related motivation of amateur athletes and factors that may effect. According to analyze results competition related motivation level of participants is the highest in the motive for approaching success. This result is similar with Tazegul (2013)'s findings. According to Kilinc et al (2012) gathering high points, in approaching success and power motive subscales, indicates high motivation level, and high points in the motive for avoiding subscale indicates high fear for failure. So it can be said that athletes mostly want to reach success and that motivates them most.

Also, in this study gender was found to have an effect on a motive for avoiding failure subscale in favor of females. So it can be said that females fear for failure more than males. While this result is similar to studies in the literature (Yaman, 2001; Engur, 2002) some studies show contrast (Erman et al, 2004; Aktas et al, 2006).

Lastly, in this study, it was found that age has no effect on competition related motives of athletes. This result shows similarities with Kilinc et al (2012)'s findings. In their study Kilinc and colleagues found no significant differences on competition-related motivation subscales according to age. Also, in a study conducted by Soyer et al (2010) age was found to be insignificant for competition related motivation.

4. Conclusion

In this study, we found gender differences in competition related motivation but we did not find any relevant age-based difference and that is the only hypothesis that we can reject. According to Tazegul (2012), one of the most significant elements of performance which are affected by psychological mood is motivation level of athletes in the sport. This study can contribute other researchers working on similar issues like sports, physical activity and motivation in terms of identifying motivational factors.

References

Aktas, Z., Cobanoglu, G., Yazicilar I. & Er, N. (2006*)*. Profesyonel Basketbolculard a Spora Özgü Başari Motivasyon Düzeyinin Cinsiyetler Açisindan Karşilaştirilmasi. *SPORMETRE Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 4(2), 55-59.

Bastug, G. (2002). Sporda Psikolojik Motivasyon Faktörü Olarak Ödül ve Cezanın Cinsiyet ve Spora Başlama Yaşı Değişkenine Göre İncelenmesi. Yüksek Lisans Tezi. Selçuk Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü Beden Eğitimi ve Spor Anabilim Dalı, Konya.

Blanchard, C.M., Mask, L., Vallerand, R.J., Sablonniere de la, R. & Provencher, P. (2007). Reciprocal Relationships between Contextual and Situational Motivation in a Sport Setting. Psychology of Sport and Exercise, 8, 854–873. Doi:10.1016/j.psychsport.2007.03.004.

Cassidy, F. (2005) What Motivates Sports Event Tourists?: A Synthesis of Three Disciplines. Women in Research Conference, Women Doing Research, 24-25 Nov 2005, Gladstone, Australia.

Deci, E. & Ryan, R. (1985). Intrinsic Motivation and Self-Determination in Human Behavior. New York: Plenum. In Deci, E. & Ryan, R. (Eds.), Handbook of Self-Determination Research. Rochester, Ny: University Of Rochester Press.

Deci, E. & Ryan, R. (2000). The 'What' and 'Why' of Goal Pursuits: Human Needs and the Self-Determination of Behavior. Psychological Inquiry, 11, 227-268. Doi: Http://Dx.Doi.Org/10.1207/S15327965PLI1104_01.

Duda, J.L. (1989). Relationship between Task and Ego Orientation and the Perceived Purpose of Sport among High School Athletes. Journal of Sport and Exercise Psychology, 11, 318-335.

Engur, M. (2002). Elit Sporcularda Basarı Motivasyonunun, Durumluluk Kaygı Düzeyleri Üzerine Etkisi. Yayınlanmamıs Yüksek Lisans Tezi Sporda Psikososyal Alanlar, İzmir.

Erman, A.K., Sahan, A. & Can, S. (2004). Sporcu Bayan ve Erkeklerin Spora Özgü Başarı Motivasyonlarının Karşılaştırılması. 10th ICHPER Sd European Congress & TSSA 8th International Sport Science Congress, 17-20 November, Antalya.

Gillet, N., Vallerand, R.J., Amoura, S. & Baldes B. (2010). Influence of Coaches' Autonomy Support on Athletes' Motivation and Sport Performance: A Test of the Hierarchical Model of Intrinsic and Extrinsic Motivation. Psychology of Sport and Exercise, 11, 155-161. Doi:10.1016/J.Psychsport.2009.10.004.

Halvari, H. & Kjormo, O. (1999). A Structural Model of Achievement Motives, Performance Approach and Avoidance Goals and Performans among Norwegian Olympic Athletes. Perceptual and Motor Skills, 89(3), 997-1022.

Hayashi, C.T. (1996). Achievement Motivation among Anglo American and Hawaiian Physical Activity Participants; Individual Differences and Social Contextual Factors. Journal of Sport and Exercise Psychology, 18(2), 194-215.

Hutzler, Y., Oz M. & Barak S. (2013). Goal Perspectives and Sport Participation Motivation of Special Olympians and Typically Developing Athletes. Research in Developmental Disabilities, 34, 2149–2160. Doi: http://dx.doi.org/10.1016/j.ridd.2013.03.019.

Joesaar, H., Hein, V. & Sagger M.S. (2012). Youth Athletes' Perception of Autonomy Support from the Coach, Peer Motivational Climate and Intrinsic Motivation in Sport Setting: One-Year Effects. Psychology of Sport and Exercise, 13, 257-262. doi:10.1016/j.psychsport.2011.12.001.

Keegan, R.J., Harwood, C.G., Spray, C.M. & Lavallee, D. (2009). A Qualitative Investigation Exploring the Motivational Climate in Early Career Sports Participants: Coach, Parent and Peer Influences on Sport Motivation. Psychology of Sport and Exercise, 10, 361–372. Doi:10.1016/J.Psychsport.2008.12.003.

Kilinc, M., Ulucan, H., Kaya, K. & Turkcapar, U. (2012). Takım Sporu Yapanların Motivasyon Düzeylerinin Farklı Değişkenlere Göre İncelenmesi. Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 11(2), 133-144.

Kondric, M., Sindik, J., Furjan-Mandic, G. & Schiefler, B. (2013). Participation Motivation and Student's Physical Activity among Sport Students in Three Countries. Journal of Sports Science and Medicine. 12, 10-18.

Maslow, A.H. (1943). A Theory of Human Motivation. Psychological Review, 50(4), retrieved from http://psychclassics.yorku.ca/Maslow/motivation.htm (date of access: 26.02.2014, 12:00 am).

Murray, H.A. (1938). Explorations in Personality. Oxford University Press, New York. In McClellan, D., et al. (1982). Leadership Motive Pattern and Long-Term Success in Management. Journal of Applied Psychology, 67(6), 737-743.

Pelletier, L. G., Fortier, M. S., Vallerand, R. J., Tuson, K. M., Brière, N. M. & Blais, M. R. (1995). Toward a New Measure of Intrinsic Motivation, Extrinsic Motivation, and Amotivation in Sports: The Sport Motivation Scale (SMS). Journal of Sport & Exercise Psychology, 17, 35-53.

Richard J. Keegan, R.J., Harwood, G.C., Spray, C.M. & Lavallee, D. (2014). A Qualitative Investigation of the Motivational Climate in Elite Sport. Psychology of Sport and Exercise, 15, 97-107. Doi: Http://Dx.Doi.Org/10.1016/J.Psychsport.2013.10.006.

Rochi, M.A., Pellettier, L.G. & Couture, A.L. (2013). Determinants of Coach Motivation and Autonomy Supportive Coaching Behaviors. Psychology of Sport and Exercise, 14, 852-859. Doi: Http://Dx.Doi.Org/10.1016/J.Psychsport.2013.07.002.

Soyer, F., Can, Y., Güven, H., Hergüner, G., Bayansalduz, M. & Tetik, B. (2010). Sporculardaki Başarı Motivasyonu Ile Takım Birlikteliği Arasındaki Ilişkinin Incelenmesi. Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi, 7(1), 226-239.

Tazegul, U. (2012). The Comparison of Motivational Levels of Sportsmen in the Different Individual Branches. International Journal of Sport Studies, 2 (11), 576- 581.

Tazegul, U. (2013). The Determination of the Relationship between Motivational Trends and the Style of Coping with Stress. World Applied Sciences Journal, 21(1), 08-14. DOI: 10.5829/idosi.wasj.2013.21.1.2427.

Tiryaki, Ş. & Gödelek, E. (1997). Spora Özgü Başarı Motivasyonu Ölçeğinin Türk Sporcular için Uyarlama Çalımaşması; 1. Uluslararası Spor Psikolojisi Sempozyumu Bildirileri, Bağrgan Yayınevi, 128.

Toros, T. (2010). Examination of Relationship between Autocratic Coaching Behaviors Perceived by Elite Sportmen and Their Motive to Approach Success. World Applied Sciences Journal, 11(10), 1210-1215.

Vallerand, R. J. (1997). Toward A Hierarchical Model of Intrinsic and Extrinsic Motivation. In M. P. Zanna (Ed.). Advances in Experimental Social Psychology, 29, 271-360, New York: Academic Press.

Willis, J.D. (1982) Three Scales to Measure Competition-Related Motives in Sports. Journal of Sport Psychology, (4), 338-353.

Yaman, M., Duman, S. & Hergüner, G. (2001). Türkiye 1. Ligindeki Müsabık Voleybolcu, Hentbolcü ve Futbolcu Bayanlar Arasındaki Başarı Motivasyonu Farklılıklarının Araştırılması. Eğitim Araştırmaları Dergisi, 25, 102-107.

Temmuz/2016
July/2016

THE RELATIONSHIP BETWEEN CORPORATE GOVERNANCE AND STOCK RETURNS

Gülüzar Kurt Gümüş[1]

Bener Güngör[2]

Yusuf Gümüş[3]

Abstract

This study investigates the relationship between corporate governance and stock returns both at index and firm-level for the period between 2007 and 2013. The index-level analysis focuses on the long-run relationship between Borsa İstanbul Corporate Governance Index and Borsa İstanbul 100 Index. The firm-level analysis examines the effect of corporate governance ratings on stock returns. The firm-level analysis includes twelve companies which have been listed on Corporate Governance Index from 2007 till 2013. The index-level analysis employs co-integration analysis, while the firm-level analysis calculates cumulative abnormal returns. The results indicate that there is a long-run index-level relationship and also corporate governance rating announcements have an effect on stock returns.

Keywords: Borsa İstanbul, corporate governance, stock return, Corporate Governance Index.

Jel Classification: G10, G30, G34

KURUMSAL YÖNETİM VE HİSSE SENEDİ GETİRİSİ ARASINDAKİ İLİŞKİ

Öz

Bu çalışma, kurumsal yönetim ve hisse senedi getirisi arasındaki ilişkiyi 2007 ve 2013 arasındaki dönem itibariyle endeks ve firma düzeyinde incelemektedir. Endeks düzeyindeki analiz, Borsa İstanbul Kurumsal Yönetim Endeksi ile Borsa İstanbul 100 Endeksi arasındaki ilişkiye odaklanmaktadır. Firma düzeyindeki analiz ise, kurumsal yönetim performansının 2007 ve 2013 yılları arasında Kurumsal Yönetim Endeksi'nde listelenen oniki firmanın hisse senedi getirileri üzerindeki etkisini incelemektedir. Endeks düzeyindeki ilişki, eşbütünleşme analizi ile incelenmiştir ve firma düzeyindeki ilişki ise birikimli normal dışı getirileri hesaplamaktadır. Sonuçlara göre, endeks düzeyinde uzun dönemli bir ilişki bulunmaktadır ve ayrıca kurumsal yönetim performansı hisse senedi getirisi üzerinde etkilidir.

Anahtar Kelimeler: Borsa İstanbul, kurumsal yönetim, hisse senedi getirisi, Kurumsal Yönetim Endeksi.

Jel Sınıflandırması: G10, G30, G34

Introduction

1 Assoc. Prof. Dr., Dokuz Eylül University, guluzar.kurt@deu.edu.tr
2 Prof. Dr., Atatürk University, bgungor@atauni.edu.tr
3 Assoc. Prof. Dr. , Dokuz Eylül University, yusuf.gumus@deu.edu.tr

Makale Gönderim Tarihi: 23. 05. 2016 Makale Kabul Tarihi: 23.07.2016

Corporate governance has gained more importance after scandals in the early 2000s. OECD is the first institution that issues the corporate governance principles. In Turkey, Capital Markets Board released Turkey's Corporate Governance Principles in 2004. While OECD's corporate governance criteria comprise of two main criteria and twelve categories; Capital Markets Board of Turkey's corporate governance criteria comprise of four main criteria and twenty-seven categories. Although there are considerable developments in Turkey, forty-seven companies out of 405 traded on Borsa İstanbul (BIST) are included in BIST Corporate Governance Index (BISTK).

This study aims at analyzing the relationship between corporate governance and stock returns for the period between 2007 and 2013 from two perspectives: the relationship between corporate governance index and stock market index, and the relationship between corporate governance performance and stock return.

The paper is structured as follows: the first section summarizes the selected previous studies. The second section explains the methodology and provides the analysis results. The final section concludes the paper.

1. Literature

The relationship between corporate governance and company performance is a popular topic in finance literature. Some of the studies in the literature which are directly related to corporate governance and stock returns are discussed below and other studies are summarized in the table in the Appendix 1 part.

Drobetz et al. (2003) find a strong relation between the quality of governance and company value in their study and a negative correlation between corporate governance levels and stock returns. Beiner et al. (2004) state that there is a positive relation between corporate governance and Tobin's Q value. Kowalewski (2012) uses Tobin's Q and return on assets ratios as performance criterion and stated that both of the variables gained higher values by active corporate governance applications. Similarly, Brown and Caylor (2004) prove that there is a direct proportion between return on assets and corporate governance. Black (2001) defends that this effect on performance shows up more specifically in developing countries and the reason for that is the countries are generally the ones with less number of rules. Also, in the mentioned study, it is pointed out that there are many differences between corporate governance applications of companies that operate in such countries. Churaev (2003) takes into consideration such as return of capital, net return margin and stock performance in his study which is about BIST 30 companies. In the study, it is revealed that corporate governance applications have a positive effect on performance.

Contrarily, Wei and Yuejun (2007) present the importance of appropriate corporate governance mechanism in terms of company profitability, operating efficiency and growth potential. They state that the control of shareholders on company management does not have a statistically significant effect on company value or performance.

2. Methodology and Results

This paper investigates the relationship between corporate governance and return at firm-level and index-level. Thus, the long-term relationship between BIST Corporate Governance Index and BIST 100 Index and also the effect of corporate governance rating of companies on stock prices are analyzed.

The study period is between 01.01.2007 and 31.12.2013. Twelve companies[4] that are continuously in the scope of corporate governance index between 2007, when the index has been started to be calculated, and 2013 are taken into consideration.

The data set is gathered from different sources: BIST-100 index and BISTK data from BIST official web site, company CG ratings from Turkey Corporate Governance Association, and stock prices from Denizbank.

Eviews 7 econometrical analysis packaged software and Microsoft Office Excel program are used in the analysis.

The research on the relationship between corporate governance and return is conducted in two parts: determination of the long-term relationship between BISTK and BIST 100 Index, and the determination of the effect of corporate governance ratings on stock return.

2.1. Corporate Governance and Return Relationship: Index-Level Analysis

The determination process of the long-term relationship between BIST Corporate Governance Index and BIST 100 Index has three steps:

1. Conducting the stationary tests of BIST Corporate Governance Index and BIST 100 Index,

2. Determining the most suitable time lag and the most suitable model for the Co-integration Test,

3. Determining the long-term relationship between the variables by using the Johansen Jusellius Cointegration Test.

Augmented Dickey-Fuller (ADF) unit root test is used in order to determine the stationary of BIST and BISTK variables. The results of stationary test are given in Table 1. BIST-100 and BISTK variables are not stationary at the level and stationary at 1% significance level in first difference value.

4 Anadolu Efes Biracılık ve Malt Sanayi A.Ş. (AEFES), Asya Katılım Bankası (ASYAK), Dentaş Ambalaj ve Kağıt Sanayi A.Ş. (DENTS), Doğan Yayın Holding (DYAY), Hürriyet (HURGZ), Otokar Otobüs Karoseri Sanayi A.Ş. (OTKAR), Tofaş Türk Otomobil Fabrikası (TOASO), Türk Traktör ve Ziraat Mak. A.Ş. (TTRAK), Tüpraş Türkiye Petrol Rafinerileri A.Ş. (TUPRS), Vestel Elektronik (VESTL), Yeşil Gayrimenkul Yatırım Ortaklığı (YGYO), Yapı ve Kredi Bankası A.Ş. (YKBNK).

Table 1: *ADF Unit Root Test Results*

Variables	Value of Level		Value of Difference	
	Constant	Constant and trend	Constant	Constant and trend
BİST	-1,193	-2,317	-4,777 (1)[a]	-4,823 (1)[a]
BİSTK	-1,048	-2,256	-5,170 (0)[a]	-5,170 (0)[a]
Critique values				
a=%1	-3,432	-3,96	-3,432	-3,96
b=%5	-2,862	-3,411	-2,862	-3,411
c=%10	-2,567	-3,127	-2,567	-3,127

Note: a shows significance of %1 significance level. The results inside parenthesis show minimum time lag which do not include autocorrelation according to Akaike and Schwartz Information Criterion.

After testing for the stationarity of the variables and making the variables stationary, appropriate time lag will be decided for BIST 100 Index and BISTK variables. In order to do this, time lag from 1 to 12 are used and the lag durations, which give the lowest values of Akaike Information Criterion (AIC) and Schwartz Information Criterion (SC), are decided. The information criteria are presented in Table 2. The most appropriate time lag for the co-integration analysis between BIST and BISTK is determined as 3, which is the time lag in which Philips Perron and AIC are minimal.

Table 2: *Philips Perron and Akaike Information Criterion*

Time Lag	Philips Perron Information Criterion	Akaike Information Criterion
0	1,98	40,898
1	2,46	29,604
2	2,45	29,597
3	***2,43****	***29,590****
4	2,44	29,593
5	2,44	29,594
6	2,44	29,596
7	2,44	29,594
8	2,44	29,592
9	2,44	29,592
10	2,44	29,594
11	2,44	29,594

12	2,44	29,595

In Johansen-Juselius Cointegration test, eigen value of the parameter was used to prove whether the series are co-integrated with other series. The first degree vector autoregressive time series is given below.

$$Y = A_{\sim t-1}^{Y} + {}_{\sim t}^{e} \qquad (t = 1, 2, 3,\ldots,n) \qquad (1)$$

In the first equation (1) matrix A is k-dimensional parameter matrix and ${}_{\sim t}^{e}$ shows white noise process of which variance and covariance matrix is V. Π= A-I and, if the rank of Π matrix is zero then the series are not co-integrated. Johansen Test, here, is based upon the Likelihood Ratio which is also called Trace Statistics. Static and Trend models were used to make the analysis for Johansen Jusellius Cointegration Test.

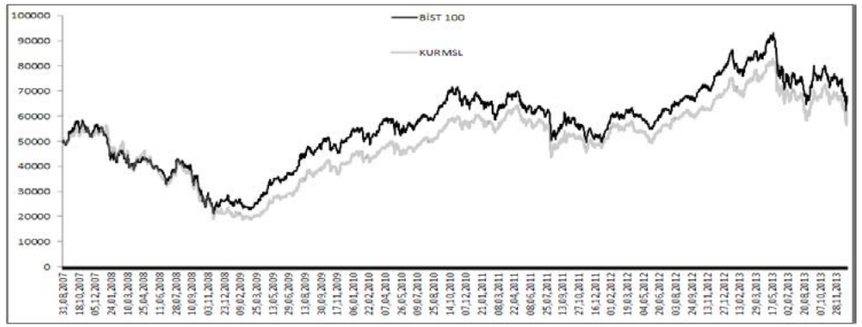
Table 3: *Johansen Jusellius Cointegration Test Results*

Variables	Hypothesis		Trace Statistic	%1 Critique Value	%5 Critique Value
	Ho	H_1			
BİST100	r = o	r = 1	23,528 [a]	23,152	18,398
BİSTK	r ≤ 1	r = 2	6,730 [a]	6,635	3,841

Note: a shows significance at %1 significance level.

H_o hypothesis, which shows there is not a long-term relationship between variables, is rejected and H_1 hypothesis, which states that BIST-100 and BISTK variables are co-integrated at 1% significance level, is accepted (Table 3). There is a long-term relationship between BIST 100 Index and BIST Corporate Governance Index. Graphical presentation also shows that there are similarities in both of the index activities and there is a relation between these two indices (Figure 1).

Figure 1: *BIST-100 and BISTK Indices*

2.2. Corporate Governance and Return Relationship: Firm-Level Analysis

Detection of the effect of corporate governance ratings on stock returns has three steps:

1. Calculation of abnormal returns of the companies with regression analysis,

2. Calculation of accumulated abnormal returns of the companies (five days before and after the announcement date),

3. Graphical representation of the accumulated abnormal returns for five days before and after the announcement of corporate governance rating of the subjected companies in 2010, 2011, 2012 and 2013, and indication of the effects on stock returns.

Abnormal returns of the companies listed on BISTK are calculated with Market Return Method (MRM). According to this method, expected return of any stock is equal to the expected return of the market. If so, abnormal return (AR_{it}), is the difference between realized return of "i" stock on "t"th day (R_{it}) and realized return of the market (R_{mt}). According to MRM abnormal returns are calculated by the formula given below (Özer, 1996:129).

$$AR_{it} = R_{it} - R_{mt} \qquad (2)$$

In order to calculate abnormal returns, stock prices of each company are chosen as independent variable and BIST 100 Index, which represents the market, is chosen as dependent variable and regression models are set according to these variables[5]. The model calculates the residuals and achieves the abnormal returns.

Before the regression analysis, in order to solve the stationarity problem, stationarity of the return series is tested with ADF. The results of stationary test are presented in Table 4. The results indicate that only EFES is stationary at %5 significance level in constant and trend mode. All other variables are not stationary at significance levels. For this reason, for all the variables, Constant and Constant-Trend Tests are conducted on the first level and it is determined that all the variables are stationary in the first degree difference values at 1%

5 Sample regression model for DYAY: $BIST=\alpha+\beta_1 DYAY$

significance level.

Table 4: *ADF Unit Root Test Results*

VARIABLES	Value of Level		Value of First Difference	
	Constant	Constant and Trend	Constant	Constant and trend
BİST	-1,391 (0)	-2,029 (0)	-42,315 (0) [a]	-42,304 (0) [a]
AEFES	-1,547 (0)	-0,3887 (0) [b]	-23,350 (3) [a]	-23,345 (3) [a]
ASYAK	-1,701 (1)	-2,225(1)	-37,562 (0) [a]	-37,571 (0) [a]
DENTS	-0,652 (3)	-2,257 (3)	-27,804 (2) [a]	-27,815 (2) [a]
DYAY	-1,901 (0)	-1,592 (0)	-40,361 (0) [a]	-40,367 (0) [a]
HURGZ	-1,556 (0)	-1,692 (0)	-41,843 (0) [a]	-41,833 (0) [a]
OTKAR	-0,587 (3)	-1,997 (3)	-23,581 (2) [a]	-23,588 (2) [a]
TOASO	0,134 (0)	-1,669 (1)	-46,661 (0) [a]	-46,691 (0) [a]
TUPRS	-1,048 (0)	-2,725 (0)	-40,263 (0) [a]	-40,252 (0) [a]
TTRAK	0,437 (0)	-1,672 (0)	-40,175 (0) [a]	-40,211 (0) [a]
VESTL	-2,248 (0)	-2,205 (0)	-40,090 (0) [a]	-40,082 (0) [a]
YGYO	-2,091 (0)	-2,091 (0)	-41,577 (0) [a]	-41,566 (0) [a]
YKBNK	-2,008 (0)	-2,213 (0)	-41,625 (0) [a]	-41,621 (0) [a]
Critique Values				
a=%1	-3,434	-3,963	-3,434	-3,963
b=%5	-2,862	-3,412	-2,863	-3,412
c=%10	-2,568	-3,128	-2,568	-3,128

Note: a and b mean statistically significant at %1 and %5 levels, respectively. The results presented inside parenthesis show minimum time lag which do not include autocorrelation according to Akaike and Schwartz Information Criterion.

After the stationarity phase, models are set again with the stationary variables by adjusting regression models[6]. All regression models and variable coefficients are statistically significant at %1 level (Table 5). After running regression estimations, abnormal returns of all the companies are determined.

6 Sample regression model for DYAY: $\Delta BIST=\alpha+\beta_1\Delta DYAY$

Table 5: *Estimation Results for the Models*

Model	R^2	DW	F
$BİST_{AEFES}$ = 9,18 + 924,89 * AEFES (0,44) (17,76)a	0,15	2,05	315,31 a
$BİST_{ASYAK}$ = 19,60 + 9351,59 ASYAK (1,13) (35,61)a	0,42	2,09	1267,74 a
$BİST_{DENTS}$ = 19,43 + 24,32 * DENTS (0,17) (23,25)a	0,24	1,95	540,62 a
$BİST_{DYAY}$ = 20,06 + 8878,37 * DYAY (1,60) a (22,43)a	0,22	2,05	503,23 a
$BİST_{HURGZ}$ = 30,14 + 10497,26 * HURGZ (1,53) (23,96)a	0,25	2,05	574,06 a
$BİST_{OTKAR}$ = 3,41 + 509,14 * OTOKR (0,17) (23,25)a	0,24	1,95	540,62 a
$BİST_{TOASO}$ = 17,29 + 3422,27 * TOFAS (0,77) (7,76)a	0,03	2,07	60,260 a
$BİST_{TUPRS}$ = -0,67 + 985,64 * TPRAS (-0,03) (35,09)a	0,41	2,04	1227,73 a
$BİST_{TTRAK}$ = -1,806 + 587,22 * TTRAK (-0,08) (20,49)a	0,19	1,93	419,94 a
$BİST_{VESTL}$ = 26,59 + 10349,59 * VESTL (1,43) (29,33)a	0,33	2,04	860,03 a
$BİST_{YGYO}$= 17,29 + 3422,26 * YGYO (0,77) (7,76)a	0,02	1,84	14,27 a
$BİST_{YKBNK}$ = 7,89 + 9206,47 YKREDİ (0,68) (70,79)[a]	0,74	2,01	5010,74 a

Note: “a” shows meaningfulness on %1 significance level.

In order to analyze abnormal returns and corporate governance ratings of companies, the cumulative returns are calculated with Cumulative Abnormal Return (CAR) method of Fama, Fisher, Jensen and Roll (1969). Cumulative Abnormal Returns are calculated for each company for the period between 01.01.2007 and 31.12.2013 and for five days before and after the announcement day, using the formula given below (Özer, 1996:132):

$$BAG_{it} = \sum_{t=1}^{t} AG_{it} \qquad (3)$$

In order to deeply analyze the changes of cumulative abnormal returns on the announcement dates of corporate governance ratings, the cumulative abnormal returns of each company on five days before and after the announcement dates of ratings are shown on a graphic for the years 2011, 2012 and 2013[7]. The day on which corporate governance rating is announced, is shown as "0" on the (X) axis and the days before and after are listed according to this. The days which are shown as "-" in the figures represent the days before the announcement dates of ratings and the days represented as "+" in the figures show the days after the announcement date.

The indications are summarized in the table below (Table 6).

7 Figures are in the part Appendix 2.

Table 6: *Summary of the Findings*

Company	Findings		
	2011	**2012**	**2013**
AEFES	CARs move negatively before the announcement and start to move positively after the announcement	CARs are negative on days -5 and -4, they start to increase towards the announcement and although there are rises and falls trend is positive after the announcement	CARs decrease in a certain trend before the announcement and they stay on a negative level with an almost downward trend on all the following days
ASYAK	Before and after the announcement, CARs decrease in a certain trend, and are generally positive.	There are sharp decreases in CARs on days -4 and -3, then this decrease slows down and a positive increase after the announcement date is observed	CARs are commonly negative during the whole analyzed period except days 0, +2 and +3.
DNTAS	CARs are totally negative on all days before and after the announcement. CARs decrease continually before the announcement and start to move in a positive direction after the announcement.	CARs are negative in general except on day -5 and they follow a downward trend during the whole analysis period.	CARs are negative on all of the days before and after the announcement except on day -5. Sharp decreases are observed after the announcement
DYAY	CARs are positive until two-day before the announcement and show a sharp decrease after that. It continues until day +2.	CARs are positive on all days except on day +5. No change in returns on days -5, -4, -3; an upward trend till the announcement, and downward trend after that.	CARs are negative till day +1 and then positive. They ordinarily follow an upward trend. The lowest return is recorded on day -3.
HURGZ	An important increase is seen in CARs before the announcement. After that, there is a decrease which continues until day +3 and then increase starts.	CARs are negative except the return on day +4. After day -2, there is an upward trend in returns.	CARs are continually positive until day +3 and returns on the following days are negative. Trend is downward during the analysis period.
OTKAR	CARs decrease sharply from day -3 until day +2. After that CARs follow an upward trend.	CARs are continually positive for the eleven-day period. The highest return belongs to day +1 and then sharp decreases are recorded.	CARs are positive on days -5 and -4. Then returns follow a downward trend till day +1 and start to increase by a certain trend starting from day -1.
TOASO	Returns follow an upward trend starting from negative return level, till day +4	All returns are negative and have a downward trend. The lowest return recorded on day +4.	CARs are on the negative level and reaches to positive level on day +5
TTRAK	CARs increase continuously from day -5 to day +2, then decline. Returns are negative on the whole.	Returns are generally positive except days -4, -3, -2. Downward and then upward trend is seen.	CARs are on negative level until day +4. Although there is a sharp decline on day -2, an increase is seen starting from day -1. Returns reach to positive level on day +5.
TUPRS	All returns are negative except return on day +4 and follow an upward trend.	CARs are always on the positive level starting from day -4. Then a significant increase happens, it continues until day +3, and it decreases after that.	There is a continuous increase from day -5 to day +2, then it falls. However CARs are still on the positive level.
VESTL	CARs decrease till day -3, then increase. The increase accelerates after day +1, follows an upward trend, and returns reach positive level on day +4.	CARs-starting from negative level- increase till day 0, then decrease and follow an upward trend after day +1. CARs are negative at large.	CARs are principally positive and follow an upward trend. The highest return belongs to day +5.
YGYO	CARs decrease from day -5 to day -1, then follow an almost upward trend. Most of the returns are positive.	CARs are negative on all days. Falls are seen before the announcement, then trend is upward.	CARs have a continuous increase except from days -2 and +1, and are commonly positive.
YKBNK	Although there are increases and declines, CARs follow a downward trend in most cases. Returns are negative except on days -4 and -1.	There are increases on days -5 and -4, and sharp rises and falls on the following days. Generally CARs are positive except on day +2.	Although there are increases and decreases, trend is upward. CARs are negative till day 0, then positive.

3. Conclusion

Contemporarily, investors do not only focus on companies' financial statements, they also take the corporate governance into consideration. Hence, the corporate governance carries a great importance especially for the countries and also for companies which plan to derive long term funds from international capital markets.

This paper focuses on the relationship between corporate governance and stock returns both in index and firm-level. Index-level analysis investigates the long-term relationship between the stock market index and corporate governance index. On the other hand, firm-level analysis focuses on the effect of corporate governance rating on stock return.

Index-level results indicate that corporate governance index and stock market index are co-integrated and there is a long-term relationship between these indices. According to the firm-level analysis, corporate governance rating announcement has an effect on the cumulative abnormal returns of the companies and this effect is more apparent especially the day before the announcement day and the three-day process following the announcement date.

The results show that making investment decisions especially on the announcement dates of corporate governance ratings would result in an increased portfolio performance. The company executives should make plans and decisions to increase the corporate governance rating of the companies in order to develop both the company performance and the portfolio performance for investors.

Kaynakça

Abor, J. (2007). Corporate governance and financing decisions of Ghanaian listed firms. Corporate Governance, *7*(1), 83 - 92.

Alba, P., Claessens, S., & Djankov, S. (1998). Thailand's corporate financing and governance structures: Impact on firm's competitiveness', *World Bank Policy Research Working Paper No.2003.*

Antoniou, A., Guney, Y., Paudyal, K., (2008) "The Determinants of Capital Structure: Capital Market-Oriented versus Bank-Oriented Institutions, Journal of Financial and Quantitative Analysis, Vol. 43, No. 1, pp. 59–92.

Ararat, M.; Orbay, H.; Yurtoglu, B. (2010). The Effects of Board Independence in Controlled Firms: Evidence from

Turkey. Working Paper. Available online: http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=

1663403

Beiner, Stefan, Drobetz, Wolfgang, Schmid, Markus ve Zimmermann, Heinz (2004). "An Integrated Framework of Corporate Governance andFirm Valuation – Evidence from Switzerland", ECGI - Finance Working Paper No. 34/2004.

Black, B. (2001). "The Corporate Governance Behavior and Market Value of Russian Firms", Emerging Markets Review, 2,89-108.

Brown, L.D. ve Caylor, M.L. (2004). "Corporate Governance and Firm Performance", Çalışma metni, Georgia State University.

Cheng, S. (2008). "Board Size and The Variability of Corporate Performance", Journal of Financial Economics, 87, 157-176

Churaev, K. (2003). The Impacts of Corporate Governance Issues on Values of Turkish Companies, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi.

Drobetz, Wolfgang, Schillhofer, Andreas ve Zimmermann, Heinz (2003), "Corporate Governance and Firm Performance: Evidence from Germany" ECGI - Finance Working Paper No. 11/2003.

Du, J., Dai, Y., (2005), "Ultimate Corporate Ownership Structures and Capital Structures: evidence from East Asian economies", Corporate Governance: An International Review,Volume 13, Issue 1, pages 60–71

Ganiyu Y. O., Abiodun B. Y., (2012), "The Impact of Corporat Governance on Capital Structure Decision of Nigerian Firms", Research Journal in Organizational Psychology & Educational Studies 1(2) 121-128

George, Bill vd. (2004). Mastering Global Corparate Governance, Wiley Publication.

Gill. A., Biger N., Mand, H.S., Shah C., (2012), "Corporate Governance and Capital Structure of

Small Business Service Firms in India, International Journal of Economics and Finance; Vol. 4, No. 8.

Gurarda,S; Ozsoz, E; Ates, A. (2016). "Corporate Governance Rating and Ownership Structure in the Case of Turkey", *İnternational Journal of Financial Studies*, 4, 1-16.

Gürbüz, A.O.; Aybars, A.; Kutlu, Ö. (2010). Corporate Governance and Financial Performance with a Perspective on

Institutional Ownership: Empirical Evidence from Turkey. J. Appl. Manag. Account. Res. 8, 21–37.

Hsu, C.Y.; Chen, Y.L.; Lin,W.Y. (2007). Corporate governance and credit risk. NTU Manag. Rev. 6, 100–110.

Kowalewski, O. (2012). "Does Corporate Governance Determine Corporate Performance and Dividends During Financial Crisis: Evidence from Poland", Working Paper, Kozminski University.

La Porta, R.; Silanes, F.L.; Shleifer, A.; Vishny, R.W. (1996). Law and Finance; Working Paper; National Bureau of Economic Research: Cambridge, MA, USA.

Shleifer, A.; Vishny, R.W. (2007). Large Shareholders and Corporate Control. J. Political Econ. 94, 461–488.

Wei'an, Li, Yuejun, Tang (2007), "An Evaluation of Corporate Governance Evaluation, Governance Index (CGINK) and Performance: Evidence from Chinese Listed Companies in 03", Frontiers of Business Research in China (1): 1-18.

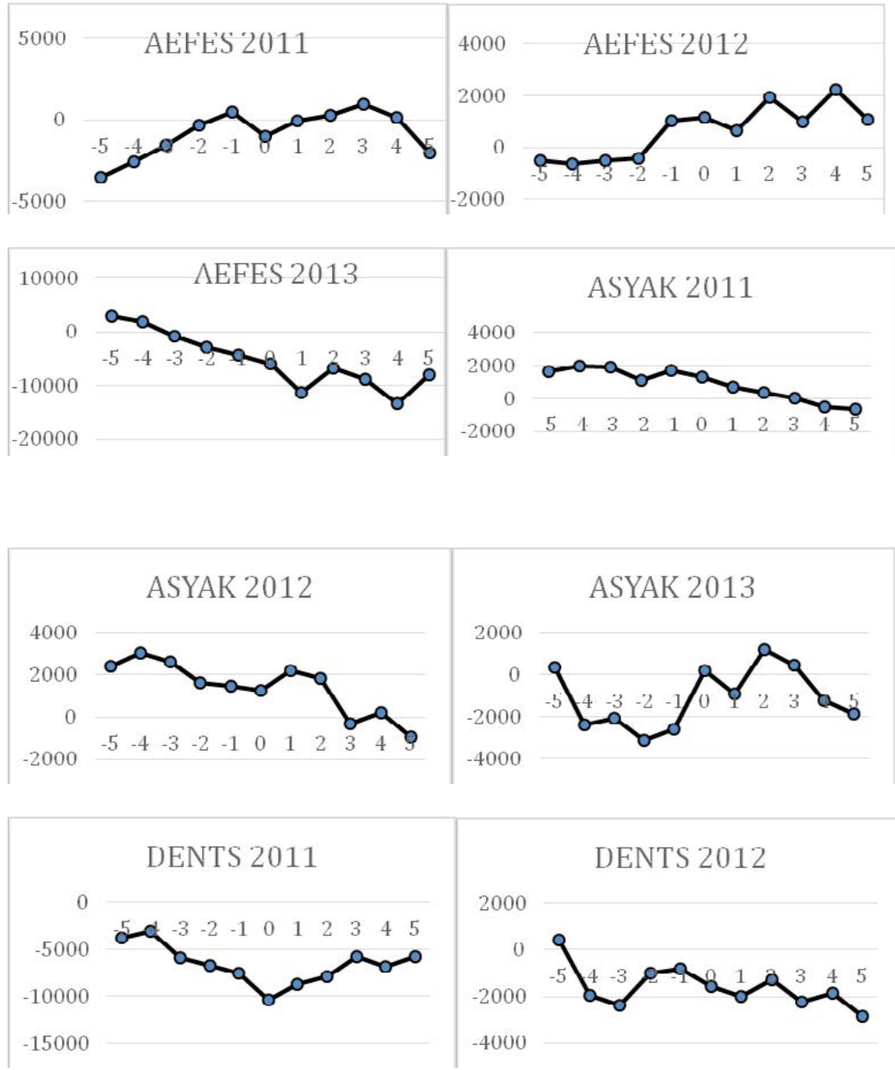
Wen, Y., Rwegasira, K., & Bilderbeek, J. (2002). Corporate governance and capital structure decisions of the Chinese Listed Firms. *Corporate Governance: An International Review*, *10*, 75-83.

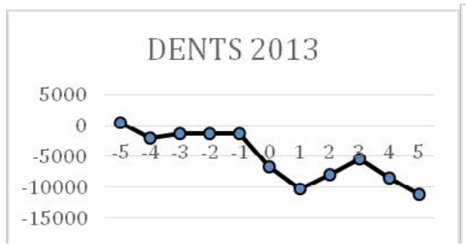
Appendix 1. Summary of the Previous Studies

Author	Findings
Albai (1998)	Found that ownership concentration is positively linked with leverage.
Wen et al (2002)	Found that the board composition and the CEO tenure are negatively linked with leverage of the firm.
Du and Dai (2005)	Found that controlling owners with little shareholding choose higher debt.
Abor (2007)	Found that capital structure is positively associated with board size, board composition, and CEO duality, and negatively associated with CEO tenure.
Antoniou et al. (2008)	Found that capital structure of a firm is heavily influenced by the corporate governance practices and capital markets.
Bodaghi and Ahmadpour (2010)	Found a negative relationship between board size and debt to equity ratio. Authors also found that CEO duality does not significantly influence corporate financing behaviour.
Saad (2010)	Found a negative relationship between CEO duality and capital structure, and a positive relationship between board size and capital structure.
Rehman et al. (2010)	Found a positive relationship between board size and capital structure.
Vakihfard et al. (2011)	Found a positive relationship between CEO duality and leverage, and a negative relationship between board size and leverage.
Pfeffer and Salancick (1978), Lipton and Liorsch (1992)	Found a significant relationship between capital structure and board size
Berger et al (1992)	Found that firms with larger board membership have low leverage or debt ratio.
Wen et al (2002) &Abor (2007)	Found a positive relationship between board size and financial leverage (capital structure).
Jensen (1986), Berger et al (1997) & Abor (2007)	Found that firms with higher leverage rather have relatively more outside directors, while firms with low percentage of outside directors experience lower leverage.
Kajola (2008)	-Examines four corporate governance mechanisms together. (Board size, board composition, chief executive status and audit committee). -Relationship between board composition and the two performance measures (Return on Equity and Profit Margin) is not statistically significant. -There is no relationship between the firm financial performance and the outside director sitting on the board.
Forsherg (1989), Weishach(1991), Bhagat and Black (2002), Sand et al. (2005)	There is no relationship between the firm financial performance and the outside director sitting on the board.
Aboret et al (2008)	Board skill and board size are negatively and positively linked, respectively, to the leverage position of the oil sector in Nigeria
Pfeffer and Salancick (1978) / Liton and Liorsch (1992)	Found a significant relationship between board size and capital structure
Driffieldet et al. (2007)	Contrasting result on the relationship between the leverage position of firms and the value of firm in four countries: Indonesia, Korea, Malaysia and Thailand. In Indonesia and Korea, he found a positive relationship but negative relationship in Malaysia and Thailand.
Berger et al. (1997) , Hasan and Butt (2009)	Found a negative association between board size and capital structure

Cheng (2007)	There is a positive relationship between board size and proportion of outside directors with the performance of firm.
La Porta et al. (1996), Shleifer and Vishny (2007), Gürarda et al. (2016)	Analyzed the ownership structure.
Hsu et al. (2007), Ararat et al. (2010), Gürbüz et al. (2010)	Focused on ownership concentration.

Appendix 2. Sensitivity of Cumulative Abnormal Returns to Event Date

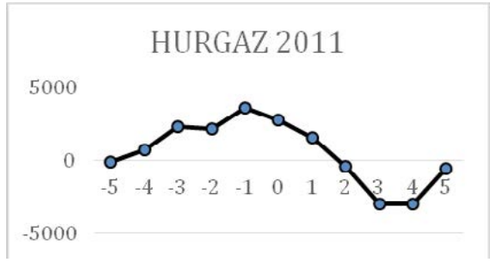

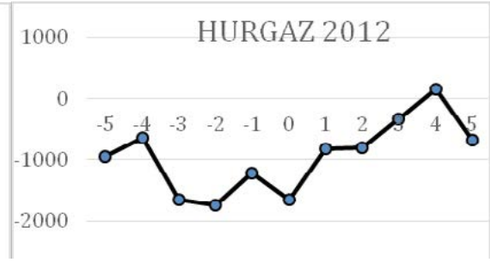

DENTS 2013
5000
0
-5000
-10000
-15000
-5 -4 -3 -2 -1 0 1 2 3 4 5

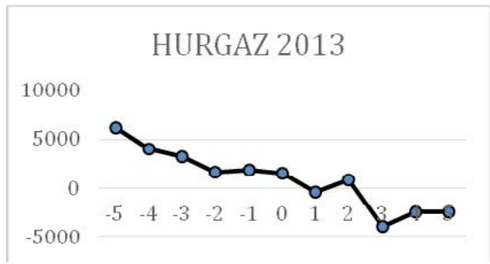

DYAY 2011
5000
0
-5000
-10000
-5 -4 -3 -2 -1 0 1 2 3 4 5

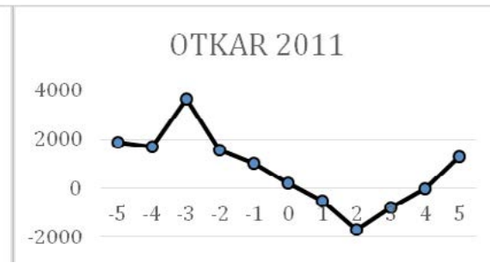

DYAY 2012
4000
2000
0
-2000
-5 -4 -3 -2 -1 0 1 2 3 4 5

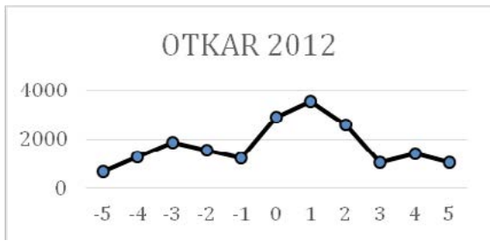

DYAY 2013
5000
0
-5000
-5 -4 -3 -2 -1 0 1 2 3 4 5

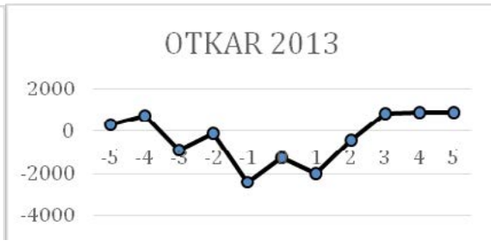

HURGAZ 2011
5000
0
-5000
-5 -4 -3 -2 -1 0 1 2 3 4 5

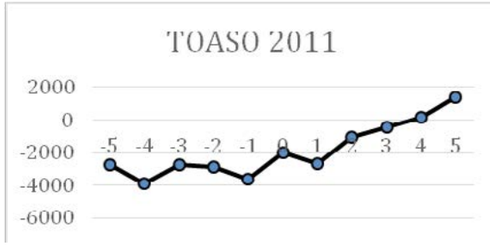

HURGAZ 2012
1000
0
-1000
-2000
-5 -4 -3 -2 -1 0 1 2 3 4 5

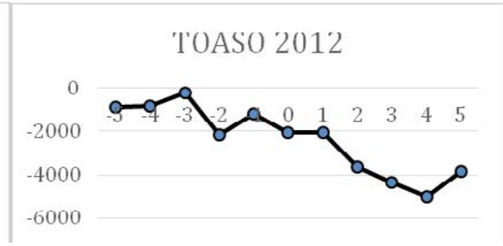

HURGAZ 2013
10000
5000
0
-5000
-5 -4 -3 -2 -1 0 1 2 3 4 5

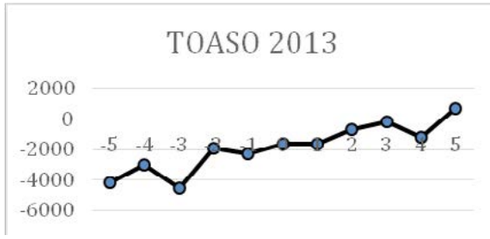

OTKAR 2011
4000
2000
0
-2000
-5 -4 -3 -2 -1 0 1 2 3 4 5

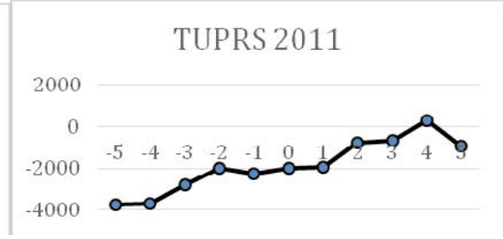

OTKAR 2012
4000
2000
0
-5 -4 -3 -2 -1 0 1 2 3 4 5

OTKAR 2013
2000
0
-2000
-4000
-5 -4 -3 -2 -1 0 1 2 3 4 5

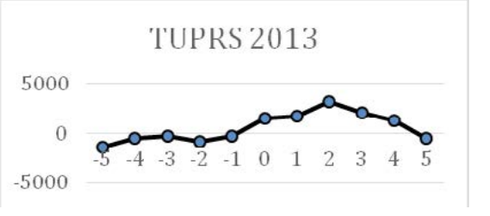

TOASO 2011
2000
0
-2000
-4000
-6000
-5 -4 -3 -2 -1 0 1 2 3 4 5

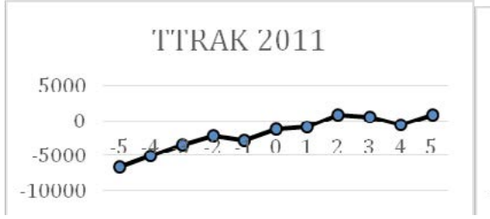

TOASO 2012
0
-2000
-4000
-6000
-5 -4 -3 -2 -1 0 1 2 3 4 5

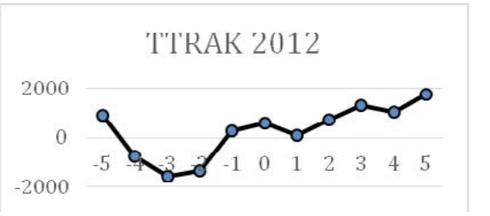

TOASO 2013
2000
0
-2000
-4000
-6000
-5 -4 -3 -2 -1 0 1 2 3 4 5

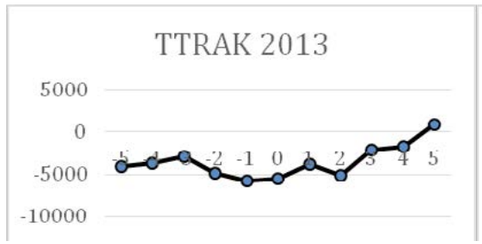

TUPRS 2011
2000
0
-2000
-4000
-5 -4 -3 -2 -1 0 1 2 3 4 5

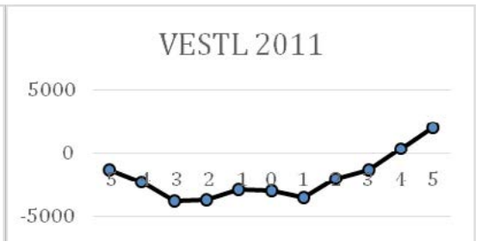

TUPRS 2012
5000
0
-5 -4 -3 -2 -1 0 1 2 3 4 5

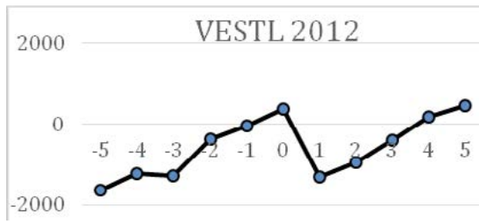

TUPRS 2013
5000
0
-5000
-5 -4 -3 -2 -1 0 1 2 3 4 5

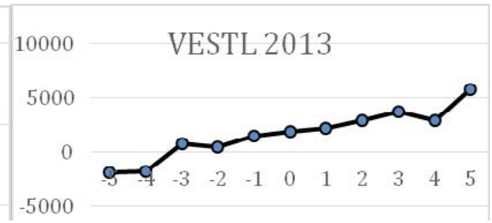

TTRAK 2011
5000
0
-5000
-10000
-5 -4 -3 -2 -1 0 1 2 3 4 5

TTRAK 2012
2000
0
-2000
-5 -4 -3 -2 -1 0 1 2 3 4 5

TTRAK 2013
5000
0
-5000
-10000
-5 -4 -3 -2 -1 0 1 2 3 4 5

VESTL 2011
5000
0
-5000
-5 -4 -3 -2 -1 0 1 2 3 4 5

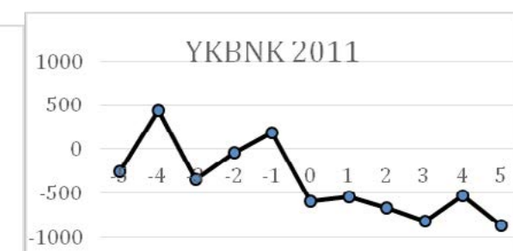

VESTL 2012
2000
0
-2000
-5 -4 -3 -2 -1 0 1 2 3 4 5

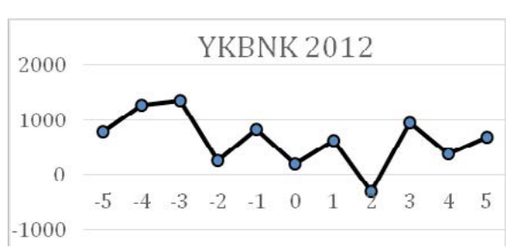

VESTL 2013
10000
5000
0
-5000
-5 -4 -3 -2 -1 0 1 2 3 4 5

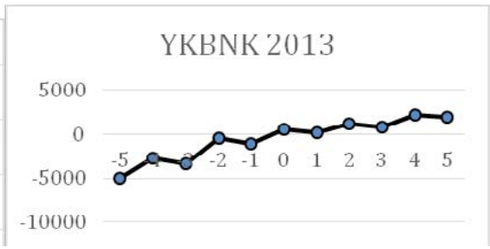

YGYO 2011
2000
1000
0
-1000
-2000
-5 -4 -3 -2 -1 0 1 2 3 4 5

YGYO 2012
0
-2000
-4000
-5 -4 -3 -2 -1 0 1 2 3 4 5

YGYO 2013
5000
0
-5000
-5 -4 -3 -2 -1 0 1 2 3 4 5

YKBNK 2011
1000
500
0
-500
-1000
-5 -4 -3 -2 -1 0 1 2 3 4 5

YKBNK 2012
2000
1000
0
-1000
-5 -4 -3 -2 -1 0 1 2 3 4 5

YKBNK 2013
5000
0
-5000
-10000
-5 -4 -3 -2 -1 0 1 2 3 4 5

VEHHABİ İSYANININ BASTIRILMASINDA VE SONRASINDA MEKKE MUHAFIZI HASAN PAŞA'NIN FAALİYETLERİ*

Kevser Değirmenci[1]

Öz

Hasan Paşa, Abdülmecid'in sadrazamlarından Mustafa Naili Paşa'nın dayısı olup, Arnavut asıllıdır. Mustafa Naili Paşa'nın, çocukluk yılları dayıları Hasan ve Tahir Paşaların yanında geçmiştir. Hasan Paşa'nın, Kavalalı Mehmet Ali Paşa ile akrabalık boyutunda bir samimiyeti olduğu bilinmektedir.

Hasan Paşa'nın Osmanlı Devleti'ne ilk hizmeti Mısır'ın Fransızlardan kurtarılması esnasında olmuştur. Kardeşi Tahir Paşa ile Yusuf Ziya Paşa'nın ordusunda yer almışlardır. Burada Tahir Paşa daha ön planda yer alırken, Hasan Paşa bir süre sonra Tahir Paşa'nın ölümü ile onun kariyerine sahip olmuştur. İkinci hizmeti ise Vehhabi İsyanı esnasında Mekke Muhafızı unvanı ile Mehmet Ali Paşa'nın hizmetinde göstermiş olduğu yararlılıklardır. Ardından Mekke'de bir takım imar faaliyetlerinde bulunmuştur. Üçüncü olarak Hasan Paşa, 1822'de Girit isyanlarını bastırmak için Mehmet Ali Paşa tarafından Mısır askerlerinin kumandanı olarak görevlendirilmiştir.

Bu çalışmada ise, öncelikle Hasan Paşa'nın Mehmet Ali Paşa ile olan münasebetinin nasıl başladığı ve hangi mahiyette olduğuna değinilerek, Hasan Paşa'nın hayatından bir kesit olan, Vehhabi İsyanı esnasında yapmış olduğu mücadelelerden ve Mekke Muhafızı olarak gerçekleştirdiği imar faaliyetlerinden bahsedilecektir.

Anahtar Kelimeler: Vehhabi İsyanı, Hasan Paşa, Mekke Muhafızı, Kavalalı Mehmet Ali Paşa

ACTIONS OF MECCA GUARD HASAN PASHA DURING WAHHABI REVOLT SUPPRESSION AND AFTER REVOLT

Abstract

Hasan Pasha is uncle of Mustafa Naili Pascha who is grand vizier of Abdülmecid and he has Albanian roots. During childhood period Mustafa Naili Pasha was together with his uncles Hasan Pasha and Tahir Pascha. Hasan Pasha has relationship by affinity with Kavalalı Mehmet Ali Pasha.

First mission of Hasan Pasha for Ottoman State was during freeing Egypt from French invasion. He took place among the army of his brother Tahir Pascha and Yusuf Ziya Pascha. Tahir Pascha was at the forefront, after his death Hasan Pascha took his place. He committed his second mission during Wahhabi revolt with the title of Mecca Guard while he was serving for Mehmet Ali Pascha. After that he made some constructions in Mecca. Thirdly, Hasan Pascha was charged by Mehmet Ali Pascha as the commander of Egptian soldiers with the mission of suppressing the revolt in 1822 in Cretan.

Firstly, in this study, how the relationship between Hasan Pasha and Mehmet Ali Pascha started and quality of it was mentioned. As a period of the life of Hasan Pascha the struggle he made during Wahhabi invasion will be expressed and construction activities as the Mecca Guard will be mentioned.

Keywords: Vahhabi Revolt, Hasan Pascha, Mecca Guard, Kavalalı Mehmet Ali Pascha

Giriş

* Bu çalışma 2013 yılında İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde kabul edilen "Mustafa Naili Paşa'nın Hayatı ve Girit Valiliği" başlıklı doktora tezinden oluşturulmuştur.

1 Yrd. Doç. Dr., Dumlupınar Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, kevser.degirmenci@dpu.edu.tr

Makale Gönderim Tarihi: 16. 06. 2016 Makale Kabul Tarihi: 25.07.2016

Hasan Paşa'nın Osmanlı Devleti'ne olan ilk hizmeti Fransızlara karşı Mısır'ın savunulması esnasında gerçekleşmiştir.

Mısır'ın Fransızlar tarafından işgalinin ardından bu bölgenin kurtarılması için büyük bir çaba gösteren padişah III. Selim, Sadrazam Yusuf Ziya Paşa'yı İstanbul'da tertip edilecek kara ordusunun başına "Serdar-ı Ekrem" unvanıyla vazifelendirmişti. Sadrazam Yusuf Ziya Paşa'nın, İstanbul'da hazırladığı 60 bin kişilik ordu, 1800 yılı baharında Mısır'a hareket etmiştir.

2 (Zinkeisen, 2011: 82). Öte yandan İngiliz, Osmanlı ve Fransız elçileri arasında yapılan bir takım müzakerelerin ardından, 24 Ocak 1800'de bazı şartlarla Mısır'ın tahliyesini öngören el-Ariş Sözleşmesi imzalanmıştı. (Cezar-Sertoğlu, 1971: 2795)

Bu antlaşmayla savaşmadan diplomatik yollarla Mısır'ın tahliyesi sağlandı zannedilirken, İngiltere'nin Fransızların öne sürdüğü şartları reddetmesi ve kayıtsız şartsız teslim olmaları konusunda ısrarcı olması yüzünden, el-Ariş Sözleşmesi geçerliliğini kaybetmiş ve savaş tekrar başlamıştı. Bunun üzerine Mısır'a giren Yusuf Ziya Paşa, hayli kalabalık ordusuna rağmen 20 Mart 1800'de Fransızlar tarafından mağlup edildi. (Cezar- Sertoğlu, 1971: 2795) Bu durumda Fransızlar, Osmanlılara bırakmış oldukları yerleri tekrar alarak Mısır'ı ikinci defa işgal etmiş oldu.

Bâbıâlî tarafından hem kara ordusu hem de Osmanlı donanması İskenderiye'ye gönderildi. Gazze'de bekleyen Yusuf Ziya Paşa ordusuyla Kahire'ye yönelmişti. (Jorga, 2009: 124). Bu esnada Hasan Paşa ve kardeşi Tahir Paşa ile enişteleri İsmail Bey de Yusuf Ziya Paşa'nın ordusuna dâhil edilmişti.3 (Barchard, 2003/2004: 23) Tahir Paşa, maiyetine 5.000 asker verilerek "çarhacı" olarak tayin edilmiş ve Dimyad ve Mısır'ı zapt etmesi emredilmişti. (HAT nr. 83/3446/A). Arnavut askerleri birkaç aydır maaşlarının ödenmemiş olmasından dolayı bir isyan başlatmışlardı. İsyan haberi casuslar vasıtasıyla Fransa'ya ulaştırılmış, durumu fırsat bilen Fransızlar hemen harekete geçmişlerdi. Fransız hücumuna önce Tahir Paşa 5.000 ve arkasından Serasker Mehmet Paşa 7.000 askerle karşılık verdi. Yenilmek üzere olan Osmanlı ordusu, Tahir Paşa'nın cesareti sayesinde mücadeleyi sürdürmeye devam etmiş, arkadan Serasker Mehmet Paşa'nın ordusunun desteğiyle savaş bir süre daha devam etmişti. Osmanlı ordusu ile Fransızlar arasında cereyan eden bu savaş, Fransızlar için sonun başlangıcı oldu. Fransızlar, Mısır içlerine doğru çekilmeye başladı. İskenderiye'nin İngiliz ve Osmanlı askerleri tarafından zapt edilmesiyle, Fransızların Mısır'ı ele geçirmek üzere başlattıkları sefer sonuçsuz kalmış ve Fransız askerleri Mısır'ı tahliye etmek zorunda kalmışlardı. (Darendeli, 2009: LXXXXVII-LXXXXVIII)

30 Ağustos 1801'de imzalanan mütarekeyle, Fransızlar silahları ve kuvvetleriyle birlikte çekilmeyi kabul etmişler ve böylece Mısır, tekrar Osmanlı topraklarına katılmıştı. (Karal, 1988: 42)

Sadrazam Yusuf Ziya Paşa, Mısır'la ilgili yeni bir takım düzenlemeleri uygulamaya koyduktan sonra İstanbul'a döndü. Tahir Paşa ise Mısır'a birlikte geldikleri Yusuf Ziya Paşa ile İstanbul'a geri dönmemiş, Mısır'da kalmıştı. Tahir Paşa, Mısır'a vali olarak atanan Hüsrev

2 Yusuf Ziya Paşa'nın ordusu dâhilinde, mirîmiran Tahir Paşa'nın maiyetiyle Mısır'a gelen süvari askerleri de mevcuttu. Her birine yüzer kuruş olmak üzere 250 kişilik süvariye yirmi beş bin kuruş ödenmiştir (Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Cevdet Askeriye (C. AS.), nr.14514/350).

3 Tahir Paşa'ya masraflar için 500 kuruş tahsis edilmiştir (Cevdet Dâhiliye (C. DH), nr. 62/3092)

Paşa'nın4 maiyetine *mirîmiran* olarak tayin edildi. (Ahmet Cevdet, 1309: 216)

Bâbıâlî Mısır'da bundan sonra Kölemenlere karşı kuvvetli bir idare kurmaya karar vermiş ve buraya Vezir Hüsrev Paşa'yı vali olarak atamıştı. Yusuf Ziya Paşa, Mısır'dan ayrılırken vali Hüsrev Paşa'ya, maiyetindeki bazı birliklerini, *başıbozuk* olarak adlandırılan düzensiz milis güçlerini bırakmıştı. Bunların büyük çoğunluğu, Rumeli'den gelen Arnavutlardan oluşuyordu.5 Kendisi de bir Arnavut olan Tahir Paşa komutasındaki bu birliklerin Serçeşmesi6 ise Kavalalı Mehmet Ali Ağa'ydı.7 Bu kuvvetler ile Kölemenlere karşı etkin bir askeri mücadele yürütülemeyeceğini anlayan Hüsrev Paşa, Mısır'da Kölemenlerin eski nüfuzlarını kazanmamaları için destek alacağı muntazam bir ordu teşkiline başlamıştı. Zaten Arnavut sergerdelerinin8 çoğu çoktan Kölemen beylerine meyletmişlerdi. Ayrıca bu birliklerle yeniçeriler arasında zaman zaman bir takım sürtüşmeler yaşanmaya başlanmıştı. Mısır'da çatışmaların bitmesiyle boşta kalan bu birlikler, uzun süredir9 ödenmeyen ulufelerini bahane ederek bir isyan girişimine başlamışlardı. (Cezar, Sertoğlu, 1971: 2799)

Yaşanması muhtemel bir tehlikenin farkına varmış olan Tahir Paşa, başıbozukların komutanı sıfatıyla vali konağına giderek, Hüsrev Paşa ile görüşmek istedi. Ancak Hüsrev Paşa, görüşme talebini reddetmiş ve Tahir Paşa'nın konağında oturup hiçbir şeye karışmamasını söyleyerek onu başından savmıştı. Zirâ olaylardan Tahir Paşa ve Mehmet Ali Ağa'yı sorumlu tutmuş ve isyanları, kendisine karşı yapılan darbe planının bir parçası olarak değerlendirmişti. (Ahmet Cevdet, 1309: 218)

Yaşanan mücadeleler neticesinde, Tahir Paşa 500 Arnavut ile geldiği vilayet konağını yaktırmış ve eşyalarını gasp ederek valiyi Mısır'dan çıkmaya mecbur bırakmıştı. (HAT, nr. 86/3541). Tahir Paşa, Hüsrev Paşa'nın Mısır'dan ayrılmasıyla hukuken olmasa da fiilen Mısır'ın yeni hâkimi sayılmıştı. (Sinoue, 1999: 62)

Bâbıâlî, Mısır'daki isyan hadiselerini ve neticelerini uzaktan takip etmeye çalışmıştı. Ancak gelişmeler hakkında sağlıklı haberler alamadığı için, net bir bilgi sahibi olamamış, sadece Avusturya ve İngiliz elçilerinin raporlarıyla, olayların iç yüzünü anlamaya çalışmıştı. Mısır'da şeyhler ve kadılardan oluşan Büyük Divan'da 6 Mayıs 1803'te alınan kararla Tahir Paşa, merkezden yeni bir vali gönderilinceye kadar *kaymakam* ilân edilmişti. Kadı tarafından Tahir Paşa'ya kürk giydirilmiş ve bu gelişmelerden Bâbıâlî haberdar edilmişti. (Ahmet Cevdet, 1309: 221; Jorga, 2009: 143; Sinoue, 1999: 62;). Fakat yeniçerilerin bir baskını neticesinde, Tahir Paşa'nın bir aydan kısa süren Mısır kaymakamlığı sona ermişti.

Tahir Paşa'nın katli ile üzerindeki vazifeler, Hasan Paşa'ya intikal etmişti. Fakat Mehmet Ali'nin yetenekli karakterine şahit olan Hasan Paşa, hiçbir zaman yanından ayrılmamak ve yardımını görmek üzere kendisiyle anlaşmıştı. Böylelikle tüm Rumeli askerlerinin idaresi artık, Mehmet Ali'nin elinde idi. Hasan Paşa kumandan olarak biliniyorsa da aslında Tahir

4 Hüsrev Paşa ile ilgili detaylı bilgi için bkz: Çelik,2013

5 Osmanlı coğrafyasında gerekli yerlerde istihdam edilen bu başıbozuk Arnavut savaşçılar hakkında detaylı bilgi için bkz. Yıldız, 2009, s.212-260

6 Zabıta memuru yerine kullanılan bir tabirdir. (Pakalın, 2004: 77); Orduda yardımcı asker sınıfın maaş işlerini idare eden memur olarak tanımlanmıştır. İsmail Parlatır, 2011: 1489

7 Tahir Paşa'nın, cesur ve cengâver ama basit karakterli; Mehmet Ali Ağa'nın ise akıllı, zeki ve tedbir sahibi olduğundan bahsedilmiştir. (Rasim, 2004: 111)

8 Farsça "baş" demek olan bu tabir gönüllü olarak harbe iştirak eden kafilelerin başına verilen isimdir. Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra kurulan Zaptiye teşkilatının ilk devirlerinde binbaşı yerine kullanılmıştır. Daha sonra eşkıyalık gibi kötü oluşumların reisleri hakkında kullanılmıştır. (Pakalın, 2004: 185)

9 Tahir Paşa komutasındaki Arnavut askerlerinin maaşı beş aydır ödenmemiştir. (Sinoue, 1999: 59)

Paşa'nın makamına geçen Mehmet Ali, Mısır muhafızı olmuştu.

Bâbıâlî, Mısır'daki kargaşanın bir an evvel düzelmesi için çabalamıştı. Zirâ uzun zamandan beri Hicaz'da Vehhâbîler huzursuzluk çıkarmaktaydı ve artık Vehhâbîler ile ilgili ciddi tedbirler alma zorunluluğu ortaya çıkmıştı. Fakat bunun için önce Mısır'ın huzura kavuşması gerekmekteydi. Mekke ve Medine'ye gerekli olan yardımın gidebilmesi için en iyi yol, Mısır olduğu için burada sükûnetin bir an evvel sağlanması gerekmekteydi. Fakat Mısır'da sular bir türlü durulmak bilmiyordu. Bâbıâlî tarafından gönderilmiş olan Mısır valisi Ali Paşa, Mısır'a hâkim olmak isteyen Mehmet Ali Paşa'nın gizli planları neticesinde Kölemenler tarafından öldürülmüştü. Daha sonra da Mehmet Ali'nin askerleri tarafından Kölemenler bertaraf edilmek sureti ile Mısır'ın idaresi Mehmet Ali'nin eline geçmişti. (Ahmet Cevdet, 1309: 228-253)

Bu son gelişmelerle Mısır'da bir barış ortamı sağlanmıştı. Bâbıâlî'den, 9 Nisan 1804'te Binbaşı Mehmet Ali, Tahir Paşa'nın kardeşi Hasan Paşa ve diğer başıbozuk komutanlarına hitaben bir teşekkür gönderilerek, geçmişi bir kenara bırakarak Hurşit Paşa'ya kusursuz itaat etmeleri istenmişti. Muhataplar cevaben, geçmişteki suçlarını itiraf edip, bundan sonra yeni valiye mutlak itaat edeceklerini ve Kölemenlere göz açtırmayacaklarını bildirmişlerdi. Bundan sonra Bâbıâlî, Hurşit Paşa'yı 9 Nisan 1804'te vezaret rütbesiyle Mısır valiliğine resmen atamıştı. (HAT, nr. 89/3649/A). Kölemen beylerinin Mısır'dan definde hizmeti görülen Tahir Paşa'nın kardeşi Hasan Bey'e mirîmiranlık tevcih edilmişti. (HAT, nr. 83/3447/J)

İstanbul'dan özel bir memurla iki tuğ gelince Hasan Paşa kaleye çıkarak, kendisine Hurşit Paşa tarafından mirîmiranlık hilati giydirilmişti. Böylece Hasan Paşa, kardeşi Tahir Paşa'nın yerine geçmiş oldu. Bu şekliyle Mehmet Ali'nin, Hasan Paşa'nın emrine girmesi gerekiyordu. Ancak Hasan Paşa, her zamanki gibi Mehmet Ali'nin yanında ona bağlı kalacağını kendisine bildirerek, verdiği sadakat sözünden dönmemişti. Hasan Paşa'ya verilen mirîmiranlık göreviyle Mehmet Ali'nin gücünün kırılması planlanmıştı ancak emrinde bir mirîmiran bulundurmuş olması onun gücüne güç katmıştı.10 (Ahmet Cevdet, 1309: 279)

Tahir Paşa'nın ölümünden sonra, Mısır'da Arnavutları yönetebilecek ve iktidarı isteyecek iki kişi kalmıştı, Mehmet Ali Paşa ve Tahir Paşa'nın kardeşi Hasan Paşa. Hasan Paşa daha karmaşık hale gelmiş olayları çözme konusunda biraz sönük kalmıştı. Mehmet Ali Paşa ise Mısır'ın tek hâkimi olma yolunda oyunu kendi koyduğu kurallara göre oynamaya devam etmişti. (Sinoue, 1999: 62-63)

10 Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu zor durumların farkına varan Mehmet Ali, Mısır'ın içinde bulunduğu tüm kargaşa ortamlarını çok iyi değerlendirip kendi lehinde kullanmasını bilmişti. Fransız işgalinden beri anarşi ve kargaşa içinde olan Mısır'da, Osmanlılar ve Kölemenler kontrolü ele geçirmek için sürekli mücadele ederken, Osmanlı kuvvetleri de kendi aralarında ihtilâfa düşmüşlerdi. Hüsrev Paşa'ya tâbi kuvvetlerle Tâhir Paşa ve Mehmet Ali kumandasındaki Arnavutlar arasında uzlaşmazlık devam etmekteydi. Kölemenler arasında da anlaşmazlık mevcuttu. Bunların bir kısmı Bardisî'yi, bir kısmı da Elfî Bey'i destekliyordu. Bu gruplar içinde süregelen mücadele, halkın mağduriyetine ve ülkenin ekonomik durumunun tamamen bozulmasına sebep olmuştu. Mehmet Ali bu durumdan istifade etmesini bilmişti. Kölemenleri Osmanlılara, muhalif Kölemen grupları birbirlerine, yeni vali Hurşit Paşa'yı Kölemenlere ve son olarak da Kahire halkını Hurşit Paşa'ya karşı kışkırtarak meydana gelen kargaşadan faydalanmıştı. Çeşitli siyasî manevralar neticesinde Mısır'ın son valileri bulunan Hüsrev, Tâhir, Ali ve Hurşit paşaları bertaraf ettikten sonra ulema, eşraf ve Mısır halkının desteğini de elde edip Babıâli tarafından 3 Temmuz 1805 tarihinde valiliğe getirilmişti. (Görgün, 2004: 555-557); Mısır'ın Mehmet Ali Paşa yönetimindeki durumu hakkında detaylı bilgi için bkz: Kramers, 1979: 250

Es'ad Efendi, Hasan Paşa ile ilgili olarak Mehmet Ali Paşa'nın akrabası, yakın hısmı olduğunu belirtmiştir. (Mehmet Es'ad Efendi, 2000: 312) Ancak yakınlık derecesini belirtmemiştir. Mehmet Ali Paşa, Hasan Paşa ile sürekli güven esasına dayanan olumlu ilişkiler kurmuş ve onu koruyup kollamıştı. Hasan Paşa, Mısır'da 1805 yılında mirî miran olmuş, daha sonra 1816 yılında Vehhâbî isyanı dolayısıyla gittiği Hicaz bölgesinde beş yıl kalarak Medine muhafızlığı görevinde bulunmuştu. Osmanlı Devleti'nin talebi neticesinde yardıma gelen Mehmet Ali Paşa'nın ordusunda muhafız olan Hasan Paşa, Hicaz'ın Vehhâbîlere karşı savunmasında yer almış, daha sonra da Medine Muhafızlığı görevi nedeniyle, 5 yıl Hicaz'da kalmıştı. Hasan Paşa, oğlu gibi gördüğü ve evlatlık edindiği yeğeni Mustafa Naili Paşa'ya, Hicaz'da asilere karşı yapılan mücadelelerde yanında yer almasına ve hatta öncülük yapmasına izin vermişti.11

1.Vehhâbîliğin Ortaya Çıkışı ve Osmanlı Devleti'nin Müdahalesi

İslam'ın en katı yorumlarından biri olarak görülen Vehhâbîlik,12 18. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti içinde büyük sorunlara neden olmuştu. Vehhâbîlik hareketi, dağılma sürecinde olan Osmanlı Devleti'ni özellikle Hicaz ve çevresinde oldukça meşgul etmişti. Vehhâbî isyanları Hicaz bölgesinde Osmanlı egemenliğine bir başkaldırı niteliğinde olmuştu. Bölgenin merkezden çok uzak olması ve Osmanlı Devleti'nin gereken önemi gösterememesi Vehhâbîlerin işlerini kolaylaştırmış ve başarıya ulaşmalarını sağlamıştı. (Pekkirişçi, 2011, 84)

Vehhâbîlik Osmanlı Devleti'nin temeli olan din birliğine büyük bir darbe vurmuş, zamanla dini olmaktan uzaklaşarak siyasî bir güç halini almıştı.

İslam dünyasının hamiliğini üstlenmiş olan Osmanlı Devleti için Hicaz'ın13 idaresi bir saygınlık meselesi idi. Bu yüzden Hicaz halkı vergiden ve askerlikten muaf tutulmuştu. Devlet hiçbir fedakârlıktan kaçınmayarak bölgeyi düzenli biçimde imar etmiş ve halkın ihtiyaçlarını karşılamıştı. (Kurşun, "Hicaz", 1998: 437-439). Başka bir ifadeyle Haremeyn'in üzerindeki Osmanlı nüfuzu aynı zamanda Osmanlı hilafetinin de meşruluk kaynağı sayılıyordu. Bu durum Necid'te ortaya çıkan ve 19. yüzyılın ilk yarısında Mekke ve Medine kapılarına dayanan Vehhâbî hareketiyle sarsılmıştı. (Kurşun, 1999: 318)

Vehhâbîlik, 1744'te Necid'de dinî bir hareket olarak ortaya çıkmış ve Suûd ailesinin benimsemesiyle siyasî bir hüviyet kazanmıştı. 1750'lerden itibaren de Hicaz bölgesi için teh-

11 Mustafa Naili Paşa, ilerleyen yıllarda uzun bir süre Girit valiliği yapmış, sonraki süreçte de Abdülmecit döneminde 2 defa sadrazamlık görevinde bulunmuştur. Hayatının son yıllarında da 1866 Girit isyanını bastırmak için gayretleri olmuştur. Daha detaylı bilgi için bkz: Değirmenci, 2013.

12 Vehhabilik, İslam dinini yeni bir anlayış ile katı kaidelere bağlayan bir hareket olarak ortaya çıkmış ve bir süre sonra siyasi bir mahiyete bürünerek devam etmiş bir mezheptir. Vehhabilik hakkında daha detaylı bilgi için bkz: Ahmet Cevdet, 1309:182-207; Cezar-Sertoğlu, 1971: 2869-2876; Çağatay, 1986: 262; Ecer, 1990: 1229-1239; Ecer, 2001; Eyüp Sabri, 1992; Kurşun, 1998; Şeker, 2007; Yörükan, 1953

13 Hicaz bölgesi Osmanlı yönetimine Yavuz Sultan Selim döneminde girmiştir. 1516 Mercidabık ve 1517 Ridaniye savası sonucunda Mısır'daki Memlüklerin hâkimiyetine son verilmiştir. Bundan sonra hutbeler Yavuz Sultan Selim adına okunmuş, Osmanlı Sultanları Hicaz bölgesine hâkim olmuşlar ve "Hadim ül-Harameyn is-Şerifeyn" unvanıyla anılmışlardır. Hicaz Osmanlı Sultanlarına bağlı emirler ile yönetilmiştir. Vehhâbi isyanlarına kadar büyük bir değişiklik olmadan Osmanlı idaresinde kalmıştır. Yavuz Sultan Selim'den itibaren Osmanlı Devleti'nin yönetim ve denetimi altına giren Hicaz'da bir hâkim değil, hizmetkâr olunmuştur. Bölgeye huzur, bereket ve zenginlik götürülmüştür. Osmanlı sultanları bütün Müslümanlarca kutsal sayılan Haremeyn adı ile anılan Mekke ve Medine'ye idari ve mali her türlü yardımı yapmışlardır. (Ecer, 2001: 103-114; Mekke'nin yönetimi ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Uzunçarşılı, 1984; Ecer, 1993: 14-17)

like oluşturmaya başlamış ve Osmanlı Devleti'nin buradaki idarî düzenini tehdit etmişti. (Kurşun, "Hicaz", 1998: 438). Özellikle Vehhâbî lideri Abdulaziz bin Muhammed zamanında Hicaz çevresine taarruzlarda bulunmaya başlamışlardı. Vehhâbîler'i başlangıçta tehdit unsuru olarak düşünmeyen Mekke şerifleri, zamanla bu hareketin aleyhlerine geliştiğini ve Hicaz'daki otoritelerini sarstığını görmüşlerdi. Vehhâbî hareketinin, kuvvetlenmesiyle birlikte, Osmanlı makamlarına şikâyetlerde bulunmuşlardı. Olayı önemsemeyen Osmanlı idaresi, sadece Vehhâbîlerin ve taraftarlarının ikna edilerek halka zarar vermelerinin önlenmesini istemişti. Vehhâbîler, hac güvenliği için bir müddet Mekke'ye alınmamıştı. Ancak Vehhâbîler hac yollarının güvenliğini tehdit ederek hacı sayısının azalmasına ve dolayısı ile Mekke emirlerinin önemli bir gelirden mahrum olmalarına neden olmuştu. Mekke emiri Vehhâbîlerin önce hac vergisi ödemeleri koşulu ile sonra da hiçbir şart koşmadan Mekke'ye giriş çıkışlarını serbest bırakmak zorunda kalmıştı. Medine muhafızı da Vehhâbî tehlikesinin engellenemez duruma geldiğini İstanbul'a bildirerek destek istemişti. Medine halkının beklediği Osmanlı yardımı henüz gelmeden Vehhâbîler, şehri kuşatmış ardından da Haziran 1805'de işgal edip, Hz. Muhammed'in kabri hariç bütün ziyaret yerlerini yıkıp, Mescid-i Nebevi'yi yağmalamıştı.14 (Ecer, 2001: 141; Eyüp Sabri, 1992: 69; Küçükaşçı, "Medine", 2003: 312). 1803'de Vehhâbîler tarafından işgal edilen Mekke'de Vehhâbî hâkimiyeti tam olarak 1806 yılı Ocak ayında kurulmuştu. (Eyüp Sabri, 1992: 54-55; Kurşun, 1999: 320; Kurşun, 1998: 43-44; Küçükaşcı, "Mekke", 2003: 564;)

Mekke'nin işgali Osmanlı Devleti'nce meşruiyetlerini sarsan bir olay olarak görülmüştü. Mekke'de fiilen hâkimiyeti sona eren Osmanlı Devleti, Napolyon'un Mısır'ı işgaliyle ilgili meselelerle uğraştığı için şehri kurtarmaya yönelik ciddi tedbirler alamamıştı.

Vehhâbî isyanının baş gösterdiği XVIII. yüzyılda Osmanlı Devleti dışarıda Avrupa'nın büyük devletleriyle savaş durumunda iken aynı zamanda kendi sınırları içerisinde de isyanlarla meşgul idi. Arabistan'da olup bitenler İstanbul'da büyük rahatsızlık yaratmıştı. Pazvandoğlu15 ve Tepedelenli16 isyanları, Belgrad İsyanları, Sırp İsyanı, Kabakçı Mustafa İsyanı Haremeyn'i işgal eden Vehhâbîler ile mücadeleye fırsat bırakmamıştı. (Eyüp Sabri, 1992: 82-83; Çağatay, 1986: 266; Yörükan, 1953: 57)

Merkezi otoriteden uzak Arap Yarımadasındaki Vehhâbî hareketine askeri bir müdahalede bulunamayan Bâbıâlî bu sebeplerden dolayı, Vehhâbî tehlikesi Osmanlı sınırları içerisinde tehlike saçmaya başlamasına rağmen, hiçbir tedbir alamamıştı. Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu bu durum, Vehhâbîlerin rahat hareket etmelerine sebep olmuştu. Hülasa denilebilir ki, Vehhâbîlerin ortaya çıkmaları devlet otoritesinin zayıf olduğu bir döneme rastlamıştı. Osmanlı yönetimi olayın vahametini ancak Haremeyn mıntıkası tahrip edilince anlamışlardı.

2. Vahhabilere Karşı Mehmet Ali Paşa'nın Görevlendirilmesi ve İlk Faaliyetler

14 Medine'nin işgali üzerine Mısır'dan Mirmiran Hasan Paşa Sadaret'e gönderdiği yazısında, Haremeyn işlerinin görülmesi ve Suudiler'in Medine'den çıkarılması için Mehmet Ali Paşa'nın yeğeni Tahir Ağa'nın mirmiranlıkla gönderilmesini istemiştir. Babıâlî tarafından bu istek kabul görmüştür. Bunun üzerine, Medine muhafızlığına Tahir Paşa kâfi askerle gönderilmiş ve zahireler Süveyş iskelesine nakledilmiştir. (Gözüberk, 2006: 123)

15 Pazvandoğlu Osman Ağa, Vidin ayanıdır. III. Selim'in devlete eski gücünü kazandıracağı inancı ile yaptığı yeniliklerin en tehlikeli muhaliflerindendir. (Zinkeisen, 2011: 162)

16 Tepedelenli Ali Paşa Yanya valisidir. Zinkeisen, 2011: 157)

Bâbıâlî, isyan bölgesine ilk etapta büyük bir ordu göndereMemiş, bu isyanı mektuplarla, nasihatlerle, şerif ve valilerin nüfuzunu kullanarak halletmeye çalışmıştı.17 Ancak bu kısıtlı tedbirlerle Vehhâbîler'in Haremeyn'i ele geçirmesine engel olmamıştı. Hicaz'a hâkim olan Vehhâbîler hutbelerde padişahın isminin okunmasını yasaklayarak, dört mezhebe ait üst düzey görevleri iptal etmiş, memurlarının görevlerine son vermişlerdi. Yerlerine Vehhâbî görüşleri benimseyenler tayin edilmişti. Vehhâbîler, bölgeyi yağmalamış ve hac yollarının emniyetini tehdit etmişlerdi. (Kurşun, "Hicaz", 1988: 438)

Çok geçmeden Vehhâbîler, Bağdat, Şam ve Mısır sınırlarına kadar ilerlemişlerdi. Bağdat ve Şam valilerinin bu hareketin önüne geçememeleri üzerine bölgeye büyük bir ordunun gönderilmesi zaruri hale gelmişti. Bu da ancak Mısır üzerinden mümkün olabilirdi. Nihayet Osmanlı Sultanı II. Mahmut tarafından bu iş Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'ya havale edilmişti. Zirâ Mehmet Ali Paşa, Mısır'ın kendisine tevcih edilmesine binaen Hicaz işleriyle uğraşacağını ve Haremeyn'i Vehhâbîlerden kurtaracağını taahhüt etmişti. (Çağatay; 1986: 267; Kurşun, 1998: 49)

Bu taahhüdü üzerine Bâbıâlî bir an önce Vehhâbî meselesiyle ilgilenmesini istemişti. Mısır'da güçlü bir iktidar kurma emelinde olan Mehmet Ali Paşa henüz istikrarlı bir idare oluşturamamış ve aşağı Mısır tarafına çekilmiş olan Kölemenlerle mücadele halindeydi. Bu yüzden de Babıâli'yi yazdığı mektuplarla oyalayarak zaman kazanmaya çalışmıştır. Sefer öncesi, Cidde valisi ve Vehhâbîler üzerine gönderilecek ordunun kumandanı olarak tayin edilen oğlu Tosun'un şerefine 1 Mart 1811'de düzenlediği büyük davette birkaçı dışında Kölemen beylerini öldürtmüştü.18 (Kutluoğlu, 2002: 63; Altundağ, 1988: 566-579) Böylece hükümeti oyalama siyasetini 1811 yılına kadar sürdüren Paşa, nihayet Kölemenler üzerinde kesin bir üstünlük sağlayınca Vehhâbî seferi için hazırlıklara başladı. Hazırlıklarını tamamlayan Mehmet Ali Paşa arkasından bir ihtilal çıkması ihtimaline karşı, ordunun başında bizzat gitmeyip, oğlu Tosun Paşa'nın kumandasında, çoğunluğu Arnavut ve Türklerden bir kısmı da düzenli asker ve Fransızlar tarafından eğitilmiş piyadelerden oluşan 3.500 kişilik bir kuvveti, Eylül 1811'de Hicaz'a hareket ettirdi. (Jorga, 2009: 201). Böylece, İslam âleminde büyük etkiler yapan Vehhâbîler'i Hicaz'dan temizlemek için ilk hamle 1811 senesi Eylül ayında yapılmış oldu. Bu ilk saldırıda Vehhâbîler mağlup edilirken bölgedeki birçok kabile de kendilerine karşı ayaklandırılmıştı. Ancak 1812 yılı başlarında Tosun Paşa'nın ordusu, Vehhâbîlerin ani ve yoğun saldırılarına maruz kalarak bir yenilgi yaşamıştı.19 Bu mağlubiyetin ve geri çekilmenin ardından dağılan ordunun yerine Mehmet Ali

17 Devletin içinde bulunduğu kötü durum haricinde bu uygulamanın bir gerekçesi daha mevcut idi. Osmanlı ordularının çöl savaşçılığı konusunda fazla bir tecrübesi olmadığı için Hicaz büyük ve düzenli orduların işgale cesaret edemediği bir bölge olmuştu. Ayrıca çölde savaş için yiyecek ve cephane sevkiyatını sağlamak oldukça güç olacağı gibi topları da hareket ettirmek neredeyse imkânsızdı. Bedeviler ise çölün bu zorlu koşullarına uygun yaşam tarzları ile uzun süre dayanabilmiş ve bu yaşam tecrübeleri ile baskın yapmak ya da hızla uzaklaşmak gibi ani manevraları yapabilmişti. Bu nedenle Babıâli, Vehhabi meselesini valilerine havale etmek zorunda kalmıştı.(Ecer, 1990: 1235; Zinkeisen, 2011: 142)

18 Bu mücadeleler esnasında bir müddet için ordusunun büyük bir kısmından mahrum olacak olan Mehmet Ali, Kölemenlerden gelebilecek herhangi bir tehlikeye karşı böyle gizli bir plan hazırlamış ve hepsini öldürtmüştür. Bu planını önceden Hasan Paşa ve diğer kumandanları ile paylaşmıştır. Bu olaydan Mehmet Ali'nin hâkimiyet kurmak adına neler yapabileceğini, enerjisini, azim ve iradesini müşahede etmek mümkündür. (Altundağ, 1988: 26; Kurşun, 1998: 49-50)

19 Bu yenilgi, kumandanların Tosun Paşa'ya çocuk gözü ile bakarak emirlerini yerine getirmemelerinden kaynaklanmıştır. Salih Koç ve Laz Ahmet Ağa adlı kumandanlar Mısır'da bağımsız bir hükümet kurmak isteyen Mehmet Ali'ye boyun eğmek yerine onunla mücadeleye girmişlerdir. Bu esnada Hasan Paşa henüz Hicaz'a gitmemiş ve hâlâ Mısır'dadır. Mehmet Ali Paşa, Hasan Paşa'ya çok güvenmiş ve bu yüzden yanından hiç ayırmamıştır. İsyan eden kumandanlar Mehmet Ali Paşa taraftarı bir kumandan olan Hasan Paşa'nın maiyetindeki Arnavut askerlerinin kendilerine katılacağını

Paşa tarafından yeni bir ordu tertip edilmişti. Yardıma gelen bu yeni orduyla Tosun Paşa, iki hafta süren kuşatmanın ardından Medine'yi Vehhâbîlerin elinden kurtarmıştı. Bu haber, Mısır ve İstanbul'da büyük törenlerle kutlanmıştı.20 (Eyüp Sabri, 1992: 99). Mücadeleyi sürdüren Mısır ordusu, 1813 yılı başlarında önce Mekke'yi sonra da Cidde ve Taif'i Vehhâbîlerden temizlemişti. Mekke'nin kurtuluşu da İstanbul ve Mısır'da törenlerle kutlanmış ve Kâbe'nin anahtarının 30 Ağustos 1813 tarihinde hazineye teslim edilmesinin ardından yedi gün top şenliği yapılmıştı.21 (Küçükaşçı, 2003: 564). Böylece uzun bir kargaşa döneminden sonra Hicaz'da tekrar asayiş sağlanmıştı. Yapılan mücadeleler, o dönemde yazılan destanlara da konu edilmişti.

3. Mekke Muhafızı Hasan Paşa'nın Vehhabilerle Mücadelesi

Mekke, Medîne ve Taif'in fethi ile Vehhabî tehlikesi tamamen ortadan kalkmış sayılmazdı. Hicaz'ın etrafında birçok Vehhabî aşireti ve toplulukları bulunmaktaydı. Bunlar ileride Mısır ordusuna karşı sorun çıkarabilirlerdi. Padişah II. Mahmut, Mehmet Ali Paşa'nın Hicaz'a gidip Vehhabîlerin hepsini temizlemesini istemişti. Bunun üzerine Mehmet Ali Paşa, yeni donatmış olduğu süvarilerini Hicaz'a göndermişti. Kendisi de Ağustos 1813'te Mısır'ın idaresini oğulları İsmail ve İbrahim'e bırakarak Süveyş yoluyla Cidde'ye daha sonra da Mekke'ye gitmişti. (Gözüberk, 2006: 173)

Tosun Paşa, atlı ve yaya birliklerle kuşatma altında tutulan Vehhabî kuvvetleriyle savaşmaya devam etmekteydi. Tosun Paşa'nın, Türbe nahiyesinde Vehhabî kuvvetleri önünde hezimete uğrayarak Taif'e geri çekilmek zorunda kaldığı bir zamanda Mehmet Ali Paşa, Hasan Paşa'ya Mısır'dan 7.000 askerle Hicaz'a gitmesi emrini vermiş, O da bu emir üzerine yola çıkmıştı. (Ahmet Cevdet, 1309: c.X, 151; Şani-zade, 1284: 376-377). Takviyeler sayesinde Tosun Paşa Vehhabîleri mağlup ederek Deriyye'ye altı günlük mesafeye kadar gelmişti. Bu esnada Hicaz'daki düzenlemeleri takip etmek ve asi kabilelerle mücadeleye devam etmek için oğlu Tosun Paşa'yı bırakarak Mısır'ın içinde ve dışında gelişen olaylar nedeniyle Mehmet Ali Paşa geri dönmüştü. (Sinoue, 1999: 127). Mehmet Ali Paşa, önemli yerlere yeteri kadar askeri kuvvet yerleştirerek, Mirmiran Hasan Paşa'yı da yeteri kadar kuvvetle Mekke'de bırakarak, kendisini kuşkulandıran sorunları çözmek için 1815 yılında Mısır'a dönmüştü. (Ahmet Cevdet, 1309: c.X, 153; Şani-zade, 1284: 241). Bundan sonraki süreçte artık Hasan Paşa Mekke Muhafızı unvanıyla Vehhâbîlerle mücadelelere devam etmişti.(Süreyya, 1308-1311: s.)

Mayıs 1814'de Vahhabi lideri ölmüş ve yerine oğlu Abdullah geçmişti. Bu olay, Tosun Paşa'nın işini kolaylaştırmıştı. Zirâ Abdullah, babası kadar cesur ve tedbirli değildi. Ancak kısa süre içerisinde Medine'ye saldırmak niyetinde olduğu anlaşılmıştı. Tosun Paşa Vehhabîlere, devlete itaat etmiş olan kabilelerden elini çekmesi, Mekke ve Medîne'den uzaklaşmasına karşılık olarak, Kasîm ve çevresini tamamıyla kendilerine bırakmak üzere Haziran 1815'de bir antlaşma yapmıştı. Ancak bu antlaşmanın geçerliliği Mehmet Ali Paşa'nın onayına bağlı kılınmıştı. Bu antlaşmayla ilgili olarak Hasan Paşa Mekke muhafızı

planlamışlardır. Ancak planı anlayan Mehmet Ali Paşa hemen tedbirini almış ve bu katılımın gerçekleşmesini engellemiştir. Maaşları kesilmiş olan Arnavut askerlerinin birikmiş maaşlarını Hasan Paşa'ya teslim etmiştir. Hatta İsyan eden kumandanların askerlerinin çoğu da Hasan Paşa'nın emrine girmişlerdir. Böylece karşılıklı bir güven tazeleme yaşanmış ve dikkatler tekrar Hicaz'a yoğunlaşmıştır. (Ahmet Cevdet, 1309, c. X, s. 97)

20 Sultan II. Mahmut hutbelerde "Gazi" unvanıyla anılmaya başlanmıştır. (Kurşun, 1998: 50-51)

21 Sultan Mahmut, bu muvaffakiyetlerine birer mükâfat olarak Mehmet Ali Paşa ve oğlu Ahmet Tosun Paşa'ya kılıç, kaftan ve hilatler yollamıştır. (Ahmet Cevdet; 1309: c.X, 102; Çağatay, 1986: 267; Eyüp Sabri, 1992:102)

unvanıyla, Mehmet Ali Paşa'ya gönderdiği mektupla, Vehhâbî lideri Abdullah bin Suud ile yapılan barış antlaşmasının tek taraflı bir fayda sağlamış olduğunu, Abdullah bin Suud'un çöl aşiretlerini ayaklandırmak için çalıştığını ve onlardan zekât topladığını bildirmişti. Hasan Paşa mektubunda ayrıca, Mekke'nin üçer beşer yüz atlı askerle idaresinin mümkün olmadığını ve tüm Hicaz bölgesinin on bin deve ve daha çok zahire tedarik edilmesi suretiyle tamamen temizlenmesi gerektiğini vurgulamıştı. (HAT, nr. 344/19648). Bu mektuba istinaden Mehmet Ali Paşa da İstanbul'a bu mealde bir mektup göndererek, Vehhabîler ile mücadelenin küçük müfrezelerle mümkün olmayacağı ve bunların ıslahı için ordu oluşturulması gerektirdiğinden, ücretleri Mısır hazinesinden verilmek üzere Şam aşiretinden on bin deve kiralanması hususunda izin verilmesini istemişti. (HAT, nr. 344/ 19648/B). Zirâ Mehmet Ali Paşa Vehhâbî liderinin şartlarını reddetmiş, neticede Tosun Paşa'nın yaptığı antlaşma hükümsüz kalmış ve her iki tarafta savaş hazırlıklarına başlamıştı. (Kurşun, 1998: 52). Bu antlaşmanın iptal olmasında Hasan Paşa'nın görüş bildirmek suretiyle Mehmet Ali Paşa'yı etkilemiş olduğu söylenebilir.

1815 yılı sonunda Mekke muhafızı Hasan Paşa, hacıların hac vazifelerini yerine getirdiklerini ve Mekke'den döndüklerini Mehmet Ali Paşa'ya yazılı olarak iletmiş, Mehmet Ali Paşa da bu haberi Bâbıâlî'ye müjdelemişti. (HAT, nr. 760/35908).22 Ahmet Tosun Paşa'nın vefatıyla Vehhâbîler'i sindirme vazifesi Mehmet Ali Paşa'nın diğer oğlu İbrahim Paşa'ya verildi. İbrahim Paşa kumandasında hazırlanan yeni ordu, Eylül 1816'da Napolyon'un ordusunda hizmet görmüş Fransız askeri uzmanlar eşliğinde Medine'ye gönderilmişti. (Kurşun, 1998: 52) Bu arada Hasan Paşa, Asirli bir aşiretin saldırısıyla meşguldü. Bu kabileyle yapılan savaşta, kabileye bir hayli zayiat verilmek suretiyle başarı kazanılmıştı. Saldırganlardan sağ kalanlar firar ederek canlarını zor kurtarmışlardı. Böylece Asirli kabilenin saldırısı def edilmiş ve durum aynen Mekke Muhafızı Hasan Paşa tarafından Mehmet Ali Paşa'ya rapor edilmiş, oradan da İstanbul'a haber verilmişti. (HAT, nr. 764/36070/B, C; Şani-zade, 1284: 346)

1816 yılı sonbaharında yapılan bu kanlı mücadelelere rağmen Hicaz'da olumlu gelişmeler de yaşanmıştı. Hac kafileleri, hac vazifelerini güvenli bir şekilde yerine getirebilmişti. Bu olumlu haber yine Mekke Muhafızı ünvanıyla Hasan Paşa tarafından Mehmet Ali Paşa'ya bildirilmişti. (HAT, nr. 764/36070/A)

Bu arada Medine'ye vardıktan sonra gerekli tertibatı alan İbrahim Paşa, 1817 yılı Şubat ayında Necid içlerine doğru ilerlemeye devam etmişti. Bu esnada geçtiği yerleri itaat altına almış ve yeni emirler tayin etmişti. İbrahim Paşa, Vehhâbîlerle mücadeleye devam ederken, Mekke Muhafızı Hasan Paşa da Vehhâbîler üzerine saldırılarda bulunmuştu. Hasan Paşa ve Mustafa Naili bundan sonra Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa ile birlikte Hicaz'ın muhafazasına çalışmışlardı. İbrahim Paşa ordusuyla devamlı bölgede bulunan aşiretleri itaat altına almıştı. Mekke Muhafızı Hasan Paşa da Nisan 1817'de yapılan mücadelelerde muvaffakiyetler elde etmişti. Hatta yeteri kadar deve olması durumunda Vehhâbîlerin merkezi olan Deriyye'ye kadar gidecek duruma gelmişti.23 (HAT, nr. 346/19697/A, B). Hasan Paşa, Mekke'den hareket ederek etrafındaki kabile ve aşiretleri itaat altına almış ve Taif bölgesinde Arapların sığındıkları kaleleri yıkmıştı. Aşir'in iskelesi olan bölgeye ulaşmış ve birkaç gün içinde Aşir'e hareket edeceğini bildirmişti. (HAT, nr. 344/19652). Hasan Paşa

22 Vehhâbî tehlikesi nedeniyle hac vazifesinin güvenli bir şekilde yapılmış olması müjdeli bir haber vasfı taşımaktaydı. Zirâ Vehhâbîler 1807 senesinde hac zamanında Mekke'ye gelerek hac kafilelerinin Kâbe'ye girişini engellemek suretiyle, hac vazifesinin yapılmasına mani olmuşlardı. (Cezar, Sertoğlu, 1971: 2874)

23 Mekke Muhafızı Hasan Paşa, kabilelerle yaptığı savaşlardan pek çok ganimetler elde etmişti (HAT, nr. 346/19697/C).

daha sonra Hicaz ve Yemen hudutlarına yönelerek burada asi bir kabileyi tedip etmek suretiyle haddini bildirmişti.24

1818 yılı başlarında İbrahim Paşa Vehhâbî ordusuyla mücadele ederken, Yemen taraflarında Mısır ordusuna karşı bir isyan başlamıştı. Bu meselenin halledilmesi için bizzat Mekke Muhafızı Hasan Paşa Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa tarafından görevlendirilmişti.25 Kendisine verilen bu görev üzerine Mekke Muhafızı Hasan Paşa, İbrahim Paşa'nın yardıma muhtaç ordusuna Mekke'den develerle erzak göndermiş ve Asir taraflarındaki aşiretlerin isyanlarını önlemek için bir miktar asker sevk etmişti. (HAT, nr. 343/19592/E). Aslında asayişin sağlanması İbrahim Paşa'nın ordusu tarafından tamamlanacaktı. Ancak bir süre sonra Yemen şerifi, iki kabileyi isyan etmeleri için kışkırtarak harekete geçirmişti. Şerif ve adamlarının kuvveti etrafa yayılmak suretiyle giderek artmaktaydı. O sırada Cidde'de bulunan mirimiran Arnavut Hasan Paşa, Mısır'dan asker istemişti. Bölgeye gitmek üzere Mehmet Ali Paşa'nın emriyle bir binbaşı önderliğindeki kuvvet, Mekke muhafızı Hasan Paşa'nın maiyetine sevk edilmişti. (HAT, nr. 343/ 19597). Hasan Paşa, 150 atlı asiyle çarpışarak asayişi sağlamıştı. Bu sırada isyancıların elebaşı olan şerif vefat etmiş ve maiyetindekiler eski mekânları olan Ariş'e geri dönmüşlerdi. (HAT, nr. 341/ 19530)

Mekke Muhafızı Hasan Paşa, Yemen'de asilere karşı mücadele halinde iken, İbrahim Paşa Vehhâbîlerin başkenti Deriyye'ye doğru yönelmişti. Ancak Deriyye Kalesi çok kuvvetli bir şekilde korunmakta idi. Hasan Paşa, Yemen taraflarındaki askeri faaliyetlerine devam etmişti. Hasan Paşa ve İbrahim Paşa'nın gayretleriyle Mehmet Ali Paşa'nın nüfuzu bütün bu bölgelere yayılmış ve kuvvetlenmişti. Vehhâbîlerle mücadele artık sona gelinmişti. Önlerindeki tek engel, Vehhâbîlerin kalesi durumundaki Deriyye'nin alınmasıydı. Bu durumun farkında olan İbrahim Paşa, son bir gayretle hücuma geçmiş, Hasan Paşa da İbrahim Paşa'ya elinden gelen desteği sağlamıştı. (Gözüberk, 2006: 200)

6 Nisan 1818'de Vehhâbîler'in merkezi olan Deriyye kuşatılarak 9 Eylül'de İbrahim Paşa kumandasındaki kuvvetler tarafından ele geçirilmişti. (HAT, nr. 341/19529/A, B, E; Ahmet Cevdet, 1309: c.XI, s.13-14). Bu konuda verilen rakamlar dikkat çelicidir. Beraberinde 2 bin süvari, 4300 Arnavut ve Türk asker, 1300 mağribi süvari, 15 ağır harp silahını kullanmak üzere 150 asker, 20 harp teçhizatı uzmanı, 11 istihkâm eri ile Deriyye kapılarına dayandığı görülmüştür. Vahhabi uleması üzerinde gerçekleştirilen "kıyımın" en genel sonucu ilk Suudi-Vahhabi emirliğinin sonu anlamına gelmiştir.(Madawi Al-Rasheed, 2010: 22).

Kazanılan bu zafer neticesinde hac yollarının emniyeti sağlanmış, Mehmet Ali Paşa'nın İslâm âlemindeki itibarı artmış ve Kızıldeniz'deki ticaret yollarında üstünlük kurulmuştu. (Kurşun, 1998: 53; Eyüp Sabri, 1992: 108-113; Kutluoğlu, 2002: 64). Bu arada Vehhâbîler'in şehirde yaptıkları tahribatın tamiri için İstanbul'dan gönderilen ustalar ve işçiler de

24 Hasan Paşa'nın, Suudilerin elinde bulunan kabileleri Yemen sınırına kadar sürmüş olmasıyla buralara yeni kabile reisleri tayin edilmişti (HAT, nr. 345/19686); 1817 yılı sonbaharında Mekke Muhafızı Hasan Paşa, Mehmet Ali Paşa'ya bir mektup yazarak hac kafilesinin hac vazifesini güvenli bir şekilde yerine getirdiklerini ve Kâbe'yi ziyaret ettiklerini iletmişti. Mehmet Ali Paşa da Babıâlî'ye bir mektup göndererek hacıların güvenli bir şekilde hac görevlerini yerine getirdiklerini, hac yollarının görülmedik bir surette emniyette olduğu ve hac kafilelerinin emniyetle gidip geldiklerini haber vermişti (HAT, nr. 343/19600).

25 Yemen imamının ihsanlarıyla geçinen şerif, Vehhâbîere meyletmiş ve onların desteğini alarak Hudeyde ile diğer yerleri zapt etmişti (HAT, nr. 343/ 19592/G).

çalışmalarına başlamıştı. İbrahim Paşa, 1818 yılı Eylül ayında, Vehhâbîler'in merkezi Deriyye ele geçirdiğinde, Vehhâbî liderler Medine'de teşhir edilmişti. Sonra da Mısır'a, ardından Medine'den aldıkları eşyanın bir kısmıyla birlikte İstanbul'a gönderilmiş ve idamla cezalandırılmışlardı.26 (Jorga, 2009: 201). Bu haber İstanbul'da ve Mısır'da büyük sevinç ile karşılanmıştır. Bâbıâlî tarafından Hicaz'da nizâmın sağlanması ve Deriyye Kalesi'nin alınmasında emeği geçenlere gereken teşrifat ve taltifatlar gösterilmişti. (HAT, nr. 345/19688). İbrahim Paşa'ya Habeş Eyaleti, Mekke Şeyhü'l-haremliği ve Cidde sancağı verilmişti. Böylece, devleti yarım asırdan fazla uğraştıran Vehhâbî meselesinin birinci devresi Osmanlı Devleti lehinde sonuçlanmıştı. (Kurşun, 1998: 53; Kurşun, 1999: 320)

Hicaz bir anlamda Mısır valisinin vesayetine verilmişti. Mısır orduları kumandanlığı da uhdesinde bulunan İbrahim Paşa, Cidde'de oturmamıştı. Hicazın yönetimi Vehhâbî isyanı sırasında ve sonrasında buraya getirilen kuvvetlerin başında bulunan kumandanlara bırakılmış ve onlara Hicaz valiliği veya muhafızlığı yetkileri verilmişti. (Kurşun, 1999: 320; Kurşun, "Hicaz", 1998: 438). Yukarıda izah edildiği üzere Hasan Paşa ve yanından ayırmadığı yeğen Mustafa Naili de mevzu bahis kumandan ve muhafızlardandı. Mısır askeri Başbuğu Hasan Paşa ve yeğen Mustafa Naili Vehhâbîlere karşı mücadele için Hicaz'a gelmişler ve Mekke Muhafızlığı göreviyle beş yıl kadar Hicaz bölgesinde kalmışlardı. Aslında bu şekilde bir görevlendirme Bâbıâlî'nin çok fazla onayladığı bir şey değildi. Ancak devletin içinde bulunduğu şartlar ve Mehmet Ali Paşa ile olan anlaşmazlıklar bu durumu zorunlu hale getirmişti.27 Hicaz'ı Vehhâbîlerden kurtarmış olması Mehmet Ali'ye büyük bir şöhret kazandırmıştı. Ayrıca Hicaz'ın idaresi oğlu İbrahim Paşa'ya -dolayısı ile kendisine- verilmiş olması neticesinde nüfuzu tüm Arabistan'a yayılmıştı. (Altundağ, 1988: 28)

4. İsyan Sonrası Hasan Paşa'nın Hicaz'daki İmar Faaliyetleri

Muhafız Hasan Paşa, Hicaz'da Vehhâbîlerle mücadelenin yanı sıra bir taraftan da Mekke ve Medîne'nin imar işleriyle ilgilenmek üzere görevlendirilmişti. Örneğin, Hasan Paşa Arafat dağı civarındaki mescitleri ve mübarek makamları temizletmek ve tamir ettirmek suretiyle bakımlarını yaptırmıştı.28 Ayrıca bölgedeki bazı kutsal kabirlerin kubbeleri, yeniden inşa edilmek suretiyle tamir edilmişti. Vehhâbîlerin yıkıp harap ettiği yerler de yenilenmişti. Hasan Paşa, Mekke sokaklarında biriken toz, toprak ve kumların sel sularıyla Kâbe'ye girmesini engellemek için, hayvanlara yükleterek Mekke dışına atılmasını ve bu suretle sokakların temizlenmesini sağlamıştı. (Güler: 2002: 91)

1816 yılı sonbaharında Kâbe'nin çürüyen 23 direğinin bedeli padişah tarafından karşılanmak üzere yenilenmişti. Tamirat öncesi çürük ahşapları keşif ve muayene eden ekip içerisinde Muhafız Hasan Paşa ile birlikte diğer Mekke görevlileri de bulunmuştu. Çürüyen kirişlerin tespiti esnasında bazı sütunların sim levhalarının Vehhâbîler tarafından sökülmüş

26 Söz konusu eşya daha sonra sürre emini tarafından Medine'ye götürülerek tekrar yerine konulmuştu. (Küçükaşçı, "Medine", 2003: 312)

27 Yakınlarını kumandanlığa getirmek dışında Mehmet Ali Paşa, Hicaz'ın idarî yapısında önemli değişiklikler yapmamıştı. Mehmet Ali Paşa yirmi beş seneden fazla bir süre boyunca Hicaz yönetimine hâkim olmuş, Mekke emirleri ve muhafızları onun istek ve onayıyla tayin ve azledilmişlerdi. (Kurşun, "Hicaz", 1998: 428; Uzunçarşılı, 1984: 120)

28 Şöyle ki, mescidin kapıları olmadığı için iç taraflarına koyun ve keçiler girip bunlardan hâsıl olan keneler hacıları rahatsız etmekteydi. Bu yüzden mescide sağlam kapılar inşa edilmek suretiyle iç tarafları titiz bir şekilde temizlenmiş ve bir daha hayvan girişi engellenmişti. (Güler, 2002: 90)

olduğu da müşahede edilmişti. Muhafız Hasan Paşa çürük olan 23 kirişin tamiriyle ilgili olarak malzeme tedarik etme ve işçi koordinasyonu konularında görevlendirilmişti. Masraflar için gereken 100 altın kendisine teslim edilmişti. (Güler, 2002: 83-84)

Muhafız Hasan Paşa, Mekke'deki Ayn-ı Zübeyde adlı suyolunun ve Arafat Dağı ile Müzdelife arasındaki yolların tamiriyle de ilgilenmişti. Çok fazla yağan yağmur sebebiyle, Ayn-ı Zübeyde'nin mecrası harap olmuştu ve tamire ihtiyacı vardı. (Şani-zade, 1284: 352). Tamirat masrafları Hasan Paşa'dan alınmak suretiyle tamiratın yapılması söz konusu olmuştu. (HAT, nr. 344/19624). Kutsal topraklardan alınan bu güzel haberler, Babıâlî'yi ziyadesiyle memnun etmiştir.

Mustafa Naili Paşa dayısı Hasan Paşa'nın yanında Hicaz'da kaldığı yıllarda çok büyük tecrübeler kazanmıştı. Çöl savaşlarında gösterdiği yiğitlik ve başarıyla kısa zamanda yükselmiş ve kendisine sergerdelik rütbesi verilmişti. (Gövsa, 1945: 265). Böylelikle, çok küçük yaşlardan beri heves ettiği askerlik mesleğine girmişti. Bu güne kadar gösterdiği yararlılıklar neticesinde Mehmet Ali Paşa'nın güvenini kazanmıştı.

5.Sonuç

Dinî bir hareket olarak ortaya çıkan ve Suûd ailesinin benimsemesiyle siyasî bir hüviyet kazanan Vehhâbîlik hareketi, Hicaz bölgesi için tehlike oluşturmaya başlamış ve Osmanlı Devleti'nin buradaki idarî düzenini tehdit etmiştir. Başlangıçta olayları önemsemeyen Osmanlı idaresi, ikna ve telkin yolu ile halka zarar vermelerinin önlenmesini istemiştir. Fakat bir süre sonra Vehhâbîler, Mekke ve Medine'yi işgal etmiş ve bu durum Osmanlı Devleti'nce meşruiyetlerini sarsan bir olay olarak görülmüştü. Mekke'de fiilen hâkimiyeti sona eren Osmanlı Devleti, Napolyon'un Mısır'ı işgaliyle ilgili meselelerle uğraştığı için şehri kurtarmaya yönelik ciddi tedbirler alamamıştı.

Vehhâbîlerin ortaya çıkmaları devlet otoritesinin zayıf olduğu bir döneme rastlamıştı. Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu bu durum, Vehhâbîlerin rahat hareket etmelerine sebep olmuştu. Osmanlı yönetimi olayın vahametini ancak Haremeyn toprakları tahrip edilince anlamışlardı.

Osmanlı Sultanı II. Mahmut, bu sorunu Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'ya havale etmiştir. Mehmet Ali Paşa, Vehhabiler ile mücadele etmesi için ilk olarak oğlu Tosun Paşa'nın idaresinde bir ordu göndermiştir. Daha sonra, Hasan Paşa'ya Mısır'dan 7.000 askerle Hicaz'a gitmesi emrini vermiştir. Bu takviyeler sayesinde Tosun Paşa Vehhabîleri mağlup etmiş fakat nihai neticeyi elde edemeden vefat etmiştir. Mehmet Ali Paşa, önemli yerlere yeteri kadar askeri kuvvet yerleştirerek, Mirimiran Hasan Paşa'yı da yeteri kadar kuvvetle Mekke'de bırakarak kendisi Mısır'a geri dönmüştür. Bundan sonraki süreçte Hasan Paşa Mekke Muhafızı unvanıyla Vehhâbîlerle mücadelelere devam etmiştir. Tosun Paşa'nın vefatıyla Vehhâbîler'i sindirme vazifesi Mehmet Ali Paşa'nın diğer oğlu İbrahim Paşa'ya devredilmiştir.

Hasan Paşa ve İbrahim Paşa'nın gayretleriyle Vehhâbîlerle mücadelede artık sona gelinmişti. İbrahim Paşa, son bir gayretle hücuma geçmiş, Hasan Paşa da İbrahim Paşa'ya elinden gelen desteği sağlamıştı. Son olarak Vehhâbîler'in merkezi olan Deriyye İbrahim Paşa kumandasındaki kuvvetler tarafından ele geçirilmiştir.

Kazanılan bu zafer neticesinde hac yollarının emniyeti sağlanmış, Mehmet Ali Paşa'nın

İslâm âlemindeki itibarı artmış ve Kızıldeniz'deki ticaret yollarında üstünlük kurulmuştu.

Muhafız Hasan Paşa, Hicaz'da Vehhâbîlerle mücadelenin yanı sıra bir taraftan da Mekke ve Medîne'nin imar işleriyle ilgilenmek üzere görevlendirilmişti. Örneğin, Hasan Paşa mescitleri ve mübarek makamları temizletmek ve tamir ettirmek suretiyle bakımlarını yaptırmıştı. Vehhâbîlerin yıkıp harap ettiği yerler de yenilenmiştir.

Bir Arnavut askeri olan Hasan Paşa, Mehmet Ali Paşa ile tanıştığı ilk günden itibaren onun yanından hiç ayrılmamış ve kendisini sürekli desteklemiştir. Bu suretle Hasan Paşa'nın, Mehmet Ali Paşa'nın hayatındaki önemli şahsiyetlerden biri olduğunu söyleyebiliriz. Mehmet Ali Paşa'nın da Hasan Paşa'ya karşı büyük bir güven duygusu ile yaklaştığını kendisine verdiği görevlerden anlıyoruz. Vehhabilerle yapılan mücadelede göstermiş olduğu başarı neticesinde, Mehmet Ali Paşa'nın güveni daha da artmıştır. Zira 1822 Girit isyanı esnasında yine, Mehmet Ali Paşa tarafından bu defa oradaki isyanın bastırılması için görevlendirilmiştir.

Hasan Paşa'nın kariyerinde Mısır'ın kurtarılması sırasında gösterdiği gayretler ilk basamaklar olmuştur. Daha sonra Vehhabilerle yapılan mücadelelerde kendisini ispatladığını dolayısı ile kariyerinin en üst seviyesinde olduğunu söyleyebiliriz. Hasan Paşa'nın kendisine verilen son görevde, Girit'te Rum eşkıya ile mücadelesinde de en iyi sonucu almak için gayret ettiği anlaşılmaktadır.

Bu çalışmada Vehhabi isyanı genelinde, Hasan Paşa özelinde yararlılığı görülen bir Arnavut askerinin mücadelelerine yer verilerek, Osmanlı Devleti'nin 19.yy.da uğraştığı isyanlardan küçük bir kesit mercek altına alınmıştır.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

Cevdet Askeriye (C. AS.), nr.14514/350

Cevdet Dâhiliye (C. DH), nr. 62/3092

Hatt-ı Hümayün (HAT), nr. 86/3541; nr. 89/3649/A; nr. 83/3447/J; nr. 344/19648; nr. 344/ 19648/B; nr. 760/35908; nr. 764/36070/B, C; nr. 764/36070/A; nr. 346/19697/A, B; nr. 344/19652; nr. 343/19592/E; nr. 343/ 19597; nr. 341/ 19530; nr. 341/19529/A, B, E; nr. 346/19697/C; nr. 345/19686; nr. 343/19600; nr. 343/ 19592/G; nr. 345/19688; nr. 344/19624; nr. 83/3446/A

Araştırma Eserler ve Makaleler

Ahmet Cevdet Paşa. (1309). *Tarih-i Cevdet.* VII, Dersaadet: Matbaa-i Osmaniye.

Al-Rasheed, M. (2010). *A History Of Saudi Arabia.* Cambridge: Cambridge University Press.

Altundağ, Ş. (1988). *Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı ve Mısır Meselesi.* Ankara. TTK

Altundağ, Ş. (1970). Mehmet Ali Paşa. *İslam Ansiklopedisi,* Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.c.VII, Ankara, s. 566-579.

Barchard, D. (2003/3004). The Princely Pasha of Crete. *Cornucopia*, s. 23.

Cezar, M., & Sertoğlu, M. (1971). *Resimli Haritalı Mufassal Osmanlı Tarihi.* İstanbul.

Çağatay, N. (1986). Vahhabilik. *İslam Ansiklopedisi*. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları. c.XIII, Ankara, s. 262-263

Çelik, Yüksel (2013). Şeyhü'l -Vüzera Koca Hüsrev Paşa (II. Mahmut Devrinin Perde Arkası) Türk Tatih Kurumu

Değirmenci, K. (2013). *Mustafa Naili Paşa'nın Hayatı ve Girit Valiliği.* İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi

Ecer, A. V. (1990). Osmanlı Tarihinde Vahhabi Hareketinin Sebep ve Sonuçları. *IX. TTK, Bildirileri* .Ankara.

Ecer, A. V. (1993). Osmanlı Döneminde Mekke'nin Yönetimi. *X.TTK Bildirileri 22-26 Eylül 1986, c. IV*, s.14-17. Ankara.

Ecer, A. V. (2001). *Tarihte Vehhabi Hareketi ve Etkileri.* Ankara. Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları

Efendi, M. E. (2000). *Vak'anüvis Es'ad Efendi Tarihi, Bahir Efendi'nin Zeyl ve İlaveleriyle (1821-1826), hazırlayan: Ziya Yılmazer.* İstanbul.

Efendi, Şani-zade. M. (1284). *Şani-zade Tarihi* . Dersaadet.

Eyüp Sabri Paşa, Çeviren. Süleyman Çelik (1992). *Tarih-i Vehhabiyan (Vehhabiler Tarihi).* İstanbul.

Görgün, H. (2004). Mısır. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, cilt: XXIX*, Ankara. s. 555-557.

Gözüberk, Y. İ. (2006). *Arşiv Vesikaları Işığında İlk Vehhabi Devleti.* İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.

Güler, E. M. (2002). *Belgelerle Osmanlı Devrinde Hicaz (Mekke-i Mükerreme)* . İstanbul.

J.H.Kramers. (1979). Mısır. *İslam Ansiklopedisi, cilt: VIII*. Ankara. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, s. 217-269

Jorga, N. (2009). *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi.* İstanbul.

Karal, E. Z. (1988). Osmanlı Tarihi.c.V.Ankara .TTK

Kurşun, Z. (1998). *Necid ve Ahsa'da Osmanlı Hakimiyeti, Vehhabi Hareketi ve Suud Devleti'nin Ortaya Çıkışı.* Ankara.

Kurşun, Z. (1998). Hicaz (Osmanlılar Dönemi). *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c.XVII*, Ankara, s. 437-439.

Kurşun, Z. (1999). Osmanlı Devleti İdaresinde Hicaz (1517-1919). *Osmanlı,* cilt: II, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, s. 316-325

Kutluoğlu, M. H. (2002). Kavalalı Mehmet Ali Paşa. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklo-*

pedisi, c.XXV, İstanbul. s.63.

Küçükaşçı, M. S. (2003). Medine. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,c.XXVIII*,Ankara. s.305-318

Küçükaşçı, M. S. (2003). Mekke. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c. XXVIII*, Ankara. s.555-575.

Pakalın, M. Z. (2004). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü.* Milli Eğitim Bakanlığı

Parlatır, İ. (2011). *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü.* Ankara.

Pekkirişçi, A. (2011). *Hariciler ve Vehhabilerin ve Ortaya Çıktıkları Dönemlerin Ortak Özellikleri.* Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi

Rasim, A. (2004). haz. Metin Hasırcı*, Osmanlı Tarihi, cilt.IV.* İstanbul., Emre Yayınları

Şeker, M. F. (2007). *Osmanlılar ve Vehhabilik.* İstanbul. Dergah Yayınları

Uzunçarşılı, İ. H. (1984). *Mekke-i Mükerreme Emirleri.* Ankara.TTK

Yıldız, G. (2009). *Neferin Adı Yok, Zorunlu Askerliğe Geçişi Sürecinde Osmanlı Devleti'nde Siyaset, Ordu ve Toplum (1826-1839).* İstanbul.Kitabevi.

Yörükan,Y.Z.(1953).Vehhabilik.*Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*.S.1,Ankara.s. 51-67

Zinkeisen, J. W. (2011). *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi.* c. VI, İstanbul. Yeditepe Yayınevi

İSLÂM FİNANS SİSTEMİNİN GELECEĞİNİN AKSİYOMLARI*

İsmail Çelik[1]

Öz

Finansal araçlar arasında tamamlayıcı bir eleman olan İslâmî finansın amacı, finans pazarlarında daha katılımcı, adaletli ve paylaştırıcı görünümüyle yatırım yapmak isteyen özel ve tüzel kişileri motive ederek ekonomik yapı içerisinde finansal kaynaklara ulaşımı kolaylaştırarak sistemde kalıcı maddi ve manevi refah seviyesini oluşturmaktır. Kendine has ve alternatif bir finansal metot olan İslâmî finansta, din kurallarına bağlılık, yasal ve yapısal anlamda mecburidir. Bu noktada, son dönemlerdeki gelişmeler, İslami finansın İslam ekonomisi aksiyomlarından uzaklaşarak kapitalist sisteme doğru kaydığını göstermektedir. İslami finansın bu hızlı gelişme sürecinde, kurucu nitelikteki temellerine yoğunlaşması gereken araştırmalar ihmal edilmiştir. Buna rağmen, bu yeni anlayışın ahlâkî sistemini meydana getiren temel özellikteki aksiyomlar yerleştirilmeden, İslâmî finans özelinde kuvvetli bir finansal sisteme sahip olmak olası gözükmemektedir. Bu çalışmanın amacı, uygulamadan daha çok, açıklayıcı ve alternatif bir söylemi olan İslam finansın temel aksiyomlarının ortaya konulmasıdır.

Anahtar kelimeler: Davranışsal Finans, İslâmî Finans Piyasası, Aksiyom.

THE AXIOMS OF THE FUTURE OF THE ISLAMIC FINANCIAL SYSTEM

Abstract

Islamic finance, as a complementary component among financial instruments, provides sustainable material and spiritual welfare with its fairer, more participative and more sharing structure, by encouraging private individuals and legal entities that wishes to make investments and facilitate access to financing in economy. Islamic finance is unique and alternative financial methods, adherence to religious rules, it is necessary in terms of legal and structural. At this point, latest improvements notice that Islamic finance is acting in a capitalist system apart from an Islamic economic axioms system. With the speedy evolution of Islamic finance, inquiry condensationing on the constitutive foundation has been highly disregarded. However, without setting the basic axioms, which is the morality system of this new current, it is not feasible to have a strong financial system, in particular of Islamic finance. This article, for this reason, investigates individual axioms in illuminating and alternate system address of Islamic financial in any case whether such a structure is probable or not.

Keywords: Behavioral Finance, Islamic Financial Market, Axiom.

Jel Classification: G02, G15, A13

Giriş

* Bu çalışmanın konusu yazarın tamamlamakta olduğu doktora tez çalışmasından alınmıştır.

1 Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Öğrencisi, ismailcelik@sdu.edu.tr

Makale Gönderim Tarihi: 04. 09. 2015 Makale Kabul Tarihi: 16.07.2016

pedisi, c.XXV, İstanbul. s.63.

Küçükaşçı, M. S. (2003). Medine. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,c.XXVIII*,Ankara. s.305-318

Küçükaşçı, M. S. (2003). Mekke. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c. XXVIII*, Ankara. s.555-575.

Pakalın, M. Z. (2004). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü.* Milli Eğitim Bakanlığı

Parlatır, İ. (2011). *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü.* Ankara.

Pekkirişçi, A. (2011). *Hariciler ve Vehhabilerin ve Ortaya Çıktıkları Dönemlerin Ortak Özellikleri.* Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi

Rasim, A. (2004). haz. Metin Hasırcı*, Osmanlı Tarihi, cilt.IV.* İstanbul., Emre Yayınları

Şeker, M. F. (2007). *Osmanlılar ve Vehhabilik.* İstanbul. Dergah Yayınları

Uzunçarşılı, İ. H. (1984). *Mekke-i Mükerreme Emirleri.* Ankara.TTK

Yıldız, G. (2009). *Neferin Adı Yok, Zorunlu Askerliğe Geçişi Sürecinde Osmanlı Devleti'nde Siyaset, Ordu ve Toplum (1826-1839).* İstanbul.Kitabevi.

Yörükan,Y.Z.(1953).Vehhabilik.*Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*.S.1,Ankara.s. 51-67

Zinkeisen, J. W. (2011). *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi.* c. VI, İstanbul. Yeditepe Yayınevi

İSLÂM FİNANS SİSTEMİNİN GELECEĞİNİN AKSİYOMLARI*

İsmail Çelik[1]

Öz

Finansal araçlar arasında tamamlayıcı bir eleman olan İslâmî finansın amacı, finans pazarlarında daha katılımcı, adaletli ve paylaştırıcı görünümüyle yatırım yapmak isteyen özel ve tüzel kişileri motive ederek ekonomik yapı içerisinde finansal kaynaklara ulaşımı kolaylaştırarak sistemde kalıcı maddi ve manevi refah seviyesini oluşturmaktır. Kendine has ve alternatif bir finansal metot olan İslâmî finansta, din kurallarına bağlılık, yasal ve yapısal anlamda mecburidir. Bu noktada, son dönemlerdeki gelişmeler, İslami finansın İslam ekonomisi aksiyomlarından uzaklaşarak kapitalist sisteme doğru kaydığını göstermektedir. İslami finansın bu hızlı gelişme sürecinde, kurucu nitelikteki temellerine yoğunlaşması gereken araştırmalar ihmal edilmiştir. Buna rağmen, bu yeni anlayışın ahlâkî sistemini meydana getiren temel özellikteki aksiyomlar yerleştirilmeden, İslâmî finans özelinde kuvvetli bir finansal sisteme sahip olmak olası gözükmemektedir. Bu çalışmanın amacı, uygulamadan daha çok, açıklayıcı ve alternatif bir söylemi olan İslam finansın temel aksiyomlarının ortaya konulmasıdır.

Anahtar kelimeler: Davranışsal Finans, İslâmî Finans Piyasası, Aksiyom.

THE AXIOMS OF THE FUTURE OF THE ISLAMIC FINANCIAL SYSTEM

Abstract

Islamic finance, as a complementary component among financial instruments, provides sustainable material and spiritual welfare with its fairer, more participative and more sharing structure, by encouraging private individuals and legal entities that wishes to make investments and facilitate access to financing in economy. Islamic finance is unique and alternative financial methods, adherence to religious rules, it is necessary in terms of legal and structural. At this point, latest improvements notice that Islamic finance is acting in a capitalist system apart from an Islamic economic axioms system. With the speedy evolution of Islamic finance, inquiry condensationing on the constitutive foundation has been highly disregarded. However, without setting the basic axioms, which is the morality system of this new current, it is not feasible to have a strong financial system, in particular of Islamic finance. This article, for this reason, investigates individual axioms in illuminating and alternate system address of Islamic financial in any case whether such a structure is probable or not.

Keywords: Behavioral Finance, Islamic Financial Market, Axiom.

Jel Classification: G02, G15, A13

Giriş

* Bu çalışmanın konusu yazarın tamamlamakta olduğu doktora tez çalışmasından alınmıştır.

1 Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Öğrencisi, ismailcelik@sdu.edu.tr

Makale Gönderim Tarihi: 04. 09. 2015 Makale Kabul Tarihi: 16.07.2016

Din, insanların yaşamının her alanına disiplin getiren bir olgudur. Bu nedenle ekonomik alanda da dini kuralların olması kaçınılmazdır. İnsanların en fazla imtihan oldukları alanlardan biri de ekonomik alanlardır. Bunun için *"Bunları ne ticaret ve ne de alışveriş Allah'ı anmaktan, namaz kılmaktan, zekât vermekten alıkoyar. Bunlar, gönüllerin ve gözlerin döneceği günden korkarlar"* (Nur, 24:37) ayeti insanların uyanık davranması gereken alanın ekonomik davranışlarda olması gerektiğini ifade etmektedir. Bunun içindir ki İslâm Peygamberi (a.s.m) *"Dürüst ve güvenilir tüccar; peygamberler, sıddîklar ve şehitlerle (Cennet'te) beraberdir"* (Tirmizi, Bûyû,4) hadisini ifade etmiştir.

Finansal piyasalarda bulunan taraflar küreselleşen finansal etkileşimde, küresel suç işlemekten kurtulmanın yollarına göre faaliyetlerini yapmalıdırlar. Bir ülkede meydana gelen ekonomik darboğaz diğer ülke/ülkeleri de beraberinde sürükleyebilmektedir. Bu krizin arka planında spekülatif bir suç varsa bu suçun yayılma sahası oldukça geniştir. Çünkü *"Ahir zamanda bir şahsın hataları büyür, o şahısla sınırlı kalmaz"*(El-feth-ül Kebir 1/301) hadisi bu anlamda önem taşımaktadır.

Söz konusu ifadelere rağmen İslâm ülkelerinin senelerden beri darmadağınık gözükmeleri ve birbirlerinin aleyhlerinde bulunacak kadar ileri gitmelerinin son bulmasının çarelerinden biri de finansal alanlarda da ortak hareket etmelerinden geçmektedir. Gerek ekonomik gerekse de sosyal anlamda ülke halklarının refaha kavuşmaları finansal yardımlaşma ve koordinasyonu ile mümkün olacaktır. Bu finansal sistemin de cazibe unsuru olabilmesi için, sistemin ortak paydası olan İslâm prensipleri ile şekillenmiş olması gerekmektedir.

Bununla birlikte küreselleşen dünyada Müslüman nüfusunun dünyanın dört bir tarafına yayılmış olması ve ülkelerin dini kaygılardan dolayı sisteme dâhil edemedikleri fonları yönlendirmeleri, İslâm dini kaidelerine göre yapılanmış olan İslâmî finansal sistem uygulamalarını gerekli kılmaktadır.

Bu çalışma ile mevcut İslâmî finansal sisteminin işleyişine ilişkin temel değerler tekrar gözden geçirilmekte ve sistemin yoluna emin adımlarla devam edebilmesi için, açıklayıcı ve alternatif bir söylemi olan İslam finansın temel aksiyomlarının ortaya konulması amaçlanmaktadır.

1. İslam Finansının Tanımı ve Gelişimi

1.1. Tanım

İslâm ekonomisi; ortaya çıkan ekonomik problemeler ile insanın ekonomik yaşam şartlarının İslâm dini esasında incelenmesi için yürütülen yapılandırılmış bir çaba olmakla birlikte üretim, tüketim ve dağıtım faaliyetlerinde uygulanabilecek politikalar ile bunları faaliyete geçirecek olan müesseselerin alt yapılarının nasıl olması gerektiğini ve teorik olarak disiplin haline getirilmesi için gerekli bilimsel ortamın oluşturulmasını hedefleyen bir modeldir (Zaim, 1992: 46). Bu tanıma bakıldığında İslâmî finansal sistemin, İslâm ekonomisinin bir alt bileşeni olarak düşünülmesi gerektiği ifade edilebilir.

Bununla birlikte yine de İslâmî finansı; her çeşit finansal oluşumların İslâm dininin prensiplerine uygun olarak gerçekleşmesini salık veren bir sistem olarak tanımlamak yerinde olacaktır. Faizin haram oluşuna karşı bir tepki hareketi olarak görülen İslâmî finansal sistem, genel olarak düşünüldüğünde de İslâm'ın ahlâkî ilkelerine göre finansal faaliyetlerin gerçekleşmesi için kurgulanmış bit finansal yapı olarak görülebilir. (Serpam, 2013:3). Faiz;

paranın el değiştirilmesi neticesinde taraflar arasında gündeme gelen bir irattır. Reel ekonomiye bu hali ile herhangi bir şekilde katkısı olmaz. Söz konusu olan sermaye, reel ekonomik faaliyetlerde kullanılır ve bunun neticesinde insanların ihtiyaçlarını gidermek amacı ile ticari faaliyetlere konu olursa helal bir kazanç kapısı olmuş olur. Geleneksel bankalar ellerindeki sıcak parayı, para olarak kullandırıp faiz geliri elde ederler. Katılım bankaları ise ellerine geçen fonları reel ekonomik sistemde görev alan girişimcilerle ortaklık kurarak bu işlemler neticesinde elde ettikleri kârları, gelir olarak değerlendirirler. Bu gelirler de bu sisteme sermaye tedarik edenlere kâr payı olarak dağıtılır.

Ortaya çıkış aşamasında finansal faaliyetlerin dinî referanslara göre gerçekleşmesi gerektiğini savunan bu sistem, daha sonraki aşamalarda küreselleşen dünyada atıl olarak bulunan fonların genel finansal sistem içine aktarılmasını gerçekleştirmek için de bir görev yüklenmiştir. (Yakar, Kandır ve Önal, 2013:73).

Olması gereken bu durumunun yanında, özellikle İslâmî bankacılık uygulamalarında ciddi eleştirilen konuların olduğunu da burada ifade etmek gerekir. Yapılan araştırmaya göre bu bankaların dinen yasak olduğu konusunda ittifak sağlanan uygulamalara en düşük oranda yer verirken ihtilaflı konulara daha ziyade yer vermektedirler. Kâr/zarar ortaklığı esasına göre yapılan işlemler bankacılık faaliyetlerinin içerisindeki yoğunluğu %2'ler seviyesinde gözükmektedir (Terzi, 2013:73).

Yine Terzi (2013:73), bu bankalar ile geleneksel bankalar arasındaki farklılıkların sadece literatürde ifade edildiğini, uygulamada pek farkın kalmadığını, tek farkın bu bankalarda baş örtülü çalışanlar olduğu, meselenin ise kitaba uymak değil kitabına uydurmak olduğunu ifade etmiştir.

Diğer taraftan geleneksel bankaların bünyelerinde, İslâmî banka pencerelerinin olması bu bankaların pür İslâmî banka uygulamaları yapmadıkları anlamına da gelebilmektedir. Çünkü bu pencerelerle elde edilen fonların nerelerde kullanıldıkları tartışma götürecek bir konudur. Özellikle İslâmî finans sisteminin yürürlükte olduğu devletlerin şeriatla yönetiliyor olup olmaması bu sisteme kuşku ile bakılmasına sebep olabilmektedir (Çürük, 2013:172).

İslâmî finans uygulamalarında en çok eleştirilen konuların başında denetim konusu gelmektedir. Her ülkenin kendi yasal düzenlemeleri ve bu sistemin kuruluşlarının kendi denetim organlarınca denetimlerinin tek taraflı yapılması, denetimin keyfiliğini ortaya çıkarmaktadır. Bu durum da İslâmî finans uygulamalarının İslâmî çerçevede gerçekleşip gerçekleşmediği şüphesini artırmaktadır (Battal, 2009:6).

1.2. Tarihsel Gelişimi

Günümüz şartlarında İslâmî finansal sistemin ilk tohumları 19. yüzyılın ikinci yarısında atılmaya başlamıştır. Fikir temelinde bu çığırı açanlar Pakistanlı bilim adamlarıdır. İslâmî bankacılık konusunda ilk araştırmayı gerçekleştiren bilim adamı profesyonel iktisatçı olan Muhammed Uzair olmuştur (Akın, 1986:113). Bu fikirsel akımı, yine aynı ülkenin batı kesiminde mudaraba sistemine göre faaliyet gösteren bir kooperatif tüzel kişiliğine göre kurulan banka takip etmiştir (Türker, 2010; 11).

Bu gelişmelerden hareketle İslâm finans sisteminin ilk uygulamalarının bankacılık teori ve uygulamaları ile olduğunu söylemek yerinde olacaktır. Zamanla sigortacılık ve sermaye

alanlarında ortaya çıkan çeşitli finansal araçlarla İslâmî finans sistemi zenginlik ve derinlik kazanarak finansal yapı içerisinde ayrıcalıklı bir özelliğe sahip olmaya başlamıştır (Çürük, 2013:79).

1960'lı yıllarda bazı Arap ülkelerinde finansal piyasaların alt grubu görünümünde ortaya çıkmış ve İslâm hukukuna göre uygun olan finansal faaliyetleri ile bir seçenek oluşturmuştur. Zaman içerisinde uygulandığı ülkelerde bir değer oluşturmasına rağmen ülkelerin siyasi sorunları sebebi ile bu etkilerin ölçümlenerek ifade edilmesi mümkün olmamıştır. Bununla birlikte son dönemlerde İslâmî finansal faaliyetler; HSBC, Lloys TSB, Citibank, ANZ Bank, Barclays Capital, Credit Suisse gibi meşhur çok uluslu finansal kurumlarda da kendine yer bulmuştur (Ahmed, 2010: 309).

Ahmad El-Naggar liderliğinde uygulamaya konulan ve 1963 yılında kurularak tekstil endüstrisini fonlamak için kurulan Nil civarındaki Mit Gamr'daki banka, ilk İslâm bankası olarak bilinmektedir. Bu banka çalışmaya başlamasıyla birlikte hızla şubeleşerek katılımcılarına faaliyet konularının çeşitliliği sebebi ile yüksek kârlar sağlamıştır (Akın, 1986:113). Bu uygulamanın temelini takâfül sistemi oluşturmakta ve daha çok da risk sermayesi adı verilen "venture-capital" ile "para vakfı" bileşimi olarak özgün bir uygulama olarak faaliyet göstermiştir. Bu yapı; bankacılık, ticari ortaklık (kâr ve zarar ortaklığı), tekâfül (sigorta), "barter" (takas), "icare" (leasing) vb. finansman metotlarını da barındırmıştır. Bu sistemde mudilere herhangi bir şekilde faiz ödemesi yapılmamış sadece küçük çaplı karz-ı hasen anlamındaki kredi uygulamalarından faydalanmalarına imkân tanınmıştır (Iqbal ve Molyneux, 2005: 37). Fakat her yenilik gibi bu uygulamanın da karşı çıkanları olmuş ve 1977 yılında bu yapılanmanın faaliyetleri sonlandırılmıştır (Akın, 1986:113).

Mit Gamr uygulamasına benzer bir uygulamanın Bangladeş'te de hayata geçirildiğine dair yazında bilgiler mevcuttur. Ancak bu uygulamanın güncel anlamdaki İslâmî bankalardan ziyade mikro finansal uygulamalar olarak görülmesi yerinde olacaktır. (Türker, 2010; 11).

Bunlarla birlikte bankacılık sisteminin, İslâm finansal yapı içinde reel ekonomiye destek sağlaması amacı ile İslâmi bankacılık uygulamaları İslâm coğrafyasında hayata geçirilmeye başlamıştır. Bilhassa 1975'te faaliyete geçen Dubai İslâm Bankası'nın sanayi, tarım ve emlâk gibi önemli konularda finansman tedarik etmesi aslında İslâm bankacılık sisteminin ilk somut örneği olarak değerlendirilmektedir. Bu banka, tasarruf sahiplerinin ve yatırımcıların ellerindeki fonları toplayarak banka bünyesinde sermaye teşekkülü oluşturmaktadır. Bunları verimli reel sektörlere ortaklık kurup transfer ederek dönem sonunda sektörlerin kârlarından alınan kâr payları ile mudilerine kâr payı dağıtmaktadır.

Bu hareketin dünya genelinde sesini duyuran ilk uluslararası kuruluşunun İslâm Kalkınma Bankası olduğu ifade edilmektedir. Bu banka Ekim 1975'de Cidde'de kurulmuştur. Bu kurum, İslâm ülkeleri arasında ticareti artırmak, gelişme sürecine girmiş ülkelerin projelerini desteklemek, bu ülkelerin uygulamak istedikleri kamu yatırımı projelerine finansal kaynak sağlamak, eğitim ve araştırma gayretlerine yardımcı olmak gibi ülkelerin yapısal yatırımların finansmanını gündemine almıştır. Bu bankanın faaliyete geçmesi, İslâm bankacılığının gelişmesi ve sayısının artması için temel itici güç olmuştur. (Türker, 2010; 11). Çalışma modeli olarak, temelde klasik batı bankalarını dikkate almış olan İslâm Kalkınma Bankası İslâm Konferansı Teşkilatına üye olan ülkelerin kalkınma hamlelerine temelde destek sunan bir kuruluş hüviyetine sahiptir (Ece, 2011:3).

Bankacılık alanında ve İslâmî finans uygulamalarının bilimsel alt yapısının oluşturulmasında öncülük yapan Pakistan'da, siyasi gelişmeler sebebi ile yapılanma sorunu yaşanmış

ancak 1983 yılında İslâmî bankacılık sisteminin uygulanması için girişimler başlatılmıştır (Akın, 1986:113).

Bu temel etkileşim neticesinde Tablo. 1'deki İslâmî Bankalar kurulmaya başlamıştır.

Tablo-1: İslâmî Bankaların Kuruluşu

Tarih	Kuruluş Adı
1975	Dubai İslâm Bankası
1977	Kuweyt Finance House
1977	Faisal İslâm Bankası (Mısır)
1978	Faisal İslâm Bankası (Sudan)
1981	Bahreyn İslâm Bankası
1981	Al-Baraka Grubu
1983	Katar İslâm Bankası
1984	Al Rajhi Banking and Investment Corporation (İslâmî bankacılık lisansı aldı.)

Kaynak: (Türker, 2010; 12).

İslâm bankacılık uygulamalarının gerçekleştiği ülkelerde faaliyetlerin kapsam ve miktarları referans kaynakların yorumundaki farklılıklar sebebi ile çeşitlilik gösterebilmektedir. İran ve Sudan'ın yer aldığı katı din kurallarına bağlı olarak uygulandığı bu uç ile Pakistan, Malezya, Birleşik Arap Emirlikleri ile Endonezya'nın yer aldığı diğer bir uç ve bu uçlar arasında şekillenen diğer ülkeler sadece bankacılık uygulamalarını İslâmî bankacılık çatısı altında gerçekleştirmektedirler. Referans kaynakların aynı olduğu halde bu farlılıkların olması ise; dinî anlayışların, coğrafi ve sosyal yaşam durumlarına göre farklı çözüm üretmelerinden kaynaklanan bir zenginliktir. Bu durum da zaten Kur'an'ın son semavi kitap olmasının bir özelliğidir. Çünkü Kur'an'ın ayetleri vecizdir. Tıpkı bir incir çekirdeğinin içinde odun, budak, yaprak, dal, çiçek ve meyve olduğu gibi. Kur'an'ın, zaman ihtiyarladıkça gençleşmesi bu anlama gelmektedir.

Diğer taraftan İslâmî bankacılık uygulamalarının başarısını ve geleceğini öngören bazı geleneksel uluslararası bankalar (HSBC, Citibank gibi) bünyeleri içerisinde İslâmî bankacılık uygulamalarına yer vermişler, İngiltere, İsviçre, ABD gibi ülkelere de bu anlamda yatırımlar gerçekleştirmişlerdir (Ece, 2011:3). Aşağıdaki Tablo 2'de küresel olarak dünyaya yayılmış İslâmî bankaların kurulduğu ülkeler ve sayıları verilmiştir.

Tablo-2: *Batı Ülkelerindeki ve Offshore Merkezlerdeki İslâmî Banka Sayıları*

Ülke	Sayı
İngiltere	22
ABD	10
Avusturalya	4
İsviçre	4
Fransa	3
Kanada	1
Cayman Adaları	1
Almanya	1
İrlanda	1
Lüksemburg	1
Rusya	1

Kaynak: Islamic Finance 2013:4.

Yukarıda İslâmî finansal sistemin gelişmesi ifade edilirken İslâmî bankacılık uygulamalarının gelişimi nazara verilmiştir. Aşağıdaki Tablo 3'de ise diğer İslâmî finansal sistemdeki gelişmeler ana hatları ile yer almaktadır.

Tablo-3: İslâmî Finansın Gelişim Evreleri

Tarih	**Konu**	Özellik
1970	Iraklı bir âlim olan Baqir Al Sadr, 1970'de Kuveyt'te yayımlanan "İslâm'da Faizsiz Bankacılık" kitabını yayınlamıştır.	Mudaraba usulü ile mudilerin bankanın kârlarına, bankaların da destekledikleri girişimlerin kârlarına ortak olabileceği gündeme gelmiştir.
1970	Ürdünlü Sami Homoud ise, 1970'lerde asimetrik risk problemini ele almıştır.	Murabahanın İslâmî bankacılık sisteminde önemli bir rol oynayabileceğini vurgulanmıştır.
1980'ler	İslâm iktisatçıları kısa vadeli murabaha finansmanına fazla yoğunlaşma olmasını ve bu yüzden de kalkınmayı destekleyen uzun vadeli fonlamanın yeterince yapılamamasını eleştirmişlerdir.	"İcara" yöntemiyle daha uzun vadeli fonlar sunulmaya başlanmıştır. Büyük ölçekli altyapı yatırımlarında "istisna" yönteminin kullanılması savunulmuştur.
1981	Dar Al-Maar Al-İslâmî Cenevre'de kurulmuştur.	Özel sektör projelerini destekleme.
1983	Bank Negara Malaysia (BNM - Malezya Merkez Bankası), Malezya'da kurulan ilk İslâmî banka.	Bu bankanın devlete faizsiz kısa vadeli borç verebilmesi için ilk defa faizsiz devlete ait menkul kıymet ihraç edilmiştir.
1990'lar	Bireysel bankacılık faaliyet çeşitlendirilmesi. Geleneksel bankaların İslâmî banka uygulamalarına bünyelerinde yer vermeleri.	Taşıt ve mesken finansmanı ile kredi kartı uygulamalarına yer verilmeye başlanmıştır. HSBC, Citibank bünyesinde İslâmî prensiplere göre kurulan bankalar.
1993	Para piyasası rehberi yayınlandı.	İslâmî bankalar arası para hareketlerinin nasıl işleyeceği hakkında.
1994	İslâmî Bankalar Arası Para Piyasası Kuala Lumpur'da açılmıştır.	Bu piyasada "mudaraba interbank investments" (MII) adı verilen kağıtlar alınıp satılmıştır. Fon açığı olan kuruluşlar, fon fazlası olan kuruluşlardan fon tedarik etme imkânına kavuşmuşlardır.
1996	İslâmî Piyasa Minimum gösterge oranı ilk olarak belirlenmiş.	Bu gösterge zorunlu olmayıp fon tedarik edenler için getiri oranının belirlenmesinde bu göstergeden faydalanılmıştır.
1996	Bahreyn bazlı Islamic Investment Company of the Gulf tarafından, 1 milyar dolarlık İslâm Konferansı Örgütü Altyapı Fonu'nu (OIC Infrastructure Fund) kurulmuştur.	Bu fonla altyapı projeleri, "istisna" ve "murabaha" teknikleri kullanılarak kısmen finanse edilmeye başlanmıştır.
1996	Malezya'da endeks oluşturulmuş.	İlk İslâmî endeks olma özelliğini taşımaktadır.
2001	Bahreyn Merkez Bankası bono ihraç etmiştir.	İlk İslâmî kurallara uygun Körfez Devlet Bonosu (Sukuk Salam Securities) olmuştur. Diğer taraftan genelde İslâm'ın cevaz vermediği konularda faaliyet göstermeyen ortaklıkların hisse senetlerine yatırım yapılması uygun görülmüştür.
1994-2001	120 adet fon idaresi kurulmuştur.	Genelde hisse senedi, emtia, leasing ve ticaretle ilişkili konulardaki fonlardan oluşmaktadır. Bunlardan hisse senedi fonları haricinde kalanlar daha az riskli olup, hisse senedi fonları ise geleneksel yatırım fonları gibi daha yüksek risk taşımaktadır.

Kaynak: (Türker, 2010; 12-14).

Yukarıdaki gelişmeler belirli tarih aralıkları ile ürün, kurum ve bölgesel anlamda Tablo-4'de gösterilmiştir.

Tablo-4: İslâmî Finansal Sistemin Ürün, Kurum ve Coğrafi Olarak Gelişimi

	1960-1970	1970-1980	1980-1990	1990-2000	2000-
Ürünler	-Tasarruf Bankaları Ürünleri: Karz-ı Hasen Mudaraba Muşaraka	-Ticari Banka Ürünleri: Karz-ı Hasen Mudaraba Muşaraka Murabaha Salam	-Ticari Banka Ürünleri -İslami Sigortacılık Ürünleri Genel ve Aile Takafulü	-Ticari Banka Ürünleri -İslami Sigortacılık Ürünleri -Yatırım Fonları -İslami Bonolar -Hisse Senetleri	-Ticari Banka Ürünleri -İslami Sigortacılık Ürünleri -Yatırım Fonları -Bonolar -Hisse Senetleri -Yapılandırılmış Ürünler
Kurumlar	-Tasarruf Bankaları	-Ticari Bankalar	-Ticari Bankalar -Sigorta Şirketleri -Yatırım Kurumları	-Ticari Bankalar -Sigorta Şirketleri -Yatırım Kurumları -Portföy Yönetim Şirketleri -Aracı Kurumlar	-Ticari ve Yatırım Bankaları -Sigorta Şirketleri -Yatırım Kurumları -Portföy Yönetim Şirketleri -Aracı Kurumlar -E-Ticaret
Bölge	-Körfez Arap Ülkeleri -Orta Doğu	-Körfez Arap Ülkeleri -Orta Doğu	-Körfez Arap Ülkeleri -Orta Doğu -Asya -Pasifik	-Körfez Arap Ülkeleri -Orta Doğu -Asya -Pasifik	-Körfez Arap Ülkeleri -Orta Doğu -Asya -Pasifik -Avrupa -Amerika

Kaynak: (Altaş, 2008: 18).

2. Literatür Taraması

İslâmî finansın genel felsefesi ve ideolojik arka planına ait yapılan çalışmaların temelinde; bu yapının fikirsel alt yapısının oluşturulması ve faaliyet sürecinin her aşamasında özümsenmesi gereken temel aksiyomları nazara vermek yatmaktadır.

Dünyanın gelmiş olduğu küresel finansal sistemde ciddi sorunlar yaşamasının temelinde kapitalist sistemin felsefî temelleri yatmaktadır. İslâmî finansal sistem de bu yapıya karşı gösterilen bir tepkisel hareket olarak nitelendirilirse elbette ki İslâmî finansal sistemin temel felsefî değerleri (aksiyomlar) sürekli olarak hatırlanması gereken bir değerler bütünü

olarak kendini gösterir.

Diğer taraftan da küresel finansal sistemde yerini alan ve varlığını kabul ettiren bu sistem, rekabet şartları ve varlık mücadelesi sebebi ile temel İslâmî değerlerden uzaklaşarak kapitalist zihniyetin değerlerine doğru bir kayma olduğu gözlemlenmektedir (Yardımcıoğlu ve Ülev, 2014:119).

Bu konuda yapılan çalışmalardan olan Akın (1986)'ın "Faizsiz Bankacılık Ve Kalkınma" adlı kitabında bu temel aksiyomları; tevhit (birlik), denge, serbest irade ve sorumluluk olarak belirtmiştir.

IFSB-3 (2006)'ün üçüncü bölümünde her İslâmî finansal kurumun İslâm hukuku çerçevesinde fonksiyonlarını yerine getirmesi mecburiyeti ifade edilmiştir.

Asutay (2007)'deki "Alternatif Bir Ekonomik Sistemin Sistematik Anlayışı" isimli çalışmasında ise bu kavramlar; tevhit, adalet, ihsan, farz, rububiyet, tezkiye, hilafet, ihtiyar ve şeriatın maksatları şeklinde ifade edilmiştir.

Hurşid Ahmed (2011) ise İslâmî finans sisteminin aksiyomlarını tevhit, rububiyet, hilafet ve tezkiye kavramları ile temellendirmektedir.

Bu konudaki en kapsamlı temel aksiyomları belirleyip yayınlayan kuruluş ise Uluslararası İslâmî Finans için İslâm Hukuku Araştırmaları Akademisi (ISRA) (2011) olmuştur. Bu yaklaşımda İslâmî finansal sistemin temel aksiyomları; tevhit, rububiyet, hilafet, tezkiye, adalet, ihsan, farz, ihtiyar, risalet, ahiret, kefalet ve felah kavramları olarak ifade edilmiştir.

Sili ve Çürük (2013)'ün birlikte yaptıkları çalışmada ise ISRA'nın öngördüğü aksiyomlar dikkate alınarak "Bir İdeal Toplum Bileşeni Olarak İslam'ın Temel Ekonomik İlkeleri" adlı yazın ortaya çıkarılmıştır.

Ancak Sili ve Çürük, Asutay (2008)'a atıfla belirttikleri aksiyomlarda Şeriatın maksatları aksiyomuna yer vermemişlerdir. Halbuki Asutay (2007)'deki çalışmasında, bu aksiyomu da belirtmiştir.

Nitekim, Yardımcıoğlu ve **Ülev** (2014) "İslam Ekonomisine Politik İktisadi Bir Yaklaşım: Alternatif Bir Ekonomik Sistemin Sistematik Anlayışı" adlı çeviri çalışmalarında Asutay (2007)'ın çalışmasında belirtmiş olduğu dokuz aksiyomu esas almışlardır.

Erkan (2015) ise Asutay'ın (2012) çalışmasına atıfla İslâmî finansal sistemin uygulamalarındaki başarısızlık sebeplerini, temel aksiyomlardan taviz verilmesi olarak ifade etmiştir.

3. İslâmî Finansal Sistemin Temel Aksiyomları

Aksiyomun kelime anlamı; bir oluşumun en temel felsefi değerleri olup diğer fikirlerin de bu değerlerin varlığına bağlı olduğu temel önermedir (Dede ve Karakuş, 2014, s.52). Başka bir tanım ise; bir mantıksal sistemde başka önermelerin ortaya çıkabilmesi için ihtiyaç duyulan, yeni önermelerin üretilmesinin başlangıç noktası olarak dikkate alınan ve doğruluğu tartışılmayan önerme ya da önermelerdir (Demir ve Acar, 1992, s. 21).

Aksiyomun en önemli özelliği belirli bir sonucu elde etmek için belli önermelerin gereklerine göre hareket edilmesinin mecburi olmasıdır. Ancak İslâmî aksiyomlar; mantıksal bir aksiyom olmaktan daha ziyade din referanslı olması yönüyle hem İslâmî finansal sistem felsefesinin temelini oluşturmakta, hem her an yaşama taşınması gereken değerler olarak

görülmekte hem de gerçekleştirilmesi gereken hedefler olarak bilinmektedir.

Dünyada cari olan bütün ekonomik sistemlerin temelinde mutlaka çeşitli referanslara göre şekillenmiş felsefî olgular yatar. Eğer bir ekonomik sistem din merkezli bir hareket ise o sistemin şekillenmesini sağlayan felsefî alt yapı da dini kaynaklara göre olacaktır. Gerek ekonomi gerek onun alt birimi olan finansal sistemlerin ortaya çıkması, uygulanması ve sürdürülmesini sağlayacak olan bu fikirsel arka plana İslâm ekonomisinin temel aksiyomları adı verilir (İşler ve Yılmaz, 2011: 11). Çıkış noktası din kaynaklı olan bu aksiyomların yorum ve uygulamasında diğer kaynakların olumlu ya da olumsuz etkilerinin olacağı da göz ardı edilmemelidir. Bu aksiyomları nazara verirken sadece dini konularda gerekli bilgiye sahip olmanın yeterli olmadığı, bunun yanında iktisat bilimi başta olmak üzere diğer bilim dalları ile zenginleşmiş bir bakış açısının şekillenmesi gerekmektedir. Fakat her hâlukârda en temelde olması gereken temel dinamiğin, dini salabet olduğu kabul edilmelidir (Akın, 1986:14).

Hem kapitalist sisteme karşı bir alternatif ve çözüm olması hem de İslâm dininin finansal alanlara da taşınması gereken prensiplerinin yaşanılır ve uygulanabilir olduğunu göstermek için İslâmî finansal sistemin temelindeki aksiyomların hatırlanması gerekir. Çünkü bu aksiyomların varlığı hem sistemin hem de İslâm dininin geleceğini ilgilendirmektedir. Çünkü Bakır (2014)'te yaptığı "Peygamber (a.s.)'in Gönderiliş Felsefesi" adlı çalışmasında yukarıdaki değerlere benzer aksiyomları nazara vererek adeta İslâmî Finansal hareketin bir de tebliğ yönünün olabileceğini ifade etmektedir.

Diğer taraftan da "Bir şeyin ortaya çıkması o netice ile ilgili bütün şartların aynı anda gerçekleşmesi ile olur" (Badıllı, 2011:701) İslâmî prensibi de aksiyomun açıklaması olarak ifade edilebilir.

Aslında açıklanacak olan bu aksiyomların hedefinde, "İslâmî Ekonomik İnsan Modeli'nin şekillendirilmesi vardır. Bu insan modeli, Allah-kul-kâinat etkileşimine göre bütün olayları yorumlar, kendinin sıradan bir varlık değil her şeyi ile hesaba çekilecek bir misafir olarak görür. Yaşam standartlarını belirlerken Allah'ın emir ve yasaklarını kendine referans olarak alır. Yaşamını bu bakış açısına göre şekillendirmek isteyen insanın elbette ki finansal faaliyetlerini bu yaşam standartlarından arındırması düşünülemez (Çürük, 2013: 7). Çünkü İslâmiyet yaşamın her alanına prensipler koyan bir din niteliğine sahiptir. Ekonomik yaşamın bir kısmını oluşturan finansal faaliyetlerin de bu çerçeveden bağımsız düşünülmesi mümkün değildir. Çünkü insan; "Kim zerre kadar iyilik yapmışsa onu görür. Kim de zerre kadar kötülük yapmışsa onu görür" (Zilzal, 99:7-8) ayeti gereğince yaşamının her anının hesabını verecektir. Ekonomik yaşamda finansal faaliyetlerden kopuk yaşamak mümkün olmadığına göre bu yaşam alanının kriterlerini de belirlemek gerekmektedir. Özellikle küreselleşen dünyada, küresel sermaye hareketlerinden faydalanarak reel ekonomiyi canlandırmanın yolu finansal piyasalarda dinin gerekli kıldığı ilkelere göre aktif rol oynamaktan geçer.

Diğer taraftan İslâmî finansal sistemin, küresel finansal sistem içinde uyguladığı finansal araçlarda ve hedeflerinde bir erozyon olduğu da görülmektedir. Bunlar Erkan (2015:132-135)'ın çevirisi olan Asutay (2012)'ın makalesine göre aşağıda ifade edilmiştir.

- İslâmî finansal sistem konvansiyonel finansal sistemle iç içedir. Konvansiyonel sistemin parasal operasyonlarından ve ekonominin iş çevrimlerinden etkilenmektedir.

- Konvansiyonel ürün geliştirme mühendislerince üretilen finansal araçlar İslâmî finansal sistem alanlarına taşınınca konvansiyonel sistemin kusurları, İslâmî finans uygulamalarınca özümsenerek konvansiyonel sisteme yakınlaşma meydana gelmiştir.

- Varlık temelli finansman uygulamalarına göre borç esaslı finansmanın yoğunluğu artış eğilimine girmiştir.

- Kalkınma amaçlı finansman uygulamalarının varlığı sorgulanır duruma gelmiştir.

- Sosyal yaşamdaki amaçlarını yerine getirme hedefini tam gerçekleştirememiştir.

- İslâmî finans uygulamalarında görev alan kurumsal yönetim performanslarındaki başarı düşük seviyede gerçekleşmiştir.

Erkan (2015) çalışmasında bu başkalaşımın temel sebeplerini, sistemin aksiyomlarının etkisini göstermemesine bağlamaktadır.

Aşağıda, yukarıda isimleri ile belirtilen İslâmî finansal sistemin temel aksiyomları ana hatları ile ifade edilecektir.

2.1.Tevhit

Bütün peygamberlerin ortak davaları bu tevhit aksiyomudur (el-Aclûnî, Keşfü'l-Hafâ, 1:153). Çünkü "Allah, kendisine ortak koşulmasını elbette bağışlamaz, bundan başkasını dilediğine bağışlar. Allah'a ortak koşan kimse derin bir sapıklığa sapmış olur" (Nisa, 4:116) ayeti bu önemli hususu ifade etmektedir.

Mezkûr olan ayet ve hadis de göstermektedir ki tevhit aksiyomu her şeyin başıdır. Hatta bütün yaratılmışların varlığı, devamı ve bekası bu inanca bağlıdır. Tevhit; Allah'ın mutlak kudret ve iradesi ile her şeyi yarattığının bilinmesi, kulları olarak bütün insanların yaratılışlarında ortak ve evrensel yeri gereği eşit statüye sahip olunduğunun kabul edilmesidir (Faruki, 1998: 45). Sili ve Çürük (2013:115) bu kavramın Bikun (2004)'dan alıntı ile insan yaşamının dinî, siyasî, sosyal ve ekonomik kısımlarının birbirlerinden kopuk düşünülemeyeceği anlamını da ihtiva ettiğini belirtmişlerdir.

Bunlarla birlikte aşağıdaki bütün aksiyomların da bu tevhit ölçeğine göre birlikte bulunmasını zaruri kılar. Bunların birinin olup diğerinin olmaması düşünülemez. Zaten aksiyom bir şeyin varlığı için elzem olan olgu demektir. Diğer aksiyomların aksiyomu da bu aksiyomdur. Bu sebepledir ki tevhit aksiyomunun bu etkisini kullanarak her Cuma günü *"Muhakkak ki Allah, adaleti, iyiliği, yakınlara yardım etmeyi emreder, çirkin işleri, fenalık ve azgınlığı da yasaklar. O, düşünüp tutasınız diye size öğüt veriyor"* (Nahl, 16:90) ayeti insanlara hatırlatılır.

Bununla birlikte her bir aksiyom, diğer aksiyomların aynı zamanda vazgeçilmez aksiyomudur. Çünkü bir şeyin var olması her şartın aynı anda mevcudiyetine bağlıdır. Fakat bir neticenin yok olması bir temel niteliğin yok olmasına bağlıdır. Bu durumda bütün aksiyomlar tevhit edilerek -birleştirilerek, ayrım gözetmeksizin- uygulanıyor olması gerekir.

Bütün âlemler ve bunların içindeki her çeşit varlıklar ve bu varlıkları şekillendiren her

türlü en temel taşlar, bir olan Allah'ın müsaadesi ile var olmakta, fonksiyonunu görmekte ve O'nun gösterdiği çerçevede hareket etmektedirler. O'nun plan ve uygulaması her şeyi ihata etmiştir. Bu gerçeği *"Göklerin ve yerin hükümranlığı kendisinin olan, çocuk edinmeyen, hükümranlıkta ortağı bulunmayan, her şeyi yaratıp bir ölçüye göre düzenleyen ve dünyaları uyarmak üzere kuluna hakkı batıldan ayırt eden Kuran'ı indiren Allah yücelerin yücesidir"* (Furkan, 25:2) ayeti ifade etmektedir.

İslâm dininin dünyevi bütün muamelatı; tevhit ve Allah'ın birliği konusuna dayanmaktadır. Bu aksiyom, Allah'ın tek yaratıcı olduğunu ondan başka her şeyin ise yaratılmış olarak aynı statüde olduğunu gösterir. Bu düşünce sistemi de insanların eşit haklara sahip olduğunu ve onlara adaletle muamele edilmesini salık verir (Nagvi, 1994: 26).

Tevhidin ayrıca; bir olan Allah'tan gelen insanların, ancak birlikte hareket ederek her şeye gücü yeten Allah'ın yardımını çekebilecek bir ortam oluşturması gerekliliğini de ifade etmektedir (Ahmad 2003: 193).

2.2. Denge (Adalet)

Evrende var edilmiş her şey iç ve dış sistemlerle birlikte varlığını sürdürmektedir. Bu sistemlerin her birisi ise; çok hassas ölçülerle işlevlerini yapmaktadırlar. Bu ahenginin en önemli şartı; işte bu denge ya da adalet aksiyomudur. Bu aksiyom *"Göğü Allah yükseltti ve mizanı (dengeyi) O koydu. Sakın dengeyi bozmayın. Ölçüyü adaletle tutun ve eksik tartmayın"* (Rahman, 55:7-9) ayetinde bu husus ısrarla söz edilmiştir. Her şeyin devamının en temel dinamiği bu dengedir.

İşte Allah da kâinat genişliğinde cari olan bu prensibi insanların bütün faaliyetlerinde uygulamaları gerektiğini ifade etmektedir. Ekolojik hayattaki ölçülü düzgünlük, sosyal hayatta ve finansal hayatta da kendini göstermek zorundadır. İnsanlar arasında sosyal adaletin tesisi için gerekli olan yardımseverliğin de yaşanması gereken bir haslet olduğunu ifade etmek yerinde olacaktır(Naqvi 1994: 267).

Bu aksiyom; Allah'ın başka ülkelerdeki zenginlik sebebi olan kaynakların adaletle paylaşılmasının formüllerini bulmak, hatta gelecek nesillerin de düşünülerek ekonomik kaynakların, ekonomik olarak değerlendirilmesini, israfın önlenmesini sağlamak olarak da anlamlandırılabilir (Yardımcıoğlu Ve *Ülev*, 2014: 124-125).

2.3. Serbest İrade

İnsanın en büyük niteliklerinden biri olan tercih yapabilme özelliği, insanın daima belli bir doğrular sistemi ile terbiye edilmesini zorunlu kılar. Sosyal yaşamda zıtlıklar iç içe geçmiş durumdadır. İyi-kötü, hayır-şer, günah-sevap, güzel-çirkin ve legal-illegal gibi durumlarla insanlar hep ikilemde kalabilir. Serbest iradenin herhangi bir değerler sistemi ile terbiye görmesi söz konusu olmazsa sosyal ve ekonomik hayatta huzur, adalet ve eşitlik olgularının ömürleri çok kısa olur. İnsanın bu serbest iradesinin İslâm dininin prensipleri ile şekillenmesi ile ortak bir hareket sahası olgunlaşacak ve finansal sistemle birlikte hareket etmek isteyen her insanın sisteme olan güveni ve uyum kapasitesi daha da kolay olacaktır.

Serbest iradenin varlığı ortak bir terbiye sisteminin olmasını kaçınılmaz kılar. Böyle bir sistem de ancak dinden süzülen kaide ve prensiplerdir. İşte insan; daima seçeneklerle baş başa kaldığı, özellikle de finansal sistemde daima piyasalarda kırılganlıklar, iniş çıkışlar olduğu için bu serbest iradenin sadece şahsi çıkarlar için değil insanlığın çıkarlarına uygun kullanılması gerekir. Bu zorunluluk ise; İslâm dininin değerler sistemi ile finansal piyasada aktif olan bireylerin, yetişmesini zorunlu kılar.

İnsanın irade olarak serbest oluşu, onun gelişen ve değişen şartlarda gerekli olan yolları bulmasını, yeniliklere açık olmasını da kolaylaştırmaktadır (Naqvi 1994: 27).

Başarıların Allah'ın vergisi, başarısızlıkların da insanın gayretsizliğinden bilinmesi gerektiğini yani aksiyomlara uyulduğunda başarının ve hedeflerin gerçekleşmesinin önü açılacak, aksi takdirde de başarısızlık olursa da bunun sorumluluğu, iradesini aksiyomları uygulamakta tembellikten yana kullanan kişiler ait olacaktır.

2.4. Sorumluluk (Farz)

Mükellefiyet, yükümlülük kelimeleri ile de eş anlamlı olan sorumluluk eğer farz anlamındaki bir vecibe ise, insanın bunu ömrünün nihayetine kadar gerçekleştirmesi gerekir. Farz, bir hükmü belirleyip kati kılmak anlamına gelmekte olup dinin mükellefiyet sınırlarına girmiş her bir Müslümandan yapılmasını kesin ve bağlayıcı olarak istediği durumları ifade eden bir emirdir (DİA 12.cilt, 1995: 184).

Faizin Allah tarafından men edilmiş olması, insan için bunun herhangi bir şekilde yaşamında yer vermemesi için gayret göstermesi anlamına gelmektedir. Faiz uygulamaları yerine faizsiz ticari işlemleri ikame etmek de diğer bir sorumluluk olmakla birlikte finansal sistemdeki her yasak olgunun sistemden dışlanmasını sağlamak, yasak olmayıp insanlığın menfaatine olan her türlü paylaşımcı finansal faaliyetlerin de sistemde uygulanabilirliğini artırmak bu sorumluluğun gereğidir. Finansal sistemde kendine bu şekilde sorumluluk yüklendiğini bilen fonlarını kullandıran, fonları temin eden ve bunlara aracılık edenler bunu bir farz vecibe olarak telakki ederlerse finansal faaliyetlerde hem bir ciddiyet hem de bir canlılık meydana gelir. Finansal sistemin doğası da bu ciddiyeti ve canlılığı gerekli kılar. Finansal sistemin varlığı ve devamı bu sorumluluk bilincinin varlığı ile doğru orantılıdır. Bu aksiyom, finansal hareketlerin her bir adımında insanı vicdanî muhasebeye tabi tutar. Bireyin kendine, Allah'a ve topluma karşı sorumlu olduğunu düşündürterek insanlığın menfaatine finansal faaliyetlerin gerçekleştirilmesinin temeli oluşturulmuş olur.

Özellikle günümüz şartlarında bu sorumluluğun sınırları küreselleşen finansal sistem kadar genişlemiştir. Doğru atılması gereken adımın küresel sistemden faydalanan insanlar kadar kişiye sevap kazandırdığı, yanlış atılan bir adımın da küresel etkileşimde ne kadar mağduriyetler yaşanılacaksa o kadar günah kazandırdığı anlayışı bu aksiyomun yüklediği bilinçle mümkündür.

İnsan yaratılışı gereği medeni bir şekilde hayatını sürdürmek ister. Onun bu tabiatı, icatları ve keşifleri zorunlu kılmıştır. İşte bu zorunluluğu insanlığın menfaatine uygun gerçekleştirmekle insan tam anlamıyla insan olur. Gerçek insan modelinin niteliklerinden biri de gayretin sadece bireysel hedefler için değil insanlığın menfaati için sarf edilmesi iledir (Nursî, Hutbe-i Şamiye, 1990:55).

Çoğu insan toplulukları neme lazımdan dolayı helak olmuşlardır. *"Biz zulmetmekte olan nice memleket halkını kırıp geçirdik ve onlardan sonra başka toplumlar meydana getirdik"* (Enbiya,21:11) ayeti bu durumu ifade etmektedir. Bir sistemin sürekliliği ve bekası o sistemin insanlık menfaatine uygun bir şekilde çalıştırılmasına bağlıdır.

Aksiyomlara uymanın bir sorumluluk, bir farz vecibe gibi düşünülmesini, bunların da insana ibadet sevabı kazandıracağı bilincine erilmesini bu aksiyom sağlar.

2.5. Rububiyet

Rububiyet, zerrelerden gökyüzündeki cisimlere, samanyolu gibi galaksilerden mikro âlem denilen insan bedenindeki hücrelere, yeryüzündeki bahar mevsiminden fezadaki yıldızlar ordusuna kadar kendini gösteren ve Allah'ın farklı isimleri ile şekillenen bir İlâhî icraatın adıdır (Nursî, Şualar, 1992:609).

Rububiyet; Allah'ın her şeyi var oluş amacına uygun bir şekilde yarattığını ve varlığını devam ettirirken yine O'na muhtaç olunması ile bunun mümkün olabileceğini anlatan bir kavramdır. Yani var olurken, büyürken ve gelişirken Rab olan Allah'ın rububiyet prensibi ile bunun mümkün olabileceğinin anlaşılarak her oluşumda Allah'ın taleplerine göre adım atılırsa başarının onun beraberinde geleceğini düşünülmesi gerekir. İslâmî finansal sistemin de bu terbiyeden istisna tutulması mümkün olmayacağına göre İslâm'ın çizdiği prensiplerle terbiye edilmiş bir sistem, hedefine ulaşmak için önemli bir alt yapıyı oluşturmuş olacaktır. Çünkü "Yardım isterseniz, Allah'ın koymuş olduğu dünya kanunlarına uygun hareket edilmesi gerekir. Yoksa yardım görmeyerek ret cevabı alınacaktır (Nursî, Divan-ı Harb-i Örfi, 1990:55) tespiti bu anlamda insanın başarı standartlarına göre hareket etmesini zorunlu kılar. Bunun için de İslâm dini, tevekküle ayrıca önem atfeder.

Yukarıda ifade edilen serbest irade aksiyomu burada devreye girerek, her şeyi ihata eden rububiyet tecellisinin, sistemin başarılı bir şekilde ilerleyebilmesi için finansal aktör olan her bir bireyin üzerine düşen görevini hakkıyla yapıp neticesini Allah'a havale etmesini sağlar. Çoğu Kur'an ayetleri de bu anlamda sonuçların Allah'ın vekil kılınarak istenmesini emretmektedir. *"Allah'a tevekkül et, vekil olarak Allah yeter"* (Ahzab, 33:3) ayeti onlarca ayetlerden bir örnektir.

Allah'ın rububiyeti her yeri ihata ettiğine göre, bu tecelliden maksimum seviyede faydalanılmak isteniyorsa aksiyomların yerli yerince zamanında harekete geçirilmesi gerekir.

2.6. Hilafet

Allah'ın Kur'an'da bildirmiş olduğu şekilde bir hayat sisteminin, yaşamın her yönünde uygulanması görevinin insana verilmesi anlamına gelen bir vazifelendirmedir (DİA 12.cilt, 2012: 373). Bu aksiyom insanı sıradan bir vazifeli olmaktan çıkarır, baş sorumlu bir vazifedar olduğu idrakine yükseltir. Başarının takım çalışması neticesine göre geldiği, başarısızlığın ise kendi sorumluluğunu yerine getirmemesinin sonucu olduğu bilincini veren bir aksiyomdur. Başarı standartlarını ve yollarını Kur'an ile talim eden Allah bunları uygulama görevini insana yüklemiştir. *"Biz o emaneti göklere, yere ve dağlara arz ettik, onlar, onu yüklenmeye yanaşmadılar, ondan korktular da onu insan yüklendi. O gerçekten çok zalim ve çok cahildir"* (Ahzab, 33:3) ayetinin tefsirlerinde buradaki emanetten kastın dini tekliflerin tamamı olarak ifade edildiği de olmuştur. Ayetin verdiği nükteli bir anlam da, bir olgunun nasıl olacağı, başarının nasıl geleceği insana bildirildiği halde insanın bunu göz ardı ederse çok cahilce bir davranışta bulunacağı ve bu sayede de insanlara ilişkin işlemlerinde de çokça zalimlikler ortaya çıkacağı şeklinde ifade edilebilir.

Halifeliğin diğer bir anlamı da " bir kimseden sonra gelen, birinin yerine geçmek" şeklindedir. Buna göre, insan bu dünyaya gelmeden önce dünyada idrakli bir varlık sınıfının var olup yaptıkları bozgunculukla insanlarla değiştirilmiş anlamını da taşımaktadır. Bunun için de insana halifelik sıfatı verilmiştir. (Nursî, İşarat-ül İ'caz, 1992:201). Bu halifelik niteliğinin sürdürülmesi ise insanın her konuda olduğu gibi finansal konularda da insanların zararına olmaksızın görevini ifa etmesi ile mümkün olacaktır. Aksi halde insan da aynı sonu paylaşmak zorunda kalacaktır.

Günümüz şartlarında bozgunculuğun büyük bir kısmı finansal kazanımlar ve konularda olmaktadır. Hatta finansal saldırı mekanizmaları bile finansal piyasalarda mevcuttur. Spekülatif beyanlar, manipülatif işlemler neticesinde bireyler ya da ülkeler anında finansal ya da ekonomik krizlere girebilmektedirler. İnsanın halifelik özelliği sayesinde her türlü illegal oluşumlara karşı dik durulmuş, istenmeyen durumlar ortaya çıkmışsa da bunun önlemleri alınmış olacaktır.

Aksiyomların gelecek nesillere aktarılması amacıyla aksiyomların yaşanılır kılınması ve telkin edilmesi bu halifelik aksiyomu ile sağlanmaktadır.

2.7. Tezkiye

İnsanın en temel özelliklerinden biri de *"Rabbimin merhameti olmadıkça, nefis aşırı derecede kötülüğü emreder* (Yusuf, 12: 53) ayetine göre nefsin, sürekli kötülük senaryoları ile insanı tuzağa düşürmek istemesidir. Fakat bu durum mutlak anlamda değildir. Bu durumdaki nefsin; bir tasfiye işlemine tabi tutularak temizlenmesi ve hak, doğru, hayır gibi pozitif fiillerle de desteklenmesi için tezkiyeye adı verilen (DİA 41.cilt, 2012: 77) işleme muhatap kılınması gerekir.

Tezkiye; insanı iç muhasebeye götürür ve insana uyanıklık hali kazandırır. Çünkü insan daima bir şekilde alış verişte bulunmakta ve daha çok da bu konularda sınava tabi tutulmaktadır. Böyle olunca da insan nefsi ile sürekli baş başa kalmaktadır. *"Senin en zararlı düşmanın, nefsindir"* (el-Aclûnî, Keşfü'l-Hafâ, 1:143) hadisi bu nazik durumu ifade etmektedir.

İnsanın bu anlamdaki iç arınması, insanı finansal faaliyetlerinde doğruya göre yaşamayı ve mükemmeli yakalamayı da beraberinde getirir. İnsanın kendini tanıyarak İslâm'a uygun özelliklerini mükemmele taşımak, aykırı olanların yerine de olması gereken erdemlerle donatılması ile kişisel gelişimini tamamlamak için bu tezkiyeyi daima yaşaması gerekir. Bu da atılan her adımın, gerçekleştirilen her fiilin dindeki yerini sorgulamak anlamına geleceğinden insanı *"Öyle ise emrolunduğun gibi dosdoğru ol"* (Hud, 11:112) ayetindeki titizliğin gündeme alınmasını zaruri hale getirecektir. Ki bu ayetin özelliğindendir ki Hz. Peygamber (a.s.m); *"Hûd Sûresi beni ihtiyarlattı"* (el-Hâkim, el-Müstedrek, 2:343) ifadesini kullanmıştır.

Temmuz/2016
July/2016
Sosyal Bilimler Dergisi Sayı:49

Kapitalist sistemin zihniyet kırıntıları ile uygulamaya konulan finansal araçları tekrar şeriatın ölçüleri ile değerlendirip finansal uygulamaların şeriat ölçülerine göre gerçekleşmesini sağlamak da tezkiye olarak düşünülmelidir. Aynı şekilde çalışma prensipleri ile finansal ilişkilerin de arınmasını gerçekleştirerek kâmil insan sıfatına haiz insan kaynaklarını oluşturmanın gerekliliği de bu tezkiye aksiyomunun içeriğinde düşünülmelidir (Yardımcıoğlu ve Ülev, 2014:135).

Bu aksiyom aynı zamanda aksiyomların işlerliğinin sürekli gözden geçirilerek aksayan yönlerinin ortadan kaldırılarak aksiyomların sinerjisinden faydalanmayı da hedefler.

2.8. İhsan

İhsan, bir şeyi bir kimseyi etraflıca korumak manasına gelmekte olup, maddi korunmaktan daha çok ahlâkî yapılanmaya giderek iffet ve namusun korunmasını ve bunu gerçekleştirebilecek bir konumda bulunulmasını ifade etmektedir (DİA 21.cilt, 2012: 546). Bu yönüyle insanın sosyal hayattaki statüsü bu aksiyom ile doğru orantılıdır. Kişinin sosyal hayatta pozitif sıfatlarla yâd edilmesi için ihsan erdemini kendinde zırh gibi yansıtması gerekir.

"İhsan; Allah'ı görür gibi ibadet etmendir; çünkü sen O'nu görmesen de O seni görmektedir" (Buhârî, İman:1) hadisine göre de bu aksiyom insanı, daima gören birinin olduğunu ve her şeyi ile mutlaka sorgulanacağı düşüncesine göre finansal faaliyetlerini sürdürmesi gerektiğini düşündürtür.

İhsanın başka bir anlamı da cömertlik manasındadır. Sistem aktörleri finansal etkinliği sosyal bir dayanışma, küresel bir paylaşım olarak görmelidirler.

Bu aksiyom, aksiyomları teorikten pratiğe taşıyan kişileri motive eden bir aksiyomdur. Çünkü insan finansal faaliyetlerini yaparken insanların rızasını değil her an kendini murakabe eden Allah'ın rızasını esas yapacaktır.

2.9. Şeriatın Gayeleri

Küreselleşen ve bu küreselleşme içinde sürekli gelişen ve bu gelişme içinde de sürekli değişen finansal yapı ve araçlarının sürekli olarak şeriatın hedeflerine uygun olup olmadığının denetlenmesi icap eder. Ortaya çıkan her finansal hareket, uygulanmak istenen her yeni finansal teknik Kur'an'ın ve hadislerin kıstaslarına göre değerlendirildikten sonra İslâmî finansal sisteme dâhil edilmelidir.

Din kurallarının bütünü olan Şeriat, İslâmî finans sistemini insanlığın menfaatine hareket etmesi gereken bir sistem olarak tasvir eder. Bu aksiyom, insanı finans dünyasında, Amerika'yı tekrar keşfetmekten uzaklaştırıp net doğrularla net hedefe odaklanmasını sağlamış olur (Chapra 2000: 118).

Bu aksiyom aynı zamanda insanı hem kendine karşı hem de başkalarına karşı faydalı olma anlamında motive etmiş olur. İnsanlara günümüz şartlarında faydalı olmanın küresel anlamdaki uygulamalarından biri de finansal hareketliliğe katkı sağlamakla olmaktadır. Çoğu ülkelerin gelişmesi, kalkınma hamlelerini gerçekleştirmesi finansal sistemden tedarik edilen fonlarla mümkün olmaktadır. "İnsanların en hayırlısı onlara faydalı olandır" (Keşfü'l-Hafâ, 2:463) hadisi insan için finansal faaliyetlerinde şevk kaynağı olurken, insanın vicdanı bu etkileşimin kutsiyetinden etkilenerek huzuru yakalayacaktır.

İslâmî finanstan beklenen neticenin ortaya çıkması bütün aksiyomların devrede olması ile mümkün olacağı için ulaşılmak istenen hedefin varlığı, ulaşmak için gerekli olan şartların da yapılmasını gerekli kılar. Bu aksiyom diğer aksiyomları sürekli gündemde tutar.

2.10. Risalet

Allah'ın irade beyanını bir elçiye aktarması anlamına (DİA 35.cilt, 2012: 125) gelen risalet, yukarıdaki bütün aksiyomların kesinlik kazanması için gerekli olan bir kavramdır. Çünkü onların aksiyom olarak uygulamada kabul edilmesi risalet vazifesi ile görevli olan birinin tebliği ile mümkündür. Çünkü *"Hiç Yaratan yarattığını bilmez mi?"* (Mülk, 67:14) ayetine göre her şeyi O mutlaka bilir. Fakat O'nun bildiğini insanlara bildirecek bir aracı lazımdır. O da risalet vazifesi ile görevli olan peygamberlerdir. İslâmî finansal sistemin temel aksiyomlarından birinin risalet olması da bunun içindir. Çünkü bu aksiyomlar rast gele seçilmemiş ya da uydurulmamıştır.

Bununla birlikte uygulanan İslâmî finansal sistemle İslâmiyet'in bu konuda da söyleyeceği evrensel tespitlerinin olduğunu göstermek de bir risalet olarak düşünülebilir.

Tebliğ dil ile yapılabildiği gibi, anlatılanların yaşanılır boyuta taşınması ile de gerçekleşir. Müslümanın vazifelerinden en önemlisi ise; hakkı tavsiye etmek, batıldan da yasaklamaktır. Bu aksiyomlar da finansal sistem içerisinde bunları yaşanılır boyuta taşır.

2.11. Ahiret

İnsan sonsuz talepleri olan bir varlıktır. Bu ihtiyaçların karşılanması için de bu dünya hayatı yetersiz kalmaktadır. Bu beklentisinin cevap bulması, yaptığı finansal faaliyetlerin İslâmî kıstaslara uygunluğu nispetinde de başka bir dünyada karşılığının olduğuna inanması, insanı; faaliyetlerinde tembellikten uzaklaştırır, çalışmalarına her gün taze bir enerji ile başlatır. *"Kim zerre miktarı hayır yapmışsa onu görür, Kim de zerre miktarı şer işlemişse onu görür"* (Zilzal, 99:7-8) ayetlerini finansal hayatında rehber edinen bir kişi elbette ki bunun gereğini elinden geldiği kadar yapma gayretinde olacaktır.

Bu aksiyom, insanı başarısızlıklara karşı da tahamüllü hale getirir. Çünkü gerçek bir İslâm dini müntesibi neticeyi değil, kendi vazifesini yapıp, yapmadığını sorgular. Neticenin ise mutlaka hayır olduğunu düşünür. Başarısızlığın sebebi kendisi ise hatasını düzelterek daha iyiye doğru adım atar, kendi iradesi dışında başarısızlık gelmişse de bunun İlahi bir takdir olduğunu düşünür Allah'a teslim olur. Çünkü "Allah'ın takdirine iman eden kederden emin olur" (Badıllı, 2011:417) gerçeğine göre insan her durumda psikolojik olarak güçlü olur, iş hayatında önemli olan stres yönetiminde de başarılı olur.

İnsan bu dünyayı mamur etmeye memur olduğu kadar ahiretini de imar etmeye mecburdur.

Bu konumdaki insan dünyevî faaliyetlerinin de ahirette bir karşılığı olduğunu bilerek hayatına yön verirse dünyada da ahirette de huzura ve refaha kavuşacaktır *"Allah'ın sana verdiğinden (O'nun yolunda harcayarak) ahiret yurdunu iste; ama dünyadan da nasibini unutma"* (Kasas, 28:77) ayeti bu önemli eşiği insanlara bildirmektedir.

Geçici ve sonu olan bir şeye insanın bel bağlaması düşünülemez. İslâmî finans uygulamalarının sadece dünya hayatındaki refah ve huzuru yakalamak olarak düşünülürse insanın çalışma şevki ve aksiyomlara uyum kapasitesi zayıflar. Fakat yaptıklarının ahirette de bir karşılığının olduğunun bilinmesi her bir aksiyomun ahirette çiçek açacak bir fidan olarak düşünülüp şu dünya toprağına dikilmesi fikrini daima insanın çalışma azmine bu aksiyom aşılar.

2.12. Kefalet

Kanunî yollarla ortaya çıkan bir hakkın garanti altına alınması (DİA 25.cilt, 2012: 168) anlamına gelen kefalet aksiyomu ile insanların haklarının gasp edilmemesi için uygulanan finansal sistemin kendine teslim edilen her finansal varlığı, emanet telakki ederek koruması altına alması gerekir. Çünkü bu işi en iyi finansal kurumlar yapıyorlar diye bunlar yatırım kanalları ile ilgililere emanet edilmektedir. Bu durumda öyle bir finansal sistem uygulansın ki hak dağıtımında haksızlığa aracılık edilmesin. Müslüman kişinin elinden dilinden emin olunduğu gibi kurumlarından da emin olunması, bu aksiyomun cari olmasına bağlıdır.

Bu aksiyom diğer aksiyomların kendine emanet edildiğini, onların gereklerini yapmak da emin olmanın bir gereği olduğunu ifade ederek her bir aksiyomun gereğinin hayata geçirilmesini hızlandırır.

2.13. Felah

Felah; insanın dinî ve ahlâkî sorumluluklarını yerine getirdikten sonra neticesinin kurtuluş olduğu ümidini taşıması için gerekli olan iç huzur beklentisi anlamına gelmektedir (DİA 12.cilt, 1995: 300). Yaptığı finansal işlemler ile uluslararası bir etkileşimde olan sorumluluğunu dinî ölçülere göre yaptığına inanan finans piyasasının tarafları, dünyada iç huzura ahirette ise ebedi kurtuluşa ereceği beklentisi ile finansal faaliyetlerine bu saik ile sıkı sarılır ve çalışır. *"Yanlarındaki Tevrat ve İncil'de yazılı bulduklarını o elçiye, o ümmi Peygamber'e uyanlar (var ya), işte o Peygamber onlara iyiliği emreder, onları kötülükten men eder, onlara temiz şeyleri helal, pis şeyleri haram kılar. Ağırlıklarını ve üzerlerindeki zincirleri indirir. O Peygamber'e inanıp ona saygı gösteren, ona yardım eden ve onunla birlikte gönderilen nur'a (Kur'an'a) uyanlar var ya, işte kurtuluşa erenler onlardır"* (A'raf, 7:157) ayeti bu durumu özetlemektedir.

İslâmî finansal sistemde bulunan her finansal taraf, aksiyomları yerine getirince vazifesini hakkıyla yapıp iç, dünya ve ahiret huzur, refah ve kurtuluşuna ereceğini düşünerek bu aksiyomlara sıkı sıkıya sarılır.

3. İslâmî Finans Sisteminin Aksiyomları Başarısının ve Geleceğinin Garantisidir

Yazının yukarıdaki kısmında İslâmî finansal sistemin temel aksiyomları nazara verilmiştir. Aslında bu felsefi alt yapı; hem bu sistemin sağlam temellere oturması için hem başarısı hem de geleceğine emin adımlarla yürümesi için elzem olan niteliklerdir. İslâm dini stratejik bir plan olarak değerlendirilirse son din olan bu dinin hayatın her alanında yaşanması ve başarılı olması için temel ilkelere bağlı kalınması gereklidir. Özellikle günümüzde dünya, finansal anlamda sıkı bir şekilde küreselleşmeyi yaşamaktadır. Bu sistem daha çok kapitalist sistemin verilerine göre yaşanmakta ve insanların çoğu bundan zarar görmektedir. Çünkü bu sisteme göre insanlığın menfaati değil sistemi ellerinde bulunduranların çıkarları önemlidir.

Genelde cari olan kapitalist sistemin genel aksiyomları; kuvvet ve iktidarı elde bulundurmak ve bununla haklı olduğunu göstermek, hedefinde şahsî çıkarlarını her şeyin üstünde tutmak, ayakta kalmanın ancak çarpışmalardan galip çıkılarak mümkün olacağını kabul etmek, insanları bir çatı altına toplamak için ayrımcılıktan faydalanmak olup, bütün beklentisi ise nefsinin isteklerine göre yaşamaktır. Bu aksiyomlara bakıldığında ise, güç gösterisi, boğuşma, çarpışma, insanları bölmek gibi insanlığın faydasına olmayan neticeler ortaya çıkacaktır (Nursî, Sözler, 1993:132-133).

Bu verilerden çıkarım yapmak gerekirse, dünyaya huzur ve adaletin gelmesi sistemin bu haliyle mümkün değildir. Kapitalist sistemi, bu zamanın hastalığı olarak düşünürsek elbette ki bu hastalığa karşı İslâm dininin üretmesi gereken bir çaresi olması gerekir. Çünkü madem Kur'an son kutsal kitap, İslâm'da son semavi din ise bu gelişmelere ait çözüm şıklarını da sunması gerekmektedir.

İslâm dininin bu zamanda insanlara yansıma alanlarından biri de finansal sisteme ait uygulamalar olarak ortaya çıkmaktadır. Çünkü İslâm dini hayatın ve zamanın her türlü oluşumlarına karşı bir duruşu vardır. İslâmî finansal sistem yukarıda ifade edilen kapitalist sistem sonuçlarından kurtulmak için birlik olmayı, dayanışmayı, yardımlaşmayı, insanlık paydasında buluşmayı ve ciddi bir nefis terbiyesini tavsiye eder (Nursî, Sözler, 1993: 133).

İslâm dini gelmeden önce Arap yarım adasında en büyük sorun insanların şirkte bulunmalarıydı. Onun için de İslâm dini başta tevhit inancı olmak üzere her soruna neşter vuracak yoğunlukta bir kapsamla gönderilmekle kalmadı aynı zamanda kıyamete kadar olması muhtemel sorunlara da çözüm sunacak bir donanımda son halini aldı. *"Bugün size dininizi ikmal ettim, üzerinize nimetimi tamamladım ve sizin için din olarak İslam'ı beğendim"* (Maide, 5:3), *"Şüphesiz Allah katında din İslâm'dır"* (Âl-i İmran, 3:19) ayetleri dünya hayatının her dönemine ait bir çözüm reçetesinin İslâm dininde olduğunu ifade etmektedir.

İslâmiyet'in ilk dönemlerinde yaşanan ve onlara mebni olarak gelen ayetler özelde o olaya ilişkin olsa da genelde kıyamete kadar olacak gelişmelere de bakmaktadır (Nursî, Sözler, 1993: 133). *"Zaman ihtiyarladıkça Kur'an gençleşiyor"* (Nursî, Sözler, 1993: 734) tespiti de bu anlamda ifade edilmiştir.

Buraya kadar olan ifadelerden İslâm adına faaliyette bulunan İslâmî finansal sistemin yukarıdaki aksiyomlara göre gerçekleşmesi durumunda hem başarı hem de devamlılığı söz konusu olduğunu ifade etmek mümkün olabilecektir.

Diğer taraftan İslam dininin ve İslâmî finansal sistemin temel kaynağı olan Kur'an'ın da temel aksiyomları vardır. Bu aksiyomlar ise adeta Kur'an'ın her yerine yerleştirilmiştir. Bu

aksiyomlar ise, tevhit, risalet, ahiret ve adalet ve ibadettir (sorumluluk, farz) (Nursî, İşârât-ul İ'caz, 1992:13). Kur'an'ın vazifesini yapmasında ve kıyamete kadar bekasında bu aksiyomlar olmazsa olmazlardır. Bu aksiyomlar ile Kur'an, kendini rehber kabul etmekte ve vazifesini yapmaktadır. Bu zamana kadar bozulmadan gelmesinin en temel sebeplerinden biri de bu aksiyomların sürekli olarak müntesiplerine telkin edilmesidir. Burada belirtmiş olduğumuz Kur'an'ın aksiyomları ile İslâmî finansın aksiyomları arasında hiç fark olmadığı gibi fazlalık mevcuttur. Bu durum da göstermektedir ki, tıpkı İslâmiyet'in başarı ve bekası için nasıl aksiyomlar devrede olması gerekiyorsa, İslâmî bir isimle faaliyet gösteren İslâmî finansal sistem, başarılı ve kalıcı olmak istiyorsa bu aksiyomları faaliyetlerinin her alanına ve zamanının her dilimine yaymak zorundadır. Kimliğinin İslâmî olması bu aksiyomlara bağlı kalmayı mecbur bıraktığı gibi başarı ve istikbalin gelmesi de bu aksiyomların icra edilmesine bağlıdır.

İslâmî finansın gelecekte başarılı bir şekilde varlığını sürdürmesi gerektiğinin diğer bir gerekçesi de dünyanın gelecekte alacağı nüfus durumudur. Bir araştırma kuruluşu olan Pew Research Center'in hazırlamış olduğu raporuna göre, önümüzdeki on yıllık zaman dilimi içinde dünya nüfusunun %35 artması söz konusu olurken dünyadaki Müslüman nüfusta artış ise %73 olarak saptanmıştır. 2050'de ise dünya nüfusunun %31.4'lük kısmını Müslümanlar oluşturacak olup bu durumda da dünyanın en çok nüfusa sahip dini İslâm dini olacaktır (www.pewresearch.org).

Nüfusun bu anlamdaki durumu insanların yakın bir gelecekte İslâmî finansal uygulamalara daha çok rağbet edeceği anlamına da gelmektedir. Burada önemli olan husus ise Müslüman olanların uyguladıkları/uygulayacakları finansal sistemin tamamen İslâmî normlara göre olmasını sağlamaktır. Bu sebeple de bahsedilen aksiyomlar sürekli olarak finansal uygulamalarda varlığını hissettirmelidirler. Çünkü bu zamanda İslâm dininin en önemli sorunlarından biri de temsil rolünü Müslümanların her sahada başarı ile gösterememeleridir. Onun için Nursî (Hutbe-i Şamiye,1990;24) bu ortamdan kurtulmanın çaresini İslâmî olan bir olgunun bütün özellikleri ile İslâmî olması ve özellikle pratikte bunun yaşanılır kılınması gerektiğini belirtmektedir.

Nursî (Muhakemat, 1993;38) ayrıca insanlığın gelmiş olduğu medeniyet seviyesinin insanlığın bir evresi olarak şekillenmesi olarak değerlendirir ve gerçek insanlık evresinin ise İslâm'ın tekrar yeryüzünde genel anlamda uygulanan bir din olması ile ortaya çıkacak olan sosyal adaletin her alanda hâkim olacağı bir evre olarak nitelendirir.

Bütün bu çıkarsamalar aslında bir hedeftir. Önemli olan bu hedefin ortaya çıkması için gerekli adımların sağlıklı bir şekilde geciktirilmeden atılmasıdır.

4. Sonuç ve Değerlendirme

İslâmî finans kurumları, geleneksel finansal piyasalarda yerini almaya başlamıştır. Özellikle kriz dönemlerinde krize karşı dayanıklı olduğu görülen bu sistem dünyanın çoğu finansal piyasasında varlığını hissettirecek konuma gelmiştir.

Çoğu, çok uluslu geleneksel bankacılık hizmeti sunan bankalar dahi bünyelerinde İslâmî finans ürünlerine ve kurumlarına yer vermektedirler. Bunların uygulamasının sebebi her ne kadar rekabet üstünlüğü elde etmek olsa da İslâmî finansal uygulamaları kapitalist sistemin

de onayını almış uluslararası hüviyetini kazanmış meşru bir finansal piyasa olmasını da gerekli kılmaktadır.

Bir taraftan geleneksel finansal piyasalar İslâmî finansal piyasalara ait ürünleri bünyelerine taşırken, diğer taraftan da İslâmî bankalardaki denetim eksikliği ve fetva kurullarının gerekli hassasiyeti göstermeden uygulamaların gerçekleştirilmesi, İslâmî finans piyasasında da kapitalist mantıkla işlem gören uygulamaları anımsatan faaliyetlere yer verilmesi kimlik bunalımına sebep olabilmektedir.

Durum ve şartlar ne olursa olsun isminin önünde İslâm bulunan her uygulama gündelik hesaplara göre çalışan bir sistem olamaz. Çünkü burada bir dinin hem de temsil ve tebliğ edilmesi gereken son dinin finansal piyasada da sözünün olduğunu bütün dünyaya gösterilmesi vardır.

İslâmî anlayışa göre, neticeye ulaşmak için her şey mubah değildir. Meşru neticelere meşru yollar, prensiplerle gitmek gerekir. Yoksa başarısızlık kaçınılmaz olacaktır. Sistemin adı İslâmî olup da kapitalist seçeneklerle hedefe ulaşılmak istenirse bu mümkün olmayacaktır. Çünkü dinin sahibi hedefi de hedefe götürecek yolları da göndermiş olduğu dininde insanlara tebliğ etmiştir.

Bu yazında ifade edilmeye çalışılan aksiyomların bu anlamda çok önemi vardır. Hatta bu aksiyomların her biri bir binanın ortaya çıkması için gerekli olan şartlar gibidir. Bir binanın yapımında kullanılacak olan malzemelerden biri eksik olsa ya da az olsa o bina ya yükselemez ya da yükselse de uzun süre duramaz. Çünkü bir şeyin vücut bulması bütün gerekli şartların bulunması ile mümkün olurken yok olması veya bozulması şartlarından birinin eksikliği ile olabilmektedir.

İslâmî finansal sistem kapitalist sistem içerisinde kendine bir ortam bulmuştur. Finans dünyasında İslâmiyet'in elçiliğini yapmaktadır. Firavunun sarayında yetişen Musa gibi İslâmî finansal sistemin de kapitalist sistem içerisindeki haksızlıkları ortadan kaldırarak adil bir finansal sistemin varlığını ispat etmesi gerekir. Bu zamanda İslâmiyet daha çok ekonomik bağımsızlık ve kalkınma gücü ile daha güzel bir şekilde temsil edilebilmektedir. Anlatmak yeterli değil uygulamalarla bunun gösterilmesi gerekmektedir. İslâmî finansal sistem aynasında İslâmiyet'i insanlara sağlıklı bir şekilde takdim etmek bu finansal sistemi uygulayanların birincil görevidir. Bu görevin ifası ise ifade edilen aksiyomların gereklerinin bütün finansal kesimlerce uygulanır kılınması ile mümkün olabilecektir.

Bu vesile ile;

- Bu sistemde görev alan bütün finansal sistem tarafları bu aksiyomları kişisel gelişim standartları olarak değerlendirip belli sürelerle bunları hatırlamalıdırlar.

- Bu sistem uygulayıcıları herhangi bir sorgulamaya yer vermeyecek şekilde uygulamalarını anlatabilmelidirler.

- İslâmiyet'i temsil görevi olan bu sistemin her türlü spekülasyon ve manipülasyondan uzak çalışması için yasal zeminde tedbirler alınmalıdır.

- Bu aksiyomların İslâmî finansal sistemin olumlu neticeler vermesi için gerekli olan aksiyonu artıracağı bilinci diri tutulmalıdır.

- İslâmî finansal uygulamaların şer'î ölçülere şekilsel olarak uymasıyla birlikte özünde de tutarlılık olması için uygulamaların şeriata uygun olduğu kararını veren âlimlerin bu aksiyomları içselleştirmeleri gerekir.

- İslâmî finansal sistemin işlerliğini şekillendiren saik sadece ticaret olarak düşünülmemeli, sosyal ilişkiler ve ekonomik davranış olarak nitelendirilen zekât, vakıf, sosyal yardım gibi müesseselerin de sistemde canlı tutulması için yeni sosyal içerikli finansman modelleri geliştirilmelidir.

- İslâmî finansal sistem uygulamalarında geleneksel finansal piyasaların yasal ve yapısal karakterlerine uyumdan çok, hedeflere ve politikalara yönelik vizyon odaklanması yaşatılmalıdır.

- Aksiyomlardan olan tevhit, risalet, ahiret aksiyomlar aynı zamanda itikadî bir konu olduğu için bu konuların yönetici ve karar vericilerinin katılımlarıyla tezekkür edildiği periyodik toplantı grupları oluşturulmalıdır.

Kaynaklar

AHMAD, K., (20039. "The Challenge of Global Capitalism," in J. H. Dunning (ed.), Making Globalization Good: The Moral Challenges of Global Capitalism. Oxford: Oxford University Press.

AHMED, Adel, (2010). "Global Financial Crisis: An Islamic Finance Perspective", International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management, Vol. 3 No. 4.

AKIN, Cihangir, (1986). Faizsiz Bankacılık ve Kalkınma, Kayıhan yayınları, İstanbul.

ALTAŞ, Gökben, (2008). İslâmî Finans Sistemi, Sermaye Piyasasında Gündem Raporu, S. 69, Mayıs.

BADILLI, Abdulkadir, (20119. Risale-i Nur'un Kudsi Kaynakları, Envar Neşriyat, İstanbul.

BAKIR, Muhammed, (2004). Peygamber (s.a.a.)'in Gönderiliş Felsefesi, İntizar Üç Aylık İnanç ve Düşünce Dergisi , Cilt1, Sayı1.

BATTAL, Ahmet, (2009). Katılım Bankalarında Kırmızı Çizgiler Kalkıyor mu? Kalkmalı mı?, Aktif Bankacılık ve Finans Dergisi, Yıl 12, sayı 62, Kasım- Aralık.

CHAPRA, M. U., (2000). The Future of Economics: An Islamic Perspective.

ÇÜRÜK, Suna Akten, (2013). İslami Finansın Türkiye›deki Gelişimi, Mevcut Sorunlar Ve Çözüm, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Doktora Tezi.

DEDE, Yüksel, KARAKUŞ, Fatih, (2014). Matematiksel İspat Kavramına Pedagojik Bir Bakış: Kuramsal Bir Çalışma, Adıyaman Üniversitesi Eğitim Bilimleri Dergisi, 4 (2).

DEMİR, Ömer, ACAR, Mustafa, (1992). Sosyal Bilimler Sözlüğü, Adres Yayınları, İstanbul.

DİA, (2012).Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.

ECE, Nalan, (2011). Dünya'da Ve Türk Bankacılık Sektöründe İslâm Bankalarının Gelişimi, Akademi Bakış Dergisi Sayı: 25 Temmuz – Ağustos.

ERKAN, Mustafa Kenan, (2015). İslami Finansın Sosyal Başarısızlığının Belirlenmesi ve Kavramsallaştırılması: İslam Ahlâk İktisadının İdeallerine Karşı İslami Finansın Gerçekleri, Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi, Yıl:3, Cilt:3, Sayı:1.

FÂRÛKÎ, İ.R., (1998). Tevhit (Çev:Dilaver Yardım, Lâtif Boyacı) İstanbul: İnsan Yayınları.

IQBAL, Munawar and MOLYNEUX , Philip, (2005). Thirty Years of Islamic Banking History, Performance and Prospects, Palgrave Macmillan.

İŞLER, O., YILMAZ, F., (2011). İktisadı Felsefe İle Düşünmek, İstanbul, İletişim Yayınları.

NAQVİ, S. N. H., (1994). Islam, Economics and Society. London: Kegan Paul International.

NURSÎ, Said, (1990). Divan-ı Harb-i Örfi, Envar Neşriyat, İstanbul.

Hutbe-i Şâmiye, Envar Neşriyat, İstanbul, 1990.

İşarat-ül İ'caz, Envar Neşriyat, İstanbul, 1992.

Şualar, Envar Neşriyat, İstanbul, 1992.

Muhakemat, Envar Neşriyat, İstanbul, 1993.

Sözler, Envar Neşriyat, İstanbul, 1993.

PRC(2015). Pew Research Center (online), http://www.pewresearch.org/fact-tank/2015/04/23/ Why-muslims-are-the-worlds-fastest-growing-religious-group/(ErişimTarihi:28.08.2015).

SERPAM, (Sermaye Piyasası Araştırma ve Uygulama Merkez), (2013). İslâmî Finans Kavramı, Ürünler, Dünyada ve Türkiye'de Gelişimi ve Geleceği, Araştırma Notları1,.

SİLİ, Ayşegül, ÇÜRÜK, Suna Akten, (2013). "Bir İdeal Toplum Bileşeni Olarak İslâm'ın Temel Ekonomik İlkeleri", Maltepe Üniversitesi İktisadi ve idari Bilimler Fakültesi Dergisi, 2013/2.

TERZİ, Ahmet (2013). "Katılım Bankacılığı: Kitaba Uymak Mı: Kitabına Uydurmak Mı?", Giresun Üniversitesi, Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi, Yıl 5, Sayı 9.

TÜRKER, Hülya, (2010). "İslâmî Finans Sisteminde Finansal Aracılık: Dünyadaki Gelişmeler Ve Sermaye Piyasasının Geliştirilmesi Açısından Türkiye İçin Öneriler", Sermaye Piyasası Kurulu Aracılık Faaliyetleri Dairesi Yayınları, Ankara.

YAKAR, Soner, KANDIR, Serkan Yılmaz, ÖNAL, Yıldırım Beyazıt, (2013). "Yeni Bir Finansman Aracı Olarak "Sukuk-Kira Sertifikası" ve Vergisel Boyutunun İncelenmesi", Bankacılar Dergisi, Sayı 84, s.73, Mart.

YARDIMCIOĞLU, Fatih, ÜLEV, Salih, (2014). "İslam Ekonomisine Politik İktisadi Bir Yaklaşım: Alternatif Bir Ekonomik Sistemin Sistematik Anlayışı", Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi, Yıl:2, Cilt:2, Sayı:4.

ZAİM, Sabahattin, (1992). İslam-İnsan Ekonomi, Yeni Asya Yayınları, İstanbul.

FRANSA TECRÜBESİ PERSPEKTİFİNDEN TÜRKİYE'DE "KAMU DENETÇİLİĞİ"*

Hüseyin Gül[1]

Ramazan Kılıç[2]

Öz

"Denetim" olgusu, tüm örgütlenmeler için söz konusu olduğu gibi "idare" için de gerekli ve zorunludur. Zamanımızda en etkin denetimin, kamuoyunca yani yönetilenler tarafından yapılan denetim olduğu üzerinde bir görüş birliği oluştuğu söylenebilir. Kamu denetçisi veya Ombudsman denetimi olarak nitelenen ve işlerlik kazandırılmaya çalışılan denetim türü de böyle bir yargı dışı denetim türü olarak formüle edilmeye başlanmıştır. İlk kez İsveç'te doğan ve kurumsallaşan ombudsmanlık kurumu diğer denetim usullerinin eksikliklerini tamamlayıcı ve denetimin etkinliğini artırıcı bir fonksiyonu yerine getirmektedir.

Bu makale, "ombudsman" (kamu denetçisi) veya "arabulucu" denetimi kavramını ve kavrama ilişkin tarihsel ve yasal süreci Fransa perspektifinden hareketle Türkiye'deki mevcut düzenlemeyi karşılaştırarak ele almaktadır. İdari sistemini almış olduğumuz Fransa'da 1973 yılında kurulan Médiateur (Arabulucu), Fransız toplumunda ve Devletinde kabul gören, saygı duyulan ve "akla gelen" bir kurumdur. 2011 yılında yapılan bir düzenleme ile spesifik alanlarda Ombudsman benzeri denetim yapan kurumlarla birleşerek "Hakların Savunucusu" (Défenseur des droits) adını alarak Bağımsız denetimde yeni bir etaba geçilmiştir. Makalede söz konusu kurum ile Türk idari sistemine 2010 yılında yapılan anayasa değişikliği ve 2012 tarih 6328 sayılı kanun ile teşkilatlanma yolu açılan Kamu Denetçiliği Kurumu tarihsel süreç ve mevzuat yönü ile mukayeseli karşılaştırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Kamu Denetçisi, Ombudsman, Médiateur, Arabulucu, Hakların savunucusu*

OMBUDSMAN IN TURKEY FROM THE PERSPECTIVE OF FRENCH EXPERIENCE

Abstract

"Auditing" is a subject matter for all the organizations as well as the administration. The most effective audit is valid to be the audit conducted by public or the citizens. Public auditor or the ombudsman is promoted as a autid system considered to be disjointed from the judiciary. The proffession of ombudsman has first grown in Anglo-Sakson Sweden and it is one of the check mechanism types of the public administration in order to eleminate the imperfect parts of the other types of check mechanism and has a function to increase the efficiency of these check mechanisims.

This study focuses on the concepts or ombudsman or mediator audit rewiering the historical and legal processes in the Turkhish and French cases. The "mediator" which was incorporatal into the French legal system in 1973 is regarded as a recpected, sound and conceivable agency by the French public. The agency moved one step further as it is combined wiht other institions doing auditing in the similar areas forming the "Defencer of the rights". This study compares the Defencer of the rights agency in French with the Public Administration Agency which is incorporated in The Turkhis Administrativ system in 2012.

Keywords: *Ombudsman, Mediateur, Défenseur des droits*

* Bu Çalışma, 15-17 Ekim 2015 tarihinde Konya'da düzenlenen 13. Kamu Yönetimi Kongresinde sunulan "İdarenin Kamu Denetçisi Aracılığıyla Denetlenmesi: Fransa ve Türkiye Özelinde Mukayeseli Bir İnceleme" adlı tebliğin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş halidir.

1 Yrd. Doç. Dr., Adnan Menderes Üniversitesi Nazilli İİBF, huseyingul@adu.edu.tr

2 Doç. Dr., Adnan Menderes Üniversitesi Nazilli İİBF, rkılıiç@adu.edu.tr

Makale Gönderim Tarihi: 27.11.2015 Makale Kabul Tarihi: 13.04.2016

TÜRKER, Hülya, (2010). "İslâmî Finans Sisteminde Finansal Aracılık: Dünyadaki Gelişmeler Ve Sermaye Piyasasının Geliştirilmesi Açısından Türkiye İçin Öneriler", Sermaye Piyasası Kurulu Aracılık Faaliyetleri Dairesi Yayınları, Ankara.

YAKAR, Soner, KANDIR, Serkan Yılmaz, ÖNAL, Yıldırım Beyazıt, (2013). "Yeni Bir Finansman Aracı Olarak "Sukuk-Kira Sertifikası" ve Vergisel Boyutunun İncelenmesi", Bankacılar Dergisi, Sayı 84, s.73, Mart.

YARDIMCIOĞLU, Fatih, ÜLEV, Salih, (2014). "İslam Ekonomisine Politik İktisadi Bir Yaklaşım: Alternatif Bir Ekonomik Sistemin Sistematik Anlayışı", Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi, Yıl:2, Cilt:2, Sayı:4.

ZAİM, Sabahattin, (1992). İslam-İnsan Ekonomi, Yeni Asya Yayınları, İstanbul.

FRANSA TECRÜBESİ PERSPEKTİFİNDEN TÜRKİYE'DE "KAMU DENETÇİLİĞİ"*

Hüseyin Gül[1]

Ramazan Kılıç[2]

Öz

"Denetim" olgusu, tüm örgütlenmeler için söz konusu olduğu gibi "idare" için de gerekli ve zorunludur. Zamanımızda en etkin denetimin, kamuoyunca yani yönetilenler tarafından yapılan denetim olduğu üzerinde bir görüş birliği oluştuğu söylenebilir. Kamu denetçisi veya Ombudsman denetimi olarak nitelenen ve işlerlik kazandırılmaya çalışılan denetim türü de böyle bir yargı dışı denetim türü olarak formüle edilmeye başlanmıştır. İlk kez İsveç'te doğan ve kurumsallaşan ombudsmanlık kurumu diğer denetim usullerinin eksikliklerini tamamlayıcı ve denetimin etkinliğini artırıcı bir fonksiyonu yerine getirmektedir.

Bu makale, "ombudsman" (kamu denetçisi) veya "arabulucu" denetimi kavramını ve kavrama ilişkin tarihsel ve yasal süreci Fransa perspektifinden hareketle Türkiye'deki mevcut düzenlemeyi karşılaştırarak ele almaktadır. İdari sistemini almış olduğumuz Fransa'da 1973 yılında kurulan Médiateur (Arabulucu), Fransız toplumunda ve Devletinde kabul gören, saygı duyulan ve "akla gelen" bir kurumdur. 2011 yılında yapılan bir düzenleme ile spesifik alanlarda Ombudsman benzeri denetim yapan kurumlarla birleşerek "Hakların Savunucusu" (Défenseur des droits) adını alarak Bağımsız denetimde yeni bir etaba geçilmiştir. Makalede söz konusu kurum ile Türk idari sistemine 2010 yılında yapılan anayasa değişikliği ve 2012 tarih 6328 sayılı kanun ile teşkilatlanma yolu açılan Kamu Denetçiliği Kurumu tarihsel süreç ve mevzuat yönü ile mukayeseli karşılaştırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Kamu Denetçisi, Ombudsman, Médiateur, Arabulucu, Hakların savunucusu*

OMBUDSMAN IN TURKEY FROM THE PERSPECTIVE OF FRENCH EXPERIENCE

Abstract

"Auditing" is a subject matter for all the organizations as well as the administration. The most effective audit is valid to be the audit conducted by public or the citizens. Public auditor or the ombudsman is promoted as a autid system considered to be disjointed from the judiciary. The proffession of ombudsman has first grown in Anglo-Sakson Sweden and it is one of the check mechanism types of the public administration in order to eleminate the imperfect parts of the other types of check mechanism and has a function to increase the efficiency of these check mechanisims.

This study focuses on the concepts or ombudsman or mediator audit rewiering the historical and legal processes in the Turkhish and French cases. The "mediator" which was incorporatal into the French legal system in 1973 is regarded as a recpected, sound and conceivable agency by the French public. The agency moved one step further as it is combined wiht other institions doing auditing in the similar areas forming the "Defencer of the rights". This study compares the Defencer of the rights agency in French with the Public Administration Agency which is incorporated in The Turkhis Administrativ system in 2012.

Keywords: *Ombudsman, Mediateur, Défenseur des droits*

* Bu Çalışma, 15-17 Ekim 2015 tarihinde Konya'da düzenlenen 13. Kamu Yönetimi Kongresinde sunulan "İdarenin Kamu Denetçisi Aracılığıyla Denetlenmesi: Fransa ve Türkiye Özelinde Mukayeseli Bir İnceleme" adlı tebliğin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş halidir.

1 Yrd. Doç. Dr., Adnan Menderes Üniversitesi Nazilli İİBF, huseyingul@adu.edu.tr

2 Doç. Dr., Adnan Menderes Üniversitesi Nazilli İİBF, rkılıiç@adu.edu.tr

Makale Gönderim Tarihi: 27.11.2015 Makale Kabul Tarihi: 13.04.2016

Giriş

Devletin temel işlevi meşru otoritesini kullanarak organları vasıtası ile kamu hizmeti sunmaktır. Bu hizmetin sunumunda ortaya çıkabilecek olumsuzluklar, hatalar ve yanlış uygulamalar, devletin bir teşkilat şeklinde ortaya çıkmasıyla birlikte baş göstermiştir. Bu olumsuzlukları gidermek amacıyla devletin yani idarenin denetlenmesi olgusu hata ve yanlış uygulamaların önüne geçmek bakımından bir ihtiyaç halini almıştır. Devlet, kendisini ortaya çıkaran ve yaşatan toplumsal yapıyı korumak ve aynı zamanda geliştirmek maksadıyla kurulduğundan, mevcut yapısı yanında; toplumu da denetim altında tutmak gereksinimi duymuştur (Köse, 2000:1). Sanayi devrimine kadar klasik görevleri yerine getiren devlet, sanayi devrimiyle birlikte farklı bir örgütlenme içerisine girmiştir. Artan ve karmaşıklaşan devlet faaliyetleri, kamunun karar ve eylemlerinin denetimine de farklı bir boyut kazandırmıştır (Kullukçu, 1991:2).

20. yüzyılda egemen olan sosyal refah devleti uygulamalarının ortaya çıkardığı kurumların ve devletin hizmet yürüttüğü alanların sayısının çokluğu, faaliyetlerin uygulama alanlarının genişliğine yol açmıştır. Bu durumda kaçınılmaz olarak toplum hayatı üzerinde devlet etkinliklerinin vazgeçilemez boyutlara ulaşmasına, hukuk devleti ve insan hakları alanında yaşanan değişimler ile birlikte devletin denetlenmesinde geleneksel denetim araçlarının yetersiz kalmasına yol açmıştır. Bu nedenle gerek kamu kaynaklarının nasıl kullanıldığı gerekse idarenin işlem ve eylemlerinden kaynaklanan hata, kusur ve yanlışlıkların giderilmesi hususunun denetlenmesinde yeni bir bakış açısının gerekliliği ortaya çıkmıştır. Klasik denetim sistemi ve denetim anlayışının niteliği, mevcut ve sürekli gelişen kamusal faaliyetlerin denetlenmesini teknik açıdan imkânsız kıldığı gibi denetimde kullanılan ölçütlerinde yetersiz kalması yeni teknikleri zorunlu kılmıştır (Köse, 2000:7).

Gelişen ve kurumsallaşan demokratik yönetimlerin benimsenmesi ve uygulamaların vatandaşlar tarafından içselleştirilmesi, kamu kaynaklarının kamu yararına kullanılıp kullanılmadığı yönünde sorgulamaların artmasına yol açmıştır. Çünkü denetlenmeyen *idare* gerek demokratik sistemi gerekse sorumlu hükümetleri işlevsiz veya anlamsız kılabilir. Bu yüzdendir ki idarecilerin denetlenmesi hukuk düzeninin daha iyi ve etkin işlemesi bakımından önemlidir. Gerçekte hukuk düzeni idarenin işlem ve eylemlerine karşı vatandaşların korunması için birçok önlem almıştır. Çünkü tek ve meşru otorite olan devlet gücünün, vatandaşların hak ve özgürlüklerine karşı bir sınırı olmalıdır. Aksi halde bu dev gücün karşısında hiç kimse veya örgüt duramaz. Anayasa, bu gücü sınırlayan temel belge olarak bunun için vardır. Sınır yoksa özgürlük de yoktur. (Fendoğlu, 2013:26). Bu sınırlama iki tür olabilir. Birincisi, hukuk dışındaki sınırlayıcı faktörlerdir. Adalet duygusu, sosyal dayanışma ve hakkaniyet gibi moral faktörlerle idare sınırlanabilir ki buna ahlâkî otolimitasyon denir (Atay, 2015:5). İkincisi, devletin hukukla sınırlandırılmasıdır. Anayasal Meclis, demokratik seçimler, kuvvetler ayrılığı, yüksek yargı organları ve referandum gibi kurum ve kurallar devlet gücünü sınırlar. Anayasa hukuku, bu anlamda özgürlüğün tekniğidir (Fendoğlu, 2013:26). Demokratik devletlerin esas aldığı hukuk sisteminde kişiler, özellikle kısıtlı imkanlara sahip olanlar, meşru çıkarlarını koruyabilmek için önemli güçlüklerle karşılaşabilirler. Katı kanunlar, sayısı oldukça fazla olan tüzük, yönetmelik, genelge gibi düzenleyici işlemler, yavaş ve etkin olmayan bir idare ve özel ilişkilerin insan faktörünün önüne geçtiği durumlar bu bağlamda düşünülebilir. Gayrimeşru uygulamaları ortadan kaldırmak için elbette mahkemelere başvurulabilir. Ancak bu yol, ilgililer tarafından çözümlenmesi güç bir takım karmaşık psüreçlerin uygulandığı, uzun zaman gerektiren ve ekonomik olarak zorlanabilecekleri bir alternatif olarak değerlendirilebilir. Dolayısıyla kamu hizmetlerinin

sunumunda ve kamunun faaliyetlerinde, yanlış anlaşılmaları ve memnuniyetsizlikleri ortadan kaldırabilecek ve yönetilenlerin kolayca ulaşabileceği bir kuruma ihtiyaç duyulmuştur.

İdarenin denetlenmesinde en yaygın yol, yargı denetimi olmakla beraber; bunu işletmek her daim kolay olmayabilmektedir. Bundan dolayı, Batı Avrupa ülkeleri başta olmak üzere günümüzde Dünyanın birçok ülkesinde Ombudsmanlık Kurumu oluşturulmuştur. Bu alanda ilk olarak 1809 yılından İsveç Ombudsman uygulamasına başlamıştır (Tedeschi, 1973:22). Halkla bürokrasi arasındaki ilişkilerde her iki taraf açısından güvence sağlamayı amaçlayan bu denetim organı, halk açısından adaletin yerine getirildiği, hizmet sunulan kişilere bürokrasi tarafından iyi, çabuk ve saygılı davranıldığı güvencesini verirken, bürokratlar açısından da yanlış işlemleri düzeltici, tekrarı önleyici ve doğruları güçlendirici etkileri yönüyle önem taşır (Altuğ, 2000:8).

Bu çalışmada yargı denetiminin geç işlemesi, yetersizliği ve aynı zamanda çağdaş gelişmelere cevap verememesi nedeniyle gelişen bir denetim türü olan Ombudsman denetimi, Fransa perspektifinden hareketle tarihsel süreç ve mevzuat yönüyle Türkiye'deki Kamu Denetçiliği Teşkilatını karşılaştırmaktır. Bunun için öncelikle kavramsal açıklamalara yer verilecek; Ombudsman kurumunun Fransa'da ortaya çıkışı yasal ve anayasal dayanakları çerçevesinde görev, yetkileri ile yaptırım gücü ayrıntılı olarak incelenecektir. Akabinde Türkiye'de Ombudsmanlık kurumun oluşumuna yönelik çalışmalar ile mevzuattaki düzenlemeler ele alınacak ve sonuçlar karşılaştırılmalı bir değerlendirmeye tabi tutulacaktır.

1. Denetim ve Ombudsman Denetimine İlişkin Açıklamalar

Türkçe'de "murakabe", "teftiş" ve "kontrol" kelimelerinin eşanlamlısı olarak tanımlanan denetim (TDK, 1992:354) kavramı, bir kamu kurum ya da kuruluşuna ait hukuki işlem ve faaliyetlerin, önceden belirlenmiş ve bilinen yöntemlere, kurallara uygun olup olmadığını belirlemek amacıyla bağımsız birimlerce mevzuata göre bir sonuca bağlanması sürecidir.

"Genel olarak denetim, bir kurum veya kuruluşun ya da belirli bir plan, program veya projenin yapısı, işleyişi ve çıktılarının önceden belirlenmiş standartlara uygunluk derecesinin araştırma, gözlemleme, sorgulama gibi yöntemlerle tespit edilmesi ve elde edilen bulguların objektif ve sistematik bir biçimde değerlendirilerek ilgili taraf veya taraflara iletilmesi süreci" dir (Köse, 1999:33; Özer, 1998:144).

Denetim hukuk biliminde ise; tüm devlet dairelerinde çalışanların yasa, tüzük ve yönetmelik hükümlerine göre görevlerini gereği gibi yerine getirip getirmediklerini, bunlara aykırı hareket ederek görevlerini yerine getirmede ihmal ve gevşeklik gösterip göstermediklerini ve yolsuzluk yapıp yapmadıklarını saptayarak, haklarında gereken yasal işlemin uygulanması için devlet dairelerinin teşkilat yasalarına göre atanmış müfettiş veya murakıplar ya da görevlendirilmiş memurlar vasıtasıyla yapılan teftiş ve murakabe şeklinde tanımlanmaktadır (Atay, 1999:2).

İdari denetim ise, "yönetimle ilgili eylem ve işlemlerin ya da hukuksal nitelikli kararların idari birimler tarafından, idari araç ve yöntemlerle yapılan denetimidir. Bu denetim sürecinin bir bölümü faal yönetim yapısı içindeki denetime yetkili birimlerce yerine getirilirken, bir bölümü de faal yönetim yapısı dışındaki özel denetim birimlerince sağlanmaktadır." (Gözler, 2012:330).

Denetim olgusunun idare açısından *iki temel işlevi* vardır. Birincisi, kaynak dağılımında et-

kinliğin sağlanması, yolsuzluk ve usulsüzlüklerin, kayıp ve kötüye kullanımların önlenmesi, idarenin ve çalışanların hukuk kurallarına uygun davranması ve faaliyetlerin bu çerçevede yürütülmesini sağlamaya çalışmaktır. İkinci işlevi ise yönetim kalitesinin ve performansının arttırılmasıdır (Özer, 2004:147-8).

İdari denetim açısından geleneksel denetimin niteliği, mevcut ve sürekli gelişen kamusal faaliyetlerin denetlenmesini teknik açıdan imkânsız kılmış ve bu durumda kaçınılmaz olarak kullanılan yöntemlerin geliştirilmesi ihtiyacını doğurmuştur. Denetimde bugün gelinen noktaya geçmiş uygulamaların bilgi birikimi ve uygulamaların önemli ölçüde etkisi olmuştur (Köse, 2000:7). İdari denetimin; idarenin kusurlarını bulup yaptırım uygulayarak düzeltici bir yanı, kusurları işlemekten sakınmayı sevk ettiği için önleyici bir yanı, hataların nedenlerini belirleyip onları ortadan kaldırmaya giderek yapıcı bir yanına vurgu yapılmaktadır (Mutta, 2005:19). Yönetim modellerinin değişmesi, haliyle denetim modellerini ve denetimden beklenilen sonuçları da değiştirmiştir. Denetimde yaşanan odak değişikliği, kamu hizmetlerinin çıktılarını ve sonuçlarının ölçülmesini, etkinlik, verimlilik ve tutumluluk gibi kavramlara uygun bir şekilde denetim yapılmasını gerekli kılmıştır. Bundan ötürü de denetim olgusu devletin değişen ve gelişen fonksiyonu ile birlikte oldukça karmaşıklaşmış ve yeni tekniklerin uygulanmasına neden olmuştur.

İdare niçin denetlenmelidir? Birçok sebebi olmakla beraber bunlar sınıflandırıldığı zaman genelde şu sebepler ön plana çıkmaktadır:

- İdare faaliyetlerinin, kanunlara ve dolayısı ile parlamentonun iradesine uygun hedeflere yönelmesini sağlamak; böylece idare edenlerin yani bürokratların, hukuki metinleri keyfi bir şekilde yorumlamalarını önlemek, idare edilenlerin hak ve menfaatlerinin zedelenmesinin önüne geçmek,
- İdare edenlerin, idare edilenlerin istek, düşünce ve eleştirilerini dikkate almalarını ve idarecilere yasalarla verilmiş yetki ve imkanların, kişisel çıkarlar için kullanılmasını engellemek, sahip olunan kaynakların, idarenin amaçlarına yönelmesini sağlamak,
- Yapılmasında sakınca görülen işlerin yapılmamasına, yapılmış ve sorun oluşturmuş ise tekrarına engel olmak,
- Kamu hizmetlerinin yürütülmesinde ortaya çıkan aksaklıkları tespit etmek ve bu aksaklıkları rapor ederek gerekli tedbirlerin alınmasını sağlamak,
- Kamu yararı amacı için yürütülen hizmetten beklenen amaçların saptandığı şekilde gerçekleştirilmesine, böylece zaman ve kaynak tasarrufuna imkân sağlamak,

Son olarak idarecilerin yapmış oldukları faaliyetlerin hukuk sınırları içinde yapılması gerekliliğini hatırlatmak gibi birçok sebep bulunmaktadır (Mutta, 2005:20–21).

Birçok sebebe bağlı olarak denetlenen idarenin farklı teknikler kullanılarak denetlenmesinin bazı yararları da vardır (Derdiman, 2014:2). Her şeyden önce idari denetimle, idarenin *kanuna uygun davranmasına* katkı sağlanır. Denetimle idarenin *takdir yetkisi kontrol edilebilir. Çünkü takdir yetkisinin yargısal denetimini yapmak yani yerindelik denetimine tabi tutmak mümkün olamamaktadır.* Kamu denetçisine bu yönde yetki verilmesi de ayrıca önemlidir. Böylece İdarî denetimle takdir yetkisinin "yerindeliği" denetlenmiş olur. Bu anlamda takdir yetkisinin denetimiyle, İdarî *kararın; hukuka uygun olup olmadığı yanında* yerinde olup olmadığı sorgulanabilir. İdari denetimle idarenin, eylem ve işlemlerinden doğacak *sorumluluğunu tespit ve zararı tazmin ederek,* tarafların mağduriyetlerinin giderilmesini sağlayabilir. İdari denetim, *yetkinin kötüye kullanılmasını önleyebilir.* Böylece bürokratların, yetkilerini, hukukun öngörmediği ve tasvip etmediği amaçlar için kullanmasının önüne geçilebilir. Denetimle, bürokratlar tarafından verilen *kararların eşit, makûl ve tarafsız olması* sağlanabilir.

Hukuk devletinin gereği idarenin denetlenmesini zorunlu kılar. Bu nedenledir ki idare farklı yöntemlerle denetlenmektedir. Asıl olan idarenin hukuka bağlılığının en kuvvetli yaptırımı olan yargı denetimi olmakla beraber idarenin denetimi yedi şekle ayrılmaktadır (Eroğlu; 1985; 333; Gözler, 2012:328; Fendoğlu, 2013:27); Birincisi, yargı yoluyla denetimdir ki prensip itibarıyla uyuşmazlık halinde görev görür. İkinci tür denetim, idarenin kendi kendini denetlemesidir. İdare bu denetimi faal kendi içinden yapabileceği gibi kendi dışından kurumlar eliyle de yapar. Yani kendi iç denetim yolları ile (teftiş, hiyerarşi, idari vesayet) personelinin eylem ve işlemlerini kendi içerisinde kurduğu mekanizmalarla denetler. Ayrıca Devlet Denetleme Kurulu, Danıştay ve Sayıştay da denetleyici organlar olarak idareyi denetleyen kurum/kurullardır. Üçüncü tür denetim, parlamento denetimidir (siyasi denetim). Parlamento çeşitli şekil ve vasıtalarla idareyi denetler. Dördüncü denetim türü basının denetimidir. Medyanın idareyi denetlemesi çağdaş demokrasilerde önem taşımaktadır. Beşinci tür denetim, kamuoyunun denetimidir. Halk idarenin hatalarını kendi gücü ile denetleyebilir. Sivil toplum kuruluşlarının ve bireyin bilgi edinme hakkı ile idarenin denetimi de önem taşımaktadır. Altıncısı, uluslararası denetimdir ve yedincisi ki Ombudsman/Kamu Denetçiliği denetimidir. Çalışmamızda bağımsız bir organ olarak idareyi denetleyen Ombudsman denetimi Fransa-Türkiye özelinde incelenmiştir.

İkinci Dünya Savaşından sonra refah devleti uygulamaları nedeniyle artan devlet hizmetleri ve birey-devlet ilişkilerinde (Tutal, 2013:519) meydana gelen artışla beraber yaygınlaşmış olmasına karşın Ombudsmanlık kavramı ilk kez 1713 yılında İsviçre'de ortaya çıkmış ve bir devlet organı olarak 1809'da kurulmuştur (Küçüközyiğit, 2006:91). İdarenin işlem ve eylemleri ile tutum ve davranışlarını denetleyen fakat bağlayıcı kararlar almayan Ombudsman günümüze kadar uygulandığı ülkelerde hukuk düzeninin ve demokratik hakların yerleşmesine katkı sağlayan, yönetilenlere tanınmış ve onların başvurması üzerine yapılan *etkin* denetim yollarından birisi olmuştur. (Eryılmaz, 2011:342). Ombudsman denetimi, halkın idareye karşı dilek, istek ve şikâyetlerini incelemeye, idarenin aksayan, işlemeyen ve kusurlu yanlarını ortaya çıkarmaya yönelik bir denetim olup; bürokratlarla karşı taraflar arasında yani *idare ile vatandaşlar* arasında "arabuluculuk" yapma vasıtasıdır (Eroğlu, 1985:350). Ombudsman terimine karşılık Türkçede "arabulucu", "kamu denetçisi", veya "kamu hakemi" gibi terimler kullanılmaktadır (Şencan, 2011:8). Mevzuatımıza da *kamu denetçisi* olarak geçen kurumun web sitesinde bulunan İngilizce çevirisinde ise *Ombudsman* terimi kullanıldığı görülmektedir. (www.ombudsman. gov.tr/contents/files/law).

Karşılaştırmalı hukuktaki mevcut uygulamalara bakıldığında ombudsmanlar, çoğu zaman Anayasa ile oluşturulan ve yasama organına karşı sorumlu tutulan, idarenin işleyişine ve mevzuata hakim, güvenilir ve bağımsız kişilerdir. Ombudsman, idare, kamu görevlileri, idari işlem ve eylemlerden dolayı ortaya çıkan hata ve kusurlar hakkındaki şikâyetleri alan, hak ve hürriyetlerin güvencesi olma hedefiyle şikayet üzerine ya da re'sen harekete geçen, araştırma yapan; aksaklıkların giderilmesi için izlenmesi gereken yollar hakkında tavsiyelerde bulunan ve rapor hazırlayarak bunu ilgililere duyurma yetkisine sahip kişi veya kurumdur (Efe, Demirci, 2013:52). Diğer taraftan Ombudsman, ilke olarak parlamento tarafından atanan, ancak hükümete karşı olduğu kadar parlamentoya karşı da bağımsız olan,

idarenin mağdur ettiği bireylerin hiçbir şekle bağlı olmaksızın yaptıkları şikâyetler üzerine harekete geçen, geniş bir soruşturma ve araştırma yetkisi ile donatılmış, idarenin yaptığı haksızlıkları ortaya koymak, takdir yetkisinin kötüye kullanılmasını engellemek, mevzuata saygılı olmayı ve uygun hareket etmeyi sağlamak, icrai karakter taşımayan önerilerde bulunmak ve kamu hizmetlerinin daha iyi görülmesi için gerekli reformların yapılması yönünde önerilerinde bulunmak amaçlarını güden kişi/kurul veya kişilerden oluşmaktadır (Odyakmaz, 2014:15). Yapılan tanımlardan çıkarabilecek sonuç; kamu denetçisi, vatandaşların temel hak ve özgürlüklerini korumak ve savunmak, idare karşısında zor durumda kalanlara yardımcı olmak, kötü yönetim uygulamalarını ve haksızlıkları önlemek maksadıyla, idarenin eylem ve işlemlerinin bu yolla iyileştirilmesini gerçekleştiren bağımsız bir organdır (Aktel vd, 2013;23).

Ombudsmanlık kurumunun uygulandığı ülkelerde özellikleri ve yetkileri farklılık gösterse bile (Tutal, 2013:521) ortak yönü, ombudsmanların görevini bağımsız bir statü içinde yürütmeleridir. Buna karşın Ombudsman, idarenin yerine geçerek icraî işlem tesis edip uygulayamaz; idarenin tasarruflarını iptal veya erteleme yetkisi yoktur. Ombudsman, sadece denetim (ve verilmişse arabuluculuk) yetkilerini kullanır. Bu denetim görevi, esasen yasamadan alınan yetkiye dayanır; bu yetkinin güvencesi de yasamadır.

Ombudsmanın statüsü, görev ve yetkileri ülkeden ülkeye değişmektedir. İsveç'te "Ombudsman", İngiltere'de "Parlamento Komiseri", Fransa'da Hakların Savunucusu, İspanya'da "Halk Savunucusu", İtalya'da "Sivil Halklar Savunucusu" gibi terimlerle ifade edilen ombudsman, ülkenin sosya-ekonomik durumu, tarihi ve hukuki geleneğine göre farklı görev ve yetkiler kullanmakta ve farklı usûllerle göreve gelmektedir. Örneğin, Fransa'da Cumhurbaşkanınca; İsveç'te ise Parlamentonun seçimi üzerine Kraliçe tarafından atanmaktadır (Eryılmaz, 2011:342). Ombudsmanların yetkileri de bazı farklılıklar taşmaktadır. En geniş yetkilere sahip ombudsmanın uzun tarihi deneyime sahip olan İsveç'te olduğu görülmektedir. İsveç'te Ombudsman kendiliğinden harekete geçebileceği gibi idareden zarar görenlerin talebi üzerine de harekete geçerek, "idareyi" ve "yargıyı" denetlemekte; yönetim ve yargıda, karar alma aşamasında ve geçen tüm evrelerde görev üstlenebilmektedir (Tutal, 2013:524). Kanunların Anayasaya aykırılığı gerekçesiyle iptalini bile isteyebildikleri gibi bazı ülkelerde yargı veya askerî konular ombudsman denetimi dışında tutulabilmektedir.

Ombudsmanlar ya doğrudan harekete geçebilme yetkisine sahip veya bazı ülkelerde bürokratlar, milletvekilleri/senatör ya da vatandaşların istekleri ile harekete geçebilmektedir (Tutal, 2013:525-526). Ombudsmanın temel özellikleri arasında ilk olarak yürütme organı karşısında bağımsız olması, ikincisi şikayetlerin kişisel yapılması, üçüncüsü gelen şikayet konularının, idarenin kötü ve haksız işleyişi yönünden değerlendirilmesi ve son olarak ombudsmanın yaptırım yetkisinin bulunmaması sayılmaktadır (Kestane, 2006:133-134; Aktel, 2013:23-24). Ombudsman, hükümetten bağımsız bir arabulucu niteliğindedir (Kestane, 2006:133). Bağımsızlık iki yönlü olarak karşımıza çıkmaktadır. Birincisi, ombudsmanın hükümete (yürütme organı) ve idareye karşı bağımsız olması ikincisi ise idare nezdinde girişimlerde bulunmaya ve bağlayıcı olmayan kararlar almaya yetkili bir devlet organı olmasıdır (Erhürman, 1998:89).

2. Fransa ve Türkiye'de Ombudsmanlık Kurumu

Demokratik devletlerin esas aldığı hukuk sisteminde gittikçe önem arz eden Ombudsmanlık yoluyla idarenin denetlenmesi süratle tüm ülkelerde yaygınlaşmıştır. Kamu hizmetlerinin sunumunda ve kamunun faaliyetlerinde, yanlış anlaşılmaları ve memnuniyetsizlikleri ortadan kaldırabilecek ve yönetilenlerin kolayca ulaşabileceği bir kuruma olan ihtiyaç birçok ülkede erken dönemde kurumsallaşmıştır. Bundan dolayı, İskandinav ülkeleri (Legrand, 2011:499), Almanya, Avusturya (Şeker, 2000:19), Kanada, Québec eyaleti (Lamarche,2011:487), İspanya (Gil-Robles, 2011:477), Yeni Zelanda kamu denetçisi kurumunu hayata geçirmişlerdir. Süratle yayılan ve gelişen bu kurum, idari rejimin uygulandığı Fransa ve Türkiye açısından karşılaştırmalı olarak aşağıda ele alınacaktır.

2.1. Fransa'da Kamu Denetçiliği: Arabuluculuktan Hakların Savunuculuğuna

Fransa'da geçmişi 1970'li yılların başına kadar dayanan kamu denetçiliği diğer birimlerden farklı bir hüviyete sahiptir. Ne idareye ne de hükümete bağlıdır ve tarafsızlığın garantisi olarak vatandaş ile idare arasında ortaya çıkan anlaşmazlıkların çözümüne yardımcı olabilmek amacıyla kurulmuştur. Hakların savunucusunun görevi "dinlemek", "açıklamak", "çözümlemek" ve "teklif sunmak" olarak belirlenmiştir. İdarenin veya kamu hizmetinin aksadığı hallerde devreye girmekte ve idarenin uygulamasını değiştirmemesi veya verdiği cevabın tatmin edici bulunmaması durumunda, idareye kendi tekliflerini sunmakta ve bunları kamuoyu ile de paylaşmaktadır. Hakların savunucusu, İdarenin uygulamalarının, kanuna uygun olmakla birlikte, vatandaş açısından katlanılamayacağını ya da orantısız sonuçlar doğuracağını tespit ettiğinde, "ahlak" (équité) temeline dayandırarak oluşturacağı tavsiye kararı ile, idarenin uygulamasını geri almasını isteyebilir. İdarenin kötü uygulamaları, mevzuattaki tutarsızlıkları, karmaşık düzenlemelerin veya katı yaklaşımın neden olduğu durumları belirlemesi halinde, gerekli reformların yapılmasını teklif edebilir. Uyruğu, yaşı, ikametgâhı ne olursa olsun, herhangi bir kamu kurumu ile sorun yaşayan herkesin başvurabildiği Hakların savunucusu, Fransız toplumunda ve Devletinde kabul gören, saygı duyulan ve "akla gelen" bir kurumdur.

Fransa'da "Arabulucu" (Médiateur) ismi ile 1973 yılında kurulan kamu denetçiliği kurumu, 1989 yılında "Cumhuriyet Arabulucusu" (Médiateur de la République) adını almıştır. 2011 yılında yapılan bir düzenleme ile de, Cumhuriyet Arabulucusu, spesifik alanlarda benzer denetimi yapan üç kurumla birleşerek "Hakların savunucusu" (Défenseur des droits) haline gelmiş ve kamu denetçiliği alanında yeni bir etaba geçilmiştir. Çalışmanın bu bölümünde, Fransız kamu denetçiliğinin güncel yapısı bağlamında, kuruluşu, görev alanı, idari yapısı, başvuru esasları ile yetkisi ve yaptırım gücü incelenecektir.

2.1.1.Kuruluşu

Fransa'da "Médiateur" yani "Arabulucu" olarak ifade edilen kamu denetçiliği, 3 Ocak 1973 yılında çıkartılan 15 maddeden müteşekkil bir kanunla kurulmuştur. Kanunun kabulüne ilişkin Meclis'te yapılan tartışmalarda değişik isimlendirmeler

de gündeme gelmiştir (Renaudie, 2011:398). Bu kapsamda, ilk olarak Kanada'daki uygulamadan esinlenerek "Vatandaşların Koruyucusu" ortaya atılmış fakat "koruyucu" (Protecteur) kelimesi Vichy rejimini hatırlattığı için vazgeçilmiştir. İkinci olarak "İnsan hakları yüksek komiseri" ismi üzerinde durulmuş, ancak bu da insan haklarından ziyade yüksek komiserin otoritesini daha ön plana çıkardığı için kabul görmemiştir. Üçüncü isimlendirme teklifi ise bizzat kanunun raportörü tarafından, görev alanının ve öneminin vatandaşlar tarafından anlaşılması için "Arabulucu, hakların ve özgürlüklerin savunucusu" olarak öne sürülmüştür. Ancak bu isme de Adalet Bakanı karşı çıkmış, hak ve özgürlüklerin korunmasının Danıştay ve Yargıtay'ın görev alanı içerisinde kalması gerektiğini belirtmiştir. Nihayetinde hükümetin teklifi olan Médiateur yani Arabulucu ismi kabul edilmiştir. 1989 yılına kadar "Arabulucu" adı altında faaliyetlerini gerçekleştiren kurum, bu tarihte "Cumhuriyet Arabulucusu" (Médiateur de la République) ismini almıştır.

Kamu denetçiliği kurumu 2008 yılından itibaren anayasal bir hüviyet kazanmıştır. Bu değişiklik, V. Cumhuriyet'in kurumlarının modernizasyonuna dair 23 Temmuz 2008 tarih ve 2008-724 sayılı anayasa değişikliğine ilişkin olarak çıkartılan kanunla gerçekleştirilmiştir (legifrance.gouv.fr, 2015). Bağımsızlığı ve tarafsızlığına vurgu yapıp, kurumu güçlü kılmak üzere, genelde ülkelerin ombudsmana anayasal statü vermeyi tercih ettikleri görülmektedir (Şengül, 2013;76). Fransa da söz konusu düzenleme ile kamu denetçisini Anayasal kurum haline getirmiştir. Yürürlükte olan 4 Ekim 1958 tarihli Anayasa'nın 71-1. Maddesi'nin birinci fıkrası kurumun temel amacını düzenleyen hükümleri de içermektedir. Buna göre, Hakların savunucusu, Devletin, yerel yönetimlerin, kamu kurumlarının, kamu hizmeti sunmak amacıyla kurulmuş tüm kurumların özgürlüklere ve hukuka saygılı olmalarını gözetleyecektir. (conseil-constitutionnel.fr, 2015). Anayasal statü ile Cumhuriyet arabulucusu "Hakların savunucusu" (Defenseur des droits) ismini almıştır. Kanun Raportörüne göre, yapılan değişiklik, kuruma daha büyük bir ağırlık verecek, açıkça tanınmasını garanti edecek ve herkesin daha kolay başvurmasını sağlayacaktır (Renaudie, 2011:402).

29 Mart 2011 tarihinde 333 ve 334 numaralı kanunlarla (30 Mart 2011 Tarih ve 0075 sayılı Resmi Gazete), ayrı alanlarda kamu denetçiliği hizmeti sunan kurumlar ***"Hakların Savunucusu" (Défenseur des droits)*** ismi altında birleştirilmiş ve kamu denetçiliği alanında yeni bir döneme geçilmiştir. Böylece, Çocukların koruyucusu (Défenseur des enfants), Eşitlik için ve ayrımcılığa karşı mücadele eden Yüksek Otorite (Haute Autorité de Lutte Contre les Discriminations et pour l'Egalité), Güvenlik hak ve yükümlülükleri Milli Komisyonu (Commission Nationale de Déontologie de la Sécurité) Hakların savunucusu'na entegre edilmiştir. Bu kurumların görev alanlarına giren konularda yapılacak kamu denetimi, Hakların Savunucusu'nun yardımcılığı şeklindeki yapılanma ile gerçekleştirilmektedir. Hakların savunucusu bu haliyle asıl görevi arabuluculuk olan iki kurum (Médiateur ve Çocukların savunucusu) ile asıl görevi kontrol olan diğer iki kurumu (Ayırımcılıkla Mücadele Otoritesi ile Güvenlik Komisyonu) birleştirmiştir (Senghor, 2011:512). M. Cehevalier, kamu denetimi alanında faaliyet gösteren benzer amaçlı kurumların, Hakların Savunucusu çatısı altında birleştirilmesinin, bu kurumların ilk kuruluşlarında görülen coşkunun tersine, hak ve özgürlükler alanında görevli olan kurumları biraraya getirmekten uzak kaldığını belirtmektedir (Chevalier, 2011:435).

2.1.2. Görev Alanı

Görevi *"dinlemek"*, *"açıklamak*", *"çözümlemek*" ve *"teklif sunmak*" olarak belirlenmiş olan ombudsman; İdarenin kusurlu davrandığı veya kamu hizmetinin aksadığı hallerde devreye girmekte ve idarenin uygulamasını değiştirmemesi veya verdiği cevabın tatmin edici bulunmaması durumunda, idareye kendi tekliflerini sunmakta ve bunları da kamuoyu ile paylaşmaktadır. İdarenin uygulamalarının, kanuna uygun olmakla birlikte, vatandaş açısından katlanılamayacak ya da orantısız sonuçlar doğuracağı görüldüğünde, Ombudsman "ahlak" (équité) temeline dayandırarak oluşturacağı tavsiye kararı ile idarenin uygulamasını geri almasını isteyebilmektedir. Yine Ombudsman, idarenin kötü uygulamaları, mevzuattaki tutarsızlıklar, karışık düzenlemeler veya katı yaklaşımın neden olduğu durumları tespit ettiği taktirde, gerekli reformların yapılmasını teklif edebilmektedir. Uyruğu, yaşı, ikametgahı ne olursa olsun, herhangi bir kamu kurumu ile sorun yaşayan *herkesin* başvurabildiği ombudsman, Fransız toplumunda ve Devletinde kabul gören, saygı duyulan ve "akla gelen" bir kurumdur.

2004-2011 yılları arasında "Cumhuriyet Arabulucusu" olarak görev yapan Jean-Paul Delevoye'nin ifadesi ile bir ülke için *"adaletsizlik, ülkede yaşanan isyanlar ve ayaklanmalardan çok daha fazla zarar vericidir"*. Dolayısıyla, Hakların savunucusu da, herkesin sahip olduğu haklara saygı duyulması ve bu doğrultuda adaletin sağlanması için görev yapmaktadır. Hakların savunucusuna ilişkin olarak çıkartılan 333 numaralı Kanunun 4. Maddesi görev alanını belirlemiştir. Hakların savunucusu, ayrımcılığa uğrayanları, güvenlik güçleri ile sorun yaşayanları, kamu hizmeti sunan birimlerle olan ilişkilerinde güçlük yaşayanları ve haklarına saygı gösterilmeyen çocukları savunmaktadır. Buna göre Hakların savunucusun başlıca dört görevi vardır;

1. Kamu kurumları ve kamu hizmeti sunan kuruluşlarla olan ilişkilerde sorun yaşayanları savunmak:

Hakların savunucusunun, Médiateur adı altında yapılandırıldığı dönemlerden itibaren üstlenmiş olduğu bir misyon olarak kişilerin kamu kurumları ile olan ilişkilerinde karşılaşmış oldukları hak ve özgürlük ihlallerinin ortadan kaldırılmasına dönük çalışmalar esas alınmıştır. Yeni düzenleme ile birlikte bu misyon devam etmektedir. Hakların savunucusu, *kişilerin kamu idareleri, yerel yönetimler, kamu kurumları, kamu hizmeti sunan özel kurumlarla olan ilişkilerinde hak ve özgürlüklerini korumakla görevlidir* (333 Sayılı Kanun m. 4/1). Hakların savunucusunun resmi internet sitesinde başvuruya konu edilecek birimler detaylandırılmıştır (defenseurdesdroits.fr, 2015). Bu kapsamda, *Kamu idaresi olarak,* valilik, bakanlıklar, vergi idaresi, konsolosluk; *yerel yönetim olarak,* belediye, genel ya da bölgesel konseyler; *kamu hizmeti sunmak için kurulan birimler olarak*, aile yardımı kuruluşu, hastalık sigortası kurumu, iş bulma kurumu, enerji hizmeti veren kurumlar (elektrik, doğalgaz) ve kamusal ulaşım hizmetlerini sunan birim veya sağlık kuruluşları sayılmıştır. Şayet kişiler söz konusu kurumlarla olan ilişkilerinde, haklarının ya da özgürlüklerinin ihlal edildiğini düşünmekte iseler veya bu kurumların iyi işlemediğini, hizmet kalitelerinin kötü olduğu kanısında iseler şikayetlerini, hakların savunucusuna başvurarak dile getirebileceklerdir.

2. Haklarına saygı gösterilmeyen çocukları savunmak

Fransa'da çocuk haklarını savunmak için bağımsız bir otorite olarak 6 Mart 2000 tarihinde hayata geçirilen ve yıllık ortalama 2.000 başvuruyu inceleyen Çocukların savunucusu (Défenseur des enfants), 1 Mayıs 2011 tarihinden itibaren Hakların savunucusu bünyesine dahil edilmiştir (Bui-Xuan, 2011:353). Bu tarihten itibaren, çocukların savunucusu hakların savunucusunun dört yardımcısından biri olarak kamu denetimini yerine getirmektedir. Hakların savunucusu, kanunların ve Fransa'nın imzaladığı ve uygulamaya koyduğu uluslararası anlaşmaların, çocuklara vermiş olduğu hakları ve çıkarları savunmakla görevlendirilmiştir. Her çocuğun bakımının, eğitiminin ve sosyal güvenliğinin sağlanması gerekir. Hem kanun hem de 1989 yılında Birleşmiş Milletler tarafından oybirliği ile kabul edilen ve Fransa'nın da onayladığı "Uluslararası çocuk hakları anlaşması" söz konusu hakları tüm çocuklara tanımıştır. Bu haklara saygı gösterilmemesi veya çocukların bu haklarını kullanamayacak bir duruma düşürülmesi hakların savunucusunu harekete geçirecektir. Fransa'da yaşayan Fransız veya yabancı çocukların yanında, yabancı ülkede yaşayan Fransız çocuklar da Hakların savunucusunun koruması altındadır.

3. Ayrımcılığa uğrayanları savunmak

Ayrımcılıkla mücadele için kurulmuş değişik birimler 2005 yılından itibaren "Ayrımcılığa karşı Mücadele ve Eşitlik Yüksek Otoritesi" (La Haute autorité de lutte contre les discriminations et pour l'égalité" adı altında bağımsız bir idari kurum haline getirilmiştir (Borrilo-Chappe, 2011:370). 2011 yılında da Hakların savunucusu'nun bünyesine dahil edilerek bu alanda görevli olan yardımcısı aracılığıyla ayrımcılıkla mücadeleye geçilmiştir. Hakların savunucusu kanunun saymış olduğu kriterlere göre yine kanunda veya imzalanan ve uygulamaya konan uluslararası anlaşmalarda yasaklanan alanlarda kişiler arasında doğrudan veya dolaylı olarak yapılan ayrımcılıkla da (discrimination) mücadele eder. Fransız Ceza Kanunun 225. maddesi kişiler arasında cinsiyet, yaş, sağlık durumu, fikirleri, hamileliği, sakatlığı, siyasi düşüncesi, dini, milliyeti gibi 20 ayrı kriteri sayarak, bunlara dayalı ayrımcılığı yasaklamıştır (legifrance.gouv.fr, 2015). Böylece, bir kişi (gerçek veya tüzel) kendisine söz konusu kriterler çerçevesinde doğrudan veya dolaylı olarak ayrımcılık yapıldığını düşünüyorsa hakların savunucusuna başvurabilecektir. Hakların savunucusu, gündelik hayatta karşılaşılabilecek ayırımcı uygulamaları örnek olarak resmi internet sitesinde yer vermiştir (defenseurdesdroits.fr, 2015). Bu kapsamda sırf cinsiyetinden dolayı, aynı işi yaptığı ve aynı kıdeme sahip olduğu halde daha az maaş alan, deneme süresinin sonunda derisinin renginin müşterileri rahatsız ettiği söylenerek kontratına son verilen, hastalığının ağırlaşacağı gerekçesiyle sözleşmesi uzatılmayan, sigara içtiğinden dolayı işe alınmayan, homoseksüel çift olduğundan dolayı kendisine ev kiralanmayan, yaşı nedeniyle kendisine ev kredisi verilmeyen, benzer işte çalışan Fransız vatandaşları kendisinden daha fazla kazanan yabancı uyruklu bir işçi, ayrımcılık yapıldığı gerekçesi ile hakların savunucusuna başvurabilirler. Hakların savunucusu özellikle, işe alınma, lojman tahsisi, özel veya kamuya ait bir yere alınma (gece kulübüne veya bir kamu binasına), tedavi ve sosyal hizmetler ile eğitim ve formasyon alanlarında yapılan ayrımcılıklarda devreye girebilmektedir. Bu ve benzeri ayırımcı uygulamalara maruz kalanlar mahkemeye gitmeden, hakların savunucusu nezdinde yapacakları başvuru ile söz konusu uygulamaların sona ermesini ve ya gördükleri zararın tazmin edilmesini

isteyebileceklerdir.

4. Güvenlik güçleri ile sorun yaşayanları savunmak

Hakların savunucusu, güvenlik güçlerinin (kamu ya da özel) ülke toprakları içerisinde görevlerini yerine getirirken kurallara saygılı hareket etmelerini izler. Güvenliğe ilişkin hak ve yükümlülüklerin söz konusu olduğu bu kurallar (la déontologie de la sécurité) güvenlik güçlerinin kişilere saygılı davranmasını ve bireysel özgürlüklerin korunmasını amaçlamaktadır. Şayet bir kişi, güvenliği sağlamakla görevli olanların kendisine karşı kötü davrandığını düşünüyorsa, ya da başkasına yapılan kötü muameleye tanık olmuşsa hakların savunucusuna başvurabilir. Hakların savunucusu kendisi böyle bir uygulamayı tespit ettiğinde re'sen harekete de geçebilir. Hakların savunucusuna şikayet konusu yapılabilecek güvenlik görevlileri arasında özellikle, ulusal polisler, jandarma, belediye polisleri, gümrük görevlileri, ceza infaz memurları, toplu ulaşım denetimi yapan görevliler, kamu hizmeti üyeleri, özel soruşturmacılar, özel güvenlik görevlileri, bekçiler, para transferinde görevli olanlar sayılabilir (defenseurdesdroits.fr, 2015). Güvenlik güçlerinin, tutuklama, gözaltına alma yada kelepçeleme işlemlerinde, kimlik kontrolünde, kişilerin üzerlerinin aranmasında, bir gösteri sırasında düzeni ağlamak için aşırı güç kullanımı şeklinde yapmış oldukları ihlaller hakların savunucusuna taşınabilir. Ayrıca, güvenlik güçlerinin, mahkûmiyet halinde şiddetine maruz kalınması, tecrit uygulaması da hakların savunucusunun ilgileneceği konular arasındadır. Güvenlik güçlerinin saygılı davranmaya ilişkin zorunlulukları sadece karakol ya da hapishaneler ile sınırlı değildir, daha başka yerlerde de, örneğin süpermarkette, havaalanlarında ya da gümrüklerde de aynı yükümlülükler geçerlidir.

2.1.3. İdari Yapısı

2.1.3.1. Bağımsızlığı/Atanması

Ombudsmanın bağımsızlığı üzerinde en başından itibaren büyük özen gösterilmiş ve hükümet tarafından yapılan açıklamalarda, Cumhurbaşkanına denk bir görevden alınamama güvencesinin kanunla verilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Ombudsman olarak atanacak kişinin, karakteriyle, maneviyatıyla, yetkinliğiyle, bağımsız hareket edebilecek bir yapıda olması gerektiği üzerinde görüş birliğine varılmıştır (Tedeschi, 1973:23). Bu özellikleri taşıdığı düşünülen M.Antoine Pinay 24 Ocak 1973 tarihinde ilk Médiateur olarak atanmıştır. Bağımsızlık konusundaki hassasiyetin bir sonucu olarak, birlikte çalışacağı meslektaşlarını da kendisinin seçmesine ve görev süresi boyunca memur statüsünde çalışabilmelerine izin verilmiştir.

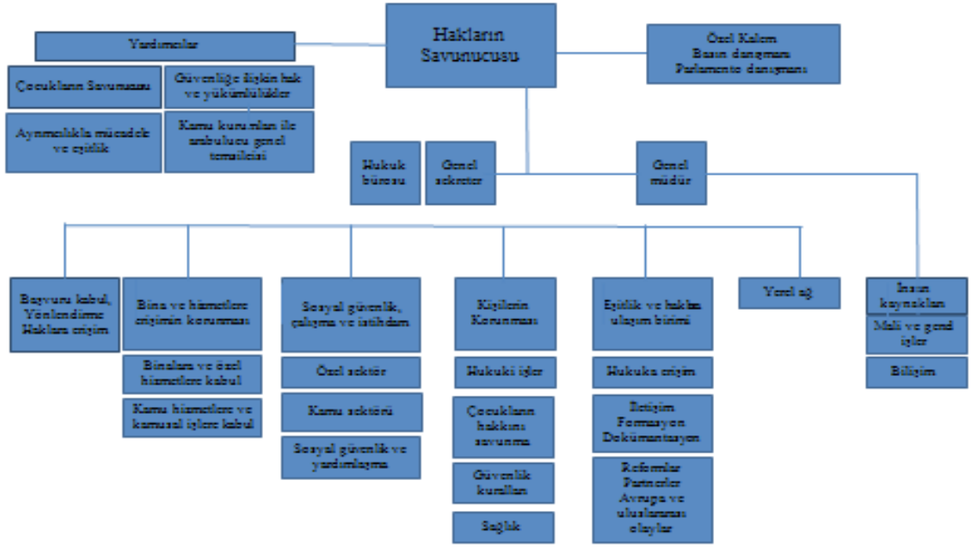
Hakların savunucusu, Cumhurbaşkanı tarafından imzalanan Bakanlar Kurulu kararnamesi ile atanır (2011-333 Sayılı Kanun 1. Madde). "Hakların Savunucusu" kurumun başıdır ve Parlamentoya karşı sorumludur. Sadece kendi isteği üzerine veya kararname ile ortaya konan görevini yerine getirmesini engelleyen hallerin varlığı halinde, Danıştay tarafından görevine son verilebilir. Görevini yerine getirirken bağımsızlığını sağlamak ve hükümet tarafından gelebilecek yönlendirmeleri engelleyebilmek için bu yöntem tercih edilmiştir. Hakların savunucusu, Anayasal bir kurum olarak, görevini yerine getirirken her türlü yönlendirme ve etkiye kapalıdır. Kendisi ve yardımcıları, görevlerini ifa ederken söyledikleri veya yaptıkla-

rından dolayı, soruşturulamaz, aranamaz, tutuklanamaz, yargılanamaz (2011-333 Sayılı Kanun 2. Madde). Anayasa'nın 71-1. maddesinin 4.fıkrasında görev süresi ile ilgili düzenlemelere yer verilmiştir. İlk dönemden itibaren Fransız Ombudsmanının görev süresi 6 yıl olarak belirlenmiştir. 2011-333 sayılı Kanun, süresi tamamlanmadan görevden alınamayacağını, ancak Danıştay'ın, kararname ile belirlenen şartların oluşması halinde, görevini yapamayacağını tespit etmesi halinde Danıştay tarafından görevden alınacağını, aksi takdirde 6 yıl dolmadan faaliyetini sürdürmesinin engellenemeyeceğini belirtmiştir (Madde 1). Kanunun çıkartılması esnasında, hükümet tarafından sık sık Danıştay'ın görüşleri alınmış ve gerekli düzeltmeler yapılmıştır. Hakların savunucusunun görev süresi yenilenememektedir, yani bir kez atama yapılabilmekte ve görevde bulunduğu süre boyunca bir başka işle uğraşamamaktadır. Ne kendisi ne de yardımcıları, görevleri boyunca, ne hükümete, ne Anayasa Mahkemesine ne de diğer kurumlara üye olamazlar. Hakların savunucusunun önerisi üzerine her bir sorumluluk alanı için Başbakan tarafından dört tane yardımcı atanmaktadır (2011-333 Sayılı Kanun 11.madde). Yardımcılar, Hakların savunucusuna bağlıdırlar ve onun otoritesi altında görev yaparlar. Hakların savunucusunun görevinin sona ermesi ile birlikte yardımcılarının da görevi sona erer. Hali hazırda, 17 Temmuz 2014 tarihinde Fransa Cumhurbaşkanı François Hollande tarafından atanan Jacques Toubon bu görevi yürütmektedir. M.Toubon siyasi olarak sağ gelenekten gelmektedir. Kamu hukuku alanında lisans eğitimi almıştır. Ayrıca, Lyon Siyasal Bilimler Enstitüsü ve birçok ünlü Fransız siyaset adamını yetiştiren Ulusal İdare Okulu (Ecole nationale d'administration ENA) diplomalıdır. Jacques Chirac hükümetinde görev almış, Balladur hükümetinde Kültür Bakanlığı ve Adalet Bakanlığı yapmıştır. Ayrıca 2004-2009 yılları arasında da Avrupa Parlamentosunda milletvekili olarak yer almıştır. Siyasi yelpazenin sağ kanadında yer alan bir kişi olmasına rağmen sosyalist cumhurbaşkanı tarafından böylesi önemli bir göreve atanabilmiştir.

2.1.3.2. Teşkilatı

"Hakların savunucusu" terimi hem kurumu hem de bu kurumun başında bulunan yöneticisini ifade eder. Hakların savunucusu bağımsız bir devlet kurumudur. Hükümet bu kurumdan esas olarak iki görevi yerine getirmesini beklemektedir; haklarına saygı gösterilmeyen kişileri savunmak ve kadın erkek herkesin eşit şekilde haklara ulaşmasını temin etmektir. (defenseurdesdroits.fr, 2015). Teşkilat şemasında (Şekil 1) görüldüğü üzere Hakların Savunucusu ile yardımcıları arasında yatay bir ilişki söz konusudur. Her ne kadar yardımcıları görev ve sorumluluk bakımından Hakların Savunucusuna karşı sorumlu olsalar bile aralarında hiyerarşik ilişki söz konusu değildir. Her bir yardımcı kendi görev alanında uzman olmanın yanısıra sadece bu görev alanında faaliyette bulunur ve sorumluluğu bu alana ilişkindir.

Şekil 1: *Hakların Savunucusu Organizasyon Yapısı*

Kaynak: Hakların Savunucusu Resmi İnternet Sitesi, http://www.defenseurdesdroits.fr/fr/institution/presentation (14.08.2015)

Kurumda görev dağılımı Hakların Savunucusu tarafından yapılır. Bunu gerçekleştirebilmek için Paris'teki merkezinde 250 kişi çalışmaktadır. Ayrıca bütün Fransa'ya ve deniz aşırı alana yayılan 1 Haziran 2015 tarihi itibariyle sayıları 397'ye ulaşan temsilciler, kişilerin haklarının savunmasında gerekli yardımı yapmak için hakların savunucusu tarafından görevlendirilmiştir (defenseurdesdroits.fr, 2015). Ayrıca belli bir eğitimden geçtikten sonra, gönüllü olarak çalışan yardımcılar da vardır. Bütün ekip mesleki gizlilik ilkesine sıkı sıkıya bağlıdır. Kişilerin rahatça ulaşabilecekleri, "valilik veya kaymakamlıklarda, yargı ve hukuk evlerinde, belediyelerde, hukuka erişim noktalarında temsilcilerle görüşmek mümkündür.

2.1.3.3. Sorumluluğu

Hakların Savunucusu ne Parlamentoya karşı ne de kendisini atayan Cumhurbaşkanına karşı sorumludur. Bağımsızlığının garanti altına alınabilmesi için verilen yetkiler sorumsuzluk sonucunu ortaya çıkarmıştır. 1973 tarihli yasanın 1. maddesinde "*Görev alanına giren konularla ilgili hiçbir otoritenin etkisi altında kalmayacağı*", 3. maddesinde ise "*görevi ile ilgili olarak ifa etmiş olduğu eylem veya söylemleri nedeniyle hiçbir incelemeye, soruşturmaya, araştırmaya konu edilemeyeceği, hiçbir şekilde gözaltına alınamayacağı, tutuklanamayacağı ve yargılanamayacağı"* hüküm altına alınmıştır. 29 Mart 2011 tarihinde çıkartılan 333 numaralı yasanın 2. maddesinde de aynı hususlar tekrarlanmış, dokunulmazlık zırhı Hakların savunucusu ile birlikte yardımcıları için de kabul edilmiştir. Başbakanlık bütçesine bağlı olarak tahsis edilen hesapları Sayıştay kontrolüne açık olmakla birlikte 10 Ağustos 1922 tarihli mali sorumluluğu düzenleyen yasa kapsamının dışında tutulmuştur. Üzerine aldığı görevlerin icrasında tamamen manevi bir mesuliyeti söz konusudur.

2.1.4. Başvuru Esasları

Anayasa'nın 71-1. maddesinin ikinci fıkrası, kamu hizmeti nedeniyle ya da 1. bentte sayılan kurumların faaliyetleri nedeniyle zarar gördüğünü düşünen herkesin, kanunda belirtilen şartlara göre, müracaatta bulunabilecekleri belirtilmiştir (conseil-constitutionnel.fr, 2015). Bu çerçevede, gerçek kişi, tüzel kişi, şirket veya dernek doğrudan ve hiçbir ücret ödemeden (Madde 6) "Hakların Savunucusu"na başvurabilecektir. Direk başvuru hakkı Médiateur'ün ilk kuruluşunda öngörülmüş değildi. Başvuruların parlementerler aracılığı ile yapılması kararlaştırılmıştı. Anayasa'nın 71-1. Maddesinin değiştirilmesi ile birlikte doğrudan başvuru kabul edilmiş oldu. Bu değişikliğin yapılmasında, yabancı ülkelerin büyük çoğunluğundaki uygulamanın özellikle de sıkça örnek olarak verilen İspanyol Halk Savunucusunun (Defensor del Pueblo) etkisi olmuştur (Métayer, 2011:451). Mevcut düzenleme çerçevesinde eğer kişiler;

- ayrımcılığa uğradıklarını,
- kamu düzenini sağlamakla görevli olan kamu (polis, jandarma, gümrük görevlisi veya özel güvenlik görevlisi …) temsilcinin uyması gereken kuralları uygulamadığını,
- kamu hizmeti sunan kurumlarla (işsizlik aylığı, kira yardımı, emeklilik …) aralarındaki ilişkide güçlükler yaşadıklarını,
- çocuk haklarına saygı gösterilmediğini

düşünüyorlarsa, başvurularını bizzat ve doğrudan yapabilmektedirler (2011-333 Sayılı Kanun 5.Madde). Ayrıca temsilcileri, velileri veya vasileri de bu başvuruyu yapma hakkına sahiptir. Uyulması ve saygı gösterilmesi gereken haklar, hem Fransız kanunlarının belirlemiş olduğu hem de Fransa'nın imzaladığı ve uygulamaya koyduğu uluslararası anlaşmalarda tanınan hakları kapsamaktadır. İlgili kişiler ülke genelinde sayıları 397'yi bulan temsilcilere müracaat ederek içinde bulundukları durumla ilgili danışıp, yüz yüze görüşerek başvurularını yapabilirler. Ayrıca, Hakların savunucusunun internet sitesinde bulunan formu doldurarak (formulaire.defenseurdesdroits.fr, 2015), ya da Paris'teki merkezine posta yoluyla da başvurabilirler. Başvuruda, kişilerin durumunun anlaşılmasına yardımcı olan her türlü belgenin eklenmesi ve iletişim adreslerinin belirtilmesi gerekir. Mağdur olan kişiler, hafta içi sabah 8 akşam 8 arasında şehir içi tarifeden ücretlendirilen özel telefon numarası aracılığı ile de hakların savunucusu ile iletişime geçebilmektedirler. Hakların savunucusu tarafından bir hakkın ihlal edildiği ya da saygı gösterilmediği tespit edilirse, herhangi bir başvuru yapılmasını beklemeksizin, kendisi de re'sen harekete geçebilir. Hakların savunucusuna yapılacak başvurunun zamanaşımı, idari, cezai veya adli prosedürler nedeniyle engellenmesi, durdurulması ya da düşürülmesi söz konusu değildir (2011-333 Sayılı Kanun 6.Madde).

Hangi ihtilaflarda Hakların Savunucusuna başvurulamayacağı da yine ilgili kanunda belirtilmiştir (10. Madde). Buna göre, Hakların savunucusuna kamu kurumları arasında ya da kamu hizmeti sunan idareler arasında çıkabilecek ihtilafların çözümü için başvurulamaz ve hakların savunucusunun da bu anlaşmazlıkları çözüme kavuşturma yetkisi yoktur. Diğer taraftan bu kurumlarda çalışan görevlilerin de görevleri nedeniyle ortaya çıkan anlaşmazlıkları hakların savunucusuna taşımaları söz konusu değildir.

2.1.5. Yetkisi ve Yaptırım Gücü

Fransız Anayasasının 71-1. Maddesinin 3. fıkrası Hakların Savunucusunun yetkilerinin ve ne şekilde müdahalede bulunabileceğinin çıkartılacak bir kanunla düzenleneceğini öngörmüştür. Anayasa'nın öngörmüş olduğu Hakların Savunucusuna ilişkin kanun (Loi organique) daha önce de belirttiğimiz gibi 29 Mart 2011 tarih ve 2011-333 numara ile çıkartılmıştır. Hakların Savunucusu, karşılaşılan sorun ya da istek üzerinde görüş almak üzere, yetki alanına giren fakat birden fazla bölümü ilgilendiren konularla ilgili olarak yardımcılarını toplantıya çağırabilmektedir.

Hakların Savunucusu sorumlu olduğu alanlarda karşılaştığı yeni problemlere kendisinin başkan olarak yer aldığı ilgili başkan yardımcısının da bulunduğu, konularında uzman olan kişilerden oluşan gruplara (collège) danışır. Bu gruplarda görev alacak üyelerin kimlerden oluşacağı ve nasıl atanacakları 2011-333 Sayılı Kanunun 13-15. Maddelerinde belirtilmiştir. Kendi görev alanına giren *güvenlik* konusunda ortaya çıkan yeni bir sorunu görüşmek için, Senato Başkanının belirlediği üç uzman kişi, Millet Meclisi Başkanı tarafından belirlenen üç uzman kişi, Danıştay Başkan yardımcısı tarafından belirlenen eski veya yeni bir Danıştay üyesi, Yargıtay Başkanı ve Başsavcısı tarafından ortaklaşa tespit edilen eski veya yeni bir Yargıtay üyesi Hakların Savunucusu tarafından toplantıya çağrılır. Çocuk haklarının savunması ile ilgili olarak ise, Senato ve Meclis Başkanı tarafından belirlenen ikişer kişinin yanında, Ekonomik, Sosyal ve Çevre Konseyi Başkanının belirleyeceği bir uzman ve Yargıtay Başkanı ve Başsavcısının birlikte tespit edecekleri eski veya yeni bir Yargıtay üyesinden oluşan grubu toplantıya çağırır. *Ayrımcılıkla mücadele* konusunda yeni

bir sorunla karşılaşıldığında Senato ve Meclis Başkanları tarafından belirlenen üçer uzman, Danıştay Başkan yardımcısının belirlediği bir uzman ve Yargıtay Birinci Başkanı tarafından belirlenen bir uzman personel toplantıya çağrılır.

Senato ve Meclis Başkanı tarafından belirlenen uzmanların kadın erkek eşitliğine dikkat edilir. Toplantılarda kararlar oy çokluğu ile alınır. Hakların savunucusunun başkanlık ettiği toplantılarda yardımcısının oy hakkı yoktur. Oyların eşit olması durumunda Başkanın yani Hakların Savunucusunun savunduğu görüş kabul edilir. Bu şekilde seçilen üyelerin görev süreleri Hakların Savunucusunun görevinin sona ermesi ile birlikte sona erer.

Hakların savunucusuna dair çıkartılan kanun, hakların savunucusuna kendisine iletilen ihlallere müdahelede bulunabilmesi için iki ayrı yetki vermiştir. Bunlardan birinci grupta yer alan önlemler sadece bilgisel düzeyde kalırken ikinci gruptakiler uyulması zorunlu ve karşılaşılan blokajı kaldırmaya dönüktür (Slama, 2011:463).

Bilgi İsteme Yetkisi

Hakların savunucusu bilgi toplama yetkisi çerçevesinde, bir yandan, ilgili bilgi ve bilgilerin kendisine gönderilmesini ve açıklama yapılmasını isteyebilirken, diğer taraftan Danıştay veya Sayıştay'a başvurarak konu ile ilgili çalışma yapılmasını talep edebilir (Slama, 2011:464).

Hakların Savunucusu, şikâyete konu olan bütün gerçek veya tüzel kişiliklerden, kendi önünde açıklama isteyebilir. Soruşturulan kişiler Hakların Savunucusunun görev yapmasını kolaylaştırmak için gerekeni yapmak zorundadırlar (Madde 18). Kurumlar, ilgili memurların açıklama yapmaları, soruları cevaplamaları için gerekli izni verirler. Hakların Savunucusunun talep etmesi durumunda, ilgili Bakanlar, kendi yetkileri dahilindeki tüm inceleme ve soruşturmayı yaparak, sonucun Hakların savunucusuna iletilmesi konusunda yetkili birimi görevlendirir.

Soruşturmaya konu olan tüm kişi ve kurumların Hakların Savunucusunun talebi üzerine, ihtiyaç duyduğu tüm bilgi ve belgeleri göndermek zorundadırlar (Madde 20). Devlet sırrı niteliğindeki bilgiler, ulusal güvenlik ya da dış politikaya ilişkin gizli tutulması gereken bilgiler hariç tüm bilgiler (gizli olanlar dahil) Hakların Savunucusu tarafından istenebilir. Mesleki sır kapsamında koruma altında olan doktor ve avukatların müşterileri ile aralarında olan bilgiler ancak ilgili kişinin talebi üzerine verilebilir.

Hakların savunucusu Danıştay Başkan yardımcısından veya Sayıştay Birinci Başkanından, kendi görev alanına giren konularda çalışma yapmalarını isteyebilir (Madde 19). Kanunun görüşülmesi sırasında benzer başvurunun Yargıtay birinci Başkanına da yapılabilmesine ilişkin teklif, Yargıtay'ın danışma görevi olmadığı gerekçesiyle kabul edilmemiştir (Slama, 2011:465). Her ne kadar Danıştay ve Sayıştay'dan yardım alabilmesine dönük böyle bir düzenleme yapılmışsa da, Hakların savunucusunun günümüzde ulaşmış olduğu yapılanma ve kendisine verilen yetkiler bu yolun kullanılmasına ihtiyaç bırakmamıştır.

Haksızlığın giderilmesi için verilen zorlayıcı yetkiler

Hakların Savunucusu hak ve özgürlüklerin korunması ve anlaşmazlığın giderilmesi için ilgili taraflara tavsiyede bulunur. Kendisine başvuran kişinin durumunun ahlaki kurallara göre giderilmesini tavsiye eder. İlgili kişi ya da kurumlar, önceden belirlenen süre içerisinde, Hakların Savunucusunun yapmış olduğu tavsiyeler doğrultusunda işlem yapıp yapmadıkları konusunda bilgi verirler. Bilgilendirmenin yapılmaması ya da tavsiyelere uyulmaması durumunda, Hakların savunucusu, ilgili kişi ya da kuruma başvurarak söz konusu tedbirlerin alınması için gereğinin yerine getirilmesini ister. Yani bu aşamada, Hakların savunucusu haksızlığın giderilmesini sağlamak için doğrudan doğruya ilgili kişiden belli bir süre içerisinde haksızlığı sona erdirmesini istemektedir. Şayet bundan da bir sonuç alamasa, gerekli tüm tedbirlerin uygulanması için ilgili mahkemeye başvurur (Madde 21). Hakların savunucusuna ilişkin kanunun 22. Maddesi hakların savunucusuna yerinde denetim yapma yetkisi vermiştir. Dolayısıyla, hakların savunucusu, soruşturmaya konu olan kişilerin bulunduğu kamuya ait idari birimlerde, özel ve mesleki kuruluşlar nezdinde yerinde denetim yapabilir. Ayrıca bu yerlerde bulunan kişilerden bilgi alabilir.

Bunlardan başka ilgili kanunun 25-27. Maddelerinde Hakların savunucusunun yetkilerine dair bazı düzenlemelere yer verilmiştir. Buna göre, Hakların Savunucusu soruşturmaya konu olan kişiye özel bir rapor düzenler ve ilgili kişiye gönderir. İlgili kişinin vereceği cevaba göre, hazırlanmış olan bu özel rapor kamuoyu ile paylaşılır. Hakların Savunucusu kendisine iletilmiş olan sorunun çözümü için uzlaşma yolunu da kullanabilir. Bunun için ilgili taraflar arasında arabuluculuk (médiation) yapabilir. Ayrıca ilgili kurumdan konuya ilişkin disiplin soruşturması açmasını isteyebilir.

Anayasa, Hakların Savunucusunun faaliyetleri ile ilgili olarak, Cumhurbaşkanına ve Parlamentoya rapor sunmasını öngörmüştür (1958 Anayasası, Madde 71-1, 5.fıkra). Yıllık olarak ortalama yüz bin başvurunun yapıldığı Hakların Savunucusu, her yıl hazırlamış olduğu ve internet sitesinde tamamına ulaşılabilen raporları ile vermiş olduğu kararları, tavsiyeleri, görüşleri kamuoyu ile paylaşmaktadır. Kurumun 2014 yılına ilişkin faaliyet raporu 27 Ocak 2015 tarihinde kısa ve tam olarak iki versiyon halinde yayınlanmış ayrıca da resmi olarak 24 Şubat 2015 tarihinde Devlet Başkanına sunulmuştur.

Sosyal Bilimler Dergisi Sayı:49

2.2. Türkiye'de İdari Denetimde Yeni Bir Model: Kamu Denetçiliği Kurumu

2.2.1. Kuruluşu

Türkiye'de ombudsmanlık kurumuna yönelik ilk çalışmalar akademik düzeyde 1968 yılında olmuştur (Kestane, 2006:137). 1970'lerde bu yönde çalışmaların olduğunu buna karşın mevzuata yönelik ilk somut adımın Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planında atıldığını görmekteyiz. Bu döneme kadar böylesi bir düzenlemenin olmaması, 1982 Anayasasın ile Cumhurbaşkanına bağlı Devlet Denetleme Kurulunun oluşturulmasına bağlanmıştır. Bu kurumun yetersiz kalması veya değişen şartlar 2000'li yıllarda bu kurumun yeniden gündeme gelmesine neden olmuştur. Bu yönde bir kanun tasarısı hazırlanmış ve TBMM'ye sevk edilmiş ancak bu girişimin başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Ancak yine de çalışmalardan vazgeçilmemiş, aksine yasal düzenlemeler artarak devam etmiştir. Kamu Yönetiminde Yeniden Yapılanma Projesi çerçevesinde 2004 yılında kabul edilen 5227 sayılı "Kamu Yönetiminin Temel İlkeleri ve Yeniden Yapılandırılması Hakkında Kanun"da kurum ele alınmış, ancak Cumhurbaşkanı tarafından bir daha görüşülmek üzere TBMM'ye geri gönderildiği için yasa kadük kalmıştır (Şengül, 2007: 136).

Daha sonra 5548 sayılı Kamu Denetçiliği Kurumu Kanun tasarısı Meclise sunulmuş ve Meclis tarafından kabul edilen 5548 sayılı Kanun 13.10.2006 tarih ve 26318 sayılı Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Böylece Kamu Denetçiliği (Ombudsmanlık) Türkiye'de ilk kez hukuki nitelik kazanmıştır (Kestane, 2006:138). Ancak 5548 sayılı Kanun hakkında Cumhurbaşkanı ve ana muhalefet partisi tarafından Anayasa Mahkemesi'ne

iptal başvurusu yapılmış ve Mahkeme Kamu Denetçiliği Kurumu Kanununu Anayasaya aykırılığı gerekçesi ile iptal etmiştir (Fendoğlu, 2013: 25).

Anayasa Mahkemesi'nin iptal gerekçesi bir bakıma bu kurumun anayasal bir statüye kavuşmasının yolunu açmıştır (Aktel, 2013:27). Anayasadan kaynaklanan sorunu aşabilmek için 12 Eylül 2010 tarihinde halk oylamasına sunulan anayasa değişikliği paketinde Ombudsman kurumuna da yer verilmiştir. Halk oylaması sonucu kabul edilen paketin 8. maddesiyle, Anayasanın 74. maddesinin kenar başlığı "*VII. Dilekçe, bilgi edinme ve kamu denetçisine başvurma hakkı"* olarak değiştirilmiş ve Kamu Denetçiliği anayasal dayanağa kavuşturulmuştur. Böylece kurumunun kurulmasının önündeki anayasal engel de ortadan kalkmıştır. Anayasal engelin ortadan kalkmasıyla birlikte 5548 sayılı Kanun'un bir çok hükmü aynı kalmakla beraber yeni bir Kamu Denetçiliği Kurumu Kanun tasarısı hazırlanmış ve 5 Ocak 2011'de TBMM'ye sunulmuştur. Meclis tarafından görüşülen tasarı 14.06.2012 tarihinde 6328 sayılı "Kamu Denetçiliği Kurumu Kanunu" olarak yasalaşmış ve 29.06.2012 tarih ve 28338 sayılı Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.

Demokratik hukuk sistemi ve insan haklarına dayalı yönetim anlayışının dünyada ve ülkemizdeki değişimi, idarenin yeniden yapılandırılması ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Kamu hizmetleriyle ilgili devlet görevlerinin yeniden değerlendirilmesi ve halkın idareden kaynaklanan şikâyetlerini en aza indirecek bir yönetim anlayışının yerleştirilmesi gerekliliği, yeni yönetim anlayışının yerleşmesine; bu durum da kaçınılmaz olarak denetim anlayışının değişmesine vesile olmuştur.

Vatandaşların idare ile olan ilişkilerinde karşılaştıkları uyuşmazlıkların etkin ve hızlı bir şekilde çözümü amacıyla; yargının katı kurallara bağlı işleyişi ve zaman alıcı olması gerçeği karşısında, idareyi, yargı dışında denetleyen ama idareye de bağlı olmayan bir denetim sistemi ihtiyacı Türkiye açısından da gereklilik arz etmiştir. Avrupa Birliğine tam üyelik sürecinde olan Türkiye'de, Birliğin kendi bünyesinde kurulmuş olan ve üye ülkelere de tavsiye ettiği Ombudsmanlık 2012 tarih ve 6328 sayılı Kanunla kurulmuştur. (RG:29.06.2012, 28338).

Kuruluş yasasında kurumun amacı*, "kamu hizmetlerinin işleyişinde bağımsız ve etkin bir şikayet mekanizması oluşturmak suretiyle,..., hukuka ve hakkaniyete uygunluk yönlerinden incelemek, araştırmak ve önerilerde bulunmak..."* üzere belirlenmiştir.

Kanunun amaç maddesinde belirtildiği üzere kurumun amacı, idare üzerinde diğer denetim tekniklerine göre yeni, basit, pratik (Eryılmaz, 2011:346) ve etkin bir denetim mekanizması kurmaktır.

2.2.2. Görev Alanı

Giderek yaygınlık kazanan ve birçok ülkede yeni bir denetim yolu olarak kurulan Ombudsmanın temel görevi 6328 sayılı yasanın 5. maddesinde belirlenmiştir. *"idarenin işleyişi ile ilgili şikâyet üzerine, idarenin her türlü eylem ve işlemleri ile tutum ve davranışlarını; insan haklarına dayalı adalet anlayışı içinde, hukuka ve hakkaniyete uygunluk yönlerinden incelemek, araştırmak ve idareye önerilerde bulunmakla görevlidir"*. Bu madde ile kamu denetçisi, idare ile vatandaşlar arasında ortaya çıkabilecek sorunlara çözüm getirmek ve önerilerde bulunmakla görevli kılınmıştır. Böylece, "*Merkezi yönetim kapsamındaki kamu idareleri ile sosyal güvenlik kurumları, mahalli idareler, mahalli idarelerin bağlı idareleri, mahalli idare birlikleri, döner sermayeli kuruluşlar, kanunlarla kurulan fonlar, kamu tüzel kişiliğine sahip kuruluşlar, kamu iktisadi teşebbüsleri, sermayesinin yüzde ellisinden fazlası kamuya ait kuruluşlar ile bunlara bağlı ortaklıklar ve müesseseler, kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları, kamu hizmeti yürüten özel hukuk tüzel kişileri*" 6328 sayılı yasa ile ombudsmanın görev kapsamı içinde sayılmıştır.

Kurumun, şikâyetleri kabul ederek *araştırma ve inceleme yapmak yetkisi kabul edilmiş* ve yıllık raporlarını TBMM İnsan Haklan ve Dilekçe Komisyonundan oluşan karma komisyona sunması benimsenmiştir. Kanuna göre araştırma ve incelemeyi başlatma bir *"şikâyete"*, veya *"başvuruya"* bağlanmıştır.

Görev alanını kesin çizgilerle belirleyen yasa aynı zamanda hangi alanlarda denetim yapamayacağını aynı madde de belirlemiştir. Buna göre aşağıda sayılan organların işlem ve eylemleri:

- *Cumhurbaşkanının tek başına yaptığı işlemler ile resen imzaladığı kararlar ve emirler,*
- *Yasama yetkisinin kullanılmasına ilişkin işlemler,*
- *Yargı yetkisinin kullanılmasına ilişkin kararlar,*
- *Türk Silahlı Kuvvetlerinin sırf askeri nitelikteki faaliyetleri,*

Kurum'un görev alanı dışındadır (m.5/2). Bu alanların denetim kapsamı dışında tutulmuş olması 1982 Anayasasının ruhuna ve kuvvetler ayrımı ilkesine uygun bir düzenleme olarak görülmektedir. Çünkü Anayasa metninde belirtilen 'idare' organik anlamda değil, fonksiyonel anlamda idaredir (Derdiman, 2011:8). Yani gerek TBMM Başkanlığının gerekse hakim ve savcıların idari nitelikteki bütün işlem, eylem ve tutumları da Kamu Denetçisinin inceleme alanına girmektedir (Aktaş, 2011:364). Öte yandan Türk Silahlı kuvvetlerinin sırf askeri nitelikteki faaliyetleri ile ne anlatıldığı veya vurgulandığı belli olmadığı gibi bu alanın denetim kapsamı dışında tutulması eleştiri konusu yapılabilmektedir. (Eryılmaz, 2011:346; Efe, 2013:60). Diğer bir ifade ile Ombudsmanlık Kurumu uygulaması ile gerek Anayasada gerekse yasalarda belirtilmiş olan "idare" kavramı üzerinden hareket edilmiş ve idarenin işlem ve faaliyetleri görev alanına dahil edilmiş ve diğer alanlar tek tek belirtilerek kapsam dışı bırakılmıştır.

Burada vurgulanması gereken Ombudsmanın görevleri kapsamına giren konular üzerine verdiği kararlar ne idari denetim sonucu verilen kararlar gibi "icrai" ne de yargı kararları gibi "hüküm" doğuracak nitelikte olduğudur. Bu kararlarla Ombudsman görevi, vatandaş ve idare arasında ortaya çıkan uyuşmazlıkları tespit etmek, kolaylaştırmak, yol ve yöntem göstermekten ibarettir (Gözler, 2012:335).

2.2.3. İdari Yapısı

2.2.3.1.Bağımsızlığı/Atanması

6328 sayılı Kamu Denetçiliği Kurumu Kanunu'nun 11. ve 14. maddelerine göre Başdenetçi, TBMM Genel Kurulunca, denetçiler ise TBMM Dilekçe Komisyonu ve İnsan Hakları İnceleme Kurulu üyelerinden oluşan komisyon tarafından 4 yıllık bir süre için seçilir. Kamu Başdenetçisi ve denetçilerin görev süresinin 4 yıla düşürülmesiyle ilgili düzenleme 2010 yılı Anayasa değişiklik paketinde yer almıştır. Kamu Başdenetçisi ve denetçilerin görev sürelerinin parlamento seçimleriyle eşit olması kurumun bağımsız ve tarafsızlığını sağlamak için düşünülmüştür.

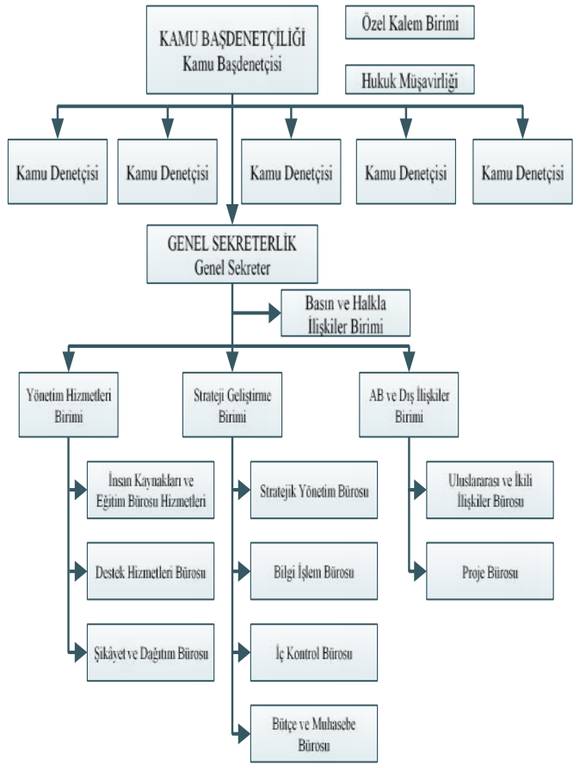
Türkiye'de Ombudsman ve denetçi olabilmek için aranan vasıflar yasanın 10. maddesinde sayılmıştır. Kanunda belirtilen seçimin yapıldığı tarihte Başdenetçi için elli, denetçi için kırk yaşını doldurmuş olmak koşulu ve eğitim şartlarını taşımakla beraber belli özelliklere sahip olmak gerekmektedir. Bunlar; "*Kamu kurum ve kuruluşlarında, uluslararası kuruluşlarda, sivil toplum kuruluşlarında veya kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarında ya da özel sektörde toplamda en az on yıl çalışmış olmak*"tır. Yasada, "idareyi" denetleyecek kişi için aranan şartlar arasında kamu-özel ayrımı yapılmamıştır. Şüphesiz bu durum kamu alanında görev alacak, idari işlem ve eylemler hakkında çözüm üretecek kişi açısından kamu deneyiminin olmaması önemli bir eksiklik olarak görülmektedir. Ayrıca bu deneyime sahip olmayanlar için uygulamada da ciddi sıkıntıların doğabileceği yönünde eleştirilerde söz konusudur (Sayan,2014:339).

Kanunu'nun 14/3. maddesine göre "*seçilen Kamu Başdenetçisi ve denetçilerin bir dönem daha başdenetçi veya denetçi olarak seçilebileceği"* hükmü vardır. Bu düzenlemenin ne derece başarılı olup olmayacağı tartışmaya açıktır. Ülke olarak idari ve siyasi yapımızda m*odel aldığımız Fransa'da ise "seçilen ombudsman bir daha seçilmez*" hükmü vardır. Böylesi bir düzenleme olsaydı Ombudsmanlık Kurumunun bağımsızlığı daha da pekiştirilmiş olabilirdi. Zira bir daha seçilmek düşüncesinde olan Ombudsmanın siyasi erkler karşısında objektifliğini koruması güç olabilecektir. Bu durumun ise ombudsmanın en önemli özelliği olan bağımsızlığına zarar verebileceği yönünde eleştirilmektedir (Efe, 2013:61).

2.2.3.2.Teşkilatı

Anayasal ve yasal bir kurum olan Ombudsmanlık Kurumu, TBMM Başkanlığına bağlı, kamu tüzel kişiliğine sahip, özel bütçeli ve merkezi Ankara'da bulunur. Kurumda bir Ombudsman, beş denetçi, Genel Sekreter ve diğer personel görev yapmaktadır. Kamu denetçileri (ombudsmanlar) genellikle yasama organına bağlı olarak kurulmakta ve çalışmalarını da rapor halinde yasama organına sunmakta ve kamuoyuna açıklamaktadırlar. Bu yolla kurumun tavsiye niteliğinde olan kararlarına, bir güç kazandırılmak istenir ve bürokratlara bu kararların uygulanma zorunluluğu hissedilen kararlar izlenimi verilmek istenir (Şencan, 2011:40). Organizasyon yapısında görüldüğü üzere kurum hiyerarşik ve dikey bir yapılanmaya sahiptir. Bu yönü ile Türk idari teşkilatlanmasına eğemem olan yönetim ilkeleri bu kurum açısından da geçerlidir.

Şekil 2: *Kamu Denetçiliği Kurumu Organizasyon Yapısı*

Kaynak:http://www.ombudsman.gov.tr/content_detail-318-714-kamu-denetciligi-kurumu-organizasyon-semasi-.html

Kamu denetçisinin uygulamalarında olmazsa olmaz bir niteliği de bağımsızlığıdır. Gerek mali ve teşkilatlanma yönünden (m.16) gerekse görev ve yetki yönünden bağımsızlığı ve tarafsızlığı güvence altına alınmıştır. (m.12) Kurumun Anayasal dayanağının olması (Anayasa m.74), hiç şüphesiz en başta kurumun bağımsızlığını kuvvetlendirmiştir. Bu kurumun ayrıca gücünü parlamentodan alması diğer organlara karşı bağımsızlığı için gereklidir. Başdenetçinin atanması ve görevden alınmasıyla ilgili yetkinin de yasama organına verilmiş olması bağımsızlığı ile doğrudan ilintilidir.

2.2.3.3.Sorumluluğu

Ombudsmanın en önemli özelliklerinden biri hem idareye karşı hem onu seçenlere karşı bağımsız olmasıdır. Ombudsmanın kendisine verilen görevleri tam ve sağlıklı bir şekilde yapabilmesi için bağımsızlığı tam olarak sağlanmalıdır. Kamu Denetçiliği Kurumu için ise bu özellik kendi kuruluş yasasında verilmiştir. Kanun'un 12. maddesi "*Hiçbir organ, makam, merci veya kişi, başdenetçiye ve denetçilere görevleriyle ilgili olarak emir ve talimat veremez, genelge gönderemez, tavsiye ve telkinde bulunamaz"* şeklindedir.

Ayrıca, 6328 sayılı Kuruluş Kanunu'nun 10. maddesinin (e) bendinde Başdenetçi veya denetçi seçilebilmek için aranan şartlar kısmında "*başvuru sırasında herhangi bir siyasi partiye üye olmama şartı" da* bağımsız ve tarafsız olma kriterine uygun düşen bir düzenlemedir.

Yine kanunun 5. maddesinde belirlenmiş olan "*Başdenetçinin veya denetçilerin 10. maddede sayılan nitelikleri taşımadıklarının sonradan anlaşılması veya bu nitelikleri seçildikten sonra kaybetmeleri hâlinde ..."* görevden alınma ve görevin sona ermesinde yasama organına karşı sorumluluğu bulunmaktadır. Kuruluş yasasında belirlenmiş süre için atanan Ombudsmanın süre dolmadan görevden uzaklaştırılmaması bu görevini tarafsız, bağımsız ve güvenli bir şekilde yerine getirmesine imkan verecektir.

2.2.4. Başvuru Esasları

Kanun'un üçüncü bölümü Kurum'a yapılacak başvuru ve yapılacak işlemleri düzenlemektedir. Kamu Denetçiliği Kurumu'na başvurular gerçek veya tüzel kişiler tarafından yapılabilmektedir (md. 17/2). Kanun'da, şikayetin başvuru sahibiyle ilgili olması gerektiğine dair açık bir düzenleme bulunmamaktadır. Başvuru sahibinin istemi üzerine başvuru gizli tutulur. Kurumun görevi *"... idarenin işleyişi ile ilgili şikâyetleri...incelemek, araştırmak ve idareye önerilerde bulunmak"* olarak belirlenmiş olması kurumun sadece şikayet üzerine harekete geçebileceğini dolayısıyla Kurumun, idarenin işleyişi ile ilgili konularda re'sen hareket edemeyeceğini hüküm altına almıştır.

Yapılan başvurulardan; belli bir konuyu içermeyenler, yargı organlarında görülmekte olan veya yargı organlarınca karara bağlanmış uyuşmazlıklara ilişkin olanlar ve nedenleri, konusu ve tarafları aynı olanlar ile daha önce sonuçlandırılanları incelenmez.

Kuruma başvuruda bulunulabilmesi için 2577 sayılı İdari Yargılama Usulü Kanunu'nda öngörülen *idari başvuru* yolları ile özel kanunlarda yer alan zorunlu idari başvuru yollarının tüketilmesi gereklidir. İdari başvuru yolları tüketilmeden yapılan başvurular ilgili kuruma gönderilir. Kamu Denetçiliği Kurumuna, 2577 sayılı Kanun uyarınca yapılacak başvuruya idare tarafından verilecek cevabın tebliğ tarihinden, idare başvuruya altmış gün içinde cevap vermediği takdirde bu sürenin bitmesinden itibaren altı ay içinde başvurulabilir.

Kamu Denetçiliği Kurumu, giderilmesi güç veya olanaksız zararların doğması ihtimali bulunan hallerde, idari başvuru yolları tüketilmese dahi başvuruları kabul edebilir.

Kamu Denetçiliği Kurumuna başvurmadan önce idari başvuru yolunun zorunlu tutulması, Kurumun şikâyet konusu işe müdahil olmasını da ister istemez geciktirici niteliktedir. Bu durum, zamanın geçmesiyle hak kaybettirici sonuçlar da ortaya çıkarabilecektir (Odyakmaz, 2014:18).

Kamu Denetçiliği Kurumuna başvuruyla ilgili gerçek ve tüzel kişilerin başvurusu açısından herhangi bir farklılık yoktur. Kuruma başvuru yöntemi açısından ilgili Kanun'un 17. maddesinde *"Başvuru; başvuru sahibinin adı ve soyadı, imzası, yerleşim yeri veya iş adresini ve Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları için vatandaşlık kimlik numarasını, yabancılar için pasaport numarasını, başvuru sahibi tüzel kişi ise tüzel kişinin unvanı ve yerleşim yeri ile yetkili kişinin imzasını, varsa, merkezi tüzel kişilik numarasını ve yetki belgesini içeren Türkçe dilekçe ile yapılır. Bu başvuru, yönetmelikte belirlenen şartlara uyulmak kaydıyla elektronik ortamda veya diğer iletişim araçlarıyla da yapılabilir*" hükmü yer almaktadır.

Başvurular Kurum'a verilebileceği gibi illerde valilikler, ilçelerde kaymakamlıklar aracılığıyla da yapılmaktadır. Gerek başvuruların yapılmasında ki kolaylık gerekse başvuruların herhangi bir şekil şartına bağlanmamış kolay, basit ve masrafsız olması ombudsman denetimini diğer denetim yollarından ayırmaktadır.

Başvuru tarihi, dilekçenin Kuruma, valilik veya kaymakamlıklara verildiği, diğer hâllerde başvurunun Kuruma ulaştığı tarihtir. Başvurulardan herhangi bir ücret alınmaz.

Dava açma süresi içinde yapılan başvuru, işlemeye başlamış (idari) dava açma süresini durdurur. Kurum'a başvuruların belli süreler içinde yapılmasının kanunla öngörülmüş olması yerinde ve önemli bir düzenlemedir. Böylece süresi içinde hem Kuruma hem de yargı yerine başvurunun bir hak olduğu ve birine başvurunun diğerini engelleyecek bir süreç oluşturmaması gerektirdiği göz önünde bulundurularak Kuruma başvurunun dava açma süresini durduracağı hükmü getirilmiştir.

Kurumun inceleme ve araştırma konusu ile ilgili olarak idareden istediği bilgi ve belgelerin, bu isteğin tebliğ edildiği tarihten itibaren otuz gün içinde verilmesi zorunludur. Bu yolla idareciler üzerinde bir baskı oluşturulmak istenmiştir.

Kurum, inceleme ve araştırmasını başvuru tarihinden itibaren en geç altı ay içinde sonuçlandırır varsa önerilerini ilgili mercie ve başvurana bildirir. Ayrıca başvuran kişiye işleme karşı başvuru yollarını, başvuru süresini ve başvurulacak makamı da göstererek hem görevini kısa zamanda yerine getirir. Hem de önemli bir işlevi de yerine getirmiş olur. İlgili merci, Kurumun önerileri doğrultusunda tesis ettiği işlemi veya Kurumun önerdiği çözümü uygulanabilir nitelikte görmediği takdirde gerekçesini otuz gün içinde Kamu Denetçiliği Kurumuna bildirir. Böylelikle kurumun kararlarının uygulanıp uygulanmadığı da denetlenir.

Başvurunun Kamu Denetçiliği Kurumu tarafından reddedilmesi halinde, durmuş olan dava açma süresi gerekçeli ret kararının ilgiliye tebliğinden itibaren kaldığı yerden işlemeye başlar.

Başvurunun Kurum tarafından yerinde görülerek kabul edilmesi halinde; ilgili merci, Kurumun önerisi üzerine otuz gün içinde herhangi bir işlem tesis etmez veya eylemde bulunmaz ise durmuş olan dava açma süresi kaldığı yerden tekrar işlemeye başlar.

Kurumun, inceleme ve araştırmasını, başvuru tarihinden itibaren altı ay içinde sonuçlandıramaması halinde de durmuş olan dava açma süresi kaldığı yerden işlemeye başlar.

2.2.5. Yetkisi ve Yaptırım Gücü

Kamu Denetçiliği Kanununa göre kurumun yaptırım gücü bulunmamaktadır. Kamu kurumları ve personeli hakkında herhangi bir bağlayıcı karar alma, idari işlemleri iptal etme, kamu kurumlarına emir verme yetkisi de söz konusu değildir. Bununla birlikte Kanunun 20. maddesine göre Kurum'un inceleme ve araştırmasını başvuru tarihinden itibaren en geç altı ay içinde sonuçlandırması gerekmektedir. Kurum, yaptığı inceleme ve araştırmanın sonucunu ve varsa bu konu ile ilgili önerilerini ilgili idareye ve başvurana bildirecektir. İlgili idare, Kurum'un önerileri doğrultusunda yaptığı işlemi veya Kurum'un önerdiği çözümü, uygulanabilir nitelikte görmediği takdirde, bunun gerekçesini otuz gün içinde Kurum'a açıklamakla yükümlü kılınmıştır. Bu düzenleme ile kurumun, kamu kurumları üzerinde bir yaptırım gücü sağlatılmaya çalışılmıştır.

Kurum incelemek, araştırmak ve idareye önerilerde bulunmakla görevlidir. İnceleme ve araştırmasını başvuru tarihinden itibaren en geç altı ay içinde sonuçlandırdıktan sonra, sonucunu ve varsa önerilerini ilgili mercie ve başvurana bildirir (m. 20/1).

Kurum, başvurana, işleme karşı başvuru yollarını, başvuru süresini ve başvurulacak makamı gösterir.

Şikâyetlerin incelenmesi sürecinde Kurum'un inceleme ve araştırma konusu ile ilgili olarak istediği bilgi ve belgelerin, ilgili idareler tarafından verilmesi zorunluluğu bulunmaktadır. İstenen bilgi ve belgeleri haklı bir neden olmaksızın vermeyen idareler veya kişiler hakkında, başdenetçi veya denetçinin başvurusu üzerine soruşturma açılabilmekte (md. 18/1), inceleme ve araştırma konusu ile ilgili olarak başdenetçi ve denetçiler bilirkişi görevlendirebilmekte ve ilgili kişileri dinleyebilmektedir (md. 19/3). Ayrıca, başdenetçi, denetçiler, genel sekreter, kamu denetçiliği uzman ve uzman yardımcılarının kendilerinin, eşlerinin ve üçüncü dereceye kadar kan ve kayın hısımlarının şikâyetlerini incelemeleri de (md.30/2) engellenmiştir.

Bununla birlikte Kurum, her takvim yılı sonunda yürütülen faaliyetleri ve önerileri kapsayan bir rapor hazırlayarak TBMM Dilekçe Komisyonu ile İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu Kurulu üyelerinden oluşan karma bir komisyona sunar. Komisyon bu raporu iki ay içinde görüşüp kendi kanaat ve görüşlerini de içerecek şekilde özetleyerek raporu TBMM Başkanlığına gönderir. Komisyon raporu TBMM Genel Kurulunda görüşülür. Kurumun yıllık raporu Resmi Gazetede yayımlanmak suretiyle kamuoyuna duyurulur. Kurum, açıklanmasında fayda gördüğü hususları yıllık raporu beklemeksizin her zaman kamuoyuna duyurabilir (m.22). Bu şekilde Ombudsmanın çalışmalarının TBMM Genel Kurulunun gündemine taşıması Kamu denetçisinin tavsiye ve önerilerinin idare karşısında etkisini artırıcı rol oynamasına neden olacaktır.

Değerlendirme ve Sonuç

Devletin fonksiyonlarındaki artışla beraber idarenin denetlenmesine yönelik modeller de zaman içerinde farklılaşmıştır. Mevcutta var olan denetim yolları idarenin faaliyetlerindeki çeşitlilik nedeniyle ihtiyaçları karşılayamamış, idarenin, idare dışından bağımsız, güvenilir, başvuru esasları kolay ve masrafsız uzman kuruluşlara ihtiyaç duyulmuştur. Ombudsmanlık kurumu tam da bu nedenle oluşturulmuştur. İdarenin denetlenmesi alanında, idarenin kendi denetim yolları yanında, yargısal denetimin olumsuzluklarının giderilmesi açısından önemli bir yere sahiptir. Ombudsmanlık kurumunun varlık nedeni vatandaşların, bürokrasi ve diğer devlet etkilerinden dolayı ortaya çıkan olumsuzlukların önüne geçmesi, taraflara güven vermesi ve *tümüyle bağımsız olmasıdır.* Ombudsmanlık Kurumunda öne çıkan Ombudsmanın tarafsızlığı ve kişiliği olmalıdır. Atama usulü ile dahi olsa Ombudsmanın asıl gücü tarafsız kişiliği ile kamuoyu desteği sağlamasındır. Bunun için "yasal" düzenlemelerden çok toplumsal düzeyde destek ve güvenilirlik Ombudsmanın ayırıcı nitelikleridir. Seçilecek kişinin "partiler üstü" ve "liyakat" ölçülerine uygun olanlardan belirlenmesi tarafsızlığı ve bağımsızlığı açısından çok önceliklidir. Bu ilkelerin kanunda yer alması yeterli olmamakta bu durumun uygulama ile desteklenmesi de gerekmektedir.

Ombudsmanlık, dünya üzerinde birçok ülke tarafından benimsenen bir kurumdur. Bunun yanında kurum, ülkelerin kendi demokrasi anlayışı, gelişmişlik seviyesi, tarihi, kültürel ve siyasi geleneğine göre farklı uygulanabilmektedir. Ombudsmanlık kurumu, devlete,

"demokratik hukuk devleti" idealine ulaşmak konusunda yeni imkanlar sunan bir yapı olarak da öne çıkmaktadır. Bilindiği gibi Türkiye'de idari teşkilatlanmada model alınan ülke Fransa'dır, buna karşın idarenin, idare dışından denetlenmesi amacıyla oluşturulan Ombudsmanlık kurumu ise Anglo-Sakson geleneği örnek alınarak oluşturulmuştur. Türk idari sisteminde yeteri kadar denetim birimi varken yeni ve faklı bir geleneğe ait denetim biriminin kurulmuş olması eleştirilebilir. Türkiye'nin jeopolitiği, tarihi ve nüfus yapısı, vatandaşların eğitim ve siyasal kültür düzeyi dikkate alındığında Anglo-Sakson geleneğe ait bu kurumun başarılı olma sansı düşük olabilecektir. Genelde bakıldığında Ombudsmanın başarı ile uygulandığı ülkeler küçük ve demokratik yönden gelmiş ülkelerdir. Türkiye ise kalabalık ve nüfus yoğun bir ülkedir. Bu durum kamu denetçisine başvuruyu bir hayli yoğun kılabilir, ardında birçok personeli bulanan geniş çaplı bir ombudsmanlık teşkilâtı kurmayı gerektirebilir. Kendisinden beklenen denetimin az masraflı, hızlı ve basit olacağı gibi yararlar bu noktada hantal ve bürokratik bir yapıya dönüşebilir. Teşkilatlanması göz önüne alındığında bunun kaçınılmaz olduğu görülmektedir. Bu kurumun Türk idari sisteminde yararlı olması bekleniliyorsa başta bağımsızlığı olmak üzere kurumun teşkilatlanmasında ortaya çıkan hususlar açısından yeniden düşünmek gerekebilir.

İdarenin, idare dışından denetlenmesi yönünde atılan adımlara bakıldığında Türkiye'nin, Fransa ile eşzamanlı hareket ettiği görülmektedir. Her ne kadar kurum Türkiye'de 2012 yılında kurulmuş olsa da gerek akademik gerekse yasal düzenlemelere yönelik çalışmaların 1970'lı yıllardan itibaren başladığını söylemek mümkündür. Esasında Fransa'da idari yargı sisteminin yanında böylesine bir kurumun oluşturulmasına ilişkin çalışmalar da kolay olmamıştır. İdari yargının beşiği olarak kabul edilen Fransa'da 1973 yılında ombudsman kurulması ve başarılı olması; idari yargı sistemine sahip ülkelerde bu kurumuna ihtiyaç yoktur gibi eleştirileri boşa çıkarmıştır. Ombudsmanlık kurumunu, idari yargının yerini alacak bir kurum olarak değil, onun yükünü azaltarak daha iyi çalışmasına yardımcı olacak bir kurum olarak düşünmek gerekmektedir. Başlangıçta Fransa'da Arabulucu olarak kurum, vatandaşlar ile idare arasında önemli görevler icra edecek şekilde kurulmuş; elde ettiği saygı, itibar ve deneyimle 2011 yılında farklı alanlarda görev yapan kurumların birleştirilmesiyle "Hak Savunucusu" konumuna gelmiştir.

Fransa'da Hakların Savunucusu hem anayasa hem de yasal düzenlemelerde, vatandaş ile idare arasında çıkabilecek her türlü anlaşmazlıkları çözüme kavuşturmak amacıyla kurulmuştur. Bu amacı yerine getirmesi için Hakların Savunucusu, merkezi yönetim, yerel yönetimler, kamu kurum ve kuruluşları, kamu hizmeti vermek amacı ile kurulmuş bulunan tüm kurumları faaliyetlerinden dolayı ortaya çıkan aksaklıkları, haksızlıkları "dinleyen", "gözeten" ve "çözen" bir kurumdur. Bu yönüyle bakıldığında gerek Fransa'da gerekse Türkiye'de kurumun anayasal dayanakları bulunduğu ve her iki ülkede de bağımsız ve etkin bir denetim mekanizması oluşturmak amaçlandığı söylenebilir. Bununla birlikte Türkiye'de Ombudsman sadece hakkı ihlal edilenlerin şikâyeti söz konusu olduğunda harekete geçebilir. Fransız sistemindeki gibi Türkiye'de ombudsmanın dinleme, gözetme veya herhangi bir çözüm üretme yetkisi yasal olarak mevcut değildir.

Fransa'da ve Türkiye'de idarenin işlem ve eylemleri yargı denetimine tabidir. Bu yönü ile idari yarı kolu gelişmiş durumdadır. Buna karşın idari denetim yoluna başvurmada belirli kural ve yöntemler vardır. Biçimsel kurallara bağlı çalışan idari yargılama genellikle uzun zaman almakta bu nedenle bazen hak kayıplarına da yol açabilmektedir. Dolayısıyla yargısal denetim ve/veya idari, siyasi ve hukuki denetimler yaşanan olumsuzlukları ortadan kaldırmaya bazen yetmeyebilmektedir. Mevcut denetim teknikleri yanında gerek hızlı ve

basit işleyişi gerekse yetki ve görevleri çerçevesinde Ombudsmanlık denetimi, diğer denetin tekniklerinin dolduramadığı boşlukları doldurabilecek, aynı zamanda katı ve zorlu bürokratik işleyişi bilmeyen vatandaşların basit başvuru esaslar çerçevesinde hak mağduriyetleri giderilebilecektir.

Türkiye'de idari denetimde yaşanan asıl sorun denetim kurum ve kurullarının yetersizliğinden çok yapılan denetimlerin sonuçlarının "idare" tarafından dikkate alınma konusunda gösterilen davranıştır. Türkiye'de "idare" daha çok denetim sonucu verilen kararları görmezden gelme, ayak sürüme, sümen altı etme ve bildiğini okuma gibi geleneksel kurallar geliştirmiştir. Yargı kararlarını yerine getirme konusunda belli bir disipline sahip olmayan idarenin "kamu denetçisinin" kararları konusunda nasıl davranacağı hususunu kestirmek güçtür. Ancak bu durum "kurumun" önemini arka plana atmamalıdır. Kurumun herkesçe bilinmesi için medya yolu dahil, kamuoyu baskısı ve parlamentonun desteğiyle zaman içerisinde güç kazanması bağımsızlığını artırabilecektir. Kanaatimizce Fransa'da kurumun elde etmiş olduğu konum iyi bir örnek teşkil etmektedir.

Fransa'da ve Türkiye'de Ombudsmanlık, bir devlet organı olarak oluşturulmuştur. Fransa'da hem bir kurum hem de kurumun başında bulunan yöneticiyi ifade eden Hakların savunucusu, Cumhurbaşkanınca 6 yıllık bir süre için bir kez bu göreve atanır. Cumhurbaşkanınca atama usulü benimsenmiş olmasına rağmen atama süreci öncesinde birçok devlet kurumunun görüşü yansıra Bakanlar Kurulunca hazırlanan kararnamede oybirliği koşulu da aranmaktadır. Böylece kurumun yöneticisinin tarafsızlığı ve bağımsızlığına özel önem verilir. Hakların Savunucusu ne parlamentoya ne de kendini atayan Cumhurbaşkanına karşı sorumludur. Bağımsızlığının garanti altına alınması için Hak Savunucusuna ve yardımcılarına dokunulmazlık dahi tanınmıştır. Oysa Türkiye'de Kamu Denetçisinin TBMM'ce atanması siyasallaşması endişesini de beraberinde getirmiştir. Başvuru sırasında Kamu denetçisinin siyasi partiye üye olmama şartı bu endişeyi gidermek maksadıyla konmuş olsa da yeterli değildir. Türkiye'de Ombudsman olacak kişinin sadece başvuru esnasında değil geçmişte de siyasi parti üyeliğinin olmaması belki de güvenirlik ve tarafsızlık açısından daha da önemli olabilir. Bunu önlemek maksadıyla yasa da Ombudsmanın, Meclisçe nitelikli çoğunluk esasına dayalı seçilir hükmü getirilmiş olsa bile, iki kez seçilebilmesi hükmü bu kaygıyı artırmaktadır. Seçim usulünün Fransa'da ki yöntemle yani devlet kurumlarının görüş, Bakanlar Kurulu kararı ve Cumhurbaşkanının seçimi ile veya yine TBMM'nin önereceği en az üç aday arasından Cumhurbaşkanınca atanması gibi usuller tarafsızlığını sağlamak bakımından uygulanabilir.

Fransa'da Ombudsman için aranan vasıflar ise oldukça dikkat çekicidir. Siyasi düşüncesi ne olursa olsun Hakların Savunucusunun idari deneyimi, Fransa'da kamu yönetimi alanında eğitim veren okullardan mezun olması, siyasi kariyeri vb. vasıflar önemli rol oynamaktadır. Son atanan Ombudsmanın sağ siyasi geleneğe mensup ve siyasi geçmişine rağmen Sosyalist Cumhurbaşkanınca atanmıştır. Keza kurumun başına atanan ombudsman yardımcılarını ve diğer çalışanları atama hakkına da sahip olmaktadır, atananlar sadece ombudsmana karşı sorumludur. Bu durum da kurumun bağımsızlığı ve görevini yerine getirirken tarafsızlığı açısından önemli bir ayrıcalıktır.

Fransa'da "Hakların Savunucusu "herkesin" sahip olduğu haklara karşı tüm kurum ve kuruluşların saygı göstermesinin teminatı olarak görev yapmaktadır. Kuruluş kanununda görev alanı belirlenirken "hak" kavramı üzerinden hareket edilmiş ve bu çerçevede adaletsizliğe uğrayanlar, ayrımcılığa tabi tutulanlar, güvenlik görevlileri ile sorun yaşayanlar ve haklarına saygı gösterilmeyen çocukların savunulması gibi hem geniş hem de belirleyici bir görev

ve yetki alanı çizilmiştir. Türkiye'de ise görev alanı belirlenirken "idare" kavramı üzerinde durulmuş ve idare ile vatandaşlar arasında ortaya çıkabilecek uyuşmazlıkların şikâyet üzerine, hakkaniyete uygunluk yönünden inceleyip, araştırıp, idareye öneriler sunmakla görevli kılınmıştır. Oysaki Fransa'da Hakların Savunucusu örneğin; çocukların haklarına ilişkin bir müdahale söz konusu olduğunda hiçbir başvuru olmaksızın harekete geçerek tedbirler alabilmekte, güvenlik güçlerinin (kamu-özel) görevlerini yerine getirirken kurallara uygun ve saygılı olmalarını izleyebilmekte ve tedbirler alabilmekledir.

Fransa'da Hakların Savunucusuna bizzat zarara uğrayanlar başvuruda bulundukları gibi temsilcileri, velileri veya vasileri de başvuru yapma hakkına sahiptir. Bu çerçevede, gerçek kişi, tüzel kişi, şirket veya dernek, doğrudan ve hiçbir ücret ödemeden "Hakların Savunucusu"na başvurabilir. Hakların Savunucusuna yapılacak başvurunun zamanaşımı, idari, cezai veya adli prosedürler nedeniyle engellenmesi, durdurulması ya da düşürülmesi söz konusu değildir. Oysaki Türkiye'de Ombudsmana yapılan başvurular gerçek veya tüzel kişilere tanınmıştır. Başvuru süresi ile ilgili olarak getirilen idari başvur süresi olan altmış gün içinde cevap vermediği takdirde bu sürenin bitmesinden itibaren altı ay içinde başvuru koşulu getirilmiştir. Hâlbuki ombudsmana istendiğinde veya öğrenildiğinde süre kısıtı olmadan başvuru imkânı sunulmalıdır. Zira kişiler içinde bulundukları siyasi, ekonomik, sosyal ve toplumsal baskılar nedeniyle o dönem başvurularını yapma imkanı bulamayabilir veya kaçınabilirler. Ombudsmana başvurulmasının idari yargıda dava açma süresini durdurması yerinde bir düzenlemedir. Buna ilişkin düzenlemelerin özel kanunlara da işlenmesi, başvurunun zamanaşımını durdurucu bir sebep olarak belirtilmesi de ayrıca gerekmektedir.

Türkiye'de Ombudsmanın görev alanının tespitinden çok hangi alanlarda denetim yapamayacağının kanunda belirlenmiş olması ise ayrı bir sorun olarak durmakta ve eleştirilmektedir. Kanunda, kurumun görev alanı dışında olan işlem ve eylemler tek tek sayılmıştır. Bu durum aslında 1982 Anayasasından kaynaklanmaktadır. Çünkü 1982 Anayasası "yürütme" organını güçlü kıldığı gibi bu organın faaliyetlerini denetleyecek organları da sınırlayarak oluşturmuştur. Türkiye'de denetim mekanizmasında yeterince kurum/kurul olmasına rağmen bunlar "denetleme" hususunda yeterli olamazlarken "Kamu Denetçiliği Kurumundan" mucizeler beklememek gerekmektedir. Çünkü Türkiye'de, sorunların kaynağı bu sorunla ilgilenecek bir kurumun kurulması ile giderilmeye çalışılmaktadır. Yeni kurulan Kamu Denetçiliği kurumundan da var olan sorunları ortadan kaldırması beklenmektedir. Kurumun bu noktada yasal dayanaktan başka bir gücü ve yaptırımı da söz konusu değildir. Gücü elde edebilmesi, toplumsal ve hukuksal koşulların yanı sıra kamuoyu baskısı ve Kurumun kararlarının yaptırım yönünden zaman içerisinde etkili olmasıyla mümkün olabilecektir. Belki böylece hem kurumun bilinmesi hem de güvenirliği vatandaşlar tarafından tespit edilecek, kuruma ve devlete olan güven artacaktır.

Türkiye'de yasayla Ombudsmanın görev ve yetkileri açıkça belirlenmiş olsa bile bu yetkiler tanımlanmadığı gibi çözüm önerilerinin dikkate alınıp alınmayacağı da net değildir. Dolayısıyla Kurumun sorunları tek başına çözebilecek bir organ değil; şikâyetçiye "yol gösterici", idareye de "tavsiye" edici görev icra etmektedir. Gerek dünyadaki gerekse Fransa'daki uygulamalara bakıldığında Ombudsmanlara hakemlik, arabuluculuk ve uzlaştırma gibi görevler de verilmektedir. Kanunda buna benzer görevler yer almamıştır. Fransa'da Hakların Savunucusu görev alanı ile ilgili olan tüm kurum ve kuruluşlardan bilgi, belge isteyebilir, kendi önünde açıklama isteyebilir, konuyla ilgili komisyonlar kurabilir. Yine sorunun çözümü için uzlaştırma yol gibi nitelikte görevlere de sahiptir. Fransa'da, faaliyetleri ile ilgili olarak Cumhurbaşkanına ve parlamentoya rapor sunarak kararlarına yaptırım gücü

de katar. Yıllık ortalama 100 bin başvurunun yapıldığı böylesi bir kurumun saygı duyulan, tarafsız ve bağımsız olduğu yönünde bir algı olması kuşkusuz kurumun kararlarının niteliğinden ve medya organlarınca dikkate alınmasından kaynaklanmaktadır.

Türkiye'de Ombudsman, hazırlamış olduğu raporu parlamentoya sunmaktadır. Ancak bu rapor parlamentoda oluşturulan "Karma Komisyon" tarafından kabul edilmektedir. Komisyon, Ombudsmanın raporu üzerine kendi görüşlerini de içeren bir "özet" ekleyerek Meclis Genel Kuruluna yıllık faaliyet raporunu sunar. Böylesi bir uygulama, Karma Komisyonun Ombudsmanın faaliyetleri üzerinde bir çeşit vesayet algısı oluştuğu izlenimi verebilir.

Türkiye'de Ombudsmanlık Kurumu oluşturulmuş olmasına karşın; "tarafsızlığı", "güvenirliği" ve "bağımsızlığı" gibi konular üzerinde önemli tartışmalar yapılmaktadır. Kanaatimizce bu meseleler yanında diğer önemli bir mesele de kurumun vereceği kararların yaptırım gücüdür. Mevcut haliyle Ombudsmanın vereceği kararlar "tavsiye" niteliğindedir ve Türkiye'de buna benzer kararlar veren başkaca kurum/kurullar bulunmaktadır. Bunların yanına bir yenisinin eklenmiş olması belki denetimde çeşitliği artırmış ancak daha da karmaşık hale gelmesine neden olmuştur.

Sonuç olarak Türkiye'de Kamu Denetçiliği Kurumunun kurulmuş olması demokratik bir hukuk devletine katkı vermesi bakımından önemlidir. Devletin artan işlevi karşısında ve karmaşıklaşan bürokratik yapı nedeniyle vatandaşların kötü yönetim uygulamalarına karşı kolay ve masrafsız başvurabilecekleri bir devlet organı olarak idari teşkilat içerisinde yerini almıştır. Böylece idari yargıda bekleyen İdarî uyuşmazlıkların karara bağlanmasındaki gecikme, yargı yerlerinin takdir hakkını denetleyememesi, başvuru esaslarının **vatandaşlarca** bilinememesi gibi olumsuzluklara karşın; Ombudsmanın vatandaşlar lehine tutum geliştiren, hızlı karar veren, şekilci olmayan bir kurum olarak varlığı önemli bir gelişmedir. Türk idari yapısının, Ombudsmanın kararlarına göstereceği saygı ve bu kararı uygulama yönündeki gayreti de ayrıca kurumun başarısında ve dikkate alınmasında etkin bir rol oynayacaktır.

Kaynakça

Aktaş, Kadir (2011), "Kamu Denetçiliği Kurumunun Anayasal Sistemdeki Yeri ve Etkinliği Sorunu", TBB Dergisi (94),

Aktel, Mehmet; vd (2013), "Türkiye İçin Bir Denetim Modeli: Kamu Denetçiliği (Ombudsman)", MAEÜ, Sosyal Bilimler Dergisi, C.6, Sayı:9.

Altuğ, Figen (2000), Mali Denetim, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa.

Atay, Cevdet (1999), Devlet Yönetimi ve Denetimi, Alfa Yayınları, İstanbul.

Atay, Ender Ethem (2014), "Hukuk Devleti İlkesi Işığında İdarenin Denetimi ve Kamu Denetçiliği Kurumu", Ombudsman Akademik Dergisi, Aralık / December Sayı: 1.

Borillo, Daniel-Chappe, Vincent-Arnaud (2011), "La Haute Autorité de Lutte Contre les Discriminations et Pour l'Egalité: Un Labaratoire Juridique Ephémere?", Revue Française d'Administation Publique, 2011/3, no:139, p.369-380.

Bui-Xuan, Olivia (2011), "Le Défenseur des Enfants: Une Emancipation Réussie", Revue Française d'Administation Publique, 2011/3, no:139, p.353-367.

Chevallier, Jacques (2011), "Le Défenseur des Droits: Unité ou Diversité", Revue Française d'Administation Publique, 2011/3, no:139, p.433-445.

Derdiman R. Cengiz (2014), İdari Yargının Genel Esasları, Aktüel Yayın, Bursa.

Derdiman, R. Cengiz (2015), İdare Hukuku, Aktüel, Bursa.

Efe, Haydar; Demirci, Murat (2013), "Omdusmanlık Kavramı ve Türkiye'de Kamu Denetçiliği Kurumundan Beklentiler", Sayıştay Dergisi, Sayı 90.

Erhürman, Tufan (1998), "Ombudsman", Amme İdaresi Dergisi, 31(3).

Eroğlu, Hamza (1985), İdare Hukuku, Turhan Kitapevi, .5. Baskı, Ankara.

Eryılmaz, Bilal (2012) Kamu Yönetimi, Okutman Yayıncılık, Ankara

Fendoğlu, T. Hasan (2010), Kamu Denetçiliği (Ombudsmanlık), Stratejik Düşünce Enstitüsü, SDE Analiz, Aralık.

Fransız Cumhuriyeti Resmi Gazetesi, 30 Mart 2011 Tarih, 0075 sayı, Loi no:2011-333 du 29 mars 2011 relative au Défenseur des droits (1), Loi no:2011-334 du 29 mars 2011 relative au Défenseur des droits (1)

Gil-Robles, Alvaro (2011), "Défenseur du Peuple Espagnol et Garanties Constitutionnelles", Revue Française d'Administation Publique, 2011/3, no:139, p.477-485.

Gözler, Kemal vd (2012), İdare Hukukuna Giriş, Ekin Yayınevi, Bursa

Kestane, Doğan (2006), "Çağdaş Bir Denetim Organizasyonu Olarak Ombudsmanlık ((Kamu Denetçiliği) ", Maliye Dergisi, Sayı 151, Temmuz-Aralık.

Köse, H.Ömer (1999), "Denetim ve Demokrasi", Sayıştay Dergisi, Sayı:33, Nisan-Haziran.

Köse, H.Ömer (2000), Dünyada ve Türkiye'de Yüksek Denetim Araştırma/İnceleme/Çeviri Dizisi:12, Ankara.

Kulukçu, Erdal (1991), "Yönetimin Denetiminden Denetimin Yönetimine", Sayıştay Der-

gisi, Sayı: 6, Ekim-Aralık.

Küçüközyiğit, H. Galip (2006), "Ombudsmanlık Kurumu-Hukuksal ve Siyasal Bir İnceleme", Uluslararası Hukuk ve Politika, Cilt.2, Sayı.5.

Lamarche, Lucie (2011), "Les Institutions de Défense et de Promotion des Droits de la Personnes et du Citoyen au Québec: un Chaos Apparent", Revue Française d'Administation Publique, 2011/3, no:139, p.. 487-498.

Legrand, André (2011), "Ombudsman Nordiques et Défenseur des Droits", Revue Française d'Administation Publique, 2011/3, no:139, p. 499-506.

Métayer-Cluzel, Lucie (2011), "Reflexions A Propos de la Saisine du Défenseur des Droits", Revue Française d'Administation Publique, 2011/3, no:139, p.447-460

Mutta, Serdar (2005), İdarenin Denetlenmesi ve Ombudsman Sistemi, Kazancı Matbaacılık, İstanbul.

Odyakmaz, Zehra (2014), İdari Yargı, Oniki Lehva Yayınları, İstanbul.

Özer, M. Akif (1998), "Yönetimin Denetlenmesinde Etkenlik Arayışları ve Son Gelişmeler", Sayıştay Dergisi, Sayı 28 (Ocak-Mart).

Özer, M. Akif (2004), "Yerel Yönetimlerin Denetimi ve Ülkemizde Yaşanan Son Gelişmeler", Türk İdare Dergisi, Sayı: 444, Eylül

Renaudie, Olivier (2011), La Genese Complexe du Défenseur des Droits, Revue Française d'Administation Publique, 2011/3, no:139, p. 397-408.

Sayan, Özkan İpek (2014), "Türkiye'de Ombudsmanlığın Uygulanabilirliği ve Alternatif Denetim Yöntemleri", Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Cilt:69, No:2

Senghor, Richard (2011), "Les Grands Chantier du Défenseur des Droits", Revue Française d'Administation Publique, 2011/3, no:139, p.507-515.

Slama, Serge (2011), "Les Pouvoirs du Défenseur des Droits: Une Cote Mal Taillée?", Revue Française d'Administation Publique, 2011/3, no:139, p.461-476.

Şencan, Hüdai (2011), Bazı Ülkelerde Ombudsmanlık Kurumu, TBMM Araştırma Merkezi Yayını, Ocak.

ŞENGÜL, Ramazan (2007), "Türkiye'de Kamu Yönetiminin Etkin Denetlenmesinde Yeni Bir Kurum: Kamu Denetçiliği Kurumu", Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 14, Kocaeli, s.126-145.

Şengül, Ramazan (2013), "Kamu Yönetimi ile Birey İlişkilerinin Dönüşümüne Ombudsman Kurumunun Etkisi", Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve idari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt:18, Sayı:3, s.71-88.

Şeker Dilara ve Güven Şeker (2000), "Avusturya Devletinde Kamu Yönetimi", Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi ISSN: 1303-5134

Tedeschi, Paul (1973), "Le Médiateur", La Revue Administrative, 26e Année, N.151, Janvier-Fevrier,

Tutal, Erdal (2013), "İdarenin Denetimi ve Kamu Denetçiliği Kurumu Kanunu", TAAD Yıl:4, Sayı:13, Nisan

http://www.legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte=JORFTEXT000019237256 (17.08.2015)

http://www.legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte=JORFTEXT000023781167 (17.08.2015)

http://www.comstbarth.fr/mediateur_republique.aspx (25.08.2015).

http://www.conseil-constitutionnel.fr/conseil-constitutionnel/francais/la-constitution/la-constitution-du-4-octobre-1958/texte-integral-de-la-constitution-du-4-octobre-1958-en-vigueur.5074.html#titre11bis (17.08.2015).

http://www.defenseurdesdroits.fr/fr/competences/missions-objectifs/lutte-contre-les-discriminations (17.08.2015).

http://www.defenseurdesdroits.fr/fr/competences/missions-objectifs/deontologie-de-la-securite (18.08.2015)

http://www.defenseurdesdroits.fr/fr/competences/missions-objectifs/droit-des-usagers (18.08.2015)

http://www.defenseurdesdroits.fr/fr/competences/missions-objectifs/defense-des-droits-de-lenfant (18.08.2015)

http://www.defenseurdesdroits.fr/fr/institution/presentation (14.08.2015)

http://www.defenseurdesdroits.fr/fr/publications/rapport/rapport-annuel-dactivite/rapport-annuel-dactivite-2014-0 (25.08.2015).

http://www.legifrance.gouv.fr/affichCode.do;jsessionid=40BE0AA08CD9677CC329E37FC9A3CAC7.tpdjo10v_3?idSectionTA=LEGISCTA000006165298&cidTexte=LEGITEXT000006070719&dateTexte=20120820 (17.08.2015).

https://formulaire.defenseurdesdroits.fr/defenseur/code/afficher.php?ETAPE=informations (17.08.2015)

TÜRKİYE'DE ENERJİ TÜKETİMİ İLE ENFLASYON ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ

Alper Yılmaz[1]

Hüseyin Altay[2]

Öz

Bu çalışmanın amacı Türkiye'de enerji tüketimi ile enflasyon arasındaki ilişkiyi inlemektir. Bu amaça yönelik olarak çalışmada 1970-2014 arası yıllık enerji tüketimi ve enflasyon verileri kullanılmıştır. Çalışmada öncelikle standart Granger ve Toda-Yamamoto nedensellik testleri kullanılarak seriler arasındaki nedensellik ilişkisi incelenmiş ve her iki yönteme göre de enerji tüketiminden enflasyona doğru bir granger nedenselliğin var olduğu tespit edilmiştir. Analizin son kısmında ise ARDL eşbütünleşme yaklaşımıyla seriler arasındaki uzun ve kısa dönem ilişkileri analiz edilmiş ve seriler arasında eş bütünleşme ilişkisi tespit edilmiştir. Buna göre uzun dönem analizinde enerji tüketiminin enflasyon üzerindeki etkisi beklentilerle uyumlu şekilde negatif ve istatistiki olarak anlamlı bulunmuştur. Kısa dönem analizinde ise, hata düzeltme teriminin katsayısı istatistiki açıdan anlamlı ve negatif olduğu görülmüştür. Dolayısıyla değişkenler arasında ortaya çıkan sapmalar uzun dönem denge düzeyine yakınsamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Enerji Tüketimi, Enflasyon, Eşbütünleşme Analizi, Nedensellik Testi

EXAMINING THE RELATIONSHIP BETWEEN ENERGY CONSUMPTION AND INFLATION IN TURKEY

Abstract

This paper aims to investigate the relationship between energy consumption and inflation in Turkey. For this purpose we employed energy consumption and inflation data that covers the period of 1970 to 2014. Firstly whether the casual relationship between two series or not is determined by standart granger casuality test and Toda-Yamamoto test. In this frame we conclude that there is granger casuality which directed from energy consuption to inflation. In the last section of the analyse, short and long run relation between two series is investigated by ARDL bound testing approach and our results show that there is co-integration among variables that means two series move together in the long run . According to these results, the effect of energy consumption on inflation in the long-run analysis is found negative statistically significant in line with theoretical expectations. However, in the short run analysis coefficient of error correction term is seen statically significant and negative. Therefore, the deviation among the variables converge to each other in the long-run equilibrium level.

Keywords: Energy Consumption, Inflation, Casuality Test, Co-Integration Analysis

Giriş

Enflasyon, sürekli fiyat artış süreci veya paranın sürekli değer kaybetmesi süreci olarak tanımlanabilir (Yıldırım ve diğ, 2009: ss. 372). Ancak bu tanım da enflasyonun nedenleri

1 Yrd. Doç. Dr., Adnan Menderes Üniversitesi, Alper.yilmaz@adu.edu.tr

2 Doç. Dr., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, huseyinaltay1973@gmail.com

Makale Gönderim Tarihi: 11. 12. 2015 Makale Kabul Tarihi: 15.04.2016

ve etkileri hakkında açıklayıcı bir fikir vermemektedir. Bu açıdan özellikle gelişmekte olan ekonomilerde enflasyonun nedenlerinin iki ayrı yaklaşımla açıklanmaya çalışıldığı görülmektedir. Bu yaklaşımlardan ilki, enflasyonu para miktarının değişimine bağlayan parasalcı yaklaşımdır, bir diğeri ise enflasyonun ekonomik yapıdan kaynaklandığını öne süren yapısalcı yaklaşımdır. Parasalcı yaklaşıma göre enflasyonun en önemli nedeni para arzının üretim artışından bağımsız bir biçimde artırılmasıdır. Özellikle hükümetin iç ve dış piyasaya gereksiz şekilde karışması temel nedendir (Abay ve diğ, 2001: ss. 3).

Enflasyon özellikle gelişmekte olan ülkelerde pek çok olumsuzluğa yol açtığı için istenmeyen bir olgudur. Toplumda kendisini enflasyona uyarlayamayan kesimler için satın alma gücü ve refah kaybına yol açarak, gelir dağılımını, toplumsal adaleti ve refahı olumsuz etkiler. Kronik enflasyon geleceğe dair beklentileri olumsuz etkileyerek uzun vadeli yatırımların yapılmasını zorlaştırır. Enflasyon üzerine gelecekteki olumsuz beklentiler kendi kendini besleyen fiyatlama davranışlarına yol açar ve enflasyonu artan kısır bir döngüye sokar. Ekonomide göreli fiyat yapısını etkileyerek, kaynak dağılımını bozar. (Oktar ve Dalyancı, 2011: ss. 2) Yüksek enflasyon, bireylerin satın alma gücünü azaltarak geçim sıkıntısına ve yaşam kalitesinin düşmesine yol açar. Yüksek enflasyonun yarattığı belirsizlik, bireylerin ve firmaların karar alma sürecinde ve gelecekle ilgili beklentilerinde, yatırım sürecinde, kredi ve işgücü piyasasında, dış piyasalarda birbirlerini etkileyen bir olumsuzluklar silsilesi yaratır (TÜİK, 2008: ss. 2-3).

Bu bağlamda enerji girdisinin durumu yapısal görüş çerçevesinde değerlendirilebilir, çünkü yapısalcı yaklaşım konuya girdi-çıktı penceresinden bakmaktadır ve modern ekonomilerde enerji önemli bir girdidir. Özellikle sanayi devriminden sonra üretimin kas gücünden çıkıp makinelere daha çok dayanmasıyla birlikte enerjinin üretim sürecindeki önemi ve dolayısıyla ekonomilerin enerjiye bağımlılığı artmıştır (Tandoğan, 1994: ss. 13–16). Sanayileşmenin makineleşmesi demek, üretimin kas gücünden çıkıp, daha çok makinelere dayanması demektir. Bu da ekonomik büyüme (*üretimin*) ve refah artışının enerjiye daha da bağımlı olması anlamına gelmektedir. Her ne kadar enerji, ekonomik büyümeye yol açan tek girdi olmasa da, ekonomik büyüme için son derece önemli bir girdi olarak kabul edilmektedir. Yani enerji kullanımı ve büyüme birbiri ile ilişkilidir (Ghosh, 2002: pp. 125–129). Yapılan pek çok çalışma enerji tüketimi ve ekonomik büyüme arasında pozitif ilişki olduğunu ortaya koymuştur. Kullanılan enerji miktarı arttıkça refah seviyesi de artmaktadır (Robinson ve Mollan, 1982: pp. 3–6). Ancak enerji tüketimi sadece büyümeyi değil doğrudan veya dolaylı kanallar ile pek çok makroekonomik değişkeni etkileyebilmektedir. Bilindiği gibi ekonomik büyüme ile enflasyon da birbirleriyle ilişkili iki önemli makroekonomik değişkendir. İşte bu çalışmanın temel amacı enerji tüketimindeki artış veya azalışın yani çıktı düzeyi üzerinden enflasyon üzerindeki etkilerini incelemektir.

1. Literatür İncelemesi

Uluslararası literatürde enerji tüketimi ve ekonomik büyüme ilişkisini inceleyen pek çok çalışma yapılmıştır. Bu doğrultuda özellikle 1973 ve 1979 petrol krizlerinden sonra konuya ilgi artmış ve enerji tüketimi ekonomik büyüme ilişkisini inceleyen çalışmaların sayısı hızla artmıştır. Belke ve Diğerleri (2010), Arouri ve Diğerleri (2012), Aqeel ve Butt (2001),

Kraft ve Kraft (1978), Yu ve Chai (1985), Glasure ve Lee (1998), Constantini ve Martini (2010) enerji tüketimi ve toplam çıktı arasında nedensellik ve eş bütünleşme ilişkisi tespit etmişlerdir.

Davis ve Haltiwanger (2001), Balke ve Diğerleri (2010), Lardic ve Mignon (2008), Doğrul ve Soytas (2010) ise petrol fiyatlarındaki şokun ekonomik çıktı üzerinde negatif etkide bulunduğunu ortaya koymuşlardır. Korhonen ve Diğerleri (2007), Habib ve Kalamova (2007), Rickne (2009) konuya petrol ihraç eden ülkeler açısından bakmış ve yine aynı şekilde enerji fiyatlarının ekonomik faaliyetleri önemli ölçüde etkilediği sonucuna varmışlardır.

Türkiye için ise enerji tüketimi ya da enerji fiyatlarıyla enflasyon arasındaki ilişkinin incelendiği çalışmalar oldukça sınırlı kalmıştır. Yaylalı ve Lebe (2012) ithal ham petrol fiyatlarının Türkiye'deki makro ekonomik aktiviteler üzerindeki etkilerini inceledikleri çalışmalarında 1986:02-2010:02 dönemine ait üçer aylık verileri kullanarak VAR yönteminden yararlanmışlardır. Elde edilen sonuçlar ithal ham petrol fiyatlarının Türkiye'deki enflasyonun önemli bir belirleyicisi olduğu yönündedir.

Kargı (2014) ham petrol fiyatlarının enflasyon ve büyüme üzerindeki etkilerini incelemiştir. 1988:01-2013:04 dönemini içeren çalışmada eşbütünleşme ve nedensellik araştırması yapılmıştır. Araştırmacının ulaştığı sonuçlara göre ham petrol fiyatları enflasyonun nedenidir.

Türkiye ekonomisi için enflasyonun nedenleri üzerine yapılan çalışmaların daha çok döviz kurları, bütçe açığı, kamu harcamaları ve para arzı üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Ergin (2015) çalışmasında döviz kuru ve enflasyon arasındaki ilişkiyi incelemiştir. VAR yönteminin kullanıldığı ve 2005:01-2014:12 dönemine ait verilerin kullanıldığı çalışmada döviz kurunda meydana gelen hareketliliğin enflasyon rakamlarını da hareketlendirdiği sonucuna ulaşmıştır.

Ayvaz Güven ve Uysal (2013) çalışmalarında döviz kurlarındaki değişmeyle enflasyon oranları arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. 1983-2012 yılları arası reel efektif döviz kurları ve TÜFE verileri kullanılarak yaptıkları analiz neticesinde TÜFE ve reel efektif döviz kuru arasında çift yönlü bir ilişkinin varlığını bulmuşlardır. Ayvaz Güven ve Selim (2014) enflasyon, döviz kuru ve işsizlik arasındaki ilişkiyi inlecemişlerdir. 1990-2012 yıllarını kapsayan çalışmadan elde edilen bulgulara göre, döviz kurları enflasyonu etkilemektedir.

Sever ve Mızrak (2007) 1987:01-2006:06 dönemi verileri kullanılarak döviz kuru, enflasyon oranı ve faiz oranları arasındaki ilişkileri VAR yöntemiyle analiz etmişlerdir. Çalışmadan elde edilen bulgulara göre, değişkenler hem kendi değerlerinden hem de diğer değişkenlerde meydana gelen şoklardan etkilenmektedirler.

Peker ve Görmüş'ün (2008) çalışmalarında Türkiye'de döviz kuru değişkenliğinin fiyatlar genel düzeyine geçiş etkisini VAR yöntemiyle incelemişlerdir. 1987:01–2006:03 dönemini kapsayan çalışmada Ham petrol ithal fiyatları, Sanayi üretim endeksi, para arzı, Nominal döviz kuru, Üretici fiyat endeksi değişkenleri kullanılmıştır. Sonuçta, döviz kuru değişkeninin, genel olarak, enflasyonun açıklayıcıları arasında olduğunu ifade etmişlerdir.

Oktayer (2010) bütçe açığı, para arzı ve enflasyon arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. 1987-

2009 dönemini kapsayan çalışmada uzun dönemde bütçe açıklarının enflasyon üzerinde doğrudan etkili olabileceği sonucuna ulaşılmıştır.

Akçacı ve Karapınar Kocağ (2013) kamu harcamalarının enflasyonist etkisini araştırmışlardır. Çalışmada, 2006:01-2012:12 dönemine ait aylık veriler kullanılarak, Johansen eşbütünleşme ve Granger nedensellik analizleri uygulanmıştır. Sonuç olarak, personel, transfer, mal-hizmet harcamaları ve faiz ödemelerinden enflasyona doğru kısa dönemde, tek yönlü Granger nedeni tespit edilmiştir. Buna karşılık, kamu sermaye harcamalarından enflasyona doğru nedensellik ilişkisi tespit edilememiştir.

Literatür incelemesinde de görüldüğü gibi enflasyonun nedenleri ve sonuçları açısından çok farklı değişken üzerinde çalışılmıştır. Bu çalışmada ise enerji tüketimi ile enflasyon arasındaki ilişkiler inceleme kapsamına alınmıştır. Türkiye'de enerji tüketimi ve enflasyon arasındaki ilişkilerin incelenmesinde eşbütünleşme ve nedensellik araştırması yapılmıştır.

2.Veriler ve Ekonometrik Yöntem

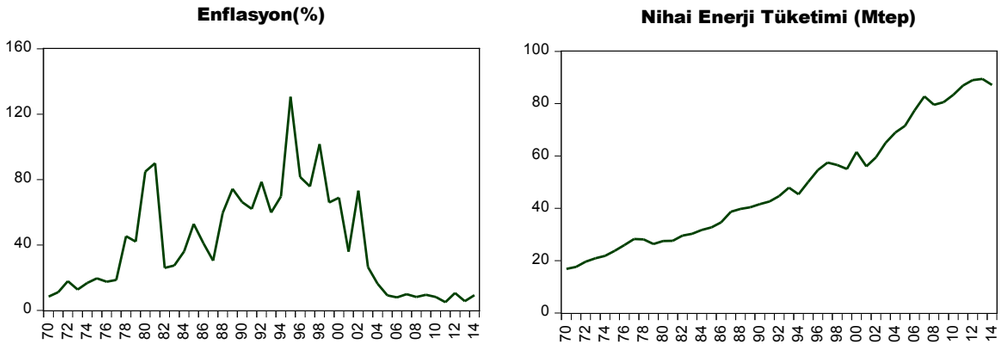
2.1. Model ve Veri Seti

Bu çalışmada enflasyon ve nihai enerji tüketimi arasındaki eşbütünleşme ve nedensellik ilişkisi aşağıdaki model çerçevesinde incelenmiştir;

$$enf=\beta_0 + \beta_1 et + e_t$$

Modelde kullanılan "*enf*" tüketici fiyatlarına göre hesaplanan yıllık enflasyonu, "*et*" ise Türkiye'nin yıllık olarak gerçekleştirdiği nihai enerji tüketimi verilerini temsil etmektedir ve milyon ton eşdeğer petrol şeklinde ifade edilmiştir. Nihai enerji tüketimi, birincil enerji arzından çevrim ve enerji sektörü için kullanılan enerji miktarının düşülmesiyle elde edilir. Veriler 1970-2014 dönemini kapsamaktadır ve TUİK ile Enerji Bakanlığının resmi internet sitesinden temin edilmiştir. Serilerin söz konusu zaman dilimi içerisindeki hareketleri grafik 1'deki gibidir.

Grafik 1: *Enerji ithalatı ve Enflasyon*

Kaynak: TCMB, www.tcmb.gov.tr, 2015, TUİK, www.tuik.gov.tr, 2015

Serilerin tanımlayıcı istatistikleri Tablo 1'de verilmiştir. Tabloda minimum, maksimum, ortalama değerler, standart sapma ve medyan değerleri verildikten sonra verilerin dağılımı incelenmiştir.

Tablo 1: *Tanımlayıcı İstatistikler*

	Enflasyon	Nihai Enerji Tüketimi
Mean	40.60533	48815.29
Median	30.34	44669
Maximum	130.6	89423
Minimum	4.92	16840
Std. Dev.	31.64775	22685.29
Skewness	0.729148	0.401703
Kurtosis	2.687404	1.889324
Jarque-Bera	4.170647	3.523239
Probability	0.1242	0.1717
Sum	1827.24	2196688
Sum Sq. Dev.	44069.52	2.26E+10
Observations	45	45

	Kovaryans		Korelasyon	
	Enflasyon	Nihai Enerji Tüketimi	Enflasyon	Nihai Enerji Tüketimi
Enflasyon	979.3226	-152550.8	1.000	-0.217
N. Enerji Tüketimi	-152550.8	5.03E+08	-0.217	1.000

Tablodaki "skeweness" ve "kurtosis" değerleri normallik konusunda ön bilgi sunar. Skewness yani çarpıklık değeri, dağılımın ortalamaya göre simetrisizliğini ifade eder. Enerji tüketimi ve enflasyon verisi için pozitif çıkan değerler dağılımın hafifçe sağa eğik olduğunu gösterir. Kurtosis değeri ise basıklık veya şişkinliği gösterir. Nihai enerji tüketimi ve enflasyon için "3"ten küçük çıkan değerler dağılımda basıklık olduğunu gösterir. Jarque-bera değerleri normal dağılım test sonuçlarını verir. Çıkan olasılık(prob) değerlerine göre her iki seri için "H_0: hata terimleri normal dağılmaktadır" hipotezi kabul edilmiştir. Kovaryans

ve korelasyon iki değişkenin birbirleri ile ilişkisini ortaya koymak için kullanılmaktadır. Kovaryanstan farklı olarak korelasyon bu ilişkinin derecesini de gösterir. Korelasyon matrisine göre enerji tüketimi ile enflasyon arasında negatif yönlü olmak üzere korelasyon değeri %21 dir.

2.2.Birim Kök Testi

Zaman serisi değerlerine sahip olunan enflasyon ve enerji tüketimi verilerini parametre tahmini ve nedensellik analizinde kullanmadan önce serilerin durağan olup olmadığının bilinmesi gerekir. Aksi takdirde durağan olmayan serilerin kullanılması değişkenlerin birbirlerine etkilerinin sağlıklı şekilde ölçülmesini engelleyecek, regresyon modelinin varsayımları ihlal edilecek ve zaman serilerinin stokastik özellikleri (*sabit ortalama, sabit varyans, gecikme seviyesine bağlı kovaryans*) sağlanamayacaktır. Zaten ekonomik teorilerin çoğu durağanlık varsayımı üzerine kurulmuştur. Dolayısıyla değişkenler arasındaki ilişki analiz edilirken sonuçların iktisadi, ekonometrik ve istatistiksel olarak tutarlı olması için durağan seriler kullanılmalıdır (Wooldridge, 2002: pp. 360-363). Durağanlık bir ekonomik değişkende meydana gelen şokların etkilerinin zaman içinde ortadan kalkmasıdır. Aşağıdaki AR(1) sürecinden hareketle;

$$y_t = \alpha_1 y_t + \varepsilon_t$$

modeli için eğer $\alpha_1 = 1$ ise geçmiş dönemdeki şokların etkisi aynen devam eder, $\alpha_1 > 1$ ise artarak devam eder ve eğer $\alpha_1 < 1$ ise şokun etkisi azalarak devam eder ve bir noktada kaybolur denilebilir (Enders, 2015: pp. 206-208). Bu noktada durağanlığı test eden çeşitli yaklaşımlara göre sonuçlar tablo 2'deki gibidir.

Tablo 2: *Enerji tüketimi serisi birim kök testi sonuçları*

Testler	Düzey				Birinci Fark			
	Sabit		Sabit ve Trend		Sabit		Sabit ve Trend	
	Test ist.	p değeri	Test ist.	p değeri	Test ist.	p değeri	Test ist.	p değeri
DF	0.270	0.974	-2.213	0.471	-6.987	0.000	-6.973	0.000
ADF	0.270	0.974	-2.213	0.471	-6.987	0.000	-6.973	0.000
PP	0.482	0.984	-2.213	0.470	-7.045	0.000	-7.153	0.000
DF-GLS	1.726		-2.012		-6.633***		-6.983***	
Point Optimal	230.123		15.438		1.414***		4.739**	
Ng-Perron								
MZa	1.779		-6.445		-21.455***		-21.264***	
MZt	2.280		-1.783		-3.211***		-3.176***	
MSB	1.281		0.276		0.149***		0.149***	
MPT	127.300		14.137		1.362***		4.786***	
KPSS	0.841***		0.196**		0.156		0.074	

Not: Tablodaki değerler, '*', '**', '***' için sırasıyla %10, %5 ve %1'de anlamlılık düzeylerini göstermektedir.

Tablo 3: *Enflasyon serisi birim kök testi sonuçları*

Testler	Düzey				Birinci Fark			
	Sabit		Sabit ve Trend		Sabit		Sabit ve Trend	
	Test ist.	p değeri	Test ist.	p değeri	Test ist.	p değeri	Test ist.	p değeri
DF	-2.506	0.121	-2.552	0.302	-8.752	0.000	-8.814	0.000
ADF	-2.506	0.121	-2.552	0.302	-6.631	0.000	-6.809	0.000
PP	-2.347	0.162	-2.301	0.424	-9.334	0.000	-9.916	0.000
DF-GLS	-2.225		-2.431		-8.811***		-9.009***	
Point Optimal	3.617*		10.908		.0686***		2.393***	
Ng-Perron								
MZa	-8.022*		-9.155		-33.889***		-36.239***	
MZt	-1.989*		-2.095		-4.116***		-4.254***	
MSB	0.248*		0.228		0.121***		0.117***	
MPT	3.103**		10.125		0.723***		2.527***	
KPSS	0.193***		0.187**		0.203		0.076	

Not: Tablodaki değerler, '*', '**', '***' için sırasıyla %10, %5 ve %1'de anlamlılık düzeylerini göstermektedir.

Tablo 2'de enerji ithalatı verilerine ait *''H_0: birim kök vardır''* hipotezi için test sonuçları, test istatistiği ve p değerleri ADF, DF-GLS testleri için Schwarz bilgi kriterine göre verilmiştir. Tüm testlerde enerji tüketimi serisi düzey değerlerinde I(0) durağan değilken birinci farkında I(1) birim kök vardır diyen boş hipotez reddedilmiş ve serinin durağan hale geldiği gözlemlenmiştir. Tablo 3'de enflasyon serisine ait birim kök testi sonuçları verilmiştir. DF, ADF, DF-GLS testleri Schwarz bilgi kriterine göre yapılmış, seri seviye değerlerinde I(0) durağan değilken, birinci farkı alındığında I(1) durağan çıkmıştır. Point optimal ve Ng-Peron testlerinde seri seviye değerlerinde durağan değilken (%5 ve %1'de) aynı şekilde birinci farkında durağan hale gelmiştir. Yine PP ve KPSS testlerine göre seri birinci farkında birim kökten arındırılmıştır.

2.3. Nedensellik Analizi

2.3.1. Granger Nedensellik

Enflasyon ve enerji tüketimi serileri arasında nedensellik ilişkisinin incelenebilmesi için durağanlık bilgisine sahip olunmalıdır. Analizi yapılan seriler aynı dereceden durağan ise, aralarında eşbütünleşme ilişkisi olabilir (Gujarati, 2004: pp. 696-697). Eşbütünleşme ilişkisi gözlenmiyor ise, serilerin aynı mertebeden durağan olduğu derecede nedensellik ilişkisine bakılabilmektedir. Değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisinin yönünün belirlenebilmesi için Granger tarafından 1969 yılında geliştirilen nedensellik testi uygulanmıştır. Granger nedensellik testi yapılabilmesi için aşağıdaki VAR(p) modeli tahmin edilir;

$$y_t = \alpha_0 + \alpha_1 y_{t-1} + \alpha_2 y_{t-2} + \ldots\ldots \alpha_p y_{t-p} + \beta x_{t-1} + \beta x_{t-2} \ldots\ldots \beta_p x_{t-p} + \varepsilon_t$$

Modelde p gecikme uzunluğunu, α ve β katsayıları tahmin edilecek parametreleri gösterir. Hata terimi $\varepsilon_t \sim(0;\sigma^2)$'dir. Ancak söz konusu VAR modeli istikrar koşulunu sağlamalıdır (Enders, 2015: pp. 287-289). Daha sonra bağımsız değişkenin gecikmeli değerlerin katsayılarının, belirli bir anlamlılık düzeyinde, grup halinde sıfıra eşit olup olmadığı test edilir.

Denklemdeki β katsayıları sıfırdan farklı olup olmadığı, yani X'in Y'nin nedeni olup olmadığı (*X'ten Y'ye nedensellik*) incelenir. Y'nin X'in nedeni olup olmadığına bakmak için X bağımlı, Y bağımsız değişken yapılarak aynı işlemler tekrarlanır. Boş hipotezde "*nedensellik yoktur*" hipotezi test edilir (Gül ve Ekinci, 2006). Daha sonra kısıtlı ve kısıtsız model hata kareleri bulunarak F istatistiği hesaplanır ve boş hipotez için karar verilir. Hesaplanan F istatistiği, (*m; n-2m*) serbestlik derecesi ve α anlamlılık düzeyindeki F tablo değerinden büyükse boş hipotezi reddedilmektedir. Bu hipotezin reddedilmesi, modelde yer alan katsayıların anlamlı olduğunu gösterir. Ancak analiz sonucunda X'ten Y'ye nedensellik bulunması, Y'nin X'in sonucu olduğu anlamına gelmez, sadece X değişkeni Y değişkeninin öngörülmesinde yardımcı olduğu yani X değerleri Y'nin gelecek değerleri hakkında istatistiksel olarak anlamlı bilgi verdiği yorumu yapılabilir.

Standart Granger nedensellik analizi için uygun VAR modeli bulunmalıdır. Eşanlı denklem sistemleri yerine geliştirilen VAR modelleri, yapısal modele değişkenler arası ilişkilere kısıt getirmeden dinamik ilişkileri verilebildiği için daha çok tercih edilmektedir (Keating, 1990: ss. 453 – 454). Model iktisat teorisinden yola çıkarak, değişkenlerin içsel–dışsal ayrımı yapılmasını gerektirmediği için, bu yönüyle de eş anlı denklem sistemlerinden ayrılmaktadır. Ayrıca VAR modellerinde bağımlı değişkenlerin gecikmeli değerlerinin yer alması, geleceğe yönelik güçlü tahminlerin yapılmasını da mümkün kılabilmektedir (Kumar, Leona, Gasking, 1995: pp. 365). Çalışmada enflasyon serisinin birinci farkının bağımlı değişken ve enerji tüketiminin birinci fark serisinin bağımsız değişken olarak alındığı VAR (3) modeli aşağıdaki gibidir;

*D(ET) = 2076.1-0.092*D(ET(-1)) - 0.273*D(ET(-2)) + 0.096*D(ET(-3)) - 27.74*D(ENF(-1)) + 2.58*D(ENF(-2)) - 27.47*D(ENF(-3))*

*D(ENF) = 2.3446720134-0.003*D(ET(-1)) + 0.002*D(ET(-2)) - 0.261633097623*D(ENF(-1)) - 0.241*D(ENF(-2)) + 0.114*D(ENF(-3))*

Tablo 4'te VAR (3) modelinin istikrar koşullarını sağlayıp sağlamadığı gösterilmiştir. Sağlıklı bir VAR modelinde otokorelasyon sorunu ve değişen varyans olmamalı, ters kökler birim çemberin içinde kalmalıdır. Görüldüğü gibi olasılık değerleri 0.05'ten büyüktür. Ters kökler birim çemberin içindedir. Son olarak değişen varyans (*Joint Test*) için hesaplanan White testi chi-sq prob değeri 0.1314 çıkmış ve "*değişen varyans yoktur*" şeklindeki H_0 hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 4: *VAR (3) Modeli Tanısal Test Sonuçları*

Gecikmeler	LM-İst.	Olasılık	Kök	Modülüs
1	2.7856	0.5943		
2	1.8977	0.7546	-0.177303 - 0.751420i	0.7721
3	5.6977	0.2229	-0.177303 + 0.751420i	0.7721
4	3.2956	0.5096	-0.379818	0.3798
Değişen Varyans			0.285261 - 0.120557i	0.3097
Chi-sq	sd	Olasılık	0.285261 + 0.120557i	0.3097
46	36.0000	0.1314	-0.190376	0.1904

Uygun VAR modeli bulunduktan sonra Granger nedensellik analizi sonuçları Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5: *Granger Nedensellik Test Sonuçları*

Bağımlı değişken: D(ET)				
Bağımsız Değişken	Chi-sq	sd	Olasılık	
D(ENF)	3.682332	3	0.2979	Enflasyon, enerji tüketiminin Granger nedenseli değildir
Tümü	3.682332	3	0.2979	
Bağımlı değişken: D(ENF)				
Bağımsız Değişken	Chi-sq	sd	Olasılık	
D(ET)	11.18506	3	0.0108	Enerji tüketimi enflasyonun Granger nedenselidir
Tümü	11.18506	3	0.0108	

Nedensellik sonuçlarına göre %5 anlamlılık düzeylerinde "*nedensellik yoktur*" şeklindeki boş hipotez reddedilmekte yani enerji tüketiminden enflasyona doğru bir Granger nedenselliğin olduğu söylenebilmektedir. Ancak enflasyondan enerji tüketimine doğru herhangi bir nedensellik tespit edilememiştir.

2.3.2. Toda Yamamoto (TY) Nedensellik

Bu yaklaşımda nedensellik testi serilerin durağanlığına duyarlı değildir. Durağanlık veya eş bütünleşme gibi aşamalara gerek yoktur. Dolayısıyla bu araştırmacıya bazı avantajlar sağlar. İlk olarak Standart Granger (1969) nedensellik testinde serilerin durağan hale getirilmesi bilgi ve gözlem kaybına yola açar. Ancak bu yaklaşımda serilerin seviye değerleri kullanıldığı için bilgi kaybı oluşmaz ve böylece daha sağlıklı sonuçlara ulaşılabilir (Çil Yavuz, 2006). İkinci olarak serilerin bütünleşme derecelerinin yanlış belirlenmesi ihtimalinden kaynaklanan riskler de en aza indirilir (Mavrotas ve Kelly, 2001). Ayrıca standart granger nedensellik testinde, analizin yapıldığı VAR modelinin durağan olmayan değişkenlerle yapıldığı durumda F ve X^2 dağılımları standart olmayan asimptotik özelliklere sahip olabilirler. Bu durumda F ve Wald testlerine güvenilmez. Bunun yerine VAR modelinin tahmin edilebileceği ve elde edilen tahmin sonuçlarına modifiye edilmiş Wald (*MWALD*) testinin uygulanacağı Toda-Yamamoto yada Dolado Lutkepohl yaklaşımlarından birinin tercih edilmesi daha sağlıklı olacaktır (Bhattacharya ve Mukherjee, 2002).

Bu testlerde ilk aşama yine otokorelasyon ve değişen varyansın olmadığı, ters köklerin bi-

rim çemberin içinde kaldığı uygun VAR modelinin tahmin edilmesidir. Buradan gelen uygun gecikme uzunluğuna (p) Toda-Yamamoto yaklaşımında serilerin maximum (*en yüksek*) bütünleşme derecesi (d_{max}), Dolado-Lutkepohl yakalaşımında ise "1" eklenir. Yani uygun var modeli bulunduktan sonra Toda-Yamamoto yaklaşımında VAR ($p+d$) modeli tahmin edilirken, Dolado-Lutkepohl yaklaşımında VAR ($p+1$) modeli tahmin edilir. Ancak tahmin edilen bu modelde de otokorelasyon sorunu ve değişen varyans olmamalıdır. (Toda Yamaoto, 1995; Dolado-Lutkepohl, 1994). Buna göre VAR(p) ve VAR ($P+d_{max}$) modelleri sırasıyla şöyledir;

$$y_t = \alpha_0 + \alpha_1 y_{t-1} + \alpha_2 y_{t-2} + \ldots\ldots \alpha_p y_{t-p} + \beta x_{t-1} + \beta x_{t-2} \ldots\ldots \beta_p x_{t-p} + \varepsilon_t$$

$$y_t = \alpha_0 + \alpha_1 y_{t-1} + \alpha_2 y_{t-2} + \ldots\ldots \alpha_p y_{t-p} + \alpha_{p+d} + y_{t-(p+d)} + \beta x_{t-1} + \beta x_{t-2} \ldots\ldots \beta_p x_{t-p} + \beta_{p+d} + x_{t-(p+d)} + \varepsilon_t$$

Çalışma için tahmin edilecek VAR modeli aşağıdaki gibidir;

$$et_t = \propto_0 \propto_0 + \sum_{i=1}^{p} \propto_{1i} et_{t-i} \sum_{i=1}^{p} \propto_{1i} et_{t-i} + \sum_{i=p+1}^{d} \propto_{2i} et_{t-i} \sum_{i=p+1}^{d} \propto_{2i} et_{t-i} + \sum_{i=1}^{p} \theta_{1i} enf_{t-i} \sum_{i=1}^{p} \theta_{1i} enf_{t-i} + \sum_{i=p+1}^{d} \theta_{2i} enf_{t-i} \sum_{i=p+1}^{d} \theta_{2i} enf_{t-i} + \varepsilon_t$$

$$enf_t = \propto_0 \propto_0 + \sum_{i=1}^{p} \propto_{1i} enf_{t-i} \sum_{i=1}^{p} \propto_{1i} enf_{t-i} + \sum_{i=p+1}^{d} \propto_{2i} enf_{t-i} \sum_{i=p+1}^{d} \propto_{2i} enf_{t-i} + \sum_{i=1}^{p} \theta_{1i} et_{t-i} \sum_{i=1}^{p} \theta_{1i} et_{t-i} + \sum_{i=p+1}^{d} \theta_{2i} et_{t-i} \sum_{i=p+1}^{d} \theta_{2i} et_{t-i} + \varepsilon_t$$

burada p+d'li kısım ilave kısımdır. Son aşamada TYgranger nedensellik analizi için Θ_1 v e β_1 katsayıları üzerine kısıtlar konur ve MWALD testi yapılarak, bu kısıtların anlamlılığı sınanır. Burada hipotez testi için Wald testi uygulanır ve elde edilen Wald istatistiği Değiştirilmiş Wald (*Modified Wald*) istatistiği olarak adlandırılır. Test $X_p^2 X_p^2$ asimptotik dağılıma sahiptir. Eğer katsayıların sıfırdan farklılığı reddedilemezse "H_0 *:nedensellik yoktur"* hipotezi kabul edilerek değişkenler arasında granger nedensellik ilişkisinin olmadığı kabul edilir. Bu çalışmada, TY testini uygulamak için önce serilerin düzey değerleriyle bir VAR modeli tahmin edilmiş ve buradan optimum gecikme uzunluğu LR ve Hannan-Quinn kriterlerine göre "2" olarak belirlenmiştir. Bu gecikme uzunluğuna sahip VAR modelinde otokorelasyon ve değişen varyans sorunlarının olmadığı görülmüştür. Bu çalışmada serilerin en büyük bütünleşme derecesi d_{max}=1 olduğu için (*çünkü enflasyon serisi I(1) ve enerji tüketimi (1)'de durağandır*) $p+d_{max}$=2+1=3 gecikmeli regresyon modelleri tahmin edilmiştir. Unutulmamalıdır ki VAR (3) modelinde de değişen varyans ve otokorelasyon problemi olmamalıdır. Regresyon modelinde önce enflasyon bağımlı, enerji tüketimi bağımsız, ikinci regresyon modelinde enflasyon bağımsız enerji tüketimi bağımlı değişken olarak alınmıştır. MWALD sınaması p=3 gecikme üzerine uygulanmış ve elde edilen sonuçlar Tablo 6 ve 7'de sunulmuştur.

Tablo 6: *VAR (2) ve VAR(3) Modeli Tanısal Test Sonuçları*

Gecikme	LM-İst	Olasılık	Kök	Modülüs	Gecikme	LM-İst	Olasılık	Kök	Modülüs
1	2.599	0.6270	0.974001	0.974001	1	3.906	0.4189	0.978605	0.978606
2	3.257	0.5158	0.884098	0.884098	2	1.762	0.7794	0.919911	0.919911
3	2.431	0.6571	-0.460779	0.460779	3	4.369	0.3583	0.082466 - 0.464937i	0.472193
4	0.102	0.9987	0.052964	0.052964	4	0.634	0.9592	0.082466 + 0.464937i	0.472193
Değişen Varyans					Değişen Varyans			-0.309 - 0.306i	0.435242
Chi-sq	sd	Olasılık			Chi-sq	sd	Olasılık	-0.309475 + 0.306040i	0.435242
17.88591	24.0000	0.8085			29.1431	36	0.7841		

Tablo 6'da belirtildiği gibi her iki VAR modelinde de otokorelasyon sorunu ve değişen varyansın olmadığı, ters köklerin birim çemberin içinde kaldığı görülmüştür. Uygun VAR (2) modeli belirlendikten sonra maksimum bütünleşme dercesine (1) göre tekrar hesaplanan VAR (3) modelinden hareketle Wald testi uygulanarak Toda-Yamamoto nedensellik yapılmıştır.

Tablo 7: *Toda Yamamoto Granger Nedensellik Testi Sonuçları*

H_0 Hipotezi	**Gecikme Uzunluğu P=2, d_{max}=1**	**X^2 İstatistiği**	**Olasılık Değeri**	**Karar**
enf. → enerji tüketimi	3	2.084	0.35	Enflasyon enerji tüketiminin granger nedenseli değildir
enerji tüketimi → enf.	3	6.744	0.03	Enerji tüketimi enflasyonun garnger nedenselidir

Tablo 7'deki olasılık değerlerine bakıldığında "*enflasyondan enerji tüketimine nedensellik yoktur*" şeklindeki sıfır hipotezi kabul edilmiştir. Buna karşın "*enerji tüketiminden enflasyona nedensellik yoktur*" şeklindeki sıfır hipotezi %5' anlamlılık düzeyinde reddedilmiş ve enerji tüketiminden enflasyona doğru bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

2.4. ARDL Sınırlar Testi Yaklaşımı

Seriler düzey değerlerinde durağan olmadıklarından dolayı değişkenler arasındaki ilişkiyi sınamak için eşbütünleşme analizinin yapılması gerekmektedir (Enders, 2015: pp. 335). Eşbütünleşme testlerinde serilerin artık değerlerine dayalı Engle-Granger (1997) ve Philips-Oulairis(1990) yaklaşımı ile modeldeki değişkenlerin içsel olarak alındığı bir sistem yaklaşımı olan Johansen (1991, 1995) yaklaşımı yaygın olarak kullanılmaktadır. Tüm bu yaklaşımlarda analiz için serilerin aynı seviyeden durağan olması gerekir. Ancak Pesaran ve Shin (1995) ve Pesaran vd. (2001) tarafından geliştirilen ARDL eşbütünleşme yaklaşımına göre seriler farklı derecelerden (*örneğin biri I(0) ve diğeri I(1)*) bütünleşik olsa bile eş bütünleşme ilişkisi araştırılabilir. Ancak serilerden bir tanesi bile ikinci farkında durağan ise ARDL yapılamaz. Bu yaklaşım ARDL (*Autoregressive Distributed Lag Model*) modelinin tahminine dayalıdır (Pesaran ve Diğ, 2001).

ARDL yaklaşımı üç aşamada uygulanır. İlk aşamada ARDL modeli oluşturulur. Daha sonra bu model hata düzeltme modeli olarak dönüştürülür. Son aşamada ise hata düzeltme modeline dayalı kısıtlı ve kısıtsız modeller tahmin edilerek elde edilen hata kareleri toplamı

ile F istatistiği hesaplanır. Ancak test istatistiği standart F dağılımına sahip değildir, kritik değerler ayrıca hesaplanmıştır. Eğer F istatistiği alt sınırın I(0)'ın altında ise "*eşbütünleşme yoktur*" şeklindeki H_0 hipotezi kabul, eğer üst sınırın I(1)'in üstündeyse red edilir. İki değer arası bölge ise kararsızlık bölgesidir (Saray, 2011: ss. 396).

Kısıtlı model; $\Delta y = c + \sum_{j=1}^{p} \propto_i \Delta y_{t-j} + \sum_{j=1}^{q} \beta_j \Delta x_{t-j} + \epsilon_t$

$$\Delta y = c + \sum_{j=1}^{p} \propto_i \Delta y_{t-j} + \sum_{j=1}^{q} \beta_j \Delta x_{t-j} + \epsilon_t$$

Kısıtsız model; $\Delta y = c + \delta_1 y_{t-1} + \delta_2 y_{t-1} + \sum_{j=1}^{p} \propto_i \Delta y_{t-j} + \sum_{j=1}^{q} \beta_j \Delta x_{t-j} + \epsilon_t$

$$\Delta y = c + \delta_1 y_{t-1} + \delta_2 y_{t-1} + \sum_{j=1}^{p} \propto_i \Delta y_{t-j} + \sum_{j=1}^{q} \beta_j \Delta x_{t-j} + \epsilon_t$$

Buradaki kısıtsız model aslında ARDL modelinin hata düzeltme modeli (*VECM*) şeklindeki ifadesidir. ARDL modelinin VECM'ye dönüştürülmesiyle hem eşbütünleşme ilişkisi araştırılır hem de kısa dönem dengesinde bir sapma olduğunda nasıl düzeltileceği görülebilir. Burada $c + \delta_1 y_{t-1} + \delta_2 y_{t-1} c + \delta_1 y_{t-1} + \delta_2 y_{t-1}$ kısmı uzun dönem hata düzeltme mekanizmasını verir. F test istatistiğine göre $\delta_1 = \delta_2 = 0\ \delta_1 = \delta_2 = 0$ ise "$H_{0:}$ *eşbütünleşme yoktur*" hipotezi kabul edilir (Shresta, Chowdhury, 2005: ss. 14-16). Modelimizde maksimum gecikme uzunluğu yıllık veriler olduğu için "4" olarak alınmış ve Schwarz bilgi kriterine göre gecikme sayısı "1" olarak belirlenmiştir. Buna göre sabitli ve sabit ve trendli ARDL (1,0) modeli şöyledir;

*INF = 20,653+0,716*ENF(-1)-0,0018*ET*

INF = 51,408 +3,744@TREND + 0,523*ENF(-1)-0,023*ET*

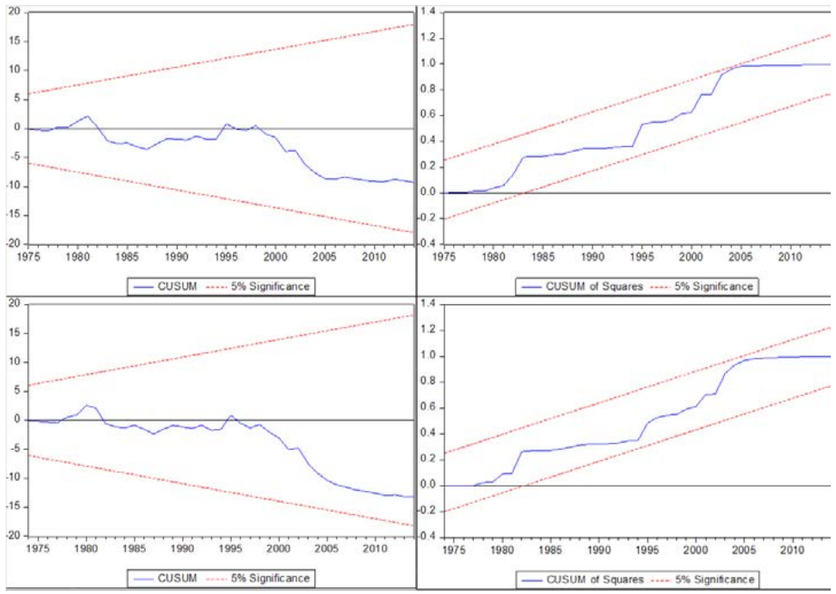
Modelin tanısal testleri X^2_{NORM}, X^2_{BG}, X^2_{WHITE} ve X^2_{RAMSEY} sırasıyla normallik, otokorelasyon, değişen varyans ve model kurma hatası sınaması istatistikleridir. Buna göre normalite için modelde jarque-bera istatistiğine göre hata terimleri normal dağılmaktadır. İkinci olarak modelde otokorelasyon görülmemektedir. White testi sonuçları değişen varyans olmadığını göstermektedir. Son olarak modelin fonksiyon biçiminin doğru olduğunu (*model kurma hatası olmadığını*) söyleyen H_0 hipotezi, ramsey-reset test sonucuna göre sabitli modelde reddedilirken, sabit ve trendli model için %10 anlamlılık düzeyinde kabul edilmektedir.

Tablo 8: *ARDL (1, 0) Modeli Tahmin Sonuçları*

Sabitli ve Trendli Model				Sabitli Model			
Değişkenler	Katsayı	t istatistiği	Prob.	Değişkenler	Katsayı	t istatistiği	Prob.
ENF(-1)	0.5232	3.7960	0.00	ENF(-1)	0.7168	2.5981	0.00
ET	-0.0023	-2.2126	0.03	ET	0.0018	0.7330	0.22
C	51.4081	2.9185	0.00	C	20.6530	4.7821	0.03
TREND	3.7441	2.0608	0.04				
Tanısal Sonuçlar;				Tanısal Sonuçlar;			
R^2	0.6064			R^2	0.5646		
$\bar{R}^2$	0.5768			$\bar{R}^2$	0.5433		
X^2_{BG}	0.389 [0.81]			X^2_{BG}	1.023 [0.41]		
X^2_{NORM}	11.69 [0.00]			X^2_{NORM}	12.07 [0.00]		
X^2_{WHITE}	9.43 [0.39]			X^2_{WHITE}	6.97 [0.22]		
X^2_{RAMSEY}	2.91[0.09]			X^2_{RAMSEY}	7.42 [0.00]		

Grafik 2'de serilerde kırılma olup olmadığı ve katsayıların istikrarlılığı verilmektedir. Ardışık artıklar ile hesaplanan CUSUM testi, seride yapısal kırılmanın olup olmadığı hakkında bilgi verir, ancak kırılma tarihini vermez. Hangi dönemde kırılma olduğunun belirlenmesinde CUSUM-Q testi kullanılmaktadır. Ardışık artıkların kareleri ile hesaplanan bu test kullanılarak belli bir güven aralığında modelin artıklarının grafiği çizilerek güven sınırları tespit edilir. Güven sınırları dışına çıkıldığı durumda yapısal değişiklik olduğuna, çıkılmadığı durumda ise yapısal değişiklik olmadığına karar verilir.

Grafik 2: *CUSUM ve CUSUM-Q Testleri*

Grafik 2'de görüldüğü gibi her iki modelde de güven aralığı dışına çıkılmadığı için yapısal kırılmanın olmadığı, modelin istikrarlı olduğu söylenebilir. Model tahmin edildikten sonra kısıtlı ve kısıtsız modelden gelen hata kareleri toplamı ile F istatistiği hesaplanır ve kritik sınır değerleri ile karşılaştırılır. Tablo 9'da görüldüğü gibi sabitli modelde F istatistiği değeri tüm anlamlılık düzeylerinde kritik değerlerin altındadır. Yani "*eşbütünleşme yoktur*" şeklindeki sıfır hipotezi kabul edilmektedir. Ancak sabitli ve trendli modelde F değeri %1 anlamlılık düzeyinde kritik değerlerden büyüktür. Dolayısıyla bu sonuçlara göre enerji ithalatı ve enflasyon arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu ifade edilebilir.

Tablo 9: *Uzun Dönemli İlişkilerin Belirlenmesi için Sınır Testi Sonuçları*

Sabitli Model							
k	F İst.	Kritik Değerler					
		1%		5%		10%	
1	3.83	I(0)	I(1)	I(0)	I(1)	I(0)	I(1)
		4.04	4.78	4.94	5.73	6.84	7.84
Sabit&Trendli Model							
k	F İst.	Kritik Değerler					
		1%		5%		10%	
1	6.44	I(0)	I(1)	I(0)	I(1)	I(0)	I(1)
		5.59	6.26	6.56	7.30	8.74	9.63

Eş bütünleşme belirlendikten sonra kısa ve uzun dönem ilişkilere bakılabilir. Önce kısa dönem ilişkiyi araştırabilmek için ARDL (1, 0) modelinden hesaplanan hata düzeltme modeli aşağıdaki gibi kurulmuştur;

$$\Delta enf = c + \propto_1 t + \propto_2 EC_{t-1} + \sum_{j=1}^{p} \propto_{3i} \Delta enf_{t-j} + \sum_{j=1}^{q} \beta_j \Delta et_{t-j} + \epsilon_t$$

Modelde "c" sabit terimi, "t" trend değerini, "enf" (*enflasyon*), bağımlı değişkeni, "et" (*enerji tüketimi*) bağımsız değişkeni ve EC_{t-1} değişkeni uzun dönem ilişkisinden elde edilen hata terimleri serisinin bir dönem gecikmeli değeridir. Bu değişkenin katsayısı kısa dönemdeki dengeden sapmanın ne kadarının uzun dönemde düzeltileceğini gösterir (Karagöl ve Diğ, 2007)

Tablo 10: *ARDL (1, 0) Yaklaşımına Dayalı Hata Düzeltme Modeli Sonuçları*

Değişkenler	Sabit Model			Sabit ve Trendli Model		
	Katsayılar	t-ist.	Prob.	Katsayılar	t-ist.	Prob.
DET	-1.46E-05	-0.01111	0.9912	-0.001315	-1.02575	0.3110
C	-0.265945	-0.06902	0.9453	2.104295	0.57515	0.5683
ECMC(-1)	-0.28408	-2.80254	0.0077	-0.510415	-3.76103	0.0005

Tablo 10'da görüldüğü gibi hem sabitli hem de sabit&trendli modelde enerji ithalatının enflasyon üzerindeki kısa dönem etkisi negatif ancak istatistiksel olarak anlamsız bulun-

muştur. Hata düzeltme değişkeninin katsayısı ise sabitli modelde -0.284 ve sabit ve trendli modelde -0.51 olarak belirlenmiştir ve bu sonuçlar %1'e göre anlamlıdır. Buna göre sabitli model için enerji tüketiminde meydana gelen şokun enflasyon üzerinde yarattığı etkinin %28'i bir yıl içinde, sabitli ve trendli modelde ise % 51'i bir yıl içinde kaybolmaktadır. Narayan ve Smyth (2006) in de çalışmalarında ifade ettiği gibi hata düzeltme değişkeninin katsayısının "1"den küçük olması sistemin yavaş yavaş dengeye geldiğini ifade etmektedir ve bu dalgalanma her seferinde azalarak uzun dönemde dengeye dönüşü sağlayacaktır.

Tablo 11: *ARDL (5, 0) Modelinin Uzun Dönem Sonuçları*

Sabit Model				Sabit ve Trendli Model			
Değişken	Katsayı	t-ist.	Prob.	Değişken	Katsayı	t-ist.	Prob.
Enerji tük.	-0.0006	-1.19699	0.2379	Enerji tük.	-0.0049	-3.06283	0.0038
C	72.949	2.539409	0.0148	C	107.829	4.902696	0.0000

ARDL (1, 0) modelinin tahmin sonuçlarına göre hesaplanan uzun dönem katsayıları Tablo 11'de yer almaktadır. Enerji tüketimi katsayısı her iki modelde de enflasyon serisi ile negatif ilişkili olduğu görülmektedir. Katsayıların olasılık değerlerine bakıldığında sabitli modelde enerji tüketimi katsayısı anlamlı değilken, sabitli ve trendli modelde anlamlı çıkmıştır. Elde edilen uzun dönem katsayılarına göre Türkiye'de enerji tüketimi "10" (*milyon ton eşdeğer petrol*) birim arttığında enflasyon oranı 0.049 birim oranında azalmaktadır.

4. Sonuç ve Öneriler

Enflasyon çoğunlukla ekonomik bir sorun olarak görülse de aslında sosyolojik dinamikleri de etkileyen bir olgudur. Özellikle yüksek enflasyon süreçleri, bireylerin satın alma gücünü azaltarak geçim sıkıntısına dolayısıyla yaşam kalitesinin düşmesine yol açmaktadır. Yüksek enflasyonun yarattığı belirsizlik, bireylerin olduğu kadar firmaların da karar alma sürecinde ve gelecekle ilgili beklentilerinde, yatırım sürecinde, kredi ve işgücü piyasalarında ve dolayısıyla dış piyasalarda birbirlerini etkileyen bir olumsuzluklar silsilesi yaratmaktadır. Bütün bu olumsuzluklar ekonomilerde enflasyonun nedenleri ve sonuçları açısından kırılması güç bir kısır döngünün yaşanması ortamını hazırlayacaktır.

2001 ekonomik krizinden sonraki dönemde her ne kadar enflasyon tek haneli rakamlara indirilerek kontrol altına alınmış gibi gözükse de Türkiye açısından enflasyon sorunu hala güncelliğini korumaktadır. Türkiye ekonomisindeki yapısal sorunların henüz tam anlamıyla aşılamaması nedeniyle kırılgan yapısını devam ettirmesi, Türkiye özelinde de enflasyonun nedenleri ve sonuçlarıyla ilgili araştırmalar hızla devam etmektedir. Konuya bu açıdan bakıldığında Türkiye ekonomisi için enflasyon üzerine yapılan çalışmalarda konunun daha çok döviz kurları, bütçe açığı, kamu harcamaları ve para arzı üzerinde yoğunlaşmış olduğu görülmektedir.

Bu çalışma ise Türkiye özelinde enflasyonun nedenleri açısından enerji tüketimini incelemektedir. Çalışma 1970-2014 dönemine ait yıllık enerji tüketimi ve enflasyon verileri kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Çalışmada ilk olarak enerji tüketimi ve enflasyon serilerinin duraganlık analizi yapılmış ve her iki serinin de birinci farkı alındığında I(1) durağan hale

geldikleri görülmüştür. İki değişken arasındaki nedensellik analizi hem standart Granger, hem de Toda-Yamamoto nedensellik testleri ile incelenmiş ve her iki testte de enerji tüketiminden enflasyona doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Analizin ikinci aşamasında ARDL eşbütünleşme yaklaşımına göre seriler arasındaki uzun ve kısa dönem ilişkileri tespit edilmeye çalışılmıştır. Ulaşılan sonuçlara göre enerji tüketimiyle eflasyon arasında uzun dönemli ve anlamlı bir ilişki mevcuttur. Katsayı tahminlemelerine göre de enerji üketimindeki "1" (*milyon ton eşdeğer petrol*) birimlik artış enflasyon oranını % 0.49 oranında azaltmaktadır. Kısa dönemde ise hata düzeltme modeli çalışmakta, diğer bir ifade ile kısa dönemde meydana gelen sapmalar uzun dönemde ortadan kalkmakta, yani iki serinin birbirine yakınsamakta olduğu düşünülmektedir.

Ulaşılan sonuçlar göstermektedir ki enerji, üretimin en önemli hatta en stratejik girdisi konumundadır. Dolayısıyla üretimin ülke için istenen düzeylere çıkarılabilmesinde (*arz-talep dengesi*) dolayısıyla birçok makroekonomik değişkeni etkileyen enflasyon sorununun çözümünde enerjiye olan ihtiyacın önemi bu çaılşmada da ortaya konulmuş olmaktadır. Enerji tüketimine bağlı olarak üretim artmakta dolayısıyla fiyatlar genel seviyesindeki artış hızı yavaşlamaktadır. Ancak, bilindiği üzere Türkiye enerji konusunda dışa bağımlı bir ülke konumunda bulunmaktadır. Ekonomik istikrarın sağlanması ve sağlamlaştırılması açısından Türkiye'nin enerjide dışa bağımlılığını azaltıcı politikalar üretmesi ve bu politikaları en kısa sürede aşamalı olarak hayata geçirmesi daha iyi sonuçlar verecektir.

Kaynakça

Abay, C., Sayan S., Miran B., ve Bayaner A. (2001). *Türkiye'deki Tarımsal Destek Harcamalarının Enflasyonist Etkilerinin Ekonometrik Analizi*, Tarımsal Ekonomi Araştırma Enstitüsü, Proje Raporu 2001-21 Haziran 2001, Ankara.

Akçacı, T., ve Karapınar K., E. (2013). *Kamu Harcamalarının Enflasyonist Etkisinin Ekonometrik Analizi*, The Journal of Academic Social Science Studies, 6 (8).

Aqeel, A., Butt, M., S., (2001). *The Relationship Between Energy Consumption and Economic Growth in Pakistan* Asia-Pacific Development Journal Vol. 8, No. 2, December 2001.

Arouri, M., E., H. (2012). *Energy Consumption, Economic Growth and CO2 Emissions in Middle East and North African Countries*, IZA DP No. 6412, Marc 2012.

Ayvaz Güven, E. T., ve Uysal D., (2013). Türkiye'de Döviz Kurlarındaki Değişme İle Enflasyon Arasındaki İlişki (1983-2012), Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi, 5(9).

Ayvaz Güven, E. T., ve Selim S., (2014). *Türkiye'de Enflasyon, Döviz Kuru ve İşsizlik Arasındaki İlişkinin Ekonometrik Analizi*, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 10(1).

Balke, N., S., Brown, S., Yucel, M., K. (2010). *Oil Price Shocks and U.S. Economic Activity*, RFF-DP 10-37, Discussion Paper, July 2010.

Belke, A., Dreger, C., Haan f. (2010). *Energy Consumption and Economic Growth New Insights into the Cointegration Relationship*, Economic Papers, RuhrGraduate School of Economics.

Costantini, V. and C. Martini (2010). *The Causality Between Energy Consumption and Economic Growth: A multi-Sectoral Analysis Using Non-Stationary cointegrated Panel Data*, Energy Economics 32(3), (591–603).

Davis, S., J., Haltiwanger, J. (2001). *Sectoral Job Creation and Destruction Responses to Oil Price Changes*, Journal of Monetary Economics 48.

Dolado, Juan J., Lutkepohl, H., (1996). *Making Wald Test for Cointegrated VAR Sys*tem, Econometric Reviews, Volume 15, Issue 4.

Enders, W. (2015). *Applied Econometric Time Series*. Fourth Edition, New York: Wiley.

Ergin, A.,(2015). *Döviz Kuru ve Enflasyon Arasındaki Geçiş Etkisi: Türkiye Örneği*, Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 8 (3).

Ghosh, S. (2002). *Electricity Consumption and Economic Growth in India*, Energy Policy, (2002), Volume: 30.

Glasure, Y. and A. Lee (1998). *Cointegration, error-correction and the relationship between GDP and energy: The case of South Korea and Singapore*. Resource and Energy Economics 20(1).

Gujarati, D., N., (2004). *Basic Econometrics*, McGraw Hill,. Intriligator, M.D., Econometric Models, Techniques and Applications, Fourth Edition, Prentice Hall, 2004.

Gül, E. ve Ekinci A.(2006). *Türkiye'de Enflasyon ve Döviz Kuru Arasındaki Nedensellik Iliskisi: 1984 – 2003*, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2006/1.

Habib, M., M., Kalamova, M., M. (2007). *Are There Oil Currencies? The Real Exchange Rate of Oil Exporting Countries*, ECB Working Paper No. 839.

Kargı, B. (2014). *The Effects Of Oil Prices On Inflation And Growth: Time Serıes Analysis In Turkish Economy* For 1988:01-2013:04 Period, International Journal of Economic and Research, 5 (2)

Keating, J. W. (1990*). Identifying VAR Models under Rational Expectations*, Journal of Monetary Economics, 25(3), (453–476).

Korhonen, I., Juurikkala, T., Pankki, S. (2007). *Equilibrium Exchange Rates in Oil-Dependent Countries,* Proceedings of OeNB Workshops, No. 12/2007.

Kraft, J. and Kraft, A. (1978). *On The Relationship Between Energy and GNP*, Journal of Energy and Development, Volume 3.

Kumar, V., Leona, R. P., & Gaskins, J. N. (1995). *Aggragate and Disaggregate Sector Forecasting Using Consumer Confidence Measure.* International Journal of Forecasting, 11(3), (361-377).

Lardic, S., Mignon, V. (2008). *Oil Prices and Economic Activity: An asymmetric Cointegration Approach*, Volume 30, Issue 3, May 2008, Pages 847–855.

Mavrotas, G., Kelly, R., (2001). *Old Wine In New Bottle: Testing Causality Between Savings And Growth,* The Manchester School Supplement, 97–105.

Peker, O. ve Görmüş Ş. (2008). *Türkiye'de Döviz Kurunun Enflasyonist Etkileri*, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 13 (2).

Pesaran, H., M., Shin, Y., Smith, R., J. (2001). *Bounds Testing Approaches To The Analysis Of Level Relationships,* Journal Of Applied Econometrıcs, J. Appl. Econ. 16: 289–326 (2001) DOI: 10.1002/jae.616.

Robinson, D.W. and Mollan R.C. (1982), *Energy Management and Agriculture,* Royal Dublin Society, Elsevier Science Publishers, Printed in the Republic of Ireland by Mount Salus Pres Ltd. Dublin.

Saray, M.O. (2011). *Doğrudan Yabancı Yatırımlar- İstihdam İlişkisi: Türkiye Örneği*, Maliye Degisi, Sayı: 161, Temmuz-Aralık 2011.

Sever, E. ve Mızrak Z. (2007), *Döviz Kuru, Enflasyon Ve Faiz Oranı Arasındaki İlişkiler: Türkiye Uygulam*ası, SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, Sayı, 13.

Shrestha, M., B., Chowdhury, K. (2005), *ARDL Modelling Approach to Testing the Financial Liberalisation*, Working Paper 05-15, Department of Economics, University of Wollongong.

Soytas, U. Doğrul H., G. (2010), Relationship Between Oil Prices, Interest Rate, and Unemployment: Evidence From an Emerging Market, Energy Economıcs 32(6):1523-1528 · November 2010.

Oktar, S., Dalyancı, L., (2011) *Türkiye Ekonomisinde Para Politikası ve Enflasyon Arasındaki İlişkinin Analizi*, Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, C: XXXI, S: II.

Oktayer, A., (2010), *Türkiye'de Bütçe Açığı, Para Arzı ve Enflasyon İlişkisi*, Maliye Dergisi, Sayı: 158.

Tandoğan A. (1984), *Dünya Enerji Üretimi ve Türkiye'nin Enerji Sorunu*, Karadeniz Tek-

Temmuz/2016
July/2016

Sosyal Bilimler Dergisi Sayı:49

nik Üniversitesi, İkt. ve İd. Bil. Fakültesi Dergisi, Cilt 1, Sayı: 1, Trabzon.

Toda, H.Y., Yamamoto, T., (1995). *Statistical Inference In Vector Auto Regressions With Possibly Integrated Process*. *Journal of Econometrics,* 66 (225–250).

TÜİK (2008). *Fiyat Endeksleri ve Enflasyon,* Sorularla Resmi İstatistikler Dizisi-3, ISBN 978-975-19-4218-0, Ankara.

Wooldridge, J.M. (2002*). Introductory Econometrics A Modern Appro*ach, 2nd. edition, 2002, Thomson Learning.

Yavuz, N., Ç. (2006). *Türkiye'de Turizm Gelirlerinin Ekonomik Büyümeye Etkisinin Testi: Yapısal Kırılma ve Nedensellik Analizi*", Doğuş Üniversitesi Dergisi, 7 (2), 162-171.

Yaylalı, M. ve Lebe F. (2012). *İthal Ham Petrol Fiyatlarının Türkiye'deki Makroekonomik Aktiviteler Üzerindeki Etkisi*, Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, 32 (1).

Yıldırım, K., Karaman D., Taşdemir M. (2009). *Makro Ekonomi*, 8. Basım, Seçkin Yayınılık, Ankara.

Yu, H. and Y. Chai, (1985). *The Causal Relationship between Energy and GNP: An International Comparison,* Journal of Energy Development

FRANZ KAFKA'NIN ESERLERİNDE ÇALIŞMA HAYATINDA YABANCILAŞMA VE AŞIRI GAYRETKEŞLİK

Uğur Keskin[1]

Öz

Bu çalışmada, Franz Kafka'nın (1883-1924) eserlerinde karşılaşılan yönetimsel imgelerden çalışma hayatındaki yabancılaşma ve gayretkeşlik imgeleri birlikte ele alınmıştır çünkü özellikle modern toplum yaşam biçiminin bir sonucu olarak bireyler değişik nedenlerle (rekabet, kapitalist hedefler, makineleşme, hırs vb.) çalışma hayatında aşkın bir gayretin içine girmekte, bunun sonucunda ise yabancılaşma olgusuna hapsolmaktadırlar. Bu durumun tam tersi de geçerli olabilmekte, yani Amerikan kapısı gibi tersinden de açılabilmektedir. Şöyle ki: Çalışma hayatında değişik nedenlerle yabancılaşma olgusuna kapılan çalışanlar, farkında olmaksızın kendilerini gayretkeşliğe iten güdülerin (rekabet, kapitalist hedefler, makineleşme, hırs vb.) tutsağı haline gelebilmektedirler. Aslında edebiyat alanında eserler vermiş olmasına karşın Kafka'nın eserlerinin tamamına yakınında günümüz insanının korkuları, kararsızlıkları, yalnızlığı, kendisini işyerinde değersiz hissetmesi, yabancılaşması, aşırı itaatkârlığı ve çevresiyle iletişimsizliği konularını işlemiştir. Bir edebiyatçı olarak Kafka'nın, çalışma hayatının insanlar üzerindeki etkileri konusunda bu derece çarpıcı saptamalar yapabilmesinde hukuk doktoru olarak İşçi Kaza Sigortası Kurumunda görev yapmış olmasının da katkısının bulunduğu göz ardı edilmemelidir.

Anahtar Kelimeler: Kafka, Yabancılaşma, Aşırı Gayretkeşlik, Yönetim.

ALIENATION IN WORK LIFE AND EXCESSIVE OVERZEALOUSNESS IN THE WORKS OF FRANZ KAFKA

Abstract

This work deals with the concepts of administrative images alienation in work life and overzealousness which are encountered in the works of Franz Kafka (1883-1924). Especially, as a consequence of modern lifestyle, people with different reasons (competition, capitalist aims, mechanization, greed etc.) make an excessive effort and as a result of it, they are trapped into alienation. On the contrary of this can also happen, that is to say, the employees who have an alienation feeling because of different reasons in their life, can become prisoners of the reasons which push themselves to overzealousness. Although the works of Kafka are written for literature, in almost all of the works of Kafka, we can see fear, uncertainty, loneliness, feeling worthless at work place, to become alienated, excessive servility, and non-communication with the surroundings of the modern human. As a man of letters, Kafka, did many striking observations about work life on the effects of people. The contribution of Workers' Accident Insurance Constitution where he worked as a doctor of law also shouldn't be ignored.

Keywords: Kafka, Alienation, Excessive Overzealousness, Management.

Giriş

1 Doç. Dr., Anadolu Üniversitesi İşletme Fakültesi, ugurkeskin@anadolu.edu.tr.

Makale Gönderim Tarihi: 15. 01. 2016 Makale Kabul Tarihi: 01.07.2016

nik Üniversitesi, İkt. ve İd. Bil. Fakültesi Dergisi, Cilt 1, Sayı: 1, Trabzon.

Toda, H.Y., Yamamoto, T., (1995). *Statistical Inference In Vector Auto Regressions With Possibly Integrated Process*. *Journal of Econometrics,* 66 (225–250).

TÜİK (2008). *Fiyat Endeksleri ve Enflasyon,* Sorularla Resmi İstatistikler Dizisi-3, ISBN 978-975-19-4218-0, Ankara.

Wooldridge, J.M. (2002*). Introductory Econometrics A Modern Appro*ach, 2nd. edition, 2002, Thomson Learning.

Yavuz, N., Ç. (2006). *Türkiye'de Turizm Gelirlerinin Ekonomik Büyümeye Etkisinin Testi: Yapısal Kırılma ve Nedensellik Analizi*", Doğuş Üniversitesi Dergisi, 7 (2), 162-171.

Yaylalı, M. ve Lebe F. (2012). *İthal Ham Petrol Fiyatlarının Türkiye'deki Makroekonomik Aktiviteler Üzerindeki Etkisi*, Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, 32 (1).

Yıldırım, K., Karaman D., Taşdemir M. (2009). *Makro Ekonomi*, 8. Basım, Seçkin Yayınılık, Ankara.

Yu, H. and Y. Chai, (1985). *The Causal Relationship between Energy and GNP: An International Comparison,* Journal of Energy Development

FRANZ KAFKA'NIN ESERLERİNDE ÇALIŞMA HAYATINDA YABANCILAŞMA VE AŞIRI GAYRETKEŞLİK

Uğur Keskin[1]

Öz

Bu çalışmada, Franz Kafka'nın (1883-1924) eserlerinde karşılaşılan yönetimsel imgelerden çalışma hayatındaki yabancılaşma ve gayretkeşlik imgeleri birlikte ele alınmıştır çünkü özellikle modern toplum yaşam biçiminin bir sonucu olarak bireyler değişik nedenlerle (rekabet, kapitalist hedefler, makineleşme, hırs vb.) çalışma hayatında aşkın bir gayretin içine girmekte, bunun sonucunda ise yabancılaşma olgusuna hapsolmaktadırlar. Bu durumun tam tersi de geçerli olabilmekte, yani Amerikan kapısı gibi tersinden de açılabilmektedir. Şöyle ki: Çalışma hayatında değişik nedenlerle yabancılaşma olgusuna kapılan çalışanlar, farkında olmaksızın kendilerini gayretkeşliğe iten güdülerin (rekabet, kapitalist hedefler, makineleşme, hırs vb.) tutsağı haline gelebilmektedirler. Aslında edebiyat alanında eserler vermiş olmasına karşın Kafka'nın eserlerinin tamamına yakınında günümüz insanının korkuları, kararsızlıkları, yalnızlığı, kendisini işyerinde değersiz hissetmesi, yabancılaşması, aşırı itaatkârlığı ve çevresiyle iletişimsizliği konularını işlemiştir. Bir edebiyatçı olarak Kafka'nın, çalışma hayatının insanlar üzerindeki etkileri konusunda bu derece çarpıcı saptamalar yapabilmesinde hukuk doktoru olarak İşçi Kaza Sigortası Kurumunda görev yapmış olmasının da katkısının bulunduğu göz ardı edilmemelidir.

Anahtar Kelimeler: Kafka, Yabancılaşma, Aşırı Gayretkeşlik, Yönetim.

ALIENATION IN WORK LIFE AND EXCESSIVE OVERZEALOUSNESS IN THE WORKS OF FRANZ KAFKA

Abstract

This work deals with the concepts of administrative images alienation in work life and overzealousness which are encountered in the works of Franz Kafka (1883-1924). Especially, as a consequence of modern lifestyle, people with different reasons (competition, capitalist aims, mechanization, greed etc.) make an excessive effort and as a result of it, they are trapped into alienation. On the contrary of this can also happen, that is to say, the employees who have an alienation feeling because of different reasons in their life, can become prisoners of the reasons which push themselves to overzealousness. Although the works of Kafka are written for literature, in almost all of the works of Kafka, we can see fear, uncertainty, loneliness, feeling worthless at work place, to become alienated, excessive servility, and non-communication with the surroundings of the modern human. As a man of letters, Kafka, did many striking observations about work life on the effects of people. The contribution of Workers' Accident Insurance Constitution where he worked as a doctor of law also shouldn't be ignored.

Keywords: Kafka, Alienation, Excessive Overzealousness, Management.

Giriş

1 Doç. Dr., Anadolu Üniversitesi İşletme Fakültesi, ugurkeskin@anadolu.edu.tr.

Makale Gönderim Tarihi: 15. 01. 2016 Makale Kabul Tarihi: 01.07.2016

Yabancılaşma, toplumsal ilişkilerin, çeşitli bürokratik nedenlerle bir nesne konumuna dönüşerek insandan yana olan özünü yitirmesidir. Bireyin yabancılaşması, çalışma ve üretim aracılığıyla doğadan kopmasıyla ortaya çıkmaktadır. Zanaatçının ürünü bir bütündür, ürüne yabancılaşmış olmayıp, taslaktan işin tamamlanmasına dek bir gelişmenin aydınlık bağlamı içerisinde yer almaktadır. Tek yanlı ve uzmanlaşmaya bağlı çalışma sürecinde ise durum tümüyle başkadır (Fischer, 1985, s. 46). Yabancılaşma konusunda genellikle aşağıdaki bilindik hikâye nakledilmektedir: M.Ö. dördüncü yüzyılda Çinli bilge Tzu-Gung'un sulamayı elle yapan çiftçiye elle sulamak yerine basit makine kullanmasını öğütlemesi üzerine, çiftçiden "makine kullanan insan bütün işlerini makine gibi yapar, işini makine gibi yapanın kalbi de makine gibi olur ve doğallığını kaybeder" cevabını almıştır. Aslında bu basit cevap, çağdaş çalışma hayatında yaygın bir sorun olarak karşılaşılan insanın işe ve çalıştığı kuruma yabancılaşmasını sade ve etkili bir anlatımla açıklamaktadır (Ercil ve Sığrı, 2008, s. 5).

Kafka; modern bireyin yalnızlığı, çalışma ortamında kendini değersiz hissetmesi, kendine yabancılaşması gibi konuları eserlerinde dağınık olarak işlemiştir. Bu ise Kafka'nın eserlerine ilişkin çeşitli yorumların ortaya çıkmasına kaynaklık etmiştir. Birçok edebiyat ve felsefe okulu Kafka'da, kendi görüşlerini yansıtan özellikler ortaya koymuşlardır. Bu çalışmada, yönetim bilimleri açısından dikkate değer iki konu olarak yabancılaşma ve aşırı gayretkeşlik konuları ön plana çıkmaktadır.

1. Çalışmanın Amacı ve Yöntem

Franz Kafka'nın eserlerinde yabancılaşma konusu sıklıkla vurgulanan bir kavramdır. Bu çalışmada, yabancılaşma durumunun çalışma hayatına olan yansımasının Kafka tarafından ele alınış biçiminin ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. İkinci olarak üzerinde durulan ve incelemeye konu edilen aşırı gayretkeşlik davranışı da yabancılaşma ile benzer bir özde işlemektedir. Günlük çalışma temposuna kapılan bireyler orta veya uzun vadede yaptığı iş ile yabancılaşabilmektedir. Benzer şekilde, yoğun çalışma temposuna bilerek ya da bilmeden kendini kaptıran kişiler, zaman içinde kendilerini aşırı derecede bir gayretkeşliğin içinde bulabilmektedirler. Dolayısıyla, belirli bir seviyenin üzerindeki gayretkeşlik de yabancılaşmaya kapı aralayan bir durum olarak ortaya çıkmaktadır. Bu durum ise, davranışsal olarak birbirini tetikleyen sarmal bir boyut haline gelerek çalışan bireyleri olumsuz yönde etkileyen bir hâl almaktadır. Dolayısıyla, bu iki konuyu birbirinden bağımsız olarak değil, aksine birbiri ile karşılıklı ilişki içinde bulunan hususlar olarak görmek ve bu şekilde ele almak gerektiği için bu çalışmada söz konusu iki konu birlikte ele alınmıştır.

Nitel araştırma yöntemlerinden olan betimsel yöntemin kullanıldığı bu çalışmada Franz Kafka'nın yaşadığı dönemde yayınlamış olduğu eserleri, kendi yazdığı fakat ölümünden sonra yayınlanan diğer eserleri, yine ölümünden sonra yayınlanan taslak düzeydeki yazı ve fragman şeklindeki tüm çalışmaları ile kitap haline getirilen yazdığı mektuplarından oluşan bütün birincil kaynak eserler araştırmaya konu edilmiştir. Ayrıca bu makalede ele alınan konulara değinen ikincil kaynak eserler de incelenerek yabancılaşma ve aşırı gayretkeşlik konuları üzerindeki görüşleri kapsamlı bir şekilde ortaya çıkarılmıştır.

2. Yabancılaşma

Yabancılaşma, bireyin sosyal hayatının belli bir kısmına veya tamamına karşı huzursuzluk duyması halidir. Güçsüzlük duygusu, anlamsızlık, kuralsızlık, tecrit olunma ve hapsolma hissi şeklinde ifade edilebilecek durumların ortaya çıkmasıdır (Genç ve Demirdöğen, 2000, s. 245). Kavramı etraflı olarak ilk açıklayan Karl Marks'a göre yabancılaşma daha çok işbölümüne bağlı olarak ortaya çıkmaktadır (Marx, 1996, s. 104; Marx ve Engels, 1997, s. 18). İnsan etkinliğinin sonuçları ve ürünleri bireyler ve toplumsal gruplardan yabancılaşarak onlara üstün dışsal güçler tarafından zorlanıyormuş gibi görünmesiyle birlikte yabancılaşma süreci ortaya çıkmaktadır (Frolov, 1997, s. 519). Erich Fromm, Marks'ın açıkladığı yabancılaşma kavramını, bir benzetme yoluyla şu şekilde açıklamıştır: Birey, gücünü ve yeteneğini bir put yapmak için harcar fakat kendi bireysel çabasının sonucundan başka bir şey olmayan bu puta tapar. Bireyin kendi çabasıyla ortaya çıkan bu şey, onun kendi üretici çabasının bir sonucu olarak değil; ondan ayrı, onun üstünde olan, taptığı ve boyun eğdiği bir şey hâline gelir. Çağdaş birey, putperestliğin biçimini değiştirmiştir ve yaşamını yöneten ekonomik güçlerin objesi haline gelmiş, ellerinin emeğine taparak, kendisi bir nesneye dönüşmüştür (Bkz. Fromm, 1997, ss. 71-72; Marx, 1997, s. 48). Birey-kurum ilişkisini yabancılaşma ekseninde yorumlayan Sargut'a göre bireyler, kurumları tasarladıktan sonra, sanki kendi yaratıları değilmişçesine, kurumun kültürü ve kurallarına uymakta; onu kendi benliklerinden üstte, hiyerarşik bir konuma oturtmaktadırlar (1994, s. 139). Yabancılaşma kavramının çağdaş yorumcularından olan C. W. Mills, işgörenlerin ellerinden, emekleri sonucunda üretilmiş olan birçok şey geçmesine rağmen, kendilerinin bunları bizzat sahiplenememeleri sonucunda yabancılaşmanın gündeme gelebileceğini ileri sürmüştür (Türkel, 2012, s. 38).

2.1. Kafka'nın Eserlerinde Çalışma Hayatında Yabancılaşma

Kafka'nın eserleri, modern bireyin içinde bulunduğu durumun anlaşılması konusunda yol gösterici bir niteliğe sahip bulunmaktadır. Yabancılaşma konusunda sistemli bir çalışması olmamasına karşın, eserlerinde işlediği konu ve karakterler, modern bireyin yabancılaşma biçimlerini çarpıcı bir biçimde ortaya koymaktadır (Çiçek, 2015, s. 144).

Kafka'nın alıngan, huzursuz, ürkek, çekingen, alçak gönüllü, çevresiyle zor ilişki kuran kişiliği büyük ölçüde annesinden gelen genetik mirastan kaynaklanmaktadır. Kafka'ya babasından geçen özellikler ise duyarlılık, adalet duygusu ve tedirginliktir (Wagenbach, 2008, s. 19). Bütün bu özellikler, ailesiyle olan ilişkisi, içinde yaşadığı toplum, siyasal ortam ve kişisel özellikleri onun çevresine yabancılaşmasına yol açmıştır. İçe kapanışına ilk planda yol açan neden, ailede gördüğü çıkar amaçlı soyut eğitim olmuştur. Kafka'nın eğitim gördüğü okullardaki katı kurallar öğretmen ile öğrenciler arasındaki iletişimi neredeyse olanaksız kılmış, öğrencilerden sürekli olarak saygı beklenmiş, öğrencilerin kişisel eğilimlerini hiç dikkate almayan anlamsız ve zorlama eğitim etkinliği sürdürülmüştür (Wagenbach, 2008, ss. 32-33). Kafka'nın hayatı incelendiğinde, üzerindeki otoriter baskıların sürekli olarak el değiştirmiş (hand-over) olduğu görülmektedir. Bu baskılardan birisi de bakıcı kadınların tutumlarından kaynaklanmaktadır. Öyle ki, bu duygular, yaşamının sonlarına doğru yazmış olduğu mektuplara da yansımıştır. Çocukluk yıllarındaki bakıcı baskısını Kafka şu sözler-

le ifade etmiştir: “Okula götürüp getiren aşçı yol boyunca devamlı bana kızar hep evdeki yaramazlıklarımı öğretmenime söylemekle tehdit ederdi beni. Ben de inatçı ve başarısız bir çocuktum. Aynı zamanda hüzünlü ve sinirliydim de. Bütün bu faktörler birleşince bizim aşçıyı kızdıracak bir şeyler oluyordu mutlaka. Gerçekten aşçının bu tehditlerinden çok çekinirdim. Bir yolunu bulup onu vazgeçirmeye uğraşırdım yol boyunca” (Kafka, 1993, s. 46). Kafka, okul dönüşünde de bu baskıdan kurtulamamış, bakıcı kadının dönüş yolu boyunca bu kez okuldaki yaramazlıklarını babasına bildireceğini söylemesiyle soğuk terler dökmeye devam etmiştir (Kafka, 2012, s. 103). Orta öğrenimi için gönderildiği okulun tutucu, hoşgörüden yoksun, Kafka’ya çok anlamsız gelen eğitim anlayışı, onun daha da içine kapanmasına yol açmıştır (Kafka, 1993, s. 8). Okulda hatırı sayılır ölçüde disiplin, düzen, boyun eğme ve çalışma söz konusuydu. Ayrıca üst sınıflardan etüt ağabeyleri tarafından da her an nasıl davrandıkları, ders çalışmaya istekli olup olmadıkları denetlenmekteydi. Okulun sistemine göre kökeni ve geçmişteki başarıları ne olursa olsun, çizgileri aşan öğrenci, pek çok hakkından bir anda mahrum kalabilmekteydi (Kafka, 2012, s. 106).

Yükseköğrenim hayatı nispeten daha rahat geçen Kafka, hukuk doktorasını tamamlayarak İşçi Kaza Sigortası Kurumunda işe başlamıştır. Kafka’nın çalışma alanı; işletme sahiplerinin şu veya bu risk sınıfına sokulmasına karşı yönelttikleri itirazların incelenip karara bağlanması, işletmelerin hukuksal konularda bilgilendirilmesi, iş kazalarından korunmak için alınacak önlemleri kapsamaktadır. Buna karşın, Kafka’nın ifadelerine göre, patronlar, özellikle sigortanın temel sorunları üzerinde bilgi sahibi olmaları gereken büyük işletme sahipleri, sürekli ödenecek primleri bile bile ödememek için çeşitli yollar denemekte, yaşamsal çıkarları söz konusu olan işçiler ise bu konuda kayıtsız davranmaktadırlar (Wagenbach, 2008, s. 84). Kafka’nın yaşadığı yıllardaki işveren-çalışan ilişkisine bakıldığı zaman tek yanlı bağımlılık ilişkisi çerçevesinde çalışanların sürekli olarak ezilen konumunda yer aldıkları görülmektedir. Temel hak ve özgürlükleri, çalışma hakları, özlük hakları gibi konuların henüz tam olarak gelişmediği ve bilinmediği bu yıllarda işyeri ortamında çalışırken kazaya uğrayıp sağlığını kaybeden çalışanların, çalıştıkları kurumun altını üstüne getirecekleri yerde büyük bir kabullenmişlik içerisinde bulundukları, hatta dilekte bulunan taraf olarak otorite karşısında ezilmekte oldukları Kafka tarafından gözlemlenmiştir.

İşçi Kaza Sigortası Kurumu çalışanı olan Kafka, büro faaliyetlerinin yürütülmekte olduğu çalışma ortamından sıkılmaktadır. Kafka, bu çalışma düzenine kendini yabancı görmektedir. Bürokratik mekanizmanın bir memuru olarak bireyi ezen ve adeta benliğini yok eden bu çalışma sisteminin bir dişlisi haline gelmiştir. Geçimini sağlayan fakat buna karşın onu her gün biraz daha yıpratan işinde, yabancılaşmanın bir aleti haline gelmiştir. Dolayısıyla bu hiyerarşik sistemde, sistemin soyut ve insanlık dışı birtakım yasalar adına insanları ezen mekanik, anlamsız ve sorumsuz işleyişinin bir parçası haline gelmiştir. Baskı aracı haline gelmiş bulunan bürokratik sistemin bir çalışan olarak Kafka, içinde bulunduğu durumun ikiyüzlülüğünden acı duymaktadır. Bütün toplumsal yabancılaşmayı özetleyen bu bürokrasi içinde Kafka, sürekli olarak vicdanına karşı hareket etmeye zorlanmış ve sürüklenmiştir (Bkz. Garudy, 1991, s. 126).

Rutin işler yapan işçi ve memurlar, bir dişlinin çarkları gibi değerlendirilecek olursa, Kafka’nın yapıtlarında bu olguları işlemesinin kendi özel hayatında bir parçası olduğu bu tür mekanizmaların işleyişine dönük bir tepki olarak görmek mümkündür. Bürokratik kurumlar ve üretim sistemlerini inceleyen yönetim bilimlerinin kurucularından olan Frederick

Taylor’ın çalışmaları da Kafka’nın ilgisini çekmiştir. Taylorizm üzerine, çalışma sürecinin en ince ayrıntısına kadar parçalara ayrılarak işçinin, mekanizmanın bir bileşenine dönüştürülmesi konusunda Janouch ile yaptığı bir konuşmada aşağıdaki ifadeleri dile getirmiştir (Gündüz, 2011, s. 92):

“Böylece yalnız evren değil, ama her şeyden önce o evrenin bir öğesi olan insanoğlu kirletilmekte ve aşağılanmaktadır. Böyle Taylorize edilmiş bir yaşam, tüyler ürpertici bir ilençten başka bir şey değildir; bu ilençten, arzulanan zenginliğin ve kazancın yerine yalnızca açlık ve yoksulluk doğabilir. Bu ilerlemenin varacağı nokta...”Dünyanın sonudur diye tamamlar Janouch. Kafka başını sallar (Fischer, 1985, s. 48-49).

Kafka’daki çevreye yabancılaşma duygusu 1912’ye değin gittikçe yoğunlaşarak o yıllardaki yapıtlarına (Kafka, 1993: 9), hatta günlüklerine varıncaya kadar yansımıştır (Kafka, 1998, s. 53). Eserlerinin genelinde de rastlandığı üzere, *Taşrada Düğün Hazırlıkları* hikâyesinde de iç dünyasında yaşadığı ve aile geçmişinden taşıdığı içsel görüşleri dışarıya vurmuştur (Wagenbach, 2008, s. 81): “Dairede çalış çalış sonunda pek bitkin düşüyor, izinin tadını çıkaramıyor insan. Ne kadar uğraşıp didinse de, herkesin kendisine sevgiyle davranmasını hak edemiyor”. Kafka, *Bir Savaşın Tasviri* adlı hikâyesinde, çalışma hayatındaki yabancılaşma duygusunun da etkisiyle kır yaşantısına duyduğu özlemi şu sözlerle dışa vurmuştur: “Burada nasıl mutlulukla yaşardım. Kimsenin olmadığı sessiz bir diyar. Burada yaşamak için uzun boylu cesarete de gerek yok. Burada yaşamak zordur, insana acı verir ama karşılığında hareketlerine özen gösterme zorunluluğu yoktur çünkü burada sadece dağlar ve şu nehir vardır” (Kafka, 2012, s. 32). Kafka bu özlemini sadece eserlerinde dışa vurmamış, aynı zamanda özel yaşantısında da söz konusu özlemi sürekli olarak içinde hissetmiş ve bunu yakın çevresiyle paylaşmıştır.

Kafka’nın yaşadığı yıllarda, bürokrasinin egemen olduğu halkına yabancılaşmış Avusturya-Macaristan İmparatorluğu’nda genel yabancılaşma, başka yerlerde olduğundan daha belirgin biçimde kendini göstermektedir. Ülkenin iktidarının kullandığı ve söz konusu yılların şartları göz önünde bulundurulduğunda denetlenmesi oldukça zor olan bürokrasi eliyle kullanılması, bireylerin yabancılaşmasına kaynaklık etmektedir. Kafka, bu durumu saptamış ve edindiği deneyimlere dayanarak, bireyin bürokratik sisteme başkaldırmasındaki yenilgisini ve yazgısına boyun eğişini betimlemiştir. Kafka’ya göre, bu katı bürokratik yapıda kapıdan kapıya gönderilen bireye suçluluk duygusu aşılanmakta, bürokrasi koridorlarını aşındıran birey yalnızca bir vizite kâğıdı ya da pasaportunun uzatılmasını istese bile kendini suçlu hissetmektedir çünkü en iyi olasılıkla bir dilek sahibidir ve aslında bu yönüyle bile potansiyel bir suçludur (Bkz. Fischer, 1985, s. 40).

Kafka’nın yaşadığı kent olan Prag’ın egemen kesimi (fabrika sahipleri, para işleriyle uğraşanlar, bürokratlar, profesörler) Almanca konuşmaktaydı. Büyük bir çoğunluğu oluşturan halk ise Çekçe konuşmaktaydı. Resmi makamlar Alman, bu makamların çevresinde ise Çek emekçi sınıfı ve küçük burjuva kesimi yer almaktaydı. Azınlığın elinde yalnızca iktidar kaldığı bu kentte nesnelerin insanlardan daha güçlü olduğu kanısı, bir başka deyişle yabancılaşma duygusu egemen durumdaydı. Kafka, kendini bir yabancı, Prag’ı da yabancılaşmanın kenti olarak algılamaktaydı (Fischer, 1985, ss. 33-35). Prag’daki genel yönetimsel atmosferin kentin insanları yani yönetilenler açısından görüntüsü şu şekildeydi: En içteki saray odalarında gizli iktidarın adamı amirler vardı, memur dikkatli olmak zo-

rundaydı, görevine düşkün ve karaktersiz olması uygundu. Yönetilenler için bu bürokrasi, iktidarın simgesiydi ve yönetilenlerin kaderi iktidar temsilcilerinin, yani bürokratların eline bırakılmıştı (Fischer, 1985, s. 38).

Çevreye yabancılaşma duygusunun işlendiği *Taşrada Düğün Hazırlıkları* hikâyesinin kahramanı Raban, iş yaşamının sorumlulukları altında ezilmiştir. Sevgi görememekten, dost bulamamaktan yakınmaktadır. İş için gitmek zorunda olduğu geziden kaçmak istemiş, geziye, vücudunu giydirip yollamayı, kendisi ise özgür bir böcek olarak yatağında kalmayı düşlemiştir (Kafka, 1994, s. 10). Ayrıca hikâyenin kayda değer karakterlerinden olan pazarlamacıların yaşam biçimleri betimlenmektedir. Pazarlamacıları, işverenler tutup taşraya yollamakta, onlar da verilen talimatlara uyup trene atlayıp yola düşmekte, her köyde dükkân dükkân dolaşmakta, bazen bir köyden öbür köye arabayla gidip gelmekte, hiçbir yerde fazla oyalanmamaktadırlar. Zira bütün işlerin çabuk görülmesi gerekmektedir (Kafka, 1994, s. 18). Hikâyenin bir bölümünde satıcıların kendi aralarındaki konuşmaları dinleyen Raban, anlaşılmaz bir mesleki jargonla konuşarak sürekli terminolojik kelimeler kullanmalarından dolayı konuşulanlardan fazla bir şey anlamamış ve çok sıkılmıştır. Çevresi ile yabancılaşan bu iki satıcının konuşmalarının arasında gönülsüz bir esaret yaşayan Raban'ın duyguları hikâyede şu şekilde ifade edilmiştir: "Satıcı bayın konuşmasından bir şey anlamıyordu ve ötekinin vereceği cevabı da yine anlamayacaktı. Bunun için önceden enikonu bir hazırlık gerekliydi; çünkü küçük yaştan beri çeşitli mallarla haşır neşir olmuş kişilerdi bunlar". Çekirdekten yetişme olan bu satıcılar için mesleki hayatları adeta bir yaşam biçimi haline gelmiştir çünkü gerek davranışları gerekse konuşmalarıyla toplumdan soyutlanarak yabancılaşmış insan modeli haline gelmişlerdir (Kafka, 1994, s. 19).

Kafka'nın uzun hikâyesi *Değişim*'in kahramanının da iş çevresine karşı duyguları *Taşrada Düğün Hazırlıkları* hikâyesinin kahramanı Raban'ınki gibidir. Kafka, *Değişim* hikâyesinde bir insanın bir sürüngene/böceğe dönüşmesini anlatmıştır. Bu içe kapanma durumu, aslında zorbalaşan dışsal gerçekliğin ve anlamsızlaşarak içi boşalan çalışma yaşamının topyekûn protestosu ve/ya reddi anlamı taşmaktadır. Böylece rutinleşmenin körleştirdiği yok oluş süreçleri durdurulacak, sorgulanacak ve alışkanlıklarımızın görmezleştirdiği dünyayı yeniden görme denemesi yapılabilecektir. Rutinleştiği için anlamını yitiren yaşam modelleri, metaforik dönüştürme yöntemiyle karikatürize edilerek değersizleştirilmekte, silinmekte ve yeni görme biçimine uygun zemin hazırlanmaktadır. Sözgelimi *Değişim* hikâyesinde kara kabuklu iri bir böceğe dönüşen Gregor Samsa, insanlığın samimiyetini sorgulayan bir anlatı figürüdür. İşveren-çalışan arasındaki -o zalim- mesafelerin aşılmazlığına gönderme yapan bu tür metinler, bireyin mutlak yalnızlığını, kuşatılmışlığını ve dünyaya bırakılmışlığını ifade etmektedir. Kafka'nın Gregor Samsa'sı, işveren-çalışan arasındaki aşılmaz sınırları ve insanın mutlak yalnızlığını ifade etmek için bir böceğe dönüştürülmüştür. Böylece insanlar arası giydirilmiş/kabullenilmiş mesafeler dışlanmıştır (Korkmaz, 2009, s. 119-120).

Değişim hikâyesinin kahramanı Samsa, bir diğer açıdan incelendiğinde, değişim geçirdiği günden sonra para kazanamadığı için ailede nefret edilen birisi haline dönüştüğü için evde istenmeyen kişi haline gelmiştir. Dolayısıyla, eserdeki bu anlatımı, para kazanamayan kişiye piyasacı gözle bakıp onu yarasız olarak algılayan kapitalist işveren-çalışan ilişkisine yönelik bir eleştiri olarak ele alabilmek mümkün hale gelmektedir. İnsanın "piyasacı karakter" olarak nitelendirildiği anlayışa göre, "rekabetçi pazar" ile "piyasacı insan karakteri" aynı özde işlemektedir. Bundan dolayı modern kapitalist toplumun egemen karakterinin

"piyasacı" olduğunu söylemek mümkün olmakta ve maddi manevi her alanda başarı, temel amaç haline gelmektedir. Dolayısıyla, başarılı olmak için birey; kendisini insan pazarına iyi sunmalı, iyi rol yapmalı, kendi meziyetlerini iyi tanıtmalı, toplumun çoğunluğuna nasıl uyum gösterdiğini ve ne kadar güvenilir olduğunu ispat etmelidir. Bu karakter için başarının ölçütü, kendi kişiliğini ne kadar yüksek fiyattan sattığına bağlanmıştır. Duygular, sevgi, benlik, entelektüel doymuşluk önemini kaybetmekte, malın alış-satış fiyatı asıl unsur olarak ön plana çıkmaktadır (Turan, 2001, s. 36; Aktaran Keskin, 2015, ss. 20-21). Samsa'nın dönüşümü sonrasında para kazanamayacak duruma gelmesiyle birlikte asıl dönüşüm, ailenin düşünce yapısındaki piyasacı düşünce modeline geçiş ile yaşanmıştır. Hatta aile üyeleri, bu yararsız yaratıktan artık kurtulmaları gerektiğini Samsa'nın bile duyabileceği şekilde konuşmaya başlamışlardır (Kafka, 1995, s. 61). Bu konuşmaları ve duyan ve ailesini hep sevgiyle, incelikle düşünen Samsa, değersizlik hissine kapılarak, çalışmayan birisi olmaktansa yok olması gerektiğine aile bireylerinden bile çok inanmaya başlamıştır (Mairowitz ve Crumb, 1996, s. 53). *Değişim* adlı eserin sonunda Samsa, geberip giden bir yaratığa dönüşmüş ve nihayetinde "bitişik odadaki şey" olarak hizmetçi tarafından evden süpürülerek dışarı atılmıştır. Böylece, insandan yola koyulan akış, hayvan üzerinden geçerek nesnede son bularak metalaşma süreci tamamlanmaktadır (Kafka, 1995, s. 99). *Değişim* adlı esere genel olarak bakıldığında; anlatımlarda temel insanlık değerlerine yer verilmediği, buna karşın çalışma bilinci, kurallar manzumesi, teamüller, asgari müşterekler ve hiyerarşi gibi yönetimsel konuların ise ön plana çıkan hususlar olarak ele alındığı görülmektedir.

Samsa, değişim sonrasında çektiği onca fiziksel acıya rağmen; yetersiz kalma duygusu, eziklik ve yabancılık duyguları, bu fiziksel acıların önüne geçmiştir. Salt ekonomik/iktisadi/piyasacı dille ifade etmek gerekirse, Samsa'nın "ekonomik bir değer" olmaktan çıkması, yani artık çalışmaması, onu hane halkının gözünde altın yumurtlayan tavuk olmaktan çıkarmış ve aşağılık bir böcek haline dönüştürmüştür. Yani belki de asıl dönüşüm fiziksel olmaktan ziyade aile üyelerinin ve Samsa'nın düşünce dünyasında gerçekleşmiştir. Samsa, yakın bir geçmişe kadar hane halkı için ekonomik katma değer yaratıyorken, değişim sonrasında hane halkı üzerinden geçinen (sübvanse edilen) bir asalak (böcek) haline dönüşmüş olmanın manevi acısını çekmektedir. Kafka, bu tür anlatımlarla aslında Batı değerlerine karşı ciddi bir eleştiride bulunarak Batı için söylenen şu sözü adeta haklı çıkarmıştır: "Batı; ekonomik bir dev, siyasi bir cüce, insani bir böcektir". "Rational Man", "Homoeconomicus" (rasyonel birey, ekonomik birey) gibi tanımlamaları literatüre, anılan kavramlara uygun yaşam anlayışını ise tüm dünyaya armağan eden Batı dünyası, bu sayede ekonomik bir dev haline gelmeyi başarmıştır. Bunun karşılığına ödediği ve ödettiği bedeller ise siyasi (kullandığı yönetimsel/iktisadi/düşünsel araçlar bakımından) bir cüce haline gelmesine neden olmuştur. İktisadi söylemle; fayda ve getirisini en çoklayan Batı dünyası, siyasi (yönetimsel/iktisadi/düşünsel) anlamda bir cüceye/böceğe dönüşmüştür (Keskin, 2015, ss. 21-22)

Belirli kural ve direktiflere bağımlı olan kasvetli çalışma yaşamının baskı ve zorluklarından kurtulabilmek için Samsa'nın gece gördüğü tedirgin düşler sonrasında bir böceğe dönüştüğünü varsayabilmek mümkündür. Bu haliyle dönüşüm, kaçışı simgeleyen bir düş niteliği taşımaktadır. Anne ve babası Samsa'yı, çalışma dünyasına bir köle olarak satmıştır. Samsanın, yaşamını gerçek bir köle gibi sürdürdüğünü ailedeki hiç kimse yadsımamaktadır fakat kölelerin de bir insan olduğu adeta unutulmuş ve Samsa, kölelikten kurtulma girişiminde insanlığını da elinden yitirmiştir (Kafka, 1995, s. 74).

Şato adlı romanında, kadastrocu K., şatoda yaşayan güçlü, buyurgan, hiç kimse tarafından görülmeyen Kont West-West tarafından köye çağrılmıştır. Başlangıçtan beri K.'nın şatoya

hiç giremeyeceği, katı hiyerarşi tarafından engelleneceği bellidir. Şatoda çalışan memurların çoğu da Kont gibi erişilmezdir; köylülerle aralarında belirli bir uzaklık konulmuştur (Mairowitz ve Crumb, 1996, ss. 110-111). K. ise kendisini şevke getiren bütün iyi niyetine karşın köylülerin arasında bir yabancı gibi yaşamaktan öteye geçemediği gibi ne köylülerin ne de şatoda bir yerinin olmadığı hissine kapılarak gittikçe yabancılaşmaya başlamıştır (Brod, 1994, s. 85). Hatta köyün muhtarı K.'ya "Bizim bir kadastrocuya ihtiyacımız yok. Yapacak hiçbir iş bulamazdı böyle biri burada" diyerek adeta onu aşağılamıştır (Fischer, 1985, s. 42).

Geri Çevrilme adlı hikâye, başkentten çok uzaktaki küçük bir kentteki yönetimsel yapılanmayı anlatmaktadır. Başkentteki yüce hükümdarın temsilcileri olan kentin en yüksek memurları başkentten, orta kademedekiler başkentten değilse de dışarıdan, en alt kademedekiler ise kent halkının arasından gelmektedirler. En yüksek memur olan albayın emrinde genel asayişten sorumlu bir grup asker bulunmaktadır. Askerlerin nereden geldikleri bilinmemekte fakat uzaktan geldikleri kuşku götürmemektedir çünkü kent halkının hiç anlamadığı bir lehçe konuşmakta ve kentin lehçesine pek alışamamaktadırlar. Bu da onların kendi içlerine kapanmasına ve yanlarına pek sokulunamamasına yol açmaktadır. Kent halkındaki antipatik algıya rağmen askerler tıpkı *Şato*'daki K. karakteri gibi oldukça iyi niyetlidirler (Kafka, 2002, s. 189) fakat buna rağmen ne kentin yöneticileri ne de kent halkı arasında kabul görmeyerek büyük bir yabancılaşma yaşamaktadırlar. *Şato* romanındaki K. karakteri ile *Geri Çevrilme* hikâyesindeki askerler, Karl Marks'ın ifade ettiği "lümpen çalışan" tanımına oldukça yakınsamaktadır. Zira Marks bu kavramı özellikle uzun süreli yoğun çalışmanın bir sonucu olarak kendilerine, ait oldukları sınıfa ve çalıştıkları sisteme karşı yabancılaşma yaşayan bireyleri ifade etmek için kullanmıştır. *Şato* romanındaki K. karakteriyle *Geri Çevrilme* hikâyesindeki askerler çağdaş anlamda ne "mavi yakalı" ne de "beyaz yakalı" sınıfa ait olmadıkları için birer çalışandırlar fakat aynı zamanda lümpendirler, yani yabancılaştıkları için ne kendi sınıfına ne de yönetici sınıfına ait olamamaktadırlar.

Kafka, *Melezleme* adlı hikâyesinde yarı kedi yarı kuzu evcil bir hayvanın yaşamını öyküleмiştir. "Kan yoluyla tek bir akrabası olmayan" şeklinde tarif ettiği bu yaratık ve onun yaşam biçimi aracılığıyla yabancılaşma konusuna gönderme yapmıştır. Sınıf atlamaya çalışırken kendi sınıfına da yabancılaşarak "kan (gönül, sınıf, aidiyetlik) yoluyla akrabası (zümre, grup, sosyal tabaka) olmayan" çalışanların içine düştükleri yabancılaşma durumunu gözler önüne sermiştir.

Kafka, *Amerika* isimli romanında, genç ve tecrübesiz bir genç olarak Amerika'ya gelen Karl Rossmann'ın yaşadığı çaresizlikleri anlatmıştır. Rossmann, tıpkı *Dava* ve *Şato* romanlarının kahramanları gibi yeni geldiği yere (Amerika) yabancıdır. Rossmann, burada para kazanma hırsına kapılmış ve bunun sonucunda da kendisini aşırı bir gayretkeşliğe kaptırmıştır (Kafka, 1983, s. 152). Üstelik asansörcü olarak çalıştığı oteldeki yönetici, aşırı katı olmasının ötesinde zaman zaman Rossmann'a sadistçe davranışlar sergilemektedir (Kafka, 1983, s. 179-183). Rossmann'ı özellikle düş kırıklığına uğratan şey, bir asansörcü gencin asansörün mekanizmasıyla tek ilişkisinin bir düğmeye barsak asansörü harekete geçirmek olmasıdır. Asansörü işleten mekanizmanın onarımı için yalnızca otelin makinistleri kullanılmaktadır (Fischer, 1985, s. 46-47). *Amerika* romanındaki otel yöneticisinin davranışları ve cezalandırma yöntemleri, *Ceza Sömürgesi*'ndeki subayın hükümlüye karşı davranış ve verdiği cezalar şaşırtıcı ölçüde birbirine benzemektedir (Kafka, 2010, s. 25). Benzer temalar, Kafka'nın *Bir Açlık Şampiyonu* adlı hikâyesinde de okuyucunun karşısına çıkmaktadır. Hikâyede, azalan ilgiye rağmen mesleğini sürdürmeye çalışan Açlık Şampiyonu, kapatıldığı bir kafeste günlerce aç bırakılmaktadır. Geceleri başında bekleyen nöbetçilerden bazıları yemek yiyebilmesi için görevlerini savsaklarlar, ulaşabileceği yerlere yemek bırakırlar. Böyle zamanlarda yemek yemediğini kanıtlamak için saatlerce şarkı söyleyerek nöbetçilerle sohbet etmeye çalışarak büyük bir kanaatkârlık ve gayretkeşlik örneği sergilemektedir (Kafka, 2005, ss. 174-175). "Dışardan bakınca sözde bir görkem içinde herkesten itibar görerek ama yine de çokluk hüzne gömülmüş yaşayıp giden ve kimse ciddiye almadığından, hüznü büyüyen" (Kafka, 2005, s. 179-180) Açlık Şampiyonu kendi kategorisindeki başarısına rağmen giderek yabancılaşmaktadır. Dışsal başarı dünyasının anlamsızlığını daha iyi kavramaya başlayan şampiyonu asıl üzen şey insanların onun başarılarına kayıtsız kalmaları değil, onu sahtekârlıkla suçlamalarıdır (Kafka, 2005, s. 185). Hikayede, diğer insanlar ve özellikle de yöneticileri tarafından yaptığı işe değer verilmeyen, saygı gösterilmeyen çalışanların içine düştüğü üzüntü verici duyguları ele alınmaktadır. Açlık Şampiyonu, işini hakkıyla yerine getirdiği hâlde yöneticileri tarafından yeterince takdir göremediği için "fasılasız çalışıyorum ama hâsıla yok, arı gibi çalışıyorum ama bal yok!" hissiyatına kapılan çalışanların duygularına tercüman olmaktadır. Benzer temalar, *Köy Öğretmeni* adlı hikâyede de hissedilmektedir. Bu hikâyede de, köyün öğretmeni ile ona yardımcı olmak isteyen bir tüccarın belirli bir konuyu aydınlatmak için yaptıkları iyi niyetli çabalar, yaptıkları çalışmaların yeterince değer görmemesi ile sonlanmakta (Kafka, 2002, s. 76) ve okuyucunun zihninde "Aşkla çalışanı şevkle sömürürler", "Niyet neydi akıbet ne oldu?" gibi çelişkiler belirmektedir. Kafka, beş kişilik bir işyeri ortamını anlattığı kısa hikayesinde harcadığı emeğe yeterince saygı görmeyen bir çalışanı betimlemiştir: "En eskisiydi mağazadakilerin, önceki şefin yanında da çalışmış, başından bizlerin hiç karşılaşmadığı bir sürü olay geçmişti… şimdiden canlı bir cenazeye dönüşmüştü… kırk yıldır, eli altında bir el arabası, sandık ve paketlerle uğraşmaktan canı çıkıyordu. Yaptığı işi gönüllü üstlenmiş, ama sonradan bu davranışı unutulup gitmiş, zaman değişmiş, kendisine değer veren kalmamış, sağında solunda en korkunç hatalar işlenmesine karşın kimse yardımına başvurmaz olmuş, o da bundan duyduğu derin üzüntüyü ister istemez içine atmış, üstelik çetin görevine daha sıkı bağlanmıştı" (Kafka, 1994, ss. 329-330). Görüldüğü gibi bu çalışan, yaptığı hizmetlere gereken değer verilmediği hâlde bu çalışanın çalışma algısında herhangi bir azalma olmamış aksine daha da artan, sarsılmayan bir özveri ve gayretle çalışmalarına devam etmiştir.

Kafka, yabancılaşma dünyasının karabasanını anlatma gücü ile, bu yabancılaşmış dünyanın boğucu ağırlığını bir kenara atan uyanıklığı ile, tıpkı fırtınada çıkan bir şimşek gibi, bize bir başka dünyanın var olabileceğini göstermiş ve bu dünyaya karşı önüne geçilmez bir özlem duymuştur. Kafka'nın eserlerinde ortaya çıkan, insanın alınyazısına değgin büyük soru, çağımızın insanının itirafı değerindedir: *Bir Köpeğin Araştırmaları*'ndaki kahraman, "Araştırmalarımda gerçekten bu kadar yalnız mıyım?" diye sormaktadır (Garaudy, 1991, s. 135).

Kafka ve Albert Camus gibi yazarlarla dünya edebiyatında etkin olan yabancılaşma kavramı, bireyin aidiyet duygusunu yitirmesiyle, önce kendisine, ailesine ve arkadaşlarına olmak üzere yakın çevresine, sonrasında da içinde yaşadığı toplumun değerlerine, idare edildiği sisteme ve kültürüne yabancılaşması, romanlarda dikkat çeken yabancılaşma çeşitleri içinde en çok etkili olanlardır. Modern dünyada meydana gelen ekonomik, kültürel ve siyasi değişimlerin birey ve toplumlar üzerinde yarattığı etkileri irdelemek bakımından, son derece dikkate değer bir konudur. Bu nedenle sosyologlar, psikologlar, felsefeciler ve sanatçılar yabancılaşmayı daha iyi tarif edebilmek için çağdaş oyun ve romanlardan örnekler gösterme yoluna sıkça başvurmaktadırlar (Alver, 2012, ss. 29-30).

Bu bölümün başında da açıklandığı üzere, çalışma hayatındaki yabancılaşma sorunu genel-

likle dev makineler ile iç içe iş gören fabrika çalışanlarında ortaya çıkmaktadır. Yabancılaşmış insan modeli olarak adlandırılan bu tür çalışanlar, bütünü görememek hastalığına tutularak kendilerini aşırı derecede ayrıntıya boğulmuş gibi hissetmektedirler. Hatta belirli bir süre sonra ne hissettiklerini bile anlayamayacak hale gelmektedirler. Sürekli olarak aynı işi yapan çalışan belli bir zaman sonra bu işi neden yaptığını unutmaya başlamakta ve giderek yaptığı işe, hangi amaca hizmet ettiğine yabancılaşmaya başlamaktadır. Bu tür çalışanlar ayrıntılar arasında kaybolarak bütüncül görüşten uzaklaşmaktadırlar. Böylesi davranışlar, Kafka'nın eserlerinde sıklıkla ele alınarak işlenen bir konudur. Balcı, bu hususu şu sözlerle açıklamıştır: "Kafka, eserlerinde ele aldığı kişi, yer ve hayvanları tasvir ederken en ince ayrıntılarıyla ele alıp aktarmıştır ve bu Kafka'nın mikroskobik bakış açısını göstermektedir. Bu mikroskobik bakış açısı kendisini en çok Gregor Samsa'nın böcekleşen vücudunda göstermektedir" (2012, s. 36).

Kafka, yazdığı eserler dışında gündelik hayatında da çalışma yaşamındaki yabancılaşma konusundaki düşüncelerini açıklamıştır. Gustav Janouch ile yapmış olduğu söyleşide şunları söylemiştir: "Marangozluktan başka çiftçilikte ve bahçıvanlıkta da çalıştım. Hepsi de dairedeki zoraki işlerden daha güzel, daha değerliydi. Kişi dairede daha üstün, daha iyiymiş gibi görünür ama ancak görünüştür bu. Gerçekte kişi daha yalnız, dolayısıyla daha mutsuzdur o kadar. Zihni çalışma, insan toplumundan koparıyor kişiyi. El işiyse, insanlara yöneltiyor" (Janouch, 1966, s. 13). Yazar Paul Adler'in sade yaşantısına çok imrendiğini belirten Kafka, "Anlamı, sağlamlığı ve güzelliği olan bir yaşayış kurabilseydim her şeyi bırakırdım… Ömrümün bir dairede tükenip gitmesine göz yumduğum için, onun yanında hep yürek karası duyarım" (Janouch, 1966, ss. 13-14) diyerek bu konudaki düşüncelerini ifade etmiştir.

2.2. Yabancılaşmanın Bireydeki Yansıması: Ayrıntılarda Kaybolma

Kafka, küçük ayrıntılara önem verip bu küçük ayrıntılardan bütün oluşturabilen bir yazardır. Kafka'nın *Şato* isimli romanı da, modern toplumdaki ayrıntı olgusunu yansıtmak istercesine yüzlerce ayrıntının yapılandırılmasıyla oluşmuş bir romandır. Öyle ki, kendini bu ayrıntılara kaptırmış bir okuyucunun, çoğunlukla ayrıntıların üzerinden inşa edilmiş bütünselliği gözden kaçırabilmesi mümkündür. Bütünsellik gözden kaçtığında da okuyucunun gözüne ayrıntıların çoğu saçma gelebilmektedir (Karadaş, 2012, s. 956). Kafka, bir edebiyatçı olarak küçük ayrıntılara inerken büyük bağlamı algılayamamakla suçlanır genellikle. Kafka, dünyayı sarsan gök gürültülerine değil, duyulması olanaksız seslere kulak vermiştir. Kafka, olayları ve çevresini "kırık dökük tasarımlar gibi" gördüğü (Fisher, 1985, s. 16) ve ayrıntılara boğulduğu için zaman zaman bağlamı kaçırmıştır. Bir edebiyat biçimi olarak Kafka'nın üslubu eleştirilmekle birlikte kabul edilebilir bir üsluptur. Öte yandan, yöneticilerin ve yönetim bilimleri literatürünün Kafka'dan alabileceği pek çok şey vardır. Şöyle ki; uygulayıcı konumundaki yöneticiler ve yönetim bilimlerine kuramsal katkıda bulunabilmek için çalışmalar yapan akademisyenler, ayrıntıları tümüyle bir tarafa itmeden ama bağlamı da kaçırmayacak şekildeki bir yönetimsel bakış açısını yakalamayı hedeflemelidirler. Bunun aksi bir yaklaşım, yönetim kuram ve uygulamalarının tüm paydaşları (yönetici, yönetilen, akademisyen) için olumsuz bir yönetimsel algının ortaya çıkmasına neden olacaktır (Keskin, 2012, s. 25).

Kafka'nın edebi üslubu, parçaya veya bütüne bakışını yönetim bilimleri açısından ele almak ve bir takım çıkarsamalarda bulunabilmek mümkündür. Kafka'nın *Çin Seddi'nin İnşasında* adlı hikâyesinde yer alan ifadeler, neredeyse hiçbir yoruma yer vermeyecek şekilde yöneticilerin sahip olmaları gereken "bütünsel (holistik) görüş"ü tarif etmektedir. Kafka'ya göre bireyler, en üst kademedeki yöneticilerin direktiflerini okuyup incelerken kendi kendilerini tanımakta ve başlarındaki yöneticiler bulunmasa, gerek okulda edindiği bilgilerin, gerekse insan aklının o büyük bütündeki küçük görevi için kendisine yetmeyeceğini kavramaktadırlar (Kafka, 2002, s. 132). "Var gücünle yöneticilerin direktiflerini anlamaya çalış, ama belli bir sınıra kadar; bu sınıra geldin mi düşünmeyi bırak!" (Kafka, 2002, s. 132) diyen Kafka, çalışan bireylerin kendilerini, örgütsel amaçlarla bireysel amaçları uyumlaştırma işlevini gören yönetimsel otoriteye teslim etmeleri gerektiğini, teslimiyetçi bir ruhla hareket etmelerinin kendi yararlarına olduğunu ileri sürerek çağdaş deyimle "konformist" davranmaları gerektiğini ileri sürmektedir. Kafka'nın burada salık verdiği konformizm, çevresinde kabul görmüş hâkim görüş ve davranış biçimine uyan çalışanların yaşam anlayışını ifade etmektedir. Aşırı uysallık veya uygitsinci olarak da isimlendirilen bu tür çalışanlar, kabul edilen standartlara uygun davranmakta, kurumun kurallarına muhalefet etmemekte ve kabullenici bir tavır takınmaktadırlar. Kafka, adını "konformist" olarak koymasa da insanların, bu kavramın hakkını verecek ve kavramın içini tam olarak dolduracak bir davranış biçimine yönlenmeleri gerektiğine ilişkin (haklı veya haksız) birtakım argümanlar ileri sürmüştür.

3. Aşırı Gayretkeşlik

Gayretkeş kavramı, anlam olarak ve gündelik kullanımda gayret eden, çalışan anlamına gelmektedir. Yönetim bilimleri açısından incelendiğinde, bu kavrama benzer veya yakın anlamlar taşıyan kavramlara bireysel performans değerlendirme literatüründe sıklıkla karşılaşıldığı görülmektedir. Oysa bu çalışmada aşırıya kaçan bir gayretkeşlik konusu ele alındığı için gerek sözlük anlamı açısından, gerekse yönetim bilimleri açısından olumsuz bir anlam ortaya çıkmaktadır. Bu çalışmada Kafka'nın ifade etmeye çalıştığı şekline bakıldığında gayretkeşlik, bireyi duygusal olarak çepeçevre sarmış; onu bencilliğe, yalnızlığa, pragmatik davranmaya itmiş, yabancılaşmış insan modeli haline getirmiş ve nihayetinde ekonomi biliminin cismanileştirerek kimlik verdiği "profit maxymiser cost minimiser" (kazancınıençoklayan kayıplarını minimize eden) olarak tanımladığı, "rational man" (rasyonel birey) olarak adlandırdığı homo economicus (ekonomik insan) haline getirmiştir.

3.1. Kafka'nın Eserlerinde Çalışma Hayatında Aşırı Gayretkeşlik İmgesi

Kafka'nın *Değişim* adlı hikâyesinde, bir firmada pazarlamacı olarak çalışan Gregor Samsa, bir sabah tedirgin düşlerden uyandığında kendisini dev bir böceğe dönüşmüş olarak bulmuştur. Bu haliyle yerinden kalkamayan Samsa, yaptığı mesleğin güçlüklerini, katlandığı telaş, tedirginlik ve sıkıntıları, çalışanlara yüksekten konuşan yöneticileri hatırlayarak ilk etapta moral bozukluğuna uğramıştır fakat saatin ilerlemesiyle birlikte işe yetişme telaşına kapılmıştır. Kocaman bir böceğe dönüşmüş bir hâldeyken bile çalışmayı, şirkete faydalı olmayı düşünmektedir. Çağdaş söylemiyle şirketi için işgücü kaybına neden olmak isteme-

mektedir (Kafka, 1995, s. 6-7). Samsa, kendisini adeta şirkete vakfetmiş gibi düşünmekte ve adanmışçasına bir bağlılık hissetmektedir fakat bu haliyle artık şirkete gidemeyeceği aşikârdır. "Hem trene yetişse bile patronun paylayıcı sözlerini işitmekten kaçınılacak gibi değildi çünkü mağazadaki yardımcı kuşkusuz beş treninde kendisini beklemiş, gelmediğini görerek durumu çoktan patrona rapor etmişti… Kuşkusuz, patron sigorta doktorunu yanına alıp gelecek, bütün karşı görüş ve itirazları, daha ağızdan çıkar çıkmaz doktoru tanık gösterip geri çevirecekti. Öyle ya sigorta doktoru için insanları hepsi sapasağlamdı işten kaçarlardı yalnız" (Kafka, 1995, s. 8). Açıkça görüldüğü gibi Samsa'nın patronunun yönetim anlayışı X Teoremine yakınsamakta, patronun güdümündeki sigorta doktoru da insanların güvenilmez birer yalancı oldukları ön kabulüyle hareket etmektedir. Samsa, "İşe en ufak bir gecikmede çalışan hakkında hemen en kötü kuşkuların beslendiği bir firmada çalışmaya mahkûm edildiği" (Kafka, 1995, s. 8) için içerlemekle birlikte, geç kalmak konusundaki mazeretini öğrenmek için evine kadar gelen müdürüne karşı uslanmaz bir itaatkârlık ve iyimserlikle şunları söylemiştir: "Birazdan kendim mağazaya geleceğim. Lütfen bunu patrona bildirip saygılarımı iletin kendisine… Şimdi giyinir yola çıkarım. Görüyorsunuz dik kafalı değilim; çalışmaktan zevk duyarım… böylesi anlar, geçmişte yapılan işleri anımsamak ve ileride, engel ortadan kalktıktan sonra daha büyük bir şevk ve gayretle işe sarılmayı düşünmek için biçilmiş kaftandır" (Kafka, 1995, ss. 17-21). Samsa, eserin ilerleyen bölümlerinde işe gidemediği ve ailesinde umutsuzluğa neden olduğu için giderek artan bir şekilde utanç ve acıyla kahrolmuş, üzüntüden vücudunu ateş basmaya başlamıştır (Kafka, 1995, s. 35).

Kafka'nın *Çin Seddi'nin İnşasında* hikâyesinde setin inşa ediliş süreci ve bu süreçte görevli olan çalışanların çalışma psikolojisi öykülenmiştir. Hikâyeye göre, ülkenin bütün sınırı bölümlere ayrılmış ve duvar bölümler halinde inşa edilmektedir. Bu bölümler birleştirilerek duvarın inşasının bitirilmesi hedeflenmektedir. Duvarın inşasında görev yapan çalışanlar da her bir bölümü birleştirdiklerinde, bir diğer bölüme ulaşmak için büyük bir gayret ve özveriyle çalışmaktadırlar. Duvar tek taraflı olarak inşa edilmemiştir çünkü yapılacak işin çalışanların gözünde büyümemesi istenmemekte ve gayretlerinde bir azalma olması arzu edilmemektedir. Bütün halk duvarın yapılması için birlik olmuş ve yıllar boyunca çalışmışlardır (Kafka, 2002, s. 126). Setin yapımında çalışanların örgüt kültürü açısından profilleri incelendiğinde üst seviyedeki çalışanların ait olma duygusu ve örgütsel bağlarının, yalnızca parasını almaya bakan alt seviyedeki gündelikçilerden çok daha yüksek olduğu görülmektedir (Kafka, 2002, s. 128). Yöneticiler, üstün gayretler sarf ederek iki sur parçasının birbirine bağlanma şenliğinin coşkusunu henüz yaşarlarken yerlerinden alınıp çok uzaklara gönderilmektedirler. Yolculukları sırasında yükselen bitmiş set parçalarıyla karşılaşmakta, daha üst kademeden yöneticilerin kaldıkları barınaklardan geçmekte, söz konusu yöneticiler tarafından nişanlarla ödüllendirilmekte (Kafka, 2002, s. 128) ve bitmek tükenmek bilmeyen bir azim ve gayret içinde yaşamlarını tamamlamaktadırlar.

Kafka, *Yuva* adlı hikâyesinde ideal çalışma ortamını dünyadan kopmuş, mühürlenmiş bir mahzen olarak düşlemiştir. Hikâyedeki yaratık, kendisine köstebek yuvası gibi, kesişen tünellerden oluşmuş bir yuva yapmıştır (Kafka, 2002, s. 283). Buradaki tünel metaforu basit bir benzetme olarak algılanmamalıdır çünkü çok çalışkan ve kanaatkâr olan köstebekler, uzun çabalar sonucunda durmaksızın çalışmanın bir ürünü olarak büyük ve karmaşık tüneller kazmaktadırlar fakat Kafka'nın tarif ettiği köstebek, kendisini korku salan, duygularını baskı altında tutan otoriter bir yönetimsel gücün etkisi altında hissetmektedir. Bu otoriter yönetimsel güç, onları hiç görmediği hâlde sadece var olduklarına kanaat getiren, sürekli

gözlem altında olduğu duygusuna kapılmasına neden olan "panoptikon sistemi"nin izleri, yeraltında yaşayan köstebek (olarak kişiselleştirdiği çalışan insan) üzerinde bile varlığını hissettirmektedir.

Jeremy Bentham, 1785 yılında kurguladığı Panoptikon sistemiyle, iflah olmaz kişileri cezalandırmada, masum insanları gözetim altına almada, şüphelileri hapsetmede, işsizleri çalıştırmada, müebbet hapislerde, cezaevi atölyelerinde, imalathanelerde, tımarhanelerde, hastanelerde ya da okullarda kullanılabileceğini fikrini ortaya atmış, (Bentham, 1995: 34), Kafka da Bentham'dan geri kalmayarak sisteme kendi özgün katkısını sunmuş, çağdaş yönetim anlayışı ise bu sistemi en uç noktaya kadar taşıyarak panoptikon mimarisini, çalışma yaşamının sıradan, hatta vazgeçilmez bir parçası haline getirmiştir. Panoptikon sisteminde, gözlem altında tutulan mahkûmlarla (modern anlamdaki çalışanlarla) fazla muhatap olmadan; içeriden dışarıdaki gözetleyenlerin (yöneticilerin) görülmediği ama dışarıdan içerinin görülebildiği tek taraflı bir görüş imkânı sağlayan ve böylelikle de çalışan ile yöneten arasında izole bir mimari tasarlamak amaçlanmaktadır. Çalışanları gelişmiş elektronik sistemlerle izleme imkânının giderek artmakta olduğu günümüzde, "asıl üzerinde durulması gereken şeyin, yönetimsel erkin görünür olması, izleme faaliyetlerinde bulunması değil, hedefini görünür ve izlenebilir kılması" gerekliliği üzerinde durulmaktadır (Rouse, 1994, s. 95).

Şato romanında, K. ile birlikte çalışması için görevlendirilen iki yardımcısı, roman boyunca K.'ya engel çıkarmaktan başka hiçbir işe yaramayan, sürekli anlamsız davranışlar sergileyen tiplerdir. Her ortamda K.'nın yanından ayrılmamakta, onu bir gölge gibi izlemektedirler. Romanın ilerleyen sayfalarında okuyucu, onların görevinin K.'ya yardım etmekten çok onu gözetlemek olduğunu düşünmeye başlamaktadır (Karadaş, 2012, s. 957; Kafka, 2000, s. 23-24). *Şato* adlı romanında K. bir kadastrocu olarak çağrıldığına kimseyi ikna edememesine ve kadastroculuğa dair hiçbir iş yapmamasına rağmen, köyde yaptığı başarılı işler nedeniyle şato memurlarından Klamm, ona ne kadar müteşekkir olduğunu belirten ve onu gayretkeşliğe teşvik eden bir mektup göndermiştir. Mektupta: "Brückenhof'daki Sayın Kadastrocuya! Şimdiye kadar gördüğünüz kadastro işlerini çok beğendim. Yardımcılarınızın çalışmaları da övülmeye değer. Onları çalıştırmasını gerçekten iyi beceriyorsunuz. Gayreti sakın elden bırakmayın, işleri bir sona vardırmaya bakın. Çalışmalara ara verilirse, kızarım doğrusu. Merak da etmeyin, ücret sorunu pek yakında karara bağlanacaktır. Gözümü sizden ayırmayacağım" (Kafka, 2000, s. 141). Öte yandan bir günlük iş kaybına dahi tahammülü olmayan (Kafka, 2000, s. 26) K., yedi gün süreyle şatoya yaklaşmaya çalışmasına rağmen her defasında daha da uzaklaştığını görmüştür (Kafka, 2000, s. 39). Bu olumsuzluklara rağmen yönetimsel güç; katı, otoriter ve ulaşılmaz bir mahiyette tezahür ettiği hâlde, geliştirmiş olduğu gözetleme araç ve sistemleriyle belirli bir korku ve algı imparatorluğu yaratmış, bunun neticesinde ise K. gibi bütün zorluklardan yılmayan, kanaatkâr, uslanmaz bir iyimser haline dönüşmüş, yabancılaşmış ama sonuçta arzu edilen ideal bir tip olarak gayretkeş bir çalışan tipi ortaya çıkmıştır.

Kafka, *Bir Çiftliğin Savunulmasından Sahneler* adlı kısa hikâyesinde ağırlıklı olarak çiftliğin gayretli kumandanının çalışmalarını betimlemiştir. Kendisini yoğun bir çalışma temposuna kaptıran kumandan, yemek arası bile vermeden çalışmalarını sürdürmekte, hatta odasına yemek servisi yapıldığında yemeye bile fazla zaman harcamamak için aceleyle atıştırılmış birkaç kaşık yemekle öğününü geçiştirip işine devam etmektedir (Kafka, 1994, s. 235). Kafka'nın bu hikâyedeki anlatımı bizdeki "paşa çayı" kavramını çağrıştırmaktadır.

Bu tabir; paşa/general olmaya aday subayların gayretkeş çalışmaları süresince vakit ayırıp sıcak içemedikleri çaylarını soğuk olarak içmek zorunda kaldıklarını ifade etmektedir.

Kafka, ölümünden sonra yayınlanan taslak çalışma, fragman ve defterlerinde otoriter yönetimlerin, kişide oluşturmayı amaçladığı gayretli çalışma ve özdenetim imgesini şu sözlerle ifade etmiştir: "Efendisinin varlığından her an ödü kopan geveze kâhya kadın çok şaşırmıştı. Duruşmalar hiç ara vermeden günlerce sürer miydi?" (Kafka, 2006, s. 54) Bilindiği üzere duruşmaların ara vermeksizin günlerce sürmesi söz konusu değildir. Yukarıdaki alıntı, olsa olsa insanların iç dünyasındaki otoriter bir baskı unsurunun kişiyi otokontrol altında tutan aşırı bir özdenetim mekanizmasını ifade ediyor olabilir ki bu da, Kafka'nın düşünsel yapısını tam olarak yansıtan bir durumdur (Kafka, 2006, s. 54). Benzer temalar, aşağıdaki anlatıda da yer almaktadır: "Şefimiz işyerindeki personeli çalışmak için gayretlendirmeye ne gerekli ne de yararlı gözle bakıyor. Kanısınca kimin aklı onu mağaza için elinden geleni yapmaya götürmüyorsa, o iyi bir yardımcı değildir; böyle bir kimse, sessiz sakin yönetilip eldeki tüm olanaklar hizmetine verilen ama bu olanaklardan da sonuna kadar yararlanılan böyle bir mağazada yeri bulunmadığını öylesine kesinlikle hissedecektir ki, işten çıkarılmayı bekleyemeyecek, kendiliğinden işi bırakacaktır. Bu da o denli çabuk gerçekleşecektir ki, ne işyerini ne de iççiyi pek mağdur etmeyecektir. Doğrusu böylesine bir tutum iş çevrelerinde alışılmış değil ama bizim şefte besbelli başarı sağlıyor" (Kafka, 1994, s. 274).

Kafka'nın aşağıdaki anlatısı, çalışma hayatında sahip olunması gereken umut ve gayret duygularını dile getirmektedir: "On beşindeydim, kentte çırak olarak bir mağazaya girdim…ufak tefek ve çelimsiz bir çocuktum…şef beni süzdü ve işe elverişli bulmadı. 'sen pek sıskasın, paket taşıyamazsın, ağır paketleri taşıyacak biri gerekli bize'. 'Ama gayret ederim' diye cevapladım. 'Hem zamanla gücüm kuvvetim de artar'… bir demirci dükkanında işe aldılar beni… taşımam istenen yükler bana göre fazla ağırdı ama yine de bir iş bulabildiğime memnundum" (Kafka, 1994, s. 306).

Kafka'nın *Mezar Bekçisi* adlı tiyatro eserindeki bekçi karakteri, otuz yıldır saray için hizmet eden yaşlı ve hasta bir adamdır. Kısa bir süre önce yönetime geçen kral, tanışmak için bekçiyi saraya davet etmiştir. İlk defa saraya çağrılan bekçi ile kral arasında geçen konuşmalar, adanmışlık düzeyindeki bir çalışma anlayışı ve gayretkeşliği adeta yüceltmektedir (Kafka, 1966, ss. 17-18):

PRENS - …İş dağıtımında bir hata olmuş. Sen fazla mesai yapmışsın.

BEKÇİ – (Yere çökerek) beni işimden çıkarmayınız efendimiz. Bu kadar yıl senin için yaşadım. Bırak da senin için öleyim. Özlediğim mezarın önüne duvar çekme. Severek çalışıyorum. Çalışacak gücüm de var.

Kafka, özel hayatında daha önceki bölümlerde de bahsedildiği gibi alıngan, huzursuz, ürkek, çekingen, tedirgin, kararsız, alçak gönüllü ve karamsar bir kişiliğe sahip olsa da duyarlı ve adalet duygularının gelişmiş olmasından dolayı çalışma hayatında iş disiplinine sahip birisiydi. Çalışma saatleri içinde kendisiyle sohbet etmek için gelen Janouch'a sohbet süresi biraz uzayınca şunları söylemiştir: "Doğrusu sana zamanımı veriyorum ama bu benim kendi zamanım değil İşçi Kaza Sigortası Kurumunun. Onu benim zamanımla soymak için seninle elbirliği ediyorum" (Janouch, 1966, s. 95). Bu sözleriyle Kafka, çalışma saatinde iş harici konularda konuşmaktan rahatsız olduğunu belirterek kibar bir şekilde sohbeti sonlandırmaya çalışmıştır. Kafka'nın bu davranışı, çalışma hayatında "parazit" veya "gürültü" olarak adlandırılabilecek dış âlem girdilerinin çalışma temposunu olumsuz yönde etkilediğini düşünmekte ve işinde gayretli bir çalışan olduğu izlenimini uyandırmaktadır. Çevirmeni ve yarı platonik sevgilisi olan Milena, Kafka'nın özel hayatında da aşırı gayretkeş ve işkolik birisi olduğunu Max Brod'a yazdığı mektuplarda şu sözlerle ifade etmektedir: "Çalıştığı zaman işini nasıl da abarttığını hemen unutuvermişsiniz" (Kafka, 1993, s. 140). "…çalıştığı işyerinden izin isteyememiş. Müdürün karşısına geçip benim yanıma geleceğini söyleyemezmiş. Müdürüne çok hızlı yazı yazdığı için hayrandı. Yalan da söyleyemezmiş ona. İlk nişanlısını sırf çok çalışkan olduğu, her işi başardığı için sevdiğini söyledi" (Kafka, 1993, s. 141). Öte yandan, mektubun muhatabı ve Kafka'nın yakın arkadaşı olan Brod, Kafka'nın amirlerinin "yorulmak bilmez çalışma gücüne büyük bir hayranlık duyduğunu" (Kafka, 1994: 430) zaten biliyordu. Brod, Kafka'nın ölümünden sonra yayınladığı fragmanlarda onun İşçi Kaza Sigortası Kurumunda bu hayranlığı dile getirdiği konuşma metninde şu ifadeler yar almaktadır: "Dr. Marschner, bugüne dek nüfuzunun elverdiği kadar kurumun iyileştirilmesinde bizzat rol oynadığından, başına geçtiği örgütü çok iyi tanıyor, elinde bulundurduğu geniş çaptaki bilgi ve yeteneklerini kurumun hizmetine sunuyor…çalışmaya gelince, her vakit sessizlik içinde, ortalığı yaygaraya vermeden görüp çıkarmıştır işleri; bu uğurda kollayıp gözetmediği biri varsa o da kendisi olmuştur" (Kafka, 1994, s. 413).

Sosyal
Bilimler
Dergisi
Sayı:49

4. Sonuç

Bu çalışmada Franz Kafka'nın eserlerindeki yönetimsel imgelerden çalışma ortamında yabancılaşma ve aşırı gayretkeşlik/işkoliklik imgelerinin ele alınışı incelenmiştir. Kafka, eserlerini tek başına bu konulardan birisini işlemek için ele almamıştır. Aksine eserlerinin çoğunda bu imgelerden bir veya birden fazlasını işlemiştir. Örneğin, kısa bir hikâye olmasına karşın *Yargı* adlı eserinde büyük bir ustalıkla pek çok yönetimsel imgeyi birlikte ele almıştır. Hikayede, ana karakter olan Georg, otoriter/yönetimsel baskılara maruz kalmakta (Kafka, 2005, s. 57), büyük bir gayretkeşlik içinde çalıştığı işyeri ortamında giderek yabancılaşmaktadır (Kafka, 2005, ss. 51-53). Hikayenin bir bölümünde Georg'un babası, ilgisizmiş gibi görünerek aslında onu sürekli olarak takip ederek gözetim altında bulundurduğunu, olan biten her şeyden ve yaptıklarından haberdar olduğunu itiraf etmiştir (Kafka, 2005, ss. 62-65). Georg'un babasının bu otoriter ve baskıcı davranışı, çağdaş panoptikon sistemini çağrıştırdığı gibi, tarihsel bir örneği hatırlatmaktadır. Şöyle ki, Büyük Timur İmparatorluğu'nun kurucusu Timur Han (1335-1405), oğullarına bıraktığı vasiyetnamesinde tıpkı Georg'un babasının davranışlarına benzer türde davranmalarını salık veren şu yönetimsel tavsiyeleri vermiştir: "Hiç ilgilenmiyor görünerek her şeyle ilgilendim. Kabiliyetimce her şeyi denetimim ve hükmüm altında bulundurdum" (Özdek, 1975, s. 52).

Dışsal etkenlerin Kafka'nın hayatı ve eserleri üzerinde etkisi tartışılmazdır fakat Wagenbach gibi düşünenlere göre Kafka, horlanmaya ve başkaldırmaya karşı duyduğu içerleme dolayısıyla yaşamın bazı olaylarını fazlasıyla çarpıtarak sergilemiştir (Wagenbach, 2008, s. 157). Nitekim Kafka'nın aşağıdaki özeleştirisi, Wagenbach gibi yazarları destekler niteliktedir: "Gerçekte, öylesine bozulmuş, utanmaz biriyim ki, çalışmalarımın yayınlanmasında işbirliği yapıyorum. Zayıflığıma mazeret olsun diye durumları gerçektekinden daha zorlu gösteriyorum. Aldatma bu şüphesiz. Eh ne de olsa avukatım ben. Dolayısıyla, kötülükten

hiçbir zaman uzaklaşamam" (Janouch, 1966, s. 20). Sonuç olarak Kafka, eserlerinin hemen hemen tümünde ele aldığı yaşamsal konuları tek yönlü vurgulamalar yaparak ileri, hatta uç noktalara taşımıştır. Dolayısıyla, Kafka'nın eserlerindeki yaklaşım ve benzetmeleri metaforik bir anlatım olarak ele almak pekala mümkündür. Zira metaforik anlatımlar, anlamı güçlendirebilmek için bu tür aşırılıklardan beslenmektedirler. Metafor kullanımı, genel olarak bireyin dünyayı kavrayışına etki eden bir düşünme ve görme biçimi anlamına gelmektedir fakat metaforu, söylemi süslemeye yönelik bir söz sanatından ibaret sanmamak ve öneminin çok daha fazla olduğunu kavramak gerekmektedir (Keskin, 2012, s. 85). Öte yandan, metafor kullanımının dürüst olmadığı ve objektif gerçeğe rehber olarak yanlış yönlendirdiği tartışılmaktadır. Metaforların objektiflikten kısmen yoksun olması, çok sayıdaki yazarın onu kullanmasını engellememektedir. Sonuç olarak, gerek edebiyat, gerekse yönetim literatüründe sıkça başvurulan metafor kullanımı sayesinde; teoriyle pratiği birleştirerek, diğer açıklama unsurlarının kapsamlı bir şekilde yaratamadığı etki, birtakım özgün benzetme ve anlatımlarla yaratabilmektedir (Keskin, 2012, s. 87). Kafka'nın da yaratmaya çalıştığı etki ve ulaşmaya çalıştığı sonuç da zaten bu doğrultudadır.

Gerek Kafka'nın eserleri, gerekse kendisi veya eserleriyle ilgili yapılan yorumlar, yazılan makale ve kitaplar konusunda itidalli olunması gerektiğini ileri süren Hawes'e göre, Kafka ile ilgili olarak bilinçli olarak bir mit yaratılmaya çalışıldığını ve bir kült oluşturulmak istendiğini ileri sürmüştür (Hawes, 2010). Kafka, literatürde fazla dillendirilmeyen bu tür yaklaşımları doğrulayacak delilleri sunmak konusunda oldukça cömert davranmaktadır. Bu konuda ayrıntılı örnekler sunmak hem bu çalışmanın amacını hem de hacmini aşacağı için burada sadece bir örnek aktarmakla yetinilecektir. Kafka ile ilgili yapılan hemen hemen bütün çalışmalarda ağız birliği edilmişçesine katlanılamaz bir aile baskısından bahsedilmektedir. Kafka bu tür baskıları şu şekilde anlatmıştır: "Okuduğum kitaplar sarıyordu beni. Bunu elbet böylece dile getirip söyleyemiyordum ama okumamı sürdürmeme izin vermeleri için yalvarıp yakarmalarımla baş ağırtıyor ya da yasaklamalara karşın okumamı sürdürmekten geri kalmıyordum. Bu benim kendime özgülüğümdü. Kendime özgülüğümü baskı altına almak isteyerek gaz lambasını söndürüp beni ışıksız bırakıyor, davranışları için de şöyle bir neden ileri sürüyorlardı: Baksana herkes uyumaya gidiyor, eh, sen de uyuyacaksın herhalde" (Kafka, 1994, s. 217). Buradaki ebeveyn davranışı, mit haline getirilecek derecede baskıcı ve otoriter olmaktan ziyade ikna edici ve çocuk davranışlarını mantıksal çerçevede açıklamaya yönelmektedir. Normal ölçüler içinde cereyan eden ve her ailede karşılaşılabilecek bu tür yaşantıları mit haline getirmek, zorlama bir yorum gibi görülmektedir. Ayrıca Kafka eğitim hayatında maruz kalmış olduğu baskıları da normal karşıladığını ve bu konuda empati yapabildiğini şu sözleriyle ifade etmiştir: "Eğitimimde işlenmiş hataların zorunluluğu; beni eğitenlerin yerinde ben olsam, ben de başka türlü davranmazdım" (Kafka, 1994, s. 221). Bu aktarımlardan yola çıkarak, Kafka ile ilgili yapılacak araştırma, inceleme ve okumalarda dikkatli ve eleştirel olunması gerektiği sonucunun çıkarılması gerekmektedir.

Kaynakça

Alver, A. (2012). İlk Dönem Türk Romanlarında Yanlış Batılılaşma Sonucu Yabancılaşan Karakterler, *Dede Korkut Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, C. 1, S. 2.

Balcı, U. (2012). Franz Kafka'da Mekân ve Yabancılaşma, *The Journal of Academic Social Science Studies, İnternational Journal of Social Science*, 5 (3), 35-41.

Bentham, J. (1995). The Panopticon Writings, (Ed. and introduced by Miran Bozovic), London: Verso.

Brod, M. (1994). *Kafka'da İnanç ve Umutsuzluk*, Çev. Kamuran Şipal, İstanbul: Cem Yayınevi.

Çiçek, N, (2015). Franz Kafka'nın Eserlerinde Yabancılaşma Problemi, *Beytulhikme An International Journal of Philosophy*, C: 5, S: 1, 141-162.

Ercil, Y. ve Sığrı Ü. (2008). *Stratejik Düşünmenin Sırları ve Sistem Yaklaşımı*, Ankara: Asil Yayınları.

Fischer, E. (1985). *Franz Kafka*, Çev. Ahmet Cemal, İstanbul: Bilim Felsefe Sanat Yayınları.

Frolov, I. (1997). *Felsefe Sözlüğü*, Çev. Aziz Çalışlar, İstanbul: Cem Yayınevi.

Fromm, E. (1997), *Yeni Bir İnsan Yeni Bir Toplum*, Çev. Necla Arat, İstanbul: Say Yayınları.

Garaudy, R. (1991). *Picasso Saint John Perse Kafka*, Çev. Mehmet H. Doğan, İstanbul: Payel Yayınevi.

Genç, N. ve Demirdöğen O. (2000). *Yönetim El Kitabı*, İstanbul: Birey Yayıncılık.

Gündüz, U. (2011). Kafka Metinlerinde İletişim, İletişimsizlik ve Yabancılaşma Olgusu Üzerine..., *Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi*, C: 7, S: 1, 83-95.

Hawes, J. (2010). *Hayatınızı Mahvetmeden Önce Neden Kafka Okumalısınız*, Çev. Suğra

Öncü, İstanbul: Sel Yayıncılık.

Janouch, G. (1966). *Kafka ile Konuşmalar*, Çev. A. Turan Oflazoğlu, Ankara: Bilgi Yayınevi.

Kafka, F. (1966). *Mezar Bekçisi*, Çev. Sevgi Sabuncu, İzmir: Kovan Kitabevi Yayınları.

Kafka, F. (1983). *Amerika*, Çev. Kamuran Şipal, İstanbul: Cem Yayınevi.

Kafka, F. (1993). *Milena'ya Mektuplar*, Çev. Haluk Kunter, Ankara: Neptün Yayıncılık.

Kafka, Franz (1994). *Taşrada Düğün Hazırlıkları*, Çev. Kamuran Şipal, İstanbul: Cem Yayınevi.

Kafka, F. (1995). *Değişim*, Çev. Hakan Alkan, İstanbul: Ada Yayınları.

Kafka, F. (1998). *Aforizmalar*, Çev. Osman Çakmakçı, İstanbul: Altıkırkbeş Yayınları.

Kafka, F. (2000). *Şato*, Çev. Kamuran Şipal, İstanbul: Cem Yayınevi.

Kafka, F. (2002). *Şarkıcı Josefine ya da Fare Ulusu*, Çev. Kamuran Şipal, İstanbul: Say Yayınları.

Kafka, F. (2005). *Hikâyeler*, Çev Kamuran Şipal, İstanbul: Cem Yayınevi

Kafka, F. (2006). *Defterler*, Çev. Osman Çakmakçı, İstanbul: Salyangoz Yayınları.

Kafka, F. (2012). *Bir Savaşın Tasviri*, Çev. Yekta Majiskül, İstanbul: Altıkırkbeş Yayınları.

Karadaş, Y. (2012). İktidar, Tahakküm ve Kafka'nın Şato'su, Gaziantep*: Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 11(3).

Keskin, U. (2012). *Yönetim Felsefesi*, İstanbul: Değişim Yayınları.

Keskin, U. (2015). "Sinema Yapıtlarında Yönetim Düşüncesi" (Ed. Barış Kılınç) Sinema ve Politika, İstanbul: Literatürk Yayınları.

Korkmaz, R. (2009). Metaforik Dönüştürme Biçimleri ve Efendi-Köle Diyalektiği Bakımından Beyaz Kale, Bilig Dergisi, Ahmet Yesevi Üniversitesi, S. 50.

Mairowitz, D. Z. ve Crumb R. (1996). *Kafka*, İstanbul: Milliyet Yayınları.

Marx, K. (1996). *Kapital 1. Cilt*, Çev. Rasih Nuri İleri, İstanbul: Scala Yayıncılık.

Marx, K. (1997). *Yahudi Sorunu*, Çev. Niyazi Berkes, Ankara: Sol Yayınları.

Marx, K. ve Engels F. (1997). *Komünist Parti Manifestosu*, Çev. Muzaffer Erdost, Ankara: Sol Yayınları.

Özdek, R. (1975). *Siyasi Vasiyetnameler*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

Rouse, J. (1994). "Power/Knowledge", Gutting, Gary (ed.), The Cambridge Companion to Foucault, Cambridge: Cambridge University Press.

Sargut, A. S. (1994). *Kültürlerarası Farklılaşma ve Yönetim*, Ankara: V Yayınları.

Turan, M. İ. (2001). *İnsan Olması Engellenmiş İnsan*, İzmir: Etki/Bulut Yayınları.

Türkel, İ. (2012). Modern Örgütlerde Yabancılaşma ve Kafka'nın "Dönüşüm" Romanının Bu Bağlamda Analizi, *Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C: 1, S: 2, 34-50.

Wagenbach, K. (2008). *Franz Kafka Yaşam Öyküsü*, Çev. Kamuran Şipal, İstanbul: Cem Yayınevi.

TÜRKİYE'DE CARİ AÇIĞIN SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞİ: KOİNTEGRASYON TESTLERİNDEN BULGULAR

Süleyman Koç

İbrahim Bakırtaş

Öz

Yakın geçmişte cari açığı yüksek olan bir çok gelişmekte olan ülkede yaşanan krizler sonrasında, yüksek ve sürekli cari açıklar, krizlerin belirleyicilerinden birisi olarak öne çıkmış ve sürdürülebilirliğinin ampirik analizi önemli hale gelmiştir. Türkiye de ikiz açık verirken yaşadığı 2001 krizi ve yüksek cari açıkla girdiği 2008 küresel finans krizinden ciddi şekilde etkilenmiştir. Bu çalışmanın amacı, 1992:1-2015:3 dönemi için Türkiye'de cari açığın sürdürülebilirliğini Husted (1992) perspektifinde; Engle ve Granger (1987), Johansen (1991), Pesaran ve Shin (1999) ve Pesaran vd. (2001) yöntemlerini uygulayarak sınamaktır. Elde edilen ampirik bulgulara göre ithalat ve ihracat serileri arasında bir eşbütünleşme ilişkisi vardır ancak cari açık zayıf formda sürdürülebilirdir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye ekonomisi, cari açığın sürdürülebilirliği, eşbütünleşme, ARDL sınır testi.

SUSTAINABILITY OF CURRENT ACCOUNT DEFICIT IN TURKEY: EVIDENCE FROM COINTEGRATION TESTS

Abstract

Intherecentpast, many developing countries with high and permanent current account deficit experiences crisis. After these crises high and permanent current account deficits emerge done of the determiner of thecrisis and testing the sustainability of these deficits become popular in the literature. Turkey affected severely from a twin-deficitcrisis in 2001 and the global financial crisis in 2009, which is experienced in a high current account deficit period.The aim of this study is to test the sustainability of Turkish current account deficit in Husted's (1992)perspective by applying methods of Engle and Granger (1987), Johansen (1991), Pesaran and Shin (1999) and Pesaranet al. (2001) for the period 1992Q1-2015Q3. According to empirical results,we found a cointegration relationship between import and exportseries, but the current account deficit is sustainable in the weak form.

Keywords: Turkish economy, sustainability of currentaccountdeficit, cointegration, ARDL bounds test.

Jel Code: F32, C22

Giriş

1980 ve 1990'lı yılların önemli iktisadi sorunlarından biri dış açıklardır. Dış açıkların finansal krizlerin nedenlerinden biri olduğuna dair görüşler; cari açığın belirleyicilerinin ve sürdürülebilirliğinin akademik çevrelerde tartışılmasına ve araştırılmasına neden olmuştur. 2008 küresel finanskrizi sonrasında uluslararası makroiktisat literatüründe görüştekrar önem kazanmıştır. Sorunun Türkiye için incelenme dönemleri dünya literatürüyle eş zamanlılık göstermektedir. Bilindiği gibi2000 ve 2001 yıllarında yaşanan krizlerin ardından makroiktisadi istikrar, başarılı enflasyon hedeflemesi, mali baskınlığın düşürülmesi, faiz oranlarındaki gerileme neticesinde finansal sistem Türkiye'de gerçek vazifesi olan reel kesim yatırımları ve hanehalkı tüketiminin finansmanını sağlamaya başlamıştır.

Türkiye'nin 2000'li yıllardaki dikkat çekici büyüme performansı büyük ölçüde iç talep tarafından belirlenmiştir. Net ihracatın bu performansa katkısı çok az ya da negatif yönde olmuştur. Bu eğilim 2008-2009 küresel finans krizi nedeniyle bir süreliğine kesintiye uğramıştır. Ancak kriz sonrasında kısa vadeli sermaye girişlerine ve kredi büyümesine dayalı olarak iç talepte hızlı bir toparlanma gözlemlenmiştir. 2011 yılında cari açığın milli gelire oranı çift haneli seviyelere yaklaşmıştır. Uygulanan makro politikalar yardımıyla, bu oran 2012 yılında %6'ya gerilemiştir. Türkiye ekonomisinin büyüme performansı büyük ölçüde iç talep ve dış tasarruf kullanımına bağlı bir görünüm sergilemektedir(Röhnvd., 2014). Bu dış tasarruf kullanımı kriz sonrası dönemde kısa vadeli borç artırıcı girişlerden meydana geldiğinden dış dengeye dayalı kırılganlıklar artmıştır. Bu kırılganlık artışı 2013 ortalarından itibaren Amerikan Merkez Bankası (FED)'nın genişletici para politikasından çıkacağını ilan etmesi ve faiz artırımına gideceğini ilan etmesinden sonra başlayan (tapering) finansal çalkantı ile ilişkilidir. Bu finansal çalkantı sırasında Türkiye, Hindistan, Endonezya, Brezilya ve Güney Afrika "kırılgan beşli" olarak adlandırılmıştır. Bu gelişmekte olan ülkelerin başlıca ortak özellikleri; cari açığın milli gelire oranının yüksek oluşu, düşük büyüme performansı, gelecek dönemlere ilişkin artan dış finansman ihtiyaçlarıdır (Çeviş ve Ceylan, 2015).

Cari açığın üç farklı kaynağı vardır. Bunlar; tasarruf-yatırım dengesi, dış ticaret dengesi ve net dış varlıklardaki azalmadır. Yakın geçmişte yurtiçi tasarrufların milli gelire oranı %15 düzeyine gerilemiştir. Bu durum, yurtiçi yatırımların finansmanında yurtiçi tasarruflar yetersiz kaldığından dış tasarruf kullanımını bir zaruret haline getirmiştir. Yatırımların finansmanında dış tasarrufların ağırlığının artmasından ötürü konjonktürel dalgalanmalarda küresel finans piyasalarındaki olumlu likidite koşulları ekonominin iç dinamiklerinin önerdiğinden daha yüksek hızda büyümesine, olumsuz likidite koşulları ise daha hızlı daralmasına neden olabilmektedir.

Tarafımızca yapılan bu çalışma mevcut çalışmalar ışığında hazırlanmış ve sadece Türkiye için yapılan çalışmalar için bir güncelleştirme amacı taşımaktadır. Dış dengeye dayalı kırılganlıkların gündemde olduğu ve sıkça tartışma konusu olduğu bir ortamda bu çalışmada Türkiye'de cari işlemler açıklarının sürdürülebilirliği incelenmektedir. Bu inceleme 1992:1 ve 2015:3 dönemini kapsayan bir veri seti yardımıyla, Zamanlararası Optimizasyon Yaklaşımı temelindeki bir teorik altyapıyla; İki Aşamalı Engle-Granger Eşbütünleşme, Johansen

Eşbütünleşme ve Gecikmesi Dağıtılmış Otoregresif (ARDL) model ve sınır testi yöntemleriyle gerçekleştirilmektedir.

1. Türkiye'de Cari Açığın Gelişimi Üzerine Gözlemler

Türkiye'nin 24 Ocak 1980 kararları sonrasında ihracata dayalı büyüme stratejisini benimsemesi ve 1989 yılında Türk Lirasının konvertibl olması finansal sistemi dışa açmıştır. Bu iki önemli adım, Türkiye ekonomisini bankacılık ve ödemeler dengesi krizleriyle dolu bir dönemdeistikrarsızlıkları deneyimleyerek, büyümeyi öğrenmeye itmiştir.Bilhassa 2001 krizi Türkiye ekonomisi açısından bir kilometre taşıdır. 2001 krizinin ardından uygulamaya konulan IMF güdümlü istikrar programının başarılı bir şekilde uygulanması neticesinde ekonomideki kırılganlıklarda önemli ölçüde azalma olmuş ve yüksek reel GSYH büyüme oranları yakalanabilmiştir.

1980-2001 döneminde kamu açıklarının finansmanının bankacılık sistemi üzerinden sağlanması, finansal sistemin özel sektör yatırımlarına tahsis edebileceği kredi miktarını büyük ölçüde azaltmıştır. Yüksek oranlı kamu kesimi borçlanma gereği (KKBG) ve çok yüksek seyreden reel faizler nedeniyle meydana gelen dışlama etkisi özel sektörün borçlanma imkânını sınırlandırmış, reel kesim firmalarını yatırım yapmak yerine yüksek getiri sunan kamu kesimi borçlanma kâğıtlarına yönlendirmiştir. Sonuç olarak, bu gelişmeler özel kesim yatırımlarını azaltmıştır. 2001 krizi sonrasında maliye politikasında sağlanan başarı neticesinde kamu açıklarında ciddi iyileşmeler sağlanmış ve düşen KKBG sayesinde bankacılık sistemi esas vazifesi olan özel sektör yatırımlarını ve hanehalkı tüketimini finanse etmeye başlamıştır. Finansal sistemden borçlanabilme imkânının artması,hanehalkları için tüketimi dönemlerarası bir olgu haline getirmiştir. Büyüme beklentilerinin yüksek olması tüketimde hızlı bir artışa yol açmıştır. 2001 sonrasında kamu kesimi tasarruf açıklarıyla özel kesim tasarruf açıkları arasındaki ters yönlü ilişki kamu kesimi açıklarının düşmesinin ve özel kesim yatırım ve tüketiminin yükselmesinin bir neticesidir. Hanehalkı tüketim artışına paralel olarak tasarruflar azalmıştır. Bu azalış, Türkiye'nin cari işlemler dengesi üzerinde önemli bir belirleyici olmuştur. 2001 krizi öncesinde kamu kesimi açığı ve cari işlemler açığı -ya da ikiz açıkların- sürdürülebilirliğine dair endişeler, 2001 krizi sonrasında yerini özel kesim tasarruf açığının sürdürülebilirliğine bırakmıştır. 2002-2006 arası beş yıllık dönemde aritmetik ortalaması yüksek, varyansı düşük bir büyüme performansı gözlenirken, 2007-2011 arasına denk düşen dönemde ise ortalaması düşük, varyansı yüksek bir büyüme performansı gözlemlenmiştir. 2001 krizi sonrasında küresel finansal piyasalardaki olumlu likidite koşulları sayesinde, cari açığın finansmanı uzun vadeli sermaye girişleri ve doğrudan yabancı yatırımlar (FDI) ağırlıklı olarak sağlanmıştır. Küresel finansal krizin ertesinde ise bu kompozisyon yerini, gelişmiş ekonomilerdeki canlandırma paketleri ve niceliksel gevşeme politikalarının bir sonucu olarak gelişmekte olan ekonomilere yönelen kısa vadeli sermaye akımlarıyla finansmana bırakmıştır. Doğası gereği borç yaratıcı olan kısa vadeli sermaye girişlerine dayalı finansman eğilimi kriz sonrasında cari açığın doğurduğu risklere dair vurgulanan bir gelişme olmuştur (OECD, 2014; IMF, 2014). Küresel kriz sonrası çabuk toparlanan iç talep koşulları ve kredi genişlemesinin de etkisiyle 2010 ve 2011'de yüksek

oranlı büyüme performansı gözlenmiştir. Bununla birlikte 2011'de GSYH'ye oran olarak %9,7'ye ulaşan cari açığı düşürebilmek için kısa vadeli sermaye akımlarına ve hızlı kredi genişlemesine yönelik alınan makro ihtiyati tedbirler yardımıyla cari açığın GSYH'ye oranı 2012'de %6'ya düşürülmüştür. 2003 sonrası dönemde tüketici kredi büyümesinin cari dengeyi anlamlı ve negatif yönde etkilediği ifade edilmektedir (Alioğulları vd., 2015).

Son 10 yıllık dönemde Türkiye'de cari dengenin çevrimsel kısmındaki salınımların iki yönde de %3'e kadar yükselebildiği ve bu oynaklığı büyük ölçüde ithalat bileşeninin tetiklediği görülmektedir. Ayrıca büyümeden taviz verilmeden cari açığın %5'in altına indirilmesinin güç olduğu belirtilmektedir (Kara ve Sarıkaya, 2013).

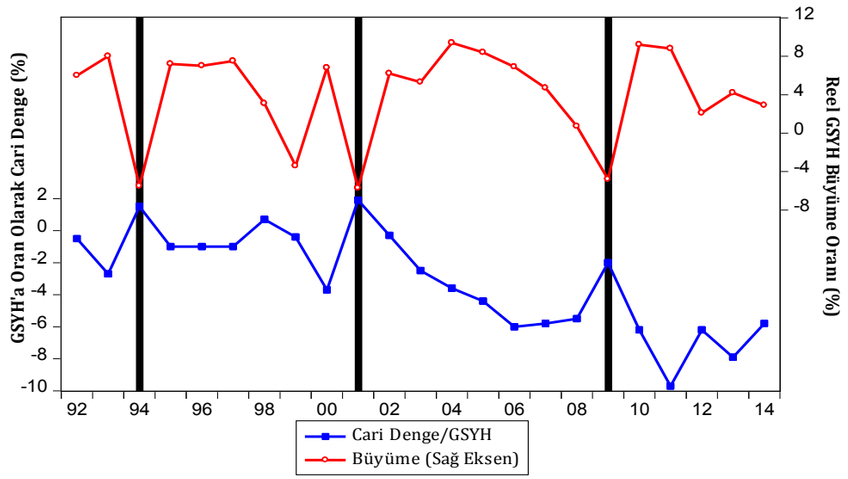
Türkiye'nin 2000'lerdeki yüksek oranlı ihracat artışında üretim yapısından ziyade coğrafi avantajını kullanmasının etkisi göze çarpmaktadır. Dönem içerisinde rekabet gücünü büyüme hızı ve nispi fiyatları düşük olan sektörlerde artıran Türkiye, başlıca ticaret ortaklarının büyüklüğü ve yükselen pazarlara ulaşmadaki başarısının bir sonucu olarak ihracatını hızla artırmıştır (Taymaz vd.,2011). Türkiye'nin geleneksel ana ticaret ortağı olan Avrupa'nın yanında, hızla büyüyen Orta Doğu ve Kuzey Afrika (MENA) bölgesine de yönelmesinin ihracatındaki artışa katkısı dikkat çekicidir. Bununla birlikte, ihracatın sektörel boyutu için aynı başarıdan söz edilememektedir. Yaklaşık son 10 yılda küresel ticarette Türkiye'nin ihraç ettiği ürünlere yönelik kayda değer bir talep artışı gözlenmemektedir. Ayrıca Türkiye'nin ihracat kompozisyonunda yakın geçmişte küresel ticarette önemi hızla artan sektörlere doğru bir eğilimden de bahsedilememektedir.

Türkiye'de imalat sanayiinde üretimin ithal girdi bileşeni artış göstermektedir. Yapılan araştırmalara göre söz konusu oranı artıran iki temel kaynak vardır. Birincisi, sanayiin üretim yapısının ithal girdi kullanımı yüksek olan sektörlerden yana dönüşüm göstermesi,ikincisi firmaların önemli bir kısmının, artan oranlarda ithal girdi kullanımını tercih etmesidir. İkinci kaynağa dair eğilimin nedenleri arasında; bazı ara ve yatırım mallarında yeterli miktarda yurtiçi üretimin bulunmaması, yeni teknolojiye sahip ve daha kaliteli ara malı kullanma gereksinimi, nispi olarak ucuza alabilme imkanı, çokuluslu şirketlerin dikey uzmanlaşma yapıları ve yurtdışı kaynak kullanabilme imkanı sayılabilir (Saygılı vd.,2014).

Dış ticaret kompozisyonundan Türkiye ekonomisinin küresel ticaret ağlarına eklemlenme biçiminin zaman içerisinde değiştiği gözlenmektedir. Örneğin 1970'li yıllarda dış ticarette tarımsal ürünler ağırlıklı iken, bu durum 1980'li yıllarda tekstil ve hazır giyim gibi işgücü yoğun sektörlere kaymıştır. 1990'lı yıllarla birlikte orta teknoloji olarak sınıflanabilecek, otomotiv ve makine gibi sektörlere eğilim artmıştır. Bu değişime rağmen Türkiye'nin küresel iktisadi sistemdeki göreli konumunda kayda değer bir iyileşme görülmemiştir. Bu durumun iki olası nedeninden bahsedilebilir; ilki dış ticarette uzmanlaşılan ürünlerin ilgili dönemin katma değeri yüksek ürünleri olmamasıdır. Yani gelişmiş ülkeler katma değeri yüksek yeni ürünler tasarlar ve bu ürünlerin üretiminde uzmanlaşırken, Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin teknolojik birikimi standardize olmuş, sadece düşük maliyet bağlamında rekabetçilik sağlanabilecek ürünlerde uzmanlaşabilmesi, dış ticaretin zaman içinde dönüşüme uğrasa da küresel ekonomideki nispi konumun iyileşebilmesini sağlayamamaktadır. İkinci neden, küreselleşme olgusunun doğal bir sonucu olarak küresel üretim zincirle-

rinin farklı aşamalarının farklı ülkelere ve bölgelere aktarılabilmesiyle tek tek ürünler yerine farklı üretim safhalarında uzmanlaşmanın önem kazanmış olmasıdır. Örneğin;otomotiv katma değeri yüksek bir sektördür. Ancak bu sektördeki üretimin farklı aşamaları farklı katma değer yoğunluklarına sahiptir. Herhangi bir ülke bu üretim aşamalarından katma değer oranı düşük birinde uzmanlaşırsa, bu uzmanlaşma onun küresel iktisadi konumunu iyileştirmeyecektir.

Şekil 1: GSYH'a Oran Olarak Cari Denge ve Reel GSYH Büyüme Oranı

Kaynak: IMF World Economic Outlook Database

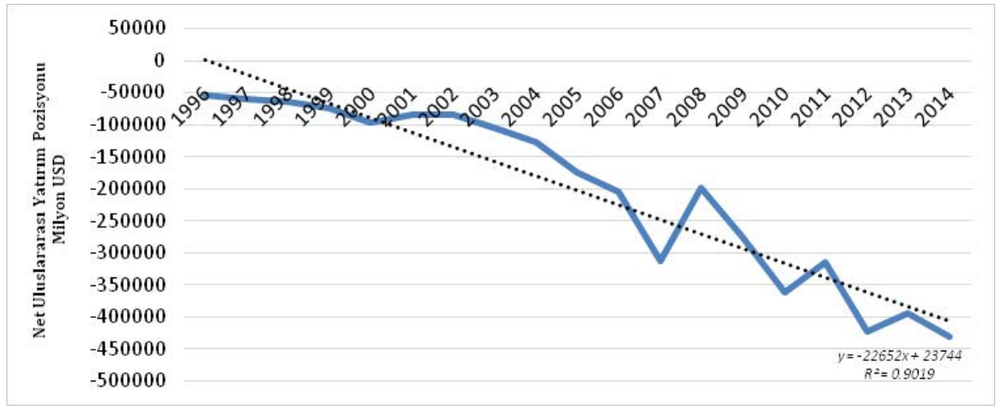
2001 krizi sonrasında uygulamaya konulanGüçlü Ekonomiye Geçiş programı Türkiye ekonomisinin mevcut ekonomik sorunlarla başa çıkabilmesi için tasarlanmış ve büyük ölçüde başarılı olmuştur. Bu başarısına rağmen program Türkiye'nin küresel finansal krize karşı dayanıklılığını artırmada yeterli olmamıştır. Program bazı alanlarda görece iyileşme sağlamış olsa da bazı başlıklarda belirgin bir kötüleşme gözlemlenmiştir. Acemoglu ve Ucer (2015) ve Akkaya ve Gürkaynak (2012) vb. araştırmacılar Türkiye'deki iktisadi kurumların 2006 ve 2007'den itibaren ekonomiyi temel makroekonomik hedeflere taşımaya yetmediğini vurgulamaktadırlar.

Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizleri ertesinde uygulanan istikrar programı sayesinde Türkiye'de2008 küresel finans krizine kadar olan dönemde güçlü bir büyüme trendi yakalanmıştır. Bu büyüme trendi Şekil 1'de görülmektedir. Aynı dönemde cari açığın milli gelire oranı tarihsel olarak daha önce olmadığı kadar yüksek oranlara ulaşmıştır. GSYH'ye oran olarak cari açığın izlediği seyirde dikkat çekici bir başka husus 1994 ve 2001 krizlerinde pozitif değerleri gören bu oranın 2009 krizinde iyileşme göstermesine

rağmen, pozitif değer alamamasıdır.Cari işlemler dengesinin milli gelire oranı 1980-2002 döneminde ortalama olarak %0,83 iken bu değer 2003-2014 döneminde %5,5 olmuştur.

Şekil 2'de net uluslararası yatırım pozisyonun 1996-2014 arasına izlediği seyir görülmektedir. Cari açığın arttığı dönemde bunun doğal bir sonucu olarak net uluslararası yatırım pozisyonu (NYP) da artış göstermiştir. Net UYP 2014 yılı sonu itibariyle -431 milyar $'dır.

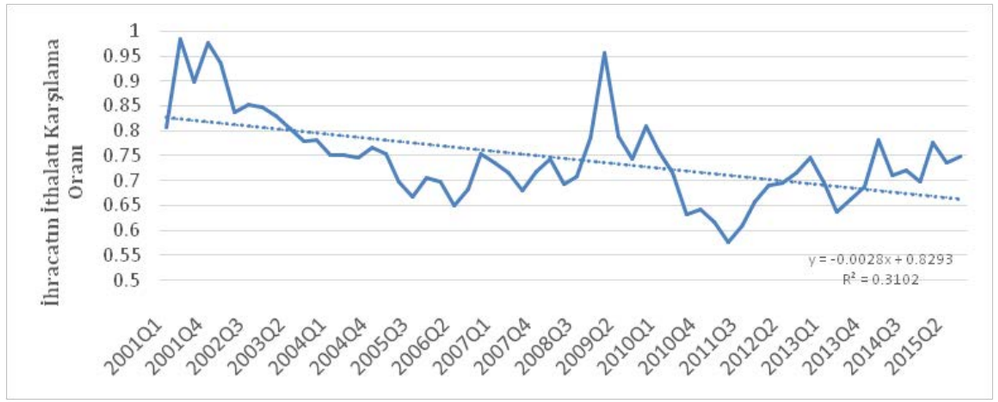
Şekil 2: Net Uluslararası Yatırım Pozisyonu (Milyon $)

Kaynak: TCMB

Şekil 3'te ihracatın ithalatı karşılama oranı 2001-2015 arası dönemde ortalama olarak %74 olarak gerçekleşmiştir. Bu oran 2015 üçüncü çeyrek itibariyle yaklaşık %75'tir. Bir başka ifadeyle ithalat için gerekli dövizin %75'i ihracat ile elde edilmektedir.

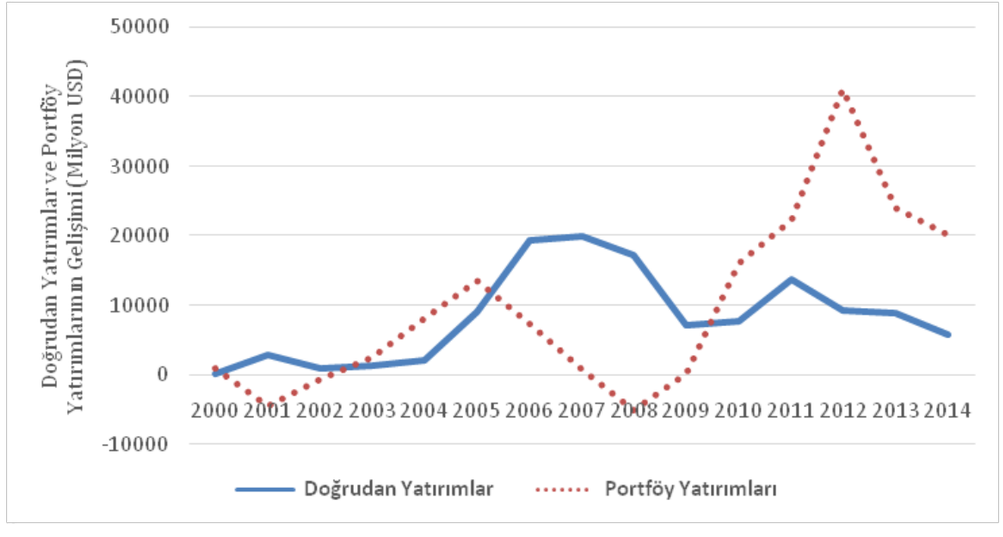
Şekil 3:İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%)

Kaynak: TCMB

Şekil 4'te finans hesabının iki önemli kalemi olan doğrudan yatırımlar ve portföy yatırımlarının 2000 yılından sonraki gelişimi gösterilmektedir. 2004-2009 arası doğrudan yatırımların ağırlıkta olduğu bir kompozisyon gözlemlenirken, küresel finans krizi sonrasında portföy yatırımlarının artış eğilimi dikkat çekicidir.

Şekil 4: Doğrudan Yatırımlar ve Portföy Yatırımlarının Gelişimi (Milyon $)

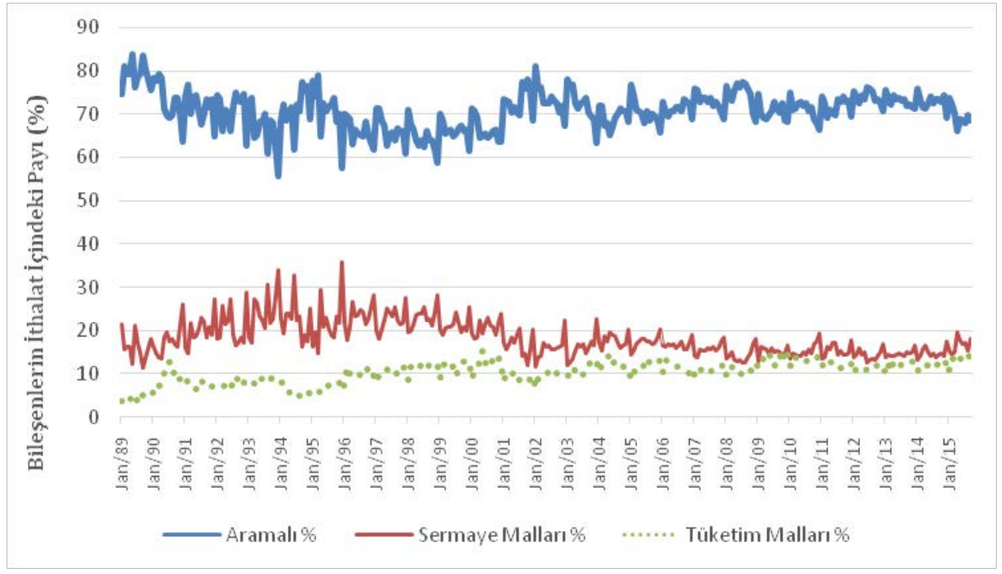

Kaynak: TCMB

Şekil 5'te 1996-2014 arasında Geniş Ekonomik Grupların Sınıflamasına (BEC) göre

Türkiye'nin ithalat kompozisyonu görülmektedir. İthalatın bileşiminin 1989-2014 arasında ortalama olarak %71'i ara malı, %18'i sermaye malları ve %10'u da tüketim malları ithalatından oluşmaktadır. Bir başka ifadeyle ithalatın ortalama olarak yaklaşık %90'ı üretim amaçlı yapılmaktadır.

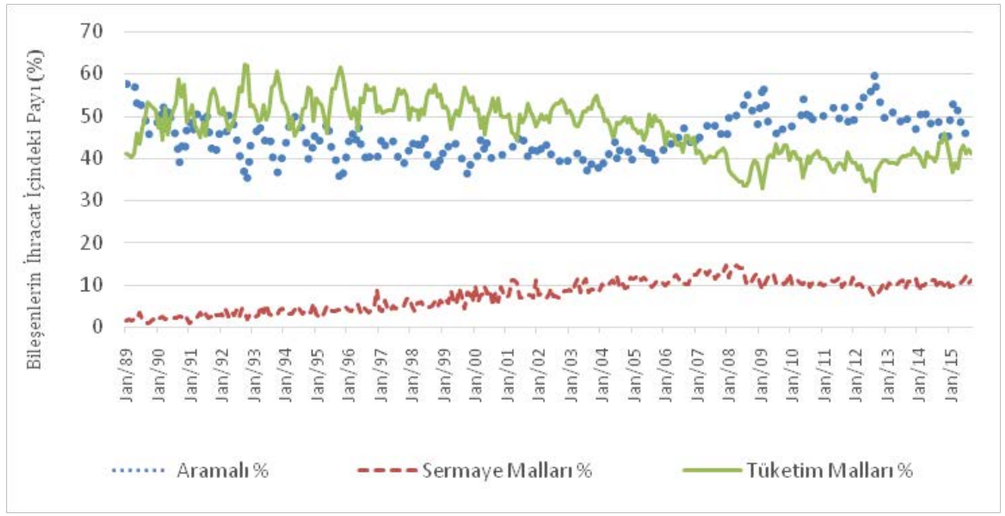
Şekil 5: Bileşenlerin İthalat İçindeki Payı

Kaynak: TCMB

Şekil 6'da 1989-2014 arası dönemde Geniş Ekonomik Grupların Sınıflamasına göreihracatın kompozisyonu görülmektedir. 1989 Ocak – 2015 Eylül arası dönemde ihracatın ortalama olarak % 45'i aramalı %47'si tüketim malı ve % 8'i sermaye mallarından oluşmaktadır. Aramalı ihracatı 2006 yılı ortalarından itibaren tüketim malları ihracatını oran olarak aşabilmiştir.

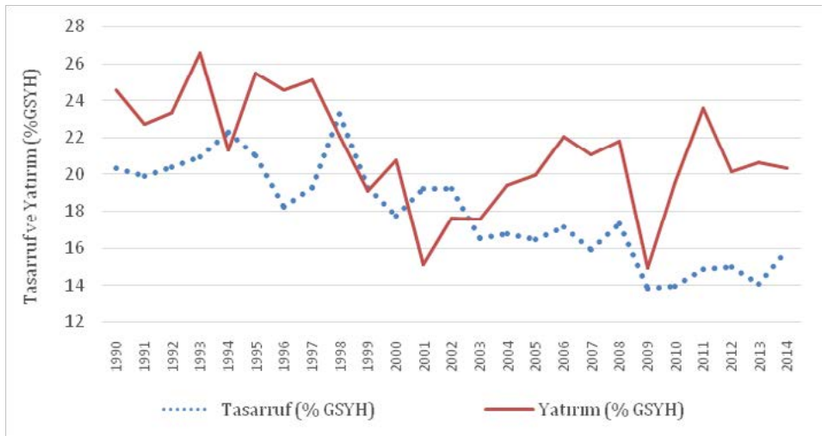
Şekil 6: Bileşenlerin İhracat İçindeki Payı (%)

Kaynak: TCMB

2001 krizi sonrası dönemde makroekonomik göstergelerde en dikkat çekici gelişmelerden biri de milli gelire oranla tasarruflar azalırken, yatırımlarda gözlemlenen artıştır. Yurtiçi tasarrufların yatırımları finanse etmede yetersiz kalması dış tasarruf kullanımına, bu da cari açığın artmasına neden olmuştur. Tasarruf ve yatırımın milli gelire oranları Şekil 7'de görülmektedir.

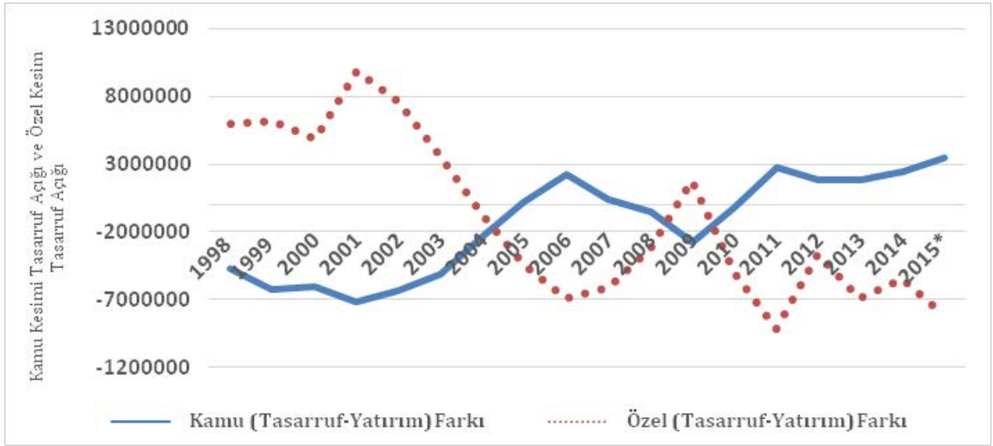
Şekil 7: Tasarruf ve Yatırım (% GSYH)

Kaynak:Dünya Bankası

Yurtiçi tasarrufların yatırımları finanse etmede yetersiz kalışını daha iyi yorumlayabilmek için tasarruf açığının kamu ve özel kesimdeki dönüşümünü de göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Şekil 8'de 2001 krizi sonrasında kamu kesimi tasarruf açığındaki güçlü iyileşme dikkat çekicidir. Bununla birlikte, özel kesim tasarruf açığı,küresel finans kriz dönemi hariç, sürekli bir bozulma sergilemiştir. Bu veriler 2001 sonrası dönemde artan cari açığın kaynağının özel kesim yatırımlarını ve tüketimini finanse edebilmek için ihtiyaç duyulan yabancı kaynak kullanımı olduğunu ima etmektedir.2001 krizi öncesinde Türkiye'nin tam bir ikiz açık ülkesi olduğu ifade edilebilir. Ancak, 2001 krizinden sonraki dönemde uygulanan sıkı maliye politikası duruşunun kamu kesimi tasarruflarında bir iyileşme sağladığı Şekil'den anlaşılmaktadır.

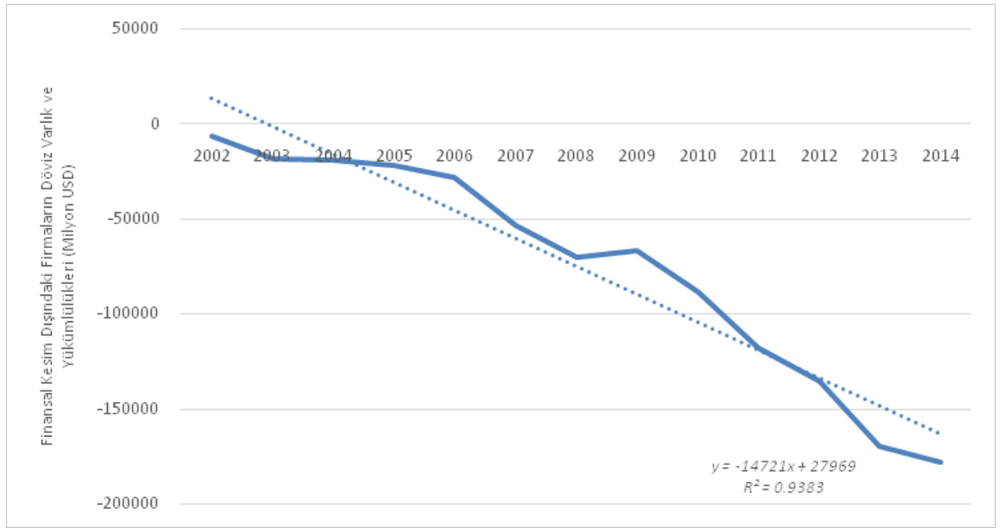
Şekil 8: Kamu Kesimi Tasarruf Açığı ve Özel Kesim Tasarruf Açığı (Bin TL) (* Tahmin)

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı

Cari açığın özel kesim tarafından belirlendiği, Şekil 9'daki Merkez Bankası tarafından derlenen Finansal Kesim Dışındaki Firmaların Döviz Varlık ve Yükümlülükleri verilerinden de gözlemlenebilir. Finansal kesim dışındaki firmaların net döviz pozisyonu 2002 yılında yaklaşık 6.5 milyar $ iken bu değer 2014 yılı sonunda 178 milyar $ seviyesine yükselmiştir. Bu istatistiklere ait son veri 2015 eylül ayına aittir ve yaklaşık 177 milyar $'dır.

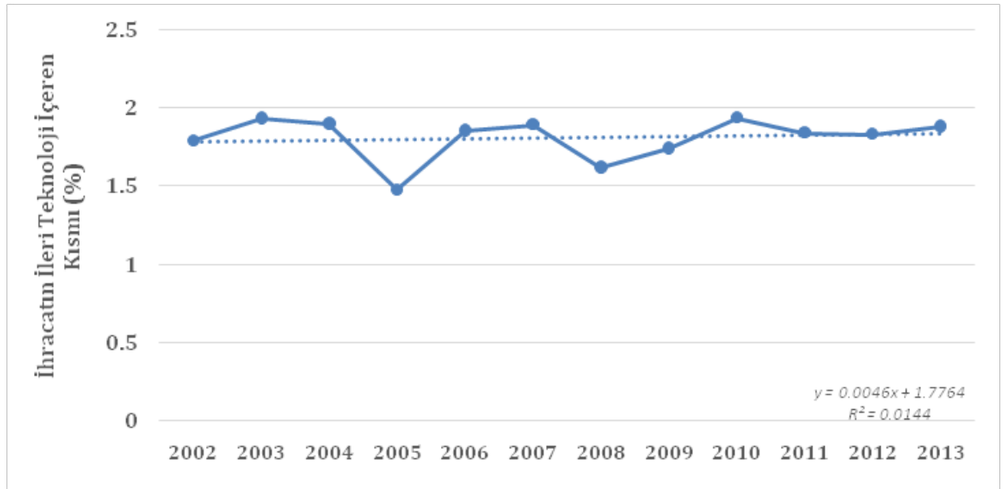
Şekil 9: Finansal Kesim Dışındaki Firmaların Döviz Varlık ve Yükümlülükleri (Milyon $)

Kaynak: TCMB

Türkiye'nin ihracatının katma değerini değerlendirebilmek açısından ihraç ettiği ürünlerin ileri teknoloji içeren kısmının toplam ihracat içerisindeki payına bakmak fikir sahibi olmamıza yardımcı olabilir. Şekil 10'da 2002-2013 arası Dünya Bankası veritabanından derlediğimiz ihracatın ileri teknoloji içeren kısmının toplam ihracat içindeki payının gelişimi görülmektedir. Bu dönem içerisinde ihracatta gözlenen yüksek oranlı artışı yüksek teknolojili ürünlerde görememekteyiz. Bununla birlikte, bu oranın yükseltilebilmesinin orta ve uzun vadeli politikalarla mümkün olduğunu vurgulamakta yarar vardır.

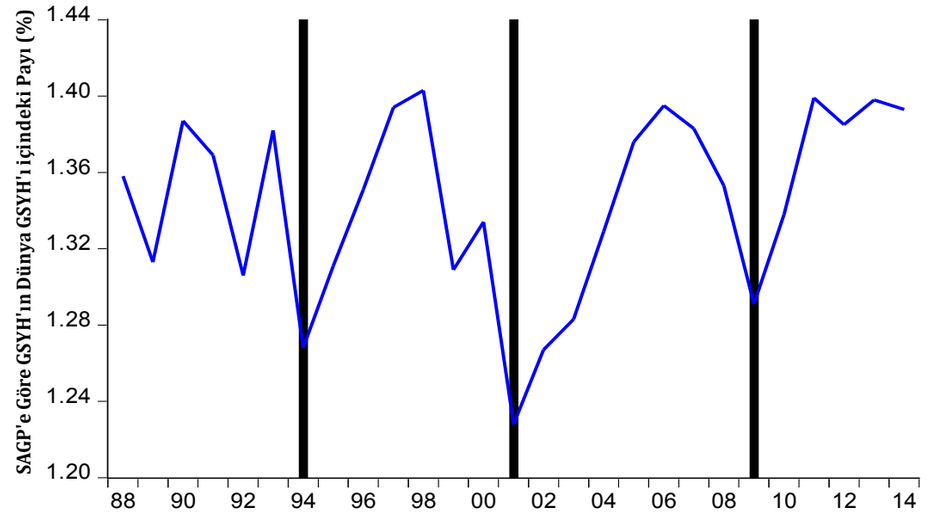
Şekil 10: İhracatın İleri Teknoloji İçeren Kısmı (%)

Kaynak: Dünya Bankası

Şekil 11'de 1988-2014 arası Satınalma Gücü Paritesine göre hesaplanmış GSYH'nin Dünya GSYH'si içerisindeki payı görülmektedir. Bu payın 1988-2014 arası ortalaması %1,34'tür. Türkiye'nin küresel ekonomideki göreli durumunda güçlü bir sıçrama gözlenmemektedir.

Şekil 12: SAGP Göre TürkiyeGSYH'ın Dünya GSYH İçerisindeki Payı

Kaynak: IMF

2. Literatür

Klasik iktisatçılardan günümüze kadar hemen her iktisadi okul için önemli bir inceleme konusu olan dış denge sorunu özellikle Obstfeld ve Rogoff (1994)'un çalışmalarıyla farklı bir boyut kazanmıştır ve literatür sürdürülebilirlik kavramı üzerinden tartışılmaya devam etmiştir.Tablo 1'de çalışmamızda izlenen Husted (1992) yöntemini referans alan ve çeşitli ülkeler için yapılmış çalışmaların bir özeti sunulmuştur. Yapılan çalışmalardaincelenen dönem, ülke ve yönteme göre farklılıklargörülmektedir.

Tablo 1: Dünyada Cari Açığın Sürdürülebilirliği: Seçilmiş Uygulamalı Çalışmalar

Yazar	Ülke ve Orneklem	Yöntem	Bulgu
Husted (1992)	1967-1989, ABD	Engle-Granger	Sürdürülebilir
Apergis vd. (2000)	1960-1994, Yunanistan	Johansen Eşbütünleşme	Sürdürülebilir
Matsubayashi (2005)	1975-1999, ABD	Johansen Eşbütünleşme	Sürdürülebilir
Kónya (2009)	1993-2006,Slovenya, Macaristan veÇek Cumhuriyeti,	Johansen, Saikkonen–Lütkepohl	Slovenya Sürdürülemez
Greenidge vd. (2011)	1960-2006, Barbados	Johansen Eşbütünleşme, DOLS	Sürdürülebilir

Not: Tablo, mevcut literatür temelinde tarafımızca hazırlanmıştır.

Tablo 2'de ise Türkiye'de cari açığın sürdürülebilirliğini Husted (1992) modelini referans alarak inceleyen çalışmalar özetlenmiştir. Ulaşılan bulgular yöntem ve veri setine göre farklılık gösterebilmektedir. Bununla birlikte en sık kullanılan yöntem olarak Johansen eşbütünleşme ve en sık ulaşılan bulgu olarak da zayıf formda sürdürülebilirlik öne çıkmaktadır.

Tablo 2: Türkiye'de Cari Açığın Sürdürülebilirliği: Seçilmiş Uygulamalı Çalışmalar

Yazar	Dönem	Yöntem	Bulgu
Açıkgöz ve Akçağlayan (2014)	1992-2011	Engle-Granger, ARDL	Zayıf Formda Sürdürülebilir
Göçer (2013)	1996-2012	Johansen Eşbütünleşme	Zayıf Formda Sürdürülebilir
Şahbaz (2011)	2001-2011	Johansen Eşbütünleşme	Zayıf Formda Sürdürülebilir
Özer ve Coşkun (2011)	2002-2010	Johansen Eşbütünleşme	Zayıf Formda Sürdürülebilir
Peker (2009)	1992-2007	Johansen Eşbütünleşme	Zayıf Formda Sürdürülebilir
Ongan (2008)	1980-2005	Johansen Eşbütünleşme	Sürdürülemez
Yamak ve Korkmaz (2007)	2001-2005	ARDL	Zayıf Formda Sürdürülebilir
Yücel ve Yanar 2005)	1964-2003	Engle-Granger	Sürdürülemez
Kalyoncu (2005)	1987-2002,	Johansen Eşbütünleşme	Sürdürülebilir

Not: Tablo, mevcut literatür temelinde tarafımızca hazırlanmıştır.

3. Ekonometrik Analiz İçinTeorik Çerçeve

Cari açığın sürdürülebilirliği farklı ölçütler üzerinden değerlendirilebilir. Örneğin,cari açığın GSYH'ye oranı, sermaye akımlarındaki değişim, rezervlerdeki değişim bu ölçütlerden birkaçıdır. Bu çalışmada Steven Husted (1992) tarafından geliştirilen yöntem izlenecektir. Husted çalışmasında cari açığın sürdürülebilirliğini sınayabilmek içinHakkio ve Rush'ın (1991) çalışmasını temel alan bir metot ileri sürmüştür. Analize dışa açık iktisadi yapı ve bütçe kısıtı altında eşitlik (1) ile başlanılmaktadır.

$$C_t = Y_t - I_t - r_t D_t^f \qquad (1)$$

Eşitlik (1)'de C_t: t dönemindeki özel kesim ve kamu kesiminin toplam tüketim harcamalarını, I_t: yatırımları, r_t: dünya faiz oranını, D_t^f: uluslararası borçlanma borçlanma seviyesini ifade etmektedir. Eşitlik (1)'de iterasyon vasıtasıyla tüm dönemler için bütçe kısıtı yazılabilir:

$$D_t^f = \sum_{i=1}^{\infty} \mu_i [Y_{t+i} - C_{t+i} - I_{t+i}] + \lim_{i \to \infty} (\mu_i D_t^f) \qquad (2)$$

Eşitlik(2)'de $\mu_i = \prod_{j=1}^{i} \left(\frac{1}{1+r_{t+i}}\right)$ birinci i iskonto faktörü çarpanıdır. İskonto faktörü çarpanını kısaca tanımlayacak olursak, iktisadi ajanlar tüketime ilişkin karar alırken

gelecekteki gelirlerinin cari dönem gelirlerinden büyük olacağı beklentisinde sahip oldukları takdirde sonsuza dek harcamalarını erteleyebileceklerdir. Bununla birlikte bu durum iktisadi ajanların refahını ve iktisadi yapının işleyişine negatif tesirde bulunabilir. Bunun için kişiler tüketim kararlarını, geleceğe ilişkin öngördükleri gelirlerini bir indirim faktörüyle çarpmak suretiyle önceden verebilirler.(Milesi-Ferretti ve Razin, 1996). İktisadi birimlerin tüketim ve yatırım dışında kalan gelirleri dış ticaret dengesine eşit olmalıdır. Dış ticaret dengesini eşitlik (3)'te özetlenmektedir:

$$Y_t - C_t - I_t = X_t - M_t = TB_t \qquad (3)$$

Eşitlikte TB: dış ticaret dengesini, X: ihracatı M: ithalatı simgelemektedir. Eşitlik (2) ve (3) birlikte yeniden düzenlendiğinde bütçe kısıtı aşağıdaki denklemle ifade edilir:

$$D_t^f = \sum_{i=1}^{\infty} \mu_i [TB_{t+i}] + \lim_{i \to \infty} (\mu_i D_t^f) \qquad (4)$$

Eşitlik (4) incelendiğinde, son dönem dikkate alınmazsa, dış borçların cari değeri, gelecek dönemdeki dış ticaret dengesinin bugünkü değerine eşit olmak zorundadır. Dış borçların bugünkü değeri, gelecekteki dış ticaret dengesinin bugünkü değerinden büyük ise cari işlemler dengesi sürdürülebilir değildir. Dünya faiz oranının sabit olduğu varsayımı altında (Husted, 1992) ve (Hakkio ve Rush, 1991)eşitlik (4)'ü aşağıdaki formda yeniden yazmışlardır:

$$M_t + r_t D_{t-1}^f = X_t + \sum_{i=0}^{\infty} \left(\frac{\Delta X_{t+i} - \Delta Z_{t+i}}{(1+r)^{i-1}}\right) + \lim_{i \to \infty} \left(\frac{D_{t+i}^f}{(1+r)^{i-1}}\right) \qquad (5)$$

Yukarıdaki eşitlikte $Z_t = M_t + (r_t - r)\, D^f_{(t-1)}$ biçiminde tanımlanmıştır. Eşitlik (5)'te eşitliğin iki tarafından da X_t çıkartılır ve -1 ile çarpılırsa aşağıdaki eşitlik (6)'ya ulaşılır:

$$CA_t = X_t - M_t - r_t D_{t-1}^f = \sum_{i=0}^{\infty} \left(\frac{\Delta Z_{t+i} - \Delta X_{t+i}}{(1+r)^{i-1}}\right) - \lim_{i \to \infty} \left(\frac{D_{t+i}^f}{(1+r)^{i-1}}\right) \qquad (6)$$

X_t ve Z_t'nin durağanlık mertebesinin I(1) olduğu varsayımıyla Husted (1992) ve Hakkiove Rush(1991)'a göre; $X_t = \alpha_1 + X_{(t-1)} + \varepsilon_{1t}$ ve $Z_t = \alpha_2 + Z_{(t-1)} + \varepsilon_{2t}$ yazılabilir. Buna göre, denklem (6) şu şekilde yeniden yazılabilir:

$$X_t = \alpha + IM_t - \lim_{i \to \infty} \left(\frac{D_{t+i}^f}{(1+r)^{i-1}}\right) + \varepsilon_t$$

Eşitlik (7)'de $IM_t = M_t + r_t D_{t-1}^f$, $\alpha = \frac{1+r}{r}(\alpha_1 - \alpha_2)$ ve $\varepsilon_t = \sum_{i=0}^{\infty}\left(\frac{\varepsilon_{1t} - \varepsilon_{2t}}{(1+r)^{i-1}}\right)$'yı ifade etmektedir. Uzun dönemde $\lim_{i \to \infty}\left(\frac{D_{t+i}^f}{(1+r)^{i-1}}\right)=0$ olmasından ötürü bu kısım dikkate alınmadan eşitlik (7) aşağıdaki gibi yeniden yazılabilir:

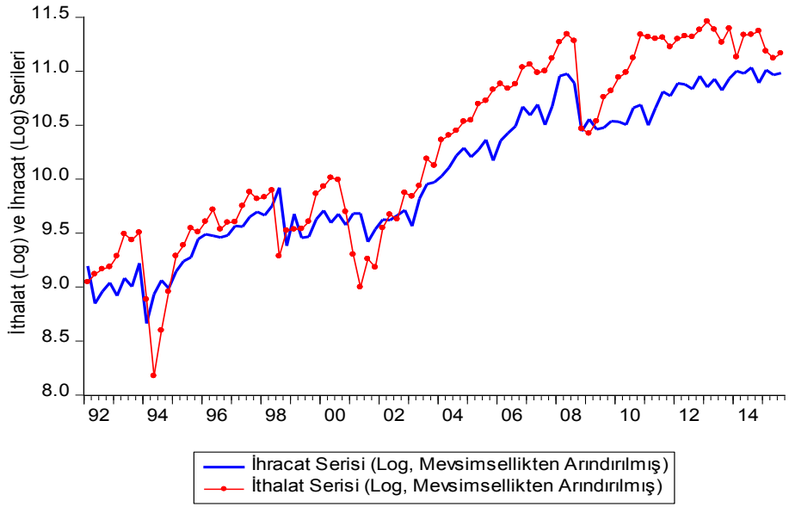
$$X_t = \alpha + \beta IM_t + \varepsilon_t \qquad (8)$$

Eşitlik (8)'de ekonomi dönemlerarası bütçe kısıtını sağlayabilmesi için β=1 ve ε_t de düzey değerinde durağan olmalıdır. Bu çerçevede cari açığın sürdürülebilirliği X_t ve IM_t serilerinin eşbütünleşik olması şartıyla,β katsayısının 1'e eşit olması koşuluna bağlanmıştır (Husted, 1992). Eğer β, 1'den küçük ise sürdürülebilirlik iddiası geçersizdir. Bu durumda ülkenin döviz gelirleri döviz giderlerinin altındadır ve cari açık sürdürülemez (ya da zayıf formda sürdürülebilir)'dir.

4. Veri ve Metodoloji

Çalışmada kullanılan veriler Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Elektronik Veri Dağıtım Sisteminden (EVDS) derlenmiştir. Veri seti 1992 yılı birinci çeyreğinden 2015 yılı üçüncü çeyreğine kadar 95 gözlemi kapsamaktadır. Mevsimsellik gözlenen veriler Census X-12 yöntemi vasıtasıylamevsimsellikten arındırılmıştır. Model çözümlemelerindeserilerin doğal logaritmalarıyla çalışılmıştır.

Şekil 13: Ekonometrik Analizde Kullanılan İthalat ve İhracat Verileri (Log)

Kaynak: TCMB

Bu çalışmada ithalat ve ihracat serileri arasındaki uzun dönem denge ilişkisi üç farklı yöntem aracılığıyla incelenmiştir. Bunun nedeni uzun dönem denge ilişkilerinin incelenmesindebirden fazla yöntem kullanmanın yararlı olmasıdır (Gregory, 1994; Haug, 1996). İki seri arasındaki eşbütünleşme ilişkisi önce Engle ve Granger (1987), ardından Vektör otoregresyon (VAR) temelli Johansen ve Juselius (1990) ve son olarak da gecikmesi dağıtılmış otoregresif model (ARDL) ve sınır testi yaklaşımını temel alan Pesaran ve Shin (1999) ve Pesaran vd. (2001) yöntemleriyle analiz edilecektir.

Artıklara dayanan Engle-Granger (1987) eşbütünleşme yaklaşımı ve en çok benzerliğe dayanan Johansen eşbütünleşme (1988; 1991) analizleri tüm değişkenlerin aynı dereceden bütünleşik I(1) olmasını gerektirmekte ve ikiden fazla I(1) değişkeni olduğunda etkin olmamakta ve tutarsız sonuçlar verebilmektedir (Pesaran ve Pesaran, 1997). Bu kointegrasyon testlerine bir alternatif olarak Phillips ve Loretan (1991) tarafından eşbütünleşme ilişkisini temsilen gecikmesi dağıtılmış otoregresif (Autoregressive Distributed Lag – ARDL) model ileri sürülmüştür.

ARDL modelleri uygulamalı ekonometri literatüründeuzun zamandır kullanılmaktadır. Bu modellerin popülaritesikointegrasyon için bir yöntemolarak kullanılmasındandır (IHS Global Inc., 2015). ARDL modeline dayalı sınır testi (BoundsTesting) yaklaşımı,Pesaran ve Pesaran(1997), Pesaran ve Smith (1998), Pesaran ve Shin (1999) ve Pesaran vd. (2001) tarafından geliştirilmiştir. ARDL modelinde incelenen değişkenler arasındaki uzun dönem ilişkinin varlığı sınır testi ile araştırılır. Sınır testi F ya da Wald istatistiğine dayalıdır.

Sıfır hipotezi eşbütünleşme olmadığını ifade etmektedir. Seçilen anlamlılık düzeyi için hesaplanan F istatistiği Pesaran vd. (2001)'in çalışmasındaki alt ve üst sınır olmak üzere iki değer ile mukayese edilir. Hesaplanan F test istatistiğinin değeri alt ve üst sınır değerlerinin dışında ise incelenen değişkenlerin bütünleşme derecelerine bakmadan yorum yapılabilmektedir. F istatistiğinin değeri üst sınır değerinden büyük ise sıfır hipotezi reddedilerek seriler arasında eşbütünleşme olduğuna, hesaplanan F istatistik değeri alt sınır değerinden küçük olması durumunda ise sıfır hipotezi reddedilmeyerek, seriler arasında bir eşbütünleşme ilişkisi bulunmadığına karar verilir.

5. Analiz ve Bulgular

İthalat ve ihracat serilerinin durağanlığının sınanması için ADF birim kök testi kullanılmıştır. Birim kök testi sonuçlarına göre iki seri de düzey değerlerinde durağan değildir ve ancak fark alma işleminden sonra durağan hale gelmektedirler. İki serinin de I(1) olması İki aşamalı Engle-Granger ve Johansen eşbütünleşme analizi için gerekli bir koşuldur.

Tablo 3: ADF Birim Kök Testi Sonuçları

Değişken	Test İstatistiği	Tablo Kritik Değeri %1	%5	%10	Olasılık Değeri
Düzey Değerleri – Sadece Sabit İle					
İHRACAT	-0.971871	-3.502238	-2.892879	-2.583553	0.7605
İTHALAT	-1.372042	-3.501445	-2.892536	-2.583371	0.5928
Düzey Değerleri – Sabit ve Trend İle					
İHRACAT	-2.802514	-4.059734	-3.458856	-3.155470	0.2002
İTHALAT	-2.950102	-4.058619	-3.458326	-3.155161	0.1520
Birinci Fark Değerleri – Sadece Sabit İle					
İHRACAT	-14.91309	-3.502238	-2.892879	-2.583553	0.0001
İTHALAT	-8.438675	-3.502238	-2.892879	-2.583553	0.0000
Birinci Fark Değerleri – Sabit ve Trend İle					
İHRACAT	-14.83297	-4.059734	-3.458856	-3.155470	0.0000
İTHALAT	-8.395878	-4.059734	-3.458856	-3.155470	0.0000

Engle ve Granger (1987) yönteminde I(1) olan serilerin düzey değerleriyle bir regresyon tahmin edilir ve bu tahminden elde edilen artık terimlerin düzeyde durağan olup olmadığı kontrol edilir.

Adım1. İki serinin düzey değerleriyle tahmin edilen regresyon:

Tablo 4: Engle-Granger 1. Adım Regresyon Tahmini

Bağımlı Değişken: IHRACAT				
Değişken	Katsayı	Standart Hata	t-istatistiği	Olasılık Değeri
ITHALAT	0.765292	0.023821	32.12654	0.0000
Sabit Terim	2.186630	0.245207	8.917503	0.0000
R-kare: 0.917342				

Tablo 5: Engle-Granger 2. Adım: Hata Teriminin (ECT) ADF Birim Kök Test Sonucu

Düzey Değerleri – Sadece Sabit İle					
Değişken	Test İstatistiği	Tablo Kritik Değeri			Olasılık Değeri
		%1	%5	%10	
ECT	-5.593725	-3.501445	-2.892536	-2.583371	0.0000
Düzey Değerleri – Sabit ve Trend İle					
ECT	-5.980496	-4.058619	-3.458326	-3.155161	0.0000

Tablo 5'te ECT adını verilen artıkların ADF birim kök testine göre düzey değerinde durağan olduğu görülebilir. Bir başka ifade ile ECT I(0)'dır. İki aşamalı Engle-Granger analizine göre İhracat ve İthalat serileri arasında bir uzun dönem ilişkisi-eşbütünleşme- mevcuttur. Bu durumda bir sonraki adım olarak ECM modelinin tahmin edilmesi ve bu yolla kısa dönemde bir düzeltme mekanizmasının varlığı araştırılmıştır. ECM tahmin edilirken değişkenler durağan oldukları düzeyde, birinci aşama regresyonundan elde edilen artıklar ise 1 gecikmeli olarak modelde yer alır.

Tablo 6: EngleGranger Hata Düzeltme Modeli (ECM) Tahmini

Bağımlı Değişken: D(İHRACAT)				
Değişken	Katsayı	Standart Hata	t-istatistiği	Olasılık Değeri
D(İTHALAT)	0.234604	0.071946	3.260823	0.0016
ECT(-1)	**-0.365356**	0.076089	-4.801680	0.0000
Sabit Terim	0.012759	0.014193	0.898955	0.3710
R-kare: 0.230514				

Tablo 6'daki ECM model tahmin sonuçlarında ECT'nin katsayısı eksi (-) işaretli olduğundan kısa dönemde hata düzeltme mekanizmasının işlediği ifade edilebilir.

Johansen eş bütünleşme analizi VAR temelli bir yöntemdir. Bu yönteme göre öncelikle uygun gecikme ile VAR(p) modelini tahmin etmemiz gerekmektedir. Tablo 7'de verilen değerler VAR modeli için uygun gecikme uzunluğu seçimi kriterlerini özetlemektedir. VAR modeli için uygun gecikme uzunluğu LR, SC ve HQ bilgi kriterlerine göre 2'dir.

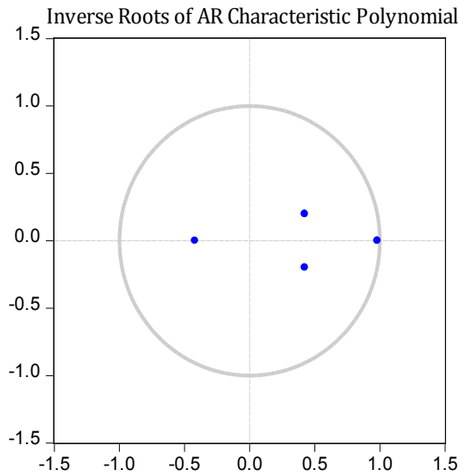
Tablo 7: Kısıtsız VAR Modeli İçin Optimal Gecikme Uzunluğu Seçimi

Gecikme	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-78.91059	NA	0.022021	1.860014	1.916701	1.882840
1	71.78674	291.0018	0.000756	-1.512339	-1.342276	-1.443860
2	84.72724	**24.39358***	0.000615	-1.717868	**-1.434430***	**-1.603736***
3	89.32000	8.446454	0.000607*	-1.731494*	-1.334681	-1.571710
4	90.09784	1.394743	0.000654	-1.657422	-1.147234	-1.451985
5	92.05333	3.416497	0.000687	-1.610421	-0.986859	-1.359332
6	93.04431	1.685792	0.000737	-1.541248	-0.804310	-1.244506
7	93.56961	0.869467	0.000801	-1.461370	-0.611057	-1.118975
8	95.70998	3.444280	0.000838	-1.418620	-0.454932	-1.030573

Not:LR: sequential modified LR test statistic, FPE: Final prediction Error, AIC: Akaike information criterion, SC: Schwarz information criterion, HQ: Hannan-Quinn information criterion, * İbaresi bulunduğu gecikmenin ilgili bilgi kriterine göre en uygun olduğunu ifade etmektedir.

Tahmin edilen VAR(2) modelinin istikrarlı olup olmadığı otoregresif birim kök testi yardımıyla sınanmıştır. Tablo 8'de raporlanan bulgulara göre tüm kökler birim çember içerisinde olduğundan VAR modelinin sistem istikrar sorunu yoktur denilebilir. Tahmin edilen VAR(2) modelinin otokorelasyon içerip içermediğinin de sınanması gerekmektedir. Tablo 9'da otokorelasyon sınaması için kullanılan Lagrange çarpan testi sonuçları gösterilmiştir. Test sonuçlarına göre 8 gecikmeye kadar bir otokorelasyon sorunu yoktur.

Tablo 8: VAR Modelinin Sistem İstikrarı İçin Otoregresif Birim Kök Testi

Tablo 9: Otokorelasyon Sınaması İçin Lagrange Çarpan Testi

Gecikme Sayısı	LM-İstatistiği	Olasılık Değeri
1	8.688825	0.0694
2	6.356435	0.1741
3	1.140569	0.8878
4	5.034469	0.2838
5	0.824658	0.9351
6	1.818855	0.7690
7	2.030100	0.7302
8	1.473415	0.8313

Tablo 10'da değişen varyanslılık sınaması için kullanılan çapraz çarpımların yer verilmediği White testi sonuçları gösterilmiştir. Test istatistiğinin olasılık değeri %5'ten büyük olduğundan tahmin edilen VAR(2) modelinde bir değişen varyans sorunu yoktur denilebilir.

Tablo 10: Değişen Varyanslılık Sınaması İçin White Testi

Ki-Kare Test İstatistiği	Serbestlik Derecesi	Olasılık Değeri
36.29927	24	**0.0513**

Tahmin edilen VAR(2) modelinde bir sorun olmadığı kontrol edildikten sonra Johansen eşbütünleşme sınaması yapılabilir.

Tablo 11: Johansen Eşbütünleşme Sınaması – Trace Testi Sonucu

Hipotezdeki Eşbütünleşme Sayısı	Özdeğer	İz İstatistiği	Kritik Değer (%5)	Olasılık Değeri.**
Eşbütünleşme yoktur *	0.241135	29.90823	20.26184	0.0017
En çok 1	0.044635	4.246558	9.164546	0.3766

* %5 anlam düzeyinde hipotezin reddini ifade etmektedir. ** MacKinnon-Haug-Michelis (1999) p-değerleri.

Tablo 11'deki İz testi sonuçlarına göre %5 anlam düzeyinde 1 eşbütünleşme ilişkisi bulunmaktadır.

Tablo 12: Johansen Eşbütünleşme Sınaması – Maksimum Özdeğer (Max-eigenvalue) Testi Sonucu

Hipotezdeki Eşbütünleşme Sayısı	Özdeğer	Maks.Özd. İst.	Kritik Değer (%5)	Olasılık Değeri.**
Eşbütünleşme yoktur *	0.241135	25.66167	15.89210	0.0011
En çok 1	0.044635	4.246558	9.164546	0.3766

* %5 anlam düzeyinde hipotezin reddini ifade etmektedir. ** MacKinnon-Haug-Michelis (1999) p-değerleri.

Tablo 12'deki Maksimum özdeğer testi sonuçlarına göre %5 anlam düzeyinde 1 eşbütünleşme ilişkisi bulunmaktadır. İz ve Maksimum özdeğer testlerine göre eşbütünleşme ilişkisini tespit ettikten sonra Vektör Hata Düzeltme Modelini tahmin edebiliriz.

Tablo 13: VECM Eşbütünleşme Denklemi

Eşbütünleşme Denklemi	***CointEq1***
İHRACAT(-1)	1.000000
İTHALAT(-1)	**-0.819392**
	(0.03889)
	[-21.0710]
Sabit Terim	**-1.664614**
	(0.39996)
	[-4.16200]

Standart hatalar (), t-istatistikleri [] ile gösterilmiştir.

Tablo 13'te VECM modeli eşbütünleşme denklemi görülmektedir. Buna göre normalize edilmiş eşbütünleşme denklemi,

İHRACAT= -1.664614 -0.819392 ×İTHALAT

şeklindedir. İTHALAT'ın katsayısı 1'den küçük olduğundan (0.819392) cari açık zayıf formda sürdürülebilir sonucuna ulaşılmaktadır.

ARDL modeli tahmininde uygun modelin belirlenmesi için bilgi kriterleri dikkate alınmaktadır. Schwarz ve Hannan-Quinn bilgi kriterleri en uygun ARDL modelinin ARDL (3,0) olduğunu ima etmektedir.Tablo 14'te ARDL (3,0) tahmini verilmiştir.

Tablo 14: ARDL (3,0) Modeli Tahmini

Bağımlı Değişken:İHRACAT				
Değişken	Katsayı	Standart Hata	t-istatistiği	Olasılık Değeri
İHRACAT (-1)	0.182838	0.107363	1.702989	0.0921
İHRACAT (-2)	0.243823	0.096720	2.520918	0.0135
İHRACAT (-3)	0.225430	0.087969	2.562601	0.0121
İTHALAT	0.275890	0.046705	5.907052	0.0000
C	0.692894	0.203440	3.405889	0.0010
R-kare: 0.969529				

Tablo 15'te ARDL sınır testi sonuçları verilmiştir. F istatistik değeri %1 anlam düzeyinde, tablo kritik değeri olan 5.58'den büyüktür. Buna göre uzun dönem eşbütünleşme ilişkisi yokturanlamına gelen sıfır hipotezi reddedilir. ARDL sınır testine göre değişkenler arasında uzun dönem denge ilişkisi vardır.

Tablo 15: ARDL Sınır Testi Sonuçları

Sıfır Hipotezi: Uzun dönem ilişkisi yoktur.		
Test İstatistiği	Değeri	k
F-istatistiği	**5.746719**	1
Kritik Sınır Değerleri		
Anlam Düzeyi	I0 Sınırı	I1 Sınırı
10%	3.02	3.51
5%	3.62	4.16
2.5%	4.18	4.79
1%	4.94	5.58

Tablo 16'da ARDL uzun dönem denge ilişkisini gösteren eşbütünleşme denklemi,

İHRACAT= 1,9916 + 0,7930 × İTHALAT

biçimindedir. Buna göre ithalatın katsayısı 1'den küçük olduğu için ARDL analizine göre de cari açık zayıf formda sürdürülebilir çıkmaktadır.

Tablo 16: ARDL Eşbütünleşme ve Uzun Dönem Eşbütünleşme Denklemi

Bağımlı Değişken: İHRACAT				
Cointeq = İHRACAT - (0.7930* İTHALAT + 1.9916)				
ARDL Uzun Dönem Katsayıları				
Değişken	Katsayı	Standart hata	t-istatistiği	Olasılık Değeri
İTHALAT	**0.792995**	0.043495	18.231965	0.0000
Sabit Terim	**1.991594**	0.445857	4.466886	0.0000

6. Sonuç

LiteratürdeTürkiye ekonomisi için cari açığınzayıf formda sürdürülebilir olduğu bir çok ampirik çalışma tarafından tespit edilmiştir. Bu bulgunun genel geçer olduğu varsayımında, Türkiye için öne çıkan politika önerisi; tasarruf açığı, imalat sanayiin ithalat yapısı, dış ticarette uzmanlaşılan ürünlerin nispi kalitesi, iktisadi kurumların rolleri gibi başlıkları kapsamlı bir şekilde gözeten yeni bir büyüme modeline geçmesidir. Türkiye ekonomisi ancak bu şekilde uzun dönemli büyümetrendinin eğimini pozitif artırabilecek ve arzu edilen makroekonomik performansı sergileyebilecektir. Bununla birlikte, cari açık ve büyüme arasındaki güçlü ilişki, imalat sanayiin ithalat yapısı, azalan yurtiçi tasarruf oranları, net uluslararası yatırım pozisyonunun ulaştığı büyük rakamlar ve ihracatın ileri teknoloji içeren payının düşük olması, tahmin edileceği üzere, varolan sorunun kısa vadeli politikalarla çözülebilecek meseleler olmadığını göstermektedir. Aksine bu sorunlar, uzun dönemli ve reformist politikaların gerekliliğine işaret etmektedir.

Kaynakça

Acemoglu, D., & Ucer, M. (2015). The Ups and Downs of Turkish Growth, 2002-2015: Political Dynamics, the European Union and the Institutional Slide. NBER Working Paper No. 21608, 1-34.

Açıkgöz, Ş., & Akçağlayan, A. (2014). Türkiye'de Cari İşlemler Açığının Sürdürülebilirliği. Ege Akademik Bakış, 14(1), 83-97.

Akkaya, Y., & Gürkaynak, R. S. (2012). Cari açık, bütçe dengesi, finansal istikrar ve para politikası: Heyecanlı bir dönemin izi. İktisat İşletme ve Finans, 27(315), 93-119.

Alioğulları, Z. H., Başkaya, Y. S., Bulut, Y. E., & Kılınç, M. (2015). Türkiye'de Tüketici ve Ticari Kredilerin Cari Açıkla İlişkisi. TCMB Ekonomi Notları Sayı: 2015- 19, 1-13.

Apergis, N., Katrakilidis, K. P., & Tabakis, N. M. (2000). Current account deficit sustainability: The case of Greece. Applied Economics Letters, 7(9), 599-603.

Asteriou, D., & Hall, S. G. (2007). Applied Econometrics: A Modern Approach. New York: Palgrave Macmillian.

Çeviş, İ., & Ceylan, R. (2015). Kırılgan Beşlide Satın Alma Gücü Paritesi (SAGP) Hipotezinin Test Edilmesi. Journal of Yasar University, 10(37), 6381-6477.

Dickey, D. A., & Fuller, W. A. (1981). Likelihood Ratio Statistics for Autoregressive Time Series with a Unit Root. Econometrica, 49(4), 1057-1072.

Engle, R. F., & Granger, C. W. (1987). Co-Integration and Error Correction: Representation, Estimation, and Testing. Econometrica, 55(2), 251-276.

Göçer, İ. (2013). Türkiye'de Cari Açığın Nedenleri, Finansman Kalitesi ve Sürdürülebilirliği: Ekonometrik Bir Analiz. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi, 8(1), 213-242.

Greenidge, K., Holder, C., & Moore, A. (2011). Current account deficit sustainability: the case of Barbados. Applied Economics , 43(8), 973-984.

Gregory, A. W. (1994). Testing for Cointegration in Linear Quadratic Models. Journal of Business and Economic Statistics, 12(3), 347-360.

Hakkio, C. S., & Rush, M. (1991). Is the Budget Deficit Too Large? Economic Inquiry, 29(3), 429–445.

Haug, A. (1996). Tests for cointegration a Monte Carlo comparison. Journal of Econometrics, 71(1-2), 89-115.

Husted, S. (1992). The Emerging U.S. Current Account Deficit in the 1980s: A Cointegration Analysis. The Review of Economics and Statistics, 74(1), 159-166.

IMF. (2014). Turkey: 2014 Article IV Consultation-Staff Report; Press Release; and Statement by the Executive Director for Turkey. Washington DC: IMF.

IMF World Economic Outlook Database. http://www.imf.org/en/Data

Johansen, S. (1988). Statistical Analysis of Cointegration Vectors. Statistical analysis of cointegration vectors, 12(2-3), 231–254.

Johansen, S. (1991). Estimation and Hypothesis Testing of Cointegration Vectors in Gaussian Vector Autoregressive Models. Econometrica, 59(6), 1551-1580.

Johansen, S., & Juselius, K. (1990). Maximum Likelihood Estimation and Inference On Cointegration – With Applications to the Demand For Money. Oxford Bulletin of Economics and Statistics, 52(2), 169–210.

Kalkınma Bakanlığı. www.kalkinma.gov.tr

Kalyoncu, H. (2005). Sustainability of Current Account for Turkey: Intertemporal Solvency Approach. Praque Economic Papers, 14(1), 82-88.

Kara, A. H., & Sarıkaya, Ç. (2013). Türkiye'de Konjonktürel Etkilerden Arındırılmış Cari İşlemler Dengesi. İktisat İşletme ve Finans, 28(332), 09-32.

Kónya, L. (2009). The sustainability of the current account in the Czech Republic, Hungary and Slovenia. Empirical Economics, 36, 367–384.

Matsubayashi, Y. (2005). Are US Current Account Deficits Unsustainable? Testing for the Private and Government Intertemporal Budget Constraints. Japan and the World Economy, 17, 223–237.

Milesi-Ferretti, G. M., & Razin, A. (1996). Sustainability of Persistent Current Account Deficits. NBER Working Paper No. w5467 , 1-33.

Obstfeld, M., & Rogoff, K. (1995). The Intertemporal Approach to the Current Account. G. Grossman, & K. Rogoff içinde, International Economics Vol III. (s. 1731-1799). Elsevier.

OECD. (2014). OECD Economic Surveys: Turkey 2014. Paris: OECD.

Ongan, S. (2008). The Sustainability of Current Account Deficits and Tourism Receipts in Turkey. The International Trade Journal, 22(1), 39-62.

Özer, M., & Coşkun, İ. O. (2011). Sustainability of Turkish Current Account Deficit in the Post-Crisis Period. MIBES Transactions International Journal, 5(2), 67-82.

Peker, O. (2009). Türkiye'de Cari Açık Sürdürülebilir mi? Ekonometrik Bir Analiz. Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi , 17(1), 164-174.

Pesaran, M. H., & Pesaran, B. (1997). Working with Microfit 4: Microfit 4 User Manual. Oxford: Oxford University Press.

Pesaran, M. H., & Shin, Y. (1999). An Autoregressive Distributed Lag Modelling Approach to Cointegration Analysis. S. Strom içinde, Econometrics and Economic Theory in the 20th century: The Ragnar Frish Centennial Symposium (s. 371-413). Cambridge: Cambridge University Press.

Pesaran, M. H., & Smith, R. P. (1998). Structural Analysis of Cointegrating VARs. Journal of Economic Surveys, 12(5), 471–505.

Pesaran, M. H., Shin, Y., & Smith, R. J. (2001). Bounds testing approaches to the analysis of level relationships. Journal of Applied Econometrics, 16(3), 289–326.

Phillips, P. C., & Loretan, M. (1991). Estimating Long-Run Economic Equilibria. The Review of Economic Studies, 53(3), 407-436.

Röhn, O., Gönenç, R., Koen, V., & Coşar, E. E. (2014). Reducing Macroeconomic Imbalances in Turkey. OECD Economics Department Working Papers No. 1160, 1-34.

Saygılı, Ş., Cihan, C., Yalçın, C., & Brand, T. H. (2014). Türkiye İmalat Sanayinde İthal Girdi Kullanımındaki Artışın Kaynakları. İktisat İşletme ve Finans, 29(342), 09-44.

Şahbaz, A. (2011). Cari İşlem Açıklarının Sürdürülebilirliği: 2001-2011 Türkiye Örneği. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi , 20(3), 417-432.

Taymaz, E., Voyvoda, E., & Yılmaz, K. (2011). Uluslararası Üretim Zincirlerinde Dönüşüm ve Türkiye'nin Konumu. İstanbul: TÜSİAD-Koç Üniversitesi Ekonomik Araştırma Forumu Çalışma Raporları Serisi 11-01.

TCMB. http://www.tcmb.gov.tr/

TÜİK. http://www.tuik.gov.tr/

Uygur, E. (2004). Cari Açık Tartışmaları. İktisat İşletme ve Finans, 19(222), 5-20.

World Bank. http://www.worldbank.org/

Yamak, R., & Korkmaz, A. (2007). Türk Cari İşlemler Açığı Sürdürülebilir mi? Ekonometrik Bir Yaklaşım. Bankacılar Dergisi(60), 17-32.

Yücel, F., & Yanar, R. (2005). Türkiye'de Cari İşlem Açıkları Sürdürülebilir Mi? Zaman Serileri Perspektifinden Bir Bakış. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 14(2), 483-492.

Temmuz/2016
July/2016

Sosyal Bilimler Dergisi Sayı:49

KURUMSAL SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞİN EKONOMİK AÇIDAN İNCELENMESİ VE YATIRIMCI DAVRANIŞLARI İLİŞKİSİ: BISTSÜRDÜRÜLEBİLİRLİK ENDEKSİNDE BİR UYGULAMA*

Niyazi Kurnaz[1]
Ali Kestane[2]

Öz

Artan teknolojik gelişmeler, günümüzde işletmelerin küresel rekabet ortamında varlıklarını sürdürmelerini gerektirmiş ve işletmelerin varlıklarını gelecekte nasıl sürdürebilecekleri konusunda tartışmalar ortaya çıkmış olup bunun sonucunda Sürdürülebilirlik kavramı doğmuştur. İşletmelerin varlıklarını sürdürmelerinde;ekonomik performanslarının yanında sosyal ve çevresel performansları önemli hale gelmiş ve Kurumsal Sürdürülebilirlik kavramı ortaya çıkmıştır. İktisadi bir kuruluş olan işletmelerin varlıklarını sürdürmelerinde kurumsal olarak sürdürülebilir çalışmalar yapmaları kaçınılmaz bir hale gelişmiştir. Bu bağlamda Türkiye'de Borsa İstanbul bünyesinde kurulmuş olan Sürdürülebilirlik Endeksi işletmelerin kurumsal sürdürülebilirlik çalışmalarına olanak sağlamaktadır. Bu çalışmada Türkiye'de Borsa İstanbul BIST-Sürdürülebilirlik Endeksi'ne kote olan işletmelerin ekonomik açıdan kurumsal sürdürülebilirlikleri ile yatırımcı davranışları arasındaki ilişki "Statistical Package for the Social Sciences (SPSS) 15.0" programı aracılığı ileistatistiksel analizler ve grafiksel çizimler yapılarak değerlendirilmiş olupsöz konusu çalışma ileride yapılacak olan çalışmalaraçısından kaynak niteliği taşımaktadır.

Anahtar Kavramlar: Sürdürülebilirlik, Kurumsal Sürdürülebilirlik, Yatırımcı Davranışları

Jel Kodları:L53, O43, Q55

INVESTIGATION OF CORPORATE SUSTAINABILITY IN ECONOMIC PERSPECTIVE AND INVESTOR BEHAVIOR RELATIONSHIP: AN APPLICATION OF BIST SUSTAINABILITY INDEX

Abstract

Increasing with technological advances continue their presence in the global competitive environment of business nowadays, with a number of issues have been brought in addition to providing advantages to businesses. It emerged debate about how the future can continue with business presences of problems, as a result of the concept was born Sustainability. Social and environmental responsibility has been formed against the environment of businesses. Today, social and environmental performance in addition to their economic performance has become an important for businesses to survive. Business social, environmental and economic performance revealed of Corporate Sustainability for to be sustainable assests of company. The businesses have to work on corporate sustainable for to be sustainable assets of their. In this context, In Turkey Istanbul Stock Exchange Sustainability Index enable to corporate sustainability efforts of businesses. In this study, the relationship between was evaluated by SPSS Programme; statistical analysis and graphical illustrations of economic aspects corporate sustainability and investor behaviour of businesses listed on the Istanbul Stock Exchange BIST-Sustainability Index, ın Turkey. This study has a source qualification for future studies.

Keywords: Sustainability, Corporate Sustainability, Investor Behavior

Jel Classification: L53, O43, Q55

* Bu çalışma 2016 yılında Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde kabul edilen "Kurumsal Sürdürülebilirlik Perspektifinde İşletmelerin Finansal Performansının Analizi ve Yatırımcı Davranışları Üzerine Bir Araştırma: BIST Sürdürülebilirlik Endeksinde Bir Uygulama" başlıklı Yüksek Lisans tezinden oluşturulmuştur.

1 Doç. Dr., Dumlupınar Üniversitesi, niyazi.kurnaz@dpu.edu.tr

2 Bilim Uzmanı, Dumlupınar Üniversitesi, ali_kestane@hotmail.com

Makale Gönderim Tarihi:16. 05. 2016 Makale Kabul Tarihi: 11.07.2016

Giriş

Günümüzde işletmelerin faaliyetlerini sürdürdükleri pazarlarda meydana gelen değişmeler ve büyümeler işletmelerin varlıklarını sürdürmelerinde yeni yollar aramalarına neden olmuştur(Soba vd., 2015: 1). Yaşanan söz konusu gelişmeler karşısında işletmelerin kendilerine en uygun vizyonu oluşturmaları;(Soba vd., 2014: 1) varlıklarını sürdürmelerinde kilit rol oynamaktadır. Dünyada ve Türkiye'de faaliyet gösteren işletmelerin küresel bir rekabet yarışına girmiş olmaları işletmelerin yaşam sürelerini kısaltmıştır. Bu nedenle işletmelerin varlıklarını sürdürülebilir kılmaları adına "Sürdürülebilirlik" kavramı ortaya çıkmıştır. Son yıllarda artan teknolojik gelişmeler ile birlikte işletmelerin her geçen gün yeni pazarlara açılması, işletmelerde çalışan sayısının artması ve buna bağlı olarak işletmelerin varlıklarını sürdürmelerinde bir takım sosyal ve çevresel sorunları da beraberinde getirmiştir. İşletmelerin söz konusu ekonomik, sosyal ve çevresel sorumluluklarının bir gereği olarak "Kurumsal Sürdürülebilirlik" kavramı doğmuştur. Gelecekte işletmelerin var oldukları çevreyi kirletmeden ve yok etmeden varlıklarını sürdürebilmeleri ve insan hayatına gerektiği gibi hizmet etmeleri için kurumsal sürdürülebilirlik çalışmaları hayati bir öneme sahip olmuştur. Bu anlamda Türkiye'de özellikle Borsa İstanbul'a kote olan işletmelerin kurumsal sürdürülebilirlik konusundaki anlayış, bilgi ve uygulamaların artırılması ve işletmelerin kurumsal sürdürülebilirlik performanslarını artırmak amacıyla "Sürdürülebilirlik Endeksi" oluşturulmuştur (www.borsaistanbul.com, 2016). Dolayısı ile söz konusu endekste yer alan işletmelerin kurumsal sürdürülebilirlik konusunda etkin çalışıp çalışmadıklarının ve endekste işlem görmeye başladıktan itibaren ekonomik, çevresel ve sosyal sorumluluklarını yerine getirip getirmedikleri ve bilgi kullanıcılarının karar almada söz konusu etkenleri göz önünde bulundurup bulundurmadıkları merak konusu olmuştur.

Bu çalışmada Türkiye'de uygulamaya konulan kurumsal sürdürülebilirlik çalışmaları, BIST-Sürdürülebilirlik Endeksi'nin yeni kurulmuş olması ve işletmelerin sosyal ve çevresel performanslarına ait analize uygun yeterli bilgilerin elde edilememesinden dolayı endekste yer alan işletmelerin ekonomik açıdan kurumsal sürdürülebilirlikleriile yatırımcı davranışları arasındaki ilişki belirlenmeye çalışılmıştır. Endekste yer alan işletmelerin, endekse katılmadan önceki 4 çeyrek dönemlik finansal verileri ile endekse katıldıktan sonraki 4 çeyrek dönemlik finansal verileri kullanılarak "İşletmelerin ekonomik açıdan kurumsal sürdürülebilirlikleri ile yatırımcı davranışları arasındaki ilişki"SPSS programı aracılığıyla İşaret Testi ve grafiksel çizimler yapılarak incelenmiştir. Borsa İstanbul ve KAP'tan elde edilen işletmelere ait finansal verilerin daha kolay ve anlaşılır bir şekilde bilgi kullanıcılarına sunulması amacıyla değerlendirmede kullanılacak oranlar; karlılık oranları, büyüme oranları, süreklilik oranları ve borsa performans oranları şeklinde sınıflandırılmıştır. Endekste işlem gören bankaların finansal performans hesaplamalarında faiz kavramının ön plana çıkması ve sektörel farklılıklardan dolayı araştırmanın tutarlılığı açısından veriler uygun olmadığından bankalar değerlendirmeye alınmamış olup banka dışında kalan işletmeler araştırma kapsamında değerlendirilmiştir. Yapılan istatistiksel incelemeler ve grafiksel çizimler sonucunda endekste yer alan işletmelerin gelecekte vermesi gereken kararlar ve alması gereken önlemler üzerinde durulmuştur. Söz konusu değerlendirmeler bağlamında gelecekte yapılacak olan çalışmalara atıflar yapılmış ve önerilerde bulunulmuştur. Bilgi

kullanıcılarının araştırmayı daha kolay anlaması ve yorumlayabilmesi açısından ise çalışmanın ilerleyen aşamalarında açıklanan bilgiler aşağıda izlenen başlıklarda sunulmuştur.

1. Kurumsal Sürdürülebilirlik Kavramı

Küreselleşme ve beraberinde gelişen teknoloji işletmelerin faaliyetleri üzerinde önemli etki yaratmıştır. Küreselleşme, işleri önceki dönemlere göre daha görünür hale getirmiş olup, işletmelere sorumluluk alma konusunda farklı boyutlar kazandırmıştır (Blowfield ve Murray, 2008: 87). Bu bağlamda işletmelerin ekonomik değer yaratmasının yanında yaşam standartlarını yükselten mal ve hizmet üretimi ile birlikte sürdürdükleri faaliyetlerden dolayı sebep oldukları sosyal ve çevresel sorunları en aza indirmeleri bakımından etkin olarak çalışmalarını gerektirmiştir (Hahn ve Scheermesser, 2006: 2). Bu durumun sonucu olarak sürdürülebilirlik kavramı önemli hale gelmiş ve bu bağlamda çalışmalar 1987 yılında yayımlanan Brundtland Raporu'nda değerlendirilmiş olup, gelecek kuşakların ihtiyaçlarını karşılamalarına engel olmadan bugünün ihtiyaçlarını karşılamak olarak tanımlanmıştır (Russell vd., 2007: 37). Daha sonraki yıllarda ise söz konusu kavram artan çevresel ve sosyal paydaş baskıları ile birlikte bir kurumun varlığını sürdürebilme kabiliyeti olarak algılanmaya başlamış ve kurumsal sürdürülebilirlik ön plana çıkmıştır (Hockerts, 2001: 3). Literatürde kurumsal sürdürülebilirlik ile ilgili birçok tanımlama bulunmaktadır ancak işletmeler açısından: Kurumsal Sürdürülebilirlik, işletmelerde uzun vadeli değer yaratmak amacıyla ekonomik, çevresel ve sosyal faktörlerin kurumsal yönetim ilkeleri ile birlikte işletme faaliyetlerine ve karar mekanizmalarına uyarlanması ve bu konulardan kaynaklanabilecek risklerin yönetilmesidir(www.borsaistanbul.com, 2016).

2. Kurumsal Sürdürülebilirliğin Bileşenleri

İşletmelerde kurumsal sürdürülebilirlik kavramının benimsenmesi ile birlikte işletmelerin kar ve büyüme odaklılığının yanında kurumsal sürdürülebilirlik bileşenlerine yönelim gerçekleşmiştir. Kurumsal sürdürülebilirliğin bileşenleri: Sürdürülebilir Gelişme, Kurumsal Sosyal Sorumluluk, Sosyal Paydaş Teorisi, Kurumsal Hesap Verebilirlik başlıkları altında aşağıdaki gibi sıralanmaktadır (Tokgöz ve Önce, 2009: 256).

Sürdürülebilir Gelişme: Kurumsal sürdürülebilirlik anlayışının uygulanma evresinde, sürdürülebilir gelişme kavramı büyük önem taşımaktadır. Sürekli gelişen küresel ekonomik oluşumlar ve sermayenin bağımsız hareket edebilir olması, kaynakların işgal edilmesi, doğal yaşam şartlarının yok olma tehlikesi ile karşı karşıya kalması ve hızla artmakta olan dünya nüfusu sürdürülebilir gelişme kavramının doğuşuna ortam hazırlamıştır (Oliveira ve Cavalcanti, 2000: 109).

Sürdürülebilir gelişme kavramı, 1972 yılında Birleşmiş Milletler öncülüğünde gerçekleştirilen Stockholm Konferansı'nda tartışılmış olup 1970'li yıllar çevresel çalışmaların popülerliğinin artış gösterdiği yıllardır(Blackburn, 2007: 2). Dünya Çevre ve Büyüme Komisyonu tarafından 1987 yılında yayımlanmış olan Brundthland Raporu ile sürdürülebilir

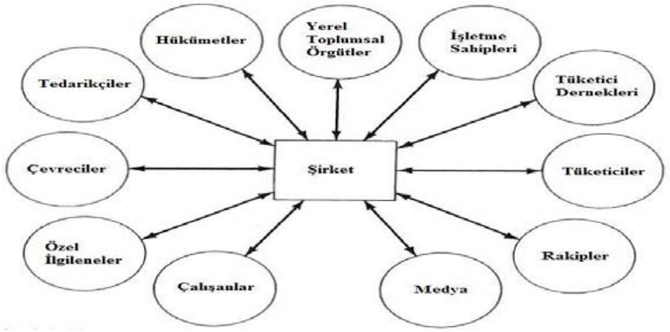
gelişme kavramının gelişimine önemli katkı sağlanmıştır (Schaefer, 2004: 179).Sürdürülebilir gelişme, ekonomik ihtiyaçların yanında çevresel koruma ve sosyal adalet kavramı ile bütünleştirilen ve ekonomi, işletme yönetimi siyaset bilimi ve hukuk kavramlarının ortak bileşiminden meydana gelen bir oluşumdur (Tokgöz ve Önce, 2009: 257).

Kurumsal Sosyal Sorumluluk: Günümüzün modern iş dünyasında işletmelerin sorumluluklarının mal ve hizmet üretiminin yanında sosyal değerlere yönelmesini de gerektirmiş ve toplumun bu konudaki talepleri ön plana çıkarak işletmeler adına yeni yükümlülükler meydana getirmiştir. İş dünyasının kontrolü altında bulunan ekonomik, politik, sosyal ve doğal çevre kaynakları paydaşlar açısından önemlilik arz etmektedir. Dolayısı ile işletmelerin gerçekleştirdiği faaliyetlerin olumlu ve olumsuz etkileri tartışma konusu haline gelmiştir. Kurumsal sosyal sorumluluk kavramı ise, iş dünyasının sürdüreceği her türlü faaliyetin sosyal paydaşlarına olası etkilerini dikkate almasını gerektiren bir kavram olarak süregelen tartışmaların temelini oluşturmaktadır (Özdemir, 2007: 1).

Kurumsal sosyal sorumluluk kavramı ilk ortaya çıktığı andan günümüze ekonomik, sosyal ve teknolojik gelişmeler ile birlikte önemli değişimler kaydetmiştir (Vural ve Coşkun, 2011: 62).Kurumsal sosyal sorumluluk günümüz işletmeciliğinde önemli bir kavram haline gelmiş olup, müşterilerin marka tercihi ve marka sadakatini etkileyerek farkındalığın gelişmesine katkı sağlamıştır (Avcı ve Akdemir, 2014: 125). Kurumsal sosyal sorumluluk, işletmelerin yer aldığı sektörden ve sorumluluklarının yerine getirilmesinde uygulanan farklı yöntem ve anlayışlardan dolayı standart bir tanıma sahip olmamaktadır (Moon, 2007: 298). Ancak araştırma kapsamında kurumsal sosyal sorumluluk kavramı: İşletmelerin ve işletme çalışlarının topluma karşı olan sorumluluklarının yerine getirilmesi (Friedman, 1970: 7) ve işletmelerin ekonomik, teknik ve yasal ihtiyaçların dışında toplumsal ihtiyaçlara cevap vermesi olarak tanımlanabilmektedir (Davis, 1973: 312).

Sosyal Paydaş Teorisi: İşletmelerin büyük hassasiyet gösterdiği 1960'lı yıllardan günümüze daha fazla önem kazanan paydaşlar, işletmelerin sürdürülebilirliğinde önemli bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır (Jones ve Wicks, 1999: 206). Paydaş kavramı, Standford Araştırma Enstitüsü'nün 1960'lı yıllarda gerçekleştirdiği çalışmalarda kullanılmıştır. Paydaş kavramı üzerinde çeşitli görüşler bulunması ile birlikte Freeman'ın 1984 yılında yazmış olduğu ***"Strategic Management: A Stakeholder Approach"***adlıkitabı paydaş kavramının temeli olarak kabul edilmiştir. Freeman'a göre paydaş; işletmenin hedeflerine ulaşmasında önemli etkisi olan ya da söz konusu durumdan etkilenen kişi ya da gruplar olarak tanımlanmıştır (Freeman, 1984: 25). Söz konusu paydaş kavramı işletmeler açısından **Tablo 1**'de açıklanmıştır.

Tablo 1: İşletme Paydaşları

Kaynak: Freeman, 1984: 25.

Kurumsal Hesap Verebilirlik: Hesap verebilirlik, herhangi bir işin ya da yükümlülüğün yerine getirilip getirilmediğini araştıran bir kavramdır. Söz konusu kavram hesap veren ve hesap soran olarak iki taraf içermektedir. Kim kime hangi konuda nasıl hesap verecek, üstlenilen yükümlülük yerine getirilmez ise yaptırımların neler olabileceği gibi hususları bünyesinde barındıran bir kavramdır. Üstlenilen yükümlülüğü yerine getirmeyen taraf (birey, işletme vb.) hesap vermemesinin nedenini açıklaması gerekmekte ve sonucunda olabilecek eylemlere katlanmak durumundadır (Gray ve Jenkins, 1986: 172). Hesap verebilirliğin olmadığı bir ortam, yetersiz ve etkili olmayan yalnızca belirli bir taraf adına kararların alındığı sistemi doğurmaktadır. Belirli bir taraf adına alınan kararlar ise uzun vadede söz konusu tarafın haksız yere zenginleşmesine yol açmaktadır (Kluvers, 2003: 57).

Hesap verebilirlik, çıkar sahibi olan taraflarla ilgili konular ile ilgilenmekte ve işletme ile çıkar sahipleri arasındaki ilişkilerin geliştirilmesine yönelik yaptırımları belirtmektedir (Dinç ve Abdioğlu, 2009: 160). İşletmelerin sürdürdükleri faaliyetlerin sonuçlarının, işletmelerin paydaşlarına raporlanması olarak ifade edilebilmektedir. Dolayısı ile söz konusu kavram, işletmenin büyük bir sosyal ağın bir öğesi olduğunu ve işletmenin ilgili ağın tamamına karşı sorumluluklarını kapsamaktadır (Aras, 2007: 3). Bu bağlamda kurumsal hesap verebilirliğin aktif bir şekilde sürdürülebilmesi için işletmenin muhasebe sisteminin hesap verebilir ve şeffaf olması gerekmektedir. İşletmelerin topluma hesap verme yükümlülüklerini yerine getirebilmeleri açısından muhasebe ve uluslararası muhasebe standartları büyük öneme sahip olmakla birlikte sürdürülebilirliğin sağlanmasında önemli bir işleve sahiptir (Özkol vd., 2005: 140). Kurumsal hesap verebilirlik, işletme yöneticileri ile toplum arasındaki ilişkinin kapsamını belirlemek suretiyle kurumsal sürdürülebilirliğe katkı sağlamaktadır. Ayrıca işletmelerin finansal performansları ile birlikte çevresel, sosyal ve ekonomik performanslarının da raporlanması gerektiğini göstermektedir (Wilson, 2003: 5).

3. Kurumsal Sürdürülebilirlik Yaklaşımları

Kurumsal sürdürülebilirliğin uygulanması ve sağlıklı gelişmelerin elde edilebilmesi açısından işletmelerin faaliyet gösterdikleri iş kolu ile amaçlarının birbirleri ile uyumlu olması ve

işletmelerin uzun vadeli hedefleri ile uyuşan bir yöntem oluşturmalarının önemli bir ihtiyaç olduğu ortaya çıkmıştır (Max, 2008: 58-59).Bu bağlamda, kurumsal sürdürülebilirliğin uygulanmasında yol gösterici üç temel ilke; çevresel sürdürülebilirlik, sosyal sürdürülebilirlik ve ekonomik sürdürülebilirlik başlıkları altında toplanabilmektedir (Bansal, 2005: 198).

Çevresel Sürdürülebilirlik**:** Çevresel sürdürülebilirlik kavramı, doğanın limitlerine uygun olarak yaşamını sürdürmek anlamına gelmektedir. Bu anlamda sürdürülebilirlik çevresel faaliyetlerin sürdürülmesi ile sağlıklı bir ekonominin oluşmasını desteklemektedir (Hitchcock ve Williard, 2009: 9). Dünya sorunu olarak ön plana çıkan çevresel problemler giderek daha fazla önem kazanmış ve sürdürülebilirliğin dünyada ortak bir siyasi amaç olarak kabul edilmesine ve bu konuda önemli çalışmalar yapılmasına zemin hazırlamıştır. Bu bağlamda ilk çalışma 1960 yılında Ekonomik Kalkınma İşbirliği Örgütü'nün (OECD) kurulması ile başlamış, 1980 yılında ise Dünya Doğa ve Doğal Kaynakları Koruma Birliği'nin (IUCN) yayımlamış olduğu Dünyayı Koru Stratejisi raporu takip etmiştir (McKenzie, 2004: 1-2). OECD ve IUCN çalışmalarının 1987 yılında yayımlanan Brundtland Raporu izlemiştir. Raporda sürdürülebilir gelişme çevresel bir bakış açısıyla ele alınmış olup artan nüfusun çevresel unsurlar üzerindeki etkileri, gıda güvenliliğinin sağlanması, doğal kaynakların sürdürülebilir bir şekilde kullanılması konuları üzerinde önemle durulmuştur (Shrivastava, 1995: 938). Söz konusu gelişmeler ışığında işletmeler; maliyetlerin en aza indirilmesi, işletme imajının ve itibarının geliştirilmesi, toplumsal ve yasal sorumluluklarının yerine getirilmesi gibi unsurlar ile çevresel performanslarını geliştirmede önemli çalışmalar gerçekleştirmektedirler (Nunes ve Bennett, 2010: 397).

Sosyal Sürdürülebilirlik: Sosyal sürdürülebilirlik, insanların sürdürülebilir bir ortam oluşturması için yapılan araştırmalar ile hayatta kalabilmenin yanı sıra yaşanılabilir hayat standartlarının en iyisini elde etmek olarak ifade edilebilmektedir (Liverman vd., 1988: 143). Son yıllarda meydana gelen küresel hareketler ve değişimler, bütün dünyada işletmeleri sosyal sorumluluk konusunda çalışmalar yapmaya yöneltmiş ve işletmelerin sürdürdükleri faaliyetlerin toplum tarafından onaylanmasını gerekli kılmıştır. Dolayısı ile işletmelerin kurumsal sürdürülebilirliklerini sağlamada sosyal sürdürülebilirliğin önemi ortaya çıkmış olup işletmelerin paydaş ilişkilerine hassasiyet göstermesi kaçınılmaz bir gereklilik olmuştur. Çünkü kurumsal sürdürülebilirliğin sağlanmasında ekonomik başarıların yanında sosyal başarıların da sağlanması önemli hale gelmiş ve paydaşlar işletmelerden toplumsal değer yaratımı beklentisi içerisine girmiştir. Bu bağlamda işletmelerin bütün paydaşlarını önemli bir değer olarak görmesi ve söz konusu yönde de faaliyetler gerçekleştirmesi önemli gereklilik olmuştur (Sarıkaya vd., 2010: 44-45).

Ekonomik Sürdürülebilirlik: Ekonomik sürdürülebilirlik, iktisadi bir varlık olarak işletmelerin en temel amacı karlarını en üst seviyeye çıkartmak suretiyle ekonomik performanslarını sürdürülebilir kılmak ve piyasadaki yerini korumak olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısı ile ekonomik sürdürülebilirlik, topluma faydalı olan faaliyetleri sürdürürken karlı olmayı hedefleyen bir yaklaşım olarak da değerlendirilmektedir. Söz konusu yaklaşım; ekonomik, sosyal ve çevresel faaliyetler ile ortaya çıkan fırsatları değerlendirmek suretiyle paydaşlar açısından uzun vadede değer yaratmayı kendine amaç edinmektedir (Nemli,

2004: 81). Bir işletmenin ekonomik sürdürülebilirliğinin anlaşılmasında ise finansal performans en temel göstergedir ve bu gösterge işletmelerin sunmuş oldukları finansal tablolarda mevcuttur (Tuna, 2014: 11).Ekonomik sürdürülebilirlik, işletmelerin sahibi oldukları farklı ekonomik sermaye türlerini yönetebilmelerini ifade etmektedir. Söz konusu türler literatürde; finansal sermaye (Özsermaye, yabancı kaynak), maddi sermaye (makine, teçhizat, bina) ve maddi olmayan sermaye (hak ve şerefiye) olarak sınıflandırılabilmektedir. Ekonomik sürdürülebilirliği olan bir işletme, paydaşlarına ortalamanın üzerinde sürdürülebilir bir getiri sağlamakla birlikte gerekli olduğu zaman likidite yaratmayı da sağlayabilecektir (Besler, 2009: 11).

4. Ekonomik Açıdan Kurumsal Sürdürülebilirlik

İşletmelerin ekonomik açıdan sürdürülebilirliklerini sağlamaları, varlıklarını sürdürülebilir kılmaları ve ekonomik amaçları (verimlilik, satış hasılatı, pazar payı, likidite, net kar) ile yakından ilişkilidir (Dinçer, 2006: 176). Söz konusu amaçların gerçekleştirilebilmesi için sürdürülebilir kar elde edilmeli ve elde edilen bukar, sağlıklı bir büyüme için kullanılmalı, büyüme sürecinde ise sağlıklı ve dinamik bir sistem oluşturularak işletmenin varlığı sürdürülebilir kılınmalıdır. Ekonomik amaçlar konusunda bahsi geçen kavramlar ise: karlılık, büyüme ve süreklilik başlıkları altında aşağıda açıklanmaktadır (Aslanbay, 2008: 52).

Karlılık: İşletmelerin varlıklarını sürdürülebilir kılmalarının merkezinde kar kavramı bulunmaktadır. Klasik olarak kar, satışlardan elde edilen gelir ile satılan mal ve hizmetlerden doğan maliyetler arasındaki fark olarak tanımlanmaktadır (Moore, 1988: 155). Karlılık ise işletmelere koymuş olduğu sermaye kapsamında pay sahiplerinin elde etmek istediği getiri olarak tanımlanabilmektedir (Ülgen ve Mirze, 2004: 187). İşletmelerin belirli bir faaliyet döneminde elde ettikleri karın, tatmin edici düzeyde olup olmadığı karlılık kavramı ile ilgilidir. İşletmelerin karlılık durumlarının analizinde bazı oranlar kullanılmaktadır. Söz konusu oranları; literatürde yatırımlara göre karlılık oranları ve satışlara göre karlılık oranları olarak sınıflandırılmıştır(Dinçer, 2006.: 177-179).***Yatırımlara göre karlılık oranları***; varlık karlılığı ve özsermaye karlılığı olmak üzere iki grupta incelenebilmektedir. *Varlık karlılığına ilişkin oranlar*; varlık devir hızı, varlık karlığı şeklinde ve özsermaye karlılığına ilişkin oranlar; özsermaye karlılığı, hisse başı kazanç, hisse başı temettü ve fiyat/ kazanç oranları olarak sınıflandırılabilmektedir (Sevim vd, 2013: 135-140). ***Satışlara göre karlılık***, işletmelerin faaliyetleri sonucunda elde ettikleri karı belirten ve gelir tablosunda yer alan; Brüt Satış Karı, Faaliyet Karı, Olağan Kar, Dönem Karı ve Dönem Net Karı (Satışların Karlılığı) kalemlerinden oluşmaktadır (Can, 2009: 124, www.niyazikurnaz.net, 2016).

Büyüme: Büyüme kavramı, işletmelerin sürdürülebilirliğinin önemli bir unsuru olarak karşımıza çıkmakta olup işletmeyi rakipleriyle olan rekabet yarışında ön sıralara taşıyarak, rakiplerine göre üstünlük sağlama ve pozisyonunu koruma olanağı sunmaktadır (Şimşek, 2009: 68). Büyüme işletmelere sürdürülebilir bir özellik kazandırmakla beraber büyümenin sürdürülebilir olması için ise sürdürülebilir bir kar elde edilmesi gerekmektedir (Sedef, 1988: 282). Büyüme ve kar arasındaki ilişki büyümenin kar ve karlılık üzerindeki etkisini ölçmek amacıyla değerlendirilmektedir. Sürdürülebilir kar elde eden işletmeler, ellerinde

bulundurdukları karı yatırımlar ile değerlendirmek suretiyle büyüme hedeflerini gerçekleştirmeleri durumunda, kısa vadede ortaklara dağıtılmayan karlar uzun vadede daha fazla getiri sağlayacaktır. Söz konusu yatırımların işletmeye daha fazla getiri sağlaması için ise karlılığının büyümeden daha yüksek oranda gerçekleşmesi gerekmektedir. Dolayısı ile kısa vadede kar büyüme üzerinde etkili olurken uzun vadede ise büyüme kar üzerinde etkili bir unsur halini alacaktır. Bu bakımdan işletme, bulunduğu sektörde alanında uzmanlaşarak tek güç haline gelebilecektir (Whittington, 2007: 44-45).Ayrıca işletmeler sürdürülebilir rekabet gücüne de kavuşmuş olacaktır (Elmacı ve Kurnaz, 2004: 1).Bu bağlamda büyüme kavramı ve sürdürülebilirlik kavramı birlikte ele alındığında, ekonomik sürdürülebilirliğin yanında sosyal ve çevresel sürdürülebilirliğin sağlanması da önemlilik arz etmektedir.

Süreklilik: Süreklilik, işletme faaliyetlerinin bir süreye bağlı olmaksızın devam edeceğini ifade etmektedir. Genellikle işletmeler ilk kurulduğu andan itibaren varlıklarını uzun süre devam ettirmeyi hedeflemekte olup sürekliliğinin sağlanabilmesi için ise işletmelerin belirli bir faaliyet dönemi içerisinde amaçlanan kar seviyesine ulaşmaları gerekmektedir (Dalyan, 2012: 27).Günümüzde meydana gelen belirsizlikler ve tehlikeler, işletmelerin varlıklarını devam ettirme hususunda tehdit oluşturmakta hatta işletmeleri yok olma tehlikesi ile karşı karşıya kalmasına yol açmaktadır. Bundan dolayı, işletmelerin esnek davranabilmesi ve esnek bir yapıya sahip olması bir gereklilik oluşturmaktadır (Dinçer, 2006: 183).Bu bağlamda işletmelerin esnek olması gereken noktalar ***dış esneklik*** ve ***iç esneklik*** olarak iki grupta incelenebilmektedir. İşletmeler *dış esnekliği* sağlamak üzere tehlikelere karşı *savunmacı* (defansif) ya da *saldırgan* (ofansif) olmak üzere iki yönteme sahiptir (Aslanbay, 2008: 56). Savunmacı yaklaşımın uygulanabilmesi için; işletmenin kendisinden bağımsız gelişen olaylara (müşteri, teknoloji, farklı ekonomik pazarlar) dikkat etmesi gerekmektedir (Dinçer, 2006: 184). Saldırgan esneklik, bir işletmenin sektörde bazı fırsatları değerlendirerek söz konusu alanlara girme şansının araştırılmasını gerektirmektedir (Eren, 2008: 39). İç esneklik, işletmelerin kısa vadedeki yükümlülüklerini yerine getirebilmesi kabiliyeti olarak ifade edilmektedir. Söz konusu kabiliyetin yerine getirilmesinde kullanılan ölçüm araçları ise cari oran, asit test oranı ve nakit oranıdır. Cari oran; kısa vadeli yükümlülüklerin cari varlıklarla, asit test oranı; kısa vadeli yükümlülüklerin stoklar dışında kalan likit varlıklarla ve nakit oran ise; kısa vadeli yükümlülüklerin nakit ve benzeri varlıklarla karşılanabilme potansiyelini ölçmektedir. Söz konusu ölçüm araçları ile işletmelerin kısa vadeli yükümlülüklerinin farklı varlık bileşenleriyle ödenebilme gücü karşılaştırılabilmekte olup işletmelerin çalışma sermayesi ve net çalışma sermayesi de belirlenebilmektedir. Bu sayede işletmelerin faaliyetlerinin aksaklığa uğramadan gerçekleştirilebilmesi için ihtiyaç duydukları çalışma sermayesi tespit edilerek iç esnekliğin sağlanması mümkün olacaktır (Öztürk, 2014: 30).

5. Kurumsal Sürdürülebilirliğin Ekonomik Açıdan İncelenmesi ve Yatırımcı Davranışları İlişkisi

Sürdürülebilirlik anlayışında yaşanan gelişmeler işletmelerin ekonomik performansının artırılmasının yanında yatırımcıların davranışlarına da çeşitli şekillerde yansımıştır. Artık yatırımcılar ilgilendikleri işletmelerin hisse senedini alırken çevresel ve sosyal çalışmalarını da analizlerde önemli değişkenler olarak göz önünde bulundurmaya özen göstermektedirler. Günümüzde yatırımcılar karın niceliği ile birlikte niteliğini de dikkate almaktadır. Örneğin, KLD Research & Analytics (sosyal sorumluluk ölçümü) notu, Fraser Consultancy (ahlaki itibar indeksi) ve Instutional Shareholder Service (kurumsalyönetişim katsayısı) notları gibi değerler, yatırım kararlarının alınmasında giderek daha fazla dikkat edilen unsurlar olmaya başlamıştır (Haque, 2011: 53). Bütün dünyada olduğu gibi Türkiye'de de işletmelerin sürdürülebilirlik konusunda rekabet etmesi ve uluslararası alanda sürdürülebilirlik yarışına katılması amacıyla Borsa İstanbul Sürdürülebilirlik Endeksi kurulmuş ve işletmeler söz konusu endekste işlem görmeye başlamıştır. Global anlamda sürdürülebilirlik endekslerinde işlem gören işletmelerin küresel ölçekte nasıl sürdürülebilir çözümler oluşturduğu, kurumsal sürdürülebilirlik adına hangi faaliyetleri sürdürdüğü gibi konular incelenmekte olup endekslerde üst sıralara yükselmek işletmelerin itibarına artı bir değer katmaktadır. Bu anlamda söz konusu endeksler işletmelerin çalışma yöntemlerini etkileyerek farklı sorumluluklar yüklenmelerine zemin hazırlamıştır. İşletmelerin yüklenmiş oldukları sosyal, çevresel ve ekonomik sorumluluklar ise hem dünya genelinde faaliyet gösteren işletmeler açısından hem de ülkemizdeki işletmeler açısından merak konusu olmuştur. Bu çalışmada, işletmelerin ekonomik sürdürülebilirlik performansları ve yatırımcı davranışları arasındaki ilişkiyi belirlemek için BIST Sürdürülebilirlik Endeksinde uygulama yapılmıştır.

6. Literatür Çalışmaları

Kurumsal sürdürülebilirlik anlayışı ile yapılan çalışmalar birçok farklı sektörde kendine uygulama alanı bulmuş ve işletmelerin geleceğe yönelik planlamış oldukları sosyal, çevresel ve ekonomik başarıları üzerinde önemli rol oynamaktadır. Bieker, kurumsal sürdürülebilirlik ve balance scorecard anlayışı ile dürüstlük yönetimi üzerine yaptığı çalışmada geleneksel yönetim anlayışlarının yerine kurumsal sürdürülebilirlik anlayışının olumlu sonuçlar verdiğini ve gelecekte işletmelerin maddi olmayan performanslarını yönetmede önemli bir model olabileceğini belirtmiştir(Bieker, 2002: 2).Figge ve Hahn, yaptığı çalışmada, sürdürülebilir katma değer ölçümünün eş zamanlı olarak kurumsal sürdürülebilirliğin; sosyal, çevresel ve ekonomik yönlerini dikkate aldığını ve gelecekte oluşabilecek fırsat maliyetlere yönelik sürdürülebilir önlemler geliştirmek adına örnek bir ölçüm aracı olabileceğini belirtmiştir (Figge ve Hahn, 2004: 173).Ballou ve Heitger, kurumsal sürdürülebilirlik çalışmalarının Birlemiş Milletler Küresel İlkeler Sözleşmesi bağlamında bir rapor haline dönüştürülmesinin, risk yönetimi, performans ölçümü, paydaş taleplerinin değerlendirilmesi, denetçi çalışmalarında risk unsurunu azaltması ve işletmelerin paydaşlarında karşı kendine güvence oluşturması konusunda artış sağladığını vurgulamıştır (Ballou ve Heitger, 2005: 14). Schaltegger ve Burritt yaptıkları çalışmada, kurumsal sürdürülebilirlik çalışmalarından

hareketle paydaş odaklı bir kurumsal sürdürülebilirlik muhasebesinin oluşturulabileceğini göstermiştir (Schaltegger ve Burritt, 2006: 295). Ness ve arkadaşları yaptıkları çalışmada, sürdürülebilirlik araçlarının doğa, toplum ve mekânsal odaklı olmanın dışında daha geniş yelpazede değerlendirilebileceğini parayla ölçülebilen değerlendirmeler de yapılabileceğini ve bu sayede sürdürülebilirliğin belli kalıplar dışına çıkıp gelecekte daha fazla çeşitli sürdürülebilirlik araçlarının oluşturulabileceğine değinmiştir (Ness vd., 2007: 498-507). Eş, sürdürülebilirlik performansı üzerine yaptığı çalışmada sürdürülebilirliğin istatistiksel ölçüm teknikleriyle de değerlendirilebileceğini ve gelecek dönemlerde işletmelerin sürdürülebilirlik performansı değerlendirmesinde söz konusu tekniklerin kolaylık sağlayabileceğini belirtmiştir (Eş, 2008: 115). Yine Hahn ve arkadaşları yaptıkları çalışmada geleceğe yönelik kazan-kazan paradigması oluşturulmadan ve kısa vadeli toplumsal kazançlar elde etmeden önce işletmelerin kurumsal verim stratejilerini belirleyerek kurumsal sürdürülebilirlik çalışmalarının uzun vadede planlamasını yapmalarının gerekliliğini vurgulamışlardır (Hahn vd., 2010: 229). Kuşat yaptığı çalışmada kurumsal sürdürülebilirliğin bir kültür olarak işletme bünyesine yerleştirilmesi ile işletmelerin yaşam süresinin uzatılabileceğini ve bu durumun ülke ekonomisine de olumlu katkılarının olabileceğini belirtmiştir (Kuşat, 2012: 239). Aksoy yaptığı çalışmada Türkiye'de faaliyet gösteren işletmelerin kurumsal sürdürülebilirlik performansının ölçümüne yönelik sürdürülebilir katma değeri dikkate alan bir ölçek önerisi geliştirmiş olup, kurumsal sürdürülebilirlik politikalarının geliştirilmesinde ve rekabet avantajı elde edilmesinde önemli katkısının olabileceğini belirtmiştir (Aksoy, 2013: 123-130). Klettner ve arkadaşları, kurumsal sürdürülebilirlik ile kurumsal yönetim ilişkisi üzerine yaptıkları çalışmada, kurumsal sürdürülebilirlik anlayışı ile paydaş odaklı bir yönetim oluşturulabileceği bu sayede güçlü hissedar değerinin oluşturulabileceğini belirtmişlerdir (Klettner vd., 2014: 161). Guerci ve arkadaşları, yaptıkları çalışmada insan kaynakları yönetiminde örgütsel etik iklimin oluşturulması ve çalışanların katılımının kurumsal sürdürülebilirlik anlayışı ile sağlanabilir olduğunu ve işletmelerin yönetimlerinin performanslarının artırılabileceğini ve daha güçlü bir etik çerçevesinin oluşturulabileceğini tespit etmiştir (Guerci vd., 2015: 337).

7. Araştırmanın Yöntemi

Çalışmanın bu bölümünde araştırmanın; problemi, amacı ve önemi,metodolojisi, evreni ve örneklem seçimi ile araştırmada kullanılan verilerin toplanması ve analizi açıklanarak yorumlanmaktadır.

Sürekli olarak artmakta olan teknolojik faaliyetler ve ortaya çıkan sorunlar işletmelerin gelecekte varlıklarını sürdürebilmelerinin sorgulanmasına yol açmış ve buna bağlı olarak işletmelerin ekonomik, sosyal ve çevresel açıdan yeni bir yol haritası oluşturmaları gerekliliği arz etmiştir. Bu bağlamda Türkiye'de Borsa İstanbul'da 2014 yılında faaliyete başlayan BIST Sürdürülebilirlik Endeksi'ne kote olan işletmelerin ekonomik açıdan kurumsal sürdürülebilirlik performansı ve yatırımcı davranışları arasında ilişkinin var olup olmadığının ***sorgulanması ihtiyacı*** ortaya çıkmıştır.

İşletmelerin finansal performanslarının bilgi kullanıcılarını yakından ilgilendirmesi ve

işletmeler hakkında objektif, güvenilir ve daha doğru yorumlamalarda bulunabilmek ve optimum yatırım kararının alınabilmesi için bu çalışmanın amacı, işletmelerin finansal performanslarında meydana gelen değişmelerin ekonomik açıdan kurumsal sürdürülebilirlik perspektifinde analiz edilerek yatırımcı davranışları arasındaki ilişkiyi belirlemektir.

Bilgi kullanıcıların işletmelerin finansal performanslarında meydana gelen değişmeleri dikkate alarak yatırım yapması ve ayrıca işletmelerin karı ile değil karlılığı ile ilgilenmelerinden dolayı bilgi kullanıcılara sürdürülebilir ve daha güvenilir bilgileri sağlamak araştırmanın önemini göstermektedir. Ayrıca işletmelerin kendilerini geliştirmeleri ve uluslararası pazarlarda rekabet edebilir duruma gelmeleri ve örgütlenmiş piyasa mekanizmalarına dâhil olarak şeffaf ve güvenilir ortamlarda faaliyetlerini sürdürmeleri hem işletmelerin kurumsal kimliği açısından hem de bilgi kullanıcılarının güvenilir bir bilgi havuzundan faydalanması açısından bu çalışma ayrı bir önem taşımaktadır.Bu çalışma Türkiye'de faaliyette bulunan ve kurumsal sürdürülebilir kimliğe sahip işletmelerin nasıl bir yapıya sahip olduğunu nasıl bir finansal performans sergileyerek yatırımcıların gözünde nasıl bir yer edindiklerini görmek açısından işletmelere stratejik bir yol haritası niteliği taşımaktadır. Diğer taraftan Türkiye'de Borsa İstanbul Sürdürülebilirlik Endeksi'ne kote olan kurumsal sürdürülebilir kimliğe sahip işletmelerin ekonomik açıdan kurumsal sürdürülebilirliklerinin incelenmesi, analiz edilmesi ve yatırımcı davranışları arasındaki ilişkinin belirlenmesi ileride yapılacak olan çalışmalar açısından bir ***kaynak niteliği*** önemine sahiptir.

Borsa İstanbul bünyesinde 2014 yılında kurulan ve BIST Sürdürülebilirlik Endeksi'nde yer alan işletmelerin kurumsal sürdürülebilirlik açısından; ekonomik, çevresel ve sosyal sürdürülebilirliklerinin birlikte değerlendirilmesi için endeksin yeni kurulmuş olması ve işletmelerin sosyal ve çevresel sürdürülebilirlikleri adına verilerin eksik olmasından dolayı bu çalışmada işletmelerin sadece ekonomik açıdan kurumsal sürdürülebilirlikleri değerlendirilmiştir. Ekonomik açıdan kurumsal sürdürülebilirliklerinin değerlendirilmesinde işletmelerin finansal performans oranları kullanılarak, işletmelerin söz konusu ekonomik açıdan kurumsal sürdürülebilirlikleri ile yatırımcı davranışları arasındaki ilişki belirlenmeye çalışılmıştır. Ayrıca endekste yer alan işletmelerin faaliyette bulundukları sektörlerin farklı olmasından dolayı sektörel oranlar dikkate alınmamış ve işletmelerin finansal performanslarının değerlendirilmesinde kullanılan finansal oranlar sadece endeks kapsamında değerlendirilmiştir. Endekste işlem gören bankaların finansal performans hesaplamalarında faiz kavramının ön plana çıkması ve sektörel farklılıklardan dolayı araştırmada kullanılan finansal performans hesaplama oranlarının tutarlılığı açısından bankalar değerlendirmeye alınmamış olup banka dışında kalan işletmeler araştırma kapsamında değerlendirilmiştir. Araştırmanın ilerleyen aşamaları aşağıdaki başlıklar altında izlenmiştir.

Araştırmanın evrenini Türkiye'de Borsa İstanbul'a kote olan işletmeler oluşturmaktadır. Yatırımcılara daha doğru ve güvenilir bilgilerin sunulması amacıyla kurumsal olan ve yatırımcılar açısından büyük öneme sahip olan işletmelerin işlem gördüğü BIST-Sürdürülebilirlik Endeksi'ndeki bankalar dışındaki işletmeler araştırmanın örneklemini oluşturmaktadır.

Türkiye'de faaliyet gösteren,Borsa İstanbul BIST-Sürdürülebilirlik endeksinde işlem gören

işletmelerin 2014-2015 yıllarına ait 8 çeyrek dönemlik finansal veriler Borsa İstanbul'un resmi web sitesinden ve Kamuyu Aydınlatma Platformu (KAP)'ndan temin edilmiştir. Elde edilen veriler daha kolay ve anlaşılabilir bir şekilde bilgiye dönüştürülerek bilgi kullanıcılarına sunulması amacıyla işletmelerin finansal performanslarını değerlendirmede kullanılacak oranlar; karlılık oranları, büyüme oranları, süreklilik oranları ve borsa performans oranları şeklinde sınıflandırılmıştır.

İşletmelerin finansal performans oranları kullanılarak ekonomik açıdan kurumsal sürdürülebilirlikleri ile yatırımcı davranışları arasındaki ilişkinin belirlenmesine yönelik araştırmanın ana hipotezi: **"**İşletmelerin ekonomik açıdan kurumsal sürdürülebilirlikleri ***ile finansal performanslarında meydana gelen değişmeler ve yatırımcı davranışları arasında anlamlı bir ilişki vardır"*** şeklinde oluşturulmuştur. Ana hipotezi test ederken kullanılan hipotezler aşağıda belirtilmiş olup söz konusu hipotezleri açıklamaya çalışırken bazı hipotezlere ilişkin alt hipotezler de belirlenmiştir. Bu hipotezler:

$H_{1:}$ İşletmelerin finansal performanslarında meydana gelen değişmeler ile işletmelerin ekonomik açıdan kurumsal sürdürülebilirlikleri arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H_{1A}: İşletmelerin ekonomik açıdan kurumsal sürdürülebilirlikleri ile işletmelerin firma değerleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki vardır.

H_{1B}: İşletmelerin ekonomik açıdan kurumsal sürdürülebilirlikleri ile işletmelerin büyüme düzeyi arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki vardır.

H_{1C}: İşletmelerin ekonomik açıdan kurumsal sürdürülebilirlikleri ile işletmelerin sürekliliklerini sağlamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki vardır.

H_{1D}: İşletmelerin ekonomik açıdan kurumsal sürdürülebilirlikleri ile işletmelerin borsa performans değerleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki vardır.

H_{2}: İşletmelerin ekonomik açıdan kurumsal sürdürülebilirlikleri ile yatırımcı davranışları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki vardır.

H_{3}: İşletmelerin ekonomik açıdan kurumsal sürdürülebilirliklerinin, işletmelerin çevresel ve sosyal sürdürülebilirlikleri üzerinde etkisi vardır.

BIST-Sürdürülebilirlik endeksinde işlem gören işletmelerin finansal performanslarını gösteren 2014-2015 yıllarına ait 8 çeyrek dönemin verileri ekonomik açıdan kurumsal sürdürülebilirlik perspektifinde analiz edilmiş olup bu aşamadan sonrada yatırımcı davranışları ile ilişkisi belirlenmeye çalışılmıştır. Elde edilen 8 çeyrek döneme ait verilerin 4'ü işletmelerin endekse katılmadan önceki dönemi kapsamakta olup diğer 4'ü ise işletmelerin endekse katıldıktan sonraki 4 çeyrek dönemi kapsamaktadır. Verilerin analiz edilmesinde; "Microsoft Excel 2013" ve "Statistical Package for the Social Sciences (SPSS) 15.0" istatistiksel analiz programı kullanılmıştır. İşletmelerin finansal verilerine ait bazı oranlar hesaplamaya uygun olmadığı için değerlendirilmeye alınmamıştır. Borsa performans oranlarından birisi olan "hisse başına temettü" oranı dikkate alınmamıştır. Çünkü çeyrek dönemlik veriler kullanıldığından dolayı finansal tablolardan elde edilen veriler ışığında doğru bir temettü dağıtımı hesaplaması yapılamamaktadır.

SPSS 15.0 programında verilerin analiz edilmesinde; dönemler itibariyle incelenen veriler normal dağılımına sahip olmadığından dolayı parametrik olmayan (nonparametric) testlerin yapılmasına başvurulmuştur. Çünkü parametrik olmayan testlerde ana kütle dağılımının sürekli dağılım göstermesi yeterli olmaktadır. Bu çalışmada, ikili dönemler şeklinde karşılaştırılan finansal performans verilerinin işletmelerin endekse katılmadan önceki dönemleri ile endekse katıldıktan sonraki dönemleri incelenerek dönemler arasındaki farklılıklar ya da ilişkiler belirlenmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda yapılan testler parametrik testlerde eşleştirilmiş t-testine karşı gelen testlerdir. Söz konusu testlerin yapılması amacına yönelik kullanılan, işletmelerin finansal performans oranlarına ait veriler "sürekli değişken" olduklarından dolayı analizin yapılmasında İşaret Testi tercih edilmiştir (Bayram, 2009: 105-108). İşaret testinin kullanımının yanında endekste yer alan işletmelerin finansal performanslarını işletmeler bazında inceleyebilmek için ise grafik çiziminden yararlanılmıştır. Grafiklerde oluşturulan dönemsel karşılaştırmalar aşağıdaki şekilde izlenmiştir:

- BIST Sürdürülebilirlik Endeksi'nde yer alan bankalar dışındaki diğer 11 işletmenin endekse katılmadan önceki 4 çeyrek dönemine ait finansal performans oranları ile endekse katıldıktan sonraki 4 çeyrek döneme ait finansal performans oranları karşılaştırılmıştır.

- Dönemsel karşılaştırmalar endekse katılmadan önceki ilk çeyrek dönem ve endekse katıldıktan sonraki ilk çeyrek dönem; endekse katılmadan önceki ikinci çeyrek dönem ve endekse katıldıktan sonraki ikinci çeyrek dönem ve diğer dönemlerde de aynı şekilde karşılaştırma devam etmiştir.

- İşaret Testi analiz sonuçları grafiklerin altında belirtilmiş olup %10'nun altındaki değerler kabul edilmiş ve kalın punto ile belirtilmiştir.

- Grafiklerde yer alan yatay eksende yer alan rakamlar incelenen oran itibariyle işletmelerin sayısını göstermektedir.

- Grafiklerde karşılaştırılan dönemler işletmelerin endekse katılmadan önceki 4 çeyrek dönemi, 1, 2, 3, 4 şeklinde; endekse katıldıktan sonraki 4 çeyrek dönem ise 5, 6, 7, 8 şeklinde isimlendirilmiştir. Karşılaştırmalarda ise endekse katılmadan önceki ilk dönem 1 ve endekse katıldıktan sonraki ilk dönem ise 5 olarak ifade edilmiş olup diğer dönem karşılaştırmaları ise bu şekilde sıralanmıştır.

- Grafiklerde yer alan kesikli çizgiler işletmelerin endekse katılmadan önceki 4 çeyrek dönemine ait finansal performans oranlarının karşılaştırılmasını, düz çizgiler ise işletmelerin endekse katıldıktan sonraki 4 çeyrek döneme ait finansal performans oranlarının karşılaştırılmasını ifade etmektedir.

- Grafiklerde yer alan: Oran11, Oran51, Oran413 ya da Oran813 şeklindeki açıklamalarda; "Oran" kelimesinden sonraki ilk rakam işletmelerin endekse katılmadan önceki ya da sonraki karşılaştırılan dönemleri göstermektedir. İlk rakamdan sonrakiler ise hangi oranın karşılaştırıldığını göstermektedir. Örneğin; Oran413 ile Oran813'te ifade edilen karşılaştırılmada; işletmelerin endekse katılmadan önceki 4. dönemleri ile işletmelerin endekse katıldıktan sonraki 4. dönemlerinin 13. Oran bazında karşılaştırılmasını ifade etmektedir.

- Analizinde kullanılmış olan grafiklerin yatay ekseninde yer alan rakamların ise hangi işletmelere ait olduğu aşağıda açıklanmıştır:

1. ARÇELİK ANONİM ŞİRKETİ
2. ASELSAN ELEKTRONİK SANAYİ VE TİCARET A.Ş.
3. KOÇ HOLDİNG A.Ş.
4. MİGROS TİCARET A.Ş.
5. PETKİM PETROKİMYA HOLDİNG A.Ş.
6. HACI ÖMER SABANCI HOLDİNG A.Ş.
7. TAV HAVALİMANLARI HOLDİNG A.Ş.
8. TOFAŞ TÜRK OTOMOBİL FABRİKASI A.Ş.
9. TURKCELL İLETİŞİM HİZMETLERİ A.Ş.
10. TÜPRAŞ-TÜRKİYE PETROL RAFİNERİLERİ A.Ş.
11. TÜRK TELEKOMÜNİKASYON A.Ş. şeklindedir.

İşletmelerin analizinde kullanılan grafiklerde yer alan ve Oran15, Oran47 ya da Oran415 şeklinde ifade edilen finansal performans oranlarının isimleri aşağıda **Tablo 2**' de belirtilmiştir.

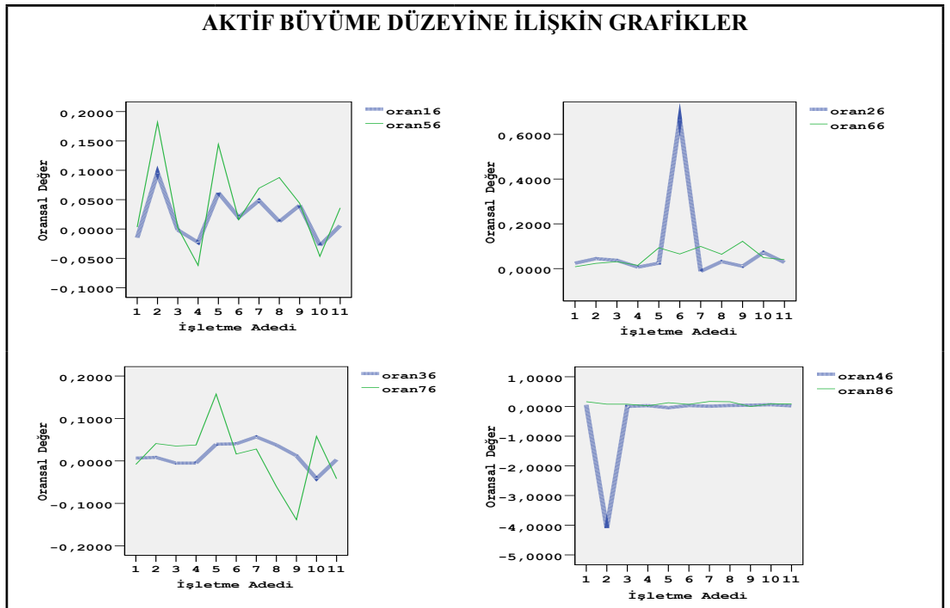
Tablo 2:İşletmelerin Analizinde Kullanılan Oranlar

KARLILIK ORANLARI
1.Varlık Karlılığı = Net Kar / Ort. Varlık
2.Özsermaye Karlılığı = Net Kar / Özsermaye *100
3.Satışların Karlılığı = Dönem Net Karı / Net Satışlar * 100
BÜYÜME ORANLARI
4.Varlık Devir Hızı = Net Satışlar / Ort. Varlık
5.Maddi D. Varlık Devir Hızı = Net Satışlar / Ort. MDV
6.Aktif Büyüme Oranı = D.S. Aktif - D.B. Aktif / D.B. Aktif
7.Özsermaye Büyüme Oranı = D.S. Ö. - D.B.Ö. / D.B.Ö.
8.Satışların Büyüme Oranı = D.S.S. - D.B.S. / D.B.S
SÜREKLİLİK ORANLARI
9.Cari Oran = Dönen Varlıklar / Kısa Süreli Borçlar
10.Asit- Test Oranı = Dönen Varlık - Stoklar / KSB
11.Nakit Oran = Hazır Değerler / KSB
BORSA PERFORMANS ORANLARI
12.Hisse Başı Kazanç = Dönem Net Karı / Hisse Sayısı
13.Fiyat / Kazanç Oranı = Hisse Fiyatı / Hisse Başına Kar
14.Piyasa Değeri / Defter Değeri

7.1. Araştırmanın Bulguları

Bu bölüm endekste işlem gören işletmelere yönelik oluşturulan hipotezlerin test edilmesini, verilerin analizini ve analiz sonucunda elde edilen bulguların değerlendirilmesini içermektedir. Endekste yer alan işletmelere yönelik yapılan istatistiksel analizler sonucunda sadece anlamlı ilişkiler tespit edilen işaret testi sonuçları ve grafiksel çizimler aşağıda belirtilmiştir.

Tablo 3: *Aktif Büyüme Düzeyi Analizi*

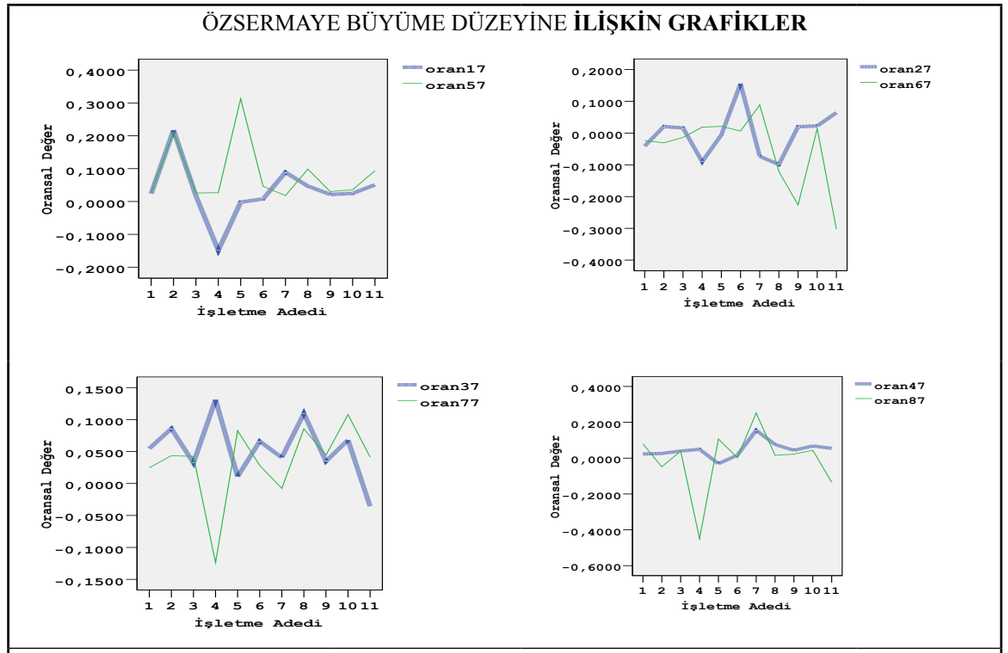

AKTİF BÜYÜME DÜZEYİNE İLİŞKİN İŞARET TESTİ SONUÇLARI			
DÖNEM 1-5	**DÖNEM 2-6**	**DÖNEM 3-7**	**DÖNEM 4-8**
0,227	0,549	1,000	**0,065**

Aktif büyüme düzeyine yönelik yapılmış olan işaret testi sonucunda ilgili dönemlerde istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Bu sonuçlara göre $\mathbf{H_{1B}}$ hipotezi kabul edilmiştir. Ayrıca grafikler yardımıyla yapılan değerlendirmelerde ise incelenen yıllar itibariyle endekste işlem gören 11 işletmenin endekse katılmadan önceki ilk dönemleri ile endekse katıldıktan sonraki ilk dönemleri karşılaştırıldığında 2, 5, 7 ve 10. işletme dışındaki işletmelerin aktiflerinin büyüme düzeylerinde artış eğilimi olduğu görülmektedir. İzleyen dönem karşılaştırmasında ise 1, 2, 6 ve 10. İşletme dışında diğer işletmelerin aktif büyümenin düzeylerinin artış eğiliminde seyrettiği görülmüştür. Endekse katılmadan önceki üçüncü dönem ile endekse katıldıktan sonraki üçüncü dönem karşılaştırıldığında ise 2, 3, 4, 5 ve 10. işletmenin aktiflerinin büyüme düzeylerinin artış eğiliminde olduğu gözlenmiştir. İzleyen dönemde ise 2. İşletme dışında diğer işletmelerin aktiflerinin büyüme düzeylerini

koruduklari ve artış eğilimli seyrettikleri tespit edilmiştir. Yapılmış olan İşaret Testi ile grafiksel çizimler yardımıyla işletmelerin aktiflerinin büyüme düzeylerinde artış eğilimi olduğu görülmektedir. Bu durum işletmelerin mevcut sahip ve hissedarları adına olumlu bir gelişme olarak değerlendirilmekte ve gelecekte potansiyel yatırımcılar açısından güven vermektedir.

Tablo 4: Özsermaye Büyüme Düzeyi Analizi

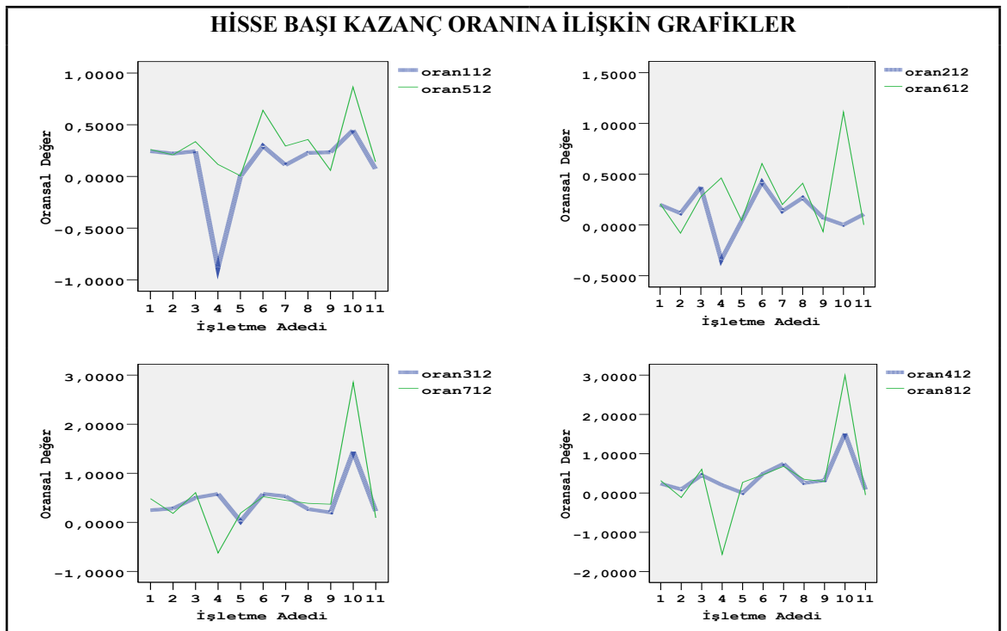

ÖZSERMAYE BÜYÜME DÜZEYİNE İLİŞKİN İŞARET TESTİ SONUÇLARI			
DÖNEM 1-5	**DÖNEM 2-6**	**DÖNEM 3-7**	**DÖNEM 4-8**
0,065	0,549	0,549	0,227

Özsermaye büyüme düzeyine yönelik yapılmış olan işaret testi sonucunda ilgili dönemlerde istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Bu sonuçlara göre $\mathbf{H_{1B}}$hipotezi kabul edilmiştir. Ayrıca grafikler yardımıyla yapılan değerlendirmelerde incelenen yıllar itibariyle endekste işlem gören 11 işletmenin endekse katılmadan önceki ilk dönemleri ile endekse katıldıktan sonraki ilk dönemleri karşılaştırıldığında sadece 7. işletme dışındaki işletmelerin özsermayelerinin büyüme düzeylerinde artış eğilimi olduğu görülmektedir. İzleyen dönemde ise 1, 4, 7 ve 8. işletmenin özsermayelerinin büyüme düzeylerinin artış eğiliminde olduğu ve 3. ve 10. işletmenin ise özsermaye büyüme düzeyini koruduğu gözlenmiştir. Endekse katılmadan önceki üçüncü dönem ile endekse katıldıktan sonraki üçüncü dönem karşılaştırıldığında ise 5, 9, 10 ve 11. işletmenin özsermayelerinin büyüme düzeylerinin artış eğiliminde olduğu gözlenmiştir. İzleyen dönem karşılaştırmasında ise sadece 1, 5, 6 ve

7. işletmenin özsermayelerinin büyüme düzeylerinde artış eğilimi görülmektedir. Yapılmış olan İşaret Testi sonuçlarına ve çizilen grafiklerden elde edilen bilgilere göre işletmelerin ekonomik açıdan kurumsal sürdürülebilirlikleri ile özsermayelerinin büyüme düzeyleri arasında anlamlı bir ilişkinin varlığı kabul edilmektedir. Bu durum işletmelerin mevcut sahip ve hissedarlarının işletmenin varlıkları ve yönetimi hakkında daha fazla söz sahibi olacağı anlamına gelmektedir. Bu bağlamda sürdürülebilirlik endeksinin gelecekte işletmelerin sermayedarlarına olumlu bir imaj oluşturabileceği açıktır.

Tablo 5: *Hisse Başı Kazanç Analizi*

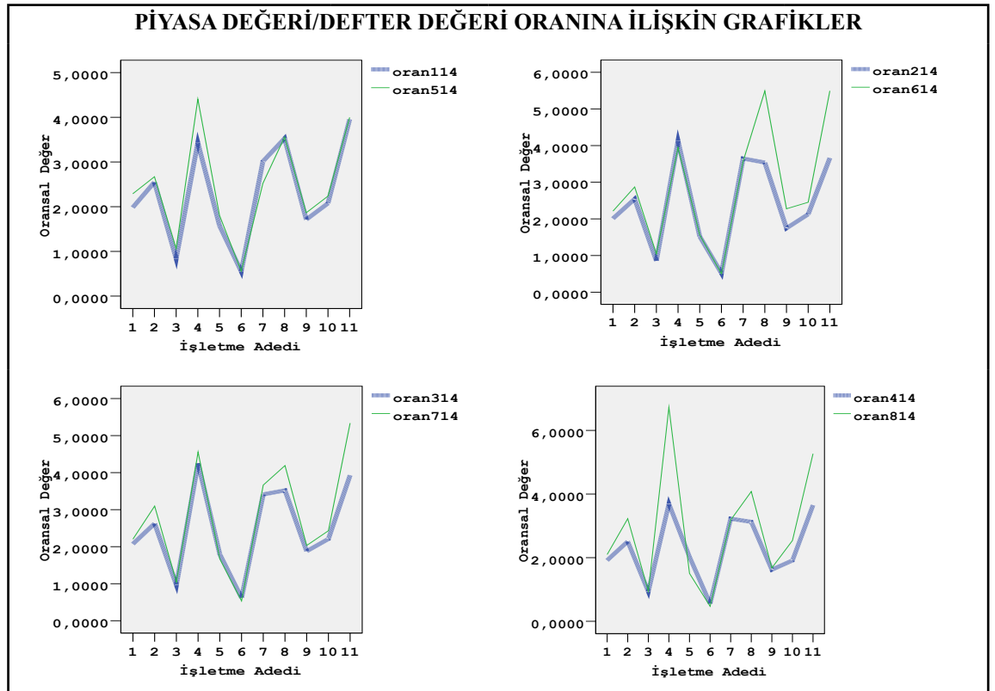

HİSSE BAŞI KAZANÇ ORANINA İLİŞKİN İŞARET TESTİ SONUÇLARI			
DÖNEM 1-5	**DÖNEM 2-6**	**DÖNEM 3-7**	**DÖNEM 4-8**
0,065	0,549	1,000	1,000

Hisse başı kazanca ilişkin yapılmış olan işaret testi sonucunda ilgili dönemlerde istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Bu sonuçlara göre $\mathbf{H_{1D}}$ hipotezi kabul edilmiştir. Ayrıca grafiklerden yararlanarak yapılan değerlendirmelerde incelenen dönemler itibariyle endekste işlem gören 11 işletmenin endekse katılmadan önceki ilk dönemleri ile endekse katıldıktan sonraki ilk dönemleri karşılaştırıldığında 9. İşletmenin dışındaki diğer işletmelerin hisse başı kazanç düzeylerinin artış eğiliminde olduğu görülmektedir. İzleyen dönem karşılaştırmasında ise 4, 6, 7 ve 8. işletmelerin hisse başı kazanç oranlarında artış eğilimli olduğu ve 1, 3 ve 11. işletmelerin ise hisse başı kazanç düzeylerini korudukları görülmüştür. Endekse katılmadan önceki üçüncü dönem ile endekse katıldıktan sonraki üçüncü dönem karşılaştırıldığında ise 1, 3, 5, 8, 9 ve 10. işletmelerin hisse başı kazanç düzeylerinde artış

eğilimi gözlenmiştir. İzleyen dönem karşılaştırmasında ise 1, 3, 5, 8 ve 10. İşletmelerin hisse başı kazanç düzeylerinin artış eğiliminde seyrettiği ve 9. İşletmenin ise hisse başı kazanç düzeyini koruduğu görülmektedir. Endekste işlem gören işletmelerin yapılmış olan İşaret Testi sonuçları ve çizilen grafikler incelendiğinde işletmelerin genelinde hisse başı kazanç düzeylerinin arttığı görülmektedir. Bu durum hem mevcut işletme sahip ve hissedarları açısından hem de potansiyel yatırımcılar açısından istenilen bir durumdur. Hisse başı kazanç düzeyinin artış eğiliminde olması yatırımcıların işletmelere yönelmesini sağlayacak olup bunun sonuncunda ise işletmelerin firma değerlerinin artması sağlanacaktır.

Tablo 6: *Piyasa Değeri/ Defter Değeri Oranı Analizi*

PİYASA DEĞERİ/ DEFTER DEĞERİ ORANINA İLİŞKİN İŞARET TESTİ SONUÇLARI			
DÖNEM 1-5	**DÖNEM 2-6**	**DÖNEM 3-7**	**DÖNEM 4-8**
0,012	0,227	**0,065**	0,227

Piyasa Defteri/ Defter Değeri oranına yönelik yapılmış olan işaret testi sonucunda ilgili dönemlerde istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Bu sonuca göre $\mathbf{H_{1D}}$ hipotezi kabul edilmiştir. Ayrıca grafiklerden yardımıyla yapılan değerlendirmelerde ise incelenen yıllar itibariyle endekste işlem gören 11 işletmenin endekse katılmadan önceki ilk dönemleri ile endekse katıldıktan sonraki ilk dönemleri karşılaştırıldığında 11 işletmenin de piyasa değeri/ defter değeri oranı düzeylerini koruduğu ve artış eğiliminde olduğu görülmektedir. Aynı durum izleyen dönem karşılaştırması içinde geçerlidir. Endekse katılmadan

önceki üçüncü dönem ile endekse katıldıktan sonraki dördüncü dönem karşılaştırıldığında da 11 işletmenin piyasa değeri/ defter değeri oranı düzeylerini koruduğu artış eğiliminde olduğu gözlenmiştir. İzleyen dönem karşılaştırmasında ise 5. işletmenin dışındaki diğer işletmelerin hepsinin piyasa değeri/ defter değeri oranı düzeylerinin artışeğilimli olduğu görülmektedir.

Yapılmış olan İşaret Testi sonuçları ve çizilen grafiklerden elde edilen bulgular endekste işlem gören işletmelerin ekonomik açıdan kurumsal sürdürülebilirlikleri ile firma değerleri arasında anlamlı bir ilişkinin olduğunu göstermektedir. Bu durumda $\mathbf{H_{1A}}$ hipotezi de kabul edilmiştir. Ayrıca endekste işlem gören işletmelerin ekonomik açıdan kurumsal sürdürülebilirlikleri ile yatırımcı davranışları arasında da anlamlı bir ilişkinin var olduğu tespit edilmiştir. Bu durumda $\mathbf{H_2}$ hipotezi de kabul edilmiştir. Diğer taraftan grafiklerden elde edilen bulgular işletmelerin hisse başı kazanç oranlarının artış eğiliminde olduğunu göstermektedir. Bu durum 1 adet hisse senedinden elden edilen getirinin arttığı anlamına gelmekte ve yatırımcıların işletmelere yatırım yapmaya yöneldiklerini göstermektedir. Bu bağlamda işletmelerin gelecekte firma değerlerinin artışı söz konusu olabilecektir. İşletmelerin piyasa değeri/ defter değeri oranını koruması ve artış eğilimli bir seyir izlemesi hem mevcut hissedarlar hem de yatırımcılar açısından istenilen bir durumdur.

8. Sonuç ve Öneriler

Türkiye'de kurumsal sürdürülebilirlik uygulamaları 2000'li yıllarda hareketlilik kazanmış ve 2014 yılı kasım ayında kurumsal sürdürülebilirlik çalışmalarının sistemli ve geleceğe daha sağlam adımlarla ilerlemesi amacıyla Borsa İstanbul bünyesinde BIST-Sürdürülebilirlik Endeksi kurulmuştur. Endeks kapsamında 2014 yılı Kasım - 2015 yılı Kasım itibariyle 15 işletme işlem görmektedir. Bu çalışmada kurumsal sürdürülebilirlik uygulamaları endeksin yeni kurulmuş olmasından dolayı ve işletmelerin sosyal ve çevresel performanslarına ait daha kapsamlı ve analize uygun bilgilerin elde edilememesinden dolayı, ekonomik perspektiften inceleme yapılmıştır. Endeksin yeni faaliyete geçmesinden dolayı yeterli miktarda veri elde edilemediğinden çok fazla anlamlı ilişkiler bulunamamıştır. Bu açıdan ele alındığında bu çalışma ileride yapılacak olan kurumsal sürdürülebilirlik çalışmaları açısından bir ön çalışma olarak kabul edilebilir. Kurumsal sürdürülebilirlik uygulamalarının çeşitli analizlerle daha ayrıntılı ve ekonomik, sosyal ve çevresel boyutlarının çok yönlü incelemesi ve değerlendirme yapılması için endeks kapsamında işlem gören işletmelerin sayısının daha fazla olması gerekmektedir. Endekste gelecek dönemlerde işlem gören işletmelerin sayısının artması ile birlikte daha kapsamları analizlerin yapılması mümkün olacaktır. Gelecek dönemlerde endeks kapsamına daha fazla işletmenin dâhil edilmesiyle birlikte kurumsal sürdürülebilirlik çalışmaları sosyal ve çevresel açılardan da incelenmeye olanak hazırlanacak ya da işletmelerin ekonomik, sosyal ve çevresel performansları daha zengin analizlerle çok yönlü değerlendirilebilecektir. Bu bağlamda bu çalışma ileride yapılacak olan kurumsal sürdürülebilirlik çalışmalarına temel teşkil etmektedir. Ayrıca gelecekte işletmelerin sadece finansal performanslarının önemli olmadığını bununla birlikte işletmelerin var oldukları çevreye karşı bir takım sosyal ve çevresel sorumluluklarının olduğuna dikkat çekmek açısından bu çalışma ayrı bir öneme sahiptir. İktisadi bir kuruluş olan işletmelerin aynı zamanda dinamik bir yapıya da sahip olması ve insanların hayatında kilit bir rol oynaması nedeniyle gelecek dönemlerde sosyal, ekonomik ve çevresel anlamda sağlıklı gelişmelerin hazırlanmasına bu çalışma dayanak teşkil etmektedir.

Yapılan istatistiksel analizler sonucunda endekste işlem gören 11 işletmenin aktif büyüme düzeylerinde, özsermaye büyüme düzeylerinde, hisse başı kazanç oranı düzeylerinde ve piyasa değeri/ defter değeri düzeylerinde anlamlı ilişkiler ortaya çıkmıştır. Grafiklerden elde edilen bulgular değerlendirildiğinde ise işletmelerin finansal performanslarındaki gelişmelere bağlı olarak yatırımcıların işletmelere yöneldiği anlaşılmaktadır. Bu anlamda BIST Sürdürülebilirlik Endeksi'nin, işletmeler üzerinde olumlu bir etkisinin olduğu işletmelerin finansal performanslarında meydana gelen olumlu gelişmelerden ve yatırımcı davranışlarından açıkça görülmektedir. Grafiklerden elde edilen bulgular, BIST-Sürdürülebilirlik Endeksi'nde işlem gören işletmelerin ekonomik açıdan kurumsal sürdürülebilirliklerinin, işletmelerin sosyal ve çevresel sürdürülebilirlikleri üzerinde etkili olabileceğini göstermektedir. İşletmelerin finansal performanslarında meydana gelen olumlu değişmeler ve yatırımcıların davranışları incelendiğinde endeksin işletmelerin üzerinde olumlu bir etkisinin olduğunu göstermektedir. Ayrıca endekste işlem gören işletmelerin gelecek dönemde de sürdürülebilirlik endeksinde yer almış olması gelecekte bilgi kullanıcılar ve yatırımcılar açısından işletmelerin değerlendirilmesi konusunda olumlu imaj yaratmaktadır.

Gelecekte Sürdürülebilirlik Endeksi üzerinde yapılacak olan çalışmalar, endekste yer alan işletmelerin kurumsal sürdürülebilirlik performanslarını yerel ve uluslararası anlamda kıyaslama olanağı tanımakla birlikte işletmelere kurumsal şeffaflık ve hesap verebilirlikleri ile sürdürmekte oldukları faaliyetlerine ilişkin rekabet avantajı sağlamalarına da katkı sağlayacaktır. Endekste yer alan işletmelerin toplum nezdinde daha fazla tanınması işletmelere olumlu bir imaj yaratacak olup işletmelerin finansal performansına ve ülke ekonomisine de olumlu katkılarda bulunacaktır. Bu bağlamda Türkiye ve dünya adına hayati önem taşıyan; küresel ısınma, yenilebilir kaynakların etkin kullanımı, geri dönüşüm ve atık yönetimi, doğal kaynakların bilinçsizce yok edilmesi, su kaynaklarının bilinçsiz kullanılması, sağlık, barınma ve güvenlik ve nitelikli personel istihdamı gibi sorunlar gelecekte kurumsal sürdürülebilirlik çalışmaları ile daha hızlı, güvenilir, tutarlı ve objektif bir şekilde çözülebilecektir.

Kaynakça

Aksoy, Ç. (2013). Sürdürülebilirlik Performansının Değerlendirilmesine Yönelik Ölçek Önerisi ve Türkiye'deki İşletmelerde Uygulaması. *Doktora Tezi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Aras, G. (2007). Kurumsal Sosyal Sorumluluk Muhasebe Ve Denetim Uygulamalarına Yansımaları. İç *Denetim Dergisi*, 3 (20): 5.

Aslanbay, T. (2008), Kurumsallaşmanın İşletmenin Sürekliliği Üzerine Etkisi ve Bir Araştırma. *Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Avcı, N. & Akdemir İ. (2014). Konaklama İşletmelerinde Kurumsal Sosyal Sorumluluk Algısının İş Doyumu Üzerine Etkisi. *Ege Akademik Bakış Dergisi*, Cilt: 14, Sayı: 1, ss.125-135.

Ballou, B. & D. L. Heitger. (2005). The Rise Of Corporate Sustainability Reporting: A Rapidly-Growing Assurance Opportunity. *Richard T. Farmer School Of Business Miami University***.** Oxford.

Bansal, P. (2005). Evolvıng Sustaınably: A Longıtudınal Study Of Corporate Sustaınable Development. *Strategic Management Journal. 2:* 197-218.

Bayram, N. (2009). *Sosyal Bilimlerde SPSS ile Veri Analizi*, Gözden Geçirilmiş Genişletilmiş 2. Baskı, Ezgi Kitabevi, Bursa.

Besler, S. (2009). *Yönetim Yaklaşımlarıyla Kurumsal Sürdürülebilirlik.* Beta Basım Yayım. İstanbul.

Bieker, T. (2002). Managing Corporate Sustainability with The Balanced Scorecard: Developing A Balanced Scorecard For Integrity Management. *Sustainability, Corporations And Institutional Arrangements***,** University Of St. Gallen.

Blackburn, W. R. (2007), *The Sustainability Handbook: The Complete Management Guide To Achieving Social, Economic, And Environmental Responsibility,* Earthscan, UK&USA.

Blowfield, M.& Murray, A. (2008),. Corporate Responsibility: A Critical İntroduction. *Oxford University Press*. Oxford.

Borsa İstanbul. (2016). 02 06, 2016 tarihinde www.borsaistanbul.com: http://www.borsaistanbul.com/endeksler/bist-pay-endeksleri/surdurulebilirlik-endeksiadresinden alındı

Can, A. V. (2009). *Maliyet Muhasebesi*. Üçüncü Baskı. Sakarya Kitabevi. Sakarya.

Dalyan, F. (2012). İşletmelerde Sosyal Sorumluluk ve Etik, *İşletmelerde Karar Alma Ve Etik Liderlik* İçinde, Editörler: Ömer Torlak, Figen Dalyan, Anadolu Üniversitesi Yayınları No: 2605, Eskişehir, 86-100.

Davis, K. (1973). The Case For And Against Business Assumption Of Social Responsibilities. *The Academy Of Management Journal.* 16(2), 312-322.

Dinç, E. & H. Abdioğlu. (2009). İşletmelerde Kurumsal Yönetim Anlayışı ve Muhasebe Bilgi Sistemi İlişkisi: IMKB – 100 Şirketleri Üzerine Ampirik Bir Araştırma. *Balıkesir Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi.* 12 (2):157-184.

Dinçer, Ö. (2006). *Stratejik Yönetim ve İşletme Politikası*. Beta Basım Yayım Dağıtım. İstanbul.

Elmacı, O. & N. Kurnaz. (2004). *Sürdürülebilir Rekabet Gücüne Yönelik Vizyon Arayışlarında Faaliyet Tabanlı Maliyetleme (FTM) Yaklaşımı*. www.niyazikurnaz.net adresinden alındı

Eren, E. (2008). *Stratejik Yönetim*. Beşinci Baskı. Anadolu Üniversitesi Yayınları. Eskişehir.

Eş, A. (2008). Sürdürülebilirlik ve Firma Düzeyinde Sürdürülebilirlik Performans Ölçümü. *Yüksek Lisans Tezi*, Bolu: Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Figge, F. & T. Hahn. (2004).Sustainable Value Added-Measuring Corporate Contributions To Sustainability Beyond Eco-Efficiency. *Ecological Economics.* Vol: 48. pp: 173– 187.

Freeman, R. E., (1984), *Strategic Management: A Stakeholder Approach*. Pitman Publishing. Boston. Https://Books.Google.Com.Tr/Books?İd=Npma_Qeiopkc&Printsec=Frontcover&Dq=Strategic+Management:+A+Stakeholder+Approach&Hl=Tr&Sa=X&Ved=0ahukewjs6rlfodpjahwfvhqkhaz1dıyq6aeıgjaa#V=Onepage&Q=Strategic%20Management%3A%20A%20Stakeholder%20Approach&F=False adresinden alındı

Friedman, M. (1970). The Social Responsibility Of Business İs To Increase Its Profits. *The New York Times Magazine*, September, ss.7-11.

Gray, A. & W. I. Jenkins. (1986). Accountable Management in British Central Government: Some Reflections On The Financial Management Initiative. *Financial Accountability And Management*. 2(3), 171-186.

Guerci, M., Radaelli, G., Siletti, E., Cirella, S. and A.B. R. Shani. (2015). The Impact Of Human Resource Management Practices And Corporate Sustainability On Organizational Ethical Climates: An Employee Perspective. *Journal Business Ethics.* Vol: 126. pp: 325-342.

Hahn, T., Figge, F., Pinkse, J. And L. Preuss. (2010). Trade-Offs İn Corporate Sustainability: You Can't Have Your Cake And Eat It. *Business Strategy And The Environment.* Vol: 19. pp: 217–229.

Hahn, T. & Scheermesser, M. (2006). Approaches To Corporate Sustainability Among German Companies. *Corporate Social Responsibility And Environmental Management (İn Press)*.Mgmt: 13, 150–165.

Haque, U. (2011). *The New Capitalist Manifesto: Building A Disruptively Better Business.* Harvard Business School Publishing. Boston. Https://Books.Google.Com.Tr/Books?İd=-G2icxt4qowkc&Printsec=Frontcover&Dq=The+New+Capitalist+Manifesto:+Building+A+Disruptively+Better+Business&Hl=Tr&Sa=X&Ved=0ahukewjzz_Uaotpjahxhvrqkhttgdcq6aeıhjaa#V=Onepage&Q=The%20New%20Capitalist%20Manifesto%3A%20

Building%20a%20Disruptively%20Better%20Business&F=False adresinden alındı

Hitchcock D. & M. Williard. (2009). *The Business Guide To Sustainability: Practical Strategies And Tools For Organizations.* Second Edition. Axis Performance Advisors.

Hockerts, K. (2001). Corporate Sustainability Management – Towards Controlling Corporate Ecological And Social Sustainability. Sustainability At The Millenium: Globalization. Competitiveness And The Public Trust January 21-25. *Ninth International Conference Of Greening Of Industry Network***,** Bangkok.

Jones, T. M. & A. R. Wicks. (1999). Convergent Stakeholder Theory, *Academy Of Management Review*, 24, 206-221.

Klettner, A., Clarke, T. And M. Boersma. (2014). The Governance Of Corporate Sustainability: Empirical Insights İnto The Development, Leadership And Implementation Of Responsible Business Strategy. *J Bus Ethics*. Vol: 122. pp: 145–165.

Kluvers, R. (2003). Accountability For Performance in Local Government. *Australian Journal Of Public Administration*. 62(1), pp: 57-69.

Kurnaz, N. (2015). *Mali Tablolar Analizi- Oran Analizi*. http://www.niyazikurnaz.net/dersnotlari adresinden alındı

Kuşat, N. (2012). Sürdürülebilir İşletmeler İçin Kurumsal Sürdürülebilirlik ve İçsel Unsurları. *Afyon Kocatepe Üniversitesi, İİBF Dergisi.* Cilt: 14, Sayı:2, Ss. 227-242.

Liverman, D. M., Hanson, M. E., Brown, B. J. And R. W. Merideth. (1988). Global Sustainability: Toward Measurement. *Environmental Management*. 12/2. pp: 133-143, Https://Books.Google.Com.Tr/Books?Hl=Tr&İd=Hottaaaamaaj&Dq=Global+Sustainability%3A+Toward+Measurement&Focus=Searchwithinvolume&Q=Global+Sustainability%3A+Toward+Measurementadresinden alındı

Max, L. H. M. (2008). Organizational Culture And Corporate Sustainability İn Hong Kong's Development Companies. The University Of Hong Kong A Dissertation Submitted To Faculty Of Architecture İn Candidacy For *The Degree Of Bachelor Of Science İn Surveying Department Of Real Estate And Construction*, April.

McKenzie, S. (2004). Social Sustainability: Towards Some Definitions. *Hawke Research Institute*, Working Paper Series. No 27.

Moon, J. (2007). The Contribution Of Corporate Social Responsibility To Sustainable Development. *Wiley InterScience Published*, Sustainable Development, Sayı:15, ss.296-306.

Moore, J. B. (1988), *Yönetim Muhasebesi***,** Çeviren: Alparslan Peker, İkinci Baskı, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Nemli, E. (2004). *Sürdürülebilir Kalkınma: Şirketlerin Çevresel ve Sosyal Yaklaşımları*. Birinci Baskı. Filiz Kitabevi. Ankara.

Ness, B., Urbel-Piirsalu, E., Anderberg, S. And L. Olsson. (2007). Categorising Tools For

Sustainability Assessment. *Ecologıcal Economıcs Review*. Vol: 60. pp: 498-508.

Nunes, B. & D. Bennett. (2010). Green Operations Initiatives İn The Automotive Industry: An Environmental Reports Analysis And Benchmarking Study. *Benchmarking: An International Journal*. Vol. 17 Issue: 3: 396-420.

Özdemir, H. Ö. (2007). Çalışanların Kurumsal Sosyal Sorumluluk Algılamalarının Örgütsel Özdeşleşme, Örgütsel Bağlılık ve İş Tatminine Etkisi: Opet Çalışanlarına Yönelik Uygulama. *Doktora Tezi*, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**.**

Özkol, A. E., Çelik, M. ve S. Gönen. (2005). Kurumsal Sosyal Sorumluluk Kavramı ve Muhasebenin Sosyal Sorumluluğu. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*. 27. Temmuz. 134-145.

Öztürk, E. (2014). Durağanlık Analizi Yöntemiyle Şirket Kârlarının Sürdürülebilirlik Durumunun İncelenmesi: BIST Uygulaması. *Doktora Tezi*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Paula, G. O. & R. N. Cavalcanti. (2000). Ethics: Essence For Sustainability, *Journal Of Cleaner Production,* 8, 109-117.

Russell, S., Haigh, N. And A. Griffiths. (2007). Understanding Corporate Sustainability. *Corporate Governance And Sustainability*. Chapter 2.

Sarıkaya, M., Erdoğan, M. ve F. Z. Kara. (2010). **İnternet Ekonomisi ve Kurumsal Sürdürülebilirlik**. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*. Ekim. 5(2). ss:31-50.

Schaefer, A. (2004). Corporate Sustainability: İntegrating Environmental And Social Concerns?. *Corporate Social-Responsibility And Environmental Management*, 11(4), 179-187.

Schaltegger, S. & R. L. Burritt. (2006). Corporate Sustainability Accounting: A Nightmare Or A Dream Coming True?. *Business Strategy and The Environment***.**Vol: 15, pp: 293–295.

Sedef, C. A. (1988). Finansal Amaçların Önceliği ve Kâr Dağıtımı. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 2. 279-286.

Sevim, Ş. Çabuk A., Karagül, A. A., Erol, C., Yaşar, A. B. ve Ö. Sayılır (2013), *Finansal Tablolar Analizi*, İkinci Baskı, T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını No: 2996 Açıköğretim Fakültesi Yayını No: 1949, Eskişehir.

Shrivastava, P. (1995). The Role Of Corporatıons In Achıevıng Ecologıcal Sustaınabılıty. *Academy Of Management Review.* Vol: 20, No: 4 pp: 936-960.

Soba, M., Bayhan, M., Şimşek, A. ve A. Kestane. (2015). Safha Maliyet Sistemi Ve Tam Zamanında Stok Yönetimi (JIT) İlişkisinin Üretim İşletmelerinin Üzerine Etkisi: Uşak İlinde Bir Uygulama. Ege Üniversitesi İ.İ.B.F. *15. Üretim Araştırmaları Sempozyumu*. 14-16 Ekim. İzmir.

Soba, M., Bayhan, M. ve A. Kestane. (2014). Sipariş Maliyet Sistemi Üzerinde Toplam Kalite Yönetiminin Etkinliği: Kütahya İlinde Bir Uygulama. Bahçeşehir Üniversitesi İ.İ.B.F. *14. Üretim Araştırmaları Sempozyumu*. 3-5 Eylül, İstanbul.

Şimşek, M. Ş. (2009). İşletme Bilimlerine Giriş. Adım Matbaacılık. Konya.

Tokgöz, N. & S. Önce, (2009), Şirket Sürdürülebilirliği: Geleneksel Yönetim Anlayışına Alternatif.*Afyon Kocatepe Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi* (Cilt: 11, Sayı, 1).

Tuna, Ö. (2014). Kurumsal Sürdürülebilirlik Yaklaşım ve Uygulamaları: KOBİ'lere Yönelik Bir Araştırma. *Doktora Tezi*. Afyon: Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Ülgen, H. & S. K. Mirze, (2004), *İşletmelerde Stratejik Yönetim*, Literatür Yayınları, İstanbul.

Vural, Z. B. A. & G. Coşkun. (2011). Kurumsal Sosyal Sorumluluk ve Etik. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, Sayı:1, Ss.61-87.

Whittington G.(2007).*Profitability, Accounting Theory And Methodology, Routledge*. Taylor&Francis Group, New York.

Wilson, M. (2003). Corporate Sustainability: What İs It And Where Does It Come From?. *Ivey Business Journal.* March/April. ss.1-5.

TÜKETİCİLERİN ÖZEL ALIŞVERİŞ SİTELERİNDEN YENİDEN ALIŞVERİŞ YAPMA NİYETİNİ BELİRLEYEN GÜVENLE İLİŞKİLİ FAKTÖRLER

İçlem Er[1]

Melis Erçin[2]

Öz

İnternet teknolojilerindeki gelişmeye paralel olarak özel alışveriş siteleri önemli ve popüler bir alışveriş mecrası olarak ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte, özel alışveriş sitelerinden yapılan alışverişler geleneksel perakendeci alışverişlerinde yaşanan anında memnuniyet durumunu sağlayamadığı için tüketicilerin güvenini kazanmak müşterileri yeniden alışveriş için çekmek açısından daha da fazla önem arz etmektedir. Geçmiş çalışmalarda çok boyutlu bir yapı olarak tüketici güvenini oluşturan faktörler ele alınmış olmakla birlikte, bu araştırmada özel alışveriş siteleri açısından güveni oluşturan faktörler ve tüketici güveni, algılanan bekleme süreci ve yeniden satın alma niyeti arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Profesyonel beceri, güvenilirlik ve iyi niyetlilik faktörleri, özel alışveriş sitelerine yönelik güvenin teorik olarak belirleyicileri kabul edilerek çalışmaya dahil edilmiştir. Toplamda 323 katılımcıdan elde edilen veri seti Yapısal Eşitlik Modellemesi kullanılarak analiz edilmiştir. Analiz sonucunda algılanan itibar ve müşteri ilgisi; kişisel bilgileri koruma becerisi ve iş yapma becerisi faktörleri tüketici güvenini oluşturan en önemli faktörler olarak tespit edilirken; teorik olarak öngörülen bilişim sistemleri güvenliği becerisi, bilişim teknolojileri becerisi ve üçüncü kişi önerileri yapılarının tüketici güvenini anlamlı şekilde açıklamadığı görülmüştür. Bunların yanısıra, algılanan bekleme sürecinin müşterilerin özel alışveriş sitelerinden yeniden alışveriş yapma niyeti üzerinde etkili olduğu ve benzer şekilde tüketici güveni ile ilişkili olduğu belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tüketici Güveni, Güvenin Belirleyicileri, Özel Alışveriş Siteleri, E-Ticaret, Algılanan Bekleme Süreci

EXAMINING THE ANTECEDENTS OF CONSUMER TRUST IN PRIVATE SHOPPING REPURCHASE INTENTIONS

Abstract

With the advances in Internet technology, private shopping sites have emerged as a popular way of shopping. However, because private shopping does not allow immediate enjoyment of purchases as traditional retailers do, earning customers' trust for private shopping sites are especially important in attracting return customers. Previous studies revealed the factors that build multidimensional consumer trust, however this study examines antecedents of consumer trust for private shopping and makes a systematic analysisof the relationships between consumer trust,customers' perceived waiting and repurchase intention. Ability, integrity, and benevolence of private shopping sites were selected as the three theoretical antecedents of trust. A total of 323eligible questionnaires were collected and analyzed using structural equation modeling. It was found that the most influential factors in consumer trust wereperceivedreputation and concern to customers, privacy protection and followed by professional ability, whereas information system security maintenance ability, information technology ability and third-party guarantees and recommendationsdid not exhibit significant impacts. Furthermore, perceived waiting was found to be a significant factor affecting customers' decision to return, as correlated with their trust in an online business.

Keywords: Consumer Trust, Antecedents of Trust, Private Shopping, Electronic Commerce, Perceived Waiting

* Bu makaleye ilişkin özet bulgular, 20. Ulusal Pazarlama Kongresi'nde sözlü olarak sunulmuş ve bildiri kitabında özet olarak yer almıştır.

1 Yrd. Doç. Dr., Dumlupınar Üniversitesi, iclem.er@dpu.edu.tr

2 Arş. Grv., Dumlupınar Üniversitesi, melis.ercin@dpu.edu.tr

Makale Gönderim Tarihi:16.06.2016 Makale Kabul Tarihi: 25.07.2016

Şimşek, M. Ş. (2009). İşletme Bilimlerine Giriş. Adım Matbaacılık. Konya.

Tokgöz, N. & S. Önce, (2009), Şirket Sürdürülebilirliği: Geleneksel Yönetim Anlayışına Alternatif.*Afyon Kocatepe Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi* (Cilt: 11, Sayı, 1).

Tuna, Ö. (2014). Kurumsal Sürdürülebilirlik Yaklaşım ve Uygulamaları: KOBİ'lere Yönelik Bir Araştırma. *Doktora Tezi*. Afyon: Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Ülgen, H. & S. K. Mirze, (2004), *İşletmelerde Stratejik Yönetim*, Literatür Yayınları, İstanbul.

Vural, Z. B. A. & G. Coşkun. (2011). Kurumsal Sosyal Sorumluluk ve Etik. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, Sayı:1, Ss.61-87.

Whittington G.(2007).*Profitability, Accounting Theory And Methodology, Routledge*. Taylor&Francis Group, New York.

Wilson, M. (2003). Corporate Sustainability: What İs It And Where Does It Come From?. *Ivey Business Journal.* March/April. ss.1-5.

TÜKETİCİLERİN ÖZEL ALIŞVERİŞ SİTELERİNDEN YENİDEN ALIŞVERİŞ YAPMA NİYETİNİ BELİRLEYEN GÜVENLE İLİŞKİLİ FAKTÖRLER

İçlem Er[1]

Melis Erçin[2]

Öz

İnternet teknolojilerindeki gelişmeye paralel olarak özel alışveriş siteleri önemli ve popüler bir alışveriş mecrası olarak ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte, özel alışveriş sitelerinden yapılan alışverişler geleneksel perakendeci alışverişlerinde yaşanan anında memnuniyet durumunu sağlayamadığı için tüketicilerin güvenini kazanmak müşterileri yeniden alışveriş için çekmek açısından daha da fazla önem arz etmektedir. Geçmiş çalışmalarda çok boyutlu bir yapı olarak tüketici güvenini oluşturan faktörler ele alınmış olmakla birlikte, bu araştırmada özel alışveriş siteleri açısından güveni oluşturan faktörler ve tüketici güveni, algılanan bekleme süreci ve yeniden satın alma niyeti arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Profesyonel beceri, güvenilirlik ve iyi niyetlilik faktörleri, özel alışveriş sitelerine yönelik güvenin teorik olarak belirleyicileri kabul edilerek çalışmaya dahil edilmiştir. Toplamda 323 katılımcıdan elde edilen veri seti Yapısal Eşitlik Modellemesi kullanılarak analiz edilmiştir. Analiz sonucunda algılanan itibar ve müşteri ilgisi; kişisel bilgileri koruma becerisi ve iş yapma becerisi faktörleri tüketici güvenini oluşturan en önemli faktörler olarak tespit edilirken; teorik olarak öngörülen bilişim sistemleri güvenliği becerisi, bilişim teknolojileri becerisi ve üçüncü kişi önerileri yapılarının tüketici güvenini anlamlı şekilde açıklamadığı görülmüştür. Bunların yanısıra, algılanan bekleme sürecinin müşterilerin özel alışveriş sitelerinden yeniden alışveriş yapma niyeti üzerinde etkili olduğu ve benzer şekilde tüketici güveni ile ilişkili olduğu belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tüketici Güveni, Güvenin Belirleyicileri, Özel Alışveriş Siteleri, E-Ticaret, Algılanan Bekleme Süreci

EXAMINING THE ANTECEDENTS OF CONSUMER TRUST IN PRIVATE SHOPPING REPURCHASE INTENTIONS

Abstract

With the advances in Internet technology, private shopping sites have emerged as a popular way of shopping. However, because private shopping does not allow immediate enjoyment of purchases as traditional retailers do, earning customers' trust for private shopping sites are especially important in attracting return customers. Previous studies revealed the factors that build multidimensional consumer trust, however this study examines antecedents of consumer trust for private shopping and makes a systematic analysisof the relationships between consumer trust,customers' perceived waiting and repurchase intention. Ability, integrity, and benevolence of private shopping sites were selected as the three theoretical antecedents of trust. A total of 323eligible questionnaires were collected and analyzed using structural equation modeling. It was found that the most influential factors in consumer trust wereperceivedreputation and concern to customers, privacy protection and followed by professional ability, whereas information system security maintenance ability, information technology ability and third-party guarantees and recommendationsdid not exhibit significant impacts. Furthermore, perceived waiting was found to be a significant factor affecting customers' decision to return, as correlated with their trust in an online business.

Keywords: Consumer Trust, Antecedents of Trust, Private Shopping, Electronic Commerce, Perceived Waiting

* Bu makaleye ilişkin özet bulgular, 20. Ulusal Pazarlama Kongresi'nde sözlü olarak sunulmuş ve bildiri kitabında özet olarak yer almıştır.

1 Yrd. Doç. Dr., Dumlupınar Üniversitesi, iclem.er@dpu.edu.tr

2 Arş. Grv., Dumlupınar Üniversitesi, melis.ercin@dpu.edu.tr

Makale Gönderim Tarihi:16.06.2016 Makale Kabul Tarihi: 25.07.2016

Giriş

Elektronik ticaret (e-ticaret), 2008-2013 yılları arasında yıllık yaklaşık %35'lik büyüme oranı ile 5000'den fazla elektronik perakendecinin (e-perakendeci), 10 milyon çevrimiçi (online) müşteriye hitap ettiği bir konumdadır (Türkiye Bilişim Sanayicileri Derneği, Türkiye E-ticaret Pazarı-2013 Raporu). Özel alışveriş siteleri ise bilinen markaların çeşitli ürünlerini, belirli bir zaman içine-perakendecilik uygulamaları veya çevrimiçi mağazalar yoluyla müşterilere ulaştıran ve bunu gerçekleştirirken kişisel ve kapalı devre bir satış sistemi kullanan daha farklı nitelikteki e-perakendecilerdir.

Sürekli müşteriler perakendeci kuruluşların temel gelir kaynağı durumunda olduğu için, müşterileri tekrar satın almaya ikna etmek satıcılar açısından en önemli gereklilik haline gelmiştir (Gupta ve Kim, 2007). Bu gereklilik, satıcıların güvenilirliğini belirlemenin oldukça zor olduğu, müşteriler ile satıcıların mekân ve zaman olarak birbirinden ayrı durumda olduğu e-perakendecilikte daha da hayati hale gelmektedir (Hsu vd., 2015). Daha önce yapılan çalışmalar web sitesi kalitesi, memnuniyet, güven ve sağlanan değerin tekrar satın alma ya da alışveriş yapma niyetinin başlıca belirleyicileri olduğunu göstermektedir (Kurt ve Hacıoğlu, 2008; Altunışık vd., 2010). Bununla birlikte, müşterilerdeki güven eksikliğinin e-perakendecilik önündeki en önemli engel olduğu tartışılmaktadır (Hoffman vd., 1999; McKnight vd., 2002; Kim vd., 2008). Müşteriler gerçekleştirecekleri online değişime ilişkin olumlu beklentilere sahip oldukları zaman e-perakendecilere güven duyarlar (Hung vd., 2012). Ancak, e-perakendecilerden alışveriş, değişim kapsamında önce ödeme yapıp sonrasında değişimin karşılığını almak için belirli bir süre beklemeyi gerektirdiğinden, risk içeren bir durumdur (Hung vd., 2012), ki bu durum müşterileri savunmasız hale getirmektedir. Bununla birlikte, e-perakendecilere duyulan güven algılanan bekleme süresini azaltmaktadır. Algılanan bekleme süresinin azalmasıyla, müşterilerin algıladıkları risklerle ilişkili belirsizlikler ortadan kalkacağından iki taraf kendileri için fayda sağlayacak değişimler gerçekleştirebilecektir (Hung vd., 2012).

İnternetten, diğer bir deyişle e-perakendecilerden alışveriş yapmakla ilişkili en önemli faktörlerden birisi satıcılara yönelik güven duymaktır (Gefen, 2000; McKnight vd., 2002; Gefen ve Straub, 2004; Hung vd., 2012). Satıcının kendisi ve ürünlerle doğrudan temas edememe, işlem güvenliği, sertifika sorunları vb. hususlar tüketicilerde, özel alışveriş sitelerine yönelik güven eksikliği yaratabilmektedir (Gefen, 2000). Müşterilerin güven düzeyi satın alma kararlarını etkilemekte, bu durum da nihayetinde özel alışveriş sitelerinin, birer işletme olarak başarısını belirlemektedir (Zhou ve Lu, 2011). Bu bağlamda, bu araştırmanın temel amacı, tüketicilerin özel alışveriş sitelerine duydukları güven ve satın alma sonrasındaki bekleme süreçleri ile bu sitelerden yeniden alışveriş yapma niyeti arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktır. Bunun yanısıra, araştırma kapsamında özel alışveriş sitelerinden alışveriş yapan tüketiciler açısından bu tür sitelere yönelik güveni oluşturan faktörleri tespit etmek amaçlanmaktadır. Zira, müşterilerin özel alışveriş sitelerine duydukları güven, satın alma kararlarını etkilemektedir (Zhou & Lu, 2011).

Bu kapsamda, çalışmanın ilk kısmında güven kavramı ve bu kavramı oluşturan unsurlara ilişkin literatür taramasına yer verilmektedir. İkinci kısımda, güven, algılanan bekleme süreci ve yeniden alışveriş yapma niyetine ilişkin literatür taraması ile birlikte hipotezler yer almaktadır. Üçüncü kısımda ise araştırmanın uygulama aşamalarında kullanılan yönteme ilişkin açıklama yapılmakta ve son kısımda, elde edilen bulgular ve değerlendirmeler sonucu ulaşılan sonuçlara yer verilmektedir.

1. Güven

Çeşitli disiplinler tarafından; bir tarafın diğerini desteklemesine ve böylelikle belirsizliğin azalmasına ve başarılı bir ilişki kurulmasına teşvik eden temel faktör olarak kabul edilen güven kavramı(Hung vd., 2012), işletme ve sosyal bilimler literatürünün hatırı sayılır düzeyde ilgisini çekmekte (Bramall vd., 2004) ancak kavramın evrensel olarak kabul görentek bir tanımına ulaşılamamaktadır. Söz gelimi psikologlar güven kavramını bireysel karakteristik özelliklerle ilişkilendirirken (Bramall vd., 2004), sosyologlar kişilerarası ilişkilerin sosyal yönünden kaynaklanan özellikleriyle ilişkilendirmekte, ekonomistler ise güveni hesaplanabilen ve kurumsal bir kavram olarak değerlendirmektedir (Bramall vd., 2004). İlişki ve hizmet pazarlaması literatüründe ise güven, alıcı ve satıcıyı bir araya getirerek aradaki ilişkiyi koruyan yapıda bir kavram olarak ele alınmaktadır (Bramall vd., 2004).Gefen (2000), psikoloji ve sosyoloji alanlarında yapılan ilk çalışmaların sonucunda güvenin, insanların, diğer insanlardan vaadlerini uygun biçimde yerine getirmelerine dair beklentilerinin bütünü biçiminde tanımlandığını belirtmektedir. Psikoloji ve sosyoloji araştırmalarında yapılan açıklamalara benzer nitelikte işletme literatüründe de güvenkavramı, bireylerin veya işletmelerin beklentileri yerine getirir biçimde davranması beklentisiile açıklanmaktadır (Gefen, 2000). Söz gelimi Moorman vd. (1993), güveni, değişim ortağının doğruluğuna rahatlıkla inanmak, itimat etmek olarak tanımlarken; Morgan ve Hunt (1994) değişim ortağının doğruluğuna ve eminliğine olan güven algısı şeklinde açıklamaktadır. Bir başka tanıma göre ise güven, bir tarafın (güvenen tarafın) kendisi açısından önemli bir eylemi gerçekleştireceği beklentisine bağlı olarak diğer bir tarafın (güvenilen tarafın) eylemlerine karşı savunmasız hale gelmeye gönüllü olması (Mayer vd., 1995) şeklinde açıklanmaktadır.İncelenen tüm yapılarda güven kavramının doğruluk ve inanılırlıkla ilişkilendirildiği görülmektedir. Bunun yanı sıra Mayer vd. (1995)'nin tanımındaki savunmasızlık önemli bir şeyin kaybını içermekte, diğer bir deyişle risk almayı kapsamaktadır.

Tüketicinin, satıcı ya da mağaza ile doğrudan ya da fiziksel temasının olmadığı elektronik ticaret ortamı düşünüldüğünde, dürüst alışveriş ve fırsat doğduğunda bile fayda elde etmeye çalışmama, diğer bir deyişle tüketicinin kandırılmama beklentisi olarak tanımlanan güven (Hosmer, 1995), özel alışveriş siteleri için oldukça önemli bir kavram haline gelmektedir(Corbit vd., 2003). Nitekim Jarvenpaa vd.(2000),İnternet ortamında tüketici güvenini araştırdıkları çalışmalarında; güvenenin (tüketici), güvenilen (tacir ya da mağaza) üzerinde doğrudan kontrolü olmadığı her ilişkide, güvenin kritik faktör olduğunu ortaya koymaktadır.

İşletmenin taahhütlerinin yerine getirileceği inancı ya da beklentisi olan güven, sıklıkla tüketicilerin online algılarını ve davranışlarını belirleyen faktör olarak kabul edilir (Badrinarayanan vd., 2014). Müşterilerin online alışverişe olan güvenini ise temel olarak

önceki deneyimleri ve online satıcılarla olan etkileşimleri belirler (Hung vd., 2012). Ancak e-perakendecilerile ilgili önceden herhangi bir deneyimi olmayan bir müşteri için güveni belirleyen farklı faktörler söz konusudur. Bu bağlamda güveni oluşturan faktörleri belirlemeye yönelik alanyazın incelendiğinde; çok sayıda çalışmaya (Örneğin: Moorman vd. 1993; Morgan ve Hunt, 1994; Hosmer, 1995; Gefen, 2000; Bramall vd., 2004) rastlanmaktadır. Bu çalışmalarda, güven duyulacak tarafın algılanan profesyonel becerisi, güvenilirliği ve iyi niyetliliği güvene ilişkin gözlemlenen ortak olarak faktörlerdir (Mayer vd., 1995; Gefen, 2000; McKnight vd., 2002; Corbitt vd., 2003; Bramall vd., 2004; Hung vd., 2012).

Çalışmanın bundan sonraki kısmında güvene ilişkin faktörler olan algılanan profesyonel beceri, güvenilirlik ve iyi niyetlilik kavramları açıklanmaktadır.

1.1.Profesyonel Beceri

Profesyonel beceri, bir tarafın belirli bir alan üzerinde etki sahibi olabilmesini sağlayan beceriler, yetkinlikler ve özellikler olarak tanımlanmaktadır (Mayer vd., 1995). Özel alışveriş siteleri açısından ise profesyonel beceriler, müşteriler tarafından algılanan bilişim teknolojileri becerileri, bilişim sistemleri güvenliği becerisi ve iş yapma becerilerinden oluşmaktadır (Smith ve Barclay, 1997).

Profesyonel becerilere ilişkin algıları geliştirecek ilk husus özel alışveriş sitelerinin bilişim teknolojileri becerileridir. E-perakendecilerin bilişim teknolojilerine ilişkin algı,bilgi teknolojisi ve güvenliği koruma yeteneklerini kapsayan sistem ara yüz kalitesini yönetme becerisi algısıyla doğru orantılıdır (McKnight vd., 2002). Müşterilerin web sitelerinde karşılaştıkları en büyük karmaşalar ara yüzlerle ilgili karmaşalardır (Gefen, 2000). Gerçekleştirmek istedikleri eylemlere ilişkin sistem bilgisine nasıl, nereden ve ne zaman ulaşacakları hakkında karmaşa yaşayan müşteriler, elektronik perakendecilerin bilişim teknolojilerinde yetkin olmadığı düşüncesiyle güvensizlik yaşayabilirler. Bu kapsamda aşağıda yer alan hipotezkurulmuştur:

$H_{1a:}$ Müşterilerin özel alışveriş sitelerinin bilişim teknolojileri becerilerine ilişkin algıları ile özel alışveriş sitelerine duydukları güven arasında ilişki vardır.

Müşterilerin,e-perakendecilerin bilişim sistemleri güvenliği becerisine dair algılarının, güven oluşumu üzerinde pozitif etkilerivardır (Lowry vd., 2008; Hung vd.,2012). Söz gelimi sistem güvenilirliği, operasyon hızı, kullanıcı dostluğu, içerik kalitesi gibi bilgi sistemi-unsurları müşterilerin e-perakendecinin güvenilir olup olmadığına karar vermelerinde göz önüne aldığı faktörlerdendir (Hung vd., 2012). Özel alışveriş sitelerinin sistemlerinin güvenilirliği ve alışverişleri güvenli hale getirmek için aldıkları koruyucu önlemler, müşterilerin savunmasız kaldıkları noktalarda kendilerini güvende hissetmelerini sağlayarak özel alışveriş sitelerine duyulan toplam güveni arttıran bir başka faktör olarak belirlenmiştir (Hoffman vd., 1999; Kim vd.,2008; Hung vd. 2012). Bu bilgiler ışığında aşağıdaki hipotez kurulmuştur:

H_{1b}: Müşterilerin özel alışveriş sitelerinin bilişim sistemleri güvenliği becerilerine ilişkin

algıları ile özel alışveriş sitelerine duydukları güven arasında ilişki vardır.

Özel alışveriş sitelerinin kendi faaliyet alanlarına ilişkin sergiledikleri iş yapma becerileri müşterilerde güven oluşmasını sağlar (Mayer vd., 1995). Smith ve Barclay (1997), ürün teslimatı, satış sonrası hizmetler ve ürün iade işlemlerinin müşterilerin beklentilerini karşılayacak şekilde gerçekleştirilmesinin, müşterilerin özel alışveriş sitelerinin iş yapma becerisine ilişkin algısını geliştirip, güven duymalarını sağlayacağını belirtmektedir.Bu doğrultuda aşağıdaki hipotez kurulmuştur:

H_{1c}: Müşterilerin özel alışveriş sitelerinin iş yapma becerilerine ilişkin algıları ile özel alışveriş sitelerine duydukları güven arasında ilişki vardır.

1.2.Güvenilirlik

Güvenilirlik, bir tarafın diğer tarafa güvenmesi için, diğer tarafın aralarındaki ilişkide belirli ilkelere uyacağına dair oluşturduğualgı ile ilgilidir. Zhou vd. (2009),güvenilirliği bir tarafın, diğer tarafın sözünü tutacağına olan inancı şeklinde ifade etmektedir. Özel alışveriş sitelerinin, alıcılara, doğru, objektif ve eksiksiz ürün bilgisi sağlama isteği, onların alışverişi tam olarak yerine getirmek istediklerinin sinyalidir ve bu sinyalgüvenilirliğingöstergesi olarak kabul edilir (Hung vd., 2012).Online alışveriş esnasında bu sinyalleri alan müşterilerin, özel alışveriş sitesine ilişkin güvenilirlik algısı artar. Bunun yanı sıra güvenilirlik, müşteriler için, özel alışveriş sitelerinin elektronik ticaret kurallarına uyacağı ve yasalardaki boşluklardan yararlanarak müşterilerin haklarını ihlal etmeyecekleri algısıyla da ilişkilidir (Hung vd., 2012).Bu sebeple özel alışveriş sitelerinin müşterileri ilişkilerinde adil ve güvenilir olabilmeleri için sözleşme şartları, telafi politikaları ve alışveriş desteği hizmetlerini açıkça belirtmeleri gerekmektedir (Gefen, 2000). Gambetta (1988)'ya göre güven özellikle tanınmayan ya da bilinmeyen kişilerin davranışlarının belirsizliği ya da bilinmezliği durumlarında önemlidir. Buradan hareketle,özel alışveriş sitelerinin belirsizliği ortadan kaldırarak şeffaflık ilkesini benimsedikleri ve müşterilerin mahremiyetini korudukları durumlarda, müşterilerin özel alışveriş sitesiningüvenilirliğine inanacağı varsayımıyla aşağıdaki hipotez belirlenmiştir:

H_{2a}: Müşterilerin özel alışveriş sitelerinin bilgilendirme ve şeffaflık düzeylerine ilişkin algıları ile özel alışveriş sitelerine duydukları güven arasında ilişki vardır.

Özel alışveriş siteleri açısından güvenilirlik, özel alışveriş sitelerinde gerçekleşen işlemlerde belirli ilkelere uygun davranılacağına ve verilen sözlerin tutulacağına ilişkin beklentileri kapsamaktadır (Hung vd., 2012). Bu durum, özel alışveriş sitelerinin kendileri, geçmişleri, iş yapma ilkeleri, sözleşme şartları ve telafi politikaları hususlarında bilgi sağlamak yoluyla şeffaf olmalarını ve ayrıca müşteri bilgilerini korumak için politikalar geliştirmelerini gerektirmektedir (Hsua vd.,2015). Bunun için öncelikle, özel alışveriş sitelerinin güvenilirliklerini arttırmak için müşterilerin kişisel bilgilerini korumalarını ve güvenlik politikaları ile ilgili geçmiş performans ve uygulamalarına ilişkin müşterilerine bilgi sağlamalarınıgerekmektedir(Schneiderman, 2000).Bu doğrultuda aşağıdaki hipotez kurulmuştur:

H_{2b}: Müşterilerin özel alışveriş sitelerinin kişisel bilgileri koruma düzeylerine ilişkin algıları ile özel alışveriş sitelerine duydukları güven arasında ilişki vardır.

Özel alışveriş siteleri, müşterilerle yaptıkları anlaşmalarda adil olduklarında, sistem ara yüzünden ya da çeşitli ortaklardan kaynaklanan hataları telafi etme garantisi verdiklerinde, müşteriler tarafından eksiksiz müşteri hizmeti sağlayan firmalar olarak algılanırlar. Eksiksiz müşteri hizmeti sağlayan firmalar aynı zamanda genel kabul görmüş online alışveriş normlarını yerine getirebilecek kapasitede ve kaynaklara sahip büyük işletmeler olarak algılanmaktadır (Hung vd., 2012). Büyük işletmeler aynı zamanda müşteriler tarafından pazar payları geniş ve çok sayıda müşteriye sahip firmalar olarak bilinir (Bramall vd., 2004). Büyük firmaların ise güvenilir olduklarından daha fazla müşteriye hitap ettikleri algısı vardır. Bu bağlamda daha büyük algılanan firmaların, e-perakendecilere olan güveni arttırabileceği öngörüsüyle aşağıdaki hipotez belirlenmiştir:

H_{2c}: Müşterilerin özel alışveriş sitelerinin büyüklüklerine ilişkin algıları ile özel alışveriş sitelerine duydukları güven arasında ilişki vardır.

1.3. İyi Niyetlilik

Güven davranışı, belirsizlik durumundaki savunmasızlığı kabul etme isteğini ifade eder (Smith ve Barclay, 1997). Güvenin göstergelerinden birisi de fırsatçılıktan kaçınmadır ve dayanışma ruhuyla aldatmamayı ve yardımsever davranmayı gerektirir. Buradan hareketle güveni oluşturan en önemli unsurlardan birinin iyi niyetlilik olduğu kanısına varılabilir. Zira iyi niyetlilik, güvenilen tarafın güvenen tarafın iyiliğini düşünerek hareket etmesini içerdiğinden (Mayer vd., 1995) belirsizlik durumunda algılanabilecek savunmasızlığı en az düzeye indirir. Özel alışveriş siteleri bağlamında ise iyi niyetlilik, müşterilerin alışveriş yaptıkları e-perakendecilerin müşterilerinin iyiliğini düşündüğü ve müşteri çıkarlarını gözettiği algısını içermektedir (Hung vd., 2012). İyi niyetliliğin, müşterilerin çıkarları gözetilerek her iki taraf için de tatmin sağlayan alışverişin gerçekleştirilmesi olduğu ileri sürülmektedir (Gefen, 2000).

Bunun yanı sıra Jarvenpaa vd. (2000), özel alışveriş sitesinin algılanan itibarı ne kadar yüksek olursa, müşterilerin perakendeciye o kadar güvendiğini ifade etmektedir. Nitekim olumlu itibar satıcının güvenilir olduğuna ya da geçmişte diğer müşterilerine karşı yükümlülüklerini yerine getirdiğine dair bilgi sağladığından, riski azaltan ve güven oluşturan temel faktör olarak görülmektedir (Kim vd., 2008). Böylelikle güvenle ilişkilendirilen iyi niyetlilik unsuruna ilişkinaşağıdaki ilk hipotez kurulmuştur:

H_{3a}: Müşterilerin özel alışveriş sitelerinin itibarına ilişkin algıları ile özel alışveriş sitelerine duydukları güven arasında ilişki vardır.

Geleneksel ticarette, güven oluşturma süreci; müşteri, satış elemanı ve firma gibi iki taraf arasındaki etkileşimden etkilenmektedir (Kim vd., 2008). Geleneksel ticarette yüz yüze yaşanan bu etkileşim ve ilgi, elektronik ortamda da müşterilerin beklentileri arasındadır. Müşteriler, özel alışveriş siteleri kendileriyle alakadar olduklarında ve alışverişin her iki

taraf için de tatmin edici ve mutlu edici olmasını sağladıklarındagüven duyar (Hung vd., 2012).Bu bağlamda aşağıdaki hipotez kurulmuştur:

H_{3b}:Müşterilerin özel alışveriş sitelerinin müşterilerine gösterdiği ilgiye ilişkin algıları ile özel alışveriş sitelerine duydukları güven arasında ilişki vardır.

Elektronik ortamda özel alışveriş sitelerinin müşterileri ile yüz yüze etkileşim kurma imkanı olmaması nedeniyle, elektronik perakendecilere güven, deneyimlerinden ve önceki temaslarından kaynaklanmaktadır (McKnight vd., 2002). Ancak, iki tarafın daha önce herhangi bir şekilde teması olmamışsa, müşteriler üçüncü tarafların sağladığı bilgilere göre bir tutum geliştireceklerdir. Güvenilen üçüncü tarafların onayları, tüketicilerin elektronik ticarete dair algıladıkları riski düşürmektedir, dolayısıyla, arkadaşlar veya akrabaların tavsiyeleri, başka kuruluşların tavsiyeleri ve garantileri ya da doğrulama sertifikaları gibi uygulamalar, müşterilere sağladığı bilgiler yoluyla, özel alışveriş sitelerine duyulan güveni oluşturan unsurlar haline gelmektedir (Kim vd., 2008). Bu durumda müşterilerin, özel alışveriş siteleri ile ilgili üçüncü taraflardan edindikleri bilgilerin, bu sitelere güven duymalarında etkili olduğu düşünülebilir. Bu bilgi doğrultusunda aşağıdaki hipotezgeliştirilmiştir:

H_{3c}:Müşterilerin özel alışveriş siteleri ile ilgili üçüncü kişilerden edindikleri tavsiyelerile özel alışveriş sitelerine duydukları güven arasında ilişki vardır.

2. Güven, Algılanan Bekleme Süreci ve Yeniden Alışveriş Yapma Niyeti Arasındaki İlişki

Alışverişin online olarak yapıldığı durumlarda, ürünlerin fiziksel olarak incelenememesi, müşterileri güçsüz duruma düşürür (Hung vd., 2012). Bu nedenle müşteriler internette geleneksel bir alışveriş ortamında algıladıklarından daha yüksek risk algılarlar (Tan, 1999). Algılanan risk Kim vd. (2008) tarafından tüketicilerin online alışverişe dair algıladıkları potansiyel negatif sonuçlar olarak tanımlanmaktadır.

Algılanan risk kavramı pazarlama literatüründe sıkça incelenmiş ve birçok çeşidi ortaya koyulmuştur. Ürün satın alma davranışında algılanan riskin bileşenlerinin incelendiği çalışmalarında Kaplan vd. (1974),yedi farklı risk çeşidinden bahsetmektedir; finansal risk, performans riski, fiziksel risk, psikolojik risk, sosyal risk, zaman riski ve fırsat maliyeti riski. Geleneksel ürün satın alma davranışını gerçekleştiren tüketiciler sözü edilen risk çeşitlerini hissederken, internetten satın alma işleminde en sık performans riski, finansal risk ve zaman riski hissedilmektedir (Corbit vd., 2003). Sosyal ve psikolojik risk ise görece daha az hissedilen risklerdir (Corbitt vd., 2003). Performans riski müşterinin beklentilerini karşılamayacak bir hizmet veya malla karşılaşma düşüncesini ve ürün ya da hizmetin kalitesine dair yargılarını içermektedir. Finansal risk müşterinin aynı ürün ya da hizmeti farklı bir yerde daha uygun fiyata bulabileceğine dair çekincesini içerirken, zaman riski ise ürün ya da hizmetin beklenen zamanda ulaştırılamayacağına dair kaygıları içermektedir. Müşterilerin online alışverişte daha az hissettikleri sosyal risk ise sosyal beğenilirlik etkisi ile toplum tarafından hoş görülmeme endişesini, psikolojik risk ise satın alınacak ürünün bireyin kişisel imajı ya da özellikleriyle örtüşmeyeceğine dair endişesini kapsamaktadır.

İnternet alışverişinde algılanan riskin görece yüksek olması mesafeden, sanal kimlikten ve düzenlemedeki eksikliklerden kaynaklanmaktadır (Corbitt vd., 2003). Öyle ki internet ortamında alışveriş yapan müşteri, geleneksel mağaza ortamında fiziksel olarak bulunamamanın, satıcının sanal kimliğinden ve sanal mağaza ortamından kaynaklanan eksiklik ya da karmaşanın etkisiyle daha yüksek risk algılayabilir. Hung vd. (2012), Maister'ın 1985 yılına ait çalışmasında müşterilerin satın alma esnasında beklerken zihinlerinde olanları gözden geçirdiği ve kaygı ve heves gibi duyguların bu süreçte bekleme süresinin daha uzun algılanmasına sebep olduğu sonucuna ulaşıldığını belirtmektedir. Dolayısıyla kaygı ve ürüne fiziksel temas isteğinin risk algısı yarattığı ve bekleme süresinin daha uzun algılanmasına yol açtığı düşünülebilir. Algılanan bekleme süresi bu çalışma için müşterilerin, online alışverişte, ürünü satın alma esnasındaki ruhsal durumları olarak kabul edilmektedir. Algılanan bekleme süresinin uzunluğu müşterilerin online alışveriş kararlarında önemli bir unsurdur, bu sebeple e-perakendecilermüşterilerin geri dönüşlerini sağlamak adına bekleme esnasında olumsuz duygulara kapılmalarını en aza indirmek üzere çaba harcamalıdırlar (Hung vd., 2012).

Tüketiciler bir mağazanın güvenilir ve inanılır olduğuna emin olduklarında, o mağazaya karşı olumlu tutum sergilerler ve o mağazadan alışveriş yapma niyetinde olurlar (Badrinarayanan vd., 2014).Satıcının, alışveriş esnasında dürüstlük sergilemesi alıcıda olumlu bir izlenim yaratır ve gelecekte yeniden alışveriş yapma niyetini (Hung vd., 2012). Kim vd. (2008), online alışverişin geleneksel alışverişe göre çok daha uzun mekansal mesafeler içerdiğinden ve yine geleneksel alışverişe göre alıcı satıcı ilişkisinin daha zayıf olmasından dolayı yüksek risk içerdiğini vurgulamaktadır.Güvenin, alışverişe dair potansiyel negatif sonuçların (Kim vd., 2008), diğer bir deyişle riskin daha az algılandığı durumlarda oluştuğu düşünülürse; güvenilir bir e-perakendecinin eylemlerinin, müşteriler tarafından tahmin edilebilir olması beklenir.Online alışveriş ortamında dahi, insan unsurunun varlığı müşteri-satıcı arasındaki etkileşimi doğrudan etkilemektedir, bu nedenle tahmin edilebilirlik; güvenin baskın bir özelliğini oluşturur ve tüketicilerin online satıcıdan satın alma niyetini etkiler(Gefen ve Straub, 2004).Online alışveriş esnasında bekleme süresi algısındaki bir artış, belirsizlik algısını tetiklemektedir.Algılanan bekleme süresinin uzunluğu, bir sonraki değer yargısını etkilediğinden,e-perakendecilermüşterilere bekleme süresinin nedeniyle ilgili yeterli bilgiyi vererek onlara zamanı kontrol edebileceklerini hissettirmeli ya da algılanan uzun bekleme süresinin sebep olduğu negatif hisleri yok etmek amacıyla dikkatlerini farklı yöne çekmeyi sağlamalıdırlar (Hung vd., 2012). Aksi takdirde algılanan bekleme süresi arttıkça, belirsizlik algısı ve güven eksikliği nedeniyle yeniden satın alma niyeti olumsuz yönde etkilenecektir. Jones ve Peppiatt (1996), özel alışveriş sitesine ilişkin deneyimi daha az olan müşterilerin, daha fazla deneyimli müşterilere göre bekleme süresini daha uzun algıladığını belirtmektedir. Bu durumda e-perakendecilere güveni artan tüketicinin bekleme süresi algısının kısalacağı düşünülebilir. Böylelikle aşağıdaki hipotez kurulmuştur:

H_4: Müşterilerin özel alışveriş sitelerine olan güveni ile bekleme süreci algıları arasında ilişki vardır.

Müşterilerin algılanan bekleme süresi kısaldıkça, aynı özel alışveriş sitesine geri gelme olasılıklarının arttığı düşüncesiyle şu hipotez kurulmuştur:

H_5: Müşterilerin algıladıkları bekleme süreci ileözel alışveriş sitelerinden yeniden alışveriş yapma niyetleri arasında ilişki vardır.

Son olarak, müşterilerin alışveriş sitesine olan güvenlerinin, özel alışveriş sitelerinden yeniden alışveriş yapma niyetlerini olumlu yönde etkilediği öngörülerek şu hipotez kurulmuştur:

H_6: Müşterilerin özel alışveriş sitelerine duydukları güven ileözel alışveriş sitelerinden yeniden alışveriş yapma niyetleri arasında ilişki vardır.

3. Araştırmanın Yöntemi

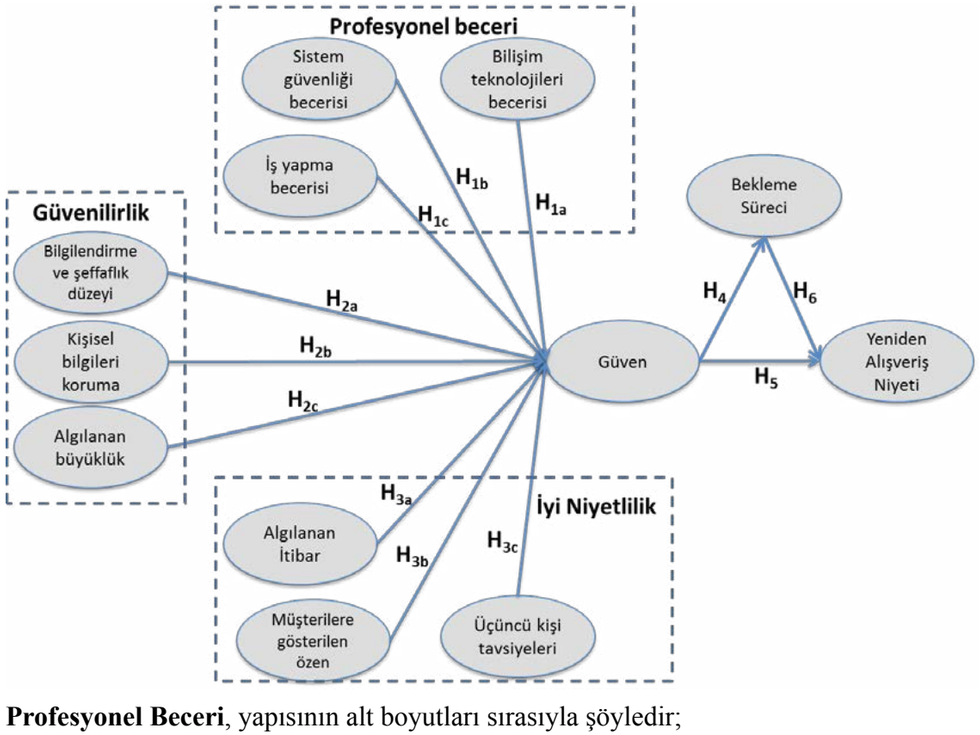
3.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Araştırmanın temel amacı, tüketicilerin özel alışveriş sitelerine duydukları güven ve satın alma sonrasındaki bekleme süreçleri ile bu sitelerden yeniden alışveriş yapma niyeti arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktır. Bunun yanısıra, araştırma kapsamında özel alışveriş sitelerinden alışveriş yapan tüketiciler açısından bu tür sitelere yönelik güveni oluşturan faktörleri tespit etmek ve ayrıca özel alışveriş sitelerine duyulan güven ile alışveriş sonrası bekleme süreci arasındaki ilişkiyi belirlemek amaçlanmaktadır.

3.2. Veri Toplama Aracının Oluşturulması

Araştırmanın amaçları doğrultusunda Şekil 1'de gösterilen araştırma modeli kapsamında 6 adet temel yapı ve bunların alt boyutlarına ilişkin ölçümleme yapılmıştır. Sözkonusu yapılar konuya ilişkin geçmiş araştırmalar taranarak oluşturulmuş ve yapı geçerliğini arttırmak amacıyla her bir yapının birden fazla gözlenen değişken ile ölçümlenmesine karar verilmiştir (Straub vd., 2004). Her bir yapının ve alt boyutlarının operasyonel tanımları şöyledir:

Şekil 1:*Araştırmanın Modeli*

Profesyonel Beceri, yapısının alt boyutları sırasıyla şöyledir;

- ***Bilişim Teknolojileri Becerisi***(BTB), e-perakendecilerin müşterileri ile etkileşim kurmasını sağlayan sistemlerin sunduğu olanakları içeren ve üç madde ile ölçümü gerçekleştirilen bir alt boyuttur (Hung vd., 2012; Lowry vd., 2008).

- İkinci alt boyut***Bilişim Sistemleri Güvenliği Becerisi***(BSGB) olarak operasyonelleştirilmiş olup, e-perakendecilerin işlem süreci ve bilgilerinin güvenliğini sağlamaya ilişkin sahip oldukları becerileri kapsamakta ve üç madde ile ölçümü yapılmaktadır (Hung vd., 2012; Swaminathan vd., 1999).

- Yapının üçüncü boyutu ise İş Yapma Becerisi'dir(IYB) ve e-perakendecilerin müşterilerin ihtiyaç duyduğu vaat edilen sürede teslim, satış sonrası müşteri hizmetleri gibi hizmetleri sunma becerilerini kapsamaktadır. Ölçümü ise üç maddeden oluşan bir ölçek ile gerçekleştirilmektedir (Hung vd., 2012; Downey ve Cannon, 1997).

Güvenilirlik, yapısının alt boyutları şunlardır:

- ***Bilgilendirme ve Şeffaflık Düzeyi*** (BSD), özel alışveriş sitelerinin de dahil olduğu e-perakendecilerin değişim sürecinde müşterilerine kendileri hakkında sağladıkları bilgileri, işlem ilkeleri, garanti politikaları vb. konulardaki açıklık ve bilgilendirme düzeyini ifade etmektedir ve üç maddeden oluşan bir ölçek olarak operasyonelleştirilmiştir (Hung vd., 2012; Shneiderman, 2000).

- ***Kişisel Bilgileri Koruma***(KBK), ikinci alt boyutu olup, e-perakendecilerin değişim sürecinde müşterilerin sağladığı bilgileri koruma ve başka amaçlar doğrultusunda kullanmasını engelleme becerilerini içerdiği kabul edilmektedir. Bu boyutun ölçümü 3 maddeden oluşan bir ölçek yoluyla gerçekleştirilmiştir (Kim vd., 2008).

- Güvenilirlik yapısının son alt boyutu ise e-perakendecilerin güvenilirliğini arttıran ***E-PerakendecininAlgılanan Büyüklüğü***(AB) olup, e-perakendecilerin algılanan müşteri sayıları, ürün çeşitliliği vb. hususları kapsamakta ve 3 maddeden oluşan bir ölçek ile incelenmektedir (Chen ve Barnes, 2007).

üçüncü temel yapı olan İyi Niyetlilikyine üç alt boyut ile operasyonelleştirilmiştir.

- Bu alt boyutlardan ilki ***Algılanan İtibar***(AI) olup, e-perakendecinin geçmişten bu yana ünü, saygınlığı ve imajgibi hususları içermektedir (Hung vd., 2012). Bu boyutun ölçümü 3 maddeden oluşan bir ölçek yardımıyla yapılmaktadır.

- ***Müşterilere Gösterilen Özen***(MO) ikinci alt boyut olup, e-perakendecilerin müşterilerinin çıkarlarını gözetmesi, ihtiyaçlarına ilgi göstermesi, sorunlarına çözüm bulmasını kapsamakta ve ölçümü 3 maddeden oluşan bir ölçek ile gerçekleştirilmektedir (Jarvenpaa vd., 2000).

- □ψι νιψετλιλικ ψαπ□σ□ν□ν □□□νχ□ ϖε σον αλτ βοψυτυ ισε □□□νχ□ Κι□ι Ταϖσιψελερι(UKT) olarak operasyonelleştirilmiştir ve e-perakendeciler hakkında akrabaların, arkadaşların, diğer müşterilerin ve uzmanların tavsiye durumlarını içermektedir. 3 maddeden oluşan bir ölçek ile incelenmektedir (Kim vd., 2008).

Bir diğer temel yapı olan **Güven** (GUV), insanların, diğer insanlardan vaadlerini uygun biçimde yerine getirmelerine dair beklentilerinin bütünü biçiminde tanımlanmakta (Gefen, 2000); araştırma kapsamında müşterilerin değişim sürecinde e-perakendecilere ilişkin olumlu beklentileri doğrultusunda davranmaları şeklinde operasyonelleştirilmiş olup 3 maddeden oluşan bir ölçekle ölçümlenmektedir (Jarvenpaa vd., 2000).

Bekleme Süreci (BS), müşterilerin e-perakendecilerden alışveriş yaptıktan sonra bekleme sürecindeki algıları ve düşüncelerini içerecek şekilde operasyonelleştirilmiş olup bu süreçte ortaya çıkabilecek olumsuz algıları ele almaktadır. Bu yapı 4 maddeden oluşan bir ölçek ile ölçümlenmektedir (Hung vd., 2012).

Yeniden Alışveriş Yapma Niyeti, müşterilerin özel alışveriş sitelerinin de dahil olduğu e-perakendecilerden yeniden alışveriş yapma istekliliği ve niyeti olarak tanımlanıp, aynı e-perakendecilerden alışveriş yapmaya gönüllü olmalarını ifade edecek şekilde ölçek haline getirilmiş olup ölçek 3 maddeden oluşmaktadır (Zhou vd., 2009).

Araştırmada kullanılacak yapılar ve bunların ölçekleri belirlendikten sonra, ölçek maddelerinin Türkçe'ye tercümesi yapılmış,daha sonra doğru bir uyarlama yapabilmek için tercüme ifadeler tekrar gözden geçirilmiş ve düzenlenmiştir. Katılımcılara ölçek sorularını cevaplayabilmeleri 1= Kesinlikle Katılmıyorum'dan 5= Kesinlikle Katılıyorum'a kadar uzanan 5'li Likert ölçeği sunulmuştur. Veri toplama aracında ayrıca katılımcıların demografik özellikleri ve özel alışveriş sitelerinden alışveriş yapma sıklıklarını ilişkin sorular da

yer almıştır.

3.3. Örneklem ve Veri Toplama Tekniği

Bu çalışmada araştırma evreni özel alışveriş sitelerinden alışveriş yapan tüketiciler olarak belirlenmiştir. Ancak, özel alışveriş sitelerinden alışveriş yapan tüketicilerin oluşturduğu evrenin büyüklüğü göz önüne alınarak çalışmada kolayda örnekleme yöntemi kullanılmıştır.

Buna bağlı olarak, hazırlanan veri toplama aracı internet üzerinden cevaplanabilecek bir arayüz haline getirilerek sosyal medya mecralarında paylaşılmış, toplamda 370 tüketiciden veri toplanmıştır. Ancak, kayıp veriler ve uç değerler analizleri sonucunda veri setinden 47 anket çıkarılarak, 323 katılımcının sağladığı veri ile araştırmanın analizleri gerçekleştirilmiştir. 323 katılımcıdan oluşan bir veri seti Yapısal Eşitlik Modellemesi analizlerinin örneklem gereklilikleri açısından uygun bir büyüklük olarak kabul edilmektedir.

3.4. Veri Analizi

Araştırma modelindeki yapılar arasındaki ilişkileri ifade eden araştırma hipotezleri Yapısal Eşitlik Modellemesi yöntemi kullanılarak test edilmiştir. Yapısal Eşitlik Modellemesi yöntemi, faktör analizi ve yol analizi tekniklerini kullanan bir analiz paketidir. Bu yöntem, çok değişkenli ilişkileri içeren araştırma modelleri ve hipotezlerini test etmek için son yıllarda sıklıkla kullanılmaktadır. Yapısal Eşitlik Modellemesi iki aşamalı bir analiz yöntemidir. İlk aşamada doğrulayıcı faktör analizi yoluyla hem araştırmada kullanılan ölçeklerin geçerlik ve güvenilirlik analizleri gerçekleştirilir, hem de ölçme modelinin uygunluğu test edilir. İkinci aşamada ise, hipotezlerin test edilmesini içeren yapısal modelin uygunluğu test edilir.

Araştırma verilerinin analizinde betimleyici bulgular ve başlangıç analizleri için SPSS PASW Statistics 18, Yapısal Eşitlik Modellemesi analizi için ise LISREL 8.80 analiz paket programları kullanılmıştır.

4. Bulgular ve Yorum

4.1. Betimleyici Bulgular

Katılımcıların demografik özellikleri incelediğinde, %60'ının kadın, %40'ının ise erkek olduğu görülmektedir. Katılımcıların %50'ye yakın bir bölümü 18-24 yaş arasındadır ki genç katılımcılar internet tabanlı uygulamaları ve e-perakendecilik uygulamalarını daha yüksek oranda kullanma eğiliminde olmakla birlikte maddi koşulları nedeniyle özel alışveriş sitelerinden alışveriş yapma sıklıkları görece düşük olabilmektedir. Dolayısıyla, katılımcılar arasında özel alışveriş sitelerinden ayda bir veya daha seyrek alışveriş yapanların oranı da oldukça yüksektir (%87).

Tablo 1:*Katılımcıların Demografik Özellikleri*

Cinsiyet	**%**		**Eğitim Durumu**	**%**
Kadın	60		Lise ve altı	33
Erkek	40		**Önlisans**	6
			Üniversite	43
Yaş	**%**		Lisansüstü	18
18 - 24	46			
25 - 29	19		**Alışveriş sıklığı**	**%**
30 - 34	16		Haftada bir veya daha sık	3
35 - 39	11		**İki haftada bir**	10
40 yaş ve üzeri	8		Ayda bir	23
			İki ayda bir	17
			Üç ayda bir veya daha seyrek	47
Toplam	**100**		**Toplam**	**100**

4.2. Açıklayıcı Faktör Analizi ve Güvenilirlik Analizi Bulguları

Literatür taraması sonucunda belirlenen yapıların alt boyutlarını tespit etmek, yapı geçerliği ve güvenilirlik analizlerini yapmak için öncelikle açıklayıcı faktör analizi gerçekleştirilmiştir. Açıklayıcı faktör analizi, ölçekleri oluşturan maddelerin aynı kavramı ya da aynı değişkenleri ölçümleyip ölçümlemediğini gösteren yapı geçerliğini test etmek için de kullanılmaktadır (Bryman ve Cramer, 2005).

Her bir yapının kendi içinde yapı geçerliğini test etmek ve alt boyutlarını tespit etmek amacıyla, profesyonel beceri yapısını oluşturan 9 madde, güvenilirlik yapısını oluşturan 9 madde, iyi niyetlilik yapısını oluşturan 10 madde, güven yapısını oluşturan 3 madde, bekleme süreci yapısını oluşturan 4 madde ve yeniden alışveriş yapma niyetini oluşturan 3 madde için ayrı ayrı temel bileşenler analizi ve varimax döndürme yöntemi kullanılarak açıklayıcı faktör analizi gerçekleştirilmiştir. Bunların yanısıra, veri setinin faktör analizine uygunluğunu test etmek için Bartlett's Test of Sphericity (BTS) değeri ve faktör analizi için örneklem yeterliğini test etmek için KMO örneklem yeterliliği değeri hesaplanmıştır. Açıklayıcı faktör analizini sonuçları aşağıda Tablo 2'de sunulmaktadır.

Açıklayıcı Faktör Analizi sonuçlarını gösteren Tablo 2'de analiz sonucu elde edilen faktörler, faktörlerin açıklanan varyans yüzdeleri, KMO ve Cronbach Alpha değerleri ile bu faktörlerin alt boyutlarını oluşturan maddelerin faktör yükleri sunulmaktadır. Teorik olarak Güvenilirlik faktörünün alt boyutu kabul edilen "*Bilgilendirme ve Şeffaflık Düzeyi*" alt boyutuveri seti içinde "Kişisel Bilgileri Koruma" boyutuna çaprak olarak yüklenmiştir ve boyuta çapraz olarak yüklendiği tespit edildiği için bu alt boyutu oluşturduğu varsayılan maddeler geçerlik, güvenilirlik ve takip eden diğer analizlerin dışında bırakılmıştır. Ayrıca, açıklayıcı faktör analizi sonucunda "Algılanan İtibar" ve "Müşterilere Gösterilen İlgi" alt boyutlarının birleştiği tespit edilmiştir. Bu alt boyutlar analiz kapsamından çıkarılmak yerine, maddelerin anlamsal olarak yakınlıklarına bağlı olarak ve güvenilirlik analizi ger-

çekleştirilerek hesaplanan Cronbach's Alpha değeri de (0.879) dikkate alınarak tek bir alt boyut olarak ele alınmıştır. Bu alt boyut bu aşamada "*Algılanan İtibar ve Müşteri Özeni*" olarak adlandırılmıştır. Bir sonraki aşamada, doğrulayıcı faktör analizinde de bu alt boyutun bir bütün olarak işleyip işlemeyeceği test edilmiştir.

Bunların yanısıra, Algılanan İtibar ve Müşteri Özeni alt boyutu oluşturan 1 madde, Bekleme Süreci alt boyutu oluşturan 2 madde ve Yeniden Alışveriş Yapma Niyeti alt boyutu oluşturan 1 madde faktör yükleri 0.50'nin altında kaldığı ya da başka boyutlara çapraz yüklendiği için analizden çıkarılarak açıklayıcı faktör analizi sonuçları elde edilmiştir.

Tablo 2 incelendiğinde, her bir faktörün KMO değerlerinin 0.7'den büyük ve kabul edilebilir sınırlar içinde olduğu, ayrıca BTS değerlerinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu ($p < 0.01$) görülmektedir (Hair, Anderson, Tatham ve Black, 1998). Faktörlerin açıklanan varyans değerleri incelendiğinde, bu değerlerin 0.66 ile 0.92 arasında değiştiği görülmektedir. Ayrıca, faktörleri oluşturan maddelerin hepsinin faktör yükleri 0.6'nın üzerindedir. Açıklanan varyans değerlerinin ve faktör yüklerinin yüksek ve yapı geçerliği açısından da uygun değerler olduğunu söylemek mümkündür (Hair vd., 1998).

Faktörlerin güvenilirlik katsayıları incelendiğinde, Bekleme Süreci faktörü dışındaki diğer faktörlerin sosyal bilimlerde kabul edilebilir en az değer olan 0.7 Cronbach Alpha değerinden yüksek olduğu gözlenmektedir. İnceleme türü çalışmalarda güvenilirlik katsayısının 0.6'e kadar makul kabul edilebileceği göz önünde bulundurulduğunda, bekleme süreci faktörünün güvenilirlik katsayısı kabul sınırları içerisinde değerlendirilebilir (Altunışık vd., 2010).

Tablo 2:*Açıklayıcı Faktör Analizi Sonuçları*

Faktörler	Alt Boyutlar	Madde	Faktör Yükleri	Açık. Var.	KMO	α
Profesyonel	Bilişim Teknolojileri	BTB1	.652	77.746	0.771	0.815
Beceri	Becerisi (BTB)	BTB2	.929			
		BTB3	.914			
	Bilişim Sistemleri Güvenliği	BSGB1	.890			0.913
	Becerisi (BSGB)	BSGB2	.890			
		BSGB3	.887			
	İş Yapma Becerisi (IYB)	IYB1	.779			0.796
		IYB2	.869			
		IYB3	.795			
Güvenilirlik**	Kişisel Bilgileri Koruma	KBK1	.836	69.728	0.732	0.801
	(KBK)	KBK2	.856			
		KBK3	.806			
	Algılanan Büyüklük (AB)	AB1	.800			0.759
		AB2	.869			
		AB3	.756			
İyi niyetlilik***	Algılanan İtibar ve Müşteri	AIMO1	.823	65.723	0.856	0.879
	Özeni (AIMO)*	AIMO2	.757			
		AIMO3	.724			
		AIMO4	.787			
		AIMO5	.757			
		AIMO6	.823			
	Üçüncü Kişi Tavsiyeleri	UKT1	.838			0.804
	(UKT)	UKT2	.808			
		UKT3	.864			
Güven (GUV)		GUV1	.962	89.585	0.747	0.942
		GUV2	.956			
		GUV3	.922			
Bekleme Süreci*		BS3	.864	74.685	0.500[a]	0.661
(BS)		BS4	.864			
Yeniden Alışveriş		YAN1	.959	92.011	0.500[a]	0.913
Niyeti* (YAN)		YAN3	.959			

** Açıklayıcı Faktör Analizi sonucunda düşük faktör yükü ya da çapraz yük nedeniyle madde elemesi yapılmıştır.*

*** Açıklayıcı Faktör Analizi sonucunda Bilgilendirme ve Şeffaflık Düzeyi alt boyutunun veri seti içinde diğer boyutlara dağıldığı için bu alt boyutu oluşturduğu varsayılan maddeler geçerlik, güvenilirlik ve diğer analizlerin dışında bırakılmıştır.*

**** Açıklayıcı Faktör Analizi sonucunda Algılanan İtibar ve Müşterilere Gösterilen İlgi alt boyutlarının birleştiği tespit edilmiş, bu iki ölçek geçerlik, güvenilirlik ve diğer analizlerde tek bir alt boyut olarak ele alınmıştır.*

a Ölçek iki maddeden oluştuğu için KMO değeri 0.500 olarak hesaplanmaktadır.

4.3. Ölçme Modeli Bulguları

Araştırma modelinin geçerliğini ve güvenilirliğini incelemek, ayrıca araştırma modelinin uygunluğu test etmek amacıyla açıklayıcı faktör analizinden sonra doğrulayıcı faktör analizi gerçekleştirilmiştir. Doğrulayıcı faktör analizi aynı zamanda Yapısal Eşitlik Modellemesi yöntemi kapsamında ölçme modelinin uygunluğunu da test etmek için gerçekleştirilen analizdir (Anderson ve Gerbing, 1988). Doğrulayıcı faktör analizi sonucunda elde edilen standardize edilmiş faktör yükleri (SEYK), ortalama açıklanan varyans (AV), kompozit geçerlik (KG) ve Cronbach's Alpha (α) değerleri Tablo 3'te sunulmaktadır.

Yapı geçerliği değişkenler arası mantıksal ilişkileri ifade eden bir geçerlik ölçümüdür (Hair vd., 1998). Yapı geçerliğini belirlemek amacıyla kompozit geçerlik, uyum geçerliği ve ayırıcı geçerlik değerleri incelenmektedir. Doğrulayıcı faktör analizi sonucunda elde edilen değerler kullanılarak ölçeklerin sahip olduğu kompozit geçerlik hesaplanabilmektedir.

Tablo 3:*Doğrulayıcı Faktör Analizi Sonuçları*

Faktörler	**Alt Boyutlar**	**Madde**	**SEYK**	**KG**	**AV**	**α**
Profesyonel	Bilişim Teknolojileri	BTB1	0.94**	0.75	0.51	0.815
Beceri	Becerisi (BTB)	BTB2	0.58**			
		BTB3	0.53**			
	Bilişim Sistemleri Güvenliği	BSGB1	0.90**	0.92	0.78	0.913
	Becerisi (BSGB)	BSGB2	0.92**			
		BSGB3	0.84**			
	İş Yapma Becerisi (IYB)	IYB1	0.61**	0.82	0.60	0.796
		IYB2	0.77**			
		IYB3	0.87**			
Güvenilirlik	Kişisel Bilgileri Koruma	KBK1	0.75**	0.82	0.60	0.801
	(KBK)	KBK2	0.77**			
		KBK3	0.75**			
	Algılanan Büyüklük (AB)	AB1	0.74**	0.81	0.60	0.759
		AB2	0.89**			
		AB3	0.59**			
İyi niyetlilik	Algılanan İtibar ve Müşteri	AIMO1	0.83**	0.89	0.57	0.879
	Özeni (AIMO)	AIMO2	0.73**			
		AIMO3	0.63**			
		AIMO4	0.71**			
		AIMO5	0.69**			
		AIMO6	0.81**			
	Üçüncü Kişi Tavsiyeleri	UKT1	0.76**	0.80	0.57	0.804
	(UKT)	UKT2	0.71**			
		UKT3	0.82**			
Güven (GUV)		GUV1	0.91**	0.95	0.85	0.942
		GUV2	0.91**			
		GUV3	0.89**			
Bekleme Süreci		BS3	0.82**	0.70	0.55	0.661
(BS)		BS4	0.62**			
Yeniden Alışveriş		YAN1	0.95**	0.90	0.82	0.913
Niyeti (YAN)		YAN3	0.88**			
* $p < 0.001$						

Uyum geçerliği üç ölçüte göre değerlendirilmektedir. Bunlardan ilki, yapıları oluşturan ölçek maddelerinin standardize edilmiş faktör yükleridir ve bu faktör yüklerinin 0.70'den büyük olması ve istatistiksel olarak anlamlı olması gerekmektedir (Gefen vd., 2000). İkinci olarak kompozit geçerlik değerleri ve Cronbach's Alpha güvenilirlik katsayılarının 0.70'den büyük olması gerekmektedir (Nunnally, 1978). Üçüncü olarak ise, doğrulayıcı faktör analizi sonucunda açıklanan varyans değerlerinin 0.50 düzeyinden yüksek olması gerekmektedir (Bagozzi ve Yi, 1988).

Tablo 3 incelendiğinde, yapıları oluşturan ölçek maddelerinin standardize edilmiş faktör yüklerinin büyük bölümünün 0.70'den büyük olduğu ve her bir faktör yükünün %99 güven aralığında istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Bunun yanısıra, hesaplanan kompozit geçerlik değerlerinin hepsinin ve Bekleme Süreci yapısı dışında diğer tüm yapıların Cronbach's Alpha güvenilirlik katsayılarının 0.70'den büyük olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, hesaplanan açıklanan varyans değerlerinin tüm yapılar için 0.50'den büyük olduğu görülmektedir. Bu durumda uyum geçerliğinin sağlandığını söylemek mümkündür.

Ayırıcı geçerliği tespit etmek amacıyla açıklayıcı faktör analizi sonucunda elde edilen yapıların açıklanan varyans değerlerinin karekök hesaplamaları yapılıp, yapılar arası korelasyon matrisini oluşturularak bu değerlerin karşılaştırılması gerekmektedir. Açıklanan varyansların karekök değerleri (köşegenlerde yer alacak şekilde) ile korelasyon matrisinin bileşimi Tablo 4'te sunulmaktadır. Açıklanan varyansların karekök değerlerinin biri dışında tamamı, korelasyon katsayılardan yüksektir. Dolayısıyla, ayırıcı geçerliğin de sağlandığı söylenebilir. Tüm bu değerler ve hesaplamalar incelendiğinde, ölçeklerin iyi düzeyde yapı geçerliğine sahip olduğu ifade edilebilir (Hair vd., 1998).

Bunların yanında, açıklayıcı faktör analizi sonucunda birleştirilen "Algılanan İtibar" ve "Müşterilere Gösterilen İlgi" alt boyutlarının, doğrulayıcı faktör analizi sonucunda güçlü sonuçlar sergileyen tek bir yapı olarak kabul edilebileceği görülmektedir.

Tablo 4:*Açıklanan Varyansların Karekökleri ve Korelasyon Katsayıları*

	BTB	BSGB	IYB	KBK	AB	AIMO	UKT	GUV	BS	YAN
BTB	**0.72**									
BSGB	0.289	**0.88**								
IYB	0.274	0.441	**0.77**							
KBK	0.315	0.609	0.431	**0.77**						
AB	0.319	0.289	0.403	0.340	**0.77**					
AIMO	0.243	0.602	0.607	0.517	0.369	**0.76**				
UKT	0.218	0.279	0.218	0.326	0.211	0.312	**0.75**			
GUV	0.251	0.636	0.473	0.575	0.368	0.796	0.308	**0.92**		
BS	-0.033	-0.319	-0.356	-0.156	-0.251	-0.364	0.068	-0.359	**0.91**	
YAN	0.290	0.567	0.398	0.427	0.413	0.481	0.304	0.549	-0.343	**0.74**

Doğrulayıcı faktör analizi sonuçları aynı zamanda Yapısal Eşitlik Modellemesi kapsamında yer alan ölçme modelinin test edilmesi için gereken uyum iyiliği değerlerini de sunmaktadır. Elde edilen uyum iyiliği değerleri ($\chi 2$ = 646.00; df = 384; $\chi 2$ / df = 1.68; RMSEA = 0.046; p < 0.01; CFI = 0.99; NFI = 0.97; NNFI = 0.98; GFI = 0.89)[3],gözlenen değişkenler, diğer bir deyişle ölçek maddeleri ile yapılar arasındaki ilişkinin anlamlı olduğunu, ayrıca ölçme modelinin yüksek düzeyde uyum iyiliğine sahip olduğunu ve yapısal modelin test edilmesi açısından uygun olduğunu da göstermektedir (Hair vd., 1998).

4.4. Yapısal Model

Yapısal Eşitlik Modellemesi kapsamında doğrulayıcı faktör analizinden sonra veri seti ile önerilen araştırma modeli arasında örtüşme olup olmadığını inceleyen ve aynı zamanda hipotez testleri için gereken çıktıları sağlayan yapısal modelin genel uyumu test edilmiştir. Yapısal model ve modelin uyum iyiliği değerleri aşağıda Şekil 2'de sunulmaktadır.

Yapısal modelin genel uyum iyiliği değerleri incelendiğinde, önerilen değer eşiklerine kıyasla daha iyi bir uyum sergilediği, yalnızca Goodness of Fit değerinde önerilen sınırın çok az altında kaldığı görülmektedir. Dolayısıyla, yapısal modelin önerilen nedensel ilişkileri uygun şekilde temsil etme yeterliliğine sahip olduğu düşünülmektedir.

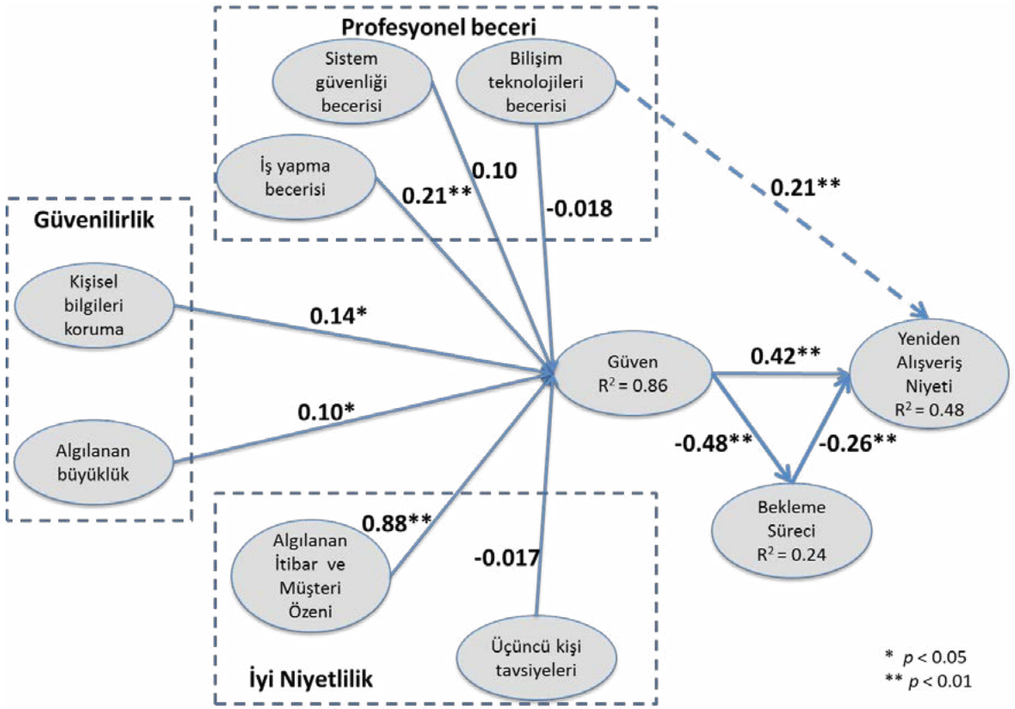
Yapısal modelin uygunluğu kanıtladıktan sonra, yapısal model sonuçlarına bağlı olarak araştırma hipotezlerini oluşturan yapılar arası nedensel ilişkiler incelenmeye başlamıştır. Şekil 2'de hipotez testlerini oluşturan tahmin edilen yol katsayıları ve bunların istatistiksel anlamlılık düzeyleri de gösterilmektedir.

3 $\chi 2$ / df: Ki-Kare değerinin serbestlik derecesine bölümü; RMSEA: Root Mean Square Error of Approximation;CFI: Comparative Fit Index; NFI: Normed Fit Index; NNFI: Non-Normed Fit Index; GFI: Goodness of Fit Index.

Şekil 2'de sunulan sonuçlara göre H1a (yol katsayısı: -0.018; p> 0.05) reddedilmektedir. Yapısal model sonuçları, özel alışveriş sitelerinin bilişim teknolojileri becerilerinin müşterilerin özel alışveriş sitelerine duyduğu güveni etkileyen faktörlerden birisi olmadığını göstermektedir. Diğer bir deyişle, müşterilerin özel alışveriş sitelerinin web sayfalarında ürünler hakkında bilgi alabilmeleri, ürün karşılaştırması ve fiyat karşılaştırması yapabilmeleri özel alışveriş sitelerine ilişkin güven algıları üzerinde etkili olmamaktadır. Bu durumun nedeni olarak, özel alışveriş sitelerinin bilişim teknolojileri becerilerinin müşteriler tarafından halihazırda sunulması gereken temel hizmetler olarak kabul edildiği öne sürülebilir.

Yine yapısal modelin sonuçları doğrultusunda H1b (yol katsayısı: 0.10; p> 0.05) hipotezi de reddedilmiştir. Müşteriler özel alışveriş sitelerinin bilişim sistemleri güvenliği becerilerini bu tür alışveriş sitelerine ilişkin güvenlerini belirleyen faktörlerden birisi olarak görmemektedir. Araştırma kapsamında halihazırda özel alışveriş sitelerinden alışveriş yapan tüketicilerden veri toplanmış olduğu için, yani özel alışveriş sitelerinin müşterilerinden veri toplanmış olduğu için bu müşteri grubu özel alışveriş sitelerinin alışverişlere ilişkin tüm verilerin güvenliğini garanti ettiğine, işlemlerin güvenle yapılmasını sağladığına halihazırda ikna olmuş tüketicilerdir. Dolayısıyla da, özel alışveriş sitelerine birer e-perakendeci olarak güven duymaları bu durumda artık işlem güvenliği ile sınırlı değildir.

Şekil 2: *Yapısal Model Sonuçları ve Uyum İyiliği Değerleri*

Uyum İyiliği Değerleri	χ^2	χ^2 / df	RMSEA	CFI	NFI	NNFI	GFI
Önerilen değer		< 3	< 0.08	> 0.90	> 0.90	> 0.90	> 0.90
Model değeri	721.41	1.82*	0.050	0.98	0.96	0.98	0.87

*721.41/397

Şekil 2'de sunulan yol katsayılarına göre H1c (yol katsayısı: 0.21; $p< 0.01$) kabul edilmektedir. Diğer bir deyişle, müşterilerin özel alışveriş sitelerinin iş yapma becerilerine ilişkin algıları ne kadar olumlu ise, özel alışveriş sitelerine olan güvenleri de o ölçüde yüksek olmaktadır. Özel alışveriş siteleri satış sonrası hizmet sunma, satın alınan ürünleri vaad ettikleri süre içinde ulaştırma ve ürün iadelerini sorunsuz biçimde gerçekleştirme hususlarında profesyonelliklerini ve performanslarını arttırdıkça, müşterilerin de özel alışveriş sitelerine güvenleri artma eğiliminde olacaktır.

Açıklayıcı faktör analizi sonucunda düşük faktör yükleri ve diğer faktörlere çapraz yüklenme sorunları nedeniyle "*Bilgilendirme ve Şeffaflık Düzeyi*" yapısı analizlerin dışında bırakıldığı için H2a test edilememiştir.

Yapısal modelin ürettiği yol katsayılarına göre H2b (yol katsayısı: 0.14; $p< 0.05$) kabul edilmektedir. Yapısal model sonuçları, özel alışveriş sitelerinin müşterilerin kişisel bilgilerini koruma yönündeki her türlü çabasının müşterilerin bu perakendecilere duyduğu güveni arttırdığını göstermektedir. E-ticaret hacmindeki artışa paralel olarak artan internet dolandırıcılıkları ya da kişisel bilgilerin yasadışı yollarla elde edilmesi gibi olumsuzluklara karşılık özel alışveriş sitelerinin müşterilerin kişisel bilgilerinin izinsiz biçimde kullanılmasını engelleme çabaları, alışverişle ilgisi olmayan bilgilerin müşterilerden talep edilmemesi gibi uygulamalar müşterilerin özel alışveriş sitelerine duydukları güveni arttıran faktörlerden birisidir.

Şekil 2'de sunulan sonuçlara bağlı olarak H2c (yol katsayısı: 0.10; $p< 0.05$) kabul edilmektedir. Özel alışveriş sitelerinin müşteriler tarafından algılanan büyüklüğü, müşterilerin bu tür perakendecilere güven duymasını sağlamaktadır. Özel alışveriş siteleri müşteriler nezdinde fiziksel bir varlığa sahip olmadıkları için, sitelerini çok sayıda tüketicinin ziyaret etmesi ve yine çok sayıda üyeye sahip olmaları yoluyla görünürlüklerini arttırmakta ve müşterilerinde aslında büyük birer işletme oldukları algısını yaratıp güven uyandırmaktadırlar. Ayrıca geniş ürün çeşitliliği sunma ve stoklarında çok miktarda ürün bulundurarak müşterilerin siparişlerine derhal cevap verme becerilerine bağlı olarak da müşterilerin kendilerine güven duymasını sağlayabilmektedirler.

Açıklayıcı faktör analizi sonucunda birleştirilen ve tek bir yapı haline getirilen "*Algılanan İtibar ve Müşteri Özeni*" yapısının, doğrulayıcı faktör analizi sonucunda da kompozit geçerlik, faktör yükleri ve açıklanan varyans değeri doğrultusunda birleştirilmiş bir yapı olarak model içinde işlerliğe sahip olduğu belirlenmişti. Bu duruma bağlı olarak da iki ayrı yapı için iki ayrı hipotez testi yapılmamış, tek bir yapı için tek bir hipotez testi gerçekleştirilmiştir. Dolayısıyla, yapısal modelin sonuçları birleştirilmiş yapıyı ifade eden H3a (yol katsayısı: 0.88; $p< 0.01$) kabul edilmektedir. Özel alışveriş sitelerinin algılanan itibarı ve müşterilerine gösterdiği algılanan ilgi düzeyi ne kadar olumlu ise, müşterilerin özel alışveriş sitelerine duyduğu güven de o ölçüde artmaktadır. Müşterilerin özel alışveriş sitelerinin geçmiş performansları hakkında edindikleri bilgiler, dürüst çalışmaları ve bunların yerleşik birer perakendeci olduklarına dair algıları; müşterilerinin çıkarlarını korumak ve müşterilerinin sorunlarına çözüm bulma yönündeki çabalarına ilişkin inançları, özel alışveriş sitelerine duydukları güveni önemli ölçüde arttırmaktadır. Özellikle özel alışveriş sitelerinin doğaları itibariyle herhangi bir fiziki varlıkla veya satış personeli ile yüz yüze temas kuramayan müşteriler için müşterilerini dikkate alan, müşterilerini aldatmayan ve sorunlara hızla çözüm bulma becerisine sahip birer e-perakendeci imajı yaratabilmek ve bunun gerekliliklerini yerine getirdiğini kanıtlamak; müşterilerin e-perakendeciye olan güvenini en fazla etkileyen faktörlerden biri olduğu görülmektedir.

Yine yapısal modelin sonuçları doğrultusunda H3c (yol katsayısı: -0.017; $p> 0.05$) hipotezi reddedilmiştir. Bu durumu, özel alışveriş sitelerinden alışveriş yapan müşterilerin halihazırda bu tür alışveriş deneyimlerini yaşadıkları için yakınlarının, arkadaşlarının, diğer kişi veya kuruluşların tavsiyelerine ihtiyaç duymadıkları; kendilerinin özel alışveriş sitelerini değerlendirme becerisine ve süreci yönetme alışkanlığına sahip oldukları şeklinde yorumlanabilir.

Araştırma modelinde bu noktaya kadar öne sürülen hipotezlerin tamamı kabul edilmese de, özel alışveriş sitelerinin iş yapma becerisi, kişisel bilgileri koruma çabaları, algılanan büyüklükleri, algılanan itibar ve müşteri özeninin, müşterilerin özel alışveriş sitelerine güven duymasını önemli ölçüde etkileyen faktörler olduğu görülmektedir. Bahsedilen bu yapılar, Şekil 2'den görülebileceği üzere, müşterilerin özel alışveriş sitelerine duydukları güvenin %86'sını açıklayabilecek yeterliğe sahiptir (R2 = 0.86).

Şekil 2'de sunulan yapısal modelin sonuçlarına bağlı olarak H4 (yol katsayısı: -0.48; $p<$ 0.01), H5 (yol katsayısı: 0.42; $p<$ 0.01) ve H6 (yol katsayısı: -0.26; $p<$ 0.01) kabul edilmektedir. Sözkonusu üç hipotezin kabul edilmesi, teorik olarak birbirleriyle ilişkili oldukları ileri sürülen güven, bekleme süreci ve yeniden alışveriş yapma niyeti arasında gerçekleştirilen gözlemler de bir ilişki ortaya çıkmıştır. Müşterilerin özel alışveriş sitelerine duydukları güven bu tür perakendecilerden yeniden alışveriş yapma niyetini doğrudan etkilediği gibi, müşterilerin alışveriş yaptıktan sonra siparişlerini bekleme sürecinde yaşadıkları olumsuz duyguları ve endişeleri azaltmak yoluyla da yeniden alışveriş yapma niyetini dolaylı olarak etkilemektedir. Tüketicilerin alışveriş yaptıktan sonra bekleme sürecindeki endişeleri yeniden alışveriş yapma niyeti üzerinde olumsuz bir etkiye sahiptir. Özel alışveriş sitelerinden alışveriş yapmak müşteriler nezdinde belirsizliği ve buna bağlı olarak risk algısı ve endişeyi arttıran bir faktördür. Bu alışveriş sonrası bekleme sürecinde olumsuz algıların artması yeniden alışveriş yapma niyetini azaltabilmektedir.

Araştırma modelinde önceden varsayılmayan ancak veri analizi sürecinde ortaya çıkan ilgi çekici bir bulgu da, özel alışveriş sitelerinin bilişim teknolojileri becerilerinin doğrudan yeniden alışveriş yapma niyeti üzerinde etkili olmasıdır (yol katsayısı: 0.21; $p<$ 0.01). Özel alışveriş sitelerinin bu temel hizmetler açısından performansı ve başarısı, müşterilerin bu tür perakendecilerden yeniden alışveriş yapma niyetlerini arttıran bir faktör olarak ortaya çıkmaktadır.

Sonuç ve Öneriler

Bilişim ve internet teknolojilerindeki hızlı gelişme, özellikle son 10 yıl içinde e-ticaret hacminin önemli ölçüde artışını beraberinde getirmiştir. Bu araştırmadamüşterilerin özel alışveriş sitelerine duydukları güven ve satın alma sonrasındaki bekleme süreçleri ile bu sitelerden yeniden alışveriş yapma niyeti arasındaki ilişki ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda ayrıca özel alışveriş sitelerinden alışveriş yapan tüketiciler açısından bu tür sitelere yönelik güveni oluşturan faktörleri tespit etmek ve ayrıca özel alışveriş sitelerine duyulan güven ile alışveriş sonrası bekleme süreci arasındaki ilişkiyi belirlemek amaçlanmıştır. Buna bağlı olarak, özel alışveriş sitelerinden halihazırda alışveriş yapan tüketicilerle sosyal medya mecraları üzerinden bir anket çalışması gerçekleştirilmiştir.

Geçmiş çalışmalar e-perakendecilerden alışveriş yapmanın doğası itibariyle riskli olduğunu, dolayısıyla güvenin tüketicilerin e-perakendecilerden alışveriş yapmasını teşvik edecek önemli faktörlerden birisi olduğunu göstermektedir (Jarvenpaa vd., 2000; Urban vd., 2000; Gefen, 2002; Ba vd., 2003; Gefen ve Straub, 2004; Kim vd., 2008; Hung vd., 2012;

Hsu vd., 2015). Bahsedilen araştırmalara paralel olarak, bu araştırmanın da en önemli bulgularından birisi müşterilerin e-perakendecilerin özel bir türü olan özel alışveriş sitelerine duyulan güvenin bu tür perakendecilerden yeniden alışveriş yapma niyetini doğrudan olumlu şekilde etkilediğini ortaya koymasıdır. Kim vd.'nin (2008) de belirlediği üzere, müşterilerin özel alışveriş sitelerine güveni arttıkça yeniden alışveriş yapma niyetinde de bir artış eğilimi olacağını ifade etmek yanlış olmayacaktır. Bu bağlamda, özel alışveriş sitelerine duyulan güveni etkileyen faktörlerin neler olduğunu belirlemek de önem kazanmaktadır. Tüketicilerin e-perakendeciler ve özel alışveriş sitelerine güvenmesini sağlayan çeşitli algılar ve faktörler bulunmaktadır. Daha önce gerçekleştirilen araştırmalara paralel olarak (Kim vd., 2008; Hung vd., 2012) bu araştırma, özel alışveriş sitelerinin algılanan itibarı ve müşteri ilgi düzeyinin, müşterilerinin kişisel bilgileri koruma çabalarının, işlerini profesyonelce yapma becerilerinin, algılanan büyüklüklerinin müşteriler nezdinde güven oluşturan faktörler olduğunu ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, daha önceki çalışmaların (Kim vd, 2008; Hung vd., 2012) aksine özel alışveriş sitelerinin işlem güvenliği, ödeme güvenliği gibi hususları içeren bilişim sistemleri güvenliği becerileri güven oluşmasını etkileyen faktörler arasında yer almaktadır. Bu çalışmanın geçmiş çalışmalardan bu açıdan farkı, halihazırda özel alışveriş sitelerinden alışveriş yapan müşterilerden veri elde ettiği için, bu müşteri grubu özel alışveriş sitelerinin alışverişlere ilişkin tüm verilerin güvenliğini garanti ettiğine, işlemlerin güvenle yapılmasını sağladığına halihazırda ikna olmuş tüketiciler olmasıdır. Dolayısıyla, özel alışveriş sitelerine birer e-perakendeci olarak güven duymaları bu durumda artık işlem güvenliği ile sınırlı değil, esas olarak kendi kişisel bilgilerini korumak için sarf ettikleri çabalara yoğunlaşmaktadır. Bu araştırmada ayrıca, üçüncü kişi veya taraf önerilerinin ve sertifika sunma uygulamalarının da özel alışveriş sitelerine duyulan güven üzerinde etkili olmadığı görülmekte ve bu durum geçmiş araştırmaların bir kısmı ile uyum göstermektedir (Cranor vd., 1999; McKnight vd., 2002).

Araştırmanın bir başka önemli bulgusu, müşterilerin özel alışveriş sitelerine duydukları güvenin bu e-perakendecilerden yeniden alışveriş yapma niyetini doğrudan etkilediğini, bunun yanında müşterilerin alışveriş yaptıktan sonra siparişlerini bekleme sürecinde yaşadıkları olumsuz duyguları ve endişeleri azaltmak yoluyla da yeniden alışveriş yapma niyetini dolaylı olarak etkilediğini göstermesidir. Tüketicilerin alışveriş yaptıktan sonra bekleme sürecindeki endişeleri yeniden alışveriş yapma niyeti üzerinde olumsuz bir etkiye sahiptir (Hung vd., 2012). Geleneksel perakendecilerden farklı olarak, e-perakendeciler ve dolayısıyla özel alışveriş sitelerinden alışveriş yapmak müşteriler nezdinde belirsizliği ve buna bağlı olarak risk algısı ve endişeyi arttıran bir faktördür. Hung vd.'nin (2012) bulgularına paralel olarak, bu araştırma da alışveriş sonrası bekleme sürecinde olumsuz algıların artmasının yeniden alışveriş yapma niyetini olumsuz etkileyebileceğini ortaya koymaktadır. Bu noktada özel alışveriş sitelerinin müşterilerinde yaratacağı güven, bekleme sürecindeki endişeleri azaltmak yönünde olumlu bir etki yaratacaktır.

Bu araştırmanın birtakım önemli teorik katkıları bulunmaktadır. Öncelikle Türkiye'de e-perakendecilerle ilişkili çalışmalardan farklı olarak bu araştırma e-perakendecilere du-

yulan güveni etkileyen faktörleri tespit etmeye çalışmaktadır. Bu yönden de e-perakendecilere güven oluşmasını sağlayan temel faktörleri belirlemek açısından Türkiye pazarlama literatürüne katkı yapacağı düşünülmektedir. Bunun yanısıra, e-perakendecilerden alışveriş yapan tüketicilerin satın alma sonrası bekleme sürecindeki endişeleri ile güven arasındaki ilişkiyi ortaya koyması açısından da önem taşımaktadır.

Çalışmanın uygulayıcılara yönelik olarak da sunduğu birtakım katkılar bulunmaktadır. Özel alışveriş siteleri ve e-perakendeciler mevcut ve potansiyel müşterilere kendilerine duyulan güveni arttırabilecek öneriler sunabilir. Sözgelimi, özel alışveriş siteleri ve genelde e-perakendeciler itibarlarını geliştirmek, çeşitli tutundurma faaliyetleri ile müşterilerine gösterdikleri ilgiyi ve özeni daha fazla anlatmak yoluyla kendilerine duyulan güveni arttırarak mevcut müşterilerinin kendilerinden daha fazla alışveriş yapmalarını sağlayabileceği gibi, potansiyel müşterileri de kendilerine çekebilirler. Bunların yanısıra, internet dolandırıcılığı ya da kişisel bilgilerin yasadışı yollarla paylaşılması veya elde edilmesi gibi durumları engellemek amacıyla sarf ettikleri çabaları müşterileri ile daha açık paylaşarak yine güvenin ve dolayısıyla alışveriş yapma hacmini artırma imkanına sahip olabilirler. Bunlara ek olarak, Hung vd.'nin (2012) belirttiği gibi, e-perakendeciler kendileri hakkında, iade ve sorun olması durumundaki telafi politikaları hakkında tüketicileri daha fazla bilgilendirerek genel olarak tüketicilerde e-ticarete yönelik güvenin artmasını sağlayabilirler. E-perakendecilere güveni arttırmak ve yeniden alışveriş yapma oranlarını geliştirmek için faydalanılabilecek hususlardan birisi de e-perakendecilerin tüketicilere doğrulama sertifikaları sunmaları, ayrıca bunların faydalarını anlatarak özellikle e-perakendecilerden alışveriş yapmayan tüketicilerin güvenini kazanmaya çalışmalarıdır. Ayrıca, uygulayıcılar yukarıda bahsedilen hususların bekleme sürecindeki endişeleri de azaltabileceğini dikkate alarak, her iki yönden de katkı elde edebilir.

Bu araştırmanın bulgularının genellenebilmesi için başka çalışmalara da ihtiyaç duyulmaktadır. Özel alışveriş sitelerine duyulan güveni ve yeniden alışveriş yapma niyeti arasındaki ilişkiyi incelemek üzere gerçekleştirilen bu çalışma, özel alışveriş sitelerinden alışveriş yapan tüketicilerden veri toplamıştır. Dolayısıyla, bu grupta yer alan tüketicilerin görüşlerini ifade etmekte, ancak özel alışveriş sitelerinden alışveriş yapmayan, hatta bundan çekinebilen tüketicilerin görüşleri ve algıları bu çalışmada yansıtılmamaktadır. Bu nedenle, daha sonra gerçekleştirilecek çalışmalarda e-perakendecilerden alışveriş yapan ve yapmayan tüketicilerden veri toplanarak bu araştırma modelinin test edilmesi, hem literatüre hem de uygulayıcılara daha farklı katkılarda bulunabilecektir. Bunların yanısıra, özel alışveriş sitelerine duyulan güveni etkileyebilecek ancak araştırma modeline dahil edilmemiş faktörler olabilir. Daha sonra gerçekleştirilecek çalışmalarda modele farklı değişkenler eklenmesi yoluyla farklı katkılar sağlanabilecektir.

Kaynakça

Altunışık, R., Sütütemiz, N., & Çallı, L. (2010). E-memnuniyeti etkileyen performans kriterlerinin tespiti üzerine bir araştırma (e-perakendecilik örneği). *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*, 20, 1-17.

Anderson, J.C.,&Gerbing, D.W. (1988). Structural equation modeling in practice: a review and recommended two-step approach,*Psychological Bulletin*, 103 (3), 411-23.

Ba, S., Whinston,A.B.,& Zhang,H. (2003). Building trust ın online auction markets through an economic incentive mechanism, *Decision Support Systems*, 35 (3), 273–286.

Badrinarayanan, V., Becerra, E. P.,& Madhavaram, S. (2014). Influence of congruity in store-attribute dimensions and self-image on purchase ıntentions ın online stores of multichannel retailers, *Journal of Retailing and Consumer Services*, 21, 1013-1020.

Bagozzi, R. P., & Yi, Y. (1988). On the evaluation of structural equation models. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 16(1), 74–94.Bilişim Sanayicileri Derneği, (t. y.). Erişim: http:/www.tubisad.org.tr

Bramall, C., Schoefer, K. & McKechnie, S. Y. (2004). The determinants and consequences of consumer trust ın e-retailing: a conceptual framework. *Irish Marketing Review*, 17(1-2), 13-22.

Bryman, A. & Cramer, D. (2005).*Quantitative data analysis with spss 12 and 13: a guide for social scientist*, Routledge: London.

Chen, Y.-H., & Barnes, S. (2007). Initial trust and online buyer behaviour.*Industrial Management & Data Systems*, 107(1), 21–36.

Corbitt, B. J., Thanasankit, T. & Yi, H. (2003). Trust and e-commerce: a study of consumer perceptions. *Electronic Commerce Research and Applications,* 2, 203–215.

Cranor, L.F., Reagle, J. &Ackerman,M.S. (1999). Beyond concern:understanding net users' attitudes about online privacy,*AT&T Labs-Research Technical Report*.

Doney, P. M., & Cannon, J. P. (1997). An examination of the nature of trust inbuyer–seller relationships. *Journal of Marketing*, 61(2), 35–51.

Gambetta, D. G. (1988). *Can we trust trust?* In: Gambetta D. G. , editor. Trust. New York: Basil Blackwell.

Gefen, D. & Straub D. W. (2004). Consumer trust in B2C e-Commerce and the importance of social presence: experiments in e-products and e-services, *The International Journal of Management Science*, 32, 407–424.

Gefen, D. (2000). E-commerce: the role of familiarity and trust. *The International Journal of Management Science*, 28, 725-737.

Gefen, D. (2002). Reflections on the dimensions of trust and trustworthinessamong online consumers, *ACM SIGMIS Database*, 33 (3), 38–53.

Gefen, D., Straub, D. W., & Boudreau, M. C. (2000). Structural equation modeling and regression: guidelines for research practice. *Communications of the Association for Information Systems*, 4(7), 1–70.

Hair, J.F., Anderson, R.E., Tatham, R. L. &Black, W.C. (1998).*Multivariate data analysis*, 5th edn, Prentice-Hall International, Upper Saddle River, NJ.

Hoffman, D. L., Novak, T. P. & Peralta, M. (1999). Building consumer trust online. *Communications of the ACM*, 42(4), 80-85.

Hosmer, L. T. (1995). Trust: the connecting link between organizational theory and philosophical ethics. *Academy of Management Review*. 20(2). 379-403.

Hsua, M. H., Changb C. M. & Chuang L. W. (2015). Understanding the determinants of online repeat purchase intention and moderating role of habit: The case of online group-buying in Taiwan. *International Journal of Information Management*, 35, 45–56.

Hung, S. W., Cheng, M. J. & Chen, P. C. (2012). Reexamining the factors for trust in cultivating online customer repurchase intentions: the moderating effect of perceived waiting. *International Journal of Human–Computer Interaction*, 28, 666-677.

Jarvenpaa, S. L., Tractinsky, N. & Vitale, M. (2000). Consumer trust in trust in an internet store. *Information Technology and Management* 1, 45–71.

Jones, P. & Peppiatt, E. (1996). Managing perceptions of waiting times in service queues. *International Journal of Service Industry Management*, 7(5), 47 – 61

Kaplan, L. b., Szybillo, G. J. & Jacoby, J. (1974). Components of percieved risk in product purchase: a cross-validation. *Journal of Applied Psychology*, 59(3), 287-291.

Kim, D. J., Ferrin, D. L. & Rao, H. R. (2008). A trust-based consumer decision-making model in electronic commerce: The role of trust, perceived risk, and their antecedents. *Decision Support Systems*, 44, 544–564.

Lowry, P. B., Vance, A., Moody, G., Beckman, B. & Read, A. (2008). Explaining and predicting the ımpact of branding alliances and web site quality on ınitial consumer trust of e-commerce web sites. *Journal of Management Information Systems*, 24(4), 199–224.

Mayer, R. C., Davis, J. H. & F. D. Schoorman (1995). An ıntegrative model of organizational trust. *Academy of Management Review*, 20(3), 709-734.

McKnight, D. H., Choudhury, V. & Kacmar, C. (2002). Developing and validating trust measures for e-commerce: an ıntegrative typology. *Information Systems Research*, 13(3), 334-359.

McKnight, D.H., Choudhury, V. &Kacmar, C. (2002). The impact of initialconsumer trust on intentions to transact with a web site: a trust building model.*Journal of Strategic Information Systems*, 11(3–4), 297–323.

Moorman, C., Deshpandé, R. & Zaltman, G. (1993). Factors affecting trust in market research relationships. *Journal of Marketing*, 57, 81-101.

Morgan, R. M. & Hunt, S. D. (1994). The commitment-trust theory of relationship marketing. *Journal of Marketing*, 58(3). 20-38.

Nunnally, J. C. (1978). *Psychometric theory*. New York, NY: McGraw-Hill.

Schneiderman, B. (2000). Designing trust into online experiences. *Communications of the AC,* 43 (12), 57–59.

Smith, J. B., & Barclay, D. W. (1997). The effects of organizational differences and trust on the effectiveness of selling partner relationships. *Journal of Marketing*, 61(1), 3-21.

Straub, D., Boudreau, M. C. & Gefen, D. (2004). Validation guidelines for IS positivist research,*Communications of the AIS*, 13, 380-427.

Swaminathan, V., Lepkowska-White, E., & Rao, B. P. (1999). Browsers orbuyers in cyberspace? An investigation of factors influencing electronicexchange. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 5(2), 4–25.

Tan, S. .J. (1999). Strategies for reducing customer's risk aversion and internet shopping. *Journalof Consumer Marketing,* 16(2), 163–180.

Zhou, T., & Lu, Y. (2011). Examining postadoption usage of mobile services from a dual perspective of enablers and inhibitors. *International Journal of Human–Computer Interaction*, 27, 1177–1191.

Zhou, T., Lu, Y. & Wang, B. (2009). The relative importance of website design quality and service quality in determining consumers' online repurchase behavior. *Information Systems Management,* 26, 327-337.